

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HELSINGØR I SUNDTOLDSTIDEN I 4 26 - I 8 5 7

HELSINGØR I SUNDTOLDSTIDEN

HELSINGØR

I SUNDTOLDSTIDEN 1426—1857

VED

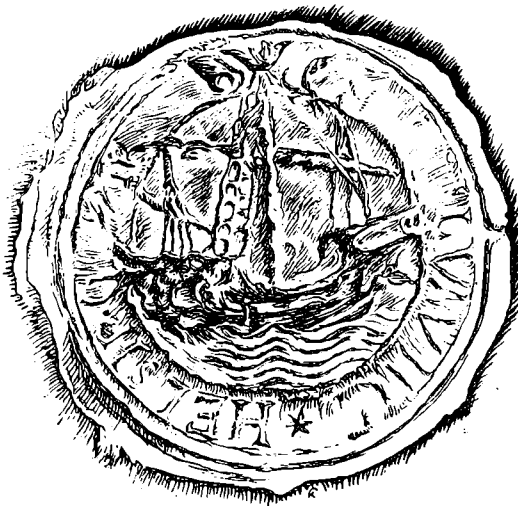
LAURITS PEDERSEN

MED BIDRAG AF

KGL. ORDENSHISTORIOGRAF DR. PHIL. LOUIS BOBÉ, MUSEUMSINSPEKTØR
MAG. ART. CHR. A. JENSEN, MUSEUMSINSPEKTØR MAG. ART. HUGO MATTHIESSEN OG
ARCHITEKTURHISTORIKEREN, ADJUNKT FR. WEILBACH

I. BIND

STEDSHISTORIE

NYT NORDISK FORLAG — ARNOLD BUSCK

TRYKT I
KROHNS BOGTRYKKERI
1926

FORORD

I Aaret 1920 dannedes der en Komité, bestaaende af Redaktør, mag. art. *M. Galschiøt*, Redaktør, cand. polit. *Carl Thalbitzer*, Landstingsmand, Direktør *C. Tvede* og nu afdøde Konsul *Alb. Wright*, med det Formaal til Femhundredaaret for Byens Grundlæggelse »at tilvejebringe en Helsingørs Historie, der manede svundne Tiders Levesæt og Personer frem og kastede Lys over de Perioder, der maa anses for mest karakteristiske for Byen«.

Allerede et Par Aar før den Tid var undertegnede i Færd med — ved Støtte af Carlsbergfondet og Helsingørs Kommune — at samle Materiale til Byens Historie, et Arbejde, som jeg vilde koncentrere om to Hovedopgaver:

1. En *topografisk Undersøgelse* af By og Omegn med det Maal at faa Rede paa, hvorledes her saa ud i Frederik II's og Christian IV's Dage.

2. En Undersøgelse af de Forhold, der er særlig karakteristiske for Helsingør, nemlig *den Side af Byens Liv, der har Forbindelse med Sundet*, Handelen, Færgelavet og Fremmedelementerne i Byens Befolkning, ligeledes med Hovedvægten paa Byens Stortid før 1660.

Medens Komitéens Hovedformaal var at fremskaffe et Jubilæumsskrift i rette Tid og i en let læselig Form, maatte mit Maal i første Række være at faa det til Grund liggende Samlerarbejde saa omhyggeligt og vidtrækkende som muligt, og at faa benyttet saa meget af det indsamlede Stof som muligt, selv om Fremstillingen skulde tynges noget derved.

Det nu foreliggende 1ste Bind indeholder to Specialafhandlinger af Fagmænd paa det kunst- og bygningshistoriske Omraade, nemlig Museumsinspektør, Magister *Chr. A. Jensen's* om Helsingørs Kirker og Klostre og Adjunkt *Fr. Weilbach's* om *Kronborg, Lysthuset i Kronborg Have* og det senere *Marienlyst*. De øvrige Afsnit er skrevet af undertegnede og indeholder først en Indledning, dernæst en Afhandling om »Sundet i gamle Dage«, og endelig en Skildring af Egnen og Byen.

Sidstnævnte Afhandling hviler paa meget omfattende Udskrifter af Helsingørs Raadstuearkiv, for største Delen foretagne af min Medhjælper, Hr. cand. phil. *D. E. Rugaard*. Naar denne Bog er afsluttet, vil der i et særligt Skrift blive gjort Rede for Kilderne til Helsingørs Historie i Almindelighed og dette Værk i Særdeleshed samt for den Fremgangsmaade, der er fulgt ved den her nævnte topografiske Undersøgelse. I nærværende Bog maa jeg derimod nøjes med at meddele nogle Resultater.

Om selve Arbejdet kun en enkelt Bemærkning: Der er næppe nogen, der ikke selv har forsøgt et Arbejde af samme Art, der gør sig nogen Forestilling om, hvilken Tid dette Arbejde har krævet. Spørgsmaal som, hvor Bytinget laa, eller hvem der har bygget en eller anden af de gamle Gaarde, kunde hver for sig give Stof til en hel Afhandling. Selv om man har til sin Raadighed et halvt Hundrede Afskrifter af Skattelister og en Snes Tusinde Udskrifter af Skøder og Skifter, saa kræver det Aars taalmodigt og omhyggeligt Arbejde at faa disse brudte historiske Traade flettet rigtigt sammen. Thi netop saaledes maa det gaa for sig. Skøder og Skifter giver Længdelinierne, Skattelister af forskellig Art giver en Islæt af Tværlinier. Men alle er de brudte, kun i ganske enkelte for længst fremdragne Tilfælde lader det sig gøre at følge en enkelt Gaards Historie. Vil man have et Resultat, maa man lade Undersøgelsen omfatte hele den gamle Bydels ca. 550 Gaarde. Det er dette, her er gjort.

Det er mit Haab, at Resultatet, som det foreligger i dette Bind, skulde kunne have Interesse dels for Helsingoranere, der vil fordybe sig i Byens historiske Minder, og dels for Historikere, for hvem de Oplysninger, her er givne, kan blive Udgangspunkt for Stedfæstelse af Personer og Begivenheder i det gamle Helsingør.

Jeg har foretaget dette Arbejde i den Overbevisning, at Stedfæstelsen har sin store Betydning for Historien. Idet Personer og Begivenheder, der ellers ligesom svæver i Luften i en taaget Almindelighed, hales ned og placeres, drages der i det historiske Billede en tydelig og fast Streg i Stedet for en taaget og udvisket Linie. Og jo tiere dette kan gøres, des klarere bliver Billedet.

Men Arbejde af den Art tager Tid, endogsaa megen Tid. Derfor har jeg trods alle Anstrengelser ikke kunnet skaffe dette Værk færdigt til Jubilæumsdagen. Her kommer nu et stort første Bind dog i Jubilæumsaaret.

Jeg har sat meget ind paa at fremskaffe en nogenlunde udtømmende Samling Billeder og Kort. *Kr. Kongstad* har tegnet Omslag, en Del gamle Segl og nogle Skilte, medens andre Tegninger er udført af to yngre helsingørske Kunstnere *Otto Bülow* og *Poul Friis Jensen*.

Carlsbergfondets Direktion og Helsingørs Byraad, der har ydet Tilskud til Forarbejderne, og Komitéen, der har ydet Tilskud til Udgivelsen, bringer jeg herved min ærbødige Tak for den Interesse, man har vist mit Arbejde. Endvidere takker jeg Personalet ved det kgl. Bibliotek, Universitetsbiblioteket, Rigsarkivet og Landsarkivet, der har vist mig den største Imødekommethed under dette Arbejde, og ganske særlig Dhr. Landsarkivar *Holger Hansen* og Overbibliotekar *Carl S. Petersen*.

Til Slut maa jeg nævne tre Personer, hvem jeg først og fremmest skylder Tak for Hjælp og Støtte af afgørende Betydning for dette Arbejdes Fremkomst: Redaktør *Carl Thalbitzer*, der i 1916, først af alle, fremsatte Idéen og siden tog Initiativet til at skaffe de fornødne Midler. Professor *Kr. Erslev*, der under dette Arbejde fra første Færd har vist mig sin Tillid og ydet mig sin Støtte, saa det er lykkedes at gennemføre de omfattende Forarbejder. Og endelig afdøde Professorinde *Josefine Nyrop*, der ved sin Mands, Professor *Camillus Nyrop's*, Død skænkede mig en Samling historiske Haandbøger og topografisk Litteratur, der har sat mig i Stand til at arbejde under bedre Vilkaar end de fleste, der ikke har de store Biblioteker i deres Nærhed.

Helsingør, d. 1. Decbr. 1926.

LAURITS PEDERSEN

INDHOLD

INDLEDNING Helsingør. Haløre. 17. — Valdemarsbyen. 18. — Sjællandsøre. 19. — Krogen. Ørekrog. »Mit Haab staar til Havet.« 20. — Byens Særpræg. 22—26.	17— 26
SUNDET I GAMLE DAGE Sildefiskeriet. Skanør. Krogemagerne. Hveen. Norgesfiskeriet. Fiskebænke. 27—32. — Sundets Herre. Afgifter ved Skanør. Vrag. Øvrighed. Sundtold. Hansestæderne. Erik af Pommern. Købstadsprivilegier. Hansestædernes Privilegier. Sundtold. Lybæk. Sundet og Gulland. 37—41. — Frihed paa Havet. Søfartens Vilkaar. Fribyttere. Felaljbørstre. Hans Polhorst. Remlingrode. Jacob Rostrup. Danzigere. Hans Lindenow. Menige Fribyttere. 41—49. — Admiralskaber. Admiralskabsbrev. 49—53. Helgener. 53. — Søret. 54. — Fyr. Jens Pedersen Grove. 54—58. — Sundtolden. Toldsatser. Fyrpenge. Lastpenge. 1645. Forkøbsret. Laan. Lyskander. Tegnér. 58—66. — Kongens Udligere. Toldsvig. Føring. Stryge Topsejl. Narva. Nordkap. Befæstning i Sundet. 66—71. — Sundmarkedet. Konningekøb. 71—74. — Søfartsbog. Lappesand. Høuse for Kullen. Stryge Topsejl. Advarsel. Købmænd. Ulydige Søfolk. Sammenstød. Mand over Bord. Anders Kierulffs Stuc. 75—84.	27— 84
VANGE, VEJE OG VANDLØB Skoven. Byes Fortaa. Jordskyld. Bymarkens Udvidelse. Markskel. Oldingegang. Jens Rostgaard. 85—90. — Damme. Grøfter. Kongedammen. St. Hans Kilde. 92—95. — Søndre Strandvej. Teglværker. Skellebækken. Galgebakken. Sjællandsøre. Emaus. Pelikanen. Borupvej. Gl. Gurrevej. Borrevold. Køkkens Have. 3. Løkke. Reberbaner. Møller. Gl. Kongevej. Skottebakken. Ny Kirkegaards Løkke. Iskuleløkke. Iskulebakken. Bilet. Teglstрупvej. »Verdens Ende«. De fire Adelveje. Ny Kirkegaards Port. De ældste Veje. Gammel Vej til Krogen. Byens Midtpunkt. 95—108.	85—108
KROGENS BY OG KRONBORGS BY Hovedgader. Mellemgaden. Fjerdinger. Spigeret. Forstad. Haveland. Kronborgs By. Ladegaarde. Fæstningens Tilbehør. Hoffets Fornødenhed. Kronborg Have. Lundegaards Staldgaard og Kro. Renæssance 108—114.	108—114
SKOVEN, OVERDREVET OG BYMARKEN Egnen. Landsteder. Heinemarksholm. Kronborg Ladegaard. Hans Rostgaard. Bilet. Indnamspenge. Igen udlægge Jord. Fælles Eje. Ringe Jord. Markbog 1681. Kvæg. Avl. Jordejerlav. Diger. Hyrder. Hegn. Dyrkning i Fællesskab. Overdrevet. Byens Skel. Udgangsøg. Oldensvin. Brænde. »Kongens Skov ubevaret«. Tørv. Jens Rostgaard. Jagt. Karusser. De hjemløse. 115—138.	115—138

UDEN OM DEN GAMLE BY. NEDEN FOR BAKKERNE.	138—152
Bakkeranden. Krogen. 138—140. — Ved Svingelen. Akcisebod. Møl- lerne. Den gamle Teglovn. Ringeporthus. Grøften. 140—143. — Rosen- kildeporten. Sudergade. Udenfor Rosenkildeporten. Ny Kirkegaard. Røde Port. Fiolgade. Skidenstræde. 143—148. — Dr. Neanders Gaard. Bjerget. Kagholmen. Kampergade. Groskenstræde. Casper Finckes Stræde. Lundegade. Sandgaden. Lille Jylland. Lappen. 148—152.	
BYMUR OG BYPORTE.	152—164
Kong Hans. Frederik II 1585. »Landbroer«. Byporte. Chr. VI's Bymur. Urensel. Stengærde. Vold. »Gud give« Portenes Antal. Taarne. Boder ved Muren. Ringe Værn. Konsumtionen. Portenes Forfald. Ny Kirkegaards Port. Røde Port. Gærder stjæles. Bom ved Svingelen. Ny Svingelport 1727. Baglaager. Porttaarnene falder. Æresminde for Posteriteten. 152—164.	
HAVNEN	165—190
Tilsanding. Vandflod. Opmaaling. Den gamle Mole. Den lybske Rhed. Slotshavnen. Toldkammer. Skibsbroer. Reimar Kok. Dorthe Judekone. Færgevasen. Skat. Kran. Toldkammer. 165—176. — Adam de Friesz's Havneplan. Havnearbejdet. Emaus. Brokar. Skat. »Noget vist af passerende Skibe«. Havnepenge. Chr. IV's Besøg 1627. Brokar optages 1651. 176—181. — Andragende om Havn 1743. Strandinger. Havne- planer. Lütken. Havneforslag 1771. Claessens Forslag 1783. Kommis- sionens 1798. Steinfeldt 1821. Olrik 1855. Carlé 1865. 181—190.	
KIRKER OG KLOSTRE af Chr. Axel Jensen	191—250
<i>St. Olai Kirke indtil 1450</i>	191—195
By og Kirke. Skrevne Kilder. Den ældste Mur. Den første Udvidelse. Taarnet rejses.	
<i>Karmeliterklosteret og St. Marie Kirke.</i>	196—216
Klosterets Grundlæggelse. Ildebrand 1450. Bygningshistoriske Aarsstal. Poul Laxmand. Helhedsplan. De ældste Klostermure. Byggeriet efter Branden. 196—200. — Kirken rejses. Kirkens Gavle. Kirkens Indre. Kalkmalerier. 200—205. — Kirke og Kloster. Munkegangene. Klostre- rets Gavle. 205—209. — Museumssalene. Lazarussalen. Musikstuen. Kapitelsalen (Laxmandsalen). Karmelitternes Sygehus. Efter Refor- mationen. 210—216.	
<i>St. Olai Kirkes store Ombygning</i>	216—222
Byens andre Klostre. Johan Oxes Kapel. Den ny Olaikirke. Indvielse 1521. Fuldførelse 1558—59. Hvælvingers Indbygning. Taarnets For- højelse. Helsingørs Jomfru 1615. 216—222.	
<i>Kirkernes Inventar og Kunsthaandværk</i>	223—250
Katolske Altre. St. Niniani Alter. Christian II's Allertavle. Gravsten. Klokker. Andre katolske Minder. Reformationens Sejrr. Esrom Kloster- kirke lømmes. 223—228. — Olaikirkens Stolestader. Herluf Trolles Altre. Nederlandsk Kunst. »Florisstil«. 228—232. — Prædikestol. »Kronborgstil«. Kronborg Slotskapel. Den tyske Kirke. Olaikirkens Døbefont. Gravminder ca. 1600. »Øresundstil«. 232—239. — St. Marie Kirkes Inventar. Orgel. Allertavle. Epitafier og Præsteportrætter.	

239—242. — Bruskarok. Olakirkens Korgitter, Daabsskranke og Allertavle. Hospitalets Allertavle. De sidste store Epitafier. Lysearme og Lysekroner. Del 18. Aarhundrede. Del 19. Aarhundrede. 242—250.

KRONBORG af Fr. Weilbach	251—326
Kronværket. Hovedvolden. Mørke Port. 251—254.	
<i>Krogen Slot</i>	254—265
Flynderborg. Det ældre Krogen. Inventar. Det store Taarn. Hans v. Diskow. 254—259. — Det yngre Krogen. Die Vierung. Kælder. Stueetage. Øverste Etage. Vindeltrapper. Bygningsmaade. Kongeværelser. Bryggersej. Mure fra det ældre Krogen. Bastioner. Slottets uanselige Ydre. 259—265.	
<i>Kronborgs Bygningshistorie</i>	265—317
Øresundstolden. Den trefløjede Slotsplan. To Byggeperioder. Kilderne. Hans van Paeschen. Nederlands Renæssance. Mester Gert Stenhugger. 265—270. — Kontrakt om Nordfløjen. Syd- og Østfløjen. Nordfløjen bygges færdig. Stenhuggerarbejde. Runddele. Vestfløjen. Sydfløjen. Østfløjen. 270—278. — Indvendigt Arbejde. Arbejder 1576. Syd- og Østfløjen. Vestfløjen. Bryghuset. 278—285. — Murmestre. Mørke Port. Runddele. Lundehave. Slottets Navn. Kirkeportalen. Hans van Paeschen til Baahus. 285—290. — Anthonis van Opbergen. Kirkegavl. Sten fra Bergen. Vindeltrapper. Kældere. Slotsgrav. 290—298. — Slottets Udseende 1579. Slotsportalen. Rum i Nordfløj, Vestfløj, Sydfløj, Østfløj. 298—304. — Anden Byggeperiode. Købberlag. Østfløjen forhøjes. Kviste. Braunius' Billedværk. Kirken indvies. Hans van Paeschen. 304—311. — Lysthuse. Nordfløjen ombygges. Springvandet. Tapeter. Lappesten. Byggeriets Afslutning. Den ny Allertavle. 311—317.	
<i>Kronborgs senere Historie</i>	317—326
Branden 1629. Genopførelsen. Sydfløjen forhøjes. Det store Taarn. Kronværket. Springvandet bortføres. Fæstningsværkerne fuldendes. Hovedreparation 1728—33. Caroline Mathilde. Slottet bliver Kaserne. Frederik VI's Tid. 1926 fundne Minegange. 317—326.	
LYSTHUSET I KRONBORG HAVE OG MARIENLYST SLOT af Fr. Weilbach	327—336
Kronborg Have. Lysthuset. Frederik II's Død. Renæssancestilen. Ruminddeling. Gert Rantzau. Istandsættelse 1681. A. G. Moltke. N. H. Jardin. Marienlyst. Interiører. 327—336.	
BYEN	337—464
Kort. 337—344. — Byplan. Væksttider. 345—347.	
BYEN I SUNDTOLDENS SIDSTE HUNDREDAAR	347—373
Vejerbod. Toldbod. »Brokkens Bod«. Helsingør en Undtagelse. 347—350. — Strandgades Sydside. Wrights Gaard. 350—352. — Strandgades Nordside. Fenwicks Gd. »Pumpen«. Kierboes Gd. Claessens Palæ. Stephan Hansens Palæ. 352—357. — Ved Øresunds Toldkammer. Van der Ostens Palæ. Trentwedels Gd. De Mezas Fødested. 357—359. Gennem Stengade. Offentlige Bygninger. 359—364.	
<i>Bygningsstil</i>	365—373

BYEN VED 1704. HUSE OG FOLK.....	374—390
<p>Strandgade i 1. Fjerding. 374—376. — Ved Øresunds Toldkammer. 376—378. — Stengade i 1. og 2. Fjerding. 378—380. Strandgade 2. F. Corfitz Brams Gd. 380—381. — 3. Fjerding. Smaahuse. »Bremen«. Embedsmænds Gaarde. Den danske Skole. Konsul Jacob Hansens Gd. 381—384. — Stengade 4. F. fra Svingelen. 384—388. — Sømandskvarteret. »Brandarius«. Synagogen. »Den norske Løve«. Køkkens Have. 388—390.</p>	
FREDERIK II's OG CHRISTIAN IV's HELSINGØR.....	391—464
<p>Navneskik. 392. — Personnavne. 392—398. — Gadenavne 398—402. — Husnavne. 402—403.</p>	
<i>Bebyggelsens Art og Plan. Ejendomsforhold. Rige og fattige....</i>	404—418
<p>Midt i Strædet. Smalle Gaarde. Boliger i Gaarden. Lergaarde. Haandværkergaarde. Plan. Porthuse. Gader. Søstræde. 404—413. — Skifte. Lejlernes Gaarde. Skøde. Lovbud. Auktion. Lys. Indførsel. Halmvisk. Riges og fattiges Huse. 413—418.</p>	
<i>Gennem Hovedgaden for Svenskekrigen</i>	419—436
<p>Den forsvundne Bydel. Henrik Ramel. Antonius van Obergem. Pontanus. Spigeret. Væverhus. Købberhus. Ridehus. 419—422. — Stengade 1. F. Henrik Mogensen. Jørgen Mahr. David Hansen. Jonas Charisius. 419—424. — Det lukkede Stræde. Hellig Trekongers Aften 1630. 422—426. — 2. Fjerding. Oxernes Gd. Anders Hess. Borgen. Peder Svendsen. 426—428. — 3. Fjerding. Jacob Badskærs Gaard. Gødert Bram. Byfogdens Stræde. Rasmus Regelsens Gd. 428—430. — 4. Fjerding. Borgm. Jørgen Andersens Gaard. Henrik Homeister. Skrivergaarden. St. Nicolaj Kirkegaard. Johan Kierurts Gd. James Hall. Niels Madsens Hestemølle. Bartholins Gd. Claus Petersens Skole. Poul Arkeliskriver. 430—434. — Bindingsværksgaarde. Renæssancens Stenhuse. 434—436.</p>	
<i>Kirke- og Klosterkvarteret</i>	437—443
<p>Paa Teglbakken. Orgelmesterens Residens. Didrik Buxtehude. Kirkegaard. St. Olai Urtegaard. Kirkerist. Paa Kirkegaarden. Spirets Fald. Hans Fahrenhusen. »Bunte Ko«. Smedenes Lavshus. Hestemøllen. Sofie Brahes Gaard. Hans Christensen Sthen. 437—443.</p>	
<i>Gaderne. Urensel. Brolægning. Vandforsyning.....</i>	444—447
<p>Brolægning. Hunde. Svin. Stodderfogeder. Gaderne forhøjes. Brønde. Kilder. Vandledning. Vandkompagni 1680. 444—447.</p>	
<i>Torvet.....</i>	448—450
<p>Intel Akseltorv. Anders Bagers Gd. Præstegaarden. Torv paa Stengade. Torveboder. 448—450.</p>	
<i>Indskrifter. Skille</i>	451—453
<p>Henrik Homeister. Hans Meckelborg. Jacob Lang. Lejel. Henrik Roth. Jørgen Friis's Vers i Kreybergs Hus. 451—453. — Skille 453.</p>	
<i>Offentlige Bygninger. Ting. Raadhus.....</i>	454—464
<p>Byting. Toldboder og Vagthuse. De fattiges Huse. Sygehuse. Daarekister. 454—458. — Raadhuset. Brand c. 1561. Byskriverens Residens. Lejligheder. Madherberg. Birkemaj. 458—463. — Minder. 463—464.</p>	

BILLEDER OG KORT

<p>1. (H.?) Kniepers Tegning af Helsingør, Byens vestlige Del 14</p> <p>2. samme, Byens midterste Del 15</p> <p>3. Helsingør fra Syd. Borrevold 19</p> <p>4. Erik af Pommerns Ske 21</p> <p>5. Helsingørs Segl 1584 og 1620 21</p> <p>6. Øresunds Toldkammer 1765 23</p> <p>7. Sundet. Af et Søkort fra ca. 1770 23</p> <p>8. Helsingørs Segl c. 1500 26</p> <p>9. Øresund efter Braunius 29</p> <p>10. Gobelin med Erik af Pommern 37</p> <p>11. Sildetønde fra Middelalderen 44</p> <p>12. Hans Pothorst, Kalkmaleri i St. Marie Kirke 45</p> <p>13. Hans Pothorsts Vaaben 45</p> <p>14. 23 Danziger Skipperes Underskrift paa et Admiralskabsbrev 1552 52</p> <p>15. Allegori paa Øresund. Maleri af Isac Isacsz 53</p> <p>16. Fyrmester Jens Pedersen Grove med Familie. Efter Epitafium i St. Olai Kirke 55</p> <p>17. Jens Pedersen Groves Vippefy. Rekonstruktion 57</p> <p>18. Salire paa Sundtolden. 17. Aarh. . . 59</p> <p>19. Facsimile af en Toldseddel af 1566 61</p> <p>20. Henrik Mogensen Rosenvinges, Fr. Lejels og David Hansens Segl 61</p> <p>21. Kronborg og Toldboden. Efter Braunius 63</p> <p>22. Fr. Lejels Epitafium 65</p> <p>23. Øresund omkr. 1640—50. Efter samtidigt Maleri 67</p> <p>24. Midterbilledet af Fr. Lejels Epitafium 69</p> <p>25. To af Sander Lejels Segl 73</p> <p>26. Landkendinger efter en Søfartsbog 1568 75</p> <p>27. Hollandske Matroser paa Isen i Sundet 1697 79</p> <p>28. En Sømandsbeværtning i 1870-erne. Tegn. af Knud Gamborg 83</p> <p>29. Olaf den Hellige i Kamp med Havtrolde. Kalkmaleri 84</p> <p>30. Helsingør fra Syd med Borrevold 85</p> <p>31. Helsingør 1825. Mal. af J. P. Møller 87</p>	<p>32. Kort over Indmarksjorderne 1799, søndre Del 91</p> <p>33. Lille Sideledam 93</p> <p>34. St. Hans Kilde 94</p> <p>35. Snekkerstenen. Tegn. af C. Baagøe 96</p> <p>36. Skanseøre Batteri. Efter et gammelt Staalstik 97</p> <p>37. Indgang til Skydeselskabets Have. Carl Gustavs Høj 100</p> <p>38. Møllehus til Bent i Ryes Mølle paa Stejlebakken 101</p> <p>39. Helsingørs Indmarksjorder 1799, nordlige Del 105</p> <p>40. Strandvejen til Hellebæk 1813. . . . 107</p> <p>41. Lundehave og Lundegaard efter Resens Atlas 111</p> <p>42. Kort over Byen 1697—98 113</p> <p>43. Skakbrik »Marsilus«. Jordfund. . . . 114</p> <p>44. Kort o. Kronborg Ladegaards Jord. 116</p> <p>45. Kort over Helsingør og Omegn 1697—98. Farvetryk 122—123</p> <p>46. Helsingør fra Syd. Sommer. Maleri af Th. Fearnley 127</p> <p>47. Kort over Helsingørs Jorder syd for Esromvejen 130—131</p> <p>48. Helsingør fra Syd. Vinter. Maleri af Th. Fearnley 133</p> <p>49. Risgårde. Efter Kalkmaleri 138</p> <p>50. Købmand Späths Gaard. Gl. Strandvej 10. (B. 542) 141</p> <p>51. Dr. Neanders Gaard paa Torvet. (B. 285). 149</p> <p>52. Helsingør fra Søen, sydl. Del. Efter Resen 153</p> <p>53. Helsingør fra Syd med Bymur. Cornelis Vroom 155</p> <p>54. Byport fra Christian IV's Tid. Efter Pufendorf 157</p> <p>55. Karantænehus ved Svingelen 160</p> <p>56. Ved Ny Kirkegaard 161</p> <p>57. Haver ved Svingelen. Villa Augusta. (B. 544) 162</p> <p>58. Resens Plan over Helsingør 163</p> <p>59. Svingelporten 1727 164</p> <p>60. Helsingør fra Søen. Efter Resen. Østlige Del 165</p>
---	--

61. Dumreichers Havneplan 1760	167
62. Svingelbugten set fra Sjællandsøer 171	
63. Plan over Kronborgs Belejring 1658. Pufendorf	173
64. Havnen med Øresunds Toldkammer c. 1830. Efter S. H. Petersen	183
65. I Themsens Havneplan 1753	185
66. Havnen med Kronborg, set fra Syd. Efter S. H. Petersen	187
67. Ophalingsbeddingen 1864. Tegn. af John Fr. Damm	188
68. Den ny Del af Havnen under Isgang. Tegn. af C. Baagøe 1868	189
69. St. Olai Kirke fra Nord m. Sakristiet og Oxernes Kapel	191
70. Samme set fra Øst	195
71. Plan af Karmeliterklosteret og St. Marie Kirke	197
72. Mariekirkens Vestgavl	201
73. Sammes Østgavl	203
74. Fratergaarden før Restaureringen 207	
75. Munkegang i Nordfløjen	207
76. Museumssalen i Klosterets Sydfløj 209	
77. Kapitelsalen (Laxmandsalen)	211
78. Hvælvingskonsoller fra Kapitelsalen 213	
79. Stolestadegavl med Hellig Olaf	221
80. Gravkældervindue fra St. Olai Kirke 222	
Allertavle fra St. Marie Kirke med	
81. Kristian II og Dronning Elisabeth 225	
82. Rest af Karmelitternes Korstole	227
83. St. Marie Kirkes Døbefont	227
Herluf Trolles Husaltre i St. Olai Kirke:	
84. I. Golgata	230
85. II. De hellige tre Konger	231
86. St. Olai Kirkes Prædikestol	233
87. Stolestadepanel fra Kronborg Slots kapel	235
88. Mindetavle over den første lutherske Præst Peder Samsing	237
89. Pulpiturer fra St. Marie Kirke	239
90. St. Olai Kirkes Korgitter	243—245
91. Alterstage fra St. Marie Kirke	248
92. Gravkældervindue fra St. Olai Kirke 250	
93. Kronborg. Baggrunden af Isac Isacsz Maleri (S. 53)	251
94. 3 Planer af det ældre Krogen 252—253	
95. Plan af det yngre Krogens Stueetage	256
96. Samme, øverste Etage	257
97. Duetaarnet. Tegn. af M. Nyrop	263
98. Kronborg fra Sydøst med Kirkegavlen	267
99. Slotsportens Portal	271
100. Karnappen over Slotsporten	273
101. Kongetaarnet og Voldgraven	275
102. Det nordøstlige Hjørne af Slotsgaarden	277
103. Plan af Kronborg. M. Nyrops Opmaaling. Nederste Etage	279
104. Samme. Mellemste Etage	281
105. Samme. Øverste Etage	283
106. Mørke Port, set indefra	287
107. Kirkeportalen	289
108. Portal paa Trompetertaarnet	291
109. Søjle fra Mørke Ports gl. Facade	292
110. Plan af Kasematterne. Øverste Etage 295	
111. Plan af samme. Nederste Etage	297
112. Nordfløjen med Dronningetaarnet 301	
113. Vestfløjen med Kongetaarnet og Telegraftaarnet	305
114. Springvandet i Kronborg Slotsgaard 313	
115. Frederik II's Buste af v. d. Schardt 315	
116. Plan af Kronborg Fæstning. 1663.	319
117. Plan af samme. 1740	321
118. Kronværksporten, set udefra	323
119. Samme, set indefra	325
120. En af de 1926 fundne Minegange 326	
121. Lysthuset i Kronborg Have. Efter Vitruvius	328
122. Plan af samme. Efter samme	329
123. Marienlyst. Tegn. af Jardin	331
124. Kongens Værelse paa Marienlyst	335
125. Juliane Marie. Efter Pilo's Maleri paa et Spejl i Marienlyst Slot	336
126. Ved Havnen før det ny Toldkammers Opførelse	337
127. Kortskitse med Gadenavne	338
128. Lønborgs Kort over Helsingør 1803. 4. Fjerding	340
129. Samme. 1., 2. og 3. Fjerding	341
130. Samme. Nordre Del. Fra Kongensgade til Røde Port	342
131. Samme. Lappen	343
132. Samme. Udenfor Svingelen	344
133. Henry Wrights Gd. Strandg. 86. (B. 3)	349
134. Trappe i Wrights Gaard	351
135. Den gamle Skibsklareringsforretning. Kierboes Gd. Strandg. 91. (B. 11)	353
136. Samme. Svalegang i Gaarden	355
137. Stephan Hansens og Claessens Pæleer. Strandg. 95. 93 (B. 9. 10)	357
138. Ole Lunds Barndomshjem. Steng. 54. (B. 136)	363

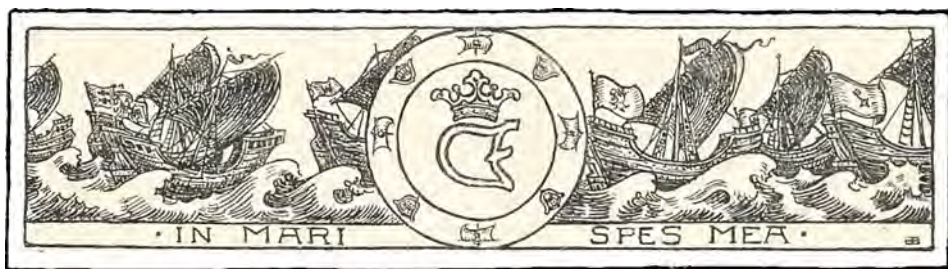
139. Trentwedels Gd. og van der Ostens Palæ. Steng. 77, 79, (B. 30, 29) 365
140. Nicolaj Dahls Gaard. Steng. 64, (B. 17) 366
141. Den svenske Konsulatsgaard. Steng. 46, (B. 257) 367
142. Øresundshospitalet. Fiolg. 15, (B. 457) 368
143. Indgangsdør til Øresundshospitalet 369
144. Parti af Brøndstrædes nordvestlige Del 370
145. Borgmester Tewis Wildes Gaard ved Olai Kirke. (B. 54) 371
146. Handskemager Høybyes Skill 373
147. Snitværk fra Rasmus Regelsens Gaard (Steng. 50, B. 259) 374
148. Kircks Gaard. »Amsterdam«. (Strandgade 81, B. 14) 375
149. En Strandgang. Steng. 14 (B. 416) .. 377
150. Ole Bartolemeisens Bindingsværksgaard. Brøndstr. 2, (B. 484) 379
151. Hus i Hestemøllestræde med Skydevinduer 381
152. Bramstræde før Kystbanens Anlæggelse 383
153. Parti af Stengade. Konsul Jacob Hansens Gd. (B. 268) 385
154. Smedekroens Faneholder 388
155. Gammel helsingørsk Vindfløj 390
156. Snitværk fra Rasmus Regelsens Gd. Steng. 50, (B. 259) 391
157. Gadenavne til Resens Byplan S. 163 391
158. Borgmester Iver Pedersens Gaard. Steng. 20, (B. 413) 393
159. Sammes Strandgadegaard. Nr. 27, (B. 360) 395
160. Dør fra Groskenstræde 6, (B. 207) 399
161. Anne Quien Stræde med Baghus af »den norske Løve«, (B. 358) 401
162. Bødker Schubells Skill. 1773 403
163. Snitværk fra Rasmus Regelsens Gaard, Steng. 50, (B. 259) 404
164. Byens offentlige Sygehus. Stjerneq. 28, (B. 322) 405
165. Husargaarden eller Jægergaarden, Suderg. 13, (B. 513) 405
166. Den vestlige Del af Strandgade, nu afskaaret fra Stranden 407
167. Claessens Reberbane i Lundegade. Opført 1783 409
168. Handskemager Høybyes Gaard. Steng. 10, (B. 418) 409
169. Skematisk Rids af Købmandsgaarde med Porthus 411
170. Snitværk af Rasmus Regelsens Gaard, Steng. 50, (B. 259) 419
171. Vindue med Skodder. Af Strandg. 27, (B. 360) 421
172. Grundplan af Helsingørs ældste Købmandsgaarde, (B. 11-14 og 19-24) 423
173. Dørparti af Strandg. 27, (B. 360), opført 1577 425
174. Raadmand Johan Kruses Gaard, Strandg. 77, (B. 16) 427
175. Jacob Badskærs Gd., Hans Meckelborgs Baggaard og »Bremen«, Strandg. 55, 57, 59 (B. 254, 253, 252). 429
176. Rasmus Regelsens Gaard, Steng. 50, (B. 259) 431
177. Bindingsværkshus i Gl. Færgestræde 433
178. David Hansens Gd., som Jonas Charisius boede 435
179. Krudthorn af Hjortetak. Jordfund i B. 404 436
180. Gamle Huse ud for St. Olai Kirke 437
181. Kapellangaarden, hvor Hans Christensen Sthen boede 438
182. Kirkestræde. »Mellem Kirkerne« .. 439
183. Hestemøllen. (B. 95) 441
184. Olaf den Hellige. Stenfigur over Indgangen til St. Olai Kirke 443
185. Rest af Casper Finckes Gaard, St. Annag. 51, (B. 170) 445
186. Den gamle Præstegaard i St. Annagade. (B. 155). »Torskehotellet« .. 449
187. Plan af Torvet 1751 450
188. Døroverligger fra Poul Skrivers Hus. Brøndstr. 37, (B. 198) 451
189. Døroverligger fra Henrik Homeisters Gd. Steng. 33, (B. 431) 453
190. Karmeliterhuset, fra 1630 til 1902 Byens Fallighus. Sydfløjens vestlige Gavl. Efter Tegning af Hagemann 454
191. Frise. Snitværk fra Rasmus Regelsens Gaard. Steng. 50, (B. 259) 455
192. Plan af Øresundshospitalet med Have. Grøften 456
193. Stengade med Raadhuset. Stik af S. H. Petersen c. 1830 460
194. Regnskabsnotits om de engelske Skuespillere, der optraadte i Raadhusgaarden 1585 461
195. Sandstensrosetterne paa Raadhuset med Frederik II's og Dronning Sofies Vaaben. Opsat paa det gamle Raadhus 1574 463
196. Helgennichen paa Karmeliterhuset 464

Helsingørs vestlige Del set fra søndre Strand. Efter Haandtegning af Maleren Hans Knieper ca. 1582 (se S. 308 o. fig.).
Tegningen er utvivlsomt den bedste, maaske den eneste, vi har af en dansk Provinsby i det 16de Aarhundrede. Dens følgende Tredjedel ses paa næste Side, men dens sidste Tredjedel (med Kronborg) er gaaet tabt.

Helsingørs midterste Del set fra søndre Strand. Efter Haandtegning af Maleren Hans Knieper ca. 1582. Efter denne Tegning er udført et Kobberstik, som findes i det ved denne Tid udgivne Billedværk, Braunius: Theatrum urbium. Den Del af Tegningen, hvorpaa Kronborg og Herluf Trolles Toldbod laa, er gaaet tabt, men findes paa Stikket og er efter dette gengivet S. 63. Paa Tegningen staar rigtigt: densche (danske) og duitsche (tyske) Kirke; men paa Stikket er de ved Fejlæsning begge blevet »deutsche«.

INDLEDNING

AF LAURITS PEDERSEN

VOR gammel den ældste By, der har Navnet Helsingør, kan have været, ved man ikke meget om. Præsten Ludvig Boesen, der 1757 udgav »Den ved Øresund beliggende anselige Stad Helsingørs Beskrivelse«, mener at kunne føre Stedets Historie tilbage til Aar 70 før Christi Fødsel. Han slutter nemlig af Byens Navn, at denne ligesom

Helsingør

10 Helsingborg og Helsingø maa være anlagt af et Folk, der her i Norden kaldes Helsingør, og som efter Boesens Mening skulde være det samme, der ved ovennævnte Tid omtales af den romerske Historie-
 15 skriver Plinius under Navnet Hellevoner eller Halsevoner. Denne Idé er dog ikke Boesens egen. Den findes fremsat af P. H. Resen i Teksten til hans Danske Atlas. Og Resen har den fra den 1631 udkomne »Rerum danicarum historia«, der var skrevet af Johan Isaksen Pontanus, som skal have sit Tilnavn efter Brostræde i Helsingør, hvor han var født, og som, skønt han som Regel ikke var videre original, dog vistnok er det her, hvor han med
 20 øjensynlig Forkærlighed filosoferer over sin Fødebys Oprindelse. Boesen fører dog Tanken videre og gennem en vildsom, sproglig Undersøgelse, ved hvilken han fremdrager Ligheden med Ordene Hald, Held, Hals, Hilde, Hel, Hellespont, Helgenæs, Halland og Hellebæk, kommer han endelig til det Resultat, at Sørøverne har
 25 holdt til ved Hellebæk og her »ageret Spøgelse og kaldet sig den underjordiske Gudinde Hel«. Helsingørerne er da Indbyggerne »i det Land, hvor Hel huserede«, og efter dem skal først Helsingborg og siden Helsingør have faaet Navn.

Ogsaa andensteds har man søgt at føre Helsingørs Historie meget
 30 langt tilbage. Det saakaldte *Haløre* Marked, der i en Saga omtales som den største Forsamling af Mennesker, der mødtes nogensteds

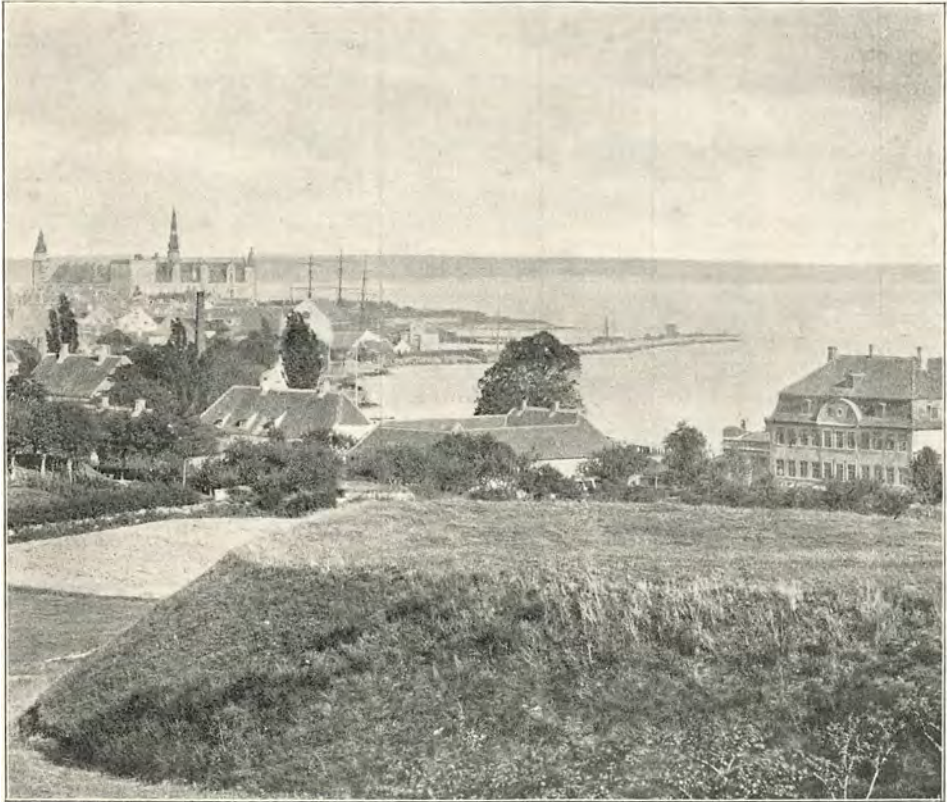
Haløre

i de nordiske Lande, henførtes en Tid til Helsingør, men er senere paavist at være det velkendte store Sildemarked ved Skanør. Endelig er et mærkeligt Væddeløb, ved hvilket den norske Konge *Harald Gille* ved Hjælp af to Springstokke kom hurtigere af Sted end to af Erik Emuns hurtigste Heste, i Anders Sørensen Vedels Oversættelse af Sakso henlagt til Helsingør, men der er næppe Tvivl om, at det i Latinen forkortede Navn skal tydes som Helsingborg. 5

Det er i det hele taget ikke rimeligt, at Helsingør skulde høre til Danmarks ældste Byer. De gemmer sig inde i Landet, helst ved en sejlbar Aa eller en Indskæring saa lang og snæver, at det var farligt for fjendtlige Skibe at vove sig ind til dem. I den tidlige Middelalder har man næppe lagt en By her ved den aabne Strand. Men efter at Valdemarerne havde besejret Venderne og gjort de danske Farvande nogenlunde sikre, kan det tænkes, at man har dristet sig til at bygge det ældste Helsingør paa den udsatte Plads. Sakso synes dog ikke at kende Helsingør. Byens Navn forekommer først i »Valdemarsbyen« 15 »Kong Valdemars Jordebog«, der antages at stamme fra Tiden ved 1231 eller lidt senere. Derefter nævnes det 1279, da Ærkebispens i Lund, Thrugot Thorstensen udsteder et Dokument her St. Benedikt Martyrs Dag (d. 21. Marts), og siden 1308, da Erik Menved 20 opholder sig her og St. Valentins Dag d. 14. Februar underskriver et kongeligt Privilegium for Roskilde Domkapitel. I »Kong Valdemars Jordebog« er Helsingør opført som Købstad sammen med Søborg og Slingerup. Og i Esrom Klosters Brevbog har man bevaret Skrivelser, i hvilke der 1353 nævnes en Nicholaus Dyekn som 25 Foged (aduocatus) i Helsingør og 1389 en Henricus Margretor som Borger (villanus) og en Niels Johansen som Præst (sacerdos) sammesteds. Arild Hvitfeldt siger om dette ældste Helsingør, at »tilforn var det kun et Fiskeleje, og laa uden Byen et Slot, hed *Flynderborg*.« Dettes Voldsted med sparsomme, nu jorddækkede Ruiner er 30 paavist af Nationalmuseet et Stykke syd for den nuværende By, umiddelbart nordøst for Jernbaneviadukten. Vi kan tilføje, at Voldstedet i gamle Tingbøger kaldes »*Borrevold*« eller »*Valdemarsbakken*«, og at der i dets Nærhed laa to »*Borrevoldsdamme*«, til hvilke Befæstningen har støttet sig. Hos Hvitfeldt nævnes Flynderborg 35 kun en enkelt Gang, men hanseatiske Dokumenter omtaler oftere et »*Helsingør Hus*«. Som Værn slog Borgen ikke til. Da den norske Konge Erik Præstehader vilde hjælpe »de fredløse«, gik han 1289 uhindret i Land og afbrændte Helsingør, og senere blev Byen 1312 og 1369 afbrændt af Hanseaterne. 40

Hvor denne ældste By laa — »*Valdemarsbyen*« kan vi kalde den for at skelne den fra Erik af Pommerns Helsingør, *Sundtoldstaden*, — lader sig ikke afgøre med Sikkerhed. Den eneste helsingørske Bygning, i hvilken der kan paavises Murværk fra det 13. og 14.

Aarhundrede, er St. Olai Kirke. Hvis man tør gaa ud fra, at den Bygning, hvorfra dette ældste Murværk stammer, ogsaa oprindelig var Kirke, maa det antages, at »Valdemarsbyen« laa omtrent der, hvor Kong Erik grundlagde Sundtoldstaden d. v. s. mellem Strandgades nordre og Sudergades søndre Husrække, fra Svingelen i Syd-vest til hen ud for Kirken i Øst. Med Flynderborgs Beliggenhed

Helsingør fra Syd. I Forgrunden Valdemarsbakken eller Borrevold, hvor Flynderborg laa.

vilde det imidlertid stemme adskilligt bedre at tænke sig det ældste Helsingør strækkende sig langs Stranden fra syd for Svingelen til hen ud for Valdemarsbakken, saaledes, at det i ældre Tid betydelige Vandløb ved Svingelen, der gik under Navnet »Grøften«, »Graven« eller »Strømmen«, og som var Vestgrænsen for Sundtoldstaden, har været Valdemarsbyens Værn mod Øst, ligesom Flynderborg skærmede den mod Vest. Sjællandsøre var den lave Kyststrækning ved Flynderborg, og Navnet er senere gaaet over til at betegne det høje, fremspringende Punkt syd herfor, hvor Betegnelsen »Øre« til vore Dage er bevaret i Navnet »Skanseøre«, en Skanse, som blev anlagt her til Kystforsvar 1807.

De ældste Købstadsprivilegier, vi kender for Helsingør, er dem, Erik af Pommern gav Byen den 2. Juni 1426. De indledes med den Oplysning, at »for os og vort Raad have været vore elskelige Borgere og Bymænd af Ørekrog og have os bedet besørge og betragte dem med Privilegia og Frihed, *efter at vi ville, at de der paa Krogen skulle flytte at bo og der en ny Købstad bygge.*« Det synes mest nærliggende at forstaa disse Ord, som om Kong Erik har formaaet Borgerne til at flytte deres By ud paa Krogen. 5

»Den ny By
paa Krogen«
»Sundtold-
staden«

Hvad er da Krogen? Slottet, som Kong Erik byggede, kaldes Krogen, Byen kaldes Ørekrog, men baade Slottet og Byen er bygget paa Krogen. 10

En nøjere Undersøgelse af de stedlige Forhold viser, at der fra den høje, sammenhængende Klintevold, der kan følges fra Bakken i Marienlyst Slotshave i Nord til Trykkerdamsbakken og Skanseøre i Syd, gik en lavere Udløber af Form som »Grenen« ved Skagen, begyndende omkring ved Helsingørs Kirkegaard, omtrent følgende Kongensgades sydlige Side og videre til det Sted, hvor »Telegraf-taarnet« nu ligger, og hvor Krogens Midtertaarn før stod. Det er denne Udløber, hvis højeste Parti indtil for faa Aar siden paa Gadeskiltet bar Navnet »Bjerget«, der oprindeligt kaldtes »Krogen« eller »Ørekrog«. Mod søndre Strand skraanede Krogens Aas jævnt ned imod Strandbredden, og paa denne Skraaning lagde Erik af Pommern Sundtoldstaden, langs med Stranden, længst nede, saa den ubebyggede Bakkekam var at se ovenover. 15 20

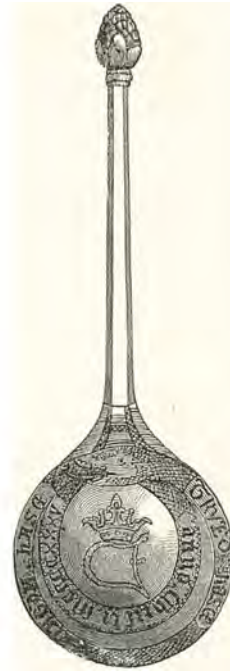
»Krogen«
eller
»Ørekrog«

Det gamle Flynderborg hørte hjemme i Armbrøsternes Tid, kun beregnet til Forsvar laa det tilbagetrukket paa den høje Bakke. Kong Eriks Slot paa Krogens yderste Spids var i Stand til at bruge sine Kanoner mod forbisejlende Skibe og spærre Vejen for ubudne Gæster. Det var Sundets Vogter. Og naar Kongen ønskede Byen flyttet ud paa Krogen, da vil det sige nærmere til det dybe Sejlløb, saa de passerende Skibe kunde lægge til ved Helsingørs Skibsbroer. 25 30

For Valdemarsbyen var Sundet kun en hjemlig Fiskeplads, for Erik af Pommerns ny By paa Krogen var det Handelsvejen til Østersøen. Anlæggelsen af Helsingør og Indførelsen af Øresundstolden hviler paa en for sin Tid vidtskuende Forstaaelse af Øresunds Betydning, hvortil der for Kong Erik var knyttet en Forventning om at kunne bøde det Tab, som Skanørmarkedets Tilbagegang forvoldte, ved at knytte Handelsforbindelsen fra Nederlandene, gennem Sundet over Visby til Østens Lande, hvor han endnu ejede Gotlandshuset i det gamle Novgorod. 35 40

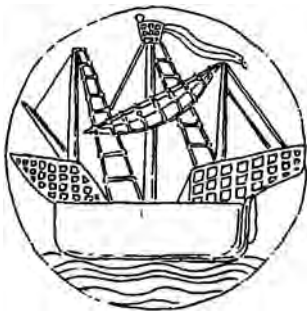
»Mit Haab
staar
til Havet«

Man har tillagt Erik af Pommern de Ord: »Mit Haab staar til Havet«. Nationalmuseets seneste Undersøgelse skal have ført til det Resultat, at man her staar overfor en senere Tildigtning. Er dette Tilfældet, da har denne Digter virkelig ejet en rigtig For-

Den Ske, som Erik af Pommern skal have skænket Lensmanden paa Gulland Trud Hase.

Paa Indersiden: In Gothlandia et mari spes mea. Paa Ydersiden: TRVED HASE — MAGDA HASE anno Christi MCCCC XXXV uden om et kronet E. (Danm. Riges Hist. II. 465, Sveriges Historia II. 154. Skeen skal være solgt til en amerikansk Samling, men efter et Fotografi, man har af den, mener man at kunne skønne, at den ikke kan stamme fra Erik af Pommerns Tid. (Se iøvrigt Side 20).

Helsingørs Segl 1584.

Skib i Helsingørs Segl 1620.

staaelse af Erik af Pommerns Færd. Een Gang udtalt, vil disse Ord være uløselig knyttet til Kong Eriks Person, thi næppe vil nogen kunne finde mere rammende Ord for, hvad der præger hans Liv og Virke.

Og er det ikke netop denne hans ledende Tanke, der giver sig Udslag i Handling, idet han anlægger Helsingør? Den ny By paa Krogen, Sundtoldsstaden, var maaske en ældre By, der blev flyttet. Men den var en By med ny Maal, født og fostret af Kong Eriks Haab. Dens Vaaben var et Skib. Den satte sin Lid til Havel. Og det Særpræg, dens Grundlægger gav den, beholdt den i over 400 Aar, saalænge Sundtolden bestod.

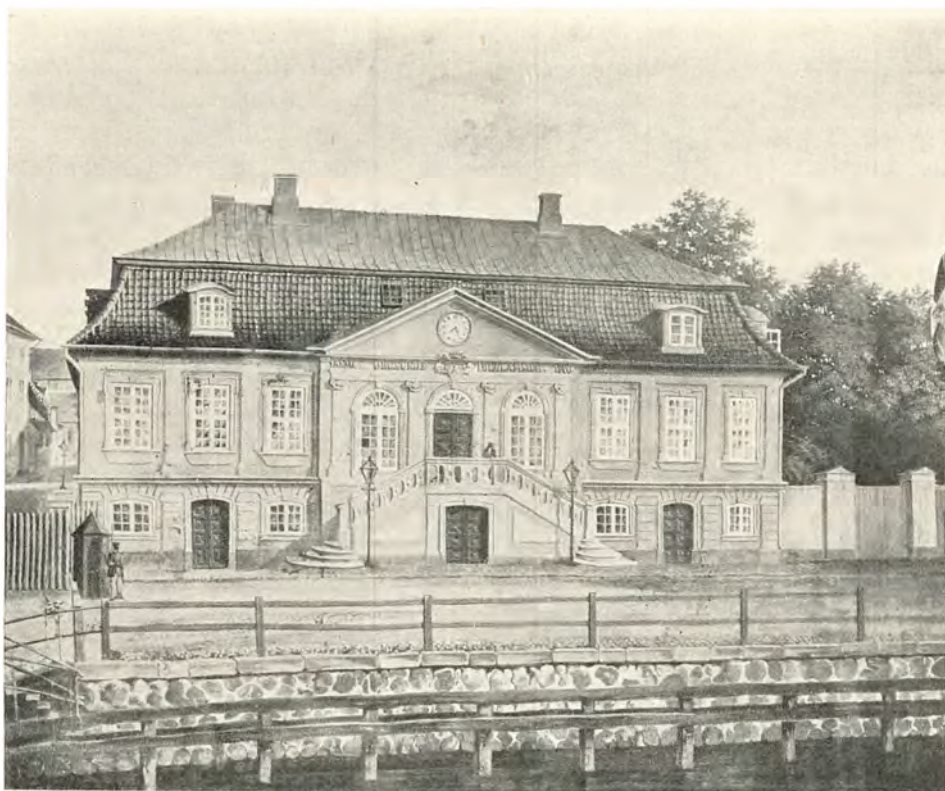
VED HELSINGØR var Østersøens Port. Lillebælt var snævert, og Strømmen her stærk, Storebælt var opfyldt af farlige Grunde, Vejen gik derfor gennem Øresund. Her løb Linierne fra alle Vestens Handelsstæder til Byerne ved Østersøens Kyst sammen. Som Navnet »Østersøen« endnu betegner det Hav, man kommer til ved at sejle ind i Sundet eller østpaa, saaledes kunde de Vande, man kommer til ved at sejle ud af Sundet eller vestpaa — Kattegat, Skagerak, Vesterhavet eller Nordsøen, Nordhavet og den spanske Sø — endnu i Christian IV's Dage, alle under eet, betegnes som »Vestersøen«. Sundet var Skellet. Og Stedets Betydning markeredes ved, at enhver Sømand, som første Gang passerede det, blev hejset ned fra Raaen for at døbes i Bølgerne ved Indgangen til Sundet, som man altid regnede ved Kullen.

Blandt alle Danmarks Byer var ingen kendt saa viden om i fremmede Lande, ingen præget saa stærkt af fremmedes Liv og Færden, ingen saa helt og ejendommeligt fostret af Havel som den, der laa her, hvor Østersøens og Vestersøens Bølger mødtes om Krogens Arm.

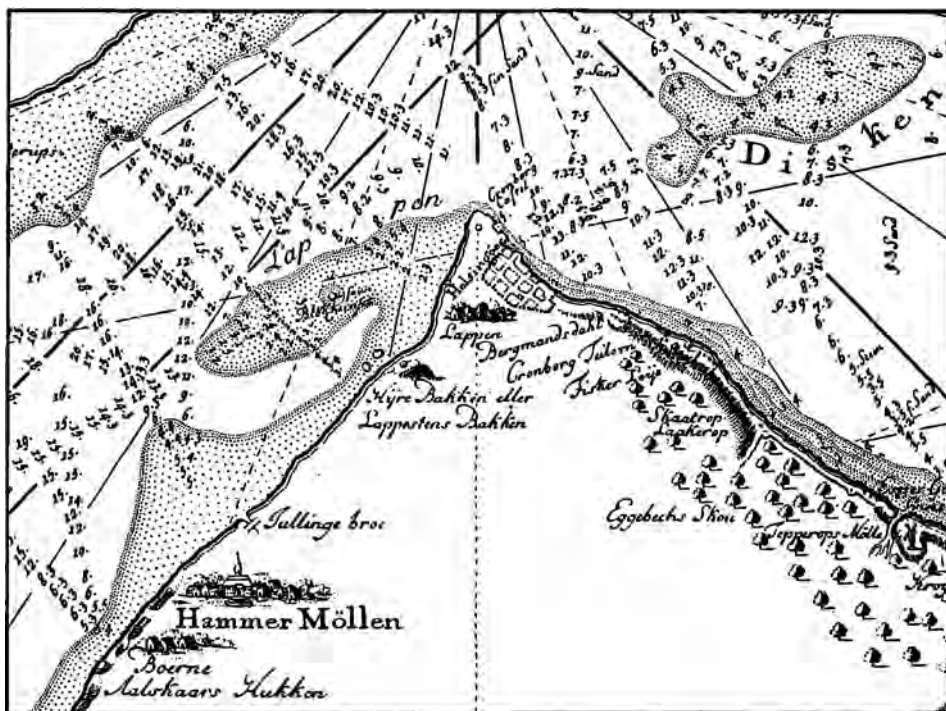
*Byens
Særpræg*

Med *Sundtrafikken* kom *Sundtolden*, der bragte brat vekslende gode og onde Dage for Byens Børn. Med Sundtolden fulgte det kongelige *Slot* paa Næsset. I Ufredstider »Sundets Vøgter«, i Fredens Dage et herligt Sted, hvorfra Hoffester med Ridderleg og Turneringer, Musik og Skuespil kastede Festglans over og satte Liv i den gamle By. Med Sundtolden fulgte ogsaa de fremmedes Tilstrømning og Byens Verdensry, der henlagde Hamlettragedien til Slottet ved Helsingør og Haven der. Og det maa vel være en tilsvarende hjemlig Berømmelse, der gjorde Kronborgs Kasematter til Holger Danskes Bolig.

Hele Gader i det gamle Helsingør, Hus ved Hus, var beboet af

Øresunds Toldkammer ved 1765.

Sundet. Af et Søkort fra c. 1770.

Færgemænd og Fiskere, andre Kvarterer af fornemme Skibsklarerere og Repræsentanter for fremmede Nationer. I Helsingør boede ogsaa hans Majestæts Forvalter over Fyrene, som i de danske Strømme holdes, og den kongelige Tolder, halvt Udenrigs- og halvt Finansminister. Flaader af fremmede Handelsskibe ankrede op paa Rheden, hvor Rostokkernes Ølskibe, driftige Hallandsfarere og andre helsingørske Skudeskipper ventede dem med Levnedsmidler og Skibsfornødenheder, medens Færgemændenes og Kadrejernes vimse Baade førte Personer og Varer mellem Byen og Skibene. Paa Land hævdede sig Børgen, for hvilken de fremmede Skibe maatte stryge deres Topsejl, og paa Stejlerne ved Strandbredden dinglede Sørøvernes døde Kroppe. Laa Efteraarstaagerne over Sundet, saa det blev vanskeligt at passere, lod Klokken fra St. Olai Taarn sin Malmrøst runge advarende ud over Stranden.

Det var ikke en almindelig Søstad, der laa her, men en By, der helt tilhørte Havet; alt var her indrettet paa at modtage den søfarende Mand og række ham en hjælpsom og værnende Haand, men ogsaa paa at modtage en passende Løn.

Andre danske Strandkøbinge var prægede halvt af Havet, men ogsaa halvt af Landet bag dem, Oplandet, de skulde forsyne, og som forsynede dem. Helsingør havde intet Opland af Betydning i Forhold til sit Forbrug, thi den forsynede ikke alene Byens Borgere, men ogsaa de passerende Handelsflaader. Sine Fødevarer maatte den hente andensteds. Kød og Korn i Helsingborg, ved Isefjordens og Limfjordens Kyster, og Silden fra Havet. Fra Sundet kom ogsaa det dyrebare Salt, som taarnede sig i Dynger ved Toldboden, de sjældne Krydderier, »spanske Frugter«, franske, spanske og rhinske Vine, Humle til Byens mange Bryggere, russisk Hamp til Rebslagerne, engelsk Klæde til Byens fornemme Borgere og Gæster og islandske Hoser og Trøjer til de jævne Søfolk, pommerske Bjælker og gullandske Astrag til det kongelige Slot og de fornemmes Huse, og Embder- og Flensborgermursten, som konkurrerede med de i Byens Nærhed liggende Teglværkers. — Det meste af, hvad Helsingoranerne ejede, var kommet ind fra Sundet.

Herfra kom ogsaa Byens Gæster, den brogede Blanding af fremmede Nationers Sømænd og Købmænd, der aflagde Besøg her, medens deres Skib ankrede op for at fortolde. Paa Skibsbroen ved Øresunds Toldkammer mødtes Folk fra alle Nordeuropas Søstæder, ja fra endnu fjærnere Egne, og det hed sig, at ingen Sømænd var helbefaren, før han havde faaet Prygl paa Helsingørs Toldbro. Det turde være herfra, at det kongelige Kunstkammer havde erhvervet sig en saa sjælden Ting som »en Busk Haar med Huden ved, som en haver revet af en andens Hoved i Vrede« under et Slagsmaal i Helsingør. Paa Toldbodpladsen kunde ogsaa de

fremmede, der var blevne mishandlede af Kongens Udliggere, finde et lydhørt og interesseret Publikum og »udi mange Skipperes Overværelse lade sig bese« og berette, hvorledes de vare »ilde medfarne«. Herfra spredtes Beretningerne viden om til Handelsbyerne ved Øster- og Vestersøen. Det skabte Misfornøjelse i vide Kredse, og kongelig Majestæts Tolder var derfor meget følsom for Klager, der fremsattes her.

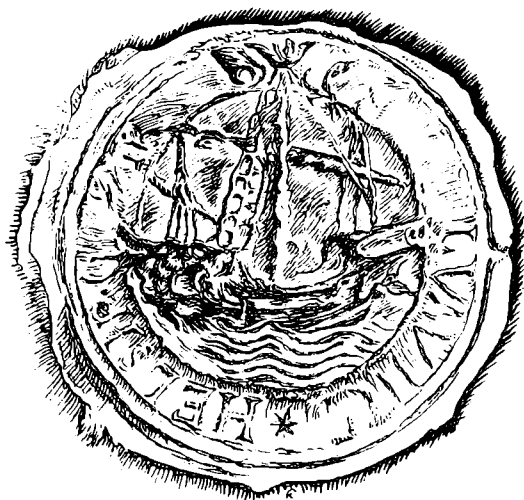
Men var Byens Gæster en broget Flok, saa var Helsingoranerne selv det ikke mindre. De var som en Ekstrakt af den forbipassende Strøm, en Theriak, sammensat af allehaande Urter og derfor tjenlig for ethvert Tilfælde. Enhver nordeuropæisk Skipper kunde her finde Landsmænd, der kunde hjælpe ham til Rette, om ikke andet saa en Ølbod, hvor et Byvaaben fra hans Hjemstavn hang over Døren, og hvor hans Modersmaal lød.

Her var blandt Byens Borgere Skotter, Nederlændere, Tyskere, Englændere og Svenskere i Mængde, og spredt forekommer ikke alene Franskmand, men Italienerne, Portugisere og Russere. Her var Katolikker, Reformerte og Jøder, og her indrettedes ved Siden af Byens Sognekirke en tysk og en engelsk Menighed og en jødisk Synagoge. Selv blandt Byens hjemmefødte Borgere var der overordentlig mange, hvis Slægter i Mands Minde — som alt andet helsingørsk — var kommet ind fra Sundet.

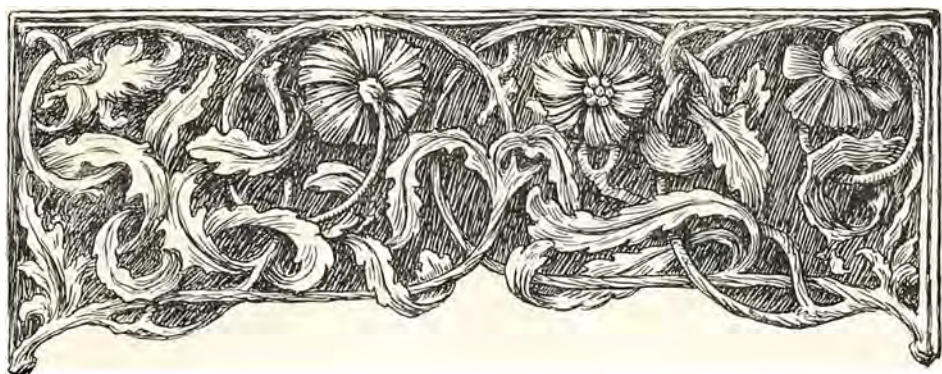
Handelen »paa Landsbyerne« var for Helsingør betydningsløs, og Byen laa iøvrigt skilt fra sit sparsomme Opland ved et Vildnis af Skov og Hede med Søer og Moser, der dannede en Bræmme bag om Byen fra søndre til nordre Kyst, et Tilholdssted for kagstrøgne, forviste og andre Løsgængere, Samfundets hjemløse, der for at undgaa Galge og Gren fristede en kummerfuld Tilværelse i Skove og Ødemarker. Byen selv laa knap nok paa det faste Land. Ingen Del af den naaede op i Klintvoldens Højde. I Læ for Vinde fra Nord og Vest laa den tæt ud til den daværende Strandbred og strakte sig kun halvt op ad »Bjerget«s Side. Som en Dreng, der fra Strandbreddens Sten bjærger sin Fuldrigger, idet han klamrer sig fast med den venstre Haand og lader sig glide helt ned til Vandet for at kunne række ud til Skuden med den højre, saaledes laa Byen paa Krogen helt nede paa Bakkens Skraaning for at være Søen des nærmere og bedre at kunne række en Haand mod de forbisejlende Skibe, snart hjælpende og vejledende, snart modtagende, snart indbydende vinkende, snart advarende, truende eller endogsaa straffende.

Det var kun naturligt, at de helsingørske Huse lagdes saa tæt til Stranden som muligt, thi Helsingoranerens Blik var altid spejdende rettet mod Sundet. Ikke alene sad han ved Sundets Bred som Iagttageren, der fra sin Kikkenborg kunde følge Skibenes Færd og

paa Toldbodpladsen høre nyt fra fremmede Lande, saa det blev hans daglige Adspredelse gennem Livet paa Sundet at følge Puls-
 slaget ude fra den vide Verden. Men hele hans Tilværelse var
 afhængig af Begivenhederne paa Søen. Herfra truede ham
 store Farer, men her lokkede ogsaa gyldne Muligheder, her
 skulde han gribe Lykken. Alt — godt og ondt — kom til
 ham fra Sundet. Selv var han maaske ogsaa kommet derfra.
 Derfor er Sundets Historie og dets Minder uløseligt knyttet
 til Sundets gamle By. Og den Skildring af Sundtoldstadens Histo-
 rie, som her forsøges, indledes da med lidt om Livet paa Sundet,
 som det formede sig i ældre Tid, et Hverdagsliv, som Helsingoran-
 ren Dagen igennem var Vidne til og ofte greb ind i, men ogsaa
 skæbnesvangre Tider og store Begivenheder, der snart bragte Hel-
 singoraneren ufortjente Fordele, snart sendte lige saa uforskyldte
 Ulykker over hans Hoved, men altid ramte med en højere Magters
 uimodstaaelige Kraft og en Skæbnens Uafvendelighed. Livet var
 i det gamle Helsingør mere end andensteds en Chance, og det gjaldt
 at have Lykken med sig, thi laa Sundet spejlblankt og stille paa
 Solskinsdage, saa stod her i Uvejrstunder Dønninger fra de store
 Verdenshave.

Helsingør Segl c. 1500.
 Tegnet af Kr. Kongstad efter Original
 i den arnemagnæanske Haandskriftssamling.

SUNDET I GAMLE DAGE

AF LAURITS PEDERSEN

AKSO fortæller, at Sildefiskeriet i Øresund »plejer *Sildefisket* at drives i stor Overflødighed«. Thi her gaar undertiden saa megen Sild til og staar saa tykt udi Stimer, at man næppelig kan ro sig frem for Sildens Mangfoldighed, og at man uden Garn med Hænderne kan fange dennem«. Det er Høstfisket i Sundet, han her tænker paa. Dette fore-

10 gik fra Bartholomæus' Dag den 24. August til Dionysius' Dag den 9. Oktober. Allerede paa Knud den Helliges Tid skal det have haft en saadan Betydning, at Kongen kunde tvinge de skaanske Bønder til Lydighed ved at true med at forbyde dem at fiske i Øresund. Det er dog først paa Valdemarernes Tid, at Sildefisket naar sin
15 fulde Blomstring, og Markedet samles ved Skanør, hvor først Nordmændene og senere Hanseaterne i Ly af Valdemarernes Myndighed spiller Hovedrollen blandt Købmændene.

Silden var i Middelalderen, da Kornavlen endnu var ringe, af langt større Betydning som Fødemiddel end i vore Dage. Fisket i
20 Øresund var det betydeligste i hele Nordeuropa, og Silden herfra havde et saadant Ry, at Borgerne i Byen Kampen i Holland ikke maatte forhandle anden Sild end den skaanske uden at advare Køberne ved at hænge et rødt Flag ud fra deres Bod. Det var som Regel Danskerne, der fangede Silden, og de fremmede, der saltede
25 og forhandlede den. Begge Parter var hinanden lige uundværlige. Da Købmændene et Aar kom for sent med Saltet, maatte Fiskerne kaste hele Fangsten i Havet.

Et Øjensvidnes Skildring af Høstfisket i Sundet i Middelalderen har man af Franskmanden Filip de Maizières, der som Korsfarer
30 deltog i de tyske Ridderes Kampe mod Hedningerne. Han skildrer Sundfisket som to store »Undere«. Det første er, at Silden, »som

*Et
Øjensvidnes
Skildring*

Gud har befaleet det«, hvert Aar rejser gennem Øresund i saa tætte Stimer, at man flere Steder »vilde kunne sønderhugge dem med Kaarden«. Det andet Under er, at her hvert Aar samles 40,000 Baade, »hver med mindst 6 Mand, og i flere 7, 8 eller 10« og desuden »500 Skibe, store og af Middelstørrelse, som ikke gør andet end at nedsalte i Tønder den Sild, som de 40,000 Baade fanger. Og det er Skik, at Mandskabet fra alle disse Fartøjer i disse to Maaneder bor langs Kysten i Hytter af Træer og Grene«.

»Det er en stor Sammenstimlen af Folk for at fange saa lille en Fisk, thi dersom man vil regne efter, vil man finde, at mere end 300,000 Mennesker i disse to Maaneder ikke gør andet end fange Sild«.

Paa Vej til Preussen passerede han selv Sundet. »Jeg saa de omtalte Joller, Baade og store Fartøjer og spiste undervejs af Silden, som Fiskerne gav mig«, skriver han. Og han skildrer, hvad han har set, »for at man kan erkende den Naade, som Gud viser Kristenheden ved Sildens Overflødighed, hvormed hele Tyskland, Frankrig, England og flere andre Lande mættes i Fastetiden, thi fattige Folk kan have en Sild, men kan ikke have en stor Fisk«.

Hver af de betydeligere nederlandske og nordtyske Handelsstæder havde ved Skanør, hvor det store Sildemarked holdtes, sit eget Stykke Strandbred, det saakaldte »Fed«. Paa dette byggede de deres Boder, Kroer, Kompagnihus og Kapel, og her holdt de ofte deres egen Foged, som plejede Retten efter deres egne Love. De mange Handelsmænd, som samledes her under Høstfisket, handlede ikke med Sild alene. Fra Øst og Vest førte de deres Varer hertil og udvekslede dem ved Markedet her. Sverige leverede Jærn, Rusland Pelsværk, Østersølandene Korn og Øl, fra Holland og England kom Klædevarer og fra Frankrig og Spanien Vin og det uundværlige Salt. I Skaane skulde Landgilden betales til Jomfru Marie Himmelfarts Dag (den 15. August), siger Anders Sunesen, for at Husbonden kan have Penge, naar han skal til Fiskemarkedet. De mange Fiskere med deres let tjente Penge var gode Kunder. De Tusinder af Mennesker, som strømmede til og i Markedstiden sled og stræbte og levede højt i Kroerne paa Feddene, var en broget Vrimmel, alle Slags Folk og alle Vegne fra.

En særlig Fiskerbefolkning fandtes ikke i Middelalderen, men Almuen fra By og Land, selv Bønder fra Sogne, der laa et godt Stykke fra Kysten, drog til Fiske, naar Tiden var inde. Det er i saa Henseende karakteristisk, at Kristian II maa forbyde Haandværkere og deres Svende at give deres Haandværk over, og Peblinge og Degne at løbe fra Skole for at gaa paa Høstfiskende. Fiskeriet maatte foregaa fra et Fiskerleje, eller som det dengang hed »Fiskeleje«, et Sted, hvor man laa for at fiske. Alt Fiskeri var

»Nobilissimum Daniae fretum ORRSVNDT« (d. e. Danmarks navnkundigste Stræde, Øresund) efter Braunius: Theatrum urbium. Slutningen af det 16de Aarhundrede.

Kystfiskeri. Paa aabent Hav kunde man ikke fiske. De Farer, der truede fra Fjender og Sørøvere, saavel som fra Elementerne, var for store for den Tids mangelfulde Skibe og Sømandskunst. Desuden maatte man til Land for at salte Fisken. Man byggede sig derfor Boder, »helst hvor Kysten gjorde nogen Bugt eller Hug ind, at de kunne have Læ paa tre Sider«. Og her, hvor man »laa til Fiskes«, bragte man Fangsten i Land, tørrede Garnene paa Stejlerne ved Strandbredden, saltede Fisken og bød den til Salgs. I Fisketiden var her da en By eller beboet Lejr, den øvrige Del af Aaret nogle tomme Træboder. I Helsingørs Nærhed er Strandbyer med Navne som »Raageleje«, »Gilleleje« og »Boderne« Minder fra den Tid.

Det ældste Helsingør har vel delvis været et saadant Fiskeleje, men antagelig dog tillige en virkelig Fiskerby, idet Overførsel til Skaane utvivlsomt nok kunde give Ejeren af en Fiskerbaad saa meget at fortjene, at han kunde tage fast Bopæl her. Det gamle Flynderborg syd for Helsingør maa antages at have været opført til Beskyttelse for en saadan Fisker- og Færgeby, ligesom Slottene ved Skanør og Falsterbo laa som Vøglere for Markedet der.

Det vigtigste Fiskeri var dog oprindeligt ved den skaanske Kyst og i den sydlige Del af Sundet fra Cimbrishamn og Bornholm til Malmø og Dragør. Senere flyttede Sildestimerne som bekendt længere mod Nord, og Skanørmarkedet sygnede hen. Sildens Aftagen omtales allerede ved Aar 1400. Navnlig 1411, 1412, 1416 og 1425 var Resultatet af Sildefangsten saa ringe, at de tyske Købmænd led Tab. Ja, om Aaret 1425 hedder det endogsaa, at Silden ganske og aldeles har forladt de skaanske Kyster. Dette kan dog kun gælde de enkelte Aar. Allerede 1432 kom der en Ladning Sild fra Malmø til Danzig, og 1485, 1486 og 1492 var der Sild i saadan Mængde, at der savnedes Købere, og Fiskerne maatte kaste en Del af Fangsten i Havet. Det ser altsaa ud til, at her har været Tale om en højst ujævn Overgang. Andre Omstændigheder viser, at Forandringen er sket langsomt, og at der har været en Tid, hvor ogsaa den nordlige Del af Sundet var en søgt Fiskeplads. Naar Krogemagerne fra Helsingborg, Malmø, København og Landskrona 1562 mødes i Helsingør for at vedtage nogle fælles Vilkaar, bl. a. for Salget af Kroge og Prisen paa disse, og ligeledes Aaret efter samles her for at faa deres Overenskomst indført i Helsingørs Tingbog, hvor den underskrives af de tilstedeværende Krogemagere, saa viser dette, at der indtil da sædvanligvis har været samlet en betydelig Fiskerflaade i Sundet ved Helsingør, og at Krogemagerne da er mødt op her for at sælge deres Varer. Men paa den anden Side vidner selve Vedtægtens Indhold om Fiskeriets Tilbagegang, idet Overenskomsten netop gaar ud paa, at dette skal

ophøre, og at de for Fremtiden skal »sælge deres Kroge hjemme i deres Huse og for deres Døre, hver i sin Stad, som han er boende, og hvo der vil købslaa med dem, skal komme til dem hjemme, og der købslaa med dem«. Undtagen er kun »Falsterbo alene, naar
5 som almindelig Marked holdes i Høstfisket om Sommeren, da maa enhver sælge som han kan bedst«.

Fra de nærmeste Aar efter Aarhundredets Midte er der Vidnesbyrd om et meget betydeligt Fiskeri i den nordlige Del af Sundet. Ved Hveen stødte Helsingoranerne sammen med Fiskerne fra
10 Landskrona. Gensidig beskylder de hinanden for at tage de bedste Fiskepladser (»de bedste Skude«). 1568 mødes de da paa Hveen og enes om en Deling af Fiskepladserne efter en Linie ud for Vejrmøllen paa Hveen. 1569 holdt de samme Deling, saa »ingen kom den anden for nær«, og de helsingørske Fiskere anmoder deres
15 Borgmester og Raad om at forhandle med Landskrona, saa der kan blive »en fast Redelig for al Fremtid«. 1550 blev der paa Helsingørs Byting læst Kongens Brev, at ingen herefter maa bruge
Fiskergarn »med smærre Masker end som det Skiel eller Nedboer
20 udviser, som hænger slaget paa Raadhusdøren«. Ved samme Tid udnævnes der 16 Mand til at gaa rundt og bese Sildegarnene. Forbudet gentages ofte og er næppe nyt. Øvrigheden krævede endvidere Helligdagsfreden overholdt. 1575 klager saaledes Byfogden
over, »at Fiskerne her i Byen udfare og røgte deres Garn og Kroge om Helligdage mod al Statut og Ordning derpaa er gjort og sam-
25 tykt«, og det indskærpes, at ingen maa sejle ud om Helligdage før Kl. 12 Middag. Den, som overtraadte Forbudet, havde forbrudt al sin Fisk til de husarme, 3 Mark til Kongen og Byen og 1 Td. Øl til alle Fiskerne.

Disse Bestemmelser viser, at den nordlige Del af Sundet stadig
30 spiller en Rolle som Fiskeplads. Dog er ved denne Tid de store Sildestimer gaaet længere nordpaa til Kysten ved Baahus. Og de helsingørske Fiskere drager nu til »Norgesfisket« ved Marstrand, og det i saa stort Antal, at Afholdelsen af Ting i Helsingør oftest opsættes til deres Hjemkomst. Derimod hører man nu ikke om, at
35 de deltager i Fisket ved Skanør, eller at Fiskeriet i den nordlige Del af Sundet søges af andre end de nærmestboende. Det ses altsaa, at Fiskepladsen ved Helsingør omtrent ved Midten af det 16. Aarhundrede har tabt sin Betydning som Samlingssted for fremmede Fiskere. Endnu kan der dog i 1590-erne spores et betydeligt Silde-
40 fiske i Sundet.

I Aarene 1576—92 findes der ikke i Helsingørs Kæmnerregnskaber nogen Indtægt af Fiskebænke paa Torvet. At dette var
usædvanligt, fremgaar af, at der paa de fleste af disse Regnskaber med en samtidig Haand er skrevet »Intet Fisken«. 1593 bygges
Fiskebænke

der imidlertid »6 ny Boder og et Skur som Fiskerne staar«, og 1596 betaler ikke mindre end 54 Fiskere Leje af disse Boder. Derefter aftager Antallet, indtil det 1606 er nede paa 18. 1607 hedder det: »Af Fiskerbænkene er intet bekommet, af den Aarsag, at Gud Allermægtigste forholder os sine Gaver af Stranden. Og besværede de 5 fattige Fiskere sig saadanne Pendinge at udgive, førend at Gud igen vil give sin Velsignelse, siden vilde enhver give, hvis dennem af deres Øvrighed blev paalagt«. Derefter findes der i det følgende halve Hundredaar ingen Indtægt af Fiskebænke, og det store Høstfiskeri i Øresund synes nu forbi for stedse. Det er for det følgende værd 10 at lægge Mærke til, at en af Skanørmarkedets udprægede Nedgangsperioder falder umiddelbart før, Erik af Pommern indfører Sundtolden og grundlægger den ny By paa Krogen, og at det maa antages, at Helsingør, i hvert Fald ved Midten af det 15. Aarhundrede, hører til de betydelige Fiskepladser ved Sundet, idet 15 der i et Privilegium for Byen af 1456 er Tale om Konningskøb paa Sild her ligesom ved de tidligere kendte Markeder ved Falsterbo, Skanør, Malmø og Dragør.

SILDEN var Sundets Rigdom, og denne tilhørte Sundets Hersker, det hævdede i hvert Fald Knud den Hellige overfor 20 de skaanske Bønder. Som Regel var det den danske Konge, der var Herre over begge Sundbredder. En Afbrydelse heri indtraf, da Kristoffer II pantsatte Skaane til Grev Johan, som 1332 solgte det til den svenske Konge Magnus Smek, fra hvem Valdemar Atterdag erhvervede det tilbage 1360. Og 1370, da Slottene ved 25 Helsingborg, Malmø, Falsterbo og Skanør tilligemed $\frac{2}{3}$ af de Indtægter, der faldt af de vestskaanske Byer, for et Tidsrum af 15 Aar afstodes til Hanseaterne, der dengang i Virkeligheden havde tiltaget sig Magten paa det store Sildemarked. Da det nævnte Tidsrum var udløbet, fik Dronning Margrethe dog uden Vanskelighed 30 sine Slotte tilbage, som det synes, bl. a. fordi Hanseaterne ikke selv formaaede at holde Sørøverne i Ave i Sundet. Bortset fra disse nævnte Afbrydelser samt nogle mindre i Krigstid, var den danske Konge indtil Roskildefreden Herre over begge Sundbredder og over Sundet. Ved 1660, da Skaane blev afstaaet, beholdt han 35 Sundtolden, og Tabet af den østre Sundbred fik derfor ingen væsentlig Indflydelse paa de Forhold, her skal omtales.

De Rettigheder, Sundets Hersker gjorde Krav paa, var forskellige og ikke i lige Grad anerkendte.

Ved Skanørmarkedet skattedes der af mange forskellige Ting 40

og af saa godt som alle de Mennesker, her samledes. Fiskerne betalte Bodepenge, en Slags Leje af den Jord, deres Hytte var opført paa, fremmede betalte af deres Baad. Kuskene af deres Vogn. De handlende betalte deres Torvørtug for at faa Lov til at handle paa Markedet. Ølkonerne gav 2 Øre for Retten til Udskænkning og siden 1 Ørtug for hver Tønde Øl og 2 for hver Tønde Mjød, de solgte, selv de fattige Gællekoner maatte svare en Afgift. Endvidere betaltes der, naar Silden førtes fra Skanør, en Sildetold, der var dobbelt saa høj for Nordmændene og Hanseaterne som for de Danske. Om alle disse Afgifter kan det siges, at skønt der hyppig kunde forekomme Tvistigheder om Afgiftens Størrelse, ikke mindst paa Grund af de indviklede Møntforhold, saa synes de fremmede ikke at have bestridt Kongens principielle Ret til en saadan »Herlighed«. Begrundelsen var vel i første Række Kongens Ejendomsret, men maaske ogsaa hans Forpligtelse til ved sin Foged at hævde den Markedsfred, der var Betingelsen for, at Handel overhovedet kunde finde Sted.

Erik af Pommern synes ved Skanør at have gjort Forsøg paa at indføre en fra Tyskland kendt Retsregel, hvorefter alt, hvad der kom til at berøre Jorden, blev Kongens, en Skude, naar den tog Grunden, Varerne, der faldt paa Jorden, naar en Vogn væltede, ja selv Gæs eller Høns, naar den handlende paa Markedspladsen tabte dem ud af Hænderne. Det første Punkt var ikke nyt. Retten til Vrag havde Kongen som Ejer af Forstranden fra gammel Tid hævdet overalt i Landet. Synspunktet var vel, at her var Tale om herreløst Gods, der kom ind under den i jyske Lov udtalte Regel, at Kongen ejer, hvad ingen ejer. Hvor nødigt Kongen gav Afkald paa denne Ret, ses bl. a. deraf, at han ved Salg af Strandbred undertiden forbeholder sig selv Ret til alt »mærkeligt« (d. v. s. større) Vrag. Jyske Lov forbød at hindre de fremmede i selv at bjerge deres Gods eller at tage det fra dem, »før de selv gav Slip derpaa«. Bestemmelserne gjaldt foreløbig kun i Jylland og kun for indfødte, 1282 kom de til at gælde i hele Riget og ogsaa for fremmede. Men Praksis var ofte langt fra Loven. Dronning Margrethe krævede endnu $\frac{1}{3}$ af Ladningen som sin Ret, og Erik af Pommern kunde tænke sig Kronens Ret forhøjet til Halvdelen. Allerede tidligere spores dog ogsaa humanere Strømninger, som naar Valdemar Sejrs skænker Brændsel til et Fyr ved Falsterbo. Kristian II hævder som bekendt de skibbrudnes Ret, og som Sæderne mildnes, gaar man ved Sundets Bred over til at hjælpe de søfarende med Taageklokke og Fyr, hvor man før laa paa Lur efter Vrag.

Til Landsherrens Ret hørte endelig at holde Lov og Dom over Ufredsmænd, hvad enten der var Tale om Tyve og Voldsmænd

paa Markedet eller om de af alle fredelige søfarende frygtede Sørøvere eller Fribyttere. Hvad disse sidste angik, var der ingen, der gjorde Kongen Retten stridig, snarere vilde man vel mene, han her havde en Pligt mod de søfarende. Iøvrigt enedes fredelige Handelsfolk let om deres Optræden overfor Sørøvere. Da Fri-
 bytteren Bertram Hoike 1491 overfaldt Fiskerbaadene ved Hel-
 singør, tog deres Sild og gik i Land og tog Bøndernes Kvæg, slog
 Fogden og Borgmesteren fra Helsingør sig sammen med en lybsk
 Admiral, der laa i Sundet. I Forening tog de Bertram Hoike
 til Fange, og han blev selv syttende »afhuggen« i Helsingør
 St. Mauritius Dag d. 22. Septbr. samme Aar.

Anderledes derimod, naar det gjaldt Ordenens Opretholdelse indenfor ens egne Rækker. Da vilde hver Nation helst hytte sine. Man nærrede i Middelalderen og langt senere en sand Rædsel for at falde i fremmed Øvrigheds Vold. Det saa man, naar de hel-
 singørske Fiskere i 1570-erne drog til Norgesfisket. Før de drager
 ud, tilvarer Borgmesteren aarlig paa Tinge »hvert Selskab, som
 udløber i Søen eller hedensøger til andre Fiskelejer at holde god
 Venskab og god Forligelse, baade selv indbyrdes saa og med andre,
 det meste muligt kan være. Og om end paakommer nogen Klamm-
 er, da at styre med hverandre alting til bedste, til man kommer
 hjem, at man ikke skal komme udi fremmed Øvrigheds Haand«.

Større har Frygten vel været ved Skanør og i det 14. Aarhundrede, hvor Sildemarkedet her til Tider laa saa godt som herreløst. Man forstaar, at hver By her helst stillede med sin egen Foged,
 saa her til Tider kunde være opimod et halvt Hundrede Fogeder,
 og at man nødigt gav Afkald paa denne tiltagne Ret. Men paa
 dette Punkt mødte Hanseaterne bestemt Modstand hos Erik af
 Pommern, der fandt, at det var »ud over al Ret«, »Kronen og
 Riget til Forfang« og Uret mod de danske og andre Nationer.
 Maaske har han tillige frygtet for, at den uheldige Skik, efter-
 haanden som Silden trak nordpaa, skulde følge med og brede sig
 til andre Fiskelejer.

Endnu en Ret tiltog Sundets Hersker sig, nemlig den at kræve
 Sundtold Told af de Skibe, der sejlede gennem Sundet. Denne Rettighed
 var yngre, men holdt længere end nogen af de andre. Sundtoldens
 Indførelse er utvivlsomt den direkte Aarsag til Anlæggelsen af
 Slottet og den ny By paa Krogen, og i sig selv er den en af de
 betydningsfuldeste Begivenheder i Danmarks Historie, et Skridt,
 der viser Erik af Pommerns klare Blik for, at han besad Nøglen
 til Østersøen, og at det for hans Riger og Folk var nødvendigt at
 trænge Hanseaterne tilbage fra deres handelspolitiske Magtstilling
 i Norden.

Det var Sørøvernes og Røverriddernes Plyndringer af fredelige

Handelsmænds Skibe og Varetransporter, der medførte, at nordtyske Handelsbyer med Hamborg og Lybæk i Spidsen 1241 sluttede et Forbund, der i Almindelighed regnes for Begyndelsen til det senere saa mægtige Hanseforbund. I Danmark var de tyske Købmænd oprindelig velset. Det var af økonomisk Interesse for os at faa dem til Naboer i Stedet for de vendiske Sørøvere, der indtil Valdemarernes Sejrsang havde hindret al Handel med Nordtyskland. De danske Konger tilstod Hansestædernes Købmænd adskillige Rettigheder, de havde ikke alene Adgang til Skanørmarkedet, men ogsaa til at drage om i Landet og handle frit overalt. Dette blev til stor Skade for den danske Borgerstand, der endnu var i sin første Vorden. Valdemar Atterdag fører da, efter at han har generhvervet Skaane, et Hovedslag mod Hansestæderne, idet han 1361 erobrer den nordiske Hansestad Visby paa Gulland, — en By med 18 Kirker og omgivet af en Ringmur med 48 Taarne, Hovedstaden i en af de »Tredinge«, hvori Hanseforbundet var delt. Kampen bølger senere frem og tilbage. Det blev Nederlag for Kong Valdemar, der som nævnt maatte gøre sine Fjender store Indrømmelser, men Dronning Margrethe fik dog de vestskaanske Slotte tilbage, og at hun evnede at samle de tre nordiske Riger og give dem i Arv til sin Efterfølger, styrkede selvfølgelig den danske Konges Stilling i Kampen om Herredømmet over Østersøen.

Hansestæderne

Erik af Pommern var tysk af Fødsel, men dansk af Opdragelse og i al sin Færd. Det viser hans Hævdelse af, at Slesvig er dansk Land, og hans Stræben for at støtte Rigets egen Borgerstand mod tyske Kræmmers Krav. Hans Regering var en Kamp for Nordens Interesser, der, som han klart saa, gjaldt Herredømmet paa Østersøen, først og fremmest i Sundet. I de Træk, der er bevaret om ham, skimter man noget personligt og hjertevindende. Man ser, hvorledes hans Kamp for Borgerstanden er baaren af en dyb Forstaaelse af dennes fortrykte Kaar og Følelsen af, at den lider Uret. Og man forstaaer hans Kærlighed til Havet og ganske særlig til Sundet, hvor Byer og Borge ved Bredden var hans Værk, og de passerende Skibe Bærere af hans Fremtidsdrømme, og hvor han satte Slutstenen paa sit Værk ved Indførelsen af Sundtolden og Grundlæggelsen af den ny By paa Krogen.

Erik af Pommern

Det var som Barn, han kom til Danmark for at blive Dronning Margrethes Efterfølger. 7 Aar gammel hyldedes han 1389 i Norge, og 1397 blev han som bekendt i Kalmar af Erkebisperne i Lund og Upsala kronet til Konge i alle tre nordiske Riger. Aaret forud havde Svenskerne hyldet ham paa Mora Ting, hvor Beretning om hans Valg findes indhugget paa en Tingsten. I Aaret 1400 blev han erklæret for myndig og drog paa sin Hyldingsfærd —

Opvækst

»eriksgata« — i Sverige. Hans »kære Fru Moder« var ham en klog og omhyggelig Vejleder i Regeringsførelsen. »Vi vide mere derom end han«, skriver hun, og opfordrer ham til nøje at læse over paa de Regler, hun har givet, at han begriber dem vel. Først ved hendes Død 1412 tiltraadte han 30 Aar gammel selv Regeringen i sit store Rige, der strakte sig lige fra Ørkneyøerne og Hjaltland til det inderste af den finske Bugt, hvor nu Kronstadt ligger, af Areal det største Rige i Europa, men langt fra med en tilsvarende Folke- mængde.

Opgaver Dronning Margrethes Regeringstid havde været ham en god Skole, og ingen nordisk Konge er vel gaaet ind til større Mulig- heder, næppe heller nogen til større Vanskeligheder. Der forestod ham svære, maaske uløselige Opgaver saavel i Sverige og i Sønder- jylland som overfor Hansestæderne. Forholdet til Sverige førte senere til Kong Eriks Fald, foreløbig var der nogenlunde Ro. Over- for de holstenske Grever vandt han 1424 en stor Sejr, idet Kejser Sigismund tildømte ham Sønderjylland som dansk Land. Vi skal nu se, hvorledes Stillingen var overfor Hansestæderne.

Købstad- privilegier 1422 udsteder Erik af Pommern efter Samraad med Udsendinge fra Købstæderne, »de fornumstigste og bedste, vi vidste der i Lan- det være« en Forordning for Købstæderne paa Sjælland. I denne og de forskellige Købstadprivilegier, han omtrent ved samme Tid udstedte, bl. a. Helsingørs, fastsættes Grundreglerne for den Køb- stadordning, som først bortfaldt ved Næringsfrihedens Indførelse 1857, samme Aar som ogsaa Kong Eriks andet Værk, Øresunds- tolden, faldt. Byernes bosiddende Borgere fik Eneret paa al Handel og Haandværk, hvert Fag indenfor sit Omraade. Særlig rettet mod de hanseatiske Kræmmere var en Række Bestemmelser, som ind- skrænkede fremmedes Rettigheder. Ingen Gæst maa købe paa Torvet før Kl. 10, naar Byens Borgere har haft Lejlighed til at forsyne sig. En Gæst maa kun sælge en gros, ikke i smaat Maal, Øl i Tønder, ikke i Kander, Klæde i Stykker, ikke i alenvis, Hoser i Dusin, ikke enkelte Par o. s. v. Gæst maa ikke købslaa med Gæst, og ingen Borger maa være Mellemand og handle med Gæstens Penge. Ingen Gæst maa eje Hus og have egen Bod eller sætte Varer frem paa sit Vindue; han skal bo til Leje hos en Borger og maa kun udhænge et Skilt i sit Herberg.

Hanse- stædernes Privilegier Disse Regler var en kraftig Begrænsning af de hanseatiske Kræmmeres hittidige Handel. Ogsaa om Forholdene ved Skanør var der Strid. I Pinsen 1423 var der da Udsendinge fra Hanse- stæderne i København for ved Forhandling med Kong Erik at opnaa en Ordning, der kunde bringe Fred og Enighed, og ved denne Lejlighed er Forslag om en Sundtold første Gang fremme. Hanseaterne stillede her med deres gamle Privilegier, som

Et af de bevarede Kronborggobeliner, der fremstiller Erik af Pommern.

de ventede at faa bekræftet; men Kongen vilde ikke indlade sig herpaa. Han gik ud fra, at man maatte søge at finde Vilkaar, som virkelig var rimelige og kunde bringe et varigt godt Forhold mellem begge Parter. I sine Rigsraaders Overværelse holdt han en stor Tale til Stædernes Udsendinge, hvor han Punkt for Punkt 5 paaviste, at deres hidtidige Privilegier ikke lod sig forene med hans Rigers og Undersaatters Tarv. Af hans Tale findes et Referat bevaret i Rostocks Raadhusarkiv. Vi gengiver den her stærkt forkortet:

»De tyske Købmænd krævede Ret til frit at vandre og handle i 10 alle Egne af Riget, men de Privilegier, han havde givet sine egne Byer og Borgere, var jo omsonst, naar de fremmede havde Ret til at gaa dem i Næringen med Forkøb og Handel i By og paa Land.

De vilde være fritaget for Strandretten, saa enhver selv kunde bjærge sit Vraggods; men de vilde vel forstaa, at dette vilde blive 15 Kronen og Riget til Forfang og Skade. Iøvrigt vilde der jo vederfares vore Skibe en lignende Skæbne, om de led Skibbrud i andre Lande.

De krævede, at enhver tysk Købmand skulde stævnes for sin egen Foged og ikke maatte dømmes efter dansk Ret, men kun 20 efter deres egen Lov. Deres Fogder »stokkede og blokkede«, hvem de vilde og krævede endogsaa Ret til at tage enhver i Forsvar, selv Kongens aabenbare Fjender; men vilde de maaske selv, om deres Fjender kom til Stæderne, lade dem drage frit bort?

Tyskerne vilde have deres egne Fiskere og egne Skuder, men 25 det var til Skade for hans Riges Indbyggere. Toldsatserne var ogsaa alt for lave. Naar Skibene førte Sild vesterpaa, betalte de for hvert Skib uden Hensyn til Størrelsen »11 Skilling Grot mindre end 4 Grot« (d. e. $10\frac{2}{3}$ Sk.). Det kunde passe, dengang Skibene var paa 40—50 Læster, men nu var der Skibe paa 200 Læster, og 30 de store Skibes Antal tog til. Endelig var det urimeligt, at der for 2 danske Skilling kun skulde gives 1 Skilling lybsk. Det nødte Kongen til at slaa daarlig Mønt.

Hansstæderne maatte i det hele forstaa, at det ikke hjalp, at en eller anden Konge lovede dem Friheder. Var disse til Skade 35 for hans Undersaatter, maatte hans Efterfølger jo tage dem tilbage. Erik maatte særlig tænke herpaa. Ellers vilde Eftertiden blot sige: Hvad Magt laa derpaa for ham, han havde tre Riger og kunde besegle, hvad han vilde, thi han var rig nok! Derfor bad han nu baade sine Rigsraader og Stædernes Udsendinge nøje overveje hans Ord. Ellers vilde Enigheden ikke blive varig. « 40

Alene Pengenes faldende Værdi maatte bevirke, at Kongens Indtægt af Sildemarkedet var nedadgaende, men ogsaa Sildens Aftagen, og for Skibstoldens Vedkommende Skibenes voksende

Størrelse virkede i samme Retning. Ved Mødet 1423 havde Kong Erik ikke alene til Hensigt at befri Riget for Hansestædernes tryk-
kende og urimelige Privilegier, men ogsaa ved fredelig Forhand-
ling at faa forhøjet sine Indtægter af Sundet. Ad hvilken Vej disse
5 saa skulde komme, kunde der forhandles om. Det hedder, at Kon-
gens Raader »begærede, for at Kronen kunde have noget til sin *Sundtold*
Hertighed, enten for det første, at ethvert Skib i Øresund skulde
stryge (sit Topsejl) og give saa meget, som Stæderne selv vilde og
billigt kunde være, eller at alle Vrag skulde tilfalde halvt Kronen,
10 *og halvt den, hvem det tilforn tilhørte, eller at man forhøjede*
Tolden i Skaane, thi Skibene voksede fra Dag til Dag, men Møn-
ten blev ringere.

Det er første Gang, der fremføres Forslag om en Sundtold, men
det blev ikke fremmet, thi der tilføjes i Referatet: »Og ved den
15 sidste Artikel blev de«, altsaa Forhøjelse af Skanørtolden.

Det er værd at lægge Mærke til, at Forslaget om en Sundtold er
stillet først. Man tør vistnok heraf slutte, at det var den Løsning,
Kongen helst saa. Paa den anden Side maa det antages, at han
ved den Tid nødvendig vilde et Brud med Hansestæderne. Afgørelsen
20 om Sønderjylland var endnu ikke falden. Man blev da staaende
ved Forslaget om Toldforhøjelse. Dette er bevaret. Det kræver
betydelig Forhøjelse af Tolden paa Oksekød og paa Heste og en
overordentlig Forhøjelse af Indførseltold paa Klæde. Derimod
forhøjedes Sildetolden ikke, hvilket maaske staar i Forbindelse
25 med, at Silden ved Skanør er i Aftagende.

Den nordlige Del af Sundet udviste Erik af Pommern særlig
Omsorg for. 1413 anlagde han Landskrona og gav den Købstad-
privilegier. I de følgende Aar fulgte Privilegier til Helsingborg, *Sundbyerne*
Malmø og København, hvilken sidste By han 1416 ved Dom havde
30 faaet fra Roskilde Bispestol. 1419 er han i Færd med at bygge
Bymur om Malmø, som han til Byvaaben gav sin kronede pom-
merske Grif. Og endelig giver han Helsingør Privilegier og bygger
Slottet og Byen paa Krogen. Ved Malmø og Dragør havde der
længe været betydelige Sildemarkeder. I det helsingørske Privile-
gium nævnes de 1426 sammen med Falsterbo og Skanør som
35 »vore Markeder og Sildelejer«. 1456 regnes Helsingør til Silde-
markederne, thi ligesom der ved disse var indrømmet en Dag, hvor
Kongen maatte købe Sild til eget Brug for en billig Pris, saaledes
nævnes nu Kongens Ret til *Konningskøb* paa Sild i Helsingør, hvor
40 »hun skal betaales eftersom Sædvane er paa Skanør, Falsterbo,
Dragør og Malmø«. Fangstens Tyngdepunkt er aabenbart efter-
haanden blevet den nordlige Del af Sundet. Og naar hvert Skib,
som Kong Erik ønskede det, skulde «stryge i Øresund og give saa
meget som Stæderne selv vilde og billigt kunde være», da vilde

det dermed være lykkedes at faa en Afgift af de Fiskere og Handelsfolk, som med Silden var flyttet fra Skanør mod Nord.

Sundtold Hvad Tid Øresundstolden blev indført, lader sig ikke bestemt paavise, men Begivenhedernes Gang er talende. 1423 blev Tanken sikkert skrinlagt. 1424 drog Kongen udenlands, til Kejseren i Ofen og til det hellige Land. Hjemkommen herfra følte han sig aabenbart som Sejrherre efter Kejserens gunstige Dom om Sønderjylland. 1425 henledes hans Tanker paa Sundet, hvor Silden nu »ganske og aldeles« havde forladt Skanør. 1426 bygges Byen og Slottet paa Krogen, der maatte være det til Sundtoldens Gennemførelse nødvendige Middel. 1427 og 28 forsøger Hansestæderne kraftige Angreb paa København. Det var her, de mødte med deres store Kogger, der med deres høje Kasteller før og agter saa ud som Kirker, medens de danske var som smaa Kapeller. Begge Angreb blev tilbageslaet, og heller ikke 6 store Kogger, der var sendt mod Krogen, havde Held med sig. Efter Sejren 1427 tog Kong Erik endda den store hanseatiske Bayflaade, der kom fra Frankrig med Salt og Vin og intet anende om Nederlaget styrede ind i Sundet lige efter Slaget. Preussiske Udsendinge, der i Foraaet 1429 kom til Danmark, skal bl. a. takke, fordi Kongen har ladet Flaaden drage gennem Sundet og tilbudt den Ledsagelse, samt ganske særlig, fordi han har ladet den drage toldfri igennem (»nemlich, das her sie czolfrey hat lassen durchczihn«), ligesom de skal udvirke Toldfrihed for Fremtiden. Af en Hansedag i Lybæk ved Nytaar 1430 faar man ogsaa sikker Efterretning om, at Øresundstolden er indført. Der klages nemlig over, hvorledes Købmanden »i de tre Riger Danmark, Sverige og Norge i lange Tider (von langen tyden here) er bleven forurettet og forulempet svarlig og paa mange Maader, og især med en ulempe, upligtig og usædvanlig Told, som man maa give ved Helsingør«.

Øresundstolden er altsaa 1429 en Kendsgerning. Det er muligt, at den ogsaa har været indført noget tidligere, dog næppe før Krogen blev anlagt. At man ikke i de rige hanseatiske Kilder træffer Klager over den før den ovennævnte, gør det overvejende sandsynligt, at den i hvert Fald ikke har været krævet af hanseatiske Skibe før ved 1429. Som Indtægtskilde for den danske Konge fik den stor Betydning, fordi Sundtrafikken tog til, medens Skanørmarkedet stadig gik tilbage, ikke alene fordi Silden trak nordpaa, men ogsaa fordi Sømandskunstens og Handelens Fremskridt bevirkede, at man nu førte Varerne direkte fra de liflandske Stæder til Nederlandene og omvendt, medens man før havde udvekslet dem ved Skanør eller ført dem over Hamborg-Lybæk.

Lybæk Sundtrafikkens svorne Modstander var Lybæk. Endnu over et Aarhundrede efter Sundtoldens Indførelse stiller den Krav om,

at Hollænderne ikke maa handle paa Østersøen. De liflandske og preussiske Stæder som Riga, Reval, Dorpat og Danzig skulde føre de saakaldte Stapelvarer, Voks, Hør, Hamp, Reb, Tovværk, Tran, Talg, Smør, Huder og Jern til Lybæk, hvorfra de over Land skal føres til Hamborg og derfra videre — ikke til de hollandske Stæder, men til Hansestædernes Kontor og Stapel i Brygge, der skulde fordele Varerne. Den omvendte Vej skulde Klæde og Krydderier gaa fra Vest til Øst. Korn maatte nok føres gennem Sundet. Danzig, som havde stor Kornudførsel til Nederlandene, og de liflandske Stæder var derimod lige saa interesserede som Hollænderne i den direkte Forbindelse gennem Sundet. Og Erik af Pommern har utvivlsomt haabet over Visby selv at faa Del i den store Vareudveksling mellem Vestens og Østens Lande. Han har sikkert forstaaet, at den samme Udvikling henimod direkte Vareudveksling, der tilintetgjorde hans store Indtægtskilde ved Skanør ogsaa lammede hans værste Medbejler ved Østersøen. At Forholdet ikke var skjult for hans Tid, ser man bl. a. deraf, at en Hansedag i Lybæk 1423 forbyder, at man i de liflandske Byer lærer de unge hollandske Købmænd Russisk, saa at de bliver i Stand til at knytte direkte Handelsforbindelser.

Da Erik af Pommern som en slagen Mand trak sig tilbage til Gulland, har han aabenbart endnu ikke opgivet Haabet om at blive Nordens Herre. Hans rige Visby med det af ham selv opførte stærke Visborg, Slottene ved Helsingør og Helsingborg, hvor hans trofaste Lensmand Peder Okse holdt Vagt, og hans Forbunds-fæller Hollænderne, hvis Flaade laa ved Indsejlingen til Sundet, kunde nok give ham Haab om Sejr. Til det sidste stod hans Haab til Havet. Hans Støttepunkter er de samme, som Lybækkerne 1534 betinger sig som Løn for at hjælpe Grev Kristoffer til Danmarks Krone: Helsingør, Helsingborg og Gulland, af hvilke den første dog skulde kunne købes tilbage for det halve af Sundtolden.

En senere Tid har opponeret mod Øresundstolden med Kravet om Frihed paa Havet. I Middelalderen og langt senere var den moralske Indignation i saa Henseende ikke synderlig ægte. Sundtoldens skarpeste Modstander Lybæk ønskede netop slet ikke fri Gennemfart i Sundet, men et »Adgang forbudt Hollændere«, og dens Krav om, at Østens og Vestens Varer skulde udveksles over Lybæk, var jo et ikke mindre Indgreb i Friheden end Sundtolden. Under Grevens Fejde, da Lybækkerne en Tid var Herrer i Sundet, og under Svenskekrigen, da Karl Gustav havde Magten, gives Sejladsen da heller ikke fri, men Sundtolden opkræves af den ny Herre, der hurtigt forsoner sig med den, naar den blot gaar i hans egen Lomme.

*Sundet og
Gulland*

*Frihed paa
Havet*

*Søfartens
Vilkaar*

Maalt med vor Tids Forhold var det haarde Vilkaar, Livet bød Menneskene i Middelalderen, ja, endnu i det 16de og 17de Aarhundrede var de ikke blide. Paa Søen var de endda noget strengere end paa Landjorden. Hjælpe midlerne i Kampen mod Storm og Bølger var adskilligt ringere end i vore Dage. Skibene var smaa, oprindelig med Roret paa Siden. Efterhaanden lærer man at anbringe et hængslet Ror agter, og Skibene kan da gøres større. Den hanseatiske Kogge naar op til ca. 200 Læster. Men først ved 1400-1450 faar Skibene en fordelagtigere Undervandsform for Sidevindssejlads, flere Master og større Sejlføring, der gør dem bedre skikkede til Langfart. 5

Skipperen, der i Middelalderen satte sin Kurs, maalende Solhøjden med sin Jakobsstav, maatte forstaa sig paa Tegn i Sol og Maane. Uden Søkort og uden Hjælp af Fyr var han aldeles afhængig af Vind og Vejr. Det var afgørende for hans Skæbne, om han forstod at vælge det rette Øjeblik til at lette Anker. Ved en forsigtig »Lurenkigsejlads« listede han sig frem, om muligt følgende Kysten, men dog i saadan Afstand, at han undgik Kystens Farer. Thi strandede han, var Skib og Gods oftest tabt, og han maatte være glad, om han efter at have reddet sig i Land bjærgede Livet. Det rige Strandingsgods kunde let friste Kystboerne til at hjælpe den skibbrudne ud af Verden. 10

Der gjaldt derfor i ældre Tid nogen Begrænsning for Søfarten: Man sejlede ikke om Vinteren, ikke om Natten og ikke gerne alene. Sundtoldsregnskaberne viser, at Skibsfarten begyndte om Foraaret, naar Isen brød op, og sluttede hen paa Efteraaret, omkring ved Alle Helgensdag den 1ste November. Her i Sundet var al Sejlads om Natten ved Frederik II's Søret ligefrem forbudt under Høstfisket, for at man ikke skulde ødelægge Fiskerbaadene og deres Garn. De helsingørske Arkiver viser ogsaa, at man satte Pris paa at være flere i Følge. Og ofte sluttede de Skippere, der fulgtes ad, sig ligefrem sammen i et Forbund, et saakaldet *Admiralskab*, der valgte sig fælles Førere, (Admiraler), og skriftligt forpligtede sig til at følges og staa Last og Brast i alle Farer, ikke mindst i Kampen mod Sørøverne. 20

Fribyttere

Forinden vi gaar nøjere ind paa Søfartens Vilkaar i Sundet, skal vi da berette lidt om Sørøverne, der endnu langt ind i det 17de Aarhundrede var en betydelig Fare, mod hvilken den med Sundtolden indførte Kontrol med Skibene og i det hele taget det af den danske Konge udøvede Herredømme til Søs var et Værn. Emnet behandles allerede i Folkeviserne: 35

»Sønden sejle de tyske Mænd
alt baade med Mel og Malt,
men Alf han ligger i Øresund,
han tager det fra dennem alt.« 40

Visens Helt er den norske Jarl Alf Erlingsen eller Mindre Alf, og her besynges hans sidste Bedrift. Det var 1285, at han forklædt som Messedreng havde vovet sig ind i Helsingborg og her ifølge en Vise blev genkendt af sin tidligere Skolekammerat, den danske Rid-
5 der Bent Rimaardsøn. Om dette Møde hedder det i en anden Vise:

»Ikke saa er jeg Mindre Hr. Alf,
du tør det ikke vente.
Jeg er en liden Messedreng,
skal Vin til Præsten hente.«

Saa løfted' han op hans høje Hat
og saa hannem i hans Pande:
»Alt est Du norske Hr. Mindre-Alf,
om jeg ret kan forstande.«

Alf maa klæde Stejle og Hjul østen for Helsingborg, men efter
15 Visen at dømme er han frisk og frejdig til det sidste. Dronningen,
som paa Helsingborg Slot tager den vigtige Fange i Øjesyn, haaner
ham for hans Lidenhed:

»Er det ikke andet for en Mand,
der ganger saa store Sagn fraa?«

20 Men Alf bliver hende ikke Svar skyldig:

»Endog jeg er kun liden
dog er jeg saare køn,*
aldrig lever Du saa god en Dag,
der Du fanger saadan Søn.«

25 Ligesaa kendt som Mindre-Alf er de saakaldte *Fetaljebrodre*. *Fetaljebrodre*
Det var oprindelig Mecklenborgere, som havde sluttet sig sammen
for at føre Levnedsmidler (»Fetalje«) til den af Dronning Mar-
grethe i Stockholm belejrede Hertug Albrecht. Men efterhaanden
aabnedes Rostocks og Wismars Havne for alle, »som paa deres
30 eget Eventyr vilde fejde paa Danmark«. De kunde da her faa
Kaperbreve. Iøvrigt skelnede Fetaljebrodrerne sjældent Ven fra
Fjende, men overfaldt alle Købmandsskuder, ogsaa preussiske og
lybske til og fra Skanør, saa Lybækkerne 1393 vedtog at indstille
Sejladsen til Skaanemarkedet.

35 Den Behandling, Sørovere og andre søfarende gav hinanden,
var ikke blid. Da Fetaljebrodrerne overfaldt et stralsundsk Skib,
men blev overmandet af dette, tog Stralsunderne et Hundrede

*) Her = kæk. smlg. kühn.

Fetaljebrodre til Fange, bandt dem og stoppede dem ned i tomme Sildetønder, som derpaa blev »slaaet til og smukt stablet Lag paa Lag i Lasten«, saaledes plejede nemlig Fetaljebrodrerne selv at behandle deres Fanger. I Stralsund blev Tønderne under Befolkningens levende Deltagelse slaet op, og Sørøverne klynget i Galgen.

Forskellen mellem Sørøveri og aaben Fejde var i Middelalderen ikke let at faa Øje paa. *Fribytter* kunde betegne ikke alene den, der havde sit Kaperbrev i Orden til Fejde for en krigsførende Magt mod en bestemt Fjende, men ogsaa en almindelig Sørøver, der for egen Regning overfaldt hvemsomhelst. Fribytteriet blev ofte drevet som Haandværk og kunde være indbringende. Som

Sildetønde fra Middelalderen. Fundet ved Dragør.

en Hærfører udlejede sig og sine Landsknægte, saaledes var Fribytteren i Krigstid med sin Flaade til Tjeneste for den Fyrste, der betalte og legitimerede hans Virksomhed ved at give ham et Kaperbrev. Ja, det hændte, at Fribytteren var saa ivrig, at han fortsatte Kaperiet, efter at Freden var sluttet. Maaske var Fyrsten saa forstaaende at overse en saadan lille Uregelmæssighed, maaske var han i Hemmelighed Parthaver og fik sin Del af Byttet.

Den helsingørske Karmelitermunk *Poul Helgesen*, der dog nok var noget bitter i Sind mod Kristian II og hans Fader, skriver om Kong Hanses Krigsførelse: »Førere i Søkrigen var de vidtberømte Mænd Søren Norby, Otto Rud, Jens Holgersen (Ulfstand) og andre lignende Fribyttere, der ligesom disse vare velskikkede til Fribytteri ikke blot ved deres Sømandsdygtighed, men lige saa meget ved deres medfødte Lyst til Rov og Plyndring. Og ikke blot fik disse her nævnte Fribyttere en ond Udgang af Verden, men ogsaa mange andre, der forstum i Kong Hanses Tjeneste havde øvet

Hans Pothorst. Kalkmaleri i St. Marie Kirke.
Foroven til venstre ses lidt af det nedenfor afbildede Vaaben.

Hans Pothorsts Vaaben.

Hans Pothorst Kaperi mod Spaniere og Englændere«. Han nævner derefter en halv Snes Navne, hvoriblandt *Hans Pothorst*, som der er Grund til at omtale lidt nøjere her, da han har særlig Tilknytning til Helsingør. Nordmændene har forlængst tilegnet sig ham, og en polsk Historiker har ogsaa indregistreret ham blandt sine Landsmænd. Men foreløbig er Helsingør det eneste Sted, hvor der er noget Minde bevaret om ham. Blandt en Række Kalkmalerier i St. Marie Kirke findes hans Billede med Navn og Vaaben samt Rester af en Indskrift, der utvivlsomt har meddelt, at han har be-
kostet denne Udsmykning.

Iøvrigt har Pothorst og hans stadige Ledsager Pining, der en Tid var Lensmand paa Vardøhus og Hirdtjore (Foged) paa Island, utvivlsomt spillet en betydelig Rolle, idet de som Kong Hanses Repræsentanter hævdede Danmarks Herredømme i Nordhavet. Der er endvidere adskilligt, der tyder paa, at de tillige har gjort Turen til Amerika en Snes Aar før Kolumbus.

Remlingrode I 1538—39 optræder den højst ejendommelige Fribytter *Gottschalck Remlingrode*, der har efterladt sig Dokumenter, der giver et godt Indblik i en Sørøvers Tankegang og viser, at han gik til sit Værk med en særdeles god Samvittighed og følte sig som den, der havde lidt en betydelig Uret, hvis Størrelse han saa klart anskueliggør ved at omsætte den i Tal.

Remlingrode havde forsikret et Skib for 1885 Pund Grot flamsk hos nogle spanske, portugisiske og lombardiske Assurandører, der residerede i Antwerpen. Skibet forliste, men Assurandørerne vilde ikke betale Forsikringssummen. Han formaaede da Hertugen af Mecklenborg til at give sig et Kaperbrev og begynder derefter et regulært Sørøveri, der saa langt fra er begrænset til hans »aabnære Fjender Assurandørerne«. Da Bremen 1539 opbragte 2 af hans Sørøverskibe med 85 Mand, tilskriver han i en bydende Tone Byens Raad, at de fangne skal frigives, da de kun har angrebet hans »aabnære Fjender«. Dette viste sig urigtigt, men Raadet i Bremen betænkte sig en Tid, thi der var fornemme Folk blandt de fangne. Enden blev dog, at de alle blev henrettede. Ogsaa med Christian III har Remlingrode haft Sammenstød, og derved er der i danske Arkiver landet en ejendommelig Opgørelse over den Skade, han har lidt.

Han begynder med Assurancesummen, de 1885 Pund Grot, hvortil han lægger 8 % Rente hver Termin. Han regner 4 Terminer aarlig fra 1532, da han mistede Skibet. Han indrømmer selv, at det er en høj Rente, men da Assurandørerne er optraadt mod ham saaledes, at de »ikke burde taales eller bo blandt kristne«, vil han »for den almægtige Gud« forsvare at tage denne Rente, som man »ellers kun vilde fordre af den allerskændigste Tyrk og Hedning«.

Hertil lægger han saa Omkostningen ved Udrustningen af Orlogsskibe med Krigsfolk til Kampen mod Assurandørerne, ialt mere end 6000 Pund Gr. Fremdeles 2000 Pd. Gr. for en Gaard ved Antwerpen, som han har mistet under Kampen, og endelig er der 5 nogle af hans Venner, som er blevne syge eller endog »døde af Græmmelse for hans Skyld«, hvilket Tab han sætter til 20,000 Pd. Gr. »Det skulde have været meget mere«, tilføjer han endda.

Assurandørerne har endvidere stillet deres Liv og Gods i Pant 10 for Opfyldelse af deres Obligation (d. e. Forsikringspolice). Nu maa de indløse deres Liv med 500,000 Dukater. Og endelig har et af hans Skibe haft et Uheld, som maa betales. Det løb ind i Marstrands Havn, men traf nogle hollandske Skibe, som da de saa, at de var Remlingrodes Skib overlegne, »jammerligen ombragte« hele 15 Besætningen, hvilket Tab han anslaa til 300,000 Guldgylden. Derefter opgør han hele sin Fordring til 1,492,078 $\frac{1}{2}$ Gylden.

Der kunde aabenbart kapres en Tid, før denne Fordring var dækket. Opgørelsen menes at være fra 1542. Det kommer derefter noget overraskende, at Christian III et Par Aar efter gør Remlingrode til Lensmand paa et Gods i Lifland og en halv Snes Aar senere yder ham en lille Pension.

Baade Frederik II og Christian IV var særdeles ivrige til at holde de nordlige Farvande fri for Sørøvere. Gang paa Gang udsendte de deres Udliggere, Krigsskibe, der skulde passe paa Fribytterne, og 25 det saavel østpaa som vestpaa. I Frederik II's Tid begynder man ogsaa at gaa strengere frem mod de fornemme Sørøvere. 1589 maatte den bekendte Mogens Heinesen lade Livet, og 1594 henrettedes den fornemme Adelsmand Jacob Rostrup for Sørøveri. Hans Folk, ialt 27, førtes til Helsingør for at henrettes. Man synes 30 i det hele taget at have bestræbt sig for at faa alle Sørøvere ført hertil at lide deres Straf, saa at det kunde blive kundgjort blandt de fremmede, at den danske Konge ydede Vederlag for Tolden ved at holde Justits i Sundet. Stejlerne ved Strandbredden vidnede længe om en saadan Henrettelse. De her nævnte 27 var sendt hertil 35 fra Kolding, og naar Jacob Rostrup ikke blev sendt herved, turde det maaske være, fordi han ikke blev lagt paa Stejle. Det ser ud til, at man har ledt om en Udvej til at lade den fornemme Mand slippe; men da de 27 var henrettet, og det ikke kunde nægtes, at han havde forført dem og »været deres Kaptajn, Pot og Pande«, 40 mistede han sin Hals.

Det var ikke første Gang, at Helsingør havde ekspederet en saadan Portion. 1571 blev der fra København sendt 32 Fribyttere herved, som Kongens Orlogsskibe havde »taget i Østersø og Vestersø, af hvilke her blev ret(tet) tyve og syv Karle, og hvorledes den Sag

*Jacob
Rostrup*

*Danziger
Fribyttere*

og Progres er tilgangen, findes paa et klart Register anskreven, som er indlagt i Byens Forvaring«.

Henrettelsen gik ikke af uden Bekostning. I Byens Regnskab, skriver Kæmneren Andris Saxen herom:

<p>»Den Tid de 27 danstre (d. e. Danziger) Fribytter bleve rettede her for Byen, blev mig befalet at give Tømmermændene, som gjorde de Retterhamre (Stilladset) færdige en god Tønde Danstøl, som jeg og gjorde og gav derfor 30 Mk.</p> <p>Item den Tid Retteren, Mester Anders af København, var her og rettede de dantzker Fribyttere ved Toldboden, da efter B(orgm.) og R(aads) Be-</p>	<p>falning betalde jeg for 9 Potter Vin, 5 som hannom blev skænket, den Dag samme Fribyttere afhuggis, hver Pot 6 Sk. er 3 Mk. 6 Sk.</p> <p>End betalde jeg 7 Karle, som grov Kuler og de døde Kroppe i Jorden 10 finge 3½ Mk.</p> <p>Mester Rasmuses Kvinde for hun rensede Byes Fangehus efter fornævnte Fribyttere, gav jeg 1 Mk.</p>
--	--

Slige Begivenheder erindredes længe. 1612 var den unge overmodige Adelsmand Hans Lindenow gaaet paa Togt i Østersøen med 2 Skibe. Han laa i Ystad Havn, da netop en Blekingsfarer kom ind. Hans Lindenow, der havde Drikkelag om Bord, var i godt Humør og prøvede, om han kunde »finde paa ham« med en Kanonkugle. Det lykkedes. Der faldt en Mast, som han maatte erstatte. Det hele var kun Spøg. Det var vel ogsaa Pral, naar han til Borgmesteren i Ystad sagde, at de var 72 Kaptajner (d. e. Fribyttere), der havde sammensvoret sig, og de »agtede ikke Kongens Flaade«. I Helsingør søgte han ind for at faa Byfogden Niels Madsen til at arrestere 2 Baadsmænd, som var rømt fra ham. Han bød Byfogden paa en Kande (d. e. 4 Potter) Vin eller 2. Og imedens de sad og drak i Børge Børgesens Stue, pralede han af, hvorledes han just mødte nogle Lybækkere og »tribulerede dem vældig«. Skipperne maatte nogle Gange springe fra Raaen, og Folkene lod han slaa Vand paa »i Gallionen«. Til den Tale sagde Børge Børgesen: »Jeg har i min unge Alder set en statelig »personeret« Mand, fast af Eders Skikkelse, der var kommet fra Danzig og havde røvet paa Søen. Han blev greben af Kongens Pinker (Skibe), og hans Folk, der var 27 i Tallet, halshugne, og han selv lagt paa 4 Stejler her ved Helsingør«. Men Hans Lindenow mente, at selv hans Majestæts Skibe skulde »ikke fange ham levende«, før »skulde den røde Sved springe«. — Vi maa her forbigaa Hans Lindenows Sørøverier. Han blev fanget, men benaadedes mod at tjene 7 Aar i Ostindien, hvor han døde.

Den menige Sømand kunde let uden egen Skyld blive Fribytter. Mere end een bekendte under Forhøret, at han »tjente for sin Be-

soldning og maatte gøre, hvad Kaptajnen befoel«. Besætningen stammede jo ofte fra tagne Skibe og havde kun haft Valget mellem at gaa i Sørøverens Tjeneste eller blive kastet over Bord. Ligeledes hører man om en Fribytter, der tog to jydsk Bønderkarle, som var ude at fiske, gav dem nyt Tøj og sendte det gamle i Land, »hvilket er et Tegn til, at han samme tvende Drengene fremdeles til videre Skælmeri og Overlast her under Landet agter at bruge«. Fribytternes Liv svævede i en stadig Fare, naar de passerede Sundet, thi ved Helsingør blev de standsede, hvis der forelaa Klage, eller man havde Mistanke. En lille Aftenscene fra 1572 er illustrerende. Den kolbergske Købmand Jokum Føged, der var Passager paa et i Sundet overfaldet Skib, laa paa Dækket. Det var i Mørket lykkedes ham at skære et Stykke af sin Skjorte, binde sine Penge om Halsen og springe over Bord. Den overfaldne Besætning, som blot blev udplyndret, kom senere i Forhør i Helsingør og vidnede, at Fribytterne, som hørte Jokum Føged springe over Bord, var bange og sagde, at »visselig mistede de deres Liv«.

*Menige
Fribyttere*

Kampen kunde være haard mellem Mand og Mand. Underlige Situationer kunde indtræffe: Skipperen har dræbt 2 Fribyttere, men kan ikke undvære den tredje til Hjælp om Bord. Saa binder han paa begge Hænder hans Tommel- og Pegefinger sammen og lader ham saa arbejde for sig, først med at sætte sit eget (døde) Selskab over Bord.

Der var ingen Skaansel for en Fribytter; men det var ogsaa med en bundløs Bitterhed, at en Skipper, truet paa Livet, viste Sørøverne, hvor han havde gemt sine »48 Rdl., som han havde haft mangan frossen Haand for paa en 4—5 Vinters Tid ude i Nordland og andensteds«.

*

Fra Sørøverne vender vi os til de fredelige søfarende, og da først til disses tidligere nævnte Admiralskaber, Forbund til gensidig Hjælp mod Havets Farer, saavel Storm og Uvejr, »Sø og Sand« som Sørøverne. I helsingørske Arkivsager findes bevaret nogle »Admiralskabsbreve«, som her skal gengives. De vidner om, hvor nødvendigt Sammenhold var for dem, der vilde færdes paa Søen. Medens Tolderen i Helsingør Sander Lejel synes at betragte Admiralskabsbrevet af 1552 som en Sjældenhed, viser den Omstændighed, at det i 1608 i Retten fremlagte var trykt, at slige Vedtægter dengang var almindelige. De omtales i Christian V's Danske Lov og i den svenske Sørret af 1667, men deres Indhold vides ikke tidligere at have været fremdraget. Iøvrigt er det jo en Sammenlutning af lignende Art, der er Tale om, naar Hanseaterne 1368

*Admiral-
skaber*

Admiral-
skabsbrev
1550

i deres Hjemstavn betaler en »Pundtold« til Dækning af Udgifterne ved »Fredeliggørelse af Sundet«. Vort ældste Admiralskabsbrev findes indført i Helsingørs Tingbog 1550 med Overskriften »Om Amerael at udkejse« og lyder saaledes:

Først tilkejses 4 eller 2 som skulle være Amerael, 2 upper Amerael, og (2) under Amerael, ved Navn, hvad Skrivere(n?) kalder.

Item saa er det skikket og ordineret af forn(ævnt)e Amerael, at 2 af samme skal være for een Nat — 1 upper Am(erael) (og) 1 und(er) ved Navn Brandarius og Johan Piell, den ande(n) Nat Jørg(en) Nattick og Geert Key.

Item ingen skal løbe for Siloen (Ziilohn) om Natten ved den Straf og Pøen, at den det gør, skal have forbrudt saa ofte, som han det gør, 1 Engelot.

Item hvem ikke kan i svar Storm før(e) sit Bonnet om Nattetide, han skal hænge ud 2 Lanterner, den (ene) over den anden.

Item hver Aften og Morgen skulle de alle vær(e) hos det efterste Skib ved den Pøen ut supra.

Item hvilken som finge saadant Bræk i Søen, at han nødes til at be-

søge Havn, da skulle de alle følge han(nom), saa vidt mueligt er. 5

Item ihvor de ligge enten i Havn eller paa nogen Rhed, da skal ingen gaa til Sejls, før Am(erael) skyder et Skud, upper Amerael. 10

Item bliver nogen skuden af Fjenden, saa han bliver lam eller Krøbling, da skal alle de andre betale hans Førlighed.

Item skyder nogen Lod eller Krudt hen imod Fjenden, skal Skaden regnes og betales over al Flaaden, dog ved Skippered og Consientz. 15

Item hvilken som bliver forbistret i Søen, han skal 3 Gange drage op og neder sit Merssejl, paa det man kan kende hannem. 20

Item hvilken først faar Kending paa Land, han skal straks skyde 3 Skud.

Item skal hver hænge en liden Vim-pel paa sit Bovspryd. 25

Løsen er St. Jacop.

Hvilken ikke holder dette forsk(revn)e, han skal have forbrudt 50 Carolusgylden og vær(e) æreløs.*) 30

En anden Admiralskabsvedtægt har man bevaret i en Afskrift, som Tolderen i Helsingør, Sander Lejel, personlig tog og sendte ind til Christian III med den Bemærkning: »Eders Naade kan lade det læse og have Fornøjelse deraf«. Den er udfærdiget i Danzig 1552 og omfatter 25 Danziger Skippere, der paa to nær (Ad- 35

Admiralskab
1552

*) Skriveren tilføjer forneden paa Latin, at han har sterke Smarter i Øjnene (»Passus fuit maxima dolore oculorum«), og denne Indførsel i Helsingørs Tingbog er da ogsaa ret vanskelig at læse. Navnet Brandarius forekommer i det 18de Aarhundrede i Helsingør, som Navn paa et Værtshus, nuværende Strandgade Nr. 47. — Silo = Kornbeholder, Grube, som Kornet styrtes ned i. — Pøen = Straf. Bøde. — Bonnet = et Sejl, der anbragtes under Storsejlet. — Efterste = bagerste. — Bræk = Skade. Ut supra = som ovenfor. — Consientz = Samvittighed. — Forbistret = vildfarende. 40

I Marginen: »Tho weten so hebben de amiraells gheordinieert«, d. e. »nemlig saaledes har Admiralerne ordineret«.

miralerne?) har underskrevet med deres Bomærker, som her gengives efter Lejels omhyggelige Afridsning. Indholdet gengives her i Oversættelse og noget forkortet:

1. Naar man vil gaa under Sejl, skal
5 man skyde et Skud, den, som den følgende Nat skal føre Fyret (d. e. Lanternen).

2. Skal man Aften og Morgen holde Raad.

10 3. Skal man om Natten ikke løbe forbi Admiralen, som fører Fyret, under Straf af 1 Daler.

4. Hænder det, at man ved Nat eller Dag opdager fremmede Skibe i Flaaden, saa skal man tre Gange hejse
15 Mesanen op og ned, eller hænge Vimplen op. (edder de losze vphenn).

5. Er det, at nogen bliver Fjenden var ved Dag eller Nat, da skal den,
20 som opdager ham, hvis det er ved Bagbords Side, skyde et Skud og hænge to Fyr ud. Men er det ved Styrbords Side, saa skal man skyde to Skud og hænge to Fyr ud.

25 6. Den som fører Fyret, naar han vil sætte, ved Dag eller Nat, saa skal han hænge to Fyr ud, det ene over det andet.

7. Dersom en kommer bort fra
30 Flaaden ved Dag eller Nat, det være (paa Grund) af Uvejr, Storm eller

Taage, som det kan falde sig, han skal udhænge et Tegn, hejse Mesanen op og ned og binde et Flag (eyn lappeken) paa Mesannokken.

8. Kommer man for Fjenden, saa man maa værge sig, og nogen af Mandskabet bliver skudt, saa skal Skipperne lade ham helbrede og hjælpe paa Skibets Omkostning. Er det saaledes, at nogen af Folket bliver skudt og faar Lemlæstelse deraf, saa han ikke kan fortjene Kosten i sine Levedage, ham skal man i hans Dage forsyne med sin Kost af Skib og Gods. Men faar han sin Sundhed, skal Skibet være løst.

9. Kommer nogen af Flaaden til Skade, det være af Fjenden eller af Sø og Sand, saa skal de andre ufor sømt hjælpe ham, saavidt det er muligt, og Vejr og Vind tillader at undvære Baad og Esping samt Folk til ham. Men hvis han ikke staar at hjælpe, drister de andre sig (derved) af deres Skibe i Eventyr, saa maa Vorherre hjælpe ham. Vil en med Vilje begive sig i Land, efter ham tænker Flaaden ikke at løbe.

Resten af Dokumentet oplyser, at Overenskomsten gælder for en Tur til la Rochelle i Frankrig, og at Straffen for at svigte sine Kammerater sættes til 50 Daler. Derefter følger de 23 Bomærker.

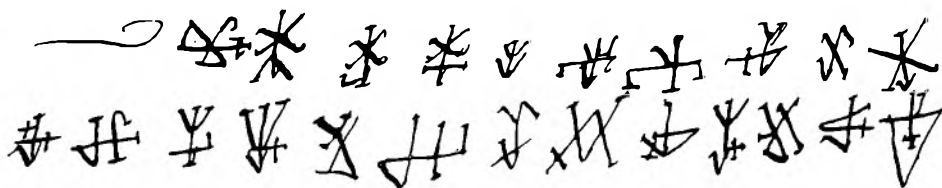
35 Medens vi her kun har selve Admiralskabsbrevet er der fra en senere Tid i Helsingørs Tingbog bevaret en Retssag, som føres mod en Skipper, oven i Købet en af Admiralerne, som havde svigtet sin Pligt.

40 De var 6 Skippere, som i S. Huibens vor de Banck d. 10. Septbr. 1608 (gl. Stil) havde sluttet Admiralskab, før de begav sig paa Hjemrejsen fra Spanien. I den spanske Sø blev Flaaden skilt under

en Storm, kun tre Skippere blev sammen, nemlig Staffen Degener af Lybæk, Lukas Splett af Danzig og deres Underadmiral Gorris Wittstock af Gripstalde.

Som de nu havde sejlet paa fjerde Uge, kom der ved Nattetid en Søndag Morgen en engelsk Fribytter i deres Flaade. Staffen Degener, som var »Schult bei Nacht« (d. e. schout by nacht — vagthavende), tændte da en Ild op for at give sin Kompagni et Tegn. Da raabte Fribytteren til ham: »Hola, Hola, hvorfra med jer (paa det Skib?« De svarede: »Fra Lybæk«! Og spurgte ham igen, hvorfra han var kommen, og han svarede: »Fra Vliessingen!«

Og som det nu tog til at dages, da skød Fribytteren til Lukas Splett »ved 4 eller 5 grobe Stykker« og nogen Musketter, ialt skød han 9 Stykker efter deres Schonfarse(ge)l (d. e. Storsejl). Da holdt Lukas Splett »i den Mening at bekomme Undsætning«. Men Gorris, som skulde være ilet ham til Hjælp, vandt sit Merssejl op og

23 Danziger Skippers Underskrift paa et Admiralskabsbrev 1552.

gik drivende til søværts. Saa kom Fribytteren »ombord i deres Skib med et Antal Folk og tog fra dem efter sin Vilje alt, hvis dennem lystede og plyndret dennem, saa at de næppe beholdt Klæderne paa deris Liv«. »Dersom de havde sat sig til Modværge, da havde han hugget hver Mand fra Borde«.

En Mand laa forvund af et Sting med en Kortelas, og Fribytteren løb alle Vegne og stak med et Rapir og slog Folkene, synderlig en Dreng, hvilken han slog baade brun og blaa. Endvidere tog han over 500 Dlr., 4 Tdr. Brød og adskilligt andet fra dem.

Gorris Wittstock blev ved Vidner af hans egne Folk overbevist om, at Blussene kunde ses fra hans Skib, men undskyldte sig med, at han ikke kunde vide, hvem det var, der blussede. De to andre Skippere anklagede ham for Retten i Helsingør, hvor Borgmester og Raad foreslog, at hver af Parterne skulde vælge »to eller tre søfarne Mænd, som dennem om denne Quist (d. e. Tvist) kunde forlige«. Steffen Degner og Lucas Splett begærede imidlertid Dom og fremlagde Admiralskabsbrevet, der var trykt, men underskrevet og forsejlet med St. Huibens Stadssegl, og i hvilket det hed: »Vi underskrevne Skippere sætter til Pant vort Skib og indladede Gods og lover paa Ære og Tro at holde dette Admiralskab« »og

i Kamp med Fjender eller Sørøvere, den ene ikke at forlade eller undersejle den anden i Nødens Tid«. I modsat Fald skulde den, der svigtede de andre, »uden nogen Rettergang« betale den lidte Skade. Gorris Wittstock blev da dømt til at erstatte de to andre Skippere al den Skade, de havde lidt, »efter upartiske søfarne Dannemænds Kendelse«.

Allerede i Middelalderens Helsingør er der Spor af stigende Om- *Helgener*

Allegori paa Øresund. Maleri af Isac Isacsz, Søn af Maleren Peter Isacsz, der var født i Helsingør 1569 og døde her 1625, og som var Broder til den førnævnte danske Historiograf Johan (Isaksen) Pontanus. Deres Fader, Isac Petersen, var hollandsk Agent i Helsingør.

sorg for de søfarende. To af Byens Klostre var indviede til St. Nikolaus og St. Anna, og dens Hovedkirke til St. Oluf, hvilke alle hørte til de Helgener, der tog sig af de søfarende. 1516 opfører Karmeliterne endogsaa et Sygehus for udenlandske Søfolk. Hvilken Helgen dette har været viet til, vides ikke; men den udvendige Helgenniche, Huset har mod Søen, kunde tyde paa, at her har staaet en St. Gertrud. Hun var nemlig, efter hvad Lyskander beretter, fremfor nogen anden »alle sejlene og vejfarende Folks

Patron« og blev i Reglen selv i vort barske Klima anbragt i det fri, seende ud over Havet, hvorfor det i Følge en gængs Talemaade ret ofte hændte, at »Forgyldningen gik af St. Gertrud«. I Byens Hovedkirke havde hun to Altre, og to Aar før det nævnte Sygehus opføres, er der i Helsingør et St. Gertruds Gilde, som opholder St. Gertruds Messe og har paataget sig at begrave og læse Messer over de døde, der driver ind paa Kysten mellem Nivaa og Hornbæk. 5

1555 gav Borgmester Sander Lejel efter Christian III's Befaling nogle Styrmand Ordre til, at de skulde »slaa nogle Pæle paa Lappen (d. e. Lappegrunden), hvor lang Lappen han er, og hvor Dybet han er. Dette er maaske den første Begyndelse til den Anbringelse af »Bøjer og Kendemærker« paa »alle farlige Rev og Grunde« og af »Vartegn ved Søsiden«, som der senere berettes om. 10

1560 sammenkaldte Frederik II fra København, Helsingør, Soret Malmø og Landskrone »søfarende Mænd, som Forstand haver«, der med Lensmanden paa Krogen Mogens Gyldenstjerne som Formand udarbejder den Soret, som blev udstedt Aaret efter, og som siden hvert Aar læses paa Helsingørs Byting med Ordre til Herbergererne, der som søfarne Mænd indsøger, at lade dens Indhold gaa videre til deres Gæster, »at de kan være advaret«. Fra nu af forekommer da paa Tinge Advarsler mod at tage for høj Bjergeløn af skibbrudne. Og der sendes fra Norge en Klokke, som Helsingoranerne »skulle have i deres Kirke, besynderligen at bruge udi taaget Vejr om Vinteren og ringe med, at man kunde høre paa Stranden og vide at rette sig efter«. 20 25

Det er ogsaa ved 1560, at man for Alvor tager fat paa at faa indrettet Fyr. Valdemar Sejr havde som nævnt ved Falsterbo opsat et »Mærke« for de søfarende. At dette var et Fyr, fremgaar deraf, at han skænker Brændsel til det. Formodentlig har der derefter paa forskellige Steder ved Sundet været Blus til Retledning for de søfarende. Ved Dragør fandtes 1558 et saadant »Blusseri« under Høstfisket. Nu oprettes der Fyr ved Skagen, Anholt og Kullen »at den søfarende Mand deraf kan se at rømme og tage dennom i Vare for Grundene«. Medens de ældste Fyr kun var et Blus paa Strandbredden, blev Brændet nu anbragt i en Jernkurv, der kunde hejses en Snes Alen i Vejret ved Hjælp af en saakaldet Papegøje, hvorfor de kaldtes Papegøjefyr. De passedes af en »Blusser«, og Tolderen i Helsingør, Jens Mogensen Rosenvinge, der skulde give Lensmændene Besked om Fyrenes Indretning, foreslog Kongen at bekendtgøre deres Oprettelse i »Amsterdam, Enckhusen, Stauerer, Campen, Bremen, Hamborg og Embden, at deres Skippere kunde vide dem derefter at rette«. Hertil svarer Kongen, at det synes »os godt at være«, »bedendes dig derfor og ville, at du det udi dit eget Navn skriftlig formelder de Stæder, som du selv ved Behov gøres, og 30 35 40

derudinden rammer vort Gavn og Bedste, som Vi Dig tiltro«. Fyrene skulde »tændes en Time efter Solbjerrig og slukkes igen, naar Dagen gaar op«. Men der kommer nu stadig Klage over, at de blev »ilde blusset og ikke brændte længere end til Midnat«. Navnlig klages der over Skagens Fyr, der stod under Tilsyn af Tolderen paa Skagen, Helsingoraneren Simon Prytz, der tilsidst maatte sætte 2 Borgere til hver Nat at vaage over, at Blusseren passede sit Arbejde.

Efter faa Aars Forsøg med Papegøjefyrene gik man over til de saakaldte *Lygter eller Taarnfyr*. Disse bestod af et Taarn, under- tiden maaske kun et Stillads, paa hvis Top Fyret var anbragt. Til Belysning brugtes Tran eller Lys, senere indrettedes de til Kul-

Fyrmester Jens Pedersen Grove efter hans Epitafium i St. Olai Kirke.

fyring, idet der paa deres Top anbragtes et Flisegulv med Lerunderlag. — Paa Kullen byggedes 1563 et Taarnfyr, paa hvis Top der indtil St. Mortens Dag brændte 12 Lys hele Natten. Dette Fyr hørte til Kullegaarden, og da denne 1577 overdroges til Tyge Brahe, fik han Forpligtelsen til at sørge for, at Fyret blev passet. Dette synes ikke i fjerneste Maade at have interesseret den store Astronom. Gang paa Gang klages der, og Kongen maa undertiden i en ret skarp Tone minde ham om Lygten paa Kullen, »at den søfarende Mand ikke, forgæves sig derpaa forladendes, skulde lide Gods og Livs Fare«. — 1585 faar Tolderne Frederik Lejel og David Hansen Ordre til at skaffe 4—6 gode velforfarne Dannemænd af Skippere og søfarne, her bosatte eller fremmede, som sammen med Tyge Brahe og et Par andre Adelsmænd kunde begive sig til Kullen og overveje, hvorledes Lygten bedst kunde ordnes. Der blev da Aaret efter af Kronborgs berømte Bygmester, Antonius Obergen, bygget en ny Lygte paa Kullen, hvis Pasning 1617 overdrages

til den helsingørske Toldskriver Berent Facke og ved hans Død til Enken.

1622 indkaldes der en Hollænder Wigel Auchus, som foreløbig »efter hollandsk Maade skal anlægge en Fyrbakke paa Anholt«. Af et følgende Aars Regnskaber ser man, at der her er Tale om at gaa over til Fyring med Stenkul. Det synes, som om Hollænderen har indskrænket sig til at indrette Overdelen af de gamle Trætaarne til at bære et Stenkulsbaal, hvilket var meget upraktisk, dels for Brandfaren, og dels fordi Blusseren mange Gange om Natten maatte slæbe Kul op i Taarnet.

Det var derfor et meget betydeligt Fremskridt, som vandt stor Anerkendelse blandt de søfarende, da man fra 1626—27 begyndte at indføre det saakaldte *Vippefyr*, som var konstrueret af den helsingørske Borger *Jens Pedersen (Grove)* og først opstilledes paa Skagen. Det vandt et saadant Bifald fra de søfarende, at der i Marts 1627 fremkom en Skrivelse fra en Del hollandske Skippere, som andrager om flere Fyr, og om at der til disses Pasning maa ordineres »gamle, vise, forstandige Mænd. Thi det har stor Betydning med saadanne Fyringer. Først bjærges der mange Købmænd deres Skib og Gods, ja, endog det (som) mere er: mange Menneskers Liv og Levned derved salveres og befries. Og førend saadanne Fyringer ved *Jens Persen*, des Fyrsforvalter, blev stiftet og anrettet, da blev der mangt et bedrøvet Menneske, baade Enker og faderløse Børn, hvilket Gud sig over naadeligen vil forbarne«.

Denne Ansøgning satte Fart i Foretagendet, vel ikke mindst, fordi den endte med at tilbyde, at Skipperne, naar de fik de ønskede Forbedringer, gerne vilde betale dobbelte Fyrpenge. Der nedsættes nu en Kommission til Fyrenes Ordning. Blandt dennes Medlemmer var Toldvisitør *Didrik Hessel*, den eneste, der underskriver Betænkningen, og en anden helsingørsk Borger *Hans Husum*, der ikke kunde skrive sit Navn. Den 18. August 1627 gik Kommissionen ombord paa et Skib i Helsingør og stak til Søs for at drage om de enkelte Fyr, hvorefter den udtaler sig om hvert af disse:

Paa *Anholt* foreslaas »et Fyr med Vippe, saaledes som *Jens Pedersen* har funderet den paa Skagen, hvilket Skipperne paa Liv, Skib og Gods skal være en stor Trøst og Befrielse, og hans Majestæt en høj Berømmelse udi fremmede Lande«.

Ved *Nidingen* er et Fyr med Træværk, men Overdelen er forbrændt, saa Manden »maa med Panden fyre paa Jorden«. Her foreslaas 2 *Vippefyr*, at Stedet kan kendes fra Anholt.

Skagens Fyr befindes »vel udi sin Forordning, som *Jens Pedersen* med en Vippe haver ladet oprette, hvilke Mennesken paa Jorden kan handtere«. Dette Fyr »kan ledsage en Skipper i Søen i

Storm, Mørke, Lyn og Uvejrlig 4 Mils Vejs, først han ser det uden Skagen, og 4 Mils Vejs, efter at han er Skagen forbi«.

Paa Kullen, hvor der vistnok stod et Stentaarn, havde Jens Pedersen allerede »taget Hvælvingen af«, saa at »Ilden kan have
5 sit fuldkommelig Skin«, hvilket Skipperne »højlig berømmer«.

Endelig foreslaas et nyt Vippefyr ved Falsterbo.

De ny Vippefyr, der ogsaa kaldes Fyringer, Ildpander, eller Fyrpander blev nu det endelige Resultat af de forudgaaende 70 Aars
10 den Konstruktion, der 1627 gjorde Jens Pedersens Navn berømt

Jens Pedersen
Grove

Jens Pedersen Groves Vippefyr.
Efter V. A. Secher i Sml. t. jydske Hist. o. Topogr. 3. 2. 383.

og skaffede ham Stillingen som »kgl. Majsts Fyrforvalter over Fyrene, i de danske Strømme holdes«. Det beskrives som »et meget højt, tykt Træ, der lignede en Møllestub og var omgivet af en Del Stivere. Ovenpaa Stubben stod en Jærngaffel, som var til at dreje
15 omkring paa Stubben, paa det at Fyrpanden altid kunde hænge paa Vindsiden. Vippestangen, saa svær som et Mastetræ, gik ned i Gaffelen, og derpaa hængte Panden, nemlig ved den ene Ende af Vippestangen. I denne Pande, som var til at hisse op og ned med en Talje, gik omtrent to Skæpper Stenkul ad Gangen«. Hver Nat
20 medgik 3 Tdr. 2 Skpr. Kul.

I aarligt Vederlag for Fyrenes Pasning fik Jens Pedersen Grove 3500 Rdl., men for hver Nat, et Fyr forsømtes, blev der afdraget ham 200 Rdl. Og engang fik Lensmanden paa Kronborg endogsaa Befaling til »at lade ham sætte (i Fængsel) der paa Slottet til

videre Besked«, fordi Skagens Fyr havde manglet Kul. Det opkla-
redes imidlertid, at det ikke var muligt at faa Kul nærmere ved end
i Aalborg, og at ingen Skibe ved Vintertid vilde løbe for Skagen.
Til Vogns var der 12 store Mile at køre, og en Vogn kunde ikke age
mere, end der brændtes paa en Nat. Det synes, som om man har
anset dette for tilstrækkelig Undskyldning.

1639 døde Jens Pedersen, og Bestillingen overgaar til hans Søn
Peder Jensen (Grove). 1645, da vi mistede Halland, afstodes de 2
Fyr ved Nidingen til Sverige. Og 1660 gik Skaane med Fyrene ved
Kullen og Falsterbo samme Vej. Peder Jensen havde da kun Ska-
gen og Anholt Fyr at forvalte, og Lønningen, der iøvrigt allerede i
hans Faders Tid, 1632, var bleven forhøjet ved et frivilligt Tilbud
fra Skipperne om at betale 2 Sk. af hver Læst, hvis Fyrene maatte
brænde Aaret ud, blev nu nedsat til en Tredjedel.

SUNDTOLDEN var oprindelig 1 Nobel (omtr. 16 Kr.) af hvert
Skib, senere forøgedes den med flere Afgifter. Den var ikke
ens for de forskellige Nationer, hvad den dog blev efter den
Sundtold store nordiske Krig. Hansestæderne, der 1436 skulde være Erik af
Pommern til Hjælp som Mæglere overfor Sverige, fik ved den Lej-
lighed Toldfrihed. Kongen paastod kun at have givet den til 4 af
Stæderne, men disse mente, den gjaldt dem alle, og at deres Skip-
pere, naar de passerede Krogen, kun behøvede at hænge deres
Byvaaben ud paa en Stok eller et Glavind fra For- eller Agter-
kastellet, saa skulde de sejle frit i Guds Navn. I Christoffer af
Bayerns Tid var i hvert Fald alle Hansestæderne toldfri indtil 1447.
Ved den Tid klager de over, at Kongen »kræver Nobelen« af deres
Skibe.

En fast Toldsats pr. Skib uden Hensyn til dettes Størrelse eller
Toldsats Ladning var urelfærdig, og hvad allerede Erik af Pommern havde
lagt Mærke til, ufordelagtig for Kongen, da man Tid efter anden
byggede større Skibe. De danske Konger bestræber sig derfor stadig
for at faa Tolden sat efter Skibenes Størrelse eller Ladningens
Værdi. Christian I kræver — foruden »Nobelen« — $\frac{1}{2}$ Mark pr.
Læst af Ladningen. Christian II havde oprindelig 3 Satses efter
Skibenes Størrelse, men søger i Stedet for at faa indført en ny
Takst af 1 Gylden for hver 10 Læster Varer. I Christian III's Tid
betalte Englændere, Franskmand, Portugisere og Embedere 1 %
af Ladningens Værdi, Nederlænderne 1 til 3 Rosenobler efter Skibe-
nes Størrelse og Ladning, medens Skibe fra de saakaldte vendiske
Stæder: Hamborg, Lyneborg, Lybæk, Wismar, Rostock og Stral- 40

sund — ligesom danske og vistnok ogsaa svenske Skibe — var toldfri, naar de ikke førte fremmed Gods. Fælles for alle Skibe var en Afgift af 6 Tdr. Salt af hvert Skib og $\frac{1}{30}$ af al Vin. For Saltet gaves et Afslag paa 1 Gylden i Tolden, men da Saltet var mere værd, er her Tale om en Afgift. Helliggejsthus i København fik hvert Aar 36 Tdr. Salt fra Øresundstoldkammeret, og en lignende Portion fik Helsingørs Hospital, der derfor ofte kunde sælge Salt.

Af alle Nationer betaltes ogsaa *Skriverpenge* og *Fyrpenge*. I Freden ved Brømsebro 1645 opnaede Nederländerne Fritagelse for

Satire paa Sundtolden. 17-de Aarhundrede.

10 sidstnævnte Afgift, men de glemte at betinge sig, at Christian IV skulde lade Fyrene brænde gratis. 14 Dage efter Freden blev da alle Fyrene efter Kongens Ordre slukket. Skipperne klagede, og Resultatet blev, at Nederländerne 1647 maatte slutte en ny Overenskomst med Danmark, hvorefter Fyrene skulde brænde, og hvert Skib betale 2—4 Rdl. i Fyrpenge. Denne Afgift var da ogsaa en ligefrem Godtgørelse for Danmarks Udgifter til Fyrvæsenet, omend maaske beregnet lidt rundelig.

Den væsentligste Forandring i Toldsatserne skete, da Peder Oxen 1567 fik indført de saakaldte *Lastepenge*, 1 Dlr. pr. Last af lastede Skibe og halvt saa meget af ballastede. Tolden steg herved fra 45,000 til 132,500 Dlr. eller til det tredobbelte, idet Lastepengene

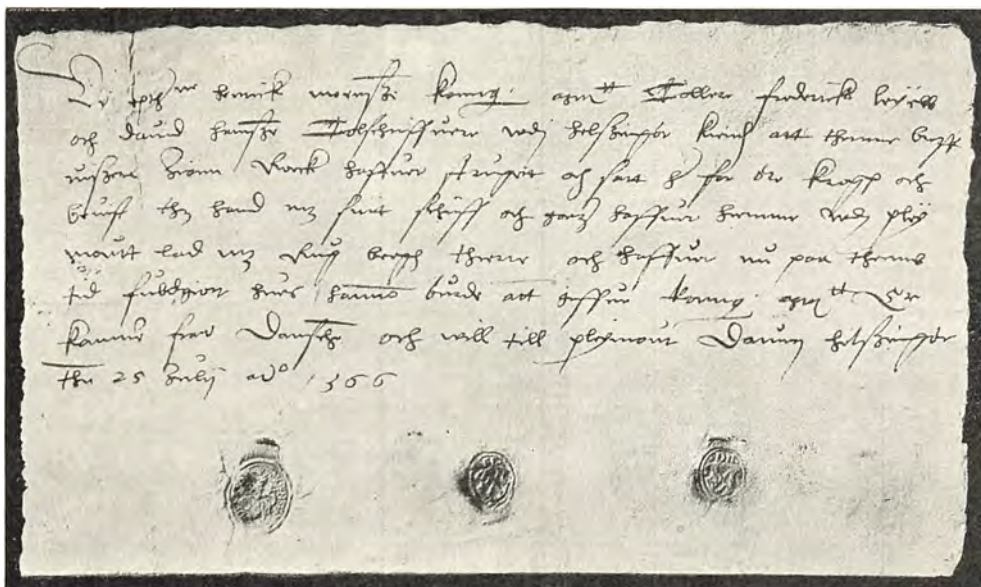
for 1567 udgjorde 92,000 Dlr. Forhøjelsen vakte en saadan Harme, at Frederik II for at lempe sig overfor Hollænderne opgav at tage Lastepenge af de Skibe, som kom øst fra. Det var kun ugerne, Kongen gjorde denne Indrømmelse, og hans Brev til Tolderen Henrik Mogensen, hvori han beordrer denne til straks at holde inde med Opkrævningen, har følgende ejendommelige Slutningsord: »Dog dersom Du dog af Dig selv forser det en otte Dage og tager Lastpenge, om det noget kan drage til Sum, da skal Du ingen Utak eller Unaade dermed fortjene.« Kongen trængte øjensynlig til Penge, men det var da ogsaa midt under Syvaarskrigen. Da England 1571 forlanger, at Kongen skal lade Lastpengene falde, faar Peder Oxe Befaling til at svare, at Kongen har udrustet to Flaader, en i Østersøen og en i Vestersøen, mod de mange Fribyttere og for denne Bekostnings Skyld er Lastpengene opkrævet. Fra samme Aar har man iøvrigt Eksempel paa, at Kongen til Lybæk udleverer lybske Skibe, som danske Udliggere har tilbagecrobret fra Fribytterne.

*Freden ved
Bromsbro
1645*

Ogsaa Christian IV forhøjede Tolden og drev derved Nederlænderne over i sine Modstanderes Rækker. I Sommeren 1645 passerede 400 hollandske Handelsskibe Sundet, ledsaget af 32 Krigsskibe uden at betale Told. Ved Freden s. A. fik Sverige Toldfrihed ogsaa for sine Østersøprovinser, saa svenske Skibe derefter passerede uden Visitation. Samme Aar udarbejdedes der i Christianopol en ny Toldrulle, der nu blev gældende for næsten alle Nationer. Tolden, der før Krigen var ca. 400,000 Dlr., gik derved ned til en Tredjedel deraf. Alle ny, vilkaarlige Toldforhøjelser hører fra nu af op; men ved en Traktat med Nederlandene af 1701 blev det fastslaaet, at for de Varer, der ikke var nævnt i Toldrullen af 1645, skulde der betales 1 % af Værdien. I Praksis gik man da saaledes frem, at man beregnede 1 % af Varens Værdi første Gang, den forekom, og denne Sats indførtes da i Toldrullen og brugtes for Eftertiden som gældende for alle Nationer. Da de fleste ny Varer straks ved deres Fremkomst var dyre og senere gik ned i Pris, gav denne Beregningsmaade en forholdsvis høj Told paa disse. — Efter den store nordiske Krig mistede Sverige 1720 sin Toldfrihed. Skibsfartens Udvikling i det 18de Aarhundrede bragte jævn Stigning i Tolden fra Aaret 1720 med ca. 2400 fortoldende Skibe og 109,000 Dlr.s Indtægt til 1800 med ca. 9000 Skibe og 438,000 Dlr.s Indtægt. I 1790erne havde man endda været oppe paa over 12,000 Skibe og en Indtægt af henimod 600,000 Dlr.

Forkøbsret

De Varer, der passerede Sundet, forbeholdt Kongen sig Forkøbsret til. I Forbindelse med Værditolden gav denne Forkøbsret en ret god Sikkerhed for, at Skipperen opgav Varens Pris rigtigt. Ventede han, at Kongen vilde købe, og satte han af den Grund

Faksimile af en Toldseddel fra 1566.

Vy ephthersereffne Henrik Moensen, kongelig Majestæts Toller, Frederik Leyell och David Hanssen, Tolschriffuere wdj Helssingør, kiendes att thesse breff- uissere Hionn Roeck haffuer struget och satt (stroget sine Sejl og sat sit Anker) her for Øre Krogh och beuist, thet hand met sitt schiff och godz haffuer hiemme wdj Ply- moutt lad met Rug, Beegh, Thierre, och haffuer nu paa thenne Tid fuldgiort, hues [?; hvad] hannom burde att giffue kongelig Majestæt. Er kommen fra Danschen [?; Danzig] och will till Plymouth. Datum Helssingør then 25 July anno 1566.

Toller
Henrik Mogensen Rosenvinges Segl.

Toldskriver
Frederik Lejels Segl.

Toldskriver
David Hansens Segl.

Prisen op, kunde han maaske faa Lov at beholde sine Varer, men maatte betale Told efter sin høje Pris. Satte han derimod Prisen for lavt for at slippe med en lille Toldafgift, kunde Tolderen tage Varen til den lave Pris.

Før Kongen havde taget, hvad han ønskede, maatte ingen anden handle med de fremmede Skippere. Det var saa godt som alt, hvad Kongen havde Brug for af udenlandske Varer, at Tolderen her købte til ham. Vi nævner i Flæng: Salt, engelsk Klæde, ridske Butter (d. e. Flyndere fra Riga), Papir, Cypreskister, Hamp, Kabelgarn, Tagsten, Tjære, Boldavit (en Slags Lærred), Rosiner, Pommerantser, Olie, Æbler, Granat, Køkkenkrudt (d. e. Køkkenurter), Humle, Rostokkerøl, Eddike, Vin, fransk Glas, Specerie (d. e. Krydderier), Frugttræer, ja, endogsaa Elefanttænder, Marekatte og Papegøjer.

Men foruden Køb, forekommer i hvert Fald i Frederik II's Tid ogsaa Laan, af Skibe, Mandskab, Krigsfornødenheder og Penge. Allerede Erik af Pommern havde her taget hollandske Skibe til sin Kamp mod Hanseaterne, og under Syvaarskrigen udtog Rigens Admiral af de passerende Skibe dem, han havde Brug for. Mandskabet hvervedes til at følge Skibet. Der maatte ikke anvendes Vold, men Hvervning og Frivillighed lod sig vistnok sjældent forene. I Maj 1565 fik Tolderen Henrik Mogensen endogsaa Ordre til at laane Penge til Kongen af de forbisejlende Skippere. Kongen vil tilbagebetale dem om et Aar. Der indkom først 3583 Joachimdaler, 2 Portugaløser, 2 Dukater og 3 dobbelte Dukater, derefter 4375 Daler, 2 Portugaløser, 2 Engeltotter og 1 dobbelt Prinsessedaler og senere hen i August yderligere 725 Daler. I Marts 1567 skriver Kongen atter til Henrik Mogensen og forklarer, at han ikke har Penge at betale med, saa hvis der »tales eller fordres noget i denne Henseende, kan Du udsætte det med bedste Lempe.« Her som paa andre Omraader stilles der store Krav til Tolderens diplomatiske Evner.

Det siges ikke rent ud, men det synes, som om Frederik II har anset den nordiske Syvaarskrig for at være af en saa almen Interesse for de søfarende, at han har fundet det rimeligt, at de passerende Skippere ydede ham Støtte til dette Foretagende. Det er i god Harmoni hermed, at han som nævnt overfor England begrunder sine Toldpaalæg med de store Udgifter til Kampen mod Sørøverne, og at han lader Øresundstolden betale Kronborgs Opførelse. Forsaavidt som den danske Konge ansaa »Fredeliggørelsen af Sundet« for et Hverv, han opfyldte paa de søfarendes Vegne, maatte alt, hvad der bidrog til Grundfæstelsen af hans Magt og saaledes satte ham i Stand til bedre at udføre sit Hverv om end kun indirekte være i de søfarendes Interesse. Ligeledes ræsonnerede Christian IV, at Anlæggelsen af en Havn ved Helsingør først og

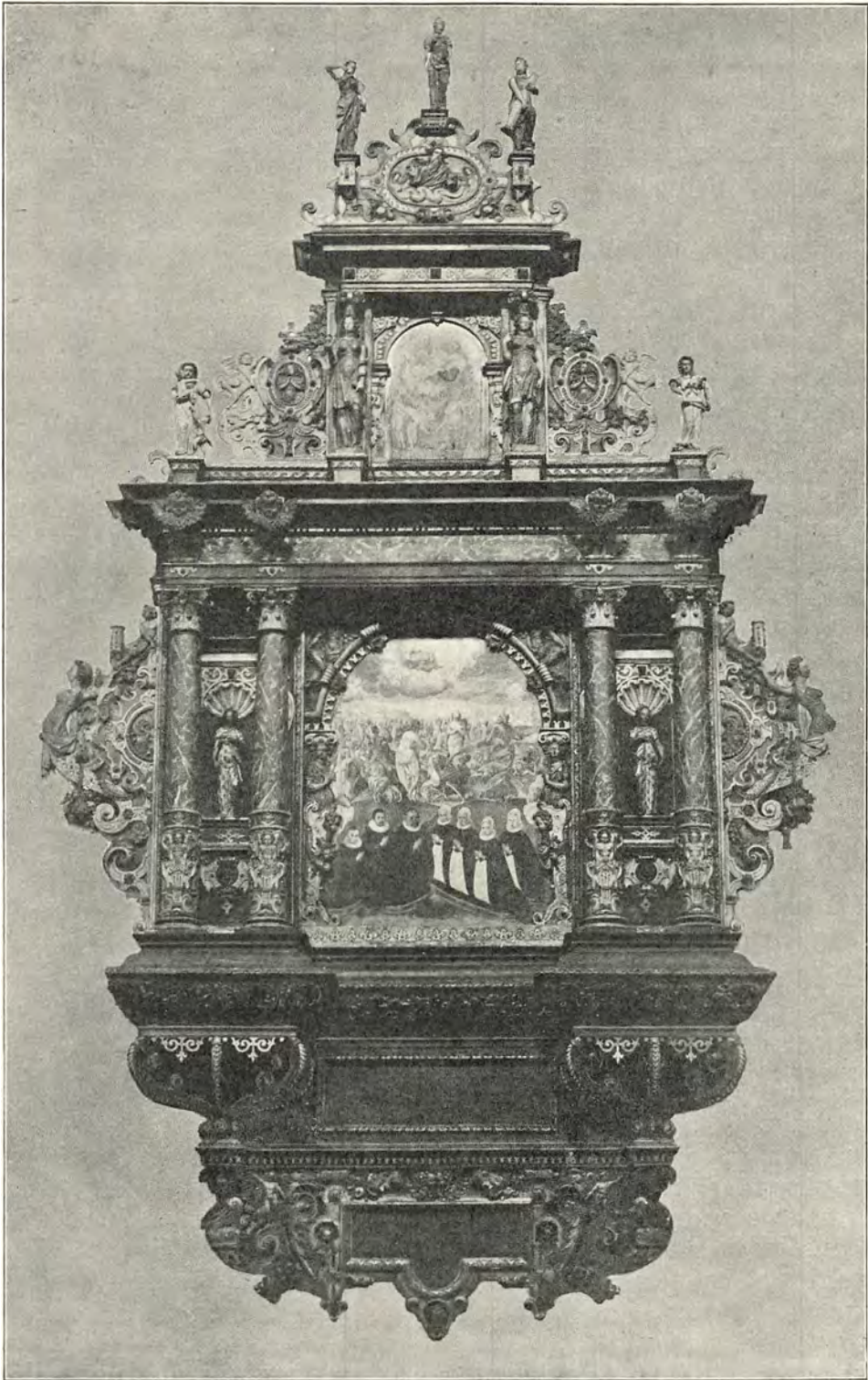
Kronborg og den af Herluf Trolle 1562 opførte Toldbod. Stik af Braunius' Theatrum urbium efter Tegning af (H.?) Knieper fra Begyndelsen af 1580-erne. Kronborgs store Taarn er ikke færdigt. Foran Volden ligger den store Lappesten. I Baggrunden ses Kullen.

fremmest var til Gavn for de fremmede Skibe, og at disse derfor maatte yde deres Bidrag til den. At Fyr og Vartegn var til Gavn for aile, var der ikke delte Meninger om, og selve Kontrollen med, hvilke Skibe der passerede, var utvivlsomt ogsaa i fredelige søfarendes Interesse. Manglede en saadan Kontrol, risikerede man, at Sørøverne fra dette belejlige Sted holdt sig underrettet om, hvornaar der passerede rigt ladede Skibe, som var et godt Bytte. Det hænder oftere, at den helsingørske Øvrighed er paa sin Post overfor saadanne Folk. 1568 hed det sig saaledes blandt Hollænderne, at der i Helsingør var to Danzigere, som sendte Bud til de Danziger Fribyttere, hvilke Skibe der gik igennem Sundet, og derfor fik en vis Betaling. Anklageren blev da i den Anledning stævnet til Toldboden for at bevise sin Anklage for kongl. Majst.s Tolder Frederik Lejel og Toldskriveren David Hansen, hvilket netop tyder paa, at man ansaa Sagen for vedrørende Øresundstolden.

Det er ganske interessant at se, i hvilken Belysning en samtidig Historiker Claus Lyskander ser Sundtolden. Han fortæller om »Helsingør, hvor Kongerne have for den omkring liggende skønne Egn, og den store Sejlads gennem Sundet, paa Landets yderste Krog ladet bygge et mægtigt Slot og Fæste, kaldet Krogen«. »Og efterdi Kongerne havde da megen og mægtig Bestilling til Søs, (saa) at det gav en ganske vanskelig og eventyrlig (d. e. risikabel) Sejlads igiemmel disse danske Strømme, da haver Kongerne alle Vegne ved Søsiden ladet oprette Vartegn, og paa alle farlige Rev og Grunder ladet lægge Bøjer og Kendemærker, og paa den høje Klint og Klippe, Bonden udi Kullen for alle vildfarendes og sejlen- des Folk, om den lange mørke og bister Vinters Nat, der med stor Bekostning bestillet Lys og Lygte for alle«. »Og efterdi der fandtes stor Usikkerhed til Søs, have de der ladet bygge et Toldsted, hvor enhver maa aflægge Regnskab, hvem han var, og i hvad Ærinde han vilde gennem de danske Farvande«. Her toner det ogsaa igen- nem, at den danske Konge er de søfarendes Hjelper. Det er dette Forhold, der faar sit fyndigste Udtryk hos Esajas Tegnér i følgende Linier af Vikingebalk, der ikke har synderlig Forbindelse med den oprindelige Frithjofs Saga, men maaske snarere er et Udtryk for det nordiske Brodersind, der prægede Skandinavismens Fader:

»Seglar krämare fram, må du skydda hans skepp,
men den svage ej vägre dig tull!
Du er kung paa din våg, han er slaf af sin vinst,
och ditt stål är så gott som hans gull.«

Som den Jorddrot, der banede Vej ved at bygge Bro, lod de vejfarende betale Bropenge, ja, maaske senere forhandlede med

Epitafium i St. Olaf Kirke over Borgmester og Tolder Fr. Lejel, Søn af Sander Lejel. For neden er anført Job. 19.25, der ogsaa læses paa et Kridtstensbaand paa en af Lejlernes Gaarde, Stengade 74.

dem om Forbedring af Broen mod Forhøjelse af Bropengene, saaledes omtrent var den danske Konges Stilling ved Øresund. Og de forskellige Henstillinger til Tolderen om »med bedste Lempe« at forhandle om en eller anden Forhøjelse bør næppe udelukkende ses som Forsøg paa at undersøge, hvor vidt Buen kunde spændes, uden at fremmede Magter skred ind. De er utvivlsomt tillige Bestræbelser for at finde ud af, hvor de søfarendes Interesser laa, og hvad disse fandt var Ret og Skel. Den Sammenblanding af almene Interesser med Rigets og Kongens rent personlige, som saa aabenbart fandt Sted her, var i den Tid ikke noget for dette Forhold ejendommeligt. Sundtolden var skabt under middelalderlige Vilkaar og bevarer trods nogen Tillæmpning længe adskilligt middelalderligt i sin Form.

Trods fremspirende Humanitet var Renæssancetiden endnu fuld af middelalderlig Raahed. Oplysende i saa Henseende er nogle Eksempler paa, hvorledes Skippere 1611 blev behandlet af Kongens Udliggere. En Hollænder, hvis Fører var Borgmester i Fliland, blev mellem Anholt og Varberg standset af »Den gyldne Stjerne«. Skønt han havde »gjort skyldig Reverens«, fratog Kaptajnen ham 12 Rdl. og holdt ham fangen paa kongl. Majst.s Skib, hvor man satte ham i Gallionen, hældte 12 Spande Vand over ham og lod ham sidde en halv Time i de vaade Klæder. — En anden havde »mellem Danzig og Heil« mødt »Marekatten«, hvorfra man havde skudt efter ham, frataget ham 2 Rdl., bundet ham til Spillet og givet ham 20 Slag over Lænderne, hvorfor han lod sig bese af Skippere i Danzig. — Den samme Orlogsmænd havde ogsaa mødt en Skipper fra Harlingen, som man fratog 20 Dlr. og en Del Egetræ, hvorefter man havde gjort alt færdig til at lade ham »springe fra Raaen«, hvad han dog tilsidst slap for. — En fjerde Skipper (fra Fliland) blev beskudt, skønt han lod sine Merssejl falde, og en femte, der ved Bornholm havde mødt Helsingoraneren Hans Kønig, Kaptajn paa kongl. Majst.s Orlogsskib, var bleven slaaet brun og blaa, og havde ikke hans Løjtnant været, havde han slaaet ham død. Bagefter truede han ham til at afgive en Erklæring om, at han ikke havde villet stryge, og »love, at han ikke vilde klage i Sundet«. Dette Løfte blev dog ikke holdt. Tværtimod lod han sig paa Toldboden i Helsingør i mange Skipperes Nærværelse bese, hvorledes der var handlet med ham af Hans Kønig. Ogsaa de andre Skippere klagede til Tolderne Morten Jensen og Hans Meckelborg. Disse giver en Indberetning om Sagen, hvori det bl. a. hedder: »Vi haver stillet med Ord Skipperne det aller- meste, vi haver kunnet, at hans Majst. det højliggen skal fortryde og straffe, som vedbør. Vi maa bekende, at alle de Optegnelser, vi haver gjort udi fremgangne Aaringer, hvis Konning Carls Ud-

liggere haver bedrevet udi Østersøen, næppeligen skal findes saadanne paa deres Liv at være gjort«.

Iøvrigt lader det til, at Uvæsenet bliver ved og ikke alene gaar ud over fremmede, men ogsaa over danske Skibe. 1612 skriver
 5 Tolderne igen herom til Kansleren Chr. Friis: »Eftersom vi nogle Gange haver givet til Kende den store Overvold, som de Borger-
 skibe haver givet og dagligen endnu klageligen her paa Toldboden giver til Kende, at de ikke aleneste blive beskattet og frataget deres
 Told, af hvis der findes hos dennem, men og slaes, ilde tiltales,
 10 driver Skippere og Baadsmænd udi Lasten, røver og tager fra dennem og deris Baadsmænd Klæder og alt, hvis løst findes, saa

Øresund omkr. 1640—50 med Helsingør og Kronborg til venstre og Helsingborg med Kärnan til højre. Efter et samtidigt Maleri. Kronborgs store Taarn har det Spir, som det mistede 1658, og som var opført c. 1635—38 efter at det forrige var ødelagt ved Branden 1629.

dette Klagemaal haver ingen Ende, forskaaner og ingen Nation være sig, hvem de kunde overkomme. Skipperne lader dennem høre, at de endelige ikke ville saadant lide og fordrage«. Tolderne
 15 beder derfor om Lov til at yde Erstatning af Tolden, »thi det er ikke meget, som de tager, dog alligevel er det fattige Skippere og Baadsmænd, som det overgaar, og giver større Ry og Rygte«, end hvis en enkelt Købmand havde mistet meget Gods.

Vi ser her ikke alene, at en fredelig Sømand endnu i Christian IV's Tid, ganske vist under Kalmarkrigen, kunde være udsat
 20 for Mishandling og Udplyndring af danske Udliggere, samt at de svenske Udliggere (vistnok ved Narva) optraadte paa en noget lignende Maade, men vi har her tillige et Vidnesbyrd om, at Tolderne tager sig omhyggeligt af Klagen.

25 Iøvrigt var det naturligvis Toldernes Pligt at sørge for, at enhver,

der unddrog sig Tolden, blev straffet. Almindelig Toldsvig straffes i Reglen med Konfiskation af Varen eller med Bøder. Overfor sværere Forseelser kunde Straffen blive strengere. 1592 bliver saaledes en Skipper, der er gaaet igennem Sundet og for at bedrage sin Reder, Johan v. Førden af Helsingør, har fortoldet under falsk Navn, dømt til at »straffes Dag og Nat med den spanske Kappe«, og en anden Skipper, der har været Medvider og Hjælper, »med den spanske Kappe i lige Maade«. Denne Straf anvendtes under formildende Omstændigheder for første Gang begaaet Tyveri. 1579 blev saaledes en Tyv »benaadet uden skammelig Straf« med at staa 2 Dage og Nætter i den spanske Kappe og forvises Sjælland. Straffen var i det hele taget oftest mildere overfor de fremmede Skippere end overfor hjemlige Forbrydere.

Toldsvig var en meget almindelig Forsyndelse. Sander Lejel giver 1558 i et Brev til Christian III nogle oplysende Bemærkninger herom. Kongen havde befaleet ham at lade mindre Varepartier, som tilhørte ombordværende, passere toldfrit. Der er utvivlsomt her Tale om den saakaldte »Føring«, som Sømænd havde Ret til at have med sig i Skibet. Naar Turen gik »vestvert« til England, Frankrig eller Spanien, maatte Skipper og Styrmand efter Frederik II's Søret medføre hver 1 Læst eller 12 Tdr., »Hovedsbaadsmanden«, Skriveren, Tømmermanden og Kokken hver 6 Tdr., de øvrige Søfolk hver 4. I Forhold til Datidens gennemgaaende smaa Varepartier, var Sømændenes Føring ikke helt ubetydelig. Trods Skibenes ringe Størrelse var der ofte om Bord paa disse, foruden den Købmand eller Skipper, som ejede Hovedparten af Ladningen, tillige flere andre Købmænd, som medførte mindre Varepartier. Ved Søfolkernes Hjælp havde disse god Udsigt til at slippe toldfrit gennem Sundet, idet de kunde opgive, at Varerne tilhørte Søfolkene, eller udgive sig selv for at høre til Skibsmandskabet, samt i begge Tilfælde opgive mindre Gods, end de havde.

Sander Lejels Ord herom er ikke til at misforstaa: »Allernaadigste Herre. Jeg haver efter Eders Naades Befaling, naar de Skippere komme og Baadsmænd, som give til Kende, at somme have 1 Td. og somme 2 Tdr., da haver jeg paa Eders Naades Vegne svaret dennem, at jeg vilde give dennem det frit til en anden Tid. Nu kan jeg bemærke, at det er idel Løgn en Part af dennem farer med, og at de give til Kende, at de have 1 Td., saa have de 4. Og der med stjæle igennem baade Vin og andet Gods, og Eders Naades Rettigheder derhos bliver forsømt, og en Part give dennem ud for Baadsmænd og tør vel have Gods udi Skibet for 3 eller 4 Hundrede Daler, hvilket jeg vil ydermere give Eders Naade til Kende, naar Gud vil, jeg kommer til København, forholdendes mig Eders Naade vel selv tænker der et andet Sind til«.

Midterbilledet af Epitafiet over Borgmester og Tolder Frederik Lejel † 1601. I Forgrunden ses Fr. Lejel, hans tre Hustruer, to Sønner og en Datter. Billedet foroven er Illustration til Job. 19.25 (ikke som almindelig anført Joh. 19), der læses under Materiet.

Det er maaske for at faa afsløret Skippernes Træskhed, at Christian IV en Tid synes at have faaet Lyst til at ansætte Ud- lændinge som Toldvisitører; men de mange Retssager mod disse Toldembedsmænd for Besvigelser synes at vise, at ærlige Told- visitører til Tider har været lige saa vanskelige at opdrive som 5 ærlige Skippere.

Ufravigeligt var Kravet om, at den fremmede Skipper skulde stryge sit Topsejl. 1549 skriver Kongen, at han er »kommen i *Stryge* Forfaring, hvorledes mange sejle gennem vore Strømme Øresund, og ikke der stryge eller sætte, saa man kan vide, hvo som Frynd 10 (Væn) er«. Han befaler derfor, at de forbipasserende skal »altid sætte med deres Skib for vor Købstad Helsingør og der give vor Tolder Besked, hvor de hjemme have og hvor de hen ville, og tage Tegn af hannem. Findes nogen ikke at have noget Tegn, naar de komme hjem, at de der have strøget og sat, da skulle de dermed 15 have forbrudt Skib og Gods«. Aaret efter, da dette kongelige Brev læses paa Tinge i Helsingør, hedder det: »Item alle som løbe omkring Ørekrog skulle lade stryge deres Topsejl efter gammel Vis og Sædvane«, og det tilføjes, at Skipperne skal have Søbrev af Borgmester og Raad med Oplysning om, hvilke Varer de har inde. 20

Sivert Grubbe fortæller i sin Dagbog, at da han den 14. April 1601 sammen med Christian IV sejlede mellem Hveen og Hel- singør, mødte de et engelsk Skib, som »ikke vilde vise Kongens Skib den skyldige Honnør ved at lade Topsejlet falde«. Kongen »rettede da selv to Kanoner og gav ham to Kugler i Skroget«, 25 hvorefter Engleskmanden maatte følge med til Kronborg.

Strygningen af Topsejlet er altsaa Reverens for den danske Majestæt, der ydes ud for Slottet paa Krogen, naar man ønsker at passere dansk Farvand, et Vidnesbyrd om den Magtstilling, Danmark endnu da indtog. Ved Syvaarskrigens Afslutning 1570 30 maatte Sverige tillade danske Købmænd toldfrit at handle paa Narva, der paa den Tid var Hovedforbindelsen med Rusland. Og fra 1583 møder der hvert Aar paa Kronborg engelske Udsendinge for at betale den danske Konge 100 Rosenobler for Tilladelsen til at sejle om Nordkap for at handle paa russisk Lapland. Disse 35 Træk saa vel som Kronborgs Opførelse angiver Toppunktet af Danmarks Magtstilling til Søs. Men selve den Omstændighed, at Svenskerne har bemægtiget sig Narva, og at Englænderne 1553 har fundet Vejen til det hvide Hav, er den første Begyndelse til, at det vidtstrakte Herredømme paa Øster- og Vestersø glider Dan- 40 mark af Hænde.

Christian IV stred for Herredømmet paa Havet. Og hans be- kendte Togt om Nordkap viser, at hans Interesser strakte sig til dansk Farvands yderste Grænser. I Sundet søgte han at fjerne *Befæstning* i Sundet

enhver Mulighed for, at nogen fjendtlig Flaade kunde passere uden hans Vilje. Han anlagde midt i Sundet »et Blokhuse« paa Lappegrunden og i Forbindelse hermed et Fæstningsværk paa Skaanes Kyst og et andet lige overfor ved Hellebæk, (hvilket vistnok her vil sige »Lappesten«), der skulde »sekundere« hinanden. Ogsaa Opførelsen af Helsingørs Bymur og Anlæggelsen af en Havn her var Led i hans Bestræbelser for at sikre sig Magten i Sundet. Blokhuset og det helsingørske Havneanlæg skylledes bort af Sundets Bølger, Trediveaarskrigen og den senere Krig mod Svenskerne og Hollænderne 1643—45 tabtes. I Juni 1645 maatte den gamle Konge finde sig i, at en hollandsk Handelsflaade paa 400 Skibe, ledsaget af 32 Krigsskibe passerede Sundet uden at betale Told, og 1658 besatte Svenskerne Kronborg og tog Skaane. Sundtolden bevarede, men Danmarks Magt til Søs var brudt.

VED HELSINGØR mødtes Handelsskibe fra Øst og Vest. Under Vindstille eller Modvind kunde her samles nogle Hundrede Skibe, som ventede paa gunstig Vind til at passere Sundets Snævring; men ogsaa uden disse tvungne Sammenhobninger kom de Skibe, der gik paa Langfart, dog oftest mange i Følge til gensidigt Værn. Skønt de Sørejser, der dengang var Tale om, i Sammenligning med vor Tids kun strakte sig over korte Afstande, var de dog i Sejlskibenes Tid langvarige. Rejsen fra Helsingør til Hull tog i 1614 gennemsnitlig 17,6 Dage. Det hurtigste Skib brugte 7, det langsomste 33 Dage. Proviaenteringen under Vejs spillede derfor en langt betydeligere Rolle end senere hen i Dampskibenes Tid. Og da Skibene nu var tvungne til at ankre ved Helsingør for at betale Sundtold, faldt det naturligst, at de her ogsaa købte Levnedsmidler, og hvad der iøvrigt var fornødent til et Skibs Forsyning. Naturligvis var det først og fremmest Helsingør, der fik denne Handel. Det er forud nævnt, hvorledes denne Bys Borgersamfund særprægedes af sin Hovedopgave: Skibsforsyningen. Bagere, Slagtere, Bryggere og Grønthandlere i Forening med forskellige Opkøbere af Landbrugsprodukter, som Ost og Smør, forsynede de fremmede med Proviant, medens Rebslagerne afsatte Tovværk og Sejldug. Der fandtes desuden i Helsingør en særlig Gruppe Borgere: »dem, der ror til Skibs«, dels for at sejle Skippere i Land og dels for som Kadrejere at handle med Søfolk paa Rheden. Da man i det 17. Aarhundrede regner disse med til Byens Færgemænd, som oprindeligt kun var dem, der besørgede Overfarten til Helsingborg, har Byen dermed et Færgemandslav, som, saa

*Sund-
markedet*

længe Sundtolden bestod, var Byens største, og som til Tider talte 80—100 Medlemmer.

Fremmede Helsingørs Handel paa Sundet skal senere omtales, men det maa her bemærkes, at Helsingoranerne ikke var ene om denne Handel. Ikke alene var en hel Del af dem, der drev Handel paa dette *Sundmarked*, slet ikke helsingørske Borgere, men Udlændinge, som trods alle Privilegier og Forbud boede i Helsingør som »Liggere« eller Gæster og mere eller mindre aabenlyst tog Del i den indbringende Forretning, men Borgere fra Landets andre Købstæder, særlig fra de nærmest liggende ved Sundet, mødte ogsaa op, og adelige, der var hævet over de borgerlige Handelsprivilegier, har aabenbart ogsaa her søgt at udnytte denne Særstilling. Fra Warnemünde og Rostock mødte, som Sundtoldregnskaberne i en Arrække viser, stadig Ølskibe, der vistnok direkte fra Skib til Skib solgte deres berømte Rostockerøl, der nød adskilligt større Anseelse end det danske. I Frederik II's sidste Aar var saaledes af et Par Hundrede Rostockerskibe, som aarlig passerede Sundet 84—93 Ølskibe til Helsingør. Antallet aftager senere, vistnok paa Grund af Skibenes voksende Størrelse.

Handel mellem passerende Skibe indbyrdes Til denne Levnedsmiddelforsyning kom utvivlsomt ogsaa anden Handel mellem de passerende Skibe indbyrdes. Det var saaledes ikke forbudt nogen at købe hele Skibsladninger. Og i Sander Lejels før citerede Brev til Christian III er det omtalt, at der skal betales halv Told til Kongen af de Varer, der omsættes ude paa Sundet. Her er naturligvis ikke Tale om Sundtold, men om en Udførsels- eller Omsætningstold, som betaltes til Byfogden i Helsingør. Sander Lejel fortæller først om en Skipper fra Danzig, der stod paa Bryggen i Helsingør og i Byfogdens Paahør vilde fragte en helsingørsk Skude til København med ialt 2 Læster Varer. Byfogden henvendte sig da til ham og sagde: »Jeg forbyder Eder paa kongl. Majestæts Vegne, at I ikke skiber eller fører noget Gods fra Byen eller af Rheden, førend I giver kongl. Majst. den Told deraf, som hans Naade bør at have.« Danzigeren fragtede imidlertid en anden Skipper, der uden at betale Told førte Varerne til København. Her blev Skibet efter den helsingørske Byfogeds Ordre arresteret, og Lensmanden Eske Bilde »talede ham haardeligen til, for han saa havde forløvet Eders Naades Told, og tilsagde hannem at have forbrudt sit Gods og Hals med.« Skipperen sendte da Bud til en Kvinde i Helsingør, at hun skulde betale Tolden for ham, hvad hun ogsaa forsøgte. Men Byfogden forlangte, at Skipperen selv skulde komme til Helsingør og vilde nu ikke samme Told anamme.

Told I Anledning af denne Tildragelse skriver Sander Lejel, der som mangeaarig Borgmester og Tolder maa have kendt disse For-

hold bedre end nogen: »Allernaadigste Herre! Det haver af gammel Tid været en Skik og Vis her udi Byen, at hvis Gods som her føres paa Landet og siden af igen, skal give hel Told, ligesom det Gods, der købes her udi Byen og skibes ud af Landet. Og det
5 Gods, som bliver skibet ud af noget Skib paa Rheden og udi noget andet Skib eller Skude at forskikkes til nogen Sted, om det er fremmed Gods, da skal det give halv Told.«

Da det her kun drejede sig om et lille Vareparti, tilføjer han, at »det dog er tilbørligt, at Eders Majestæt maa have den føje (d. e.
10 ringe) Told med den store.«

Sundmarkedet ved Helsingør maa have været ret omfattende. Kongen deltog selv flittigt deri, idet han, som forud omtalt, lod *Konningekøb*
Tolderen opkøbe Vin, Sydfrugter og andre lækre Sager. Helsingør-

Sander
Lejell.

To af Sander Lejells Segl og hans Navnetræk (Sander Leyll). Begge Segl har foroven: S. L., og forneden til venstre et springende Dyr (Hjort?).

anerne lærte da snart, at man skulde sejle Skibene i Møde, naar
15 de kom fra Spanien, for at faa de bedste Pommerantser og Citroner. Da Kongen paa den Maade kun kunde faa »det, som de andre havde vraget,« blev det 1628 forbudt alle at tilforhandle sig noget som helst, før Tolderen havde gjort Indkøb til Kongen.

Endnu mere oplysende er et Kongebrev af 1616, ved hvilket
20 Christian IV søger at regulere Sundmarkedet. Han siger heri, at »den Næring og Bjerling, som Borgerskabet i vor Købstad Helsingør plejer at have med deres Skuder og Skibsfart, med hvis (d. e. hvad) de for Byen kunde købe af Skibene, som did hænder at komme, og henhøre til andre Steder at forhandle, skal være
30 dem paa nogle Aars Tid bleven betagen af andre fremmede indlændiske saa vel som udlændiske Gæster, hvilke did aarligen ankommer, handler, køber og sælger med andre fremmede Købmænd og skiber der for Byen,« hvilket er Helsingør til »mærkelig Skade og Afbræk«. Han forbyder derfor alle at handle med
35 »de fremmede der for Byen« i »Skippund, Tønder eller Læster« undtagen Adelen og Borgerne i København, Malmø, Landskrona og Helsingborg. »Dog skal ingen være forbøden at købe hele Skibsladninger«.

*Sund-
markedet*

Det lader sig naturligvis ikke gøre at faa Rede paa, i hvilket Omfang der blev omsat Varer mellem de fremmede Skibe indbyrdes. Christian IV.s Brev forudsætter, at Salg af hele Skibsladninger kan forekomme, og det er jo muligt, at Østens og Vestens Varer undertiden paa denne Maade kan være udvekslet her, i saa Fald 5 dog nok mest mellem de mindre Skibe, der ikke egnede sig til Langfart. Derimod fremgaar det klart, at det ikke alene er Helsingørs Købmænd, Skippere, Kadrejere og Hugisker, der sælger Levnedsmidler og anden Skibsfornödenhed til de fremmede. Paa lovlig Maade deltog i denne Handel saavel adelige som Skudeskipperne fra de andre Byer ved Sundet, og uden Tilladelse mødte 10 Skippere fra andre danske Byer og Rostockerne med deres Ølskibe. Men hertil kommer saa, at de helsingørske Skudeskipperne opkøber Varer af de fremmede Skibe at »henføre til andre Steder at forhandle,« hvilken Handel det ogsaa tillades de andre Byer 15 ved Sundet at deltage i.

For Helsingørs Vedkommende vil det sige, at Skudeskipperne, der henter Korn og andre Fødevarer ved Isefjordens og Limfjordens Kyster, i Skaane og i Halland, efter at have afsat deres Varer her, gør Indkøb af de fremmede Skibe og fører de udenlandske 20 Varer, der er købt i Sundet, til det Sted, hvor de gør deres Indkøb, hvor der aabenbart er god Afsætning for dem. Skibene behøver altsaa ikke at gaa ballastede tilbage, men kan have Fragt begge Veje. At det virkelig gaar saaledes for sig ses af Helsingørs Skudeskipperes Lavsskraa af 1632. Det fremgaar netop af denne, at de 25 fører Korn til Sundet og Salt, Sild, Tørfisk og andet tilbage. Og man kan utvivlsomt gaa ud fra, at Skipperne fra Sundets andre Byer har drevet Handelen paa lignende Maade. Men hermed har vi, omend kun i løse Rids, Billedet af det Sundmarked, der har afløst Middelalderens Skanørmarked. Naturligvis var Forskellen be- 30 tydelig. I Skanør laa de fremmede i nogle Maaneder for at fange eller købe Sild. I Helsingør standsede de kun en enkelt Dag eller nogle Timer for at betale Told. Men ved det helsingørske Sundmarked var Skibene og Varemængden dog maaske større. Som Øresundstolden var »de danske Kongers Guldbjærg«, saaledes var 35 Sundmarkedet de helsingørske Borgeres Velstandskilde.

SOM SUNDTOLDEN og Sundmarkedet var Grundlaget for det gamle Helsingørs Tilværelse, saaledes var det Sømanden, der prægede Byens Befolkning, ja dannede Grundstammen i denne, da han ikke alene kom her som Gæst, men ofte slog sig ned her som Borger. Det skal derfor her forsøges at give et Rids af de søfarende Mænd, som de med Sundet som Baggrund skimtes fra Helsingørs Skibsbro. Først vil vi da følge Skipperen paa hans Vej, naar han fra Kattegat stævner Sundet ind, og se, hvilke Tilskikkelser der i Frederik II's og Christian IV's Tid kunde møde ham her.

*Den
søfarende
Mand*

Schaffuen.

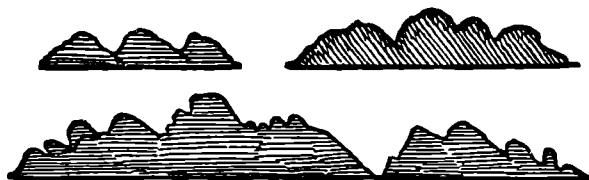
Anholt.

Saadant er Anholt naar det er Vest suduest fra eder.

Naar Anholt ligger tuert fra eder.

Kullen.

Falsterbo.

Landkending af Skagen, Anholt, Kullen og Falsterbo efter den ældste danske Søfartsbog, udgivet af Bogtrykker Laurentz Benedicht 1568.

Naar han nærmer sig Sundet, tager han frem »Søkortet over Øster- og Vestersøen«. Her læser han om Kullen, der fremtræder »paa tre Maneringer, naar I komme vesten af«. »Kullen er et højt Land, og det lader sig først til Syne udi tre Humpler«. Dernæst kommer en Advarsel mod Lappesand. I den hollandske »Seebuch« hed det herom: »Vogt jer for Lappesand. Der staar et Taarn ved Sydoststranden af Helsingør. Hold det dækket af Slottet, saa undersejler I ikke Sandet.« Eller: »Hold Kirken i Helsingør og Bagerhuset (backhus) saaledes, at man kan se imellem dem, saa

Lappesand

kan I ikke komme til Skade paa Lappesand paa 7 Favne og saa kan I ikke undersejle det.«

Ud for Kullen maatte, som nævnt, enhver, der for første Gang passerede Sundet, »hønsse for Kullen«. Corfitz Braem fortæller herom i sin Dagbog d. 26. Aug. 1660: »Kl. 3 finge vi Kullen at se, hvor jeg med mange andre paa Skibet maatte hønsse.« Og den 7. Juli 1666, da han atter passerede, »hvor tvende bleve døbte,« hedder det: »Den Gang den første sprang ud, blev ham til Ære skudt et Stykke af, og Flagen udslagen.« Skikken nævnes ogsaa af adskillige andre, bl. a. fortæller den franske Rejsende Ogier i sin Dagbog, at »alle de unge, baade Matroser og Soldater, bliver bundet under Arme og Bryst og hejst op lige til Ræerne, hvorefter der gives los, og man lader dem falde i Søen. Og saaledes tre Gange op og ned.« Men man kan købe sig fri for denne Medfart. Den franske Gesandt og hans Følge gav hver en Daler til Søfolkene i Løsepenge.

Det har aabenbart sat Helsingørs Borgmester og Raad i Forlegenhed, at en Franskmand, Anthoni de Lybrey, 1612 klager over den gamle Skik. Da de var »noget nær her udi Sundet under Bunden (d. e. Kullebonden)«, beretter han, »blev de spurgt, hvad heller de vilde løse sig med Pendinge, eller de der vilde lade sig døbe.« Hans Ledsager betalte da godvilligt, men det vilde Lybrey ikke, »hvorover de haver samtlige Baadsmænd med Magt hannem paagreben, og derefter ladet hannem gaa en eller to Gange neder i Vandet.« En af Matroserne kom i Forhør og bekendte, at han havde »været med til at sætte hannem de tvende Gange over Borde, imidlertid han blev døfft.«

Ud for Kronborg skulde enhver Skipper stryge sit Topsejl. Skete det ikke, kom der fra Slottet en advarende Kugle, og sammen med Tolden maatte Skipperen senere betale, hvad Skuddet havde kostet. I 1619 blev der ved et saadant Varselsskud dræbt en Mand paa et skotsk Skib, som »ikke havde strøget længe nok«. Skipperen forlangte, at vedkommende Bøsseskytte (d. e. Artillerist) skulde anholdes, hvad Lensmanden nok vilde gaa ind paa. Men »om Eftermiddagen, der de ringede for Lig«, fik Sagen et Efterspil. Skipperen var gaaet op hos sin Landsmand Robert Lorimer. Her traf han to andre skotske Mænd, David Gøttrik og Jacob Wallatz, og under deres Passiar sagde Robert Lorimer, at »dersom han var i hans Sted, skulde han sætte Liget for Slotsporten.« Bagefter erklærede han, at det havde været »en Skæmt«, men Skipperen tog det i Alvor. Med sine to Landsmænd gik han hen til Peter Witz Hus, hvor de traf 5—6 skotske Mænd, som alle gav ham samme Raad. Nu viste ogsaa Skibstømmermanden sig. De vinkede ad ham med deres Kapper og bad ham være med. I

Procession med Skipperen foran bar de da Liget op og »nedsatte« det for Slotsporten, og »havde Portene ikke været lukkede, havde de baaret det længere op.« De kom nu i et vidtløftigt Forhør for denne Fornærmelse. Skipperen Andreas Chir af Leith
 5 havde ikke været her paa en 20 Aars Tid« og vidste derfor ikke, »hvad Vis og Brug her nu var«, andre havde raadet ham. Den ene skød Skylden paa den anden, og flere af Skotterne sagde, at de troede, man bar Liget til Kirkegaarden. Tilsidst erklærede Lensmanden det hele for »en vildsom Sag« og gav Skibet løs, da Fol-
 10 kene var afhørt.

Naar de fremmede Søfolk lagde til ved Skibsbroen, var deres første Gang til de mange Sømandsbeværtninger, blandt hvis Værter de, som de her omtalte Skotter, næsten alle kunde finde en Landsmand. Denne havde til Pligt at give sine Gæster Underretning om
 15 de forskellige Forskrifter, de havde at rette sig efter, »at de fremmede Sømænd kan være advaret«. Her kunde de saaledes faa Besked om, at man ikke maatte sejle gennem Øresund om Natten, for ikke at ødelægge Fiskernes Garn, og at man ikke maatte tage Sten til Ballast inde ved Kysten, fordi Kongen skulde bruge dem
 20 til Kronborgs Opførelse. Hvor vigtigt det var at kende en saadan Befaling, ser man af dens alvorlige Slutningsord: »Gør det og nogen fremmed selv, den gøre det paa sin egen Hals.«

En hel Del af de fremmede søgte ogsaa til Byens Øvrighed for at faa dens Bistand paa forskellige Maade, og andre, der var anklaget for et eller andet, mødte nødtvungent, hentede af Byfogden
 25 og Bysvendene. Der forekommer saaledes i Helsingørs Tingbøger ikke saa ganske faa Retssager vedrørende de søfarende. Af disse skal vi her give nogle Træk, der viser, i hvad Ærinde de fremmede søgte Byen, og hvilken Rolle Helsingør spillede for dem.

I Juli 1571 kom Skipper Mathis Sze af Hamborg her paa Rhen-
 30 den med sit Skib paa Rejse fra Narva, ladet med Købmandsgods. Den »principal Købmand« paa dette Hamborgskib hed Theodoricus Badouall og var hjemmehørende i Paris. De andre Købmænd om Bord var David Lejel af Helsingør, Niels Brunche af København, Johan Hunt, Thomas Luthener og Thomas Bulle fra London, Johan Rosen fra Dhornick i Holland og Jost Krefft og Cley Jung fra Narva. *Købmænd*

I det revalske Farvand »kom dennem an i Søen et svensk Skib, en Udligger, (som) skød til dennem at ville have Besked. Og for-
 40 nævnte Skippere og Købmænd befrygtede, at det var en Fribytter, som vilde gøre dennem Skade, hvorfor at hver af dennem, som noget havde i Skibet, han vilde have forvaret, Penninge og andet saadant, de det hedenstoppede, hvor man det bedst kunde skjule og gemme. Fornævnte svenske Skib kom dennem om Borde, og

de gav hannem deris Told for det revalske F'arvands Sejlads, og saa passerede.«

Ved denne Lejlighed havde Pariserkøbmanden »hedensat udi Skibet tvende smaa Skrin eller Æsker med Perler og andet dyrebar udi og blev hannem afhændiget, saa der de søgte derefter, kunde 5 det ikke findes i Skibet.«

Da Skibet naaede Helsingør, vilde ingen af Købmændene begive sig i Land, før der var foretaget Undersøgelse af deres Gods, »hvorfor de nu lod udfordre Rasmus Hansen, kgl. Majst.s Byfoged og med hannem Fr. Lejel, David Hansen, Raadmænd, Peter Machum, 10 Borger, og Morten Skriver, som udfør til fornævnte Skib.«

Franskmanden vilde ikke beskyldte nogen, men Købmændene lod frivilligt »bese deres Kister,« hvad der iøvrigt ikke gav noget Resultat. Begivenheden viser os et Skib, der om Bord har ikke færre end 9 Købmænd fra vidt forskellige Egne. Samtidig faar vi 15 her Oplysning om, at de svenske Skibe kræver Told ved Narva.

For denne Told var de danske Skibe, som nævnt, fritagne. *Certifikats* Denne Omstændighed forklarer følgende Handel, som findes indskreven i Tingbogen. Jørgen Mahr, Raadmand og senere Borgmester i Helsingør, solgte en Pinke med 11 Læster Salt udi til nogle franske Købmænd for 400 Dlr., men »med saadan Besked, at Jørgen skal staa sit Eventyr med Skib og Gods indtil det kommer for Narven der paa Rheden.« Paa Hjemvejen »skal Jørgen staa Eventyr paa Skibet eller Pinken, men intet af Godset. Og naar Gud vil de kommer her igen paa Rheden, skulle de anamme 20 Pinken og den siden selv forsyne.« Meningen er tydelig nok, at Skibet i hvert Fald paa Papiret skal være dansk paa Narvatures, saa det kan slippe for Tolden i Narva.

Det er ret almindeligt at træffe slige Handeler og Overenskomster indført i Tingbogen, af hvilken saa Parterne fik en Udskrift som et retsgyldigt Bevis (Certifikats). Omvendt kræver man ogsaa 30 Rettens Hjælp til Overholdelse af indgaaede Forpligtelser, som naar en lybsk Borger 1606 kræver Arrest i et Skib, som han har ydet et Bødmerilaan paa 700 mk. i Hispanien. I dette Tilfælde havde Kongen bevilget Sagens Fremme, og det var vistnok en almindelig Betingelse, i hvert Fald naar det drejede sig om større Beløb. 35

Ret almindeligt forekommer det, at Søfolk rømte eller gjorde sig opsætsige mod Skibets Fører, saa denne maatte have Hjælp. *Ulydige Søfolk* 1606 klager en københavnsk Skipper over »en motvillig Skalk«, 40 Truels Lauritsen, født i Marstrand, som havde faaet sin halve Hyre og derefter gjorde sig opsætsig, da han ikke maatte faa Resten. Bytjenerne fandt ham i Maren Sneverlings Værtshus, men han kaldte dem Tyvetrækkere og slog dem »blaa og blodig«, saa

»Byfogden selv maatte hedengaa udi Sneverlings Hus«, førend han med Gevalt kunde sættes i Fængsel. Fyren havde hermed »egentlig efter Stads Privilegierne sin Hals forbrudt,« men blev som ikke usædvanligt benaadet.

- 5 En Sommerdag i 1570 laa Peder Skaaning af Køge med sin Skude ud for Lappen. Han var ene paa Skuden, men med en helsingborgsk Baad kom han i Land for at leje sig en Karl. Han fæstede saa en Dreng, han traf paa Gaden, for 12 Skilling til København eller 1 Mark til Køge. Han tog ham straks med sig op
10 i Byen og gav ham Mad og Øl, saa fulgte han ham ned paa San-

Billede, der viser, hvorledes i Januar 1697 henved 100 hollandske Matroser var gaaet ud at fiske paa Sundet, da Isen brød op, drev til Søs, men med Undtagelse af 1, der druknede, lykkelig naaede Land ved Helsingborg. Bogstaverne betyder: A. Sjælland. B. Skaane. C. »De paa Isen staaende Matroser«. D. »Opstukne Frakker i Stedet for Sejl, hvormed, de sejlede 6 Mil paa Havet.« E. Lykkelig Landing.

- den, viste ham sin Skude og »bad, han skulde der vogte paa, at han kunde komme i Skuden, og da se til gode.« Der laa Smør, Laks og andet Gods om Bord, og bag udi laa hans Laasetønde. Da spurgte Drengen ham ad, om der var Penninge udi. Han svarte,
15 at der var nogen. Derefter gik Skipperen til Byen igen udi sit Herberge.

- Rasmus lejede nu Gunder Hallandsfar til at sejle sig ud. Med en Økse huggede han Laasetønden i Stykker og stjal Pengene, medens han havde anbragt Gunder ved Pumpen. De roede saa
20 til Land igen, men da Rasmus ikke vilde trække Baaden op, fik Gunder Mistanke og fulgte ham til Borgmesteren. Drengen »vilde understunget sig i Mørket«, men blev greben af en Bysvend. For Retten mødtes han igen med sin Skipper. Det var halsløs Gerning, han havde begaaet, men Peder Skaaning gjorde selv Bøn for sin

Tyv og begærede ikke hans Liv, da det kun var en ung Dreng, »men at han maatte slaas til Kagen, hvilket han vel trende Gange udsagde. Derpaa toges 12 Mands Tingsvidne. Da gjorde og menig Borgere Forbøn, at han maatte blive beskaanet med Kagens Straf«, og han blev saa benaadet med Kagstrygning og Forvisning. 5

Sammenstød Meget almindelig forekommer Forhør om Søulykker, Stranding, Skibssammenstød, Mand over Bord, eller hvad det nu kunde være.

Ved Skibssammenstød gjaldt det at faa dokumenteret, at Uheldet »var sket af stor Vanlykke og ond Hændelse«. 1605 bliver ikke mindre end 28 Skippere forhørt om et Skib, der om Nattetide er løbet i Sænk. 1570 er en Hamborger og to hollandske Skippere i Storm drevet paa hinanden ud for Krogen. Sagen afgøres af 5 Voldgiftsmænd sammen med Byfogden. Ved et andet Tilfælde fra samme Storm blev »efter langsom Tale alle overens at ville give Sagen udi gode Mænds Hænder, dog med slig Vilkaar at kunne de i saa Maade forenes, er det godt, og kunne de og ikke, da staa Sagen dennem alle aaben imellem efter Rettens Sigelse.« Hver af Parterne vælger saa 4 Helsingørborgere, som fastsætter Erstatning og Betalingsterminer, hvilket vedtages af Parterne. 15

1606 kom fra København to hollandske Skippere, som havde haft Sammenstød i Kanalen mellem England og Frankrig, med Kongens Ordre til, at Sagen skulde afgøres her. Hvor det drejer sig om Udlændinge, bestræber man sig altid for at indvælge deres Landsmænd i de Nævn, der skulde afgøre Sagen. Englændere, Skotter, Tyskere og Hollændere var det jo ikke vanskeligt at finde i Helsingør. Ligeledes forekommer det, at man spørger Skippere, bl. a. fra Holland og Danzig, hvad der i det foreliggende Tilfælde er »Brug og Sædvane i deres Land.« 20

Tab Naar en Skipper 1611 begærer Retsvidne, fordi han er strandet paa Lappen med 24 Læster Sild, som han skulde føre til Christianopol for Manderup Parsberg, er det selvfølgelig for at kunne præstere Bevis for Tabet af Skude og Ladning. 30

Paa lignende Maade fik den bekendte Diplomat, Doktor Niels Krag's Søn, Poul Krag, i 1606 Bevis for et ret ejendommeligt Tab. Han havde været en Tid lang hos Jesuiterne i Spanien og var nu paa Vej til Preussen og Brunsvig med vigtige Dokumenter fra Statholderen i Portugal. »Udi Søen fornumme de nogle Fribyttere og befrygtede, de vilde tage Skibet.« Han gav da Styrmanden sine Breve »at forstikke i Skibet mellem Bergholten«. Da de kom indenfor Skagen, vilde han have dem igen, men da var de, som det oplystes ved Forhøret, ædt af Mus og Rotter, og Stumperne spredt rundt om i Skibet, hvilket han da fik bevidnet og beskrevet. 35

Drab Den 30. Maj 1572 løb en lybsk Skipper her af Rheden med Salt til Lybæk. Ud for Nivaa »gik Vinden hannem under Øjen«, saa

han maatte blive liggende her. Pinseaften gik de i Land og »til Christoffers i Nivaa skænkte han sit Folk en Kande Øl«. Der blev Slagsmaal. En af Matroserne, Christoffer Friis, stak med Kniv. Højbaadsmanden kastede sig over ham for at tage den fra ham; 5 men da han rejste sig og raabte til Skipperen, at han havde Kniven, var han selv stungen. Christoffer Friis bekendte paa Rettertinget, at han forstod Dansk. Han fik da Recessens Kapitel om Manddrab forelæst. Derefter »afsagdes over ham Dødsens Sentens at miste sit Hoved«, og han »stod sin Ret«.

10 Lettere slap den engelske Styrmand Hoge Marthen fra Egnen ved London, der nogle Maaneder senere stod anklaget for samme Forseelse. Hans Historie begynder i Danzig, hvor hans Kammerat havde villet føre sin Kiste over paa et andet Skib for at rømme. Det hindrede han ham i, og den anden lovede, at »naar 15 de kom sammen paa Landet, vilde de skifte det med hverandre«.

En Tid efter mødtes de paa Bornholm, hvor deres Skippere vilde købe Høns. Medens nogle Søfolk var i Land at handle, laa Englænderen paa Strandbredden. Den anden kom til, og de talte sammen paa deres Sprog, som de andre, der var Hollændere, ikke 20 forstod. Et Øjeblik efter var den ene dødelig saaret i Halsen. Den overlevende paastod, at han var bleven overfaldet. Han laa paa Jorden og maatte værge sig.

Den dræbtes Søkendebarn, en Skotte Willum Khemin, som boede i Helsingør, henvendte sig til Tolderen Henrik Mogensen 25 Rosenvinge og meddelte ham, at Drabsmanden blev holdt skjult paa et hollandsk Skib paa Rheden. Og skønt Skipperen »med mange Omslag vilde gerne sig herfra undslaget«, blev Hoge Marthen »hentet i Land ved Kongens og Byens Tjenere og sat i Hæfte«. Han kom nu for Retten, og »da han var af engilsk Maal blev David 30 Thommisen ombeden at tale hans Ord«.

Willum Khemin »begærede ikke hans Blod eller Liv, men helst vilde se, at han kunde bruge Venner og komme til Bøder«. Der blev da foreløbig givet Henstand. Drabsmanden forblev i Fængsel, og Anklageren lovede »at forsørge hannem udi hans Fængsel med 35 Underholdning, Badskærløn og al anden Nødtøft, saa hannem intet skulde fattis. Item at staa hannem udi hans Fængsel for Liv og Sundt, uden hvis Gud ellers hannem besøger«. To Forlovere (d. e. Kautionister) gav Borgmester Henrik Mogensen deres Haand, at »Willum skal det fuldkomme«.

40 Under et af Forhørene »tilspurgtes Engilsken, om han bekendte at have forbedet den, som død er, at han vilde forlade den Skade, han havde i saa Maade gjort hannem. Han svarede, at da han saa, den anden var saar og blodig, gik han til den anden, og den anden til hannem og forbade hverandre. Sagde og, at hvilken først forbad

den anden, ved han ikke, thi han var saa forbistret, at han ikke kan det vide«.

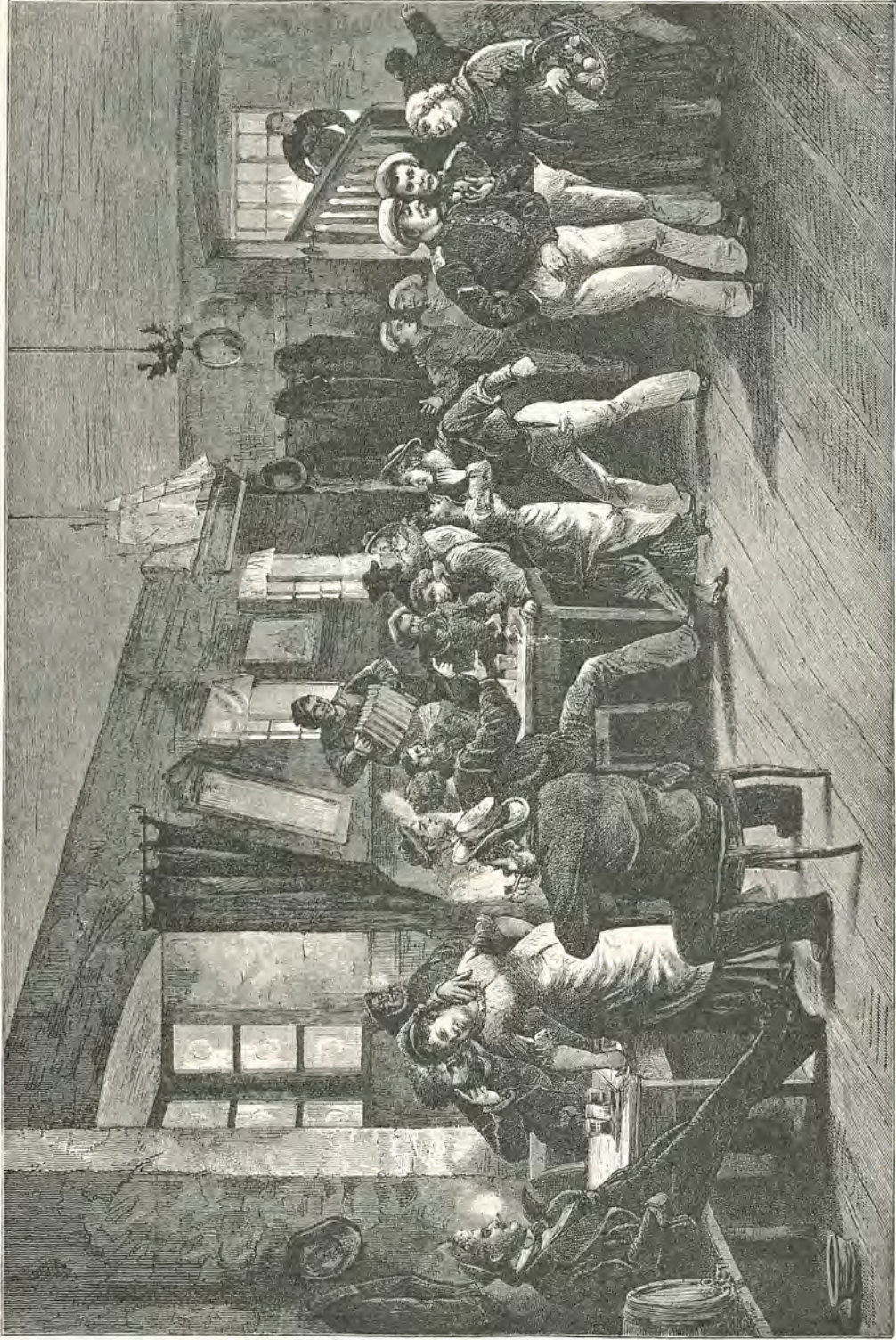
Det var 1. September, Hoge Marthen var bleven paagrebet, den 8. Oktober begærede Anklageren Dom. Der valgtes 16 Nævninger, og da der ikke forelaa »sand Kundskab« om Nødværge, dømte de, at han var Manddraber unødt og utvungen«: Der toges et Tingsvidne af 12 Mand paa denne Dom. Willum lovede at »tilskikke den engelske Mand en Pastor og Sjælesørger, som hannem kan undervise, samt til næste Mandag at beskaffe hid en Mestermænd, som hannem kan rette, at Sagen kan endes«.

Nu kom Sagen Kongen for Øre. Han forbød at henrette den engelske Styrmand. »Denne Mening er samme Styrmand fortolket«, og han lovede »at afstedkomme Bød og saa Sagvolderen at fornøje for Tæring og anden Omkost«. Sagen endes da med, at han betaler »50 gode, tyske Daler«.

1572 havde nogle Rostockerkøbmænd her i Helsingør fragtet en Rostockerskipper med deres Gods »ind for Marstrand under Norgeskysten«. »Der de ginge til Sejls her af Lappen, da graaede det hart.« De »kom saa ud om Bunden (d. e. Kullebonden) ved Pas 4 Uge Søs.«*) Da sagde en af dem: »Det graaer hart, vi vil have et Bonnet fra.« Men Skipperen sagde: »Det maatte vel blive, lade man staa til. Skibet var stift nok.« Da hørte Styrmanden, at der faldt en Ting ud, og bad en se efter, om det var en Humlesæk. I det samme hørte de Skipperen raabte bag ved Skibet og gav sig: »Oui, oui!« Og det var ikke muligt at beredde hannem. Hans Skrin med en Sølvring, en Messingring med røde Sten udi, nogle gamle Klude og nogle Registre og Breve blev saa indsat hos Byfogden her, til hans Slægtninge meldte sig.

1606 indkom til Helsingør et Skib, der ved Bovbjerg havde mistet sin Styrmand. Besætningen var alle Vegne fra. Skipperen fra Lybæk, Styrmanden og en Matros fra Skotland og de øvrige fra Bremen, Flensborg og Helsingør. En Landsmand af den døde, den førnævnte skotske Vært, Robert Lorimer, krævede Forhøret afholdt og »begærede udi lige Maade af dennum, at de den rette Sandheds Kundskab vilde bekende, efterdi de personligen hos saadant uforvarende Ulykke haver været seendes Vidnesbyrd«. Da fremkom Søfolkene og »fremlagde en skriftlig Bevis, hvilken de haver med deres Segl, Mærker og Underskrifter stadfæstet, hvorpaa de og samtlige ved deres Ed med udstrakte Arme og oprakte Fingre til Gud Allermægtigste og sin hellige Ord svor og bekendte, og nu igen Borgmestre og Raad certificerede udi saa Maade, at eftersom de efter den almægtige Guds Forseelse d. 7. Octobris næst forgangen er for deres Sejl kommen løbende under

*) 1 Uge Søs = omtr. 2 Kvartmil. — Bonnet = et Sejl, se Side 50 Fodnoten.

En helsingørsk Somandsbevertning i 1870-erne. Tegning af Knud Gamborg i III. Tid.

Bovbjerg i Jylland udi en stor Stormvind, saa at ingen af dem mente med Skib og Gods, meget mindre med Livet derfran at komme, haver de deris Sag /: hvilket vaar ikke ubillig :/ Gud almægtigste troligen med største Andagt befalet. Og dernæst de arme /: saafremt Gud dennem igen til Lande vilde hjælpe :/ enhver 5 efter sin Formue og Lejlighed lovede at ville give og betænke. Udi hvilken forbenævnte deris Angist og Nød de samtlige svor og bekendte, at efter de var nederfaldne paa deris Knæ og Gud om Hjælp paakaldit, tilmed Døden og for Øjen saa, da er deris Styrmand Georg Allenborgh gaaen udi Gallionen, og ikke Ord haver 10 talit, mens er straks uden alle deris Vilje over Bord sprungen og druknet, som forbenævnte Baadsmænds indlagde skriftlige Bevis udviser, hvilken Bekendelse de under Stads Segl finge beskrevet«.

Anders
Kiærulfs
Stue

Med dette lille Udvalg af Sømandshistorier mangler dog maaske det alleralmindeligste Træk. Retssagerne er jo Undtagelsestilfælde. Det ganske dagligdags har utvivlsomt været Matrosen, der 15 efter sin lange Rejse længes efter at komme i Land i Helsingør, og for hvem Aftenen i en helsingørsk Sømandsbeværtning har været Hvile og Adspredelse ovenpaa nogle Ugers eller Maaneders Strabadser og Farer ombord i den lille Skude. 20

Det er noget af denne Stemning, man finder i Jørgen Friis's Digt om Skipperen, der træffer en svensk Kaper ved Hesselø:

»Jeg tænkte: O varst du igien
I Anders Kiærulfs Stue,
Til Søes du gav dig aldrig hen,
Din Fjendes Flag at skue.

En Admiral og Commandeur
Jeg ønskede ey at blive,
Men var jeg kuns i Helsingneur
Jeg vilde meget give.«

Olaf den Hellige i Kamp med Havtrolde.
Kalkmaleri.

Helsingør set fra Syd. Til højre i Forgrunden Borrevold eller Valdemarsbakken.

VANGE, VEJE OG VANDLØB

AF LAURITS PEDERSEN

EGNEN om Helsingør tilhørte oprindeligt, som alle øde Strækninger, Kongen, der ligeledes var Ejer af de store Skove, der synes at have strakt sig tæt ind til Byen. Amtsforsvalter Jens Rostgaard nævner 1687, at der tidligere var Skov helt »ind til Lappen og paa den Sted, hvor Kronborg Ladegaard nu staar, saa og til Sideledammen, ja indenfor«. Endnu kort før Frederik II.s Kultiveringsarbejder kommer i Gang, naaede Skoven dog endnu længere ind. Der omtales Skov tæt ved Hestekilden, ved Byens søndre Port og ved Kongens Damme ved Lundegaard. Og det vidner ogsaa om Skovens Nærhed, at den store Bakke, der hæver sig for Enden af Sudergade, og som nu gennemskæres af Rosenkildevejen, dengang hed Hjortebakken.

Skoven

Hele Strækningen nord for Byen, hvor nu Marienlyst ligger, og det Sted, hvor Kronborg blev opført, samt en sandt Strækning mellem disse to Steder, omtrent svarende til den Del af Byen, der ligger nord for Kongensgade, tilhørte ligeledes Kongen og laa »udenfor Byes Rettighed«.

Af det lille Jordomraade, som Byen indtog, ejedes en Del af Kirken og Klostrene samt af adelige, blandt hvilke navnlig en af de første Lensmænd paa Krogen, Peder Oxe, og senere hans Arvinger, ejede adskillige Grunde i den østlige Del af Byen, omkring ved St. Annagades sydlige Del, hvor ogsaa Olai Kirke og Karmeliterklostret havde en Del Jord. I den vestlige Del af Byen havde saavel

Kirken som St Nikolai Kloster en Del Grunde. Og det synes da navnlig at være i den midterste Del af Byen, at denne selv ejede Jorden.

Erik af Pommern havde givet Indbyggerne i Helsingør Ret til at faa Brændsel fra Kronens Skove og til uden Afgift at bygge »Ris-⁵
»Byens
Fortaa« boder om deres Torskegarn ved Stranden«; men iøvrigt er det først 1489, at der meldes noget om deres Ret til Brug af Jorden om Byen. Nævnte Aar tillader Kong Hans dem, »at de maa have deres Oredrift til alle deres Vange, som gammel Sædvane haver været, og sammeledes, at de maa have deres Fortaa til Sjællands-¹⁰
 øre sønder udi, og ind til Kongedammen paa den vestre Side, og ind til Lappesten paa den nørre Side, dog vore og Kronens Skove uden Forfang og Skade«.

Lappestenen maa utvivlsomt have ligget ved nordre Strand, der hvor Rester af en Befæstning endnu bærer dens Navn. »Den Dal¹⁵
 ved Helsingør«, hvor nogle Kvinder 1543 var samlede for at forgøre Kongens Flaade, er antagelig den store Kløft, der nu bærer Navnet »Verdens Ende« ved Lappesten, og naar en af Deltagerne kaldes »Fru Anna Tygis ved den store Sten«, er det naturligt at tænke paa den store Lappesten, der laa her, men 1577 af Frederik II blev ført til Kronborg. *Kongedammen* er nu en Mose paa Bilets Mark, nord for det Sted, hvor »Damhuset« viser Pladsen, hvor den nu tørlagte Marienlystdam laa, som dengang bar Navnet Pontsø. Navnet Kongedammen bruges sjældent, men forekommer nogle Gange i Skøder fra det 18de Aarhundrede. Om *Sjællandsøre*²⁵
 faar man her at vide, at det ligger syd for Byen. Det kan da næppe betegne andet end det Sted, hvor »Skanseøre« nu ligger. Hermed stemmer godt et Sted i et Kæmnerregnskab, hvor Broen ved Sjællandsøre omtales i en saadan Forbindelse, at der maa tænkes paa et Sted udenfor Svingelen. Navnet forekommer et enkelt Sted i³⁰
 Tingbogen 1554, hvor det forbydes at sætte Kvindfolk, som trods Forbud har handlet i Helsingborg, i Land »enten bag Slottet eller udenfor Sjællandsøre«.

Det Omraade, der 1536 laa til Byen, Byens Fortaa, indenfor hvilket det var tilladt at indtæppe (d e. indhegne og dyrke en³⁵
 Vang), har da ikke udgjort mere end omtrent Halvdelen af, hvad de egentlige Markjorder eller Indmarksjorderne (i Modsætning til Overdrevet eller Byens Fælle) senere kom til at omfatte; men herudover havde Byens Borgere, som det ses, allerede før 1489 efter gammel Sædvane haft Overdrev til deres Vange og altsaa⁴⁰
 kunnet lade deres Kvæg græsse paa de øde Strækninger mellem Skoven og Bymarken. En stor Del af de Vange, der maa antages at have været dyrkede i det 15de Aarhundrede, laa dog efter de Ødelæggelser, der var overgaaet Byen, øde hen 1536. Og i den

Udsigt over Sundet, Kronborg og Helsingør fra Bakkerne ved Kronborg Ladegaard 1825. Maleri af J. P. Møller. (1785—1854).

følgende Tid hører man ofte om øde Vange, der opdyrkes. Endnu 1572 nævnes dette om tre Vange ganske tæt ved Byen, to lige udenfor Svingelen og en ikke langt fra Krodammen (nu Reberbandammen). Indtil 1576 udgør Byens Jord kun 12—14 Jordlodder eller Vange, som alle ligger tæt ved Byen »ved Borrevold« eller ved 5

Jordskyld

Møllerne paa Bakkerne nærmest Byen. 1589 er Antallet steget til 53. Til yderligere Belysning af denne Udvikling hidsættes nedenstaaende Tal, til hvis Forklaring følgende maa forudskikkes:

Byens Indtægt af Jord deltes almindeligvis i tre Grupper:

1. *Jordskyld* af Byggegrunde indenfor Bygrænsen, overfor hvilke 10 Lejeren havde Forpligtelse til at sørge for, at Grunden var eller blev forsynet med god Købstadsbygning.

2. *Haveleje* af Haver indenfor Bygrænsen eller i dennes nærmeste Omgivelser, og

3. *Vangeleje* af Sædejord eller »Græshaver«, der i Modsætning 15 til Overdrevet eller »Byes Fællede« var indhegnede. Herunder kan ogsaa forekomme Afgifter af Blegdamme, Reberbaner eller af Møllesteder.

Indtil 1585, da Markjorden udvides betydeligt, er Vangeleje slaaet sammen med Jordskyld. Den nedenfor foretagne Adskillelse 20 for Aarene 1576—79 er sket ved Undersøgelse af hvert enkelt Tilfælde. Den stærke Stigning i Jordskyld 1580 stammer hovedsagelig fra Bebyggelsen af St. Annagades nordlige Del og Kvarteret heromkring.

Oversigt over Antallet af Grunde, Vange og Haver 1576—89.

Aar	Grunde	Vange	Grunde og Vange	Haver	Grunde, Vange og Haver	Sum Jordskyld, Vangeleje og Haveleje		
1576-79	15-18	12-14	29-31	55-62	84-93	c. 33 Mk.	aa	aa
1580			59	64	123	101	»	»
1581			84	68	152	153	»	»
1582			87	67	154	151	»	»
1583			86	92	178	153	»	»
1584			95	91	186	175	»	»
1585	98	22	120	113	233	220	»	»
1586	102	23	125	124	249	233	»	»
1589	105	53	158	142	300	279	»	»

Disse Tal viser klart, hvorledes Byens dyrkede eller bebyggede Jordtilliggende i 1580'erne stadig udvides.

1577 havde Frederik II givet Byen ny Privilegier i Anledning af Kronborgs Opførelse, men hvad Jorderne angik, havde han ind-

skrænket Borgernes Friheder, idet han havde frataget dem Retten til Vindfælder i Skoven og forbudt dem at grave Fiskedamme paa Fælleden. 1586 gav han imidlertid Byen et nyt Privilegium, der ogsaa omfattede Markjorden. Det hedder heri, at »Borgmestre, Raadmænd og menige Borgere udi vor Købstad Helsingør have underdanigst ladet give os til Kende, at der omkring deres By skal være en skarp Egn, saa de derover lide stor Mangel og Brøst for Straa og Foder. Og efter slig Lejlighed skal en Part af Borgerne med vor Lensmand der sammesteds hans Raad og Samtykke være udvist paa Byens Fortaa nogle smaa Løkker og Haver til at indtæppe sammesteds at bruge for aarlig Jordskyld til Helsingørs By, hvilke fornævnte Løkker og Haver udi gammel Tid, eftersom gamle Diger og Graver udviser og gamle Mænd vitterlig er, skal være indhegnet og brugt, førend Byen blev afbrændt af Rigens Fjender, og Menigheden derudover er kommen udi Armod og ikke kunde holde dennem ved Lige og Magt som tilforn, meden af slig Aarsag have altid siden ligget øde indtil nu«.

*Bymarkens
Udvidelse*

Kongen bevilger dem da »samme Løkker og Haver at maatte indtæppe og indhegne« og endvidere herefter at maatte indhegne deres »Fortaa og Grund indtil Skoven mere og videre end de til des haft haver«, og bruge det indhegnede »til Agerjord og Sædeland til Avl og anden Brug, som de det kunde gøre dennem nyttigst«.

Borgmestre og Raad skal »skifte og dele« Jorden og sætte hver i Jordskyld til Byen efter sin Andel. Men ingen maa pantsætte eller afhænde Jorden til nogen, som ikke er Borger i Byen og »borgerlig Ret undergivet og vil og kan udrette og fuldgøre borgerlig Pligt, Tyngde og Rettighed«. Om nogen »af Armod og anden Lejlighed trænges« til at afhænde sin Jord, da »skal det ske med Borgmestre og Raads Vidskab og Samtykke og udi deres Nærværelse paa Raadhuset eller til Bytinget og ikke andensteds«, for at man kan sikre sig, at den ikke overdrages til Ikke-Borgere, og saaledes »Byen eller Byens Indbyggere fravendes«.

Jord afhændes paa Tinge

Af Kæmnerregnskabet fremgaar, at en Del af Jorderne var udvist af Lensmanden allerede 1585. Den 21de April nævnte Aar anvendtes der nemlig $4\frac{1}{2}$ Mark til en Tønde Rostockerøl, »som draks paa Raadhuset«, der »Slotsherren Gert Rantzau med Borgmester og Raad samt nogle af de fornemste Borgere gik og afviste Borgmester, Raad og Borgerne Marskel imellem Kong. Majst.s Grund og Byes Fortaa«; og endvidere 4 Sk. til »nogle Pæle til at sla i Jorden, der Slotsherren med Borgmester og Raad gik Skelnit mellem Byes Fortaa og Kongens Grund«.

Marskel

1587 gik man flere Gange »Oldingegang« for at faa fastslaaet, hvor det gamle Skel havde været. Almindeligvis skulde der 12

Oldingegang

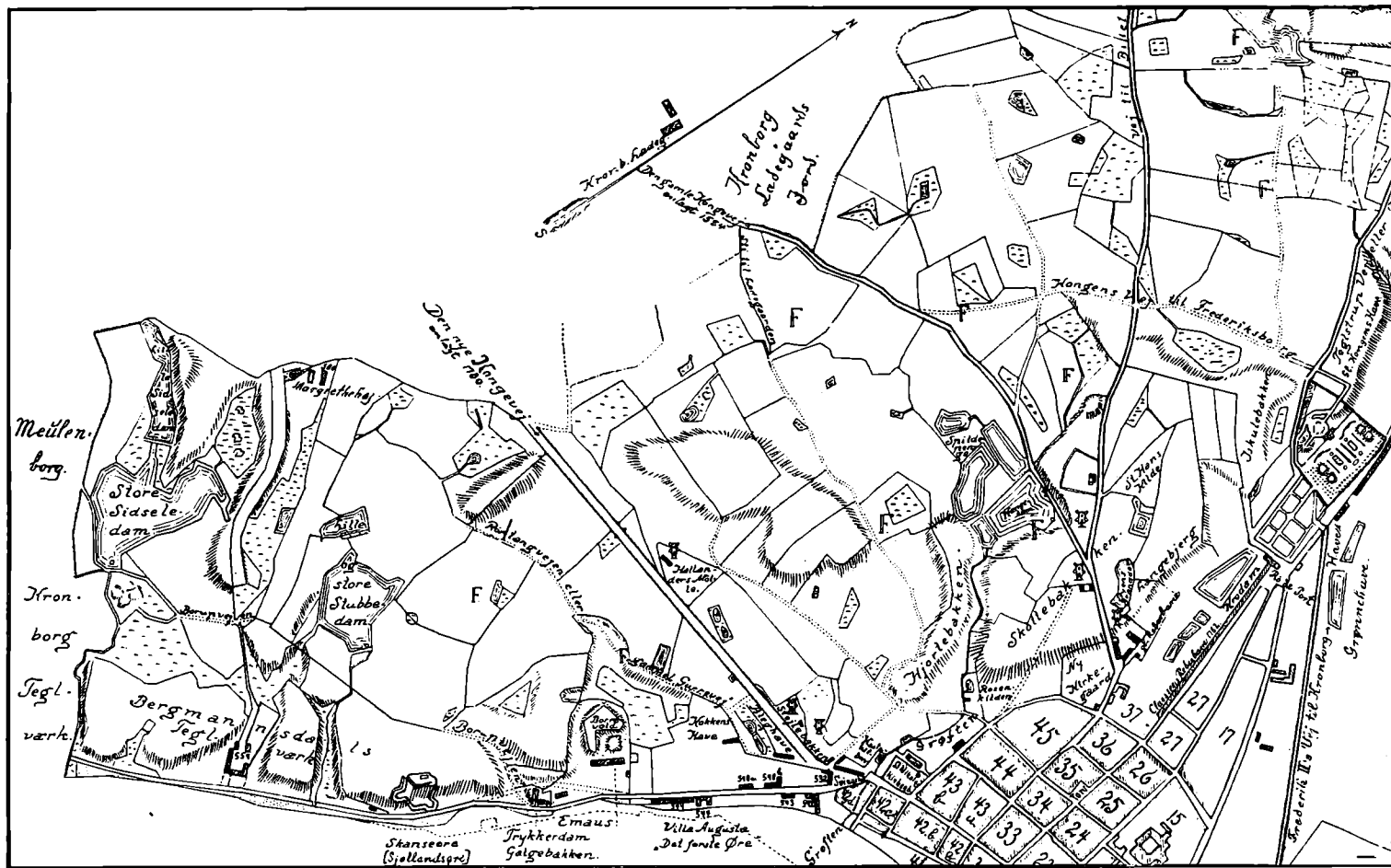
Oldinge til at gaa Skel. Blandt disse nævnes særlig to, af hvilke den ene trods sin Alder hed »unge Hans«, som for deres Umage blev belønnet med Penge til et Par Støvler, og Begivenheden medførte derfor følgende Udgiftspost:

»Givet Hans Kaarde og Unge Hans til en Foræring for deres Umage, formedelst de med nogle andre gamle Mænd, som vidste Lejligheden længst paa Byes Fortaa, paa adskillige Tider ginge med velbyrdige Gert Rantzau, Slotsherren, den Tid, ham efter K. M.s naadigste Privilegies Indhold udvisdes Skelned imellem høj- bemeldte Kong. Majst.s Grund og Byes Fortaa, hver til et Par Støvler 3 Mark er 6 Mark«.

Jens Rostgaard Det lader sig ikke gøre at bestemme, hvorvidt det Omraade strakte sig, som Frederik II skænkede til Byen. Et Aarhundrede senere siger Amtsforvalter Jens Rostgaard herom, at Borgerne paa- beraaber sig gamle Breve, hvorefter deres Mark skal strække sig »til Skoven«, »hvilket vel kan være«, thi i de Dage naaede Skoven længere ind mod Byen. »Men nu har Skoven meget vidt fra disse Steder sig forfløt, fordi den er borthuggen«. Det er vistnok rigtigt, at Helsingørs Borgere er fulgt efter, da Skoven trak sig tilbage. Ved Jens Rostgaards Tid naaede deres Fædrift (d. e. Overdrev) til Skel- lebæksbroen ved Snekkersten i Syd og til Julebæksbro i Nord, og Byen maatte betale Halvdelen af Udgiften til Vedligeholdelsen af disse to Broer. Indenfor disse Grænser laa baade Overdrevet og Indmarken. Forholdet har da været det, at i Overdrevet havde Byen kun Ret til Græsning og til efter Anvisning at skære Tørv i Tørvemoserne, hvorimod Kongen forbeholdt sig Fiskedammene og de skovbevoksede Omraader. I Tidens Løb har da Borgerne med eller uden Tilladelse indhegnet og opdyrket en Del af de Stræk- ninger, der oprindelig var Fællede, hvorfor Jens Rostgaard hævder, at »naar samme Brev eftertænkes, er alle deres indelukkede Vange ikkun Benaadninger og ej nogen ret Ejendom«.

Man hører ikke noget Resultat af Jens Rostgaards Betragtninger. Han havde sikkert Ret i, at Borgerne havde tilegnet sig Jord paa uretmæssig Vis, men Udviklingen var løbet fra den nidkære Amts- forvalter. Skoven faldt, og med Livets Ret fulgte Helsingoranerne efter.

Helsingørs Indmarksjorder, søndre Del. Efter Kort af 1799 og lidt senere. Navne efter Skøder og gamle Kort tilføjet af Laurits Pedersen, ligeledes er der sat Numre paa Karréerne i Byen, saaledes at første Ciffer er Fjerdingens Nr. og andet Ciffer Karréens, regnet fra Stranden.

FOR at faa Klarhed over, hvorledes Egnen om Helsingør saa ud i Fortiden, gælder det først om at finde nogle Retningslinier i Landskabet, nemlig de gamle Veje og Vandløb, der fulgte Dalstrøg og Siider mellem Bakkedragene.

Som tidligere nævnt var baade Indmarken og Overdrevet opfyldt af Moser og Damme i en Udstrækning, som man i vore Dage knap kan gøre sig Forestilling om. Sammenholder man de bevarede ældre Kort, viser der sig Uoverensstemmelser dels paa Grund af Unøjagtigheder i Udførelsen, men ogsaa paa Grund af de Forandringer, der i Tidens Løb skete, idet Damme groede til, og Moser blev opskaarne. Paa det ældste Kort, man har, som stammer fra 1697, er saaledes angivet en Række store Damme fra Kronborg Ladegaard over mod *Sidseledammene*, hvor der senere kun findes Mosestrækninger. Øst for Esromvejen, paa Bilets Mark, ses ogsaa *Kongedammen*, der i vore Dage kun er en stor Tørvegrav, og den store *Marienlystdam*, eller *Pontsø*, der nu er helt udtørret.

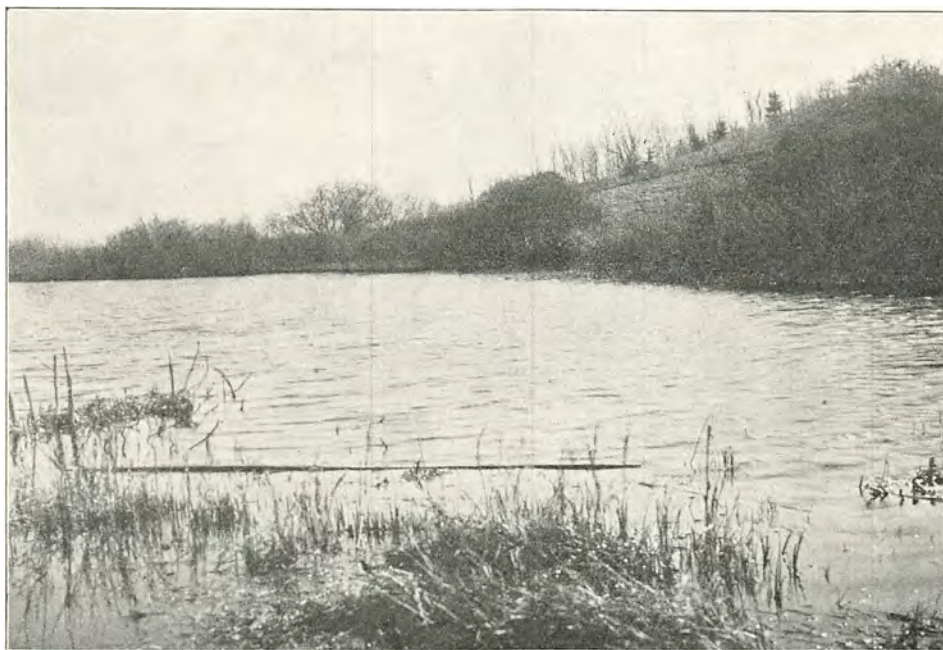
De større Damme falder i tre Grupper, der alle blev benyttet til Vandforsyning for Byen, Kronborg eller Kronborg Have.

Den første af disse laa Syd for Byen og strakte sig fra Bymarkens søndre Grænse nær ind til Byen. Yderst ude ved Overdrevet laa lille og store Sidseledam, der antagelig har faaet Navn efter »Sidsel salig Lars Pedersens Morsings«, der ejede en Mark ved Dammen. Deres Afløb dannede Grænsen mellem Indmarksjorden og Fælleden. Lidt indenfor disse laa lille og store Stubbedam, hvis Afløb gaar ved den sydlige Ende af den nuværende Stubbedamsvej gennem Bergmandsdals Have til Sundet. Paa Trykkerdamsbakken, der i ældre Tid hed *Galgebakken*, laa den saakaldte Trykkerdam, til hvilken man ledede Vandet fra de førnævnte Damme, og en Række Kildevæld, Røde Kilde, Mellem Kilde, Ny Kilde og flere, i den omliggende Mark, og fra hvilken Vandet derefter lededes ind til Byen. Indenfor Borrevold eller Valdemarsbakken, nord og nordøst for denne, laa lille og store Borrevoldsdam, der ligeledes havde Afløb ud til Sundet. Ved dette laa en Bleghave, og i denne laa i det 17de Aarhundrede igennem en Slags Kro, der hed *Emaus*.

Den anden Gruppe var Dammene ved Kronborg Ladegaard, der dels laa paa den nuværende Ladegaards Jord paa nordre Side af Gurrevejen (Vaskerdammen, Vinkeldam, Firkantet Dam, Skovdammen og Henriks Dam) og dels paa den saakaldte Spildepenges Jord, der laa paa den sydøstre Side af Gurrevejen ind mod Byen. Her var *Ramels Dam*, der havde Navn efter Christian IV's Hovmester Henrik Ramel og laa der, hvor »Byggeforeningens« Huse nu ligger, samt Spildepengedammen og Hængedammen, der hver bestod af 4—5 Fiskedamme, og hvis Plads let genfindes i to store Lavninger overfor Kirkegaarden (Hængedammen nærmest Byen).

Mellem disse sidstnævnte ligger der en Høj, paa hvilken den Bygning, der bar Navnet »Spildepenge«, antagelig har ligget.

Afløbet fra alle disse Søer og Damme banede sig Vej ned gennem den dybe Kløft, der ses mellem den franske Krigergrav og Rosenkildevejen. Bakken paa den nordlige Side hed dengang Skottebakken, den sydlige var, som nævnt, Hjortebakken. Vandløbet gik under Navnet »Strømmen«, »Graven« eller »Grøften«. Det fortsatte i Kløftens Retning ind til Rosenkildestenten, hvor det modtog Afløb fra Rosenkilden og derefter drejede mod Sydøst tæt

Lille Sideledam. Efter Fotografi.

ved og langs med den vestlige Side af Fiolgade, der dengang gik under flere forskellige Navne: Tornebuskegaden, St. Olaigade eller lidt mere omstændeligt »Byens Udstræde mod St. Nikolaj Kloster«. Længere henne drejede den mod Syd i en Bue udenom Gammel Kloster. Her modtog Strømmen Afløb fra en stor Dam med et Kildevæld, kaldet Hestekilden, der var Byens ældste Vandforsyning og laa der, hvor man nu har en Gaardsplads, der hører til Klostergade Nr. 7, og herfra ledtes den videre til Stranden omtrent følgende Gyldenstræde. Vi kommer senere til at omtale denne Strøm, der udgjorde en Del af Byens Befæstning. Her skal blot tilføjes, at i Christian IV.s Tid drev Strømmen en Vandmølle, der laa i Kløften mellem Hjortebakken og Skottebakken, og en anden, der laa nær ved Svingelen maaske ved det nuværende Anna Quiens-

stræde, der dengang kaldtes Møllestrædet ved Svingelen eller det lille Møllestræde, hvilket Navn dog ogsaa kan stamme fra en Hestemølle, som laa her. Der klagedes dengang over, at Mølleren ved Hjortebakken, naar han pludselig aabnede for det opstemmede Vand, lavede Oversvømmelse ved Svingelen, saa Vandet trængte ind i Husene. — Fra Spildepengedammen og Hængedammen gik i det 17de Aarhundrede en gammel Vandledning ad Kongensgade 5

St. Hans Kilde.

til Kronborg, og fra denne fik i det 18de Aarhundrede ogsaa enkelte af Byens Honoratiorens Vand til deres Gaarde.

Den tredje Gruppe af Damme udgjordes af Kongedammen og Pundfiskedammen, der stod i Forbindelse med hinanden ved en dyb Grøft. Fra den sidstnævnte løb Vandet ned til Kløften ved Ophelias Kilde og derfra gennem Marienlyst Badeanstalts Terræn, der dengang var »Natmandens Vænge« eller »Mestermansvængen«, hvorfor den sidste Del af Bækken den Dag i Dag kaldes Rakkerrenden. Det var fra denne Bæk, Frederik II lagde Vandledning til Lundehave, eller som det egentlig hed, Lysthuset i Kronborg Have, og til Springvandet i Haven, og det var den samme, som Jardin, for at smykke sit Haveanlæg, lod stemme op til en 10 15

Række Damme, der efter Dronning Juliane Marie fik Navnet Marie Kilde. Dette Navn havde den endnu 1879, da det nye Navn »Ofelia Kilde« blev indhugget i Sandstensoverliggeren ved Springet. Navneforandringen er først sket, efter at Stenhuggeren havde be-
 5 gyndt Arbejdet, og man ser derfor endnu den første lodrette Streg til M'et, der kun delvis har kunnet anvendes, da M'et skulde laves om til et O.

Længere ind mod Byen, i det nuværende Mølløvænge, laa to Damme, af hvilke den ene er bevaret og gaar under Navnet »Mølle-
 10 dammen«, medens den anden næsten er udtørret, idet det Kildevæld, hvorfra den fik sin Vandforsyning, er ledet ned til Marienlyst Allé, hvor det giver Vand til tre Huse. Den Dalsænkning, hvori disse Damme ligger, danner Skellet mellem *Skottebakken*, der Vest for Dalstrøget fortsættes over Kirkegaarden, ind i Dithmers Gartneri, hvor den ender i en lille træbevokset Høj ved Spildepenge-
 15 dalen, og *Langebjerger*, der strækker sig langs Marienlyst Allé fra Kirkegaarden til den Kløft, hvori Marienlyst Sideallé gaar, paa hvis modsatte Side den fortsættes i *Iskulebakken*. — Den første af disse Damme, »Mølle-dammen« ved Wibroes Mølle, der iøvrigt faar
 20 Vand fra den anden, omtales 1681 som »en liden Dam, som bruges udi Ildsnød til Byen, thi naar den udskæres, løber den langs ad Gaderne«. Af den anden ses i vore Dage kun det rige Kildevæld, den saakaldte *St. Hans Kilde*, til hvilken man tidligere valfartede
 25 St. Hans Aften for at søge Lægedom. Det er denne, som Herredsfoged Ole Lund i sin Skildring af Kildefesten St. Hans Aften for veksler med Rosenkilden.

AF DE VEJE, der førte ind til Helsingør, var Københavnsvejen eller søndre Strandvej den vigtigste. Her har man, som Hel-
 30 singørs Historieskriver, L. Boesen, 1757 siger, »efter alles Tilstaaelse den behageligste Strandbred, som kan findes«, her er »i Stedet for en stedsevarende Allé en fri Prospekt paa den ene Side over Sundet til Skaane etc., paa den anden Side til Skovene.« Man behøvede ikke at faste undervejs, thi paa den 5 Mil lange Vej laa der dengang ikke mindre en »24 privilegerede Værtshuse«, blandt
 35 hvilke de betydeligste, Rungsted og Nivaa Kroer, allerede paa Christian IV's Tid spillede en stor Rolle. »Her er og en stærk Passage, saasom her er en Hoved-Lande-Vej ind og ud af Riget til Sverige«, siger Boesen.

Fra Snekkersten til Helsingør laa her ved Strandvejen to Tegl-
 40 værker. Først paa Helsingørs Overdrevsjord *Kronborg Teglværk*, *Teglværker*

der var anlagt 1621 af Anders Vintapper, dernæst *Bergmannsdals Teglværk*, der var indrettet 1722 af Simon Jokumsen Bergmann. I det 16de Aarhundrede laa her tæt inde ved Byen »den gamle Teglgaard«, hvis Beliggenhed ikke helt sikkert kan bestemmes, men antagelig var mellem den nuværende Rest af gl. Strandvej og den lige overfor liggende yderste Ende af Stengade. Allerede 1564 var den forfalden og maa »lyses i Fred paa Tinge«, da den blev bortstjaalen. Den afløstes ved 1600 af Tolderen Morten Jensens Teglgaard, der laa lidt længere fra Byen ud ad Borrevold til, medens der ved samme Tid paa den gamle Tegllades Plads findes en »Teglgaardshave«. Senere forsvandt Morten Jensens Teglværk,

Snekkerstenen. Efter Tegning af C. Baagøe i Ill. Tid.

og Bergmannsdal og Kronborg Teglgaard betegnes i det 18de Aarhundrede af Helsingoranerne som »første og anden Teglgaard«. Hertil kom 1752 et tredje Teglværk, »Meulenberg«, der laa paa Overdrevsjorden og havde Navn efter den sammesteds anlagte Vandmølle.

Tæt ved Byen Snekkersten ligger i Strandkanten en stor Sten, der kaldes »Snekkerstenen«. Et halvt Hundrede Alen Syd for denne ses endnu paa Bakkeskrænten og ved Stranden et lille Vandløb, *Skellebækken*, der dannede Sydgrænsen for Helsingørs Overdrev, og efter hvilken et lille Hus i vore Dage bærer Navnet »Skellebækhus«. Det lykkedes i Tidens Løb Tikøb Sogn ved Stiftamtmandens Hjælp at tilegne sig Kronborg Teglgaards Jorder, skønt Helsingørs Kirkebøger viste, at dens Ejere altid havde søgt Sognekirken her med Barnedaab og Begravelser. Men Skellebækens Navn taler den Dag i Dag højt om, hvor den retmæssige Sognegrænse var.

Herfra fulgte Københavnsvejen Strandkanten, indtil den der,

hvor nu en Rest af »Villa Augusta« ligger, drejede op mod Byens søndre Port, Svingelporten. Over Skellebækken førte »Skellebæksbroen«, og over Afløbet fra Sidseledammene »Slibebroen«, to Fjællebroer, af hvilke den sidstnævnte havde Navn efter en Slibemølle, som laa Syd for Bergmannsdal. Her var af Hensyn til Kvæget, der gik løst paa Overdrevet, et Led, som viste Grænsen for Helsingørs Indmarksjorder. Og Broen skal have haft et rødmalet Rækværk, hvorpaa der stod: »Her er Helsingørs Skel«. Det anfører i hvert

Skanseøre Batteri.

Her ses til venstre den ny Vej gennem Galgebakken, til højre den gamle langs Stranden.

Fald Bønderne i Tikøb ved et Aastedsmøde om Skellet 1777 som Bevis for, at det egentlig var denne Bæk, der hed Skellebækken, og at Tikøbs Grund gik hertil. Nord for Bergmannsdal førte en tredje Bro over Afløbet fra Stubbedammene.

Nærmere mod Byen passerede man den Bakke, som allerede i første Halvdel af det 18de Aarhundrede betegnes som »Skansen«, og hvor »Skanseøre« Batteri anlagdes 1807, og derefter var man ved »Galgebakken«, eller som den i vore Dage hedder, Trykkerdamsbakken, den sidste Bakke, før man naar Jernbaneviadukten. I Galgebakken var en Kilde, der siden Frederik II's Tid er brugt til Byens Vandforsyning. Til Rettersted blev Bakken først brugt

fra Christian IV's Tid, da Galgen flyttedes herud fra »*Stejlebakken*«, som laa nærmere Byen bag det nuværende Stengade Nr. 1, der hvor Cathrine Mølle senere blev bygget. I vore Dage gaar Landevejen oppe paa Galgebakkens Skraaning indenfor Trykkerdammen, men indtil 1817, da en Stormflod bortrev et Stykke Land her, gik den udenfor denne langs Stranden, hvor en Spadseresti endnu viser den gamle Landevejs Plads, og derfra lige ud over det nuværende Jernbaneterræn til »gl. Strandvej«.

I den flade Strandbred her ved Galgebakken har man det gamle Sjøllandsøre, hvoraf altsaa en Part gik tabt 1817. Det er efter denne lave, sandede, fremspringende Odde, at Helsingør, Øresund, Ørved (Skoven ved Sjøllandsøre) og Ørekrog har faaet Navn. Sjøllands Øre i Nord svarede ved sin Beliggenhed til Skanør eller Skaanes Øre i Syd. Det kan tilføjes, at man paa Kort over Opmaalinger i Anledning af Havneprojekter 1760 betegner det fremspringende Hjørne ved »Villa Augusta« som »*Det første Øre*«. Dette Navn bruges ikke andetsteds og er vistnok et Udtryk, som vedkommende Ingeniør har fundet paa, men det bekræfter yderligere, at det næste Fremspring ved Kysten gaar under Betegnelsen Øre.

Straks nedenfor Galgebakken førte i det 16de og 17de Aarhundrede *Broen ved Emaus* over Afløbet fra de to Borrevoldsdamme. Lavningen her var indrettet til en Bleghave, og i denne laa Huset, »hvor Emaus udhænger«. Man maa her tænke sig et Herbergsskilt med Billedet af Emausscenen og Ordene »Bliv hos os, Dagen hælder«. Byporten lukkedes Kl. 9, og for den sene Nattevandrør kunde det da være rart at finde et gæstfrit Emaus udenfor Byen. Huset nævnes 1589, da Skarpretteren udslæber en død Ko, der laa ved Emaus, og 1601 omtales Hermind Horns Enke, Lyke Duncker, »paa Blegen udi Emaus boendes«. Senere tilhørte det Morten Jensen, der her indlogerede de Søfolk, der 1620—21 arbejdede paa den ny Havn. Det var vistnok et Bindingsværkshus, som laa i den nuværende Villa Sundeveds Have og udgjorde en Del af Løwes Skibsværft, der blev nedrevet ved Kystbanens Anlæggelse.

Emaus nævnes for sidste Gang 1673, men blev kort efter afløst af et Værtshus, der laa paa Hjørnet af gl. Strandvej og Stengade (der, hvor den gamle Teglgård havde haft sin Plads), og bar det lige saa karakteristiske Navn »*Pelikanen*«. Skiltet var her et Billede af denne ejendommelige Fugl, om hvilken det hed sig, at den huggede Hul paa sit Bryst for at lade Ungerne drikke sit Blod, et særdeles velvalgt Symbol for en ædel Værtshusholder. »*Pelikanen*« fandtes i hele første Halvdel af det 18de Aarhundrede. Den bestod af et enetages Bindingsværkshus med 14 Fag til gl. Strandvej, 11 til det nuværende Stenstræde, (som ikke fandtes dengang), og

8 Fag »ud til Vejrmøllerne«. I førstnævnte Fløj var »Ølboden«, Ølkammer, Brændevinspande og Bryggerredskab. Indenfor Pelikannen laa Acciseboden eller Vagthuset, nu Stengade Nr. 9, og her lukkedes Svingelporten i den tidlige Aftenstund for den vejfarende.

5 Fra Københavnslandevejen udgik en Sidevej mellem Skanseøre og Galgebakken øst og nord om Bergmannsdals Jorder til den sydlige Kant af store Stubbedam og store Sidsledam. Den kaldtes *Borupvejen* og førte ud til Borupgaard, der fra gammel Tid stod i livlig Forbindelse med Helsingør, da den ejedes af Byens fornemste
10 Borgmesterslægter Lejel og Rosenvinge. Mellem denne og Stranden laa Helsingørs 1ste Vang eller Løkke (d. e. Indelukke — indhegnet Vang), der hed *Søndre Strand-Løkke* og omfattede Bergmannsdals, Kronborg Teglværks og Meulenborgs Jorder.

Den 2den Vang laa imellem Borupvejen og *Rørtangvejen*, der
15 ogsaa kaldtes *Gammel Gurrevej*. Denne sidstnævntes Begyndelse er den lille Vej, der ved Teknisk Skole drejer af fra Strandvejen og gaar bag om den gamle Have, der tidligere tilhørte Skydeselskabet. Den brydes af Stubbedamsvej, men genfindes i Vejen i Kløften, nordøst om »Libanon« og videre i den nuværende Fredericiavej.
20 Denne Vej var Grænsen mellem den 2den Vang eller Borrevolds Løkke og 3die Vang, Hjortebaks- og Ny Kirkegaards Løkke.

I 2den Løkke laa længere ude de oftere nævnte Sidsle- og Stubbedamme, og ind mod Byen Borrevold og Kokkens Have. *Borrevold* eller *Valdemarsbakken* bestaar af to Bakker, en større
25 og en mindre, der tilsammen danner et lille Bakkeparti, som ved en Kløft, hvori nu »Flynderborgvej« gaar, var isoleret fra Bakkerne syd for. Paa disses nordlige Skraaning ses endnu i vore Dage Resterne af »*Kildebakkestien*«, en af den nuværende Jernbane og den tidligere (nu Stubbedamsvej) afbrudt Spadseresti, der før i
30 Tiden var Helsingoranernes mest yndede Promenade, hvad man forstaaer, naar man opdager den dejlige Udsigt over Sundet, man herfra har. Paa Borrevoldsbakken laa i det 17de Aarhundrede en Mølle, og 1690 havde Jacob v. Holten her bygget en Stampemølle ved Bleghaven og indrettet et »Sejldugsmanufakturhus«. Det er
35 vistnok Emaus, der nu ophører som Beværtning, og hvis Bleghave derefter bruges ved Sejldugsfabrikationen.

Nord og øst for Borrevold viser en bred Siide, hvor Borrevoldsdammene laa. Indenfor disse laa *Kokkens Have*, der senere blev Helsingørs Skydeselskabs. Denne Have er en Del af den »øde Have-
40 jord«, som Borgmester Henrik Mogensen Rosenvinge 1578 købte af Hans Willumsen Snedker for »10 gamle Daler og et Trøjeklæde til Hanses Moder«. Sit Navn har den faaet efter en senere Ejer Hans Aarensen Kok, der døde 1611 og var »født til Missla ved Bremen«. Den ejedes i Midten af det 17de Aarhundrede af de nor-

ske Postmestre her i Byen og var da en Lysthave, vistnok med Beværtning. Her fandtes dengang Lysthus med »Pilkentafel og Klodsbane«. Navnet »Kokkens Have« forsvinder først i Slutningen af det 18de Aarhundrede, da Haven 1796 købtes af Helsingørs Skydeselskab. Den høje Bakke i Kokkens Have var dog nok alle- 5

Indgang til Skydeselskabets Have,
opført af Chr. Clausen Plum. Vejen her forbi er Gammel Gurrevej.
Inde i Haven ses den i Teksten omtalte Høj.

rede tidligere benyttet til Papegøjeskydningen. Det var fra denne Bakke, at Karl Gustav 1658 fulgte den Kamp mellem den hollandske og svenske Flaade, der standsede hans Sejersgang og reddede Danmark fra Undergang. Det var rimeligvis fra den samme Høj, at Kong Hans 1510 med sine Ryttere maatte se paa Lybækkernes 10 Beskydning af Byen. Og det var i Lavningen mellem Valdemars-

bakken og Skydebanebakken, at man i Slutningen af det 18de Aarhundrede tænkte sig at indrette den Storhavn, der i Aarhundreder har været Helsingoranernes skønneste Drøm.

3die Løkke var meget større end alle de andre. Den omfattede 5 al Jorden mellem Rørtangvejen (den gamle Gurrevej) og Horserød- eller Biletsvejen, (den nuværende Esromvej). Her strakte Skoven sig i ældre Tid over det meste af den senere dyrkede Indmarksjord, og endvidere var jo en betydelig Del af denne Vang optaget af Ladegaardssøerne og Mosestrækninger fra disse til henimod Sid- 10 seledammene.

Møllehus til Bent i Ryes Mølle paa Stejlebakken.

Mellem Vangene og Byen laa en Række Møller paa Bakkerne og 15 Bleghaver, Lysthaver og Reberbaner nedenfor. Vi har allerede nævnt Borrevolds Mølle og Bleghaven ved Emaus, og det kan tilføjes, at Pladsen mellem den nuværende Gl. Strandvej og Sundet i hele det 17de Aarhundrede og indtil 1769 var Reberbane. Nævnte 20 Aar fik Købmand Späth, der byggede Sukkerraffinaderiet, Gl. Strandvej Nr. 10, Tilladelse til at nedlægge denne Reberbane mod at genoprette »Byens gamle Reberbane« ved Ny Kirkegaard, d. e. langs med og øst for Langebjerg. Følger man ret om Byen Grænsen for Hjortebaks Løkke, laa der først en Bleghave nordøst for Kokkens Have (nu Teknisk Skole), hvor en Lavning viser Stedet, hvor der før var to Blegdamme. Gaar man herfra ind mod Byen, ser man endnu i Husrækken en gammel Møllegaard fra det 18de Aarhundrede, let kendelig ved sit Mansardtag. Ved Anlæggelsen af den

Reberbaner
og Møller

ny Kongevej 1779 blev den skilt fra sin Mølle, der laa paa Stejlebakken omtrent ved den nuværende Sømandsstiftelse. En anden gammel Møllegaard gemmer sig i det lille Stræde, der fører op til Elektricitetsværket. Den hørte til den anden af de Møller, der laa paa Stejlebakken, og som efter en Skaaning, der engang i det 17de Aarhundrede arvede den, i mere end et Aarhundrede hed »*Bent i Rygs Mølle*« (senere Cathrine Mølle). Det omtalte Stræde er en Rest af en Vej, der førte mellem Stejlebakken og Hjortebakken ud i Retning mod Kronborg Ladegaard, og hvorfra en Sidevej førte over til den Mølle, der nu gaar under Navnet hollandske Mølle.

Gammel Kongevej Ved Rosenkilden delte Sudergaden sig i to Markveje. Den ene gik i sydlig Retning langs et Stendige, skraas ind over Øresundshospitalets nuværende Grund til den førnævnte Vej, som den stødte sammen med ud for Murergade. Den anden gik vest om Skottebakken over til det Sted, hvor Esromvejen støder sammen med den nuværende Gurrevej, der tidligere hed *Ladegaards-Vejen* eller *Kongevejen* (senere »gl. Kongevej«). Det sidste Navn gjaldt oprindelig kun den Del af den, som var nærmest Ladegaarden. Medens de fire gamle Hovedveje til Helsingør alle var Skel mellem Byens Vange, er dette ikke Tilfældet med de to senere anlagte den gamle og den ny Kongevej. Den gamle *Kongevej* var en Vej, som Frederik II 1584 anlagde fra Kronborg til Frederiksborg. Den gik fra Kronborg ud til Lundegaard, der laa, hvor nu Garnisonssygehuset ligger, derfra gennem den nu tilmurede Haveport øst for den gamle Eg ind i Kronborg Have eller Lundehave. Her drejede den mod Vest langs Muren op bag Lysthuset. Vilde Kongen standse her, kunde han fra Bakken ad en Bro gaa lige ind paa Kongeværelset i øverste Etage. Gik Turen videre, kørte man gennem Porten i den nordre Havemur paa Bakken ud i »Gammel Kongens Have«. De endnu bevarede Allétræer viser, hvor Vejen her drejede til venstre mod gl. Hellebækvej. Tværs over denne fortsattes den i Hamletsvej og Kolonivej til Gurrevejen, ud ad denne til »Kongeporten« ved Kronborg Ladegaard og et lille Stykke videre mod Gurre, ind til Vejen, lidt før Skoven begynder, drejer skraat ud til venstre ned mod og ind i Nyrup Hegn. Gennem Skoven træffer man hist og her store Sten i Vejen, Rester af gammel Brolægning, der viser, at den ikke er en almindelig Skovvej, men en Levning af den fornemme Kongevej. 1585 læstes paa Helsingørs Byting Kongens Ordre, at ingen maatte »ride eller age ad Kongens Vej eller drive sit Kvæg derpaa«. De, som overtraadte Forbudet, skulde have »forbrudt, hvis (d. e. hvad) de haver med at fare og siden være udi Kongl. Majsts. Naade og Unaade«. Trods alle Bomme og Laase kørte Bønderne her dog ofte, idet de banede sig Vej gennem Hegn og Hæk udenom Bommene, men endnu i det 18de Aarhundrede var det en

sjælden Naade om en højtstaaende kongelig Embedsmand kunde faa en Nøgle, saa han paa retmæssig Vis kunde køre paa Kongens Vej. Den Del af den nuværende Gurrevej, som gaar fra Kolonivej til Møllebakken, hørte ikke med til Frederik II's Kongevej, men var
5 kun en Markvej, hvis den i det hele taget har eksisteret i det 16de og første Halvdel af det 17de Aarhundrede.

Ved *Skottebakken* laa nogle Jorder, der tilhørte de fattige, og som antagelig er lig med »de skotske fattiges Jord«, der hørte til det skotske Alter i Olai Kirke, ligesom »*Skottehuset*«, der laa paa
10 den Plads, hvor nu den sydligste Halvdel af Stjernegade Nr. 29 ligger.

Den her omtalte tredje Løkke deles undertiden i to, idet *Ny Kirkegaard's Løkke* opføres som en 4de Løkke. Denne omfatter kun et Par Jordlodder vest for Ny Kirkegaard indtil Spildepenge-
15 dammen. I Reglen er disse to Løkker dog slaæet sammen til en, og saaledes ogsaa her.

4de Løkke bliver da *Iskuleløkke*, der havde Navn efter Iskule-
bakken, paa hvilken allerede i Frederik II's Tid Kongens Iskule var indrettet. Det er antagelig den kegleformede Bygning, man paa
20 Braunius's Plan af Helsingør ser ude ved Lundehave.

Iskulebakken laa endnu i det 18de Aarhundrede udyrket, og 1760 viser det sig, at ingen ved, hvem der ejer den. Grev Moltke paastaar, at den hører til Marienlyst, og det dokumenteres, at
25 Gartneren ved Kongens Have plejer at lade sin Kø græsse der. Men Borgm. og Raad hævder, at Bakken er en Fællede, hvor enhver af Borgerne har Lov til at lade sine Køer græsse, saavel som til at grave Ler og Sand. Og de maa have faaet Ret, thi Jordebogsnumrene viser, at Iskulebakken senere regnes som første Nummer af Overdrevsjorden.

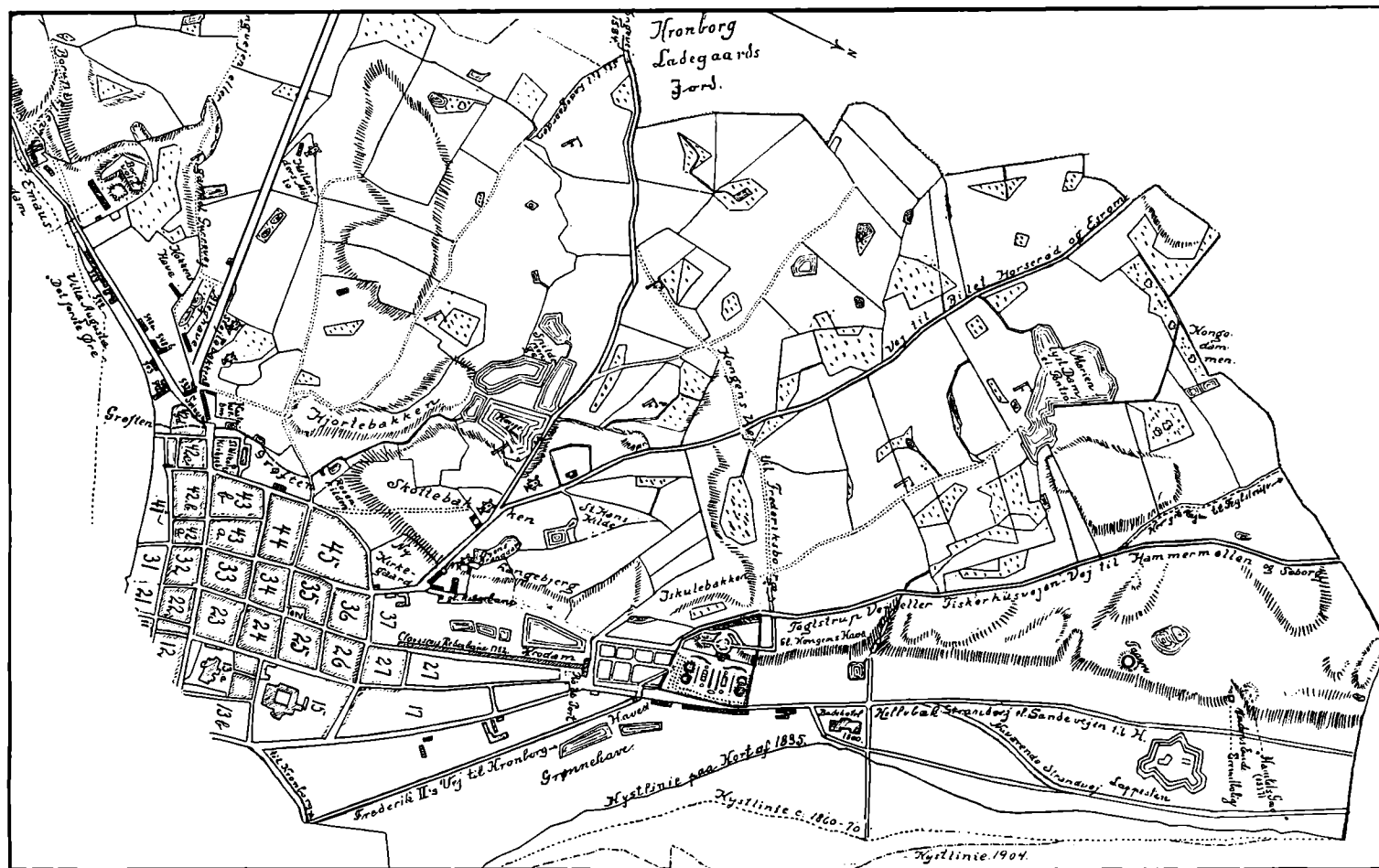
I Iskuleløkke laa som nævnt Byens Branddam og St. Hans Kilden tæt ved Ny Kirkegaard, og længere ude Marienlyst Dammen eller Pontsø (Pundfiskedammen) samt Kongedammen. Ikke langt fra de sidstnævnte, omtrent en Fjerdingvej fra Byen, laa ved Horserødvejen den store Gaard *Bilet* (Bilidt), efter hvilken
30 Vejen ofte kaldes Biletsvejen. Den nævnes i Byens Markbog 1681, men i Midten af det følgende Aarhundrede var den meget forfalden, og 1763 andrager dens daværende Ejer Viceraadmand v. Deurs om Tilladelse til at lade den nedrive. Den laa øst for Vejen paa Bakken, hvor »Aldersfred«, der har arvet og udvidet dens
40 store Have, nu ligger. Ligeoverfor paa den vestlige Side af Vejen opførtes 1793 Byens Natmandshus, da Kronprins Frederik, som efter sit Giftermaal 1791 tænkte paa at tage Ophold paa Marienlyst, ikke vilde have Natmandens Vænge i Slottets Nærhed.

Den østlige Grænse for Iskuleløkke var den Vej, som nu hedder

Teglstrupvej Gl. *Hellebækvej*, men som tidligere kaldtes *Teglstrupvejen*, *Fiskerhusvejen* eller *Vejen til Hammermøllen*. Teglstrupvejen hed den, fordi den førte ud til den til Kronborg hørende Ladegaard Teglstrup, der blev nedrevet paa Christian IV's Tid, men hvis Navn en Tid bevarede i »Teglstrup Vangehus« og »Teglstrup Kro«, nu kun i Skovens Navn, Teglstrup Hegn. Dens andet Navn havde den efter et Fiskerhus (d. e. Bolig for en af de 4—5 Fiskere, der passede Kongens Ferskvandsfiskeri), som laa der, hvor man i vore Dage ser et lille Hus, der bærer Navnet »Fredshvile«. Hammermøllevejen hed den efter den af Christian IV i Hellebæk anlagte Hammermølle. Mellem denne Vej og Stranden laa Byens 5te Løkke eller Nordre Strandløkke. De faa Lodder, der fandtes her, blev i Aarene 1756—60 alle opkøbt af Grev Moltke, vistnok paa Frederik V's Vegne, og har siden da hørt til Marienlyst. Ved Udskiftningen af Fælleden blev den umiddelbart nord for liggende Del af denne, det nuværende Højstrup, ligeledes lagt til Marienlyst. Grænsen for Indmarksjorden begyndte her paa Teglstrupvejen ved Sadelmagerleddet, som har Navn efter den velhavende Sadelmager Carl Henrik Knudsen og var der, hvor det ovennævnte »Fredshvile« ligger. Herfra strakte den sig ud mod nordre Strand ved *Magdalenehøj*, som har Navn efter Kammerherre Kroghs Hustru og i første Halvdel af det 19de Aarhundrede bar en Mindesten med hendes Navn.

Langs Stranden gik en Vej fra Lappen omtrent lige ud mod Lappesten, hvor en Rest af den endnu ses ude ved »*Verdens Ende*«, hvor den gaar parallelt med Hornbækbanen mellem denne og nordre Strandvej. Længere inde mod Byen markeredes den tidligere af et Par smukke Birketræer, der faldt ved Anlæggelsen af den ny Sportsplads. I Midten af forrige Aarhundrede gik denne Vej kun til Lappesten. Tidligere maa den imidlertid have været farbar helt ud til Hellebæk, thi den gaar under Navnet »*Hellebæk Strandvej*« eller »*Sandevejen til Hellebæk*«, hvilket sidste Navn hentyder til, at den tildels har gaaet i Strandsandet langs Kysten.

I 1618 blev der paa Helsingørs Byting valgt 12 Mand til at afsige en Kendelse om Vejene. Den lød paa, »at den første Adelvej er ved Svingelen, den anden mellem Bent Forbus og Ane Jacob Langs Haver, den tredie over Reberbanen ved Langebjerg og den fjerde ud med Røde Port«. Adelvejen ved Svingelen er gl. Strandvej, der inden den naaede Svingelporten, havde optaget baade Borupvejen og Rørtangvejen eller Gl. Gurrevej samt vistnok ogsaa den Vej, der fra Svingelen førte ud mod Kronborg Ladegaard. Jacob Langs Have laa udenfor Rosenkilden, saa den anden Adelvej maa være en, der gik ud af Byen her. Denne Adelvej kan dog ikke have ført over til Kongevejen (den nuværende Gurrevej), som man ikke

Helsingørs Indmarksjorder, nordlige Del.

Efter Kort af 1799 og Begyndelsen af 18de Aarh. Til Orientering er indtegnet det 1860 opførte Marienlyst Badehotel samt Kystlinjen 1835, 1860—70 og 1904. Navnene er tilføjet efter Skøder og ældre Kort af Laurits Pedersen. F ældre Signatur for de fattiges Jord.

maatte færdes paa. Derimod var der, som gamle Kort viser, fra Rosenkilden Forbindelse til Esromvejen og til Gammel Gurrevej eller Rørtangvejen, og det er vistnok denne, der her tænkes paa.

Den tredie Adelvej er Esromvejen, der foruden direkte Fortsættelse til Rosenkildeporten havde en vistnok efterhaanden mere benyttet Sidegren, som maaske gennem Møllevangen fulgte Lavningen langs Dammene hen til Ny Kirkegaard, og i hvert Fald herfra i Retning som det nuværende Møllebakken førte over til Bjerregade. Ny Kirkegaards Port maa den Gang have staaet ved den nordlige Ende af Kirkegaarden, ikke som efter 1660 ved Begyndelsen af Stjernegade. Marienlyst Allé var 1697 en lille Markvej og er først anlagt 1826—27. Paa dens Plads laa en Reberbane langs med Foden af Langebjerg, omfattende den Grund, hvorpaa Nygade Nr. 10 ligger.

Den fjerde Adelvej er den nuværende Gammel Hellebæksvej med Forbindelse ad Røde Port til St. Annagade.

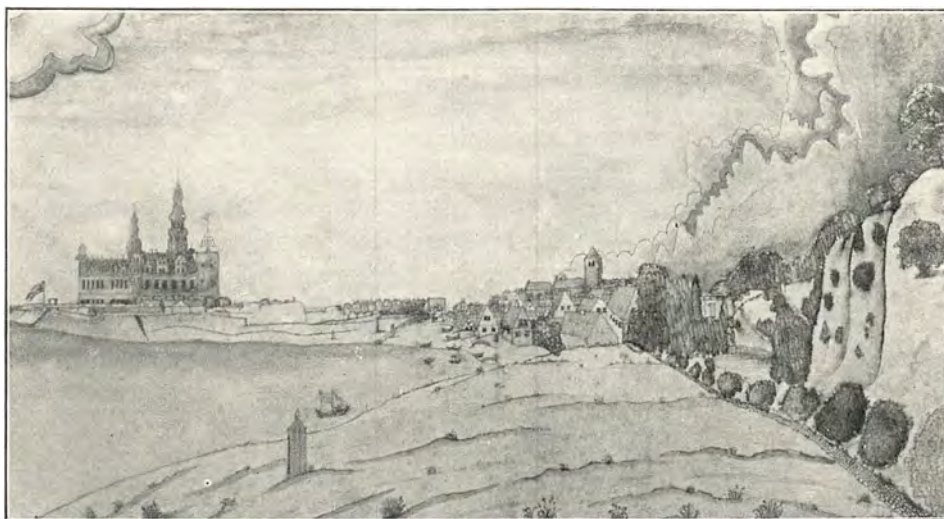
Ny Kirkegaards Port
 Dette Vejsystem forandres ikke før 1584, da Frederik II anlagde den førnævnte Kongens Vej til Frederiksborg, men 1661, da Byen er bleven mindre, flyttes Ny Kirkegaards Port ind til Hjørnet af Stjernegade og Kongensgade, og samtidig flyttes vistnok Røde Port længere ud mod Lappen, maaske af Hensyn til den militære Vagtpost her. Endvidere falder Esromvejens Forbindelse med Rosenkildeporten efterhaanden bort, sagtens fordi Bebyggelsen her tager af. Alt dette berører dog ikke Hovedvejene. Disse ændres først 1779—80, da den nuværende Kongevej anlagdes.

De ældste Veje
 Allerede fra Middelalderen maa der fra Helsingør have ført Veje til København, til Gurre Slot, til Esrom Kloster og til den gamle Købstad Søborg. Og det er utvivlsomt disse fire Forbindelser, der 1618 fastslaaes som Adelveje, der skal være hegnede, og hvor Markveje eller Mølleveje støder til, forsynede med Led, saa at Kreaturerne ikke fra Vangene, hvor de, naar Høsten var i Hus og »Ævred opgivet«, gik løse, skulde løbe ud paa Vejene. Ingen af disse Adelveje har kunnet gaa igennem Hjortebaks- og Ny Kirkegaards Løkke. Det hindredes af de mange store Damme og Moser vest for Byen og af Bakkekammens bratte Skrænter. Derfor optog denne Vang eller Løkke over Halvdelen af den Kvartcirkel, der udgjorde Bygrænsen, og derfor førtes Københavnsvejen ind langs Stranden, og den gamle Gurrevej tæt herved syd om Hjortebaks Løkke, medens Esrom- eller Horserødvejen og Søborg- eller Gl. Hellebækvej førtes ind fra Nord. Paa gamle Kort ser man Esromvejen fortsat i lige Linie over Skottebakken til Rosenkildeporten, og her har vi aabenbart Byens middelalderlige Adelvej fra Esrom. Det er paafaldende, at Søstræde og Grollowstræde

gaar i Flugt med denne Forbindelse. Og da den mellemliggende Karré fra Brøndstræde til Sudergade næppe har været bebygget før hen i det 17de Aarhundrede, ligger det nær at tænke sig, at denne Adelvej har ført lige ind ad Søstræde. Forbindelsesvejen
 5 over Skottebakken er imidlertid i det 18de Aarhundrede en Markvej, og Rosenkildeporten bliver endogsaa ved denne Tid helt lukket for Kørsel, da Esromvejen føres ind ad Ny Kirkegaards Port.

Pladsen øst for Ny Kirkegaard og nord for Kongensgade blev
 10 først bebygget ret sent. Og i ældre Tid har der gaaet en Vej ind over denne Plads. Dette passer da ogsaa godt nok med, at den

*Gammel Vej
til Krogen*

Strandvejen til Hellebæk. I Forgrunden et Skilderhus hørende til Lappesten.

østligste Trediedel af Kongensgade gaar lige i Flugt med den Gade, der nu kaldes Møllebakken. Netop her synes Vejen at have gaaet. Den har da været en Sidevej fra Esromvejen, førende ned til Vor
 15 Frue Kloster og til Slottet paa Krogen. Og den maa være bleven overflødig, da Kongensgade anlagdes. Denne brolagdes 1584 »endelangs« (d. e. helt igennem) op til den ny Kirkegaard, og senere flyttes Ny Kirkegaards Port hen til denne Gade, og den gamle Vej, der fulgte Krogens nordlige Skraaning, nedlagdes.

20 Følger man Retningen af den nordligste Del af St. Annagade, rammer man Gl. Hellebæksvej eller som den i ældre Tid ofte kaldes: Vejen til Søborg. Det var aabenbart her, man aag til Søborg ad Røde Port og forbi Galgen ved St. Anne, d. e. paa Iskulebakken.

25 I Byen samledes de to Veje fra Nord, Esrom- og Søborgvejen, i Nørregade eller det nørre Herrestræde (nu St. Annagade) og de to

fra Syd, den gamle Strandvej fra København og den gamle Gurrevej i det søndre Herrestræde eller Stengaden. Hvor de to Herrestræder mødtes, var Byens Brændpunkt. Her laa *Raadhuset*, mod Nord bag dette Torvet, og øst for Torvet Sognekirken. Her var Midtpunktet i Erik af Pommerns By.

5

KROGENS BY OG KRONBORGS BY

PLANEN for den middelalderlige By paa Krogen lader sig klart udrede. En Gennemgang af de bevarede Skøder og Skattemønstre viser nemlig følgende: I Retningen *Øst—Vest* fandtes oprindelig kun tre Gader: *Stengade*, *Brøndstræde* og *Sudergade*.

10

Hovedgader

Den nuværende Strandgades Sydside var aaben Plads mod Stranden og betegnes som Fortaa til Ejendommene ligeoverfor. Paa Stengades Sydside laa de store Købmandsgaarde, der kun havde en smal Facade uden Port til Stengade, men strakte sig i den fulde Bredde lige ud til Stranden, saaledes at deres Baghuse med Indkørsel til Gaarden laa paa den nordlige Side af den nuværende Strandgade, medens det tilhørende Fortaa mod Stranden var Oplagsplads. Paa denne kunde der nu og da forekomme en Bod eller et Skur, men dette var ulovligt, og Bygningen maatte fjernes, naar der klagedes.

20

Stengade fremtræder saaledes tydeligt som Byens Hovedgade. Handelen foregaar dels paa den aabne Plads ved Stranden og dels paa den anden Side af Stengade paa Torvet ud for Sognekirken.

Mellemgaden

Bebyggelsen nord for Sudergade kommer først i sidste Halvdelen af det 16. Aarhundrede, og desuden viser ogsaa selve denne Gades Navn og Art, at den er Udkanten af Byen. Dette bekræftes yderligere ved den Omstændighed, at Brøndstræde ofte kaldes *Mellemgaden*, et Navn, der forsvinder, efterhaanden som Bebyggelsen breder sig mod Nord, saa der kommer flere Parallelgader, og denne ikke længere kan betegnes som den mellemste. Navnet Brøndstræde beholdt Gaden til ind i det 20. Aarhundrede, da honnet Ambition krævede det afskaffet, fordi det københavnske Brøndstrædes Beboere havde bidraget til at give det smukke gamle Navn en nedsættende Klang. Den Brønd i den østlige Ende af Strædet, som dette havde faaet Navn efter, maa antages at have været Byens ældste Brønd og var i hvert Fald ældre end de offentlige Poster, der indrettes, da man ved Kronborgs Opførelse leder Vand ind til Byen og til Slottet samtidig.

35

I Retningen fra *Syd til Nord* udgik fra Stengade tre Sidegader:

St. Annagade, Bjergegade og Stjernegade. Naar disse forlænges mod Syd til Stranden har man Byens Inddeling i Fjerdinger. 1ste Fjerding var øst for St. Annagade, 2den Fjerding mellem denne og Bjergegade, 3die Fjerding naaede hen til Stjernegade, og 4de Fjerding omfattede alt, hvad der laa vest for Stjernegade. I hver Fjerding nævnes Beboerne altid i Rækkefølge, som de bor, fra Stranden og nord paa, som Byen var vokset frem. Og i hver Karré tages Beboernes Navne ret om (solsinds) efter gammel Vis.

Denne Inddeling i Fjerdinger findes saa langt tilbage, som Kæm-*Fjerdinger*
 10 nerregnskaberne rækker, og maa antages at stamme fra den ved Erik af Pommerns Tid foretagne Nyanlæggelse. Den kan derfor mulig oplyse noget om Bybebyggelsen 1426. Det er da værd at lægge Mærke til, at medens 2den og 3die Fjerding kun er vokset forholdsvis lidt, da de kun har haft Mulighed for Udvidelse
 15 mod Nord, bygges 1ste Fjerding stærkt ud mod Kronborg og 4de Fjerding endnu stærkere mod Svingelen, saa disse to Fjerdinger bliver betydeligt større end de førstnævnte. Gaar man ud fra, at Byen oprindelig har været delt i 4 ligestore Dele, vil man komme til det Resultat, at dens Udstrækning mod Øst og Vest maa have
 20 været mindre end sædvanlig antaget.

Ad Kronborg til har den, efter hvad de bevarede Dokumenter oplyser, ikke naaet synderligt længere end til Sofiegade. Paa denes østlige Side laa endnu ved Midten af det 16. Aarhundrede store Haver, hvorimod Stengades sydlige Husrække fortsatte sig
 25 med tre Gaarde ud paa den nuværende Havneplads. Her havde bl. a. Borgmester Sander Lejel sin Gaard »Spigeret«, der vistnok *Spigeret*
 har Navn efter sit for Samtiden imponerende Spir, som efter sin Beliggenhed kan være det Taarn, der i det foregaaende (S. 75 L. 26) nævnes som Sømærke.

30 Mod Svingelen lader det sig vanskeligere afgøre, hvor langt Byen oprindelig har naaet. Længere end til Fiolgade har det ikke været, og den sidste Strækning synes endda navnlig nord for Stengade at have været tyndt bebygget. Det er derfor ikke usandsynligt, at Esromvejens Fortsættelse over Skottebakken ad Rosenkilden,
 35 der som nævnt kan antages at have fortsat sig i Søstræde og Grollowstræde, oprindelig kan have været Bebyggelsens Grænse mod Syd.

Udover de Grænser, vi her har søgt at drage om Erik af *Forstad*
 Pommerns Helsingør, Krogens By, breder sig da Frederik II's og
 40 Christian IV's Helsingør, Kronborgs By, mod Øst til Slottet, mod Vest til Svingelen og mod Nord til Ny Kirkegaard og Røde Port. Kun mod Svingelen bliver der Tale om egentlig Bybebyggelse med Købmandsgaarde og Byhaandværkeres Boliger. Mod Slottet forekommer enkelte adeliges Gaarde, men iøvrigt er der saavel mod

Nord som mod Øst hovedsagelig blot en *Forstadsbebyggelse* bestaaende af smaa Boliger, som ejes af Kronborgs Soldater og Haandværkere eller andre »Slottens Folk«. En Række Bryggergaard paa Bjerget danner paa Christian IV's Tid en Undtagelse fra det her anførte, og den isolerede Fiskerby Lappen, der stadig regnes til 1ste Fjerding, er trods dette mere en selvstændig By end en Bydel og i sin Udvikling ret uberørt af den øvrige By.

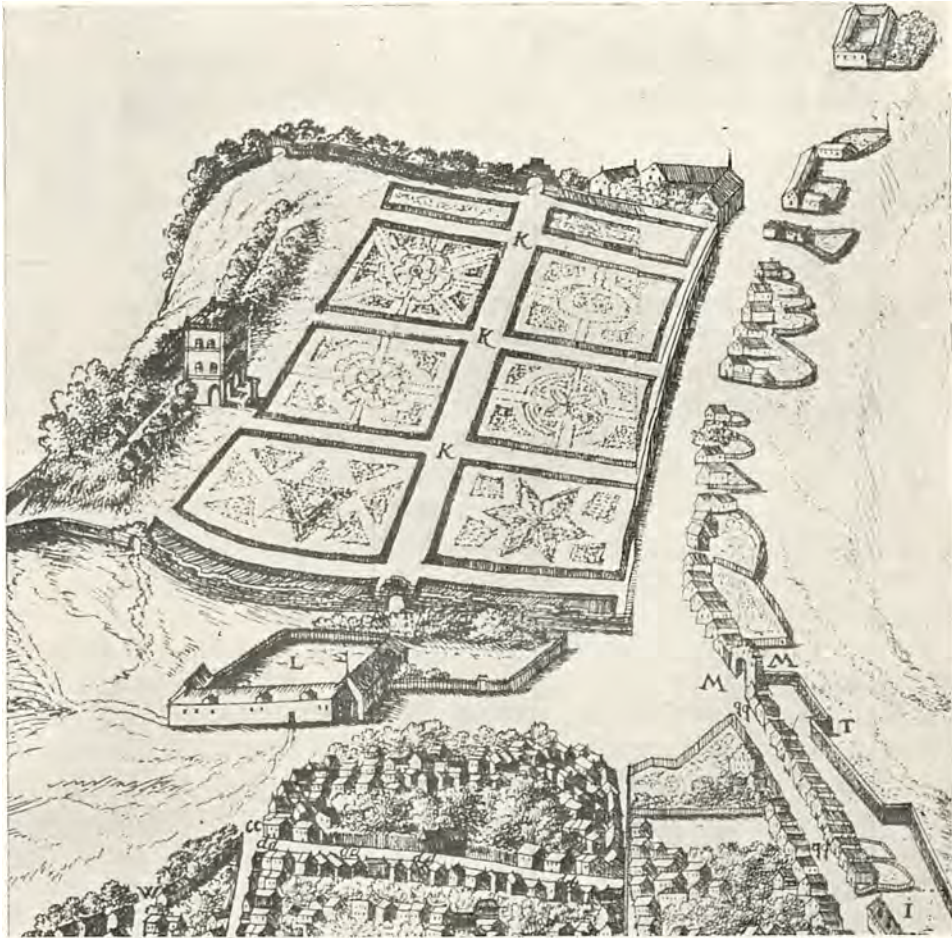
Uden for Forstadsbebyggelsen, der hovedsagelig ligger indenfor Renæssancetidens Byporte, er der neden for Bakkerne endnu Plads til et *Bælte af Haver*, isprængt med enkelte Sædmarker. Og det kan tilføjes, at der uden om den middelalderlige Bygrænse kan spores et ældre Haveland i Karréerne nord for Sudergade, saaledes at Renæssancebyens Forstadsbebyggelse først egentlig tager fat fra Kampergade til Røde Port.

Medens den gamle middelalderlige Bydel gennem Aarhundreder lige til vore Dage i Hovedsagen bevarer sin Karakter, er dette ikke Tilfældet med, hvad vi har kaldt *Forstadsbebyggelsen*, Kvarteret mellem Middelalderens og Renæssancetidens Bygrænse, navnlig mod Nord og Øst. Hvor her Middelalderens Haver fulgtes af en Vrimmel af Smaafolks Huse, faldt disse siden under Tilbagegangen ved Svenskekrigen og den store Pest og gav Plads for Rigmænds Lysthaver, der ind i det 19. Aarhundrede atter maa vige for Beboelseshuse. Paa lignende Maade er naturligvis Renæssancebyens Havekvarter i Middelalderen Bymark, medens Bebyggelsen efter 1800 begynder at strække sig ud over dette. Renæssancetidens Byporte holdt imidlertid i Hovedsagen deres Plads lige fra Frederik II's Tid, og til de faldt ved Konsumtionens Afskaffelse 1850.

I hele Sundtoldstiden sker der da ingen større Forskydning i Bebyggelsens og Kultiveringens Omraade end den, der følger med Kronborgs Opførelse. Men denne er paa saa mange Maader bestemmende ikke alene for Byens Vækst, men ogsaa for dennes særlige Karakter, at der her maa gøres nøjere Rede for dens Indflydelse.

Det maa da erindres, at Slottet var bestemt saavel til Fæstning som til Kongebolig. Fæstningen krævede ikke alene sit førnævnte Tilbehør af Soldaterboliger, men ogsaa fornøden Forsyning af Vaaben, Fourage og Levnedsmidler. Allerede i Krogens Tid hørte der under Slottet flere Ladegaarde, af hvilke Lundegaard og Teglstrup var de nærmeste. Lundegaard laa, hvor nu Garnisonssygehuset ligger. Den betegnes oftest som en Staldgaard og synes ikke at have haft noget synderligt Jordtilliggende, idet de Slottet nærmeste Jorder dyrkedes fra Teglstrup. Denne Gaard forsvandt allerede i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. Men efter den hedder

Skoven nord for Helsingør endnu Teglstrup Hegn, og et lille Hus nord for Skoven, lige syd for »Hellebæk Avlsgaard«, kaldes i gamle Skøder Teglstrup Hus. Her har Gaarden ligget. Christian IV's Interesser flyttedes imidlertid fra de kongelige Stod og Beriderne 5 paa Teglstrup ned til Hammermøllen ved Hellebæk. Teglstrup

Lundehave og Lundegaard efter Resens Atlas. Haven er inddelt i 8 Kvadrater, som den vides at have været i Kristian V's Tid.

nedrives, og Avlsvæsenet henlægges senere hovedsagelig under Esrom, saa det 1661 hedder: »Udi Kronborg Len er ingen Lade- 10 Vang og Egebæks Vang«. Vang og Egebæks Vang«.

Ved Slottet maatte imidlertid være Oplagsplads for de betydelige Forsyninger, som førtes til andensteds fra, og desuden Staldplads og Plads til Bispising af Mandskabet. 1588 opføres saaledes

*Førstningens
Tilbehør*

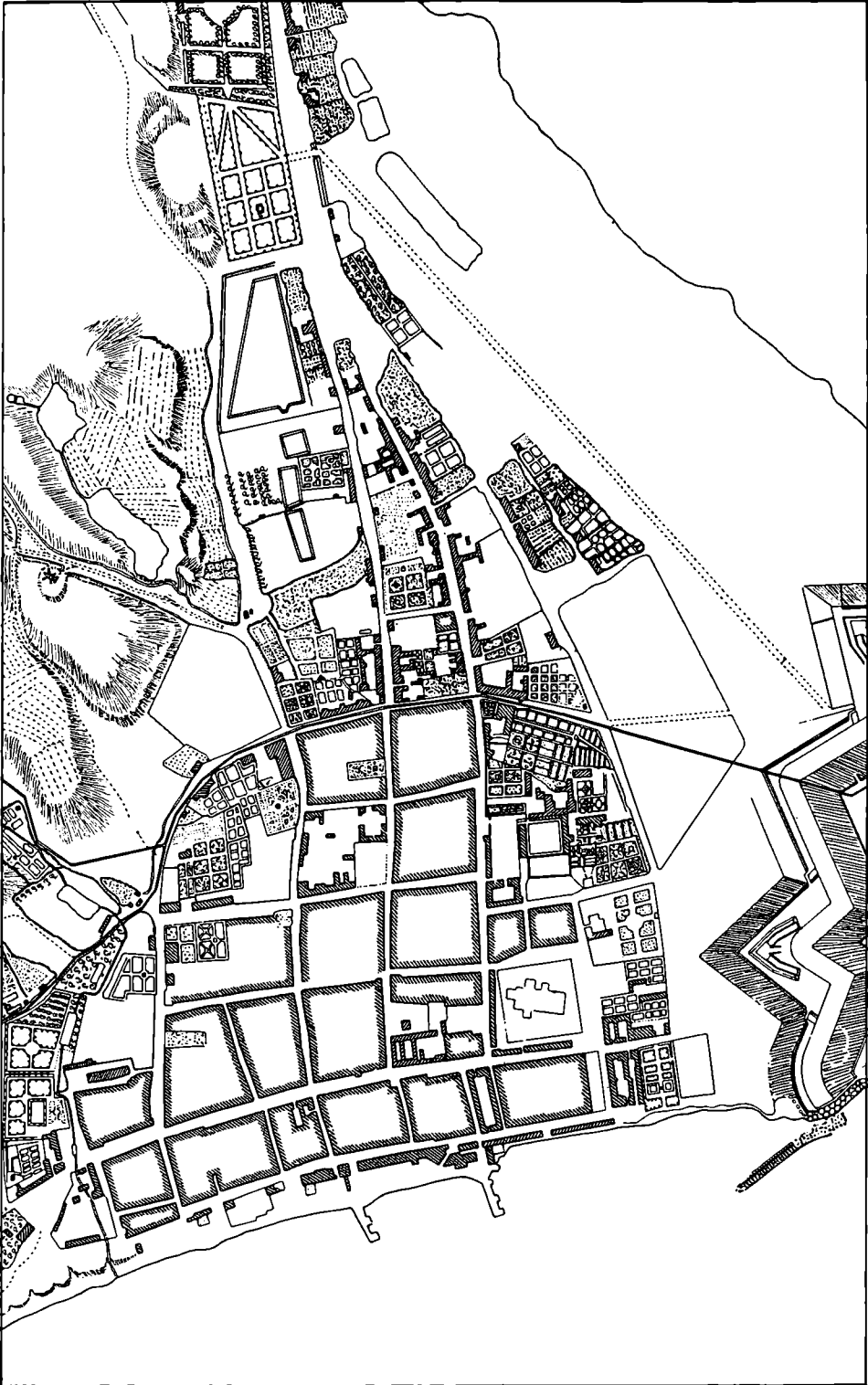
et »Kohus« og et »Malthus«, og 1610 laa her desuden et »Slagtehus« og »kgl. Majestæts ny Stald i den grønne Have«. Sammesteds var der 1588 indrettet et Arkelihus d. e. et Slags Tøjhus og Vaabenkammer, der forestodes af en Arkelimester. I nøje Sammenhæng hermed stod Anlæggelsen af et Gethus d. e. Kanon- og Klokkestøberi (paa Hjørnet af Kongensgade og St. Annagade) og af den fornævnte Hammermølle i Hellebæk. Til denne knyttedes senere en Smeltemølle, der skulde udnytte noget Jærnerts, man havde fundet i Kronborg Len. En Snes Aar forud havde man endogsaa »ved Helsingør« fundet Sølvets, der var saa lødig, at der »af et Centner kunde bekommes 34 Lød Sølv«. Man forskrev fremmede »Berggeseller« til at udvinde denne Jordens Rigdom, men Resultatet blev kummerligt. Smeltemøllen maatte nedlægges og omdannes til en Kobbermølle. Blandt dennes Resultater er det mest kendte Christian IV's kuriøse »Kobberstøvler, som hans Majestæt bruger at bade Benene udi«.

*Hoffets
Fornødenhed*

Medens de her nævnte Foretagender iøvrigt nærmest tog Sigte paa Fæstningens Behov, glemte man naturligvis ikke, hvad der krævedes for at gøre Stedet til et fornøjeligt Opholdssted for Hoffet. Frederik II begynder 1576 store Kultiveringsarbejder, som fortsættes i de følgende Aar. Al Kratskov ryddes i vid Omkreds, kun Ege- og Bøgetræer fik Lov at staa. Endvidere lod Kongen »udrydde Moser«, grave Damme og Grøfter og opføre Dæmninger. Fra Omegnens store Damme føres Vandet i lukkede Ledninger ind til Byen og Slottet. Der indrettes Fiskedamme, hvor der anbringes ny sjælden Fisk som Brasen, Karper og Karudser. Der ansættes en Fiskemester med 4 Fiskere og en Odderfanger, og der købes Fiskevogne og Fiskeredskab og bygges Fiskerhuse. I Skoven indrettes en Hestehave, hvor Kongens Stod kunde gaa, og til at passe dette holdtes paa Teglstrup 4—5 Dreng. En Vang med Græsning til 6 Køer indrettes til »Kohave«, og 1584 nævnes tillige en Fuglehave. Der holdes »Weidemænd« og »Fuglefængere« og købes Fuglefrø og Hør til Dronningens Fuglegarn. Paa Hammermøllen holdt man Æselvogne og Æsel drivere til at besørge Transporten til og fra Gethuset. De fornødne Æsler leverede Kongens Æselstod paa Hørsholm. Og det kan tilføjes, at man 1665 holdt Kameler paa Esrom.

*Kronborg
Have*

Hertil kommer saa den 1576 anlagte Kronborg Have med Lysthus, i hvis nederste Etage der var Rustkammer til den udenfor Haven anlagte Rendebane. I Forhaven her kunde man glæde sig ved alle Havekunstens Vidundere, og i Baghaven var der Bure for Fasaner og for Jagtfalke. Her opvartede Willum Adamsen »højbemeldte kong. Majst's Fasanhøns«, medens Hans v. Han varede Kongens Iskule paa Bakken udenfor.

Byen 1697—98. Se Teksten S. 122—23 under anden Del af samme Kort. Øverst ses den 1697 anlagte kongelige Køkkenhave, længst til højre, ved Kronborg, ufuldendte Fæstningsværker, som blev færdige 1698. Forneden ses fra venstre: Byfogdens Bro, Toldbodbroen og Slotshavnen. Overalt i Byens Udkant er der store Lysthaver.

*Lundegaards
Staldgaard
og Kro* Som Slottet, Haven og Rendebanen bød alle tænkelige Fornøj-
elser og Adspredelser for Hoffet og de fyrstelige Gæster, saaledes
blev der i Lundegaarden og den hosliggende Kro sørget for det
underordnede Personale, Drabanter og menige Knægte, Vogn-
svende og Pandesvende, mellem hvilke der kunde blande sig neder-
landske Stenhuggere, italienske Glasmagere og engelske Skuespil-
lere. Her nævnes 1610 den lange Stald i Lundegaard, hvor »Solda-
terne blev spist«, og samme Aar blev her opsat Bænke som Knæg-
tene »kunde sidde og faa Mad paa«.

Renæssance I Forening med Haandværkerne, der bygger Borgen, fylder 10
»Slottens Folk« snart et helt Bykvarter. Om Slottet har der rejst
sig en ejendommelig Bebyggelse fra Kohus, Slagtehus og Arkeli
til Gethuset, Lundegaards Kro og Staldgaard og det kongelige Lyst-
hus. Det er, som vi siden skal se, Kongens Ønske, der kræver Byen
hegnet med Volde og Porte og forsynet med Havn, og det er et 15
kongeligt Privilegium, der udvider Bymarkens Grænse. Men ud-
over denne baner Kongen Vej ved at rydde Krat, udgrave Moser
og anlægge Fiskedamme. Mellem disse er Overdrev, hvor Byens
Køer græsser helt ud til Skoven. Men Overdrevet er ikke længere
Ødemark, og Kongens nyanlagte Vej snor sig ind mod Byen som 20
et Symbol paa, at Renæssancens fyrstelige Storsyn og ungdomme-
lige Livsmod har fundet Vej til den gamle By.

»Marsilus«.
Skakbrik fra Frederik II's Tid,
fundet i Grønnehave.

SKOVEN, OVERDREVET OG BYMARKEN

VOR kendte Salmedigter Hans Christensen Sthen, der i Aarene *Eggen* 1565—83 var Skolemester eller Kapellan i Helsingør, indleder sin »Vandrebog« med følgende Linier:

Den mørcke Nat forgangen er /
 Oc Dagen rinder op saa vide /
 Solen hun skinner ofver Marck oc Kiær /
 De Fugle de siunge saa blide.

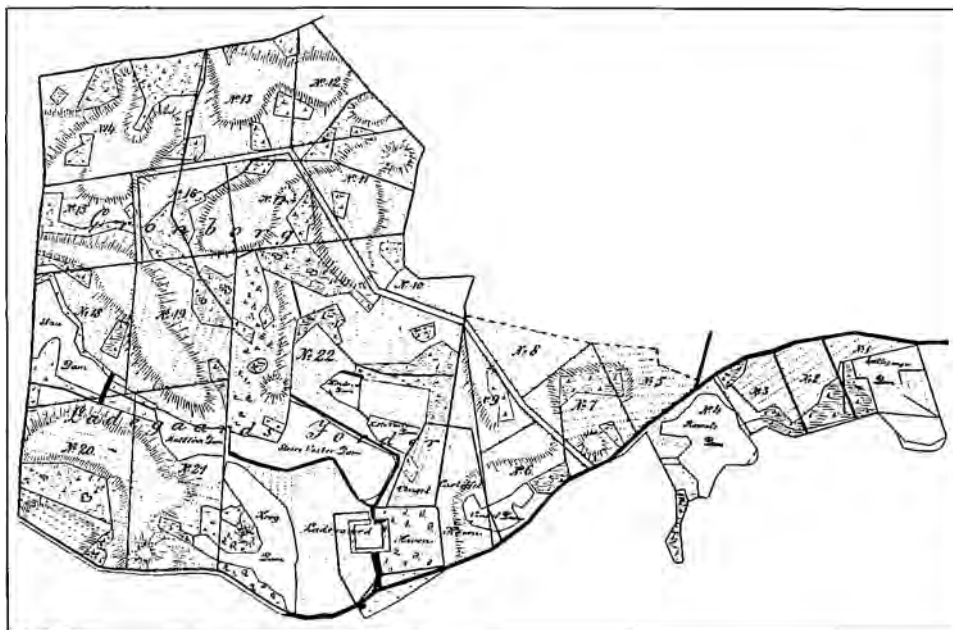
Den, som ved, hvorledes Helsingørs Omegn saa ud i sin Uberørt-
 10 hed, inden Jærnbaneanlæg jævnedes Skrænterne, og Byen bredte sig op over Bakkerne, han vil forstaa, at dette gamle Salmevers skildrer noget oplevet. Hans Christensen Sthen er paa sin Morgenvandring naaet op paa Bakkekammen, just som »den mørke Nat forgangen er«. Solen bryder frem i Øst, og hans Blik fanges
 15 af den henrivende Udsigt over Sundet og Skaane, der til nu laa dækket af Nattens mørke Tæppe. Saaledes er det, at »Dagen rinder op saa vide«, her ved Øresund. — Men Fuglekvidder fra Skov og Krat drager hans Opmærksomhed mod de nærmeste Omgivelser og faar ham til at kaste Blikket over mod Teglstrup Hegn. Ogsaa
 20 her ombruses han af Skønhed: »Solen hun skinner over Mark og Kær, de Fugle de sjunge saa blide«. Bedre er det næppe muligt at skildre en tidlig Sommermorgen i Mark og Mose, Krat og Lung her mellem Skoven og Byen.

Fyrst Christian af Anhalt, som 1625 kører langs Stranden til
 25 Helsingør fortæller, at Hjortene her er ganske tamme og flokkevis kommer Vognen paa et Pistolskud nær. Endnu ved denne Tid er der ikke dyrket Jord, før ganske tæt ved Byen. Christian IV's indgrøftede og beplantede Kongevej, som en rejsende skildrer 1645, har snoet sig gennem den udyrkede Fælle. Langt op i Tiden er
 30 den dyrkede Bymark kun lille, og dens Nytte som Agerland ringe. Men Kongens Vildtbane og Fiskeparken, og siden hen rige Købmænds Lystgaarde og Lysthaver tillod Landskabet her at bevare en vis romantisk Vildsomhed, der i Forening med den vidunderlige Beliggenhed mellem Skoven og Sundet forlenede Stedet med
 35 en sjælden og fornem Skønhed.

For Hundrede Aar siden kunde man endnu uden Penge erhverve saa meget, man ønskede sig, af denne Rigdom. I Aarene 1809—28 bortsolgte Byen over 600 Td. Land af Helsingørs Overdrev, deraf en Del saaledes, at der ikke betaltes nogen egentlig
 40 Købesum, men Køberen maatte forpligte sig til at svare aarlig af hver Td. Land 2 Rdl. Sølv i de første 5 Aar, og derefter 1 Rdl. Dog var der 1828 endnu 406 Td. Land tilbage, som ikke blev afsat.

Ved disse og senere Salg skabes en Række større Selvejergaarde, *Landsteder* Lystgaarde eller større Landejendomme i Byens Omegn som Margrethehøj, Fredsholm, Vapnegaard, Rolighed o. a. Før den Tid var der ud over nogle Møller og de i det foregaaende nævnte Teglgaarde egentlig kun to saadanne, nemlig *Kronborg Ladegaard* ved *Gurrevejen* og *Bilet* eller *Bilidt* ved *Esromvejen*.

Den første af disse stammer oprindeligt fra en Bygning ved Navn *Spildepenge* »*Spildepenge*«, der laa inde ved *Spildepengedammen*, og som formodentlig har været en Slags Lystgaard eller Lysthus og i hvert

Kronborg Ladegaards Jord.

Fald, hvad Navnet angaar, beslægtet med de Bygninger, der kaldtes »*Sparepenge*« og var opført ved flere af Frederik II's Slotte som Frederiksborg og Haderslev, hvor de betegnede et lille Havehus, i hvilket Kongen kunde tage ind, naar han kom med faa Led-
sagere og ikke vilde gøre Ulejlighed paa Slottet. Hvem der har bygget *Spildepenge* vides ikke, men to af de nærliggende Damme
ejedes af og har Navn efter Christian IV's Hovmester *Henrik Ramel*, og den velhavende Tolder *Jonas Heinemark* havde ved
samme Sted en Ejendom, der hed *Heinemarksholm*. Da alt dette senere ejes af Lensmanden paa Kronborg, *Ejler Holck*, som i
Aarene 1663—64 opfører *Kronborg Ladegaard* paa den Plads, hvor nu *Montebello* ligger, er det muligt, at her kun er Tale om en og samme Ejendom. *Ejler Holck* byggede sin Gaard paa egen Bekostning, men paa Kongens Grund. Mod Nord og Vest indtog

han ligeledes Jord af Kongens Grund, og hertil lagde han Spildepengjorderne, som han selv ejede, hvorefter han 1668 overdrog det hele til Kongen, som beholdt Kronborg Ladegaard til 1794. Den kendte Hans Rostgaard, der 1661 var bleven Ridefoged og kongl. Fiskemester i Kronborg Amt, blev 1668, da Ejler Holck faldt i Unaade, Amtsforvalter og havde sin Skriverstue paa Ladegaarden, hvorimod han vistnok almindeligvis boede paa sin egen Gaard Krogerup.

1670 fik Ejler Holck dog Gaarden igen »at have kvit og frit uden videre Afgift, end at du skal underholde voris Arbejdsheste paa Kronborg med Hø, Hakkelse og Strø, og om Sommeren med Græs«.

To Aar senere er Holck atter afskediget, og 1680 blev Gaarden forpagtet ud til Borgmestre og Raad i Helsingør for 100 Rdl. aarlig i 3 Aar; men allerede 1681 fik Hans Rostgaard den igen. Og han »forbedrer Stedet«, saa »Kongen kan der holde undertiden Maaltid og have Lyst, formedelst det ligger saa lystig til Udsigt i Søen«.

Hans Rostgaard efterfølges ved sin Død 1684 af sin Brodersøn Jens Rostgaard, der som Amtsforvalter tager Bolig paa Kronborg Ladegaard. I de følgende Aar tager Christian V ofte ind her, naar han er paa Jagt i Nyrop og Teglstrup Hegn. Saaledes kom han den 7. Septbr. 1697 med hele det kongelige Herskab i Carnioler med Pauker og Trompeter til Ladegaarden og blev trakteret af Marskal van Osten.

1794 sælger Christian VII Gaarden til den helsingørske Købmand Arthur Howden, og fra den Tid er den i privat Eje. 1840 nedbrændte den helt. Man bygger da den nuværende Kronborg Ladegaard længere mod Nord, medens der paa den gamle Gaards Plads af Kæmmererer ved Øresundstoldkammeret Lucas von Bretton opføres Landstedet »Montebello« ved den gamle Ladegaards kongelige Lysthave.

Medens Kronborg Ladegaard som Kongens Ejendom indtager en Særstilling er *Bilet* stadig i privat Eje. Den ejes 1682 af den velhavende Købmand Johan Hansen, der har købt eller arvet den af Slægten Lime, og som efterfølges af en Række velhavende helsingørske Borgere. Det er for denne Gaards Vedkommende interessant at se, at Helsingørs Jordejerlav 1733 klager over, at Ejeren har solgt »al paa Bilets Jord faldende Hø-Græsning« ved Auktion. Meningen er, at Græsningen er fælles Eje. En senere Ejer maa forpligte sig dels til selv at indhegne Jorden forsvarligt, og dels til at fjerne sine Led »ved Ævrets Opgivelse«, d. e. naar Sæden er kommet af Marken.

Vi har her Træk, der viser, hvor vidt Selveje rakte. En Mand kunde faa Lov at indtæppe en Jord. Dermed fulgte Ret til at saa

og høste paa den, men samtidig Forpligtelse til at holde den for-
 svarligt hegnet, at ikke andres Kvæg skulde gaa ind i hans Sæd,
 saa han ved at optage de fremmede Kreaturer kunde tiltvinge sig
Indnamspenge »*Indnamspenge*«. Hvor almindelig denne Optagelse af fremmed
 Kvæg var ses bl. a. deraf, at der til Anbringelse af dette ved Hel-
 singørs Vange var indrettet 3 Folde, hver 6 Favne i Længden, »op-
 sat af graa Kampesten udi en Runding med Led paa samt Laas
 og Nøgle«. Den ene laa ved Svingelen, den anden ved Gl. Helle-
 bækvej bag Kongens Havemur, den tredje laa ved Ny Kirkegaard
 (mellem Nr. 2 og 4 paa Møllebakken). I disse Folde, der alle skulde
 være ved Vejene, anbragtes de fangede Dyr, saa de kunde være
 »i alle Mands Øjesyn«, som passerede. Kronborg Lædegaard havde
 sin egen Fold »ved Kongeporten«, og om denne siger Helsingør-
 anerne, at »hvad Uret Folkene paa bemeldte Gaard tilforn før
 Jens Rostgaards Tid har tilføjet Borgere og Bønder med Kvæget
 at indtage, efter (at) de (det) selv i Marken haver indjaget, er ikke
 til at beskrive. Thi Lukningen var ikke alene altid ulovlig, mens
 Folkene end(og), som sagt er, selv indjaget Fænet og indsatte det
 udi Husene for at presse Ejermanen Penge af, hvorover, naar
 Husbonderne ikke vidste, det var indtaget, maatte Kreaturerne
 krepere og dø af Sult«.

Til Forstaaelse af dette maa her erindres, at Helsingørs Hyrder
 ikke vogtede Kvæget, men Byens indhegnede Vange. Derfor varede
tøjre paa egen Engbund Hyrdens Gerning kun fra 1. Maj til Slutningen af September, eller
 til man havde faaet Sæden ind, og Ævret (d. e. Sløden eller Riv-
 ningen) var opgivet. I den øvrige Tid af Aaret kunde Kvæget frit
 gaa overalt, Græsningen var fælles. I 1719 drøftede Helsingørs
 Bylav, »om ikke enhver maatte *tøjre paa sin egen Engbund*,
 hvorpaa 18 imod 3 Stemmer det ej vilde tilstede«. Ejeren af Bilet
 havde altsaa paa ingen Maade Ret til at sælge sit Hø, der var
 fælles Eje. Men han havde Forpligtelse til at fjerne sine Led, naar
 Ævret var opgivet. Ejendomsretten var altsaa egentlig kun Brugs-
 ret fra Saatid til Høst og kun for Sædemarker, ikke for Eng eller
 Græsmark. Men Tiderne skifter. 1720 tillader Helsingørs Jordejere
 enhver »at *tøjre paa sin egen Eng*, dog at Naboer ej nogen Skade
 derover tilføjes«. Her er kun Tale om en særlig Overenskomst
 mellem Jordejerne, gældende for det enkelte Aar. Senere forbydes
 det atter at *tøjre paa egen Jord*. Men lidt efter lidt gaar al Byens
 Jord over fra helt ud fælles Eje til udelukkende Selveje.

Til Belysning af denne Udviklingsgang skal her berettes, hvor-
 ledes det 1572 gik til at erhverve Jordejendom lige udenfor Byen
igen udlægge Jord ved Møllerne ved Svingelen. Det var de to Raadmænd Hans Niel-
 sen og Andris Saxen, der vilde have hver et Stykke Jord. Borg-
 mestre, Raad og Byfoged med 12 Borgere gik da ud at se paa den

og »samtykte«, at »den kunde vel indelukkes uden Byes Skade«. Dog blev det paalagt dem at »hegne, saa at ingen Mands Kvæg faar der Skade«. Og hvad Skade de selv faar paa Grund af »ond Lukke«, maa de »have for Hjemgæld«. Men endvidere blev det
 5 dem ogsaa »foreholdet, at hvis sig Lejligheden begiver, at Menigheden her i Helsingør ikke kunde lide saadanne Vange at indtages«, da skulle »de, eller hvo for samme Vange vorder raadende, være forpligtede til at afbryde deres Hegn og Pladsen igen udlægge, som de nu det indtage«, hvilket de maatte love »at holde
 10 ubrødeligen«. I Leje skulde de saa svare hver 2 Mark danske aarlig af samme Sædhaver.

Her er vi ved den oprindelige Opfattelse, at al Jorden er Borgernes fælles Eje. En lille Rest heraf er det, naar Stiftamtmanden
 1726 befaler, at ingen Byjorder maa bruges af andre end Byens
 15 Borgere, og naar man ved Salget af Overdrevet 1824 kræver, at enhver Køber, som ikke er Borger, skal bygge paa sin Jord inden et Aar.

Det var Borgmestre og Raad, der — undertiden dog med Samtykke af menige Borgere —, raadede for, hvem der kunde faa
 20 Lov at indtæppe et Stykke Jord til Brug. I Følge Sagens Natur krævede »Menigheden«s Tarv, at visse Borgere her maatte foretrækkes: Møllere og Bagere skulde have Rug til Brød, Bryggerne skulde have Byg til Malt, Slagterne skulde, i hvert Fald for kortere
 25 Tidsrum, kunne føde deres Slagtekvæg, og Vognmændene skulde kunne holde Hest. Men desuden kan det ikke nægtes, at de faa velhavende Købmandsfamilier, blandt hvilke Borgmestre, Raadmænd og Byfoged hørte hjemme, i høj Grad sørgede for deres egne. Af de 53 Jordstykker, der svares Vangeleje af 1589, falder omtrent Halvdelen paa disse Slægter, medens 14 andre bruges af
 30 Møllere, Bagere, Slagtere og Bryggere.

Saa godt som ingen af Helsingørs Borgere levede af Avlsbrug alene. Det er karakteristisk, at da man 1704 tager sig for at optegne, hvad hver Mand i Byen ernærer sig ved, er det kun yderst
 sjældent, man træffer Notitser som f. Eks.: »hans Drift er med
 35 noget Jord i Marken«, »har og noget Jordbrug i Market«, »hans Handtering er at dyrke lidet Jord«, og kun om en ganske enkelt, Borgmester Jacob Holgersens Enke, siges det, at hun har »rigelige Intrader« af »hendes anselige Jordegods«. En Del af dette laa dog paa Fyn og andensteds i Landet. Udenfor Helsingørs Omraade laa ogsaa Gaardene Børsholmgaard, Egebæk og Borupgaard, der tilhørte helsingørske Borgmesterslægter; men den dyrkede Jord, som hørte til Byen, var lidet værd til Agerbrug og af
 40 ringe Betydning for Borgerne.

Det er værd at lægge Mærke til, at et helsingørsk Jordejerlav

først nævnes 1715 og næppe har eksisteret i det 16de og 17de Aarhundrede. Saa velbevarede og saa gennempløjede som de helsingørske Arkiver er, synes det ikke rimeligt, at et saadant skulde kunne have eksisteret uden at være fundet i Ting- eller Raadstuebøger, bl. a. skulde det dog ligesom andre Lav have udnævnt et Medlem af Magistraten til Bisidder. Der er imidlertid god Grund til at tro, at Lavet først dannes i det 18de Aarhundrede, da det helsingørske Landbrug ved Byerhvervenes Tilbagegang faar en forholdsvis større Betydning.

Den Matrikel, som Frederik III efter Svenskekrigen lod udarbejde, er ikke bevaret for Helsingørs Vedkommende, men fra Matrikuleringen under Christian V har man en »Helsingørs Markbog« med »Landmaalingens ombefalede Forretning begyndt den 9de Maj Anno 1681« og sluttet d. 2den Juni s. A. I denne gives der en Oversigt over »Helsingørs Bye, des tilliggende Ejendom, Herlighed og anden Beskaffenhed«. Hvert enkelt Jordstykke er opmaalt i Kvadratalen, og der er omhyggelige Angivelser om Jordens Beliggenhed (»norden Bakken«, »østen til Fælled«), Brug (»saas aarlig«, »saas hvert 4de Aar«), Egenskab (»rød Sand og Grus«, »noget Muld«) og Sæd (»middel Bygjord«, »ond Havrejord«). Opsummeret og omregnet i Tønder Land giver Markbogen følgende Tal, der dog kun er omtrentlige, og bl. a. kun angiver det i hver Løkke indhegnede Areal:

Nordre Strandløkke	ca. 48 Tdr. Land
Isekuleløkke	» 104 » »
Hjortebaksløkke	» 180 » »
Borrevoldsløkke	» 90 » »
Søndre Strandløkke	» 28 » »

Ialt . . . ca. 450 Tdr. Land

Af dette Areal var:

ca. 280 Td. Land god eller middel Havre-, Byg- eller Rugjord,
ca. 120 Td. Land var »ond Havrejord« eller »ond Boghvedejord«,
ca. 50 Td. Land var Eng, der gav ialt 35 Læs Hø.

Af de omtalte ca. 450 Td. Land havde 18 Td. Land aldrig været saaet. 17 Td. Land, der ellers regnedes for god Jord, havde ikke været saaet i 20 Aar og 40 Td. Land ikke i 16 Aar. Ialt havde altsaa 89 Td. Land ikke været saaet i en længere Aarrække. Men dertil kom saa Jord, som regnedes for at være saa ringe, at den maatte have Tid at hvile nogle Aar mellem hver Afgrøde: 6 Tdr. Land regnedes at kunne saas hvert 6te Aar, 18 Tdr. Land hvert 4de Aar og 23 Tdr. Land hvert 3die Aar. Ialt 136 Tdr. Land, som ikke var saaet eller ikke regnedes for tjenlig til at kunne besaas hvert Aar.

Kort over Helsingør og Omegn 1697—98. Kortet er uden Aarstal, men da det har den 1697 paa Lunde ufuldendte, maa det stamme fra 1697—98. Det er en stor Sjældenhed at træffe et saa gammelt og saa om man først lige saa gode Kort et Aarhundrede senere. — Den her gengivne Del viser Bymarken, og da Plø Areal var. Blandt de indtæppede Arealer ligger Mestermændsvangen ved nordre Strand særlig omhyggeligt indtegnede. Vejen er, som det tydeligst ses paa Esromvejen, markeret ved en punkteret (paa Originaler Markskellet. Den ret betydelige Plads mellem de to sidstnævnte viser det Ingenmandsland, hvor man, indtegnede Tal og vedføjede Navne er tilføjet af Laurits Pedersen efter Sammenligning med andre gamle Kort. — 1. Strandvejen til København. — 2. Borupvejen. — 3. Trykkerdammen. — 4. Borrevoldsdammene. — 5. Vejen til Kronborg. — 10. Rosenkilden. — 11. Hjørtebakken. — 12. Skottebakken. — 13. Ny Kirkegaard. — 14. 18. Kronborg Have. — 19. Den kongelige Køkkenhave. — 20. Lappen. — 21. Mestermændsvangen. — 22. Ra. 27. Ramels Dam. — 28. Vinkel Dam. — 29. Lille Vaskerdam. — 30. Henri

Plads anlagte kongelige Køkkenhave, medens nogle 1698 fuldførte Fæstningsværker ved Kronborg vises ligt og nøjagtigt udført Kort over en dansk By og dens Omgivelser. For Helsingørs Vedkommende træffer der markeret ved parallelle, punkterede Linier, faar man her et Indtryk af, hvor og hvor stort det dyrkede Land var. Endvidere viser Kortet Damme og Søer af hidtil uanet Omfang, ligesom Haverne uden Byen er omhyggeligt aftegnet. — 1. Gammel Bro. — 2. Ny Bro. — 3. Gammel Bro. — 4. Vandelning Branddam. — 5. Krodammen (senere Reberbanedammen). — 6. Lars Børgesens Bleghave. — 7. Emaus? — 8. Rørtangvejen eller Gl. Gurrevej. — 9. Vandelning Branddam. — 10. Krog Dam. — 11. Krog Dam. — 12. Krog Dam. — 13. Krog Dam. — 14. Krog Dam. — 15. Krodammen (senere Reberbanedammen). — 16. St. Hans Kilde. — 17. Iskulebakken. — 18. Kongedam. — 19. Hængedam. — 20. Spildepengedam. — 21. Store Vaskerdam. — 22. Krog Dam. — 23. Kronborg Ladegaard. — 24. Kongedam. — 25. Hængedam. — 26. Spildepengedam. — 27. Store Vaskerdam. — 28. Krog Dam. — 29. Kronborg Ladegaard. — 30. Kongedam. — 31. Hængedam. — 32. Spildepengedam. — 33. Store Vaskerdam. — 34. Krog Dam. — 35. Kronborg Ladegaard. — 36. Kongedam.

Om Kreaturholdet har man Oplysninger fra 1682, da der blev paalagt en *Kop- og Kvægskat*, hvis Ligning er bevaret og oplyser, hvilke Husdyr hver Mand i Byen ejede. En Optælling giver det Resultat, at der i hele Byen var 208 Heste, 152 Køer, 70 Svin, 41 Faar, 19 Geder og 12 »Bikuber« eller »Bistokke«. En Del Borgere har een Ko, færre har to Køer, de fleste ingen. Kun ganske enkelte Velhavere har en større Besætning, som Borgmester Corfitz Braem, der har 4 Heste, 2 Køer, 23 Faar og Lam, 8 Geder og 7 Bikuber, eller Købmand Johan Hansen med 4 Heste, 2 Føl, 5 Køer og 4 Kalve. I flere Tilfælde nævnes et »Udgangsøg« eller en »Skovhoppe«, men det turde dog vist være tvivlsomt, om alle de Dyr, der var anbragt ude, er regnet med. Men selv om dette ikke er Tilfældet, vidner Tallene ligefuldt om et ringe Landbrug.

Tydeligere end noget andet taler dog nogle Tal, der fremkom 1771, da Regeringen spurgte Byen, hvor meget Korn den avlede, og hvor meget den fortærede. Jorderne opgives da til omtrent 500 Td. Land, af hvilke 43 Td. tilhørte Marienlyst og ikke blev dyrkede. Iøvrigt saædes der 95 Td. Rug, 100 Td. Byg og 125 Td. Havre og høstede — »med Fraregnelse af Sædekornet« — i et middelmaadigt godt Aar 237 Td. Rug eller ca. 3½ Fold, 300 Td. Byg eller ca. 4 Fold og 375 Td. Havre eller ligeledes ca. 4 Fold. Men dette Kvantum var ganske utilstrækkeligt. Byen maatte købe 9400 Td. Rug, 8300 Td. Byg og Malt, 1600 Td. Hvede, 200 Td. Havre og 400 Td. Ærter. Ialt forbrugtes altsaa ca. 23,000 Td. Sæd, af hvilke Borgerne selv avlede lidt over 1200 Td. paa Bymarken.

Fra 1713 og de nærmest følgende Aar har man Dokumenter bevaret, der giver Oplysning om Helsingørs Jordejerlav, og af hvilke man faar lidt at vide om de Vilkaar, hvorunder Jordens Drift foregik. Jordejerne havde indgivet Klage over, at der her »paa denne Byes Sædemark« »formedelst nogle faa Participanters ulovlige Lukning ingen Fred har kunnet være paa Sæd og Græs«, hvorfor de andrager om at faa takseret enhvers Jord og derefter vedkommendes »Andel i Digernes Lukning, Hyrdehytter, Fold, Ledder og deslige«.

Amtsforvalteren Lorenz Juhl udvalgte da fire Bønder fra Borup, Rørtang og Nyrup til at taksere enhvers Udsæd, alt »til Havresæd anslaaet, eftersom den største (Del af) Mark(en) ej er bekvem til anden Sæd«. Vurderingen skal ikke »aldeles være saa akkurat som nogen Landmaaling, saasom den alene sker efter Øjesyn paa Størrelsen. Tilmed her og der findes adskillige Græshuler, Moser, ja en Del Jord ej bedre end Fælledets udenfor«. 1ste Løkke med 1 Lodsejer (det senere Bergmannsdals Jord) sattes til 40 Td. Udsæd, 2den Løkke med 10 Lodsejere til 81 Tdr. 4 Skp., 3die Løkke med 24 Lodsejere til 218 Tdr. 6 Skp., 4de Løkke med 7 Lodsejere

til 116 Tdr. 6 Skp. og 5te Løkke med 6 Lodsejere til 42 Tdr. 5 Skp., ialt 48 Lodder med 499 Tdr. 5 Skp. Udsæd. Der behøvedes 3119 Favne Dige, som nu blev fordelt med $6\frac{1}{4}$ Favn for hver Td. Land og »udi Græsjorden i Gyden eller paa Diget« blev »Ejernes Navne med en Spade udgraven«, saa enhver kunde se, hvad han havde at sørge for. 5

Digerne skulde sættes af Græstørv »med Længden ind i Diget fra Grunden op vel lagt og sammenstødt«. Højden skulde være 3 Al., og foran Diget skulde være en Grøft 1 Al. dyb og $2\frac{1}{2}$ Al. bred med den ydre Kant afskallet. Der skal lukkes i rette Tid, »førend at Kreaturerne først faar Vane at indgaa i Vangene«, thi 10
ellers »er det ikke siden at holde ude, ihvorvel det bliver lukket«. Findes der Gab paa en Mands Gærde eller Mangel paa Led og Lukke, skal Hyrden melde det til Ejermanen og til Oldemanden, hvis han ikke selv kan afhjælpe Skaden. 15

Til at passe paa, at intet Kvæg kom ind i de lukkede Vange, var der ansat 8 Hyrder. 1ste og 5te Løkke havde hver een Hyrde, 2den og 4de hver 2, og i 3die Løkke var der 3 Hyrder. Hver enkelt havde en Hyrdehytte, anbragt paa en høj Bakke, saa de tilsammen kunde overse hele Bymarken. Desuden havde hver af dem 20
specielt Tilsyn med de Led, der var ham nærmest. Hyrden skulde være paa sin Post Dag og Nat Sommeren igennem. »For hver Gang han betræffes at have været af Vangen i Byen eller andre Steder, hvor han ikke burde at være om Natten, straffes han paa 2 Mark«. Han maa holde »2 smaa Bindehunde, som dog bør at 25
lemmes paa en af Forfødderne eftersom det er i Vildtbanen«. Desuden skal han have en Spade og en Skovl at lukke Gab med og »en Horse-Skrække, Horn, Tromme og deslige til at skrække Dyr og Kreaturer fra Gærderne med«. Derimod skal han »ikke selv i Vangene indjage ‚Liv-Vahret‘, for at afpresse Ejermanen 30
Penge«. De Kreaturer, han optager paa ulovlige Steder, skal han anbringe i en af de førnævnte tre Folde, hvor Ejermanen kan hente dem mod at betale »Indnamspenge«.

Iøvrigt skal Hyrden naturligvis vaage over, at ingen gør Skade paa Sæden eller paa det saa vigtige Hegn. »Kører nogen med 35
Modvillighed Led i Stykker eller med Forsæt hugger eller bryder det itu«, straffes han som for Vold. »Sker det af Vanvare«, kan han slippe med at »fly Leddet straks igen«. Ingen maa »slippe Bæster, hillede eller løse indenfor Vangene«. Men »behøvede ogsaa en rejsende at bede med sine hillede Bæster paa Ævret, da tillades 40
sligt uden Betaling og ubehindret en Time eller to«. Lodsejerne har deres Kvæg gratis »paa Ævret«, men andre kan faa et Kreatur græsset der for en Mark »for hvert stort Høvede«. Det er strengt forbudt at afplukke eller afhugge noget i anden Mands Sæd- eller

Græsmark, »NB uden det er umyndige eller eenfoldige Børn, som plukker og paa Stedet æder en Haandfuld Ærter med Bælder og ej stopper i Lommer eller i Poser hos sig, thi da kan de ikke vel straffes som for Vold«.

- 5 Først ved den her citerede Vedtægt, der fik kongelig Konfirmation den 19. April 1715, kommer Jordejernes Lav i Orden. Den 8. Maj møder Medlemmerne paa Raadhuset, og deres Navne, 35 i Tallet, blev optegnede. Lavet vælger to Oldermænd, og dets Beslutninger indføres nu i en Lavsbog. Medlemmerne tager for
- 10 Fremtiden i Fællesskab Bestemmelse om alle vigtige Spørgsmaal,

*Dyrkning
i Fællesskab*

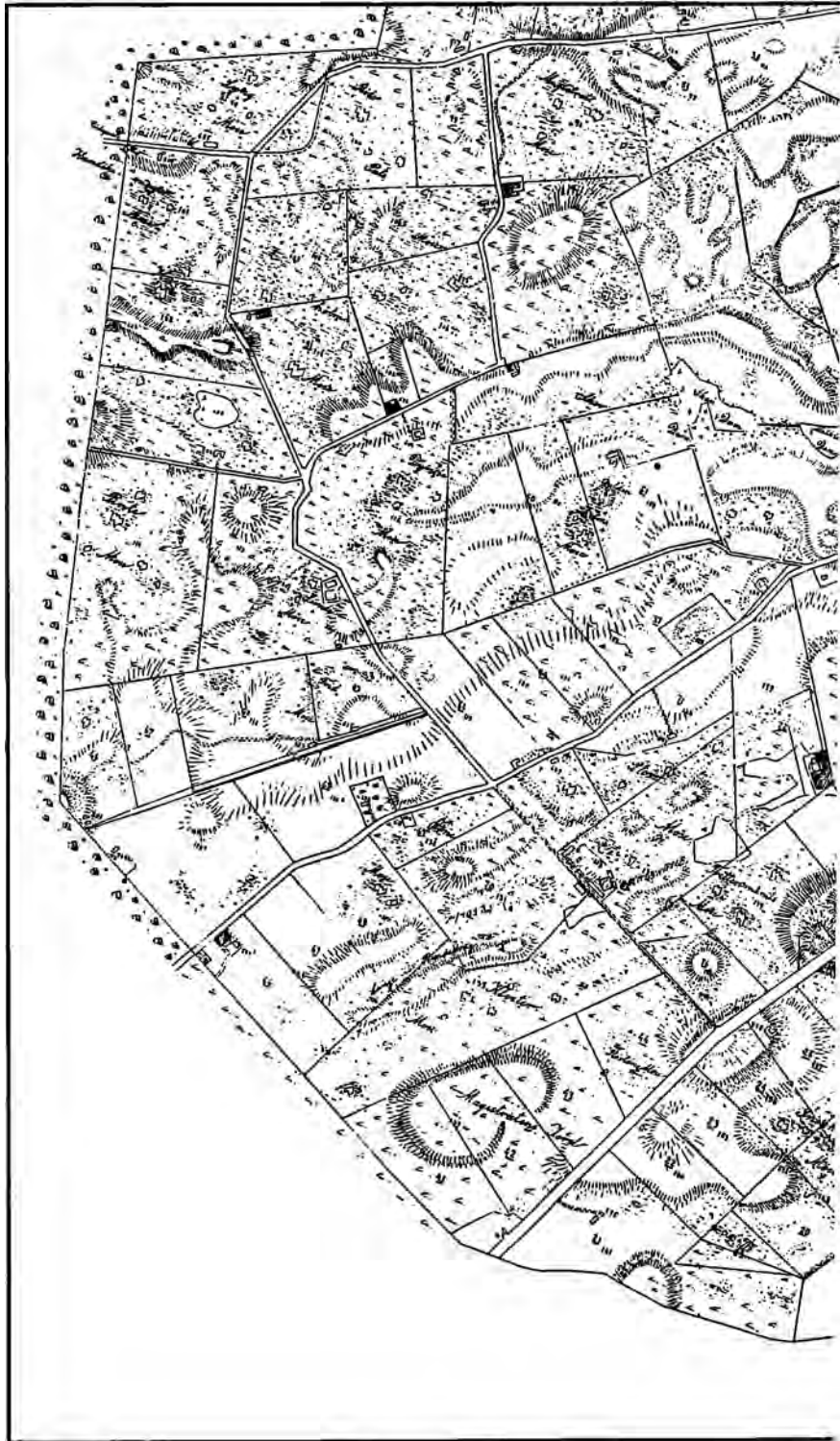
Helsingør set fra Syd. Sommer. Efter Maleri af Th. Fearnley (1802—42).

- om Hegn og Hyrder og om Jordens Dyrkning. Ved 1. Maj synes alle Hegn af uvildige Mænd, som maa kende dem lovlige. Naar Kornhøsten begynder, advarer Oldermænden Lodsejerne, »at de paa en Tid kan anfange, ej for tidlig, da Sæden ikke har sin Mo-
- 15 denhed, og ej heller for sildig, at ikke Kornet skal ske Skade ved Storm eller stærk Vejr«. Ingen maa opgive Ævret, uden Oldermænden paa Lavets Vegne har givet Lov dertil, »omendskønt den ene kan have indhøstet før den anden, men den ene at bie efter den anden i det mindste nogle Dage, uden nogen formedelst Efter-
- 20 ladenhed findes forsømmelige; thi da skal de menige Borgerskab eller Naboer ikke efter een eller to være skyldig at bie, men Ævret at give, og de, som Skaden lider, dem selv og deres Efterladdenhed det at tilskrive«. Døg skal der »med Ævret modereres paa bedste Maader, og Markerne ikke lettelig de andre til Skade opgives«.

I Forhold til den ringe Bymark var Overdrevet, Skoven og »anden Byens Herlighed«, hvortil bl. a. regnedes Tørvemoser og Aalestader, ikke uden Betydning. Medens Indmarksjordens Grænser, der end ikke op imod 1800 er helt fast, til Slut endte med at blive omtrent ved en Linie, der kan betegnes ved Slibebroen, »Rolighed«, Kronborg Ladegaard, Sadelmagerleddet, Magdalenehøj, saaledes at »Rolighed« som den bekvemst liggende Del af Overdrevet var Markedsplads, hvor det ved Kongebrev af 1727 fastsatte Kvægmarked holdtes Maximilians Dag den 12. Oktober — saa omfattede Overdrevet en Bræmme af lignende Bredde, der med sin større Radius havde omtrent det dobbelte Areal. Medens Indmarksjorden udgør 450—500 Tdr. Land, er Fælleden eller Almindingen 1000—1200 Tdr. Land. Tallet varierer meget, bl. a. fordi den dyrkede Mark efterhaanden tager mere af Overdrevet. 1794 opgives Helsingørs »Almenjorder« til 1242 Tdr. Land, hvoraf 169 Tdr. Land er Mosejord, og der klages da over, at der med tvivlsom Ret i de foregaaende Aar er indtaget 71 Tdr. Land til Ejendom. Der græsses 1789 paa Overdrevet 31 Heste, 98 Køer 3 Kalve, 14 $\frac{1}{2}$ Svin og 50 Faar. Ved denne Tid var hele Overdrevet bortlejet til en af Borgerne for 200 Rdl., hvilket kritiseres, da alene de nævnte sidst indtagne 71 Tdr. Land efter Sigende giver 548 Rdl. i Indtægt. Det foreslaas derfor hellere at anlægge en Snes Bøndergaarde her. Resultatet af denne Kritik bliver ind i det 19. Aarhundrede Bortsalg af Overdrevet, som allerede omtalt.

Indtil 1777 var Overdrevet som nævnt fælles med Landsbyer af Tikøb Sogn og med den kongelige Kronborg Ladegaard. Da det ved den Tid blev udskilt, fik Helsingørs Jord sin nuværende Grænse, som der dog kun var Enighed om fra Julebæk til Sortesø, medens den paa det øvrige Stykke blev fastsat under Protest fra Landsbyerne. I Markbogen af 1681 fastsættes Grænsen i følgende Ord:

»Byens Skiæl. Imellum des Jurisdiction og Cronborg Birch, Er forewist at begynde : Synden Byen ved *Skiellebecks-Broe* ved *Snechesteenen* og efter dends Rendeløb, først til *Røerbeck*, derfra til *Kraagemoese* og *Espeliunge* og forbi gammel *Clostermoese*, til *Langeliung-Moese*, og forbi liden gammel *Clostermoese*, norden forbi *Eegholms Moese* tuert ofuer *Kongewejen* ved *Halfveys-beck*, og tuers ofuer *Gorre Landevey*, tuert ofuer *Berrelt-Slet*, og til *Høyliunge* og gammel *Nyemoese*, forbi *Thi Mands Moese*, vden for *Brendemoese* og westen forbi *Sortebecksmose* til *Trold Renden* og *Dyrsiøe*, Vesten de *fattiges-moese* og *Horcke-moesen* og til *Slagtermoesen*, tuert ofuer *Holboeherritz-vey*, og *grendtzer* til *Lange-moesen* med it *Beckedrag*, Østen forbi (*Ordet mangler*) og 16 *Mands Mose*, Østen *Sorte Siøes* ende forbi, og gaar ofuer *Fisch-*

Kort over Helsingørs Jorder syd for Esromvejen. Tegnet af Kaptajn C. Diechman i Generalstabens Arkiv, »opmaalt og tegnet af C. Hanson 1801«. De tilføjede Numre er de understregede Matrikelnumre, medens de ikke understregede er de der begynder fra Syd med 1ste Løkke.

skellige Kort fra c. 1800. Navnene paa Overdrevsjorden hovedsagelig efter et Kort
orskellige: Tal større end 500 er Brandtaksationsnumre paa Bygninger. Af de andre
bogsnumre. Disse begynder fra Nord med 5te Løkke, medens Matrikelnumrene
umrene 80 til 179 er Overdrevsjord.

mesters Moese til Norden, Igiennem Elledraget, som løber til schiedenbeck, ofuer Teyelstrups vey, Østen forbi Huideløche Dam og Igiennem Rendedraget og Østen forbi Kaaberhuus Løche og gierde, langs med Hiulebechs Rende til Hiulebechs broe, saasom
 5 det Commissarierne Paa Aasterne af Borgmestre og Raad self er blefuen forewiist og deris Indlefuerede Byens Forretning No. (Tallet mangler) viidere formelder og forClarer.«

Inden for denne Grænse er det, at Øksen og Ploven gennem tre Hundredaar fører Kampen mod Lyngen og Skoven. Der skal nu

Helsingør set fra Syd. Vinter. Efter Maleri af Th. Fearnley (1802—42).

10 fremdrages nogle Træk, som fortæller lidt om Livet her, og om den Betydning Skov og Overdrev havde for Byens Folk.

Lad os da gaa tilbage til 1581. Poul Slagter er død, og Boet gøres
 op for hans Børn. Han efterlod sig — foruden 2 Vognheste, som
 »vore gamle« — »4 Mærer i Marken« og 2 Føl samt 6 »sommer-
 15 fødte Grise, nu i Skoven«. »Disse Heste, Mærer og Føl, formedelst
 det er eventyrligt dennem at vove udi Marken, derfor samtykt
 at sælge dennem med det første.« Hestene vurderedes til 6 gl. Daler
 og de 2 Føl til 1 Dlr. »De fire Mærer, formedelst de ikke vare nu
 20 oplede«.

Man træffer her paa een Gang de saakaldte *Udgangsøg*, som man om Efteraaret, naar Aarets Markarbejde var endt, og man ikke havde Vinterføde til dem, slap ud paa Marken, hvor de maatte eventyre sig selv til om Foraaret, og *Oldensvin*, der for

Betaling gik paa Olden i Kongens Skove. Det var som Regel de gamle, mindst værdifulde Heste, man saaledes overlod til deres Skæbne, og ofte døde de da ogsaa af Sult og Kulde, hvorefter vi træffer dem paa Natmandens Regning: »En død Hest at tage af Kongl. Majst.'s Vej udenfor Lundegaard«. »En Hest at tage af Kongl. Majst.'s Vej ved den øverste Slagbom«. »En død Hest at tage i Grønnehave ved Stranden«. Paa Markerne fik de Lov at ligge, men her paa Alfavej maatte de »endelig bortføres for Stanks Skyld«.

Vilde nogen have Svin paa Olden, maatte han lade dem indskrive. 1573 tilvarer Lensmanden Jørgen Munk, at »menige Mænd, som haver Svin her paa Skovene, skal lade dennem opdrive til Krogen at antegne og brænde, baade gamle og unge Svin«. 1598 blev de »indbrændt og indskrevet« paa Hellebæk, og 1644 foregik det paa Lundegaard. Sidstnævnte Aar var der paa Kronborg Len ialt 10,000 Oldensvin, som gav 600 Rdl. i »Oldengæld«, og desuden 367 »gamle Svin«. Alene fra Helsingør blev der indskrevet 500 Svin, som blev mærket og drevet til Skovs. For Kongen var det en god Indkomst, naar »Gud allermægtigste paa Eg og Bøg gav fuldkommen Olden«. For et saadant rigt Aar bringer den helsingørske Slagter Tue Jensen Vorherre en Tak i sin Dagbog: »I den Aar 1613 var her en fed og stor Olden paa Bøgerne over al Danmarks Rige, at saadant ikke haver været i 20 Aar forud, — saa vel som paa Egerne. Gud allermægtigste være lovet og benedidit for sine Gaver og Velgerninger fra nu af og til evig Tid Amen.«

Der var mange Ulæmper forbundet med de mange løse Kreaturer, særlig slemt var Svinenes Roderi i Markerne. Ganske vist maatte de ikke færdes her uden Ring i Næsen, men sligt var det vanskeligt at overholde. Hvor frit Kreaturerne færdedes, ser man f. Eks. af, at det 1575 paa Tinge »blev strengeligen tillyst, at ingen skal holde Kvæg paa Kirkegaarden [d. e. ved Olai Kirke] enten Kalve, Lam, Gæs, Geder, Svin eller andet saadant«. Lige saa underligt lyder det, naar man 1661 forbyder Borgerne »deres Fænit og Kvæg, smaat eller stort at lade inddrive udi Slottens underliggende Grønne Have her uden for Fæstningen«.

Af allerstørste Betydning for Byens Borgere var det, at de mod eller uden Betaling kunde faa Brændsel for Vinteren af Kongens Skov og Tørvemoser. Oprindeligt er der kun Tale om Skoven. Her havde allerede Erik af Pommern givet Borgerne Ret til at tage de gamle Træer, som Vinden fældede, de saakaldte Vindfælder, og Christoffer af Bajern gav dem Lov »at hugge »Elding« i vore Skove undertaget Eg og Bøg«. Christian II bekræfter denne Ret, »som de af Arilds Tid nydt have«, saa at de »deres skellige Ildebrand herefter nyde maa, Vindfælder og andet, som uden Skov-

skade er«. Men paa Frederik II's Tid er Skovene aabenbart i Aftagende, saa 1577 hedder det i hans ellers saa gavmilde Privilegium, at »de ikke skulle befatte dennem med de Vindfælder, som de hertil have haft af omliggende Kronens Skove, uden de kunde
 5 have udi vor Lensmands Minde«. I den følgende Tid tillyses ofte paa Tinge, at man skal lade »Kongens Skov ubevared«, og undertiden tilføjes: »ligesom udi Gaar var afkyndiget udaf Prædikestolen«. Det var nu en svær Forbrydelse at forgribe sig paa Kongens Skov. »Den 19. Januar 1573 midt under Raadhus eller Tings
 10 Bestilling indkom ærlig og velbyrdig Jørgen Munk, Hovedsmand paa Frederiksborg og Krogen, (og) berettes, at som han nu kom agendes her igennem Skoven fandt han en Mand, bor her i Byen, havde sin Økse hos sig og havde hugget og »stynid« Kongens Skov. Og Jørgen var ganske fortørned, at mod alt Forbud bevises her
 15 saadan Ulydighed.« Lensmanden forbød nu, »at ingen skal hente noget Brænde af Skoven, enten grønt eller raadde(n)t, ved sin Hals at straffes.« Senere klages der dog ofte over, at »hans Majst.s Skov ilde medhandles og grønne Træer hugges og afbrændes.« Det blev derfor forbudt at færdes med Økse i Skoven, og skønt man
 20 ikke nægtede Borgerne »Majløv« til at smykke deres Gildeshuse med, blev det forbudt »selv i Skoven at styne og bryde Birk efter Maj at hente, men hvo saadant haver Behov at lade sig udvise« af Skovfogden. En Snes Aar efter faar Lensmanden Sten Maltesen Ordre til at lade Helsingørs Indbyggere faa Brændeved af Lenets
 25 Skove for skelligt Køb. Brændet har nu faaet Værdi, og i det 17de Aarhundrede er det en særlig Begunstigelse, naar der med forskellig Begrundelse skænkes Helsingørs Borgmestre hver 40 Læs Brænde aarlig, og Raadmænd, Sognepræst, Kapellan, Skolemester og Klokker hver 30 Læs.

»Kongens
 Skov
 ubevared«

30 Efterhaanden som Brændet bliver dyrere, begynder man at høre om Tørvemoserne. 1551 forbydes det at skære Tørv paa »Sanden« saavel »mellem Lundegaard og Krogen« som »paa hin Side Lundegaard ud med Stranden.« Tilladelse skulde indhentes hos Lensmanden. Det var ikke Hensigten at nægte Borgerne Tørv,
 35 men Tørveskæringen maatte ikke ske paa ulovlig Maade. Man skulde skære saaledes, at der blev en Opgang fra Tørvegraven, »at Dyr og Kvæg, som derudi kommer, kan komme op igen.« Der var derfor bestemte »Tørveskærere«, i Reglen 12 Mand, der arbejdede i et større »Selskab« paa 6 og to smaa »Selskaber« paa 3 Mand.
 40 Maal for Tørven var den Mængde, et Hold kunde skære paa en Dag. 1627 var Byens Vagtskriver Forvalter over Tørvemoserne, men han frasiger sig Hvervet, og det overdrages til Vagtmesteren.

Tørv

Der var nu overladt bestemte Moser til Byen. 1647 fik den saaledes af Christian IV. Ret til »at skære Tørv udi en Mose, kaldet

Øren«. 1650 faar den »enLyngmose« i Stedet for »Orenn«, som ikke har vist sig tjenlig. Senere anvistes der Byen Tørveskæring i den saakaldte »Store Mose«, og da denne 1695 var opskaaren, i Refsmose, hvor dog Bønderne fra Horserød og Borsholm maatte skære i den Del af Mosen, der grænsede til deres Fællede. I det hele taget skæres de Moser nærmest Byen op, og Tørveskæringen flytter udefter. Det overlades til fattige, der ikke har Raad at holde Tørveskærere, at benytte de smaa til Dels opskaarne Moser nærmest Byen.

Jens Rostgaard Tørven fik efterhaanden større Værdi, og Amtsforvalteren paa Kronborg Ladegaard, Hans Rostgaard og senere Jens Rostgaard, tiltog sig efterhaanden den Myndighed, Magistraten efter sit eget Udsagn »af Arilds Tid« havde haft, til at udvise Tørveskæring. Særlig Jens Rostgaard optraadte meget brutalt overfor Borgerne, da de 1686 »leverede ham de Sedler, de af Magistraten havde bekommen«. »Kommer ind paa Amtsstuen, og sætter Eder!« sagde han. »Og saa raabte han paa sin Tjener Mads og sagde: »Tager mig alle mine Tyrepiske herind. Hvorover al Ulæmpe at forekomme vi gik bort«. »Straks efter kom en gammel Skatteborger« med sin Seddel. Han greb ham i Halsen, skød ham ud af Døren, slog ham over Ryggen med Tyrepisken og raabte til Skovrideren: »Hjælper til at prygle den Compan paa Døren«. Borgerne klager over, at Amtsforvalteren tilstræber »Byens Ruin«. Han ved jo, hvorledes Bygningerne forfalder, og hvis der nu skal savnes Ildebrænd til Borgerne og Soldaterne, vil den yderligere ruineres, da man saa var nødt til at bryde Husene ned til Brændsel, hvilket ikke kan forsvares overfor Kongen.

Trods denne beskedne Betragtning ser det ikke ud til, at Magistraten har faaet Medhold. Amtsforvalteren beholder sin Myndighed. 1751 havde Byen kun frit Tørveskær af 500 Læs. Og der er nu bleven saa trangt for Brændsel, at man til Tider maa helt ud i Tikøb Sogn efter Tørv. Her synes Tørveskæringen at forme sig paa den fornøjelige Maade, at der hos en eller anden Bondemand sluttes med et Gilde, hvor alle Deltagerne paa Byens Regning med Øl, Tobak og Piber forsynes.

Da Grev Moltke, efter at Forordningen om Fællesskabets Ophevelse var udstedt 1758, fremsætter Ønske om at faa sin Del af Fælleden, udtaler den kongelige Overjægmester, at »det kongelige Hus har altid forbeholdt sig til sin Fornøjelse disse trende (nordsjællandske) Amter, og især Kronborg Amt, som Naturen har indrettet som en Dyrehave, og det ikke kan vides, om ikke det kongelige Hus i Fremtiden kunde søge samme Fornøjelse med Jagten«. Man maa derfor ikke indhegne noget af Fælleden, »da der her er anlagt Jagtveje og Alléer til Commodité for det høj-

kongelige Herskab, naar højstsamme fandt Behag i sig med Jagten at divertere«.

Græsning, Brænde og Tørv kunde Kongen overlade Helsingørs Borgere, men Jagten og Fiskeriet gav han ikke Afkald paa. Da en *Karusser*
 5 Mand 1577 sagde til Laurits Reff, at han »fisked udi Kongens Dam og aad Fisken, baade Karusser og andet«, følte en af de tilstedeværende Sagens Alvor og udbrød: »De Ord vil gælde enten Penninge eller Hals, i sin Tid«. Og værre blev det, da Lauritses lille
 10 Søn Jens forklarede, at en Aften »hented hans Fader Karusser af den Dam ved Lundehave«. Det var nærmest et Under, at Sagen endtes med en Advarsel.

Endnu mere vaagedes der dog over Jagten. Her gjaldt det ikke alene det lækre Udbytte. Jagten var en kongelig Forlystelse. Da der 1584 blev fundet en Hjort skudt ude ved Fuglehaven, ansaa
 15 man Sagen for saa alvorlig, at Borgerne samledes paa Tinge og tilspurgtes, »om der er nogen, der har set eller fornummet nogen, enhver som helst det kunde være, ved Dag eller ved Nat med Rør udenfor Byen udi Haverne, at de da ved den Ed, de have svoret kongl. Majst. og Byen, skulle det tilkendegive«, at alle ikke
 20 derover skulde »bekomme en unaadig Herre og Konge«. Borgerne svor, at de havde ingen set. Og derefter »tilvaredes strengelig, at aldeles ingen skal gaa ud af sit Hus med Rør«.

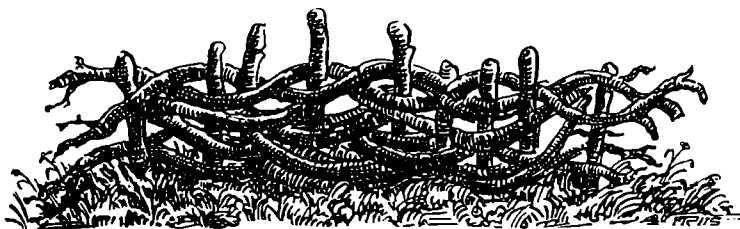
1573 lader man »alle Hunde, Borgerne have her i Byen, dræbe«, med mindre de er bundne, fordi de gør Skade paa Vildtet. Paa
 25 Bønderhunde og Hyrdehunde skulde som nævnt det ene Forben være afhugget. 1601 forbyder Lensmanden spidse Gærdestaver, paa hvilke Dyrene kan komme til Skade, naar de springer ind i Markerne eller Haverne.

En af de Konger, der fandt mest Fornøjelse i Jagten her, var
 30 Christian V. 1694 anlagde han en Jagtvej. Den 26. Juli anfører han i sin Dagbog, at han »besaa den nyanlagte Jagtvej til nær ved Kronborg«. I den følgende Tid diverterede de høje Herskaber sig stadig med Jagten. Nyrup, Kronborg Ladegaard og Lysthuset i Kronborg Have var Hvilesteder, snart var Herrerne alene, snart
 35 »ogsaa Fruentimmeret« med, og undertiden var selve Dronningen med Kongen i Jagtvognen.

Men det var kun paa Festdagene, at Skoven og Fælleden havde fornemme Gæster og genlød af Pauker og Trompeter. Til Hver- *De hjemløse*
 dags saa man mest fattige Stakler, der helst holdt sig saa ubemærket som muligt. Her kom Stodderfogden i sin røde Kjortel med
 40 skinnende Messingplade til Tegn paa hans Værdighed ledsagende en Flok fattige Personer udenfor Bygrænsen, fordi de ikke hørte til dette Sogn. Og her kom ogsaa Bøddelen drivende foran sig en Tyv, der havde mistet sine Øren, eller en »smukke Grethe« eller

»hvide Høne«, der havde ført et saa letsindigt Liv, at hun nu var bleven kagstrøgen og forvist.

Men i Skoven traf de udviste snart Lidelsesfæller. Her var de hjemløse Løsgængeres Skjul, og her fik de vel ofte et Stykke Brød og en Drik Øl »for Guds Skyld« hos en Bønde eller hos den fattige 5 Hyrde, der i sin ringe Hytte paa Bakken som det lovlydige Samfunds Forpost dog kun havde Pligt til at paagribe de firbenede Forbrydere.

Risgerde. Efter Kalkmaleri af Getsemans Have i St. Maria Kirke.

UDEN OM DEN GAMLE BY. NEDEN FOR BAKKERNE

SOM det fremgaar af det forudgaaende laa der bag Helsingør 10 mod Landsiden en Række Bakker fra Galgebakken ved søndre Strand over Borrevold eller Valdemarsbakken, Stejlebakken, *Bakkeranden* Hjortebakken, Skottebakken, Langebjerg og Iskulebakken til »Bjerget« i Kronborg Have, der fortsattes i Taarnhøj og Magdalenehøj. Set fra Strandbredden stod Højderne tydeligt som en 15 fortløbende Klintevold, men saa man nøjere til, var Bakkekammen ved Dalfurer og Kløfter, gennem hvilke Veje og Vandløb snøede sig ned mod Lavlandet, skaaret i Tunger, hvis yderste Spidser i Nord fra Magdalenehøj til Iskulebakken og i Syd fra Galgebakken til Hjortebakken faldt brat af mod den lave Forstrand, medens 20 derimod Skottebakken og Langebjerg gik over i den lavere Udløber Krogen, paa hvis Spids Slottet laa.

Krogen Naar Jorden mellem Karmeliterklostret og Kongensgade ved 1550 betegnes som »en Have, der kaldes paa Teglbakken«, maa det vel forklares saaledes, at her har været en Bakke, hvor Karmeliterne 25 har haft deres Teglværk, og hvor man antagelig har brændt Sten til Klosterets Opførelse. Senere er Teglværket nedlagt og Stedet udlagt som Have, men Kongensgade betegnes endnu i det 17de Aarhundrede af og til som Teglovnsstræde. Den Dag i Dag er *Teglbakken* trods alle Afgravninger højere end Omgivelserne, 30

og endnu for en Snes Aar siden kunde man, inden Hornbækbanen blev anlagt og »Grønnehave« planeret, se, hvorledes Vejen til Kronborg fulgte en Højderyg, medens Landet nord for var adskillige Alen lavere. Navnet Langebjerg forklares, hvis man antager, at det oprindeligt har indbefattet Bakkekammen i hele dens Længde, det senere Langebjerg, »Bjerget«, Teglbakken og dens Fortsættelse ud til Næsset, hvor Slottet laa.

Efter den Form, som denne Landtunge havde, set fra Søen, fik den Navnet Krogen. Selve Landtungens Højderyg hed »Bjerget«, i Modsætning til *Sletten* og *Sanden*, den lave Forstrand paa begge Sider. De to Navne bruges i Flæng, men det synes dog, som om Sletten oftest betegner Strækningen Øst for Iskulebakken og Langebjerg, medens Sanden mere bruges som den sandede Strækning øst for Sofiegade og Karmeliterklostret. Gaden øst for Klostret hedder saaledes »Klostergaden paa Sanden«, medens Kirkegaarden, der dengang kun omfattede dennes østligste og laveste Del nærmest Nygade, betegnes som liggende »paa Sletten«.

Strækningen fra Svingelporten og Rosenkildeporten ud til Bakkerne havde intet særligt Navn, men betegnedes som »udenfor *Svingelen*« og »udenfor *Rosenkilden*«. Sidstnævnte Sted kaldes undertiden »Harens Herred«, hvad der svarer til det ved andre Byer brugte Navn »Ramsherred«, der betegner et øde Sted, hvor alskens Løsgængere, der maatte frygte Lovens Haandhævere, havde Tilhold.

I vore Dage er dette Jordsmon uden om den gamle Bydel saa forvansket, at det er svært at finde tilbage til dets naturlige Udseende. Gennem Aarhundreder har Regnskyl jævnet Bakkeranden og højnet det flade Land og sandet Dammene til, medens Klintevoldens mange Kildevæld er afledte og udtørrede. Ved Anlæggelsen af Nordbanen 1860 skar man Banen ind ad den nuværende Stubbedamsvej til »den gamle Jernbanestation« og lavede den store Dæmning herfra vest om Byen til en Trækbane ned til Havnen, nu bedst kendt under Navnet J. L. Tvedes Vej. Ved Kystbanens Anlæggelse 1891 kasseredes alt dette. Jernbanen fik sin nuværende Beliggenhed, Byens Hovedforbindelse gl. Strandvej skares midt over, og der anlagdes en høj Dæmning, ad hvilken Vejen førtes fra Stengade ud til Viadukten igennem Borrevoldsbakken.

Hvor de to hernævnte Vejanlæg i Forbindelse med den i 1826—27 ligeledes ved Opfyldning anlagte Marienlyst Allé i vore Dage udjævner Overgangen fra Klintevolden til Lavlandet, faldt de stejle Bakker før brat af mod det af Damme og Kildevæld opfyldte Jordsmon paa begge Sider af Krogen. Da man 1580 anlagde *den ny Kirkegaard*, har der i Virkeligheden ikke været noget Valg

med Hensyn til Beliggenheden. Den indrettedes paa det eneste Sted i Byens nærmeste Omgivelser, hvor Kilder og Damme ikke hindrede Indretningen af en Begravelsesplads.

VI SKAL NU FORSØGE, saa godt det lader sig gøre, at udrede, hvorledes dette Landskab mellem Bakkerne og den gamle By saa ud i gamle Dage, idet vi overalt prøver fra det, som endnu staar, at finde tilbage til det, som svandt.

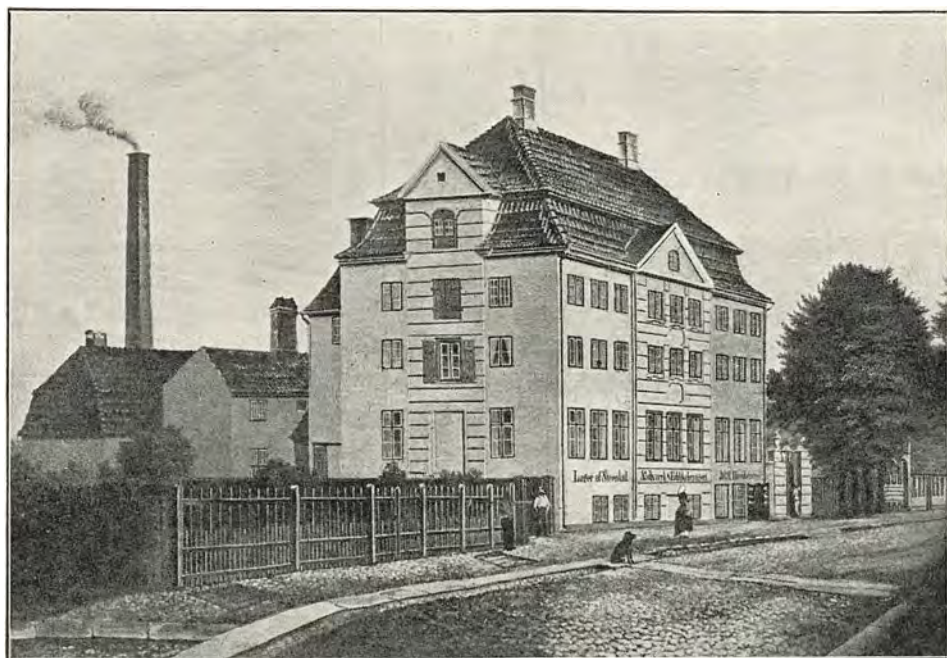
Lad os da begynde ved Byens Hovedindgang, *Svingelporten*, og gaa ud ad den nu afbrudte gl. Strandvej. Her ligger endnu paa Strandsiden en smuk Bygning (Nr. 10) opført ved 1760 af Købmand Späth, der boede her, medens han i Nabohuset (Nr. 8) havde indrettet et Sukkerraffinaderi. Nr. 10 blev senere Saltværk, og i Nr. 8 var i første Halvdel af det 19. Aarhundrede Byens første Badeanstalt. Længere ude laa »Villa Augusta«, af hvilken kun lidt af en Sidebygning er bevaret. Den har Navn efter Hendes Højhed Prinsesse Augusta af Hessen, formælet Baronesse Blixen-Finecke, der ejede den indtil 1890. Oprindeligt var den ligeledes et Sukkerraffinaderi og tilhørte Tømmermester Plum, der syd for dette hen imod Galgebakken havde sin Tømmerplads. Senere kom denne i J. J. Claessens Eje, som her indrettede en Ankersmedie. Længere ude gik Vejen helt ud til Stranden, idet den her slyngede sig ned om Galgebakken.

Paa Strandvejens Landside laa helt inde ved Svingelporten det gamle Konsumtionshus eller Akciseboden, nu Stengade Nr. 9. Her udenfor var en lille trekantet Plads, Svingelpladsen; men det maa erindres, at Kongevejen først blev anlagt ved 1780, og at der indtil da kun var Mark- eller Bivej i Fortsættelse af Stengade. Paa en Byplan fra det 17de Aarhundrede i Resens Atlas er det antydnet, at Svingelen er ved Enden af den nuværende Stengade (udfor Nr. 3), medens Byporten er helt inde, hvor Strandvejen støder til Stengade. Dette er sandsynligvis rigtigt og viser, at Svingelen ikke, som andetsteds angivet, er en »Snurre« til Passage for Fodgængere. En saadan vilde der jo være lige saa megen Brug for ved de andre Byporte. Fodgængere passerede, som det ses paa en Tegning af 1727 (S. 164) gennem en Laage, der selvfølgelig ligesom Porten holdtes lukket om Natten; men Svingelen er et Led for Vangevejen eller Fædriften og skal hindre Kreaturerne i at løbe ud paa Alfarvej og ind i Byen.

Den senere Akcisebod, Slagterstiftelsen, Stengade Nr. 6, er opført 1805. Den har utvivlsomt fra først af kun haft to Vinduer mod

Stengaden og imellem disse en aaben, overdækket Gang, sikkert med en Søjlerække, bag hvilken Konsumtionsbetjenten vankede frem og tilbage paa sin Vagt. Da den senere blev benyttet til Danselod, har man taget Loggiaen ind til Dansesal. Før Kongevejen anlagdes, hørte denne Grund med til Værtshuset »Pelikanen«, som vi forud har omtalt. Længere ude strakte sig en Række Gartnerhaver, blandt hvilke den førnævnte »Kokkens Have«, der den Gang naaede helt ned til Strandvejen.

De anselige Bygninger, vi her har nævnt — her var iøvrigt flere,

Gl. Strandvej Nr. 10. Opført ved 1760 af Købmand Späth.

10 som nu er forsvundne, deriblandt Henrik Steffens Barndomshjem, *Møllerne*
 — fandtes ikke i det 17de Aarhundrede. Paa Sukkerraffinaderier-
 nes Plads laa der indtil 1769 en Reberbane, ved Trykkerdammen
 den allerede omtalte Bleghave med Værtshuset »Emaus«, og ved
 15 Dammen Øst for Kokkens Have laa Lars Børgesens Bleghave, der
 omfattede Snippen mellem den ny Strandvej og Kongevejen. Den
 købtes af Mølleren Chr. Burup, der her byggede sit før nævnte
 Møllehus. Iøvrigt var det meste af Pladsen udenfor Svingelen i det
 17de Aarhundrede optaget af velhavende Købmands- eller Embeds-
 20 mænds Lysthaver. I Baggrunden hævede sig Møllerne i Horisonten.
 Yderst laa den hollandske Mølle paa Borrevold, ikke at forveksle
 med den nu saakaldte hollandske Mølle, hvis Navn mulig er en
 Overførelse af Navnet fra Møllen paa Borrevold, hvis det da ikke

snarere kommer af, at den efter Ejeren Hallander kaldtes Hallanders Mølle. Længere inde laa paa Stejlebakken Byfogdens Mølle og Bent i Ryes Mølle, hvis Møllehus gemmer sig i det lille Møllestræde, der nu fører om til Elektricitetsværket.

L. Boesen nævner 1757 de mange Møller her og omtaler som 5
noget karakteristisk for Helsingør, et særligt »Byens Vartegn«, en af de udenfor Ny Kirkegaards Port værende Vejrmøller, som »er forkert, det er, gaar mod Vinden, naar de andre gaar med Vinden«, hvilket »skal være noget rart«, som »rejsende, især Haandværks Burse gerne mærke sig«. Saavel Møllerne som Reberbanerne og 10
Bleghaverne var ved deres Antal og Størrelse karakteristiske for Helsingør, og tjente hovedsagelig til at opfylde de Krav, Skibsforsyningen stillede.

Den gamle Tegloun Ved Svingelen laa ogsaa *den gamle Tegloun*, der oprindeligt hørte til Sortebrødrenes St. Nicolaj Kloster og nævnes tilligemed 15
Mølle, Abildgaard og Humlegaard, mellem de Ejendomme, Erik af Pommern skænkede Klosteret. Teglgaarden synes, som nævnt, at have ligget omtrent der, hvor »Pelikanen« senere fik Plads (Stengade 4), hvorimod den senere Tolder Morten Jensens Teglgaard vistnok laa noget nærmere ved Kokkens Have. Der er al Rimelighed for, at Sortebrødreklostrets Mølle har haft sin Plads paa den 20
nærliggende Stejlebakke, og at dets Abildgaard og Humlehave laa her »udenfor Svingelen«, og naar der gives Munkene fri Skov i »Ørved«, er der al Sandsynlighed for, at der her er Tale om en Skov (Ved) ved Sjællandsøre. 25

I det Kongebrev, ved hvilket Christopher af Bajern bekræfter Erik af Pommerns Gave, hedder det, at Sortebrødreklosteret ligger 30
»sønden ved Byen udenfor Graven ind til Adelvejen paa alle Sider omkring liggendes«. Det ligger imidlertid nu indenfor Grøften, og saaledes har Forholdet været, saa langt tilbage Kæmnerregnskaber og Tingbøger rækker, d. v. s. i hvert Fald siden ca. 1550. Indgangen var ad den nuværende Munkegade fra Fiolgade, og her laa nord for Indgangen helt ind i det 18de Aarhundrede et Hus ved Navn »*Ringeporthus*« — eller *Ringeporten ved Nilaus*. Klosters Kirkegaard strakte sig ud til Stengade paa Strækningen fra Fiolgade til Klostergade. Klosterkirken blev 1554 udlejet til Blasius Pottemager for 24 Mk. danske aarlig, og senere til hans Broder. 35
1582 nedrives »det gamle Stenhus udi St. Nikolaj Kloster«, altsaa rimeligvis Klosterkirken; men den mærkelige lille Karré mellem Graabrødrestræde og Munkegade, hvor den antagelig har ligget, ser paa det ældste Kort, vi har (fra 1697), ud som den Dag i Dag. Derimod er Gadenavnene Klostergade, Munkegade og Graabrødrestræde en kedelig Opfindelse fra Midten af forrige Aarhundrede, da man endnu følgende P. H. Resens forvirrede Angivelser om 40

helsingørske Klostre, mente, at St. Nicolaj var Graabrødreklostret. Stedets tidligere Navn var under eet Gammel Kloster, og Husene havde da ogsaa fortløbende Gadenumre, hvilket var en Vejledning for den historisk interesserede. En ny Nummering i den seneste
 5 Tid har tilsyneladende uden Mening tilintetgjort dette sidste Spor af den historiske Sammenhæng.

Paa Planen i Resens Atlas ligger Klostret udenfor Grøften. Det er galt, thi Grøften gik dengang, hvor den endnu har kunnet ses ved Udgravninger, — i søndre Kant af Klostergade og videre parallelt med og syd for Gyldenstræde. Da Grøftens øvre Løb laa nærmere Fiolgade, er der en vis Mulighed for, at dens Udløb oprindeligt har været nærmere mod Byen, og man, for at faa Klostret hegnet, senere har ledet Strømmen hen til dens sydligere Plads, hvor der vel forud kan have været et Afløb for Hestekilden. Men
 15 det kan ogsaa tænkes, at Klostrets Beliggenhed i ovennævnte Dokument er betegnet i Forhold til den ældste By fra Valdemarstiden, der, som nævnt, kan have ligget syd for Grøften. Thi hvis selve Byen har ligget syd for Grøften, laa Sortebrødreklostret jo set fra Byen »uden Graven«. Vi kan andensteds komme tilbage
 20 til dette Spørgsmaal.

ROSENKILDEPORTEN for Enden af Sudergade var i det 18de Aarhundrede ikke en rigtig Byport. Her var kun en Stente eller »Stette«, Rosenkilstetten, hvor man kunde smutte over Byens Hegn ud i Bymarken. Nogen Akcisebod som
 25 ved de andre Byporte vides her ikke nogensinde at have været. I Frederik II's og Christian IV's Tid var her dog en Port og Fægang, gennem hvilken Kvæget kunde drives i Marken. Den kaldes »Rosenkildeporten« eller »Koporten«, sjældnere »Vesterport«.

Sudergaden, eller som den i Middelalderen en enkelt Gang paa Dansk kaldes: Skomagerstræde, er en af Byens allerældste Gader og har utvivlsomt oprindeligt været Byens Udstræde mod Nord. Derpaa tyder ikke alene, som vi senere skal se, den hele Byplan, men ogsaa Gadens Navn. Suderen eller Skomageren anbragte man nemlig helst i Byens Udkant, thi Skomagerne købte den Gang raa
 30 Huder af Slagterne og garvede selv deres Læder, hvorfor de i deres Nærhed havde ildelugtende Garvergruber, som man ikke vilde have inde i Byen. Den Grund, som Bjergegade Nr. 18 paa Hjørnet af Sudergade nu ligger paa, kaldes engang i et Skøde for »Suderekrogen«. Det er ikke aldeles udelukket, at der hermed
 40 kan menes, at de zünftige Skomagersvende her har haft deres Kro,

men sandsynligt er det ikke. Navnlig Brugen af Ordet Suder for Skomager tyder paa, at Navnet er meget ældre end Svendekroerne. Ordet Suder forekommer overhovedet næppe nogensteds i zünftige Vedtægter, der helt igennem bruger tyske Navne. Det er derfor rimeligere at antage, at her har været en Krog, hvor Suderne havde deres Garvekuler, ved hvilke de, naar en Læredreng skulde have sin Svendeindvielse, samledes og lod den unge Mand plumpe ned i Kulens Uhumskheder for at lære ham at taale Livets Modgang.

*Udenfor
Rosenkilde-
porten*

Sudergade var altsaa et Kostræde, der i Byens Udkant førte hen til Koporten. Kom man udenfor denne, standsedes man af Hjortebakken, hvis Stejlhed ikke tillod at drive Køerne op over den og endnu mindre at køre over den. Vejen bøjede derfor af til venstre uden om Bakken, indtil den omtrent ud for den nuværende Murergade stødte sammen med en anden Markvej, der øst om Stejlebakken snoede sig op fra Stengade. Omtrent ved Murergade, hvor Bakken var lavere, gik Vejen op. Et Stykke længere fremme delte den sig i to, af hvilke den ene gik over den nuværende hollandske Mølle og fortsatte i Vejen til Margrethehøj, hvor den stødte til Rørtangsvejen eller Gammel Gurrevej, medens den anden drejede til højre og fortsattes ad den nuværende Rosenkildevej. En anden Vej fulgte som nævnt fra Rosenkildeporten Skottebakkens Skraaning over til det, vi nu kalder Møllebakken, hvor den gik i Flugt med Esromvejen. Det var ikke alene Hjortebakken, men ogsaa Kronborg Ladegaard-Dammene og forskellige Højde- og Mosedrag, der hindrede en ordentlig Indkørsel til Byen vest fra ad Rosenkildeporten, saa der var ingen Fare for ulovlige Varetransporter af Betydning ad denne Vej. Foruden som Markveje havde de to hernævnte Udkørsler uden om Bakkerne Betydning som Mølleveje, den nordlige i ældre Tid tillige som Forbindelse til Esromvejen. Men senere gaar Færdslen fra Esromvejen ind mod Ny Kirkegaards Port. Her anlægges en Akcisebod, og Kirkegaardens Indhegning var ikke mere solid, end at Bøndervognene kunde skyde Genvej ind over den. Efterhaanden mistede Vejene fra Rosenkildeporten al Betydning, Møllerne paa Hjortebakken forsvandt, og den paa Skottebakken rykkede over paa sin nuværende Plads ovenfor Ny Kirkegaard.

I Sudergadens vestlige Del laa paa begge Sider store Haver, af hvilke den paa Nordsiden, som optog ca. Halvdelen af Karréen, i det 18de Aarhundrede tilhørte den velhavende Fru Arentzen, der inde i Haven havde sit elegante Havehus, som først blev revet ned for en Snes Aar siden. I det 18de Aarhundrede laa her en Række Smaahuse (Nr. 1 og 5 til 11) mellem Sudergade og Haven, der havde sin Indkørsel, hvor nu Nr. 3 ligger, men i det 16de Aar-

hundrede var der til begge Sider ubebygget, og paa Nordsiden ejede Sogneherren Rasmus Lauritzen den store Have.

Udenfor Rosenkildeporten laa til højre Rosenkilden, som gav Stedet Navn, og hvis Væld endnu for en Snes Aar siden fandtes inde paa den gamle Tømmerplads nord for Rosenkildevejen. Herredsfoged Ole Lund skildrer i sine Erindringer fra det 19de Aarhundredes første Halvdel det Folkeliv, der rørte sig her ved Kilden St. Hans Aften. Skildringen kan maaske være rigtig, men naar han kalder Kilden St. Hans Kilde, er det ikke rigtigt. St. Hans Kilden laa i Møllelægget. Fra samme Side kom ogsaa, som nævnt, Strømmen fra Spildepengedammen og Kronborg Ladegaards-Søerne. Vejen mod Nord holdt sig inden for Løbet, medens den mod Syd i det 16de og 17de Aarhundrede førtes over »Strømmen« ad en Bro. Paa dette Sted nævnes ikke sjældent Rollebakken eller Rollebanen. Bakken er utvivlsomt Hjortebakken, og Navnet Rollebanen skal maaske blot betyde, at Ungdommen her, hvor den ikke var generet af Færdsel, har haft sin stedlige Rutschebane.

Ved Rosenkilden laa en Bleghave, og i Tidens Løb kom her nogle »Sædhaver«, men iøvrigt laa Egnen fra Ny Kirkegaard helt om til Stejlebakken hen som »Dam og Lung«, som det hedder, et sandt »Harens Herred«, hvor der maaske fandtes en enkelt liden Hytte, men hvor iøvrigt enhver færdedes i Frihed, blandt Lyng og Gyvel med Slaaenbuske og vilde Roser, fra Tørnebuskegaden (nu Fiolgade) helt ud til Bakkerne, hvor til højre Møllerne paa Hjortebakken og Skottebakken med Vandmøllen ved Strømmen midt imellem, og til venstre de to Møller paa Stejlebakken, der indtil Christian IV's Tid ogsaa prydedes af en af Byens Galger, dannede en malerisk Baggrund.

I Slutningen af det 18de Aarhundrede anlagdes der Nord for den nuværende Rosenkildevej paa Bakkens østlige Skraaning den saakaldte Distons Have, oprindelig en Køkkenhave til Skibsforsyning, senere som Tegnens Have en af Helsingørs smukkeste Lysthaver.

I Byens Kæmnerregnskab for Aaret 1580 finder man følgende:
»Bekostning paa den ny Kirkegaard, som nu dette Aar bygdes paa Sletten.

*Ny
Kirkegaard*

Item efter som Lejligheden nu begav, at disse tvende Kirkegaarde i Byen vare ganske forgravne, at næppelig var Rum derudi flere at begraves, da (blev) Borgmester og Raad ens, som og Menigheden samtykte, at lade indplanke et Stykke Jord paa Sletten, og der at indelukke til en Kirkegaard, og der paa er gjort denne Bekostning«.

Derefter følger Regnskab over, hvad Byen, efter at Kirken havde betalt sin Part, havde anvendt til Materialer og Arbejdsløn.

Da Byen hverken havde Forraad af Stolper og Deller (Planker) eller af Penge, maatte de to Kæmnere Broder Jensen og Jens Holm lægge Pengene ud til Indkøb og betale Vognmændene, der kørte Tømmeret ud, samt Jep Tømmermand og hans Selskab, der »indplankede samme Kirkegaard«. Arbejdet blev udført om Vin- 5
 teren, thi der forekommer bl. a. en Udgift paa 2 Skilling »for at lade skærpe 2 Jernstænger at støde Hul med gennem Jorden udi Frostet, der som Stolperne sattes ned«.

Her ved Ny Kirkegaard laa i gammel Tid en St. Jørgensgaard, og L. Boesen fortæller, at en gammel Mand har vist ham dens Plads. Den nævnes ikke i Skøder eller andre gamle Dokumenter, 10
 men den kan have haft Tilknytning til Lægedomskilden (St. Hans Kilde) i Mølløvænget. Ved denne laa et gammelt Hus, og medens Pladsen paa Bakken allerede det 17de Aarhundrede og før var optaget af Møllerne ved Esromvejen, er den saakaldte Wibroes 15
 Mølle af ret sen Oprindelse. Under Pesten 1711 opførtes der en Assistens- eller Pestkirke paa Ny Kirkegaard, men den blev nedrevet 1738 og Materialet brugt til et Hus ved Havnen.

Den saakaldte »Ny Kirkegaard« beholdt dette Navn til langt ind i det 19de Aarhundrede. 1824 opførtes her et Ligvognsskur og ved samme Tid tillige de murede Piller og Stakitværket mod Ny- 20
 gade, og 1828 udkom der et »Reglement for den ny Kirkegaard«. Dette har senere medført den Misforstaaelse, at den skulde være anlagt ved denne Tid. Sagen er, at den hed den ny Kirkegaard, saalænge nogen af Kirkerne benyttede deres gamle Kirkegaard 25
 inde ved Kirken. Antagelig betegner det her nævnte Reglement netop, at man ophører hermed. Efterhaanden ophører man da ogsaa med at betegne Kirkegaarden som ny, nu var den jo ogsaa henved halvtredie Hundrede Aar gammel. Men Byporten ved 30
 Enden af Stjernegade, hvor Akciseboden laa paa det tomme Hjørne af Kirkegaarden, der i vore Dage markeres af et gammelt Kirsebærtræ, hed endnu, saa længe den stod, »Ny Kirkegaards Port«. Naar det 1580 hedder, at den ny Kirkegaard laa paa Sletten, kan her kun tænkes paa dens allerældste Del, nærmest ved Nygade, og endda er det geografisk set ukorrekt, da vi her er oppe paa 35
 Krogens Bakkedrag. Men Strækningen laa den Gang øde hen og regnedes derfor med til »Sletten« eller »Sanden«.

Den næste Byport, Røde Port, laa efter 1660 ved Enden af Røde Port Lundegade, hvor Akciseboden havde sin Plads paa Snippen mellem denne Gade og St. Annagade. Før den Tid laa den som nævnt 40
 længere inde. Ingen af de to her omtalte Byporte kan være ældre end Frederik II's Tid, da Grunden fra disse ind til Sudergade først blev bebygget ved 1580. Ved Midten af det 16de Aarhundrede var her kun enkelte Smaahuse spredte mellem »Sædhaver«, »Græs-

haver«, Blegdamme og Fiskedamme og nærmest Stranden øde Sandstrækninger. Her laa bl. a. »Lammehave« og »Hornfiskemose«, hvilket sidste Navn tyder paa, at Dammene her kan være Stranddamme, som er dannede ved Tilsanding.

5 Vi skal nu, følgende Gaderne fra Syd mod Nord, give en Skildring af Byens Udkant.

Den nuværende Fiolgade hed i sin Begyndelse fra Stengade til Sudergade St. Olai Gade (St. Olufs Gade eller St. Oles Gade, undertiden Ochelajgaden) — maaske en Forkortelse af St. Nikolajgaden efter St. Nikolaj Kloster. — Dette Navn delte den med sin Fortsættelse paa den anden Side Stengade, det nuværende Skyttenstræde, der jo ogsaa førte op til samme Kloster. For sig selv havde den derimod Navnet Christian Morsings Stræde efter en Mand, der ved 1600 ejede Hjørnedet, Stengade 21. Fra Brøndstræde til Sudergade hedder den undertiden »Tornebuskegade« eller 15 Byens Udstræde, hvad der viser dens landlige Udseende, antagelig med Slaentorn ved den ene Side af Gaden. Nord for Sudergade gik den næppe, her var Mark og Have, et enkelt Møllehus nedenfor Skottebakken, og ingen Gade eller Bebyggelse. Først ind i det 20 18de Aarhundrede føres den med en Drejning mod Øst igennem til Forbindelsen med Stjernegade, hvorfra den henter sit Navn. Det var nemlig ved denne Forbindelse, den erhvervede sig den Ejendommelighed, hvoraf den fik sit senere Navn Fiolgade. Dermed hænger det saaledes sammen: Helsingørs Borgere maatte en 25 Gang imellem, tvungne af Øvrigheden eller af Frygt for Pestens Rædsler rense deres Gaarde og Gader. Snavset skulde da køres udenfor Byen, men man drev det sjældent videre end til at læse det af lige udenfor Byporten. Det var navnlig almindeligt, at Skarnagerne tømte deres Vogne ved Ny Kirkegaards Port, hvorfra det paa Grund af det hældende Jordsmon flød ned i den nordlige Del af Stjernegade, som derfor fra Byporten til Sudergade kaldtes Skidenstræde. I Christian IV's Tid omskrives dette Navn ofte ironisk til Fiolgade eller »Phiolens Stræde«. Og da Fiolgade i det 18de Aarhundrede førtes igennem til Kirkegaarden, fik den 35 sin Part af Snavset, saa begge Gaderne nu blev lige kvalificerede til de anførte Nayne. I Tidens Løb delte de dem da saaledes, at Stjernegade beholdt »Skidenstræde«, og den anden kom til at hedde »Fiolgade«. Paa lignende Maade er det vel gaaet i København, hvor Fiolstræde og Skidenstræde (nu Krystalgade) ogsaa 40 ligger i hinandens Nærhed.

I hele den her omhandlede Bydel mellem Sudergade, Fiolgade og Stjernegade har der i det 17de Aarhundrede været yderst ringe Bebyggelse. Af de Bygninger, der staar nu, er næppe nogen ældre end det 18de Aarhundrede. Paa Sudergades Nordside laa i Chri- *Skidenstræde*

stian IV's Tid der, hvor nu Nr. 9 ligger, det saakaldte »*Spindehus*«, hvor de fattige blev anbragt for ved Spinderi at bidrage til deres Underhold, og i Stjernegade, der hvor nu den sydligste Del af Nr. 29 ligger, laa ved samme Tid *Skottehuset*, der tilhørte de skotske fattige og beboedes af den skotske Hattemagerslægt Fenton, der ogsaa optræder i Helsingborg. Lige overfor ligger Byens første virkelige Sygehus opført 1764 og udvidet 1780, et af Landets ældste Provinssygehuse, opført med det i 1755 i København opførte Frederiks Hospital som Forbillede. Da Øresundshospitalet opførtes 1796, blev dette militært Sygehus. Sudergade Nr. 13 købtes 1783 af Byen, der her indrettede Kvarter først til en Afdeling Husarer og siden til det sjællandske Jægerkorps, hvorfor Gaarden blev kaldt Husargaarden — senere Jægergaarden. Den var en Tid indrettet til Sygehus for Soldater, men den solgtes igen 1798. Den smukkeste Gaard i dette Kvarter er Stjernegade 25, som er opført 1768 af Generalmajor v. Schnitter. Det følgende Hus — Nr. 27 — opført ved 1825 — er den af alle gamle Haandværkere under Navnet »*Den forgyldte Hue*« kendte Svendekro, der havde sit Navn efter Værtinden Madam Søborgs forgyldte Nakkestykke. Indtil for et Aar siden stod her endnu Resterne af den gamle Keglebane, enhver Svendekros uundværlige Tilbehør. Hjørnedet Nr. 31 ved Ny Kirkegaards Port er opført ved 1700 af Konsumtionsforpagteren, Løjtnant Taxt. I det 17de Aarhundrede laa her fire Smaahuse, af hvilke det ene 1695 var nederfaldet og derfor blev indplanket til et Haverum. I det hele taget har denne store Karré i det 17de Aarhundrede kun rummet Rigmænds store Haver og enkelte Fattigfolks Smaahytter. 1682 var den værdifuldeste Ejendom i Karréen Borgmester Braems Have, Hus og Hestemølle (nu Stjernegade 23 — kaldet »*Amerika*«). Denne Ejendom var vurderet til 100 Rdl., en anden til 80 og to til 50 Rdl., derefter var 8 vurderet til 20—30 Rdl., 19 til 8—16 Rdl., 4 til 6 Rdl., 1 til 5 og 5 til 4 Rdl., samt endelig en liden Have vurderet til 2 Rdl.

UD TIL AKSELTORVET ligger paa Hjørnet af Bjerregade og Kampergade Dr. Neanders Gaard, som er opført af Johan Samuel Neander, der efter at have staaet i Københavns Barberlav ved Frederik IV's Død fulgte Anna Sofie Reventlow til Klausholm som hendes Livlæge. Her blev han forelsket i en af Dronningens Hofdamer Charlotte Amalie Offenbergh, der fødte ham en Datter, som det lykkedes ham i al Hemmelighed at transportere bort fra Slottet. Sagen blev dog opdaget, Neander arresteret

og »den lille Offenberg« indespærret paa Klausholm, men 1736 blev de gift og to Aar efter bor de i Helsingør, fra 1747 i Gaarden paa Torvet, som Enken 1765 solgte til Generalkrigskommissær Tuxen, der har ombygget Fløjen mod Torvet.

- 5 I det 17. Aarhundrede laa her en to Etages Bryggergaard og derefter i Rad hen til Kongensgade 4 andre Bryggergaarde, af hvilken een ejedes af den Peder Nielsen Kæmner, der 1626 tegner sit PN. under Opgørelsen over Udgifterne ved 8 Heksebaal. Det er altsaa ret ansete Borgere, der bor i Gaden.

Dr. Neanders og Generalkrigskommissær Tuxens Gaard paa Axeltorvet.

- 10 Landskabet beherskedes her af »Bjerget«, hvis højeste Del mellem Kampergade og Kongensgade dengang maa have været adskilligt højere end nu. Dette fremgaar bl. a. af, at Huse øst for Ny Kirkegaard paa den nordlige Side af Simon Smeds Stræde, d. e. Kongensgade, betegnes som liggende »neden Bjerget«, eller
 15 »under Bjerget«, skønt Jordsmonnet her i vore Dage kun er faa Alen lavere end »Bjerget«. Det nuværende Akseltorv er ikke gammelt. I 1690'erne brændte 4 Smaahuse, der laa paa dets sydøstlige Hjørne. Stedet laa derefter øde hen og betegnes som »den brændte Plads«, indtil den i det 18de Aarhundrede indrettedes
 20 til et Torv, der var knapt en Fjerdedel af det nuværende. Først efter endnu en Ildebrand 1864 fik Torvet sin nuværende Størrelse. Karréen mellem Akseltorvet og St. Annagade hed i det 16de

Kagholmen Aarhundrede »*Kagholmen*«, Groskenstræde hed Kagholmstræde, og Kagholmen strakte sig, før Kongensgade blev anlagt, vistnok ganske ubegrænset ud ad Lappen til, saa langt som der var Antydning af Bebyggelse. Ordet Holm betyder her, som det enkelte andre Steder forekommer, hvad vi vilde kalde en Karré. Navnet viser, at Kag'et, hvor Forbryderne straffedes, engang maa have haft sin Plads her, men det kan ikke med Sikkerhed paavises, at Stedet nogensinde har været benyttet til Kagstrygning eller anden Afstraffelse. Antagelig har her i Erik af Pommerns Tid været Byens Rettersted. I Frederik II's og Christian IV's Tid stod i hvert Fald Galger og Stejler som nævnt syd for Byen, først paa Stejlebakken, senere paa Galgebakken og nord for Byen paa Iskulebakken ved Lundehave. Der henrettedes Sørøvere ved Toldboden og tændtes Heksebaal paa Sletten, hvor ogsaa af og til Hentrettelser fandt Sted, naar de da ikke foretoges paa Bytinget eller Rettertinget, der laa i Stjernegade og senere flyttedes om i Sudergade ud for det nuværende Akseltorv. Derimod ved man, at Bøddelen boede paa Kagholmen, og her holdt i det hele taget Samfundets Udskud til. Saaledes greb man 1562 fire Tyve, som havde overnattet hos Mads Landseknægt paa Kagholmen.

Kampergade Ved det nordøstlige Hjørne af Akseltorvet boede ved 1550 en Mand ved Navn Andris Kampen, der antagelig har stammet fra Byen Kampen i Holland. Efter ham har Kampergade faaet Navn. Men dette Navn brugtes ogsaa om dens Fortsættelse Groskenstræde og om Bjergegade. Det betegner i det hele taget en Gade, der fører op til Andris Kampens Hus. Navnet Bjergegade er yngre. Oprindeligt sagde man hyppigere »paa Bjerget«, »oven Bjerget« og »neden Bjerget«.

Groskenstræde Groskenstræde er et Eksempel paa en Gade, der har mange Navne. Ofte betegnes den blot som »det lidet Stræde, som løber af St. Anna Gade mod Bjerget« eller lignende. Naar der tales om »Tværstrædet«, menes der oftest denne Gade. Men iøvrigt faar det vekslende Navne efter Personer, der ejer en Hjørnegaard. Efter Saxe Clementsens hedder det snart Saxegade og snart Clementsstræde, under hvilket sidste Navn det er opført i Resens Atlas. Efter Rasmus Skolemester hedder det i lang Tid Rasmus Skolemesters Stræde. Tilsidst faar det Navn efter en Bager Jokum Kros, der ejede et Hjørnested mod St. Annagade. Og nu udvikler det sig fra Jochum Kros eller Groses Stræde gennem en Række Variationer Grosses Stræde og Groskenstræde, snart med og snart uden Jochum, indtil Fornavnet nu endelig er glemt, og vi kun har det forvanskede Efternavn.

Det var iøvrigt kun de allerfærreste af Gaderne, der nøjedes med et Navn. St. Annagade er dog en ret fast Betegnelse for den

nordligste Del af Gaden, som vi her har med at gøre. Kongensgade hedder Simon Smeds Stræde, Casper Finckes og senere Morten Finckes Stræde. Dens østligste Del kaldes undertiden Slots-
 5 og endelig hedder denne Del af den, som nævnt, ogsaa Teglovnstræde.

*Casper
Finckes
Stræde*

Navnet Lundegade, der stammer fra en Birkelund, der ogsaa gav Lundehave sit Navn, gaar i det 17de Aarhundrede af Brug og erstattes af Bøddelgade, fordi Bøddelen boede her. Dette Navn
 10 fastholdes til 1847, da Gadens Beboere føler sig ilde berørt af Navnet, og andrager om at faa Lov til at kalde den Lundegade. Her opførtes 1783 den 600 Alen lange Claæssenske Reberbane, af hvilken en Rest endnu staar tilbage. Og her laa Reberbanedammen, der før hed Krodammen efter Lundegaards Kro.

Lundegade

Den Gade, der i vore Dage gaar langs med Havnen fra Havnepladsen mod Nord og ender ved Allégaarden, hvor den forener sig med St. Annagade, hed i det 16. Aarhundrede »Klostergaden« eller »Klostergaden paa Sanden«. Aarsagen hertil var, at Klosteret
 15 der ikke alene rummede Skole og Hospital, men ogsaa en hel Avlsgaard med et betydeligt Jordtilliggende, havde sin Port mod Øst ud til denne Gade. Af samme Grund betegnes Husene her ofte som liggende »ved Klosterets Port« eller »ud for Klosterets Port«. Klosteret har da aabenbart oprindelig været det, der mest prægede denne Gade, ikke ved sine Bygninger, der laa nærmere mod St.
 25 Annagade, men snarere ved Færdselen hertil, her kom Vogne med Brændsel og Fødevarer til de mange, der boede i Klosteret, med Salt, som Klosteret skulde have af Øresundstolden, med Høsten fra Klosterets Marker og Tiendekornet fra Omegnen. Det var for den Tid en saa betydelig Trafik, at den nok kunde karakterisere Stedet. I Frederik II's Tid bruges undertiden ogsaa Navnene Kongensgade og Slotsgaden. Hertil kommer saa en Del Betegnelser efter Personnavne. Klostergaden er imidlertid en stadig tilbageværende Betegnelse indtil man i det 18. Aarhundrede begynder at hæfte sig ved den anden Del af det oprindelige Navn og kalde
 35 den *Sandgaden*. Nærmere henimod 1800 faar man her plantet en Allé, der fører ud mod Marienlyst og derfor hedder Marienlyst Allé, indtil i 1820'erne den nuværende Marienlyst Allé anlægges, hvorefter den første Del af Navnet forsvinder, saa den blot kaldes Alléen. Parallelt med og øst for denne Gade gik en kort Gade, der efter en Beværtning bar Navnet Lille-Jylland, som ved et lille
 40 Stræde »Pilestrædet« stod i Forbindelse med Sandgaden. Herude indrettedes 1648 et lille Hus til Byens Pesthus, og iøvrigt udgjordes Lille-Jylland af en Række smaa Soldaterhuse. Derimod rummede Sandgaden en Del velhavende Folks Boliger, bl. a. laa vistnok her

Sandgaden

Lille Jylland

Slotsfogdens Gaard Lappenborg eller Rappenborg, hvor to af Christian IV's Sønner gik i Skole.

Lappen var en Række Fiskerhuse mellem St. Anna Kloster (den senere Kronborg Have) og Strandbredden, der dengang var nærmere ved Husrækken end i vore Dage. Navnet Lappen, »der Lappe«, betegnede i det 16de Aarhundrede paa Søkort en Grund i Sundet udfør denne Bebyggelse. Mellem Lappegrunden og Strandbredden var der dog sejlbart for mindre Skibe, og i det 16de Aarhundrede var her Anløbsbroer, hvor man lossede Sten til Lunde- have, og hvor ulovlig Indførsel af Varer ofte fandt Sted. Paa Braunius Byplan, der stammer fra det 16de Aarhundredes Slutning, vil man se disse Broer afsat.

BYMUR OG BYPORTE

KONG HANS havde 1508 befalet Helsingørs Borgere »for den Lejligheds Skyld, som nu paa Færde er inellem os, Riget og vore og Rigens Fjender«, »at bestærke og befæste« deres By med Grøfter og anden Befæstning, som dertil hører«. Hvad Resultatet heraf blev, vides ikke. Men den Befæstning, der kan have været fra Middelalderen, er utvivlsomt lagt øde i Grevens Fejde, og Helsingør synes derefter at have været en aaben By, lige til Frederik II og Christian IV søger at give den et Værn.

Kong Hans
1508

1585 er Borgmestre og Raad paa Slottet »at tale om den Ringmur, kongl. Majst. vil have omkring Byen, desligeste om hans Majst.s Brev ydermere paa Byes Fortaa end tilforn haver været, (og) da samme Tid foræredes kongl. Majst.s Tjenere og Vagten udi Porten med 20 mark«. Hans Majestæt havde været Byen naadig med Udvidelse af Byjorden, og Borgmestre og Raad havde aabenbart den bedste Vilje til at gøre Gengæld.

Frederik II
1585

Næste Aar tog man fat paa Arbejdet, men nogen Mur blev det ikke til. Der omtales kun et »Byes Plankeværk«, som opsættes paa en Strækning ved Grøften i Nærheden af Svingelporten. Derimod blev Vandløbene ved Byen forsynet med Broer, Vejene udbedrede og der blev bygget Porte ved Byens Indgange.

Dog fremgaar det af senere Oplysninger, at da man 1617 begynder at opføre Bymur mod Stranden, staar der her noget gammelt »Stakitværk«, som først maa nedbrydes. Muligvis er der da i Frederik II's Tid rejst Plankeværk om Byen, i hvert Fald mod Stranden.

Der bygges 1587 fire Broer, en »ved Sjællandsøre« (d. e. ved »Landbroer« Emaus), en »ved Nestebæk«, en »ud for David Hansens Have ved Grøften«, og endelig »den Bro, som løber af Sudergaden op mod Rullerbanen der sammesteds«. De to sidste betegnes ogsaa som 5 Broerne ved »de tvende Porte, som ere bygde ved Grøften og ved Rullerbanen«. De tre førstnævnte ligger utvivlsomt alle udenfor Svingelen, den første er Broen over Afløbet fra Borrevoldsdammen, den tredje er Broen over »Grøften« ved Svingelen. Nestebæk er et ukendt Navn, men maa efter den Forbindelse, hvori det anføres, betegne Afløbet fra de to Blegdamme nordøst for den 10 nuværende Teknisk Skole, »Porten ved Rullerbanen« (eller Rulle-

Den sydlige Del af Helsingør med Bymur i Forgrunden. Efter P. H. Resens Stik.

bakken) er Rosenkildeporten. Her maa være Tale om en Bro, der paa Vejen syd om Hjortebakken fører over »Grøften«.

Portene var af Egetræ. Der byggedes ialt 4, nemlig de to oven- 15 nævnte og to andre mod Stranden. Der købtes »36 store forinnede, udfilede Søm, med store trinde Hoveder, som Hængslerne paa Porten ved Grøften er med paaslagen«, samt 170 do. Søm, til de andre Portes Hængsler. Den ene Port mod Stranden havde 4 Dob- 20 beltstolper. Iøvrigt var de forsynede med noget Murværk, thi der brugtes 400 Tagsten at hænge over alle Portene. Rasmus Mur- mester skelnede over alle 4 Porte og oplagde Tagstenene, og sorte Jep (Jensen) (Fynbo) Tømmermand havde 8 fremmede Karle til Hjælp »at rejse baade Portene ved Stranden, samt tvende Karle, som stode ude i Stranden og hjalp til at opsætte Hammeren«.

25 Det næste, man hører om Bymur, er et Brev fra Christian IV 1616, hvori det hedder: »Vider, at vi naadigst for godt haver anset, at omkring vor Købstad Helsingør skulde en Mur opsættes, som kunde være Byen, dersom noget uformodendes paakom, til Værn og Beskærmelse og Indbyggerne der sammesteds til Gavn og Bed-

Byporte

*Chr. IV.s
Bymur*

ste«. Der skal derefter gøres en Ordning, hvorefter Arbejdet kan fordeles »mellem dem, der bor ved Stranden, og dem, der bor inde udi Byen«. »Og haver vi for raadeligst anset, at samme Mur skal begyndes ud mod Stranden«. Aaret efter sender Kongen Kalk fra Mariager til Bymurens Opførelse, og Lensregnskabet viser, at der laves »nogle store Stenladder«, som bruges til »at age store Kampesten af Skoven til den nye Mur«. Det gik dog kun langsomt fremad med Arbejdet. Den 13. April 1621 maatte man tilsige »alt Borger-skabet« Hus for Hus at høre kong. Majst.s Brev, hvilket blev læst for dem, at de skal forskaffe Kalk og Sten til Murens Bygning. Og Adelsmanden Henrik Ramel, som ejede en Gaard i Helsingør, fik Ordre til snarest at opføre den Del af Muren, der tilkom ham. 1624 lod Slotsherren Jørgen Urne i Anledning af »den Mur og Port og Taarn derpaa«, som endnu ikke er færdig, Borgmestre og Raad tiltale for ikke at have tilholdt Borgerskabet at fuldføre Arbejdet, men man undskylder sig med Byens store Uformuenhed formedelst en ny Bro, som ikke »tilforn været haver«, men som nu efter Lensmandens Ordre »hos den Bro, som kaldes Byfogdens Bro, af ny (er) færdiget, som højlig var fornøden, og Byen dermed geraden i stor Gæld«. Kalk er heller ikke at faa, og de Sten, man havde, er brugt til Brokar, som Kongen har ladet udsætte.

Det lykkedes kun at faa opført en Bymur langs Stranden, syd og øst for Byen, fra Grøftens Udløb ved Svingelen til Kronborg, og derfra til Lundehave, hvor den var sammenbygget med den 1607—09 opførte Mur fra Haven til Stranden og udenom Haven. Denne Havemur skal have været 10 Alen høj og var vistnok ogsaa tænkt som en Art Befæstning.

»Hver Hus, Bolig og Plads, liden eller stor, mellem Stranden og Stengaden«, maatte være med at bygge Muren. Og naar der »paagaar denne Fald og Brøst«, maa hver især holde sin Part vedlige. 1635 havde man ved Svingelen lagt Urensel saa højt, at »Børn kan løbe op paa Muren, og Tagsten ej kan blive liggende derpaa«. Man forstaar derfor, at det kunde lade sig gøre for en Karl ved Nattetid at stige over Byens Mur, da Portene var lukkede, hvad der dog var halsløs Gerning.

Mod Landsiden nøjedes man med Jordvold eller Plankeværk. Tue Jensen, Slagter, skriver herom i sin Dagbog: »Anno 1616 den 16. Septemb. satte Esbønderups Sogn, Søborg Sogn og Tikøbs Sogn det Stengærde omkring Baghaverne« (d. e. de Haver, der vender bort fra Byen ud mod Marken). Og senere fortsætter han: »Anno 1624, den 23. Juni, begyndte vi at arbejde paa denne Vold omkring Byen, som var Bønder, der gjord'et. Og var al Kronborg Len at gjør'et«.

1627 var denne Del af Arbejdet dog ikke færdigt, men Borger-

Helsingør fra Syd med Bymur. Efter en Haandtegning, der vistnok er udført af den hollandske Maler Cornelis Vroom, den yngre, 1645, da en stor hollandsk Flaade gik gennem Sundet.

skabet andrager om, at Bønderkarlene maa »hjælpe at grave og opføre Jorden«, og Bønderne af Kronborg og Frederiksborg Len maatte tilføre Tørven, dertil fornøden gøres. Kongen har derfor tilskikket sin Ingeniør, som skal afpæle, hvorledes samme Fortifikation bedst kan anstilles, og beder Lensmanden lade denne 5 fordele Arbejdet mellem enhver af Borgerne og Bønderne. Man har endvidere anmodet om at maatte bruge Tømmer og Kampesten, som er fremført til Havnens Bygning, og man faar Lov at bruge Stenene, men ikke Tømmeret. Det synes, som om der herefter er taget kraftigt fat, og en fransk Gæst, som 1629 kommer 10 til Byen, beretter, at den er omgivet af Mure.

Arbejdet og Bekostningen med denne Befæstning var trykkende »Gud give...« for Borgerne, og der var derfor ikke lutter Tilfredshed med Foretagendet. Da Kæmneren 1642 var ude ved Grøften for at »bese de ny Planker, der vare udslagne« — det var i Januar Maaned, og 15 man stjal i den kolde Aarstid ofte saadant Hegn til Brændsel — henvendte han sig til Anne Niels Rasmussens og spurgte hende, hvem der havde slaget de Plankeværk ud. Da svarede hun: »Gud give, at samme Plankeværk stod paa Galgebakken, og der var Ild derudi og dennem, som det havde ladet opsætte, stod eller laa 20 derpaa etc.«

Vi har bevaret samtidige Billeder, som giver et Indtryk af, hvorledes Chr. IV's Befæstning saa ud. I Resens Atlas findes den 25 *Portenes* *Antal* *Taarne* baade paa en Plan over Byen og paa et Billede af denne set fra Søen, og hos Pufendorf ser man den paa et Par Billeder og paa en Plan af Byen. Endvidere findes den paa et Maleri af Cornelis Vroom af 1645 og paa en Tegning, der vistnok er et Udkast til nævnte Maleri. Sammenholder man disse med, hvad der iøvrigt vides, kommer man til det Resultat, at der har været Mur mod Stranden i Syd og Øst, medens man paa de to andre Sider har 30 nøjedes med Jordvold, Stendige eller Plankeværk. Resen beretter, at der mod Stranden var 6 Porte; i en Skrivelse fra Byens Magistrat er det i det 18de Aarhundrede blevet til 7. To af disse Porte, nemlig den for Enden af den nuværende Sofiegade ved Øresunds Toldkammer, og den ud for Hovedvagsstræde ved Byfogdens Bro, 35 var forsynede med Taarne, endvidere var den for Raadhusstræde eller Toldbrostræde ved Byens Toldbod, der var Hovedindgangen til Byen fra Stranden, vistnok ret betydelig, uden dog at være forsynet med Taarn, som de to, der repræsenterede de kongelige 40 Myndigheder, Byfogden og Tolderen. De øvrige Strandporte, som vil blive omtalt senere, var antagelig ret ubetydelige. Pufendorfs Gengivelse af Porttaarnet nærmest Kronborg, er vistnok temmelig korrekt. Det var Byen, der bekostede Portene, og at disse var Byens Ejendom, ser man af følgende: Da man 1643 opdager, at

»Byens murede Port staar ungefær 3 Kvarter ind paa (Borgmester) Hans Povlsens Grund, mens endog et lille Udhæng oven ved Muren paa Porten findes at være ham til Forhindring«, be-

En Byport fra Christian IV.s Tid. Efter Pufendorf. Brudstykke af et Stik, som fremstiller Karl Gustavs Hjemferd efter Freden i Roskilde den 5te Marts 1658. Til højre det store Taarn paa Kronborg med den Overbygning, som det fik efter Branden 1629 og mistede ved Kronborgs Belejring i September 1658.

vilger man, at Hans Povlsen maa bruge ovennævnte Portrum
 5 ovenpaa til hans Nytte og Brug til den ny Bygning, han nu vil
 lade opsætte, paa den Betingelse, at han fremtidig skal »holde
 Stenværket paa samme Byens Port ved Hævd og Magt, Byen uden
 Bekostning og Skade.« Efterhaanden synes det at være blevet en

fast Skik, at Porttaarnene udlejes. 1648 fik Raadmand Niels Hansen Lov at bruge det Kammer over Byens Port bag hans Gaard mod at holde det vedlige og rømme det, naar Kongen ønskede det, og 1662 fik Raadmand Jørgen v. Vehlen paa lignende Maade bevilget »Taarnet her for Staden paa Peder Svendsens Bro, og sig den efter hans egen Vilje at bruge.«

Boder ved Muren Christian IV havde 1622, maaske for at fremme Borgernes Interesse for Murens Opførelse, tilladt »de, som efter vores naadigste Befaling haver ladet opmure den Mur, heneden om Stranden, at maa inden for den og tæt op til den lade sætte og opbygge nogle Saltboder, der at have Salt og anden slig Vare udi, dog saa, at forbemeldte Boder ikke kommer Gaderne til Forhindring, (og at) de ogsaa bliver bygget saaledes, at de med Hast kunde afbrydes, om noget uformodentligt (det Gud forbyde) paakom.« Det var i det hele taget ikke ualmindeligt, at man byggede Smaahuse og Boder inden- og udenfor Muren, saaledes at man sparede den ene Mur ved at sætte Bygningen tæt op ad Bymuren, hvad der betydeligt forringede dennes Værd som Befæstning. 1637 udnævnes der 8 Borgere til at »besigtige den locum privaticum, som er opbygget ved Byens Port, som man gaar til Byfogdens Bro, saa og Muren, formedelst en Trappes Skyld, som der er opbyggt.« Da Kongen, paa Grund af spændt Forhold til Sverige, 1652 lader undersøge Befæstningerne ved Helsingør og Helsingborg, følger der kort efter Ordre til Helsingør om »de Huse at lade nedbryde, som udenfor Muren der sammesteds ved Stranden befindes at være bygte, eftersom vi ingen Huse der ville have.«

Ringes Værn Som Værn var den helsingørske Befæstning kun brugbar mod Angreb fra Søen. Landsiden var Byens svage Punkt. Her var dels Stengærder, af hvilke vi vistnok har bevaret en Rest ved Reberbanehavens Vest- og Nordside, og dels forskellig Slags »Stakitværk«, der ofte blev stjaalet af Fattigfolk til Brændsel. Som Befæstning var dette Hegn intet værd, og desuden var Slottet ret svagt mod Landsiden. En hollandsk Gæst gør 1601 opmærksom paa, at det kan »højligens incommoderes« fra de høje Bakker. Under Svenskekrigen spiller Bymuren derfor ingen Rolle. Den er utvivlsomt bleven delvis ødelagt under Krigen, men de to Porttaarne mod Stranden fik dog Lov at blive staaende. Under den store nordiske Krig blev der 1710 udarbejdet en Plan til en ny Befæstning om Byen, saaledes at den ogsaa fra Landsiden blev omgivet af en Mur, men dette Forslag blev aldrig udført.

Konsumtionen Mod Søen bidrog Bymuren til at hindre Smugleri, og da der ved Forordningen om Konsumtionsskatten efter Freden 1660 bl. a. indførtes Afgift paa saa godt som alle de Varer, der førtes ind i Byen, fik Konsumtionsbetjentene deres Vagthus ved By-

porten, hvor Skatten opkrævedes, og Byens Hegn faar nu den mere beskedne Opgave at hindre ulovlig Indførsel af Varer. Konsumtionsskatten blev snart efter bortforpagtet til en Forvalter eller Inspektør, og denne er da stærkt interesseret i, at Byens Hegn og Porte holdes vedlige, en Interesse, der ikke var slet saa stærk hos Borgerskabet, der skulde betale Vedligeholdelsen, og som iøvrigt havde Fordel af, at Hegnet ikke lukkede altfor godt.

1685 meddeler Helsingørs Borgmestre og Raad, »de gode Her-
rer i Rentekammeret«, »hvorledes en Port her for Byen, kaldet
10 Svingleporten(!) (som næsten alle fremmede, naar de her til Byen
ankommer, skal igennem køre), er udygtig og ganske forfalden,
og Gud bedre det (destoværre), Byen er i saa slet Tilstand, som
med Jammer er at beklage, at hun kan ikke formaa, samme Port
at lade reparere, formedelst den store Vidtløftighed, hun stikker
15 udi,« hvorfor de »allerydmygest ville have ombudet de gode Her-
rer ville behage, at assistere Byen med noget Tømmer og Deller
(d. e. Planker) til samme Ports højnødvendige Reparation.«

Der kom dog ikke noget ud af dette, og Konsumtionsforvalteren
Edvard Kruse indsender 1687 en vidtløftig Skrivelse til Stiftamt-
20 manden, hvori han beklager, at han »tager stor Skade af Kon-
sumtionsforvaltningen udi Helsingør, ikke aleneste formedelst
Byen aftager og forarmes, men endog fordi den ikke lovligen vor-
der indhegnet, som ske kunde.« 1678 havde han af Borgmester
og Raad faaet Løfte om 100 Sletdaler til Indhegningen og erklæret
25 sig tilfreds dermed, skønt Arbejdet kostede over 200 Rdl. Men
end ikke de 100 Dlr. fik han.

Iøvrigt oplyser han adskilligt om Byens Hegn: »Den 15de Marts
næstforleden er Svingelporten nedfalden, som stod for den bedste
Gade.« Borgmestre og Raad har da ikke villet bekoste en ny Port,
30 skønt han forsikrer, at en saadan kunde gøres for 5—6 Rdlr., men
har nøjedes med at opsætte en Bom, der er saa ringe, at selv om
den »bliver tilslagen, kan ikke aleneste Svin, Faar, Lam, ja snart
sagt voksen Kvæg ubehindret drives igennem om Nattetider, hvil-
ket kan være og give Anledning og Hjælp til Underslæb i hans
35 kongl. Majst.s allernaadigst paabudne Rettigheder, baade ved
Tolden og Konsumtionen.«

Ved »Ny Kirkegaard« er Porten ganske borte, og er snart en
alfare Vej over denne Kirkegaard, saa at ikke aleneste Svin, Faar
og Kvæg om Natten derigennem kan drives, men endog agende
40 Vogne derigennem have fuldkommen Passage.« Porten her skal
betales af Kirken, og han anmoder om, at den maatte blive op-
sat »og om Natten tillukkes«.

Endelig andrager han om, at Borgmestre og Raad maa faa
Ordre til at betale Indhegningen og lade opkaste Grøfter samt

*Portenes
Forfald*

*Ny Kirke-
gaards Port*

Røde Port

»sætte en Port eller Bom ved Røde Port, som der tilforn haver været, saa derfor kan tillukkes om Natten, saa at der ikke skal være fri Ind- og Udfart om Nattetider,« hvad der ligeledes giver Anledning til »Underslæb saavel i hans kongl. Majst.s Told som i Konsumtionen.«

5

Den Ordre, som Stiftamtmanden derefter udsteder om Portenes Forfærdigelse, giver Anledning til et Gensvar fra Borgmestre og Raad. De erklærer først, at de ikke kender noget til Løftet om de 100 Dlr., der er givet af deres Formænd, og at de »formedelst

Det tidligere Karantænehus ved Stranden ud for Svingelen.

*Gærder
stjæles*

Byens ringe og slette Tilstand«, ikke har formaaet og heller ikke 10
nu formaar at betale dem. At Konsumtionsforvalteren kræver »at
ville have Byen nu paany indhegnet, er en Ting, som ikke er lette-
lig at efterkomme, thi Byen kan det umulig formaa. Tilmed, om
det end kunde bringes til Veje, kan det ikke continuere i 14 Dage,
det jo blev bortstjaalen. Thi kan man ikke maintainere skønne 15
Gaarde og Vaaninger inde i Byen, hvor Folk bor paa alle Sider,
og Vagt holdes om Nattetider, de alligevel ruineres, nedbrydes og
opbrændes, langt mindre er saadanne Gærder saa bestandige, de
jo snarere maatte bortstjæles, hvilket velædle Hr. Inspektøren
noksom er bevist. Formoder fordi (d. e. derfor), (at) han ej be- 20
gærer dette, som er Borgerskabet stor Hjælp til Ruin«.

»Bommen ved Svingelen er lige saa nyttig, som der var en Port, eftersom tilforn var dog en Ind- og Udgang ved Porten, som endnu er ved Bommen, og ellers er Lejlighed paa mange Steder at gaa ud og ind i Byen, som dog ikke fornemmes, at nogen 5 Underslæb ved Konsumtionen foraarsager, formedelst Betjentes flittige Opvartning, saa vel som de sig forsete Borgeres forrige tagne Skade«.

Porten ved Ny Kirkegaard »kunde vel nu blive paany opstillet, men hvorlænge den kan blive bestandig, staar til at fornemme«. 10 Røde Port »eragtes ikke at være fornøden, eftersom der holdes Vagt af Soldater baade Dag og Nat, som holder Oppasning paa

Ved Ny Kirkegaard:
Træet i Forgrunden viser, hvor Akseboden laa. Til højre det 1824 opførte Ligvognshus.

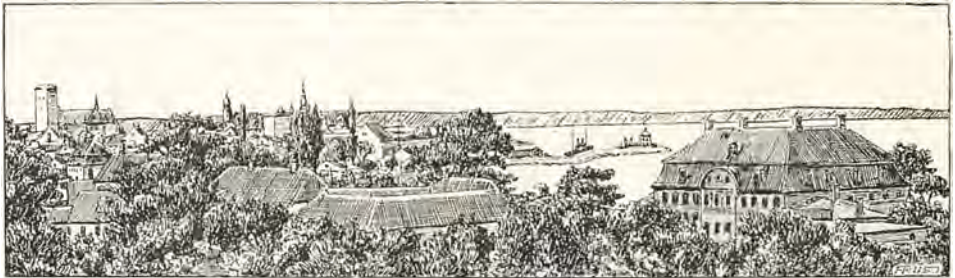
hvis som ud- og indgaar, af hvis Aarsag sig vel ingen understaar nogen Underslæb paa den Sted«.

Det er muligt, at Byens Hovedindgang har maattet nøjes med 15 en simpel Bom i en Aarrække, men 1727 rejses der en ny Svingelport, til hvilken Tegningen er bevaret. Med det kongelige, kronede Navnetræk foroven ser den ret imponerende ud. Tegningen viser en gul Port med røde Stolper. Vi kan i denne Sammenhæng oplyse, at Toldbroporten var blaa, svarende til Byfoged Holger 20 Olsens Gaard, der kaldes den blaa Gaard, medens den »ny Port«, der ved Gethusets Anlæggelse bygges for Enden af Kongensgade imod »den grønne Gaard i den grønne Have«, var grøn og kaldes »den grønne Port«. Naar hertil kommer Røde Port ved Lappen, har man Indtryk af, i hvilken Grad Tiden satte Pris paa Farve- 25 veksels.

Ny
Svingelport

Foruden de egentlige Byporte fandtes der særlig mod Stranden, men ogsaa andensteds, en Del »Baglaager« fra Købmandsgaardene. 1722 klager Konsumtionsforpagteren herover, og Magistraten udvælger nogle »Granskningsmænd«, som kender, at Baglaagerne mod Stranden skal forblive, som de er, men Baglaagerne »til den aabne Mark og uregulære Udsider«, skal afskaffes, »dog ingensteds hermed ment nogen Luge, Vindue eller Udsigt, hvor Ejeren haver Fortov efter Lov«. Iøvrigt erindres Konsumtionsforpagteren om at holde saa mange Betjente, som er fornødne »til Consumtionsværkets hastige Befordring«.

De gamle Portlaarne mod Søen faldt vistnok begge 1732 trods Magistratens Forbøn. Den engelske Kommissær Tigh havde tilbudt at give 10 Rdl. for det ene af dem, og Stiftamtmand Holstein

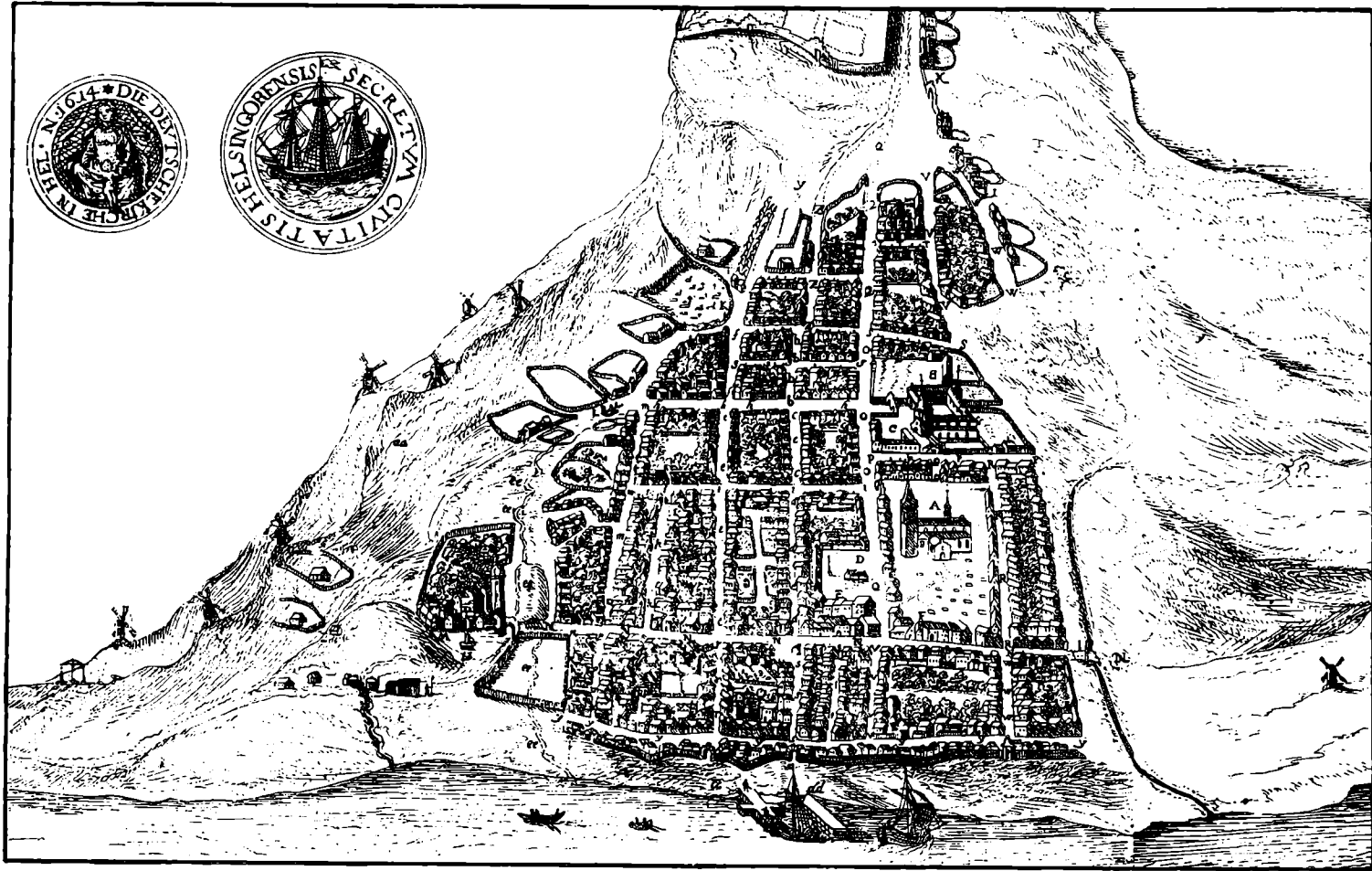

Udsigt over Haverne ved Svingelen.
Længst til højre »Villa Augusta«. Tegning efter et gammelt Fotografi.

beordrer da, at Magistraten »forderligst ved offentlig Auktion skal lade det opbyde, og hvis intet Bud sker, kan det til Commissær Tigh mod de tilbudne 10 Rdl. bortsælges. Hvad det andet ved Hovedvagten staaende Taarn angaar, da skal Eder, saa snart Eders Svar paa min Skrivelse af 13. Martij er indkommen vorde tilmeldt, hvad dermed gøres burde«.

Af Magistratens Svar ses, at der eksisterer en »paa østre Ende af Byen tilovers værende Ringmur, som ved Hr. Commissær Robert Tigh efter hans havende Forsæt nedertages«.

Hvad Taarnene angaar, finder Magistraten, at »da ikkun de 2de Taarne, som er bemeldte, den ved Hovedvagten og den ved Toldbroen, er tilovers af 7 saadanne Taarne, som i fordums Tid har staaet langs Stranden og de højsalige Konger Frederik II og Christian IV, højlovlig Ihukommelse, haver ladet opsætte, — om det (da) ikke skulde være bedre, at samme Reliquie blev staaende til en Antiquitet og høj Æresminde af allerhøjest bemeldte Konger, som dem har ladet bygge hos Posteriteten (Efterkommerne), ikke mindre end som de og fra Søkanten repræsenterer en Parade, Prydelse og Zirat for Byen helst som de ligger i lige Distance fra

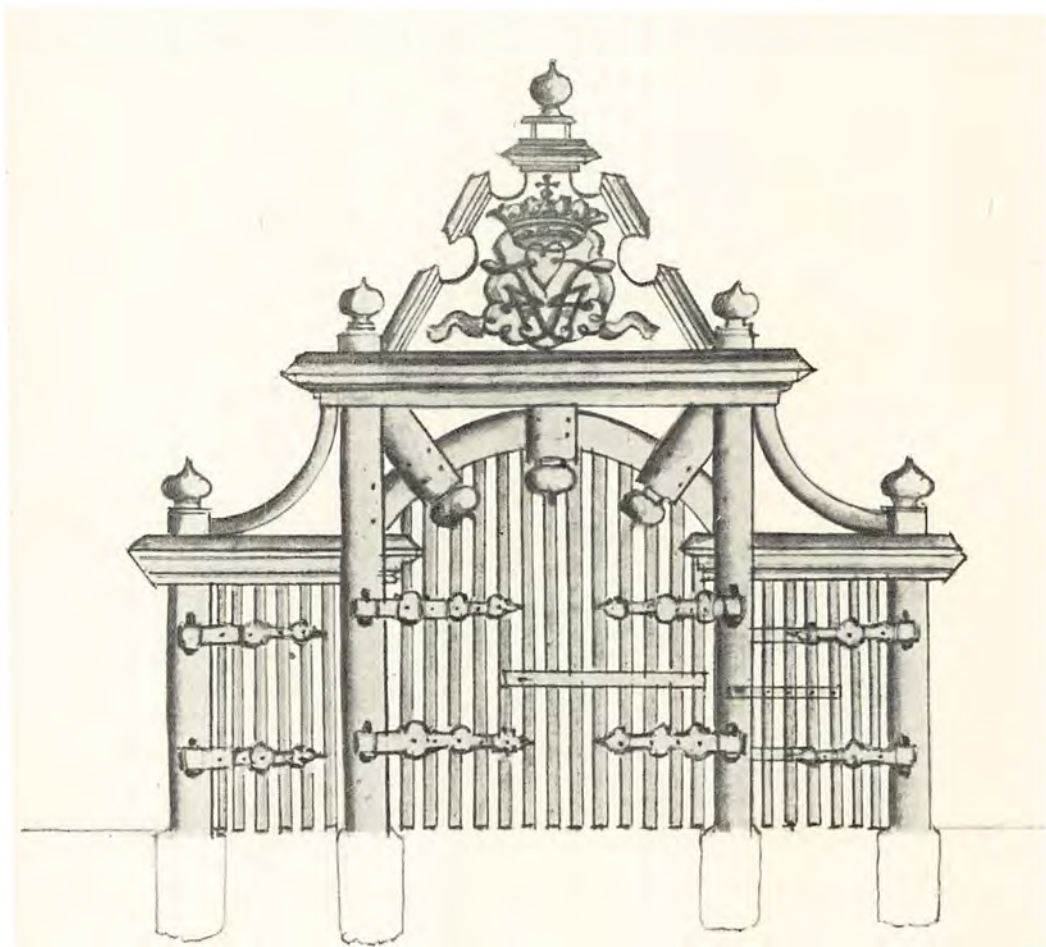

Plan over Helsingør efter P. H. Resens Danske Atlas 1677. Planen er antagelig fra 1620erne, Bymuren er færdig mod Stranden, men ikke mod Kronborg. Foroven ses en Del af Muren om Kronborg Have. Taarnet ved Svingelen, som vel skal være Sortebrødrenes da forlængst nedrevne Kirke, kunde tyde paa, at Tegningen er udført efter en ældre. Om Bogstavernes Betydning se et følgende Afsnit om Byen.

Æresminde
hos
Posteriteten

hinanden, mest i Midten paa den til Stranden vendende Kant af Byen, ligeledes og at samme til den Ende blive repareret og forbedrede«. Naar begge Taarnene saaledes er reparerede, kunde »samme endnu tjene til Nyttelse i Fremtiden, som og, saafremt den udenfor bemeldte Taarn beliggende forfaldne Bro igen 5 skulde opbygges, det da vilde lade vel, at denne Taarn var i sit forrige Væsen«.

Der blev imidlertid ikke taget Hensyn til Magistratens Ønsker. Indtægten ved Udleje af Porttaarnene forsvinder nu af Kæmnerregnskaberne, hvilket utvivlsomt er Bevis for, at de gamle Porttaarne er faldne, og Byen saaledes under Embedsmandsvælden 10 trods sin Protest har mistet denne »Antikvitet og høje Æresminde«.

Tegning til en ny Byport ved Svingelen. 1727.

Det ældste Billede af Helsingørs Havn. Stik fra P. H. Resen, antagelig efter en Tegning fra 1620erne.

HAVNEN

AF LAURITS PEDERSEN

MAN plejer at sige, at Helsingør først 1767 fik en Havn, men dette er, som vi skal se, kun delvis rigtigt. Naturligvis var der dog i ældre Tid ikke Tale om Havneanlæg af en saa varig Art som Nutidens. I Hovedsagen maatte man indskrænke sig til at benytte de naturlige Havne, der fandtes, Indskæringer ved Kysten, hvor der var Ly og Læ, saa Skibene kunde ankre op. Havneanlægget bestod da hovedsagelig i, at man paa saadanne Steder uddybede Farvandet lidt, anlagde nogle Anløbsbroer, ved hvilke Skibene kunde losse og lade, og naar det gik meget vidt, byggede nogle Bolværker til Værn mod Strøm og Bølgeslag.

Ved Helsingør var Forholdene ret vanskelige. Baade nord og syd for Krogen opskylledes der almindeligvis Sand, saa Landtungen normalt var i Vækst til begge Sider. Paa Nordsiden var paa denne Maade afsat »Sanden« eller »Sletten«, paa Sydsiden »Sjællandsøre«. Men ved skiftende Nordenvande og Søndenvande kunde paa begge Sider forekomme Stormflod, der atter tog store Strækninger bort af den Sandbræmme, der gennem en Aarrække var afsat. Ved søndre Strand, udenfor Svingelen, aflejredes der saaledes i Følge samtidige Beretninger i Slutningen af det 18de Aarhundrede betydelige Sandmasser, men 1817 bortskylledes her et saa stort Stykke af Sjællandsøre, at Strandvejen maatte lægges indenfor Trykkerdammen. Ved nordre Strand, hvor der siden 1835 er aflejret det meste af det Jordsmon, som nu optages af

Tilsanding

Marienlyst Badeetablissement, var der i det 17de Aarhundrede bortskyllet betydelige Strækninger. Den helsingørske Slagter, Tue
Vandflod Jensen, fortæller herom, at »den 13. Decbr. 1637 om en Onsdag Aften, der Klokken var imellem 8 og 9, paagik her i Byen Helsingør en Vandflod med stor Storm og højt Vande, saa at det tog en ganske Længe Hus bort, som stod paa Lappen«. »Og gjorde samme Vandflod ydermere Skade (og) borttog en ganske Hob med Korn og Foder bort og meget mere, som de ikke selv ved. Og haver været her den samme Efterhøst 3 store Vandfloder, saa det gik op til alle Husene paa Lappen og tog Kaalhaver bort, foruden i Helsingborg, som og skete en stor Skade. Gud naadelig afvende fra os sin Guds Vrede, som var vist en Straf fra Gud, som ikke haver været hørt i mange Aar saadan Straf«.

Helsingør laa paa et farligt Hjørne. Strandinger var hyppige her, og om Vinteren var Sundet ofte tillagt, saa Isskruninger ødelagde Bolværker og Skibsbroer. Disse var i Reglen byggede op af saakaldte »Brokister«, af hvilke en Tegning, som stammer fra Byens Tingbog, ses i det følgende. Det var en Kasse med Planker, der fyldtes med Sten og sænkedes ned i Vandet. Fremgangsmaaden ses tydeligt af en Regnskabsnotits 1617. Det hedder her om nogle Færgemænd, at »de tilhjalp Stenkisten at udskyde paa Vandet, og hjalp udi en Baad, at den stod lige«, hvorefter de »fyldte den med Sten«, »indtil den ud af Sten blev sænket«. Skulde det være rigtig godt, sænkede man et gammelt Skib fyldt med Sten. Tue Jensen fortæller, at man 1617 ved Helsingørs Havn sænkede »det store Skib Gideon«, et af dem, som havde været med Christian IV ved Nordkap. Det blev først sænket, og derefter »fuld med Sten«. Masterne maa fremdeles have været over Vandet; thi medens dette skete i Juli, sprang den 4. August en af Kongens Baadsmænd 4 Gange fra Raanen paa det samme Skib.

Opmaaling Da man 1760 foretog vidtløftige Opmaalinger af Farvandet ved søndre Strand, stødte man paa Egetømmer og Sten, der viste sig at være Rester af et gammelt Havneanlæg. Dets Beliggenhed ses paa vedføjede Kort. Det overraskende er, at det ikke ligger ud for Byen, men syd for denne, saaledes at det begynder, hvor Byen hørte op. I en Afstand af omtrent 250 Al. fra Kysten strækker det sig parallelt med denne ca. 275 Alen i Længden fra ud for Gyldenstræde syd paa til ud for den ved »Villa Augusta« fremspringende Pynt, der 1760 kaldes »det første Øre« i Modsætning til Skanse-øre lidt længere mod Syd.

Man maatte paa Forhaand antage, at disse Levninger kun kan stamme fra Christian IV's Havneanlæg, som vi senere skal omtale. Men da der ved nøjere Undersøgelse er adskilligt, der taler herimod, skal vi ikke undlade at citere en anden Opfattelse, der

Den gamle
Mole

1797 fremsættes af to Medlemmer af den 1788 nedsatte Kommission for en Havns Indrettelse ved Helsingør (Løvenørn og Hal-
kier). De skriver i deres Betænkning: »At man i de meget ældre
Tider allerede har kendt, at denne Strækning af Kysten var den
5 sikreste til Havn, bevidnes derved, at man finder i Grunden
Rudera af et med Landet parallelt og omtrent i samme Direktion,
som vi nu foreslaar, forhenværende Bolværk, som har været gjort
af Stenkister, hvilket Traditionen beretter at være af Hansestæ-
derne, besynderlig Lybækkerne blevet afbrændt i det 14de Seculo.
Hr. Kaptajn Dumreicher har derfor foreslaaet, at det østlige Bol-
10 værk af hans projekterede Havn skulde gaa tæt indenfor disse
Rudera af den dobbelte Aarsag, nemlig den foranførte, at dette
var sikrest for Sø og Is, som og at dette Bolværk vandt nogen
Beskyttelse herimod ved disse udenfor værende Rudera. Uagtet,
at der nu i en Tid af 37 Aar er optaget mangfoldig meget Tøm-
15 mer af bemeldte Rudera, da man har opfisket det og benyttet
samme, som man endnu finder indsat udi adskillige Bygninger
udi Helsingør, hvorved der næsten intet mere er tilbage end alene
de af Stenkarrene udfaldne Stene, danne disse dog som en Slags
Stenrev, hvilket nødvendig maa give den indenfor værende Grund
20 mere Tryghed til at nedramme et Bolværk, thi Sø og Is vilde
ikke kunne grundbryde udenfor til Løsning af Grunden for dette«.

Den Tradition, som her meddeles, vejer selvfølgelig ikke meget
som Bevis for, at den fundne Havnemole skulde være saa gam-
mel, at den kunde være ødelagt af Hansestæderne i det 14de Aar-
25 hundrede, altsaa f. Eks. samtidig med, at disse ødelægger Flyn-
derborg. Men de to Komitémedlemmers Udtalelse viser, at der
ikke har været nogen Tradition om, at de gamle Bolværksrester
skulde være fra Christian IV's Tid. Og dette er saare mærkeligt,
thi det kan med Sikkerhed fastslaas, at der indenfor Tidsrummet
30 1536—1760 ikke ved Helsingør er foretaget andre Havnearbejder,
der kan have omfattet et saa betydeligt Anlæg, end Christian IV's.
Men hvis Fundet skulde stamme fra dette, er det ganske usand-
synligt, at en Tradition herom ikke skulde være bevaret og ved
den Lejlighed være kommet de Mænd for Øre, der har skrevet
35 ovenstaaende.

De to Komitémedlemmer maa nemlig have vidst god Besked.
De hørte indenfor Kommissionen til dem, der personlig gjorde
det største Arbejde og selv udarbejdede Forslag. De havde været
Medlemmer af Kommissionen i 9 Aar og havde et første Haands
40 Kendskab til alle tidligere Arbejder fra Aarhundredets Midte eller
lidt før, som fandtes i Kommissionens Arkiv. De opholdt sig paa
Stedet, hvor de personlig gjorde Iagttagelser og forhørte sig, sær-
lig hos Færgemændene, hvis Oldermænd hyppig afgiver Erklærin-

ger om sine Erfaringer med Hensyn til Vind, Strøm og Isgang. Man ser saaledes, at da Oldemanden har udtalt, at han mener at have set lignende Rester af en gammel Mole fra de fundne ind mod Land, foretages der straks Undersøgelser, der dog ikke bringer noget for Dagen.

Naar man nu erindrer, at Byen netop i sine 80—100 Færgemænd og Lodser havde en Stab af stedkendte Sømænd, blandt hvilke der fra Slægt til Slægt overleveredes alle Oplysninger om, hvor Rev eller Vrag hindrede Sejladsen, maa man sige, at her var ualmindelig gode Muligheder for en paalidelig Overlevering om et saadant Emne.

Men hvor lang Tid drejede det sig da om? 1651 kendte man endnu Christian IV's Havneanlæg, thi da optager man Brokar af dette til Brug andensteds. Ved 1740 begynder de ny Overvejelser om Havn, fra 1751 har man Forslag med tilhørende Tegning, i 1758 nedsættes den første Kommission, 1760 foretages Opmaalingen, ved hvilken man konstaterer Beliggenheden af de gamle Rudera. I de følgende 37 Aar stjæles der flittigt af disse, saa alene af den Grund maa man gaa ud fra, at de har været omtalt Mand og Mand imellem, saa alle gamle Beretninger om dem maatte komme frem, ikke mindst blandt Færgemændene. Fra disse var Vejen til Kommissionens Medlemmer ikke lang. Under Arbejdet med Opmaalinger betjentes Komitémedlemmerne daglig af 10—20 »Siougere af Lodserne«, som var deres Haandlangere. Man tør vist herefter regne sikkert med, at der ikke i sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede har eksisteret nogen Tradition om, at de fundne Molerester skulde være Christian IV's Værk.

Men hertil kommer, at den af ham anlagte Havn saa øjensynligt stod i Forbindelse med Bymurens Opførelse, omfattede Anløbsbroer ud for Portene i denne og skulde forsvares af en Skanse ud for Byfogdens Bro (ved nuværende Hovedvagsstræde), saa man maa tænke sig Christian IV's Havn liggende ud for Byen, altsaa nærmere Kronborg end de fundne gamle Anlæg.

Man har da utvivlsomt her endnu et Moment, som maa tages i Betragtning, naar man vil skønne over, hvor det ældste Helsingør har ligget. En Del af Olai Kirkes Taarn og nordre Sidemur maa være ældre end Erik af Pommerns Tid, men med Hensyn til Byens Beliggenhed viser dette dog næppe noget helt afgørende, da det jo vanskeligt lader sig fastslaa, at de paagældende Murelevninger netop stammer fra Byens Sognekirke. Der er andre Ting, der taler for, at det ældste Helsingør laa syd for Grøften. Vi har nævnt Flynderborgs Plads, og Pavebrevets Bemærkning om, at Sortebrødreklostret ligger *udenfor* Grøften. Vi kan hertil føje det gamle Bolværk, man fandt 1760. Mest fordi dette hen-

*Den lybske
Rhed*

leder Opmærksomheden paa en Omstændighed, som fremgaar af alle de vidtløftige Forhandlinger, der gennem Aarhundreder er ført om Helsingørs Havn: Kysten ved Helsingør frembød paa Grund af Storm og Sø — og om Vinteren Isskruninger — Vanskeligheder for Havneanlæg, som Fortidens Ingeniørkunst ikke evnede at overvinde. Voldsomt brød Storm og Strøm paa nord for Krogen, men med Søndenvande kunde det blive endnu værre syd for paa Strækningen nærmest Kronborg. Dybere inde i Svingelbugten udenfor Strømmen, der gik midtsunds, og i Læ af Sjællandsøre var Farvandet derimod mere roligt, og Isskruningerne havde mindre Magt. Her var vel egentlig den eneste Plads, hvor et middelalderligt Havneanlæg var tænkeligt. Her var vistnok ogsaa det Sted, der undertiden kaldes »den lybske Rhed«. Og her fandtes jo netop Sjællandsøre, som den ældste By fik Navn efter, thi Helsingør er Byens ældste Navn. »Ørekrog«, der viser Tilnærmelsen til Krogen, er »den ny By«, som Erik af Pommern bygger.

Med vor Tids Viden om det ældste Helsingør kan man ikke med Sikkerhed fastslaa dets Beliggenhed. Men lad os et Øjeblik tænke os Byen liggende syd for den nuværende. Set ude fra Sundet har vi da for os en Bugt mellem Sjællandsøre (Skanseøre) og Krogens Pynt. Inderst i Bugten udmunder Egnens største Vandløb, »Grøften«, eller som den i ældre Tid hed, »Strømmen«. Til venstre ligger Flynderborg paa den høje Valdemarsbakke, som omgivet af Damme og med sine stejle Skrænter er den mest utilgængelige Bakke i Byens Nærhed. Og i Lavningen nordøst for denne henimod »Strømmen« kan da det ældste Helsingør have ligget. Til højre ligger Krogens Pynt, bar som Skagens Gren, men længere inde viser St. Olai maaske Pladsen for et Kloster, der ligesom Sortebrødrenes har ligget udenfor Grøften, og hvis Navn er gaaet i Glemsel, da Bygningens Rester er bleven benyttet til Sognekirken.

I den inderste Del af Svingelbugten, syd for »Strømmen«, har da været den »lybske Rhed«, med hvilken Helsingørs Havns Historie begynder.

Dette er dog kun Gisninger. Et historisk Faktum er derimod den lille Havn ved Krogen, i hvilken Peder Skram ligger med sine Skibe, da han 1536 beskyder og indtager Slottet. Hans Datter beretter herom, at »den Havn for Kronborg, som Hr. Peder Skram laa samme Tid, der han samme Hus beskød, kaldes endnu paa denne Dag Hr. Peder Skrams Havn«.

Det maa være denne Havn, der senere kaldes Slotshavnen. Og Meddeleeren Olive Skram har antagelig været vel kendt paa Stedet, da hun 1582 blev gift med Lensmanden paa Kronborg, Johan Taube, og desuden forud som en af Dronningens Jomfruer ofte maa have været her med Hoffet.

Tæt ved denne Slotshavn maa det første Øresunds Toldkam- *Toldkammer*
 mer, vi kender noget til, have ligget. Det var et Bindingsværkshus,
 opført 1562 af Herluf Trolle, der dengang var Lensmand paa
 Krogen. Nævnte Aar skriver han til Kongen om »det Hus, som
 5 er hugget til et Toldhus udi Helsingør, om Eders kgl. Majestæt
 vilde selv bese den Plads, som Eders kongl. Majst. vil have det
 staaende. Eller Eders kongl. Majst. vilde forskrive Tolderen Jens
 Mogensen og høre hans Mening derom«. . . . En Maaned senere
 skriver Herluf Trolle atter til Kongen. Han kan ikke »bekomme

Svingelbugten med Udløbet af »Grøften« set fra Sjællandsøre.

10 nogen Tømmermand, som trøster at understaa sig at oprejse det
 Hus« og beder Kongen om at skaffe ham »den Tømmermand
 Mattias Fastenau, som faldt og slog sig i Esrom«. Det er da sand-
 synligvis Mattias Fastenau, der opfører denne Toldbod, et to-
 15 etages Bindingsværkshus, der paa Kniepers Tegning er anbragt
 tæt syd for Kronborg med Overskriften »Olde Toldbod«. Ved
 denne findes en Skibsbro, og mellem denne og Kronborg er en
 lille Vig, som skal antyde Havnen. Ved det Hjørne af Kronborg,
 som vender herudimod, har Knieper vist den store Lappesten, ved
 hvilken der 1602 blev nedsat Brokar til en Anløbsbro.
 20 1578 køber Frederik II »Hans Hofmands Gaard« (nu Stengade
 Nr. 66 + Strandgade 79 med tilhørende Plads helt ned til Stran-
 den), og her indrettes nu Toldgaard. Den gamle af Herluf Trolle
 byggede Toldbod forsvinder dog ikke, men anvendes til andet

Brug; det er maaske denne, der senere kaldes Kongens Vævergaard, og i hvilken de nederlandske Tapetvævere boede. Ved denne Gaard anlægges der en kongelig Have, som strakte sig mellem Kronborg og Byen, hvor nu Havnen og Skibsværftet ligger. I denne Have graves Havnen ind, de ydre Voldgrave ved Kronborg er maaske Rester af den. Den nævnes i Tingbogen. Der var dengang her ikke nogen anden Havn, og Byens Folk tog sig derfor den Frihed at lægge deres Skuder ind i Slotshavnen. Lensmanden tilsvarede da 1602 paa Tinge »de, har Skibe liggende i Slotshavnen, at de skal tage dem ud inden i Morgen Aften«. Aaret efter faar Borgerne en lignende Ordre med den Tilføjelse, at hvis det ikke sker, »skal fornævnte Skibe og Skuder gøres løs og udsættes for Bommen«. Naar Kongen netop ved denne Tid synes at faa særlig Brug for sin Havn, er Grunden vistnok den, at han ved 1600 havde anlagt Gethuset i Kongensgade, og nu stadig har Transporter af Kanoner, Klokker og Metal fra og til dette Støberi og »Arkeliet«, som laa i Grønnehaven.

I København indrettede Christian IV sig en Havn der, hvor Haven foran det kongelige Bibliotek nu er. Her ser man endnu i Bibliotekshaven Jernringene, ved hvilke Skibene fortøjede ved Proviantgaarden og Tøjhuset. Ved Kronborg indrettedes et tilsvarende Anlæg, saa man kunde lægge til ved Arkeliet inde i Haven.

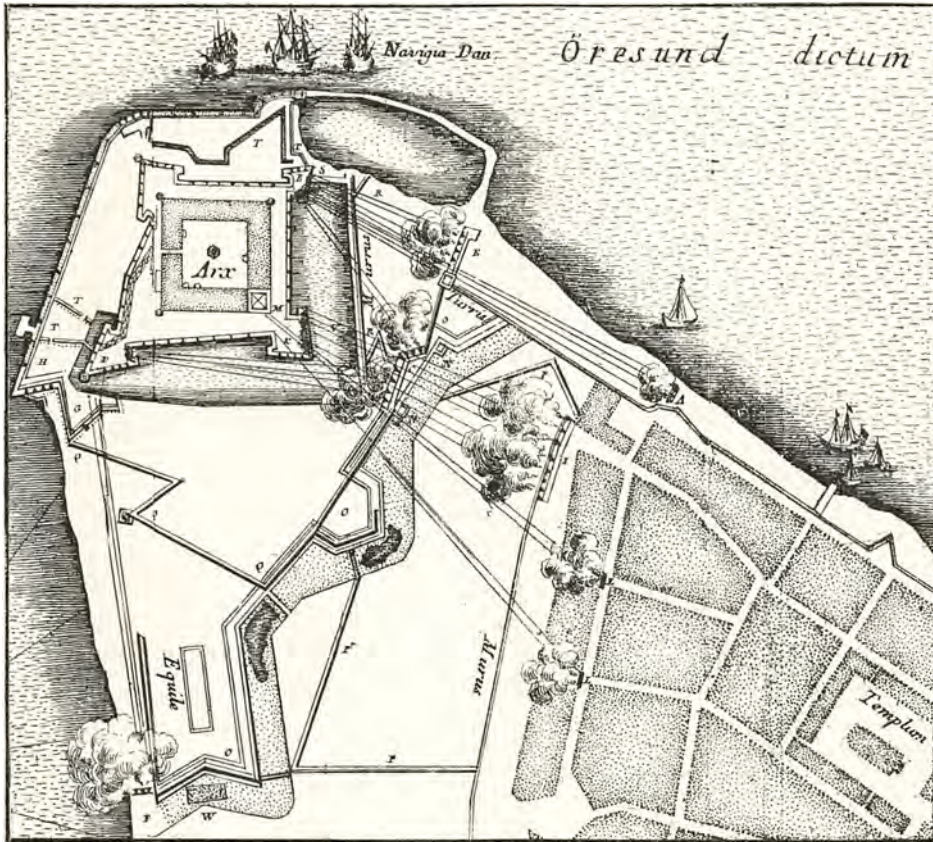
I nogle Aar er der stille om Slotshavnen. Men 1627 var Christian IV paa Besøg heroppe, og Aaret efter begynder Arbejderne paany. 1619 havde han taget sin nyindrettede Toldbod i Brug, der laa, hvor nu Stengade 86 ved Hjørnet af Havnepladsen er. Ud for denne laa en Skibsbro, og tæt herved havde Kongen »Soldaterbroen« Paa den nuværende Havneplads laa »Johan Willumsens Gaard«, og mellem denne og »Slotsbroen« indrettes 1628 »den ny Havn«. Her arbejder en Skipper med 42 Baadsmænd og Fangerne fra Kronborg i meget lang Tid. De faar ingen Løn, men der betales Kur hos en Badskærer for dem, der »bekom Skade hos Stenkisterne«. Den ny Havn blev ved en Rende under et gammelt Brokar sat i Forbindelse med Vandet ud for Toldbodbroen, for at Strømmen kunde ledes gennem Slotshavnen, og denne derved hindres i at sande til.

1634 var der dog »meget højt tilslemmed« paa det Sted, »som man udgaar til den ny Have og hen til Torngærdet«. Her gravede man da ud »i den Mening, at Strømmen, som før havde haft sin Gang der underneden, skulde igen komme som tilforn, Hav(n)en des mere til Hjælp at være ren«. Og derefter tog man fat paa »at dybt gøre, saa man inde i Haven kan lægge til Broen med Skuder og Færger«.

Den lille Slotshavn var vanskelig at holde vedlige. Snart sandede

Løbet til, snart skyllede Dæmninger bort. Den ses paa et Stik i Resens Atlas og paa en Plan af Helsingør hos Pufendorf, men efter 1660 hører man ikke videre om den, og dens Plads optages snart af Fæstningens ydre Volde og Grave.

- 5 Ved Byen var der i sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede ingen *Skibsbroer* lukket Havn, men kun nogle Anløbsbroer for Skibene. Saaledes

Plan over Kronborgs Belejring 1658, paa hvilket Slotshavnen er angivet. Paa Planen er desuden angivet Kronborg (Arx), Slottets Hestestald (Equile), Bymuren (Murus), et Taarn i denne (Turris) og St. Olai Kirke (Templum).

ses det paa Kniepers Billede, og saaledes vidner Kæmnerregnskaberne, at Forholdet var.

- 10 Det var ved en saadan Skibsbro, at Helsingørs Befolkning St. *Reimar Kok* Jacobs Aften den 24. Juli 1532 stod og saa Christian II blive ført forbi paa Vejen fra Norge til Fængslet i Sønderborg. En lybsk Præst og Historieskriver, Reimar Kok, som er en af Christian II's argeste Fjender, var Dagen forud kommet hertil og fortæller sin Oplevelse saaledes: »Da nu Flaaden ankom, og det rygtedes i Helsingør, løb enhver til Stranden, og da de blev var, i hvilket Skib
- 15

Kong Christian var, stod Borgerne og deres Fruer, grædende som Børn og vred deres Hænder, saa det maatte forbarne en, og beklagede, at der vederfores ham Vold og Uret. Jeg har hørt det med mine egne Øren og set paa det med mine Øjne. Havde han været deres allesammens Fader, kunde de ikke have klaget mere. Jeg takker min Gud, at jeg overkom en Baad og for til Skibs, da jeg ikke længere kunde udstaa al den Græden og Hændervriden«.

*Dorthe
Judekone*

En halv Snes Aar senere faar man endnu en lille Scene fra Skibsbroen eller, som den ogsaa kaldes, »Færgevasen« ved Helsingør. Det var St. Laurentii Dag den 10. August 1543, at Kongens Flaade stod Sundet ud, men den fik Modgang og mentes at være forgjort af nogle Kvinder, som havde staaet i en Dal ved Helsingør og øvet deres Trolddomskunster. Der blev derfor holdt Forhør over Dorthe Judekone, som var beskyldt for at have været blandt Heksene, og Forhøret giver et lille Billede af Livet. Dorthe havde »lagt Sild«, eller som det ogsaa hed, »højet Sild« for Hans Hofmand, Henrik Mogensen og Jens Mogensen. Og »den Tid det omslog (Trommen), at Knægtene skulde gaa til Skibs, da gik hun ned til Jens Mogensens Port og stod«. Her stod ogsaa flere helsingørske Borgerkoner og enkelte adelige som Anne Hans Ruds, hvis Søn var med ombord, hvorfor hun »græd bitterlig« og »bad sin Gud, om den Rejse maatte fange en godt Ende«. Og »samme Dag laa der en Baad af Amager og havde Løg og Rødder at sælge, og hver Mand gik der til og købte«.

Det var en Søndag, og flere havde set Dorthe helligdagsklædt i Jens Mogensens Gaard, og Henrik Mogensen havde selv set hende »standendes paa Vasen (udenfor hans Port), der min Herres Skibe afløbe«. De Gaarde, der her er Tale om, laa mellem Stengade og Strandgade umiddelbart ved Sofiegades Forlængelse, og Broerne var omtrent der, hvor Strandgades sydlige Husrække ligger. Her hører Billedet til.

Færgevasen

Der var som Regel nogle private Skibsbroer, men de største var Toldkammerets og Byens (Færgevasen), hvortil senere kom Byfogdens Bro, ved hvilken den lille Told (Indførselstolden), som opkrævedes af Byfogden, blev betalt. Straks i de allerældste bevarede Tingbøger meldes der om Færgevasen. 1551 skal menige Mand, »hvis Skat stod tilbage«, arbejde ved Færgevasen eller hugge Tømmer i Skoven til denne. Der maa i længere Tid stadig have været Arbejde her, thi naar der i disse Aar, som Sædvane var, gives en Tønde Øl for at faa et Skøde udstedt paa Tinge, tilføjes det som oftest, at Øllet »kom til dem, som hugge Skov til det sidste Brokar«, »kom til dennem, som tog de Pæle op«, eller blot »kom til Færgevasen«. Man arbejdede dengang ikke paa egen Kost.

1569 fremstod flere Borgere og »begæred af Borgmester, Raad *Skat* og Byfoged gode Raad, ved hvad Middel Færgevaserne her for Byen kunde igen opfærdes (d. e. istandsættes), synderlig den Vase ud for Barabras Port, som var slet oplagen af Is og Storm«. Der blev da udvalgt 14 Borgere til at træffe Beslutning, og de bestemte, at der paa samtlige Borgere skulde lignedes en Skat til Færgevasen. Der valgtes 6 Mand til at indkræve Skatten, og man bad desuden Borgmestre og Raad »betænke, hvad fremmede, som er Tyskølførere eller andre, skulde komme til denne Bekostning til Hjælp«. Endvidere beordredes alle de, der havde Vogne eller Skuder, til at føre Sten til Færgevasen, og allerede Aaret efter forelaa Resultatet i en ny Vase.

Slige Bekostninger paa Brokar og Vaser var almindelige. 1576 blev der købt »Kabelgarn, som blev slaget et Tov udaf til Byens *Kran* Kran«. Dette Aar gik man nemlig i Lag med en Stenbro for Byens Vase og andet derhos«. Hertil kom 4 Skuder med Sten fra Malmø, og der kørtes over 100 Læs Sand, Tømmer og Sten. Til Brokarret brugtes som sædvanligt Egestolper, og mærkeligt nok maatte man hente 3 københavnske Tømmermænd til at udføre Arbejdet. Tømmeret blev hugget i Raadhusgaarden, antagelig for at ingen skulde stjæle det, medens det var under Arbejde, og derefter agt til Stranden.

Hvor ubetydelige disse Skibsbroer end har været i Forhold til vore Dages Havneanlæg, saa var det dog om dem, at hele Helsingørs Næringsliv var koncentreret. Det har derfor Interesse at undersøge, hvor disse Broer laa, thi her var Byens Handelskvarter.

Vi har nævnt Herluf Trolles Toldkammer, der opførtes 1562. Det benyttedes kun i kort Tid; thi 1578 køber Frederik II den saakaldte Hans Hofmands Gaard (Stengade 66 + Strandgade 79 og Grunden helt ned til Stranden) for her at indrette en Toldgaard. Naar »den ny Toldbod« omtales 1586, maa det være denne Gaard. Den afløses 1619 af en tredje Toldbod, som laa langs den vestlige Side af Sofiegades Forlængelse og strakte sig fra Stengade til Stranden. Lige overfor paa den anden Side Strædet, der dengang hed Færgestrædet, laa 1645 Jonas Heinemark Tolders Gaard med tilhørende mindre Boliger. Den var Byens største Gaard, vurderet til 5000 Rdl. Om denne hører man lidt senere, at Tolden opkræves her. Hvorledes den kommer i Kongens Eje vides ikke, men 1682 er den Øresundstoldkammer. Om den Bygning, som her opførtes 1740 og nedreves ved 1860, oplyses det tilfældigt 1755 ved en Vidneafhøring, at »paa samme Plads, som den gamle Toldbod stod, er den ny opsatte Toldbod bygget paa«, og det oplyses, at »Kammerraad Hansen« »omtrent 1741« byggede »denne ny Toldbod«.

Da det netop var Færgemændenes Bestilling at sejle Skipperne ind til Toldboden, er det vistnok ofte den samme Anløbsbro, der skiftevis kaldes Færgevasen og Toldbroen, men der tales ogsaa tit om flere Færgevaser samtidig. Det nuværende Brostræde hed oprindeligt Færgestræde, og her var vistnok Færgevasen, indtil 5 Byen i Frederik II's Tid udvider sig mod Kronborg. Senere faar den nuværende Sofiegade Navnet Færgestræde. Naar Brostræde dog beholder Navnet Toldbodstræde, efter at Øresunds Toldkammeret er flyttet derfra, forklares dette ved, at Byens Toldbod i det 18. Aarhundrede laa her, midt paa den Plads, hvor nu »Skibet« ligger. Længere tilbage betales »den lille Told« (d. e. Indførselstolden), som Byfogden skulde opkræve, henne ud for det nuværende Hovedvagtsstræde, der dengang hed Byfogdens Stræde, og ud for hvilket den anden af Byens større Skibsbroer »Byfogdens Bro« havde sin Plads. Iøvrigt var der utvivlsomt mindre Broer 15 eller Bolværker ud for de fleste af Strandstræderne, som fra Stengaden førte ned til Stranden.

I Aaret 1616 tog Christian IV som nævnt fat paa at rejse en Jordvold om Byen mod Landsiden. I de paafølgende Aar fortsattes Værket med en Bymur mod Søen, og samtidig lod han Adam 20 de Freisz, »warkmeister van de fortetekasij vnde ander arbiet« lave en Plan for en Havn ved Helsingør.

Her er ikke Tale om den lille Slotshavn, men om en virkelig Byhavn. Nogen Tegning af denne er desværre ikke bevaret, men derimod en Beskrivelse eller rettere nogle Betingelser for Arbejdet, 25 og desuden giver forskellige Udgiftsposter, Regnskaberne for Øresunds Toldkammer, Kronborg Len og Helsingør By nogle supplerende Oplysninger, der i hver Fald viser, at Arbejdet er blevet udført.

Der er Tale om at bygge to »Linier« af »Kisteværk eller Pæleværk«, hver omtrent 100 Roder lang, den ene 15—16 og den anden 30 14 Roder bred, alt »efter Værkets Behov og Eders kongelige Majestæts Velbehag« (»na den eijs vandt werk vnd wolbehag ihre koniglich may.). En Rode er her en Markrode = 12 Fod. Disse Linier skulde dannes af Pæle af Bøgetræ 18—20 Alen lange og 35 12—18 Tommer i Firkant, nedrammede 3—4 Alen i Grunden saaledes, at en Række ragede 7 Fod, en anden kun 3 Fod over Vandet. Naar Pælene var slaaet ned i behørig Dybde, skulde Bygmesteren sammenføje Pælerækken med en flad Bjælke paa hver Side, vel fastgjort med 3 (Træ-) Ankre for hver Rode, indskaaret 40 4—6 Tommer og naglet paa hver Ende med 3 »Pundterungen« eller Nagler (vistnok Spigere af et Punds Vægt), og desuden for hver Rode 2 Skotpæle og gennemslaaet med Jærnbolte efter Værkets Behov«. De to Pælerækker, der dannede »Linien«, skulde

forneden have en Afstand af 10 Fod og foroven (bauen op sin kron) af 6 Fod, »eller efter Eders kongelige Majestæts Velbehag«.

Bygmesteren skal udføre alle Arbejder paa sin Bekostning, men Kongen skal levere ham alle Materialier paa Stedet, hvor han skal
5 bruge dem. »Skibe, Planker, Bjælker, Pæle, Tov, Nagler, Ankere, og hvad ellers behøves til dette Arbejde, skal Bygmesteren selv lade lave paa sin Bekostning«, »undtagen de 4 Heine, dar met men dei palen inheinen sol«. »Heinz« betyder et Apparat, der bruges ved Vandbygning, et Rørværk, hvorved man ved Hjælp af
10 et Reb med derpaa befæstede »Lommer« kan løfte Vandet og saaledes fjerne det fra det Sted, der skal tørlægges. Disse Maskiner har Kongen altsaa stillet til Raadighed. De maa her være benyttet til at tørlægge det Sted, hvor Pælene skulde nedrammes.

Naar Kisteværket eller Pæleværket er færdigt og vel ankret paa
15 rigtig Maade, skal Bygmesteren fylde det med Vidjer og Sten, men Kongen skal levere det fornødne. Endvidere skal der bygges 5 »Stadthoffdekens«, hvad der her maa betyde Skibsbroer ved Byen. Foruden de to dobbelte Linier skal der være en, som bestaar af en enkelt Række Pæle, foran hvilken der skal anbringes 5 Flyde-
20 broer (trekbruggen) »omtrent 15—16 Alen lange efter Værkets Behov, saa at enhver Borger alt efter sin Handel kan ud- og indskibe sit Gods«.

Ved Havnen skal være en Mur 6 Fod høj og bag denne en Jordforhøjning (panket) 1 Fod høj og 4 Fod bred, »saa at man
25 der kan forsvare Indgangene til disse Trækbroer (vptreckende bruggen). Disse Batterier, i deres Omkreds 40 Fod eller 4 Roder, skal udgøre et Krydsbatteri, hvor man kan opstille 2 eller 3 Kanoner for i Nødens Tid at forsvare og befri Havnen og Staden efter Eders kongelige Majestæts Behag. Til Arbejdet regnes at skulle
30 bruges 5400 Pæle.

Adam de Freisz's her gengivne Plan er dateret den 14. August 1617; men i Tue Jensens Optegnelser berettes, at Tømmermændene allerede lige efter Paasken nævnte Aar havde »begyndt at
35 gøre paa denne Havn«, bl. a. »Tømmersvendene at hugge Stolper«. Desuden var det i Juli, at det store Skib »Gideon« var bleven sænket. Det er dog først hen i August, at man kommer rigtig i Gang. Arbejdet overdrages til en Tømmermand, Hans Kridt, der allerede d. 20. August hæver et Forskud paa 200 Dlr. af Øresundstolden.

40 Straks det første Aar kommer der 63 »Bøger« fra Helsingborg, og der blev gjort 8 Bastreb til at opslæbe dem; men de var for svage, og man maatte da lade Rebslageren lave »et tykt Hampe-tagel med en Ring, som skulde slages udi Bøgerne, naar de skulde opdrages«. »Befrygtendes, at Træerne skulde drive bort fra Lan-

*Havne-
arbejdet*

det«, lod man Vognmændene slæbe dem op paa Strandbredden. »Og vilde Vognmændene hvert Træ under 6 Skilling ikke med deres Heste opdrage«.

Lignende Regnskabsnotitser forekommer hyppigt i de følgende Aar. Hans Kridt rejser til Skaane for at udsøge sig Træer i Sko-⁵vene. Der overføres adskillige Ladninger baade af Tømmer og Sten til Murens Opførelse og til at fylde i Brokarrene. Desuden gaar Færgemændene ud i Pramme for at fiske Sten op med en Krabbe. Ved Broerne ved Slottet og ved Toldboden havde man Kraner til at losse Tømmeret. En Tømmermand laver nogle store¹⁰ »Stenladder« at age Sten paa fra Skoven. En Del af Kongens Baadsmænd var i aarevis i Arbejde her. De boede i »Emaus«, og Tolderen Morten Jensen, som ejede dette Værtshus, modtog derfor 20 Dlr. aarlig i Husleje. Ved Siden af »Emaus« opførtes for Byens Regning et »Køkkenhus«, »som Kongl. Majst.s Baadsmænds Spise¹⁵ udi koges«. »En Hob Færgemænd i den nederste Fjerding« tilsiges til »at opslæbe en Hob Bøger, hvilket de og gjorde«, hvorfor de af Borgmester Niels Madsen fik en Sletdaler i Drikkepenge. For uden Baadsmænd, Færgemænd og Vognmænd, arbejder der Tømmermænd, Murmestre og Pligtskarle (d. e. de ikke faglærte Ar-²⁰bejdere). Endelig faar Smedene udleveret det ene Skippund Jærn efter det andet for deraf at smede de Bolte og »gehackte« Spiger, der skulde holde det svære Tømmer sammen.

Der udsættes en Mængde Brokar eller Brokister, alene til By-²⁵fogdens Bro kom der 3 saadanne, til Broen ved den ny Toldbod 4. Brokisterne synes at have været saa store som Tømmerets Længde tillod. De gamle Brokister gøres større. 1617 fik Hans Kridt f. Eks. Betaling »for hand tog den store Brokiste fra hverandre, og den siden forhøjede, hvilken Kiste blev sat bag det Skib, som Havnen skal være«. Det var en ret kostbar Ting en saadan Brokiste. Der³⁰ regnes 200 Rdl. for Træværket og 200 for at fylde den med Sten. Men Prisen stiger. 1636 forlanger Borgmester Jørgen Andersen 400 Rdl. for en Kiste og 700 for Fyldningen. Det var den samme Jørgen Andersen, der tillige med en anden Helsingørborger og en Københavner opførte Nyboder for Christian IV. Og Prisen³⁵ kan ikke have været særdeles urimelig, thi Lensmanden oplyser, at de udsatte Kister har kostet Kongen 600 Rdl. hver foruden Fyldningen, som er udført af Bønder med Rustvogne eller med Skuder af Helsingørs Borgere uden Betaling eller en Part med Skuder og Fanger fra Helsingborg og Landskrona. Og saa har⁴⁰ denne Fremgangsmaade endda krævet Løn til en særlig Bygningsskriver, der skulde holde Kontrol med Arbejdet.

Helsingørs Borgere havde allerede 1618 maattet paalægge sig⁴⁵ selv en særlig Skat til Havnens og Murens Bygning. Her maa

dog mærkes, at hver Borger havde sit til hans Ejendom hørende Stykke Mur at opføre paa egen Bekostning. Det var kun Byporten og de Dele af Muren, der tilfaldt Byens Ejendom, som var fælles Arbejde; men hertil kom saa Skibsbroerne, som Kongen betalte af

5 Sundtolden; men da det viste sig at være betydelige Beløb, der skulde til, søgte han Erstatning. 1622 skriver han til Tolderne, at han eragter, at hvis »den allerede begyndte Port og Havn ved vor Købstad Helsingør blev aldeles fuldkommet og forfærdiget«, vilde det »koste en stor Summa Pendinge«, men paa den anden Side

10 vilde Havnen »gerade den menige søfarende Mand til mærkelig Gavn og Fordel« og »den fremmede fast mere end vore egne Undersaatter til Gavn og Fordel gelange«. Han opfordrer derfor Tolderne til at formaa ethvert Skib, der passerer Øresund, til at erlægge »noget vist, eftersom I nu i Begyndelsen kan med dennem

15 forenes og billigt eragtes«, saafremt Havnen »ellers sin Perfektion skal erlange«. Kongen finder, at det ikke »af vor Omkostning alene skulde gaa, mens dertil af dennem, som er mest derudi interesseret, ogsaa noget gives«. En halv Snes Dage senere fastsætter Kongen denne Afgift til Helsingørs Havn til en halv Speciedaler for hvert passerende Skib.

*»noget vist«
af passerende Skibe*

1633 udsender Christian IV endvidere et aabent Brev, at »eftersom vi haver ladet sætte Brokar ved den Havn for vor Købstad Helsingør, haver vi naadigst for godt anset, at herefter skal udgives Havnepenge i saa Maader som efterfølger«, nemlig hver

25 Skude om Sommeren 2 Sk. dansk, men for at ligge over om Vinteren 4 Sk. af hver Læst, »desligeste skal hver Baad give om Sommeren 1 Søsling og om Vinteren en Skilling dansk«.

Havnepenge

Muren mod Stranden blev færdig 1629. Den naaede fra »Strømmen ved Gyldenstræde til Kronborg«. 1627 bygges Porte og Vagthuse, fra Porten ved Øresundstoldkammeret til Fiskerporten ud

30 for Fiskerstrædet (nu Gyldenstræde). Ved dette sidste var bygget en lang Bro for Havnen, og iøvrigt var der Anløbsbroer ved Slotshavnen, ved den ny Toldbod (Sofiegade), ved den gamle Toldbod (Brostræde), ved Byfogdens Port (Hovedvagsstræde) og Jørgen

35 Gudmandsens Port (vistnok Grollowstræde).

Af selve Havnen kan man kun med Sikkerhed tegne Billedet af Bysiden. Her laa de fem Skibsbroer med Bymuren i Baggrunden, og i hvert Fald to ret anselige to-Etages Porttaarne med Svalegang. Ved Byfogdens Bro, og maaske ogsaa ud for det andet

40 Porttaarn, var der en Skanse til Havnens Forsvar. Antagelig var Indsejlingen nordfra herudfor, medens den lange Bro ved Gyldenstræde vel har været Havnens Grænse mod Syd. Skulde det 1760 fundne Moleanlæg have hørt til Christian IV's Havn, har denne været næsten dobbelt saa stor. Herom kan dog intet sikkert siges.

Med en aldrig svigtende Udholdenhed arbejdede Christian IV for Helsingørs Havn. 1619 havde han ofret endnu et af sine Skibe, »Josaphat«, der ligesom »Gideon« havde været med ved Nordkap, og som nu ligesom dette fandt sin Grav i Helsingørs Havn. Og Havnearbejderne fortsattes ufortrødent trods alle Uheld. 1625 5 meldes det, at »den ny Havn ved Helsingør, som hans Majst. haver ladet gøre, nu *igen* skal være indbrudt«, hvorfor Lensmanden med »nogle forfarne Mænd« skal undersøge Skaden, men Kongen giver ikke op. Hver Jobspost af denne Art efterfølges af en kongelig Ordre om Nedsættelse af ny Brokar. 10

Den 10. Februar 1627 kom Christian IV hertil fra Tyskland, hvor han var optaget af Krigen med Kejseren. Og Tue Jensen *Chr. IV's* fortæller, at Kongen »lod sig og samme Dag ro ud omkring Havn- *Besøg* nen og gik op til Slottet langs ad Stranden. Og fulgte Prinsen hannem. Og havde ikke Kongen været i Danmark over Aar og 15 Dag før, men ude i Tyskland, der som Krigen var«.

Sikkert har Kongen længtes efter at gense sit kære Helsingør, hvor han fra sin tidligste Barndom havde tilbragt saa mange glade Stunder, og hvor han svulmende af Livskraft og utrættelig i sit Arbejde havde drømt dristige Drømme om sin og Rigets Fremtid. 20 Sidst var han fra Kalmarkrigen vendt hjem hertil som Sejrherr. Denne Gang havde han lige lidt sit store Nederlag ved Luther am Barenberg. Det var vel med Alvor i Sind, men sikkert ogsaa med sit ukuelige Haab til Fremtiden i Behold, at han saa paa den helsingørske Havn. Kunde den lykkes, var den lidte Skade for- 25 vindelig. Kejsereis Tropper stod ganske vist i Jylland, men til Søs havde Kong Christian Magten. Havnen ved Helsingør skulde sikre ham Herredømmet paa Havet og skabe Fred for Danmarks og andre fredelige Nationers Handel. Sundtolden skulde betale, hvad det kostede at hævde Magten til alles Gavn, og Helsingørs 30 Havn skulde drage Handelen hertil, saa Danmark fik sin Anpart i Verdenshandelen. Saaledes kunde Helsingør blive »de danske Kongers Guldbjærg«, hvor Pengene strømmede ind. Og for Penge kunde man faa alt fornødent: Skibe, Tropper, Fæstninger, Magt.

Endnu havde Kongen ikke givet op. 1627 er det, han lader 35 Borgere og Bønder gøre Volden mod Landsiden færdig, og der bygges Vagthuse ved alle Byportene. 1629 leverer alene et Par enkelte Købmænd i Helsingør Ege- og Fyrretømmer til Havnen for omtrent 4000 Rdl., og stadig fortsættes Arbejdet. Christian IV gav aldrig op. Aaret før sin Død fastsætter han en ny Afgift til 40 Fordel for Helsingørs Havn.

Men ved hans Død er Slaget tabt. I et Andragende af 1651 beretter Helsingoranerne, hvorledes Christian IV har ladet »nedsætte 40 *Brokar* nogle Brokar«, »udi Forhaabning der en Havn til Veje at bringe, *optages*

som dog ikke ske kunde«. De andrager derfor om og faar Til-
ladelse til at optage disse Brokar og bruge dem paa et andet Sted,
»som til en Havn siden er bleven udset og bekvem befunden, efter-
som den forrige Plads dog berettes at være forfyldt og næsten tør,
5 saa ingen dygtig Skiberum der kan indlægges«.

Man skal ikke lade sig forvirre af, at Borgerne fremstiller Sagen,
som om de har god Udsigt til at faa indrettet en ny Havn, og som
om Christian IV's Værk indskrænker sig til, at han har nedsat et
Par Brokar. Saaledes skulde det jo helst se ud for Tilfældet. Det er
10 selvopgivende Borgere, der her holder Ligtalen over Christian IV's
Plan for Helsingørs Havn og Helsingørs Fremtid. I det følgende
Aarhundrede har Helsingørs Havn ingen Historie. Her findes kun
et Par smaa Skibsbroer, og lyder kun Jammerklager fra de fat-
tige Borgere, hver Gang der skal ofres lidt paa disses Istand-
15 sættelse.

I 1743, da Helsingør endelig havde rettet sig efter den store
Pest 1711, overgav Helsingørs 16 eligerede Borgere Kongen, der
netop var paa Besøg i Byen, følgende Andragende, hvis beskedne
Krav og ydmyge Tone bedre end noget andet karakteriserer dette
20 Tidsrum. Det lyder saaledes:

*De eligerede
Borgere*

Stormægtigste Monarch!

Ved det Deres Majst. Allernaadigst behager i Dag at glæde os hersteds
med Deres Høje og Hellige Kong. Nærværelse til at beskue dette Verdens
vidt berømmelige Sund, hvor ypperlig Gud og Naturen har dannet dette Hel-
25 singørs Leylighed til Handel og Søfart. Saa understaar sig hermed udi aller-
dybeste Underdanighed underskrevne denne Byes 16 Mænd for Deres Majst.s
allermildeste Faderlige Øjne at fremsende og nedlægge disse faa Linier aller-
ydmygst bedende for Helsingørs Tarv og Trang til een liden Havn for smaa
Fartøjer alene, som her højlig behøvedes for selv at kunne fortjene de
30 mange Fragtpenge og dyre Køb paa Proviantvarer, vi ellers maa betale til
andre: Derfor Vi og vore Forfædre i saa mange Aar haver sukket derefter
og bedet, at den allerhøjeste Gud vilde bøje Deres Majst.s hellige og høje
Hierte til at forunde dette herlige og velbejrlige Sosted en liden Havn, som
her fattis. Og kunde da deraf flyde andre kongelige Benaadninger til Negotiens
35 Forfremmelse, som vi nu ikke understaar os at forestille, men om allernaad-
digst approberes og anbefales, skulde vi give vores allerunderdanigste Mening
til Kende hvad her baade til Kongens og Byens Interesse kunde tiene. Hans
Excellence Hr. Stifts Amtmand von der Osten, som har observeret dette Steds
Situation, haver og naadigst belovet at ville være vores Talsmand til det
40 bedste hos Deres Majstæt.

Ved det Overslag, som er foraccorderet til 4000 Rd. omtrent for Brøns
Forlængelse med 34 Al. med en Arm af lige Længde og dertil haver vi under-
skrevne paa den ganske Byes Vegne caveret for den sidste ¼ Part at betale,

i hvor fattig Tilstand her end desværre er, Saa sukker vi da inderligen og beder allerydmigst Deres kongl. Majestæt om en naadig Bønhørelse. Og allernaadigste Konge! Jo større Havn, jo større Gavn, Zir og Perle i Deres Majestæts Crone vilde dette Sted næst Guds Hjælp og Velsignelse blive, hvor- med vi inderlig af Hjerttet al vor Livstid ere

5

Deres kgl. Majst.s
Vores allernaadigste
Souverain! Arveherre
og Konges

Allerunderdanigste og Allerpligtskyldigste 10
Arve-Undersaattere

*Havnekom-
missioner* Fra den Tid er Havnesagen taget op paany, og den har siden da været under evig Debat og er endnu langt fra sin Løsning. Der indkommer nu adskillige Forslag: 1758 nedsættes der en Kom- mission, der bl. a. 1760 foretager meget omhyggelige Opmaalinger og Undersøgelser. 1788—98 arbejder en ny Kommission. Det har ingen Interesse at følge disse Kommissioners Arbejde, og vi skal derfor blot af det Læs af Dokumenter, der nu er bevaret om Helsingørs Havn, kun fremdrage de Resultater, der kom, og de mest karakteristiske af de debatterede Forslag til Sagens Løs- ning. 20

Der er ingen Tvivl om, at det var et højt Maal, Christian IV havde sat sig for sit Havneanlæg ved Helsingør. Det skulde ikke alene grundfæste Danmarks Herredømme til Søs, men ogsaa gøre Helsingør til en Stapelstad for Østersøen. 25

Men der var sket meget i det Aarhundrede, der fulgte efter. Freden ved Brømsebro 1645 begrænsede Indtægten af Øresundstolden, og Pesten 1654, den skaanske Krig og Pesten 1711 førte Sundtoldsstaden Skridt for Skridt ned ad Bakke.

Da de 16 Mænd 1743 overrækker Majestæten deres Bønskrift, er Byens Fordringer i god Overensstemmelse med denne Nedgang beskedent sat til »Broens Forlængelse med 34 Al. og en Arm af lige Længde. I Sandhed et lille Krav for en By med Helsingørs Beliggenhed. Men der dæmrrer andensteds i det mærkelige Dokument Haabet om, at naar først en Begyndelse blev gjort, »kunde da deraf flyde andre kongelige Benaadninger til Negotiens (Storhandelens) Forfremmelse, som vi ikke nu understaar os at forestille«. Og i Slutningen er det lykkedes de 16 Mænd at finde et bevinget Ord, der som i en Sum giver Udtryk for det nærmeste Maal for denne Bys Kamp for Tilværelsen gennem Aarhundreder op til vore Dage: 30 35 40

Jo større Havn,
jo større Gavn.

Det var indlysende for enhver, at naar alle Nationers Skibe skulde standse i Øresund, og Kaptajnerne var tvungne til i Færgemændenes eller egen Baad at ro ind for at klarere Tolden, saa var det et ganske rimeligt Krav, at Landingsstedet var indrettet saaledes, at man kunde lande selv i haardt Vejr uden at risikere Livet. Og ønskede man, at Skibene skulde proviantere her, var det ligeledes ganske nødvendigt, at mindre Skuder kunde føre Levnedsmidler til Byen. Men ikke engang saa beskedne Krav var opfyldt. Byens Magistrat kunde henvise til, at to af det kongelige Vagtskibs Chalupper nylig var slaaet i Stykker i Brændingen, hvorved der i det ene Tilfælde druknede 3 Mand. Og Hans Excel-

Strandinger

Helsingørs Havn c. 1830. Af S. H. Petersen: »Danske Egne«.

Bygningen med den høje Trappe er Øresundstoldkammeret, til venstre for denne ses Overkrigskommisær Stephan Hansens Palæ, og derefter følger Claessens Palæ (med Flaget).

lence Stiftamtmanden havde selv staaet i Späths Lysthus ud mod Stranden og set, »hvad Fare en Del engelske Søfolk maatte udstaa, da de, uagtet en stærk Brænding af Sydost, maatte springe i Vandet og taale, at Bølgerne slog dem over Hovedet, aleneste for at faa deres Skibsbaad bjerget og opslæbet«. Kunde man forlange, at Folk skulde vove Livet for at faa Lov at betale Sundtold? Og gjorde det ikke et daarligt Indtryk blandt de søfarende, naar her i Løbet af et Par Dage i Marts 1761 strandede en Königsberger Galliot, en hollandsk Smak og wismarsk Skude ved Plums Tømmerplads, medens en »Fløjte«, »den brune Hjort«, der kom med Salt fra St. Ybes, blev kastet paa Land bag Hans Mejnertsens Baghus.

Her krævedes et Ly for Smaaskuder, derom var alle enige. Skulde man tænke paa »Negotiens Forfremmelse« maatte der imidlertid en Storhavn til. Men til Gunst for denne kunde da, for-

uden dens Betydning for Danmarks og specielt Helsingørs Handel, fremføres dels dens eventuelle Betydning som Krigshavn og dels den store Fordel, alle Nationers Skibe vilde have af her i det vanskelige Farvand at finde et Tilflugtssted i haardt Vejr og specielt under den farlige Isgang i Sundet. Christian IV's Betragtning, at de fremmede, som fik Gavn af Havnen, ogsaa skulde yde Bidrag til den, lod sig imidlertid ikke praktisere i det 18de Aarhundrede.

Vi skal nu se nærmere paa de forskellige Forslag:

Havneplaner 1753 fremsætter Ingeniørmajor I. Thomsen Plan for en Havn »for maadelige Skibe« samt en Forlængelse af Skibsbroen, saa den kunde naa ud paa 9 Fod Vand, der var kun 7. Denne Havn skulde ligge mellem Byfogdens Bro og Toldbroen ud for Brostræde, altsaa der, hvor der paa den opfyldte Plads er bygget Jernbanestation og Posthus. Omkostningerne var sat til ca. 5000 Rdl.

1757 kom Magistraten med et Forslag om en Havn paa 64,600 □ Fod, til 30—40 Proviantfartøjer, ligeledes syd for Toldbroen, og en anden paa 19,000 □ Fod nord for Toldboden for Smaaskuder.

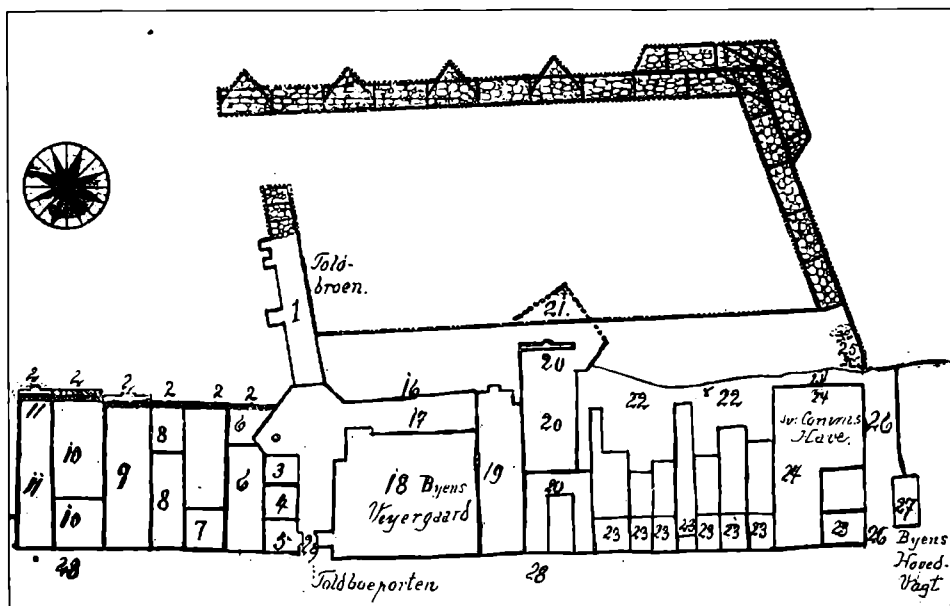
Dette gav Anledning til Nedsættelsen af den første Havnekommission 1758, bestaaende af Admiral Suhm, Oberst Giedde og Kaptajn Herbst. Resultatet af dennes Virksomhed blev 3 forskellige Planer til en Havn ved Svingelen, af hvilke de to regnede med en Plads paa 96,300 □ Fod til 30—40 Skibe a 10—30 Læster, og den tredje med 143,300 □ Fod til 50—60 Skibe af samme Størrelse.

1760 tog en ny Kommission fat, bestaaende af Generalløjtnant Moltke og Kommandørkaptajn Dumreicher. Sidstnævnte udførte et meget stort og grundigt Arbejde og forestod bl. a. de store Opmaalingsarbejder, hvorved man kortlagde den gamle Mole syd for Svingelen. Det er da ogsaa hovedsagelig hans Arbejder den senere 1788 nedsatte Kommission, der med skiftende Medlemmer bestod til 1798, i sine afsluttende Planer vender tilbage til.

I Februar 1761 fremsatte Dumreicher og Moltke da en Plan af en helt anden Art end de tidligere. Den gik ud paa at anlægge en stor Havn ved Svingelen paa 255,850 □ Fod med Plads til »30—40 Vest- eller Franskfarere«, altsaa vel middelstore Skibe.

Lütken Frederik V var stemt for denne Plan, og det havde en Tid lyse Udsigter for den. Da mødte den sin Banemand i Kaptajn Lütken, der efter at være afskediget af Marinen fra 1739—77 var Kontrollør ved Øresunds Toldkammer. Siden han kom til Byen, havde han arbejdet for, at Havnen skulde være lille. Da han nu saa, at der var Fare for, at den store Havn skulde blive til Virkelighed, sendte han, fuldt overbevist om en saadan Havns Unytte, et Kapitel om en Havn ved Helsingør, som var udeladt af hans tidligere

udgivne Skrift »Økonomiske Tanker« (8. Part, S. 79, 9. Kap.), til Grev Moltke, der skulde give Tilladelse til Trykningen. Moltke fraraadede at lade det trykke, da Kongen allerede havde bestemt sig for den store Havn. Og det blev heller ikke trykt dengang. Men
 5 Lütken havde andre Veje. I Marts var Dumreicher's Forslag med alle Kort og Planer sendt til Admiral Fontenay, og i April sendte

Major J. Themsens Havneplan 1753.

1. Toldbroen. — 2. Seks Bolværker »med Stenkister«. — 3. Toldbodens Kontorer. — 4. Toldbodpakhuset. — 5. En Bygning til Strandgaden. — 6. Skipperherbergerer Carl Kocks Bygn. — 7. Købmand og Skipperherbergerer Engelbrecht Holms Bygn. — 8. Købmand og Skipperherbergerer Elias Petersens Bygn. — 9. Købmand David Fenwiéks Bygn. — 10. Købmand William Browns Bygn. — 11. Vinhandler Spruncks Have og Lysthus ud til Søen. — [12. Gr. Elias Petersens Bygn. — 13. Hr. Commerce(raad) Claesens Bygn. — 14. Hr. Oberkrigskommissær Hansens Bygn. — 15. Øresund Toldkammers Bolværk]. — 16. »Bolværket langs for den af Kongen til Byens Vejergaard bortskødede Grund«. — 17. Plads til Brug ved Vejergaardens Pakhus. — 18. »Byens Vejergaard med sine Pakhuse ud til fornævnte Plads og øvrige Strækning«. — 19. »Købmand og Skibsherbergerer Engelbrecht Holms iboende Gaard og dens Strækning ud til Søen. — 20. »Vinhandler og Herbergerer Späths Bygn. Haveplads og Lysthus ud til Søen«. — 21. Späths »til Beskyt for hans Lysthus« nedrammede og med Stene opfyldte Bolværk. — 22. Aaben Plads og Strandbred mod Søen. — 23. »Adskillige saavel Færgemænds som andre Byens Indvaaneres bebygte Huse og Grunde«. — 24. Den svenske Kommissær Krügers Have, Lysthus og anlagte Bolværk mod Strandbredden«. — 25. »Stenkars Rudera af en der for Byen i forrige Tider vaaren gammel Bro«. — 26. Passagen forbi Byens Hovedvagt. — 27. Byens Hovedvagt. — 28. Strandgaden. — 29. »Toldboe Porten eller Udgangen fra Strandgaden til Toldbroen«. — Nr. 12-15 er her udeladt.

Lütken denne en Skrivelse med alle sine Indvendinger. Disse blev senere trykt i Suhms Saml. til den danske Historie 2 Bind pag. 70—76, men med Udeladelse af de skarpeste Steder, som findes i
 10 en bevaret Ekstrakt af Havnekommissionens Arbejder.

Han gennemgaar, hvad Nytte den store Havn vilde være til. Lidt forkortet lyder hans Ræsonnementer saaledes:

1. I Stormvejr »vilde den ej nytte, thi før Stormen vilde intet Skib søge Havnen, i Stormen var den farlig at gaa ind i, og efter Stormen ofte vanskelig at komme ud af.«
2. Som Vinterleje. Til ingen Nytte for Helsingørs Skibe, som altid gaar paa Fragt og hellere vælger Kobenhavn. Desuden vilde Kobenhavns og Helsingørs Rhed tillægges med Is samtidig. 5
3. »For at reparere i. Ligesaa unyttig«, da Helsingør manglede Redskaber og Oplag af Materialier.
4. »For store Skibe at losse i. Disse, som have Vin og Brændevin, kunde losse paa Rheden, og Tommerskibene ved Tommerpladsen«. 10
5. »For at lade i: ganske unyttig, saalænge Helsingør som nu ikke har noget at indlade«.
6. »For Oplagsvarers Skyld: Intet stort Skib, som har nogen enkelte Dele at losse, vilde gaa ind i en Havn at losse i, hvor det var saa vanskeligt for dem at komme ud af, og deres Rejse forsinkes.« 15

Naar undtages Erik af Pommern, Frederik II og Christian IV vidès ingen Enkeltmand at have haft saa afgørende Betydning for Helsingørs Skæbne, som Lütken fik det ved disse Udtalelser. Kongen blev betænkelig. Sagen standsedes, og man tog saa fat med et Forslag til noget, som man først senere kaldte en Havn, men som oprindelig hed »en Indretning til Chaluppers og smaa Fartøjers Bjærgning i Helsingør«. Det var denne, der efter lange Forhandlinger gennemførtes i Aarene 1764—67. Dens Plads blev nord for Toldbodbroen, dens Areal omtrent som Karmeliterklosterets, og dens Dybde ca. 8 Fod. 20

Da Stiftamtmanden anmodede Helsingørs Magistrat om en Erklæring om denne »Indretning«, sagde denne sin Hjertens Mening: 25

»Vi nødsages derpaa underdanigst uforgribelig at erklære, 1. at ligesaa forunderligt dette Forslag forekommer os, saa aldeles ugrundet og lidet overlagt forekommer det og enhver fornuftig her, der kender og har Indsigt i Helsingørs Omstændigheder, Situation og Trafik med de mange 1000 igennem Sundet sejlene fremmede søfarende, 2. og indeholder det intet andet, end hvad der kan gøre Helsingør mindre anselig, ja om muligt til et Fiskerleje, i Stedet for en anselig Handels- og Stapelstad, til hvilket sidste den dog frem for mange 1000 Steder i Europa af Naturen bekvemt er situeret, naar den tillige ved allernaadigst Understøttelse af en Havn blev hjulpen. 30

Da derimod denne foreslagne Forandring ikke kan geraade de søfarende til allermindste Commodité, Sikkerhed eller Nytte, men en Del af Byens anseligste Borgere og handlende til Ruin og Undergang«. 40

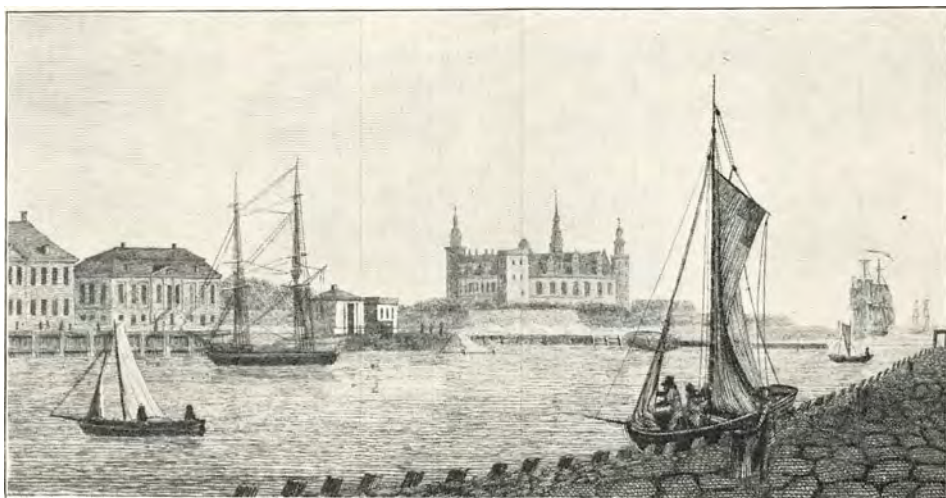
Magistratens Ord formaaede imidlertid intet overfor en Embedsmands, og Helsingør fik den lille »Indretning«, hvormed den

maatte hjælpe sig indtil 1824. Det var imidlertid ikke det værste, men idet Lütkens Betragtning vandt Sejr, og Statens Interesse i Helsingørs Havn vurderedes til den Lütkenske Indretning, var dermed Havnens Beliggenhed fastslaaet. Mellem Slottet og Byen

5 kunde nok indrettes en lille Baadehavn, og her blev da Havnens Plads til ubodelig Skade for Havnen og Kronborg som for By og Borger.

Modsatningen til den mistrøstige Lütkens Tanker er et Forslag til Ophjælpning af Danmarks Handel ved Anlæg af en Havn ved Helsingør, der udkom 1771 og indledes med følgende Ord:

10 *Forslag 1771*

Helsingørs Havn set fra den søndre Side. Antagelig efter 1838. Stik af S. H. Petersen.

»Unægtelig kunde Helsingør blive et Handelscentrum blandt de fornemste i hele Verden, da den præsenterer sig med saa bekvem Situation for Handlingen, som intet Rige i Europa ejer, og den store Passage af alle Nationers Skibe.« »Af gamle Mænd i Helsingør fortælles, at Czar Peter for en 60 Aar

15 siden skal ved sin Nærværelse her have forestillet Regeringen denne Mulighed udi at forene Vesterhavet med Østerhavet ved en Kanal eller Havn, at Helsingør da skulde kunne blive den største Handelsplads i Europa.«

»Underligt, at ingen haver undersøgt denne soleklare Mulighed til samme Stads Herligheders Forbedring«. »Nogle Forsøg« er vel foreslaaede, »men

20 ingen Ting bleven rørt derved videre, undtagen Staden har bekommet et lidet ufuldkommen Leje for Baade og smaa Jagter«, som har kostet Kongens Kasse noget anseligt, »ikke at tale om hvad Nivaa Havn har kostet hans Majestæt som tilsammen beregnet kunde udrettet et langt nyttigere Værk ved Helsingør«.

25 Forfatteren mener, at »Misforstand og Misundelse« har »forvoldt Helsingør, og fornemmelig Land og Rige, dette Skaar udi Hans Majestæts naaderige Forsorg for Fædrelandets Vel«. Det siges, at »en Havn var projekteret

mellem Kronborg og Fæstningen; men af grundet Frygt (for), at Strømmen skulde underskære Kronborg Fæstningsværker, faldt Mulighederne med dette i Dvale, uagtet Frankrig (efter Sigende) skal i højeste Grad have admireret og rekommanderet dette nyttige Værk og gjort Tilbud at ville assistere Danmark herudi«.

5

Han antyder, at Værket maaske er bleven modarbejdet af fremmede Magter som »England, Holland og Sverige, Hamborg, Lybæk, Danzig, Bremen etc. med øvrige, som til Dato har haft den østersøiske Handel under sig«, og som vilde komme til »at tabe anseligt i deres Handel og Skibsfart«. Naar den helsingørske Storhavn anlægges, mener han imidlertid, at »Helsingørs 10

Ophalingsbeddingen i Helsingørs Havn. 1864. John Fr. Damm.

Handel og Søfart vil vorde en rig Guldmine for Landets Indbyggere; men tillige en Torn udi Holl- og Engelændernes Øjne«.

Hans Forslag er at grave en 3500 Al. lang og 100 Al. bred Kanal »over Enden af Plums Tommerplads og Enden af Kokkehaven op imellem Valdemars Bakke og Skydebanebakken« til en stor Dal (d. e. Borrevoldsdammene), 15 gennemgrave Bakken ved Svingelmøllerne og fortsætte Kanalen videre forbi Rosenkildestetten, over Ny Kirkegaard, Reberbanen, Bleghaverne, Marienlyst Køkkenhave og Lappen til Natmandens Hus. Fra denne Kanal skulde der, hvor Jordsmonnet var lavest, graves korte Sidekanaler, hvor Skibene kunde ligge ugenert af Strømmen. Udgiften ansloges til en Million Rdl., men Havnen 20 skulde saa gøres til Midtpunkt for en indbringende »Kommissions-Spekulations og Oplagshandel med udenrigske Varer til og fra fremmede Skibe.«

1783 kom et mere beskedent Forslag fra Købmand Claessen til en Havn ved Svingelen for 16—24 Skibe à 20—80 Lstr., der vel nærmest skulde tjene hans egne industrielle Foretagender. Og 25 endelig sluttede Havnekommissionen 1798 med Forslag til en Havn for 100 Skibe à 100 Lstr. indrettet ved Svingelen, enten ved

Claessen
1783

Kommissionen
1798

at udgrave et Bassin og en Kanal ind i Landet, eller ved at forlænge den gamle Mole over til Skansehukken.

Ingen af Delene blev til noget. Den private Foretagsomhed, der mulig fra en beskeden Begyndelse kunde have oparbejdet en Havn, led Skibbrud ved Claessens Fallit. Og Forstaaelsen af, at Helsingør var et Sted, der ved sine gunstige Vilkaar, besad Muligheder, hvis Udvikling var af Betydning for hele Riget, havde ingen dansk Statsmand efter Christian IV. Resultatet blev da kun den omtalte

Den ny Del af Helsingørs Havn under Isgang i Sundet.
Efter Tegning af Carl Baagøe til Ill. Tid. 1868.

lille »Indretning«. Med den var man saa tilfreds, at Guldberg synes
10 at regne den for at være »den første Provinshavn, som i Danmark er kommen paa fuld Vej til sand Oprejsning«.

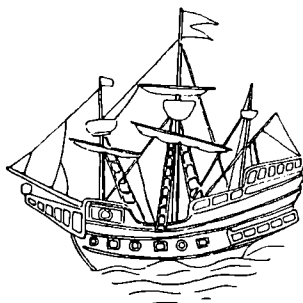
Efter Forslag af Borgmester Steenfeldt 1821 blev Havnen i Aarene 1824—28 udvidet til 51,700 □ Al. og fik en Dybde af 16 Fod. Den skulde nu kunne rumme 40—50 Skibe foruden 20—30
15 Jagter og Slupper, og Hensigten med den var, at skaffe »et sikkert Tilflugtssted for mangen i Livsfare værende Sømand, der ellers i Efteraarstormene maatte finde sin Grav i Byens Nærhed.« Da dette Formaal pegede ud over lokale Interesser, anviste man ved
20 kgl. Resol. af 19.—5.—1824 70,000 Rdl. til Foretagendet, og Havnen blev nu *Statshavn*. 1838 forøgedes dens Dybde til 18 Fod, og søndre Mole forlængedes 60 Al. for at gøre Indsejlingen lettere. Den var nu i Stand til at modtage den Tids største Skibe, men da

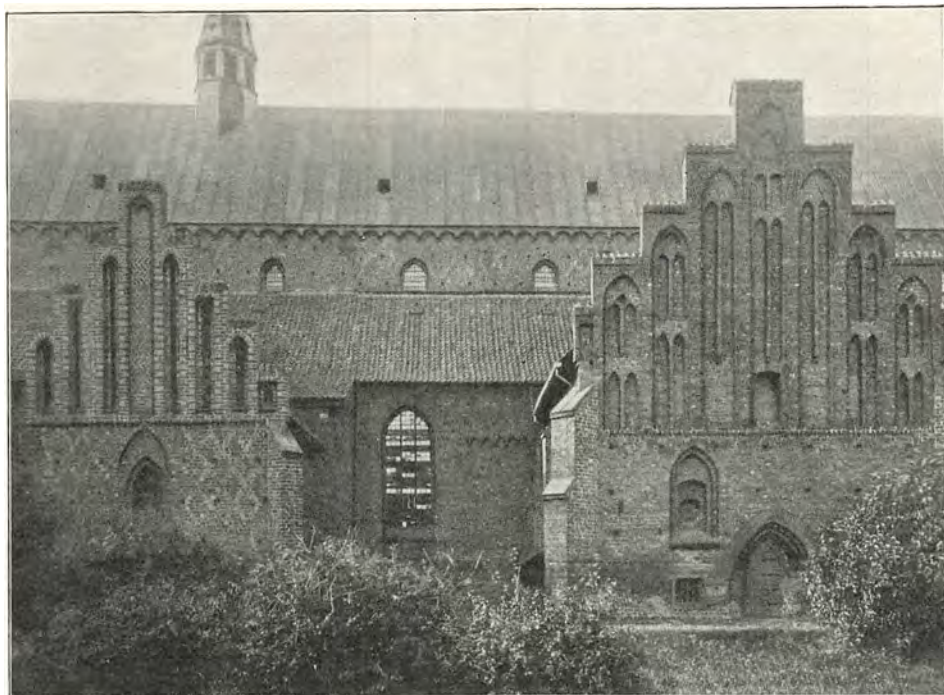
Steenfeldt
1821

Skibsfarten i de følgende Aar tiltog meget betydeligt, kunde den under Isgang slet ikke rumme de mange Skibe, der tyede herind.

Særlig slemt følte dette under den haarde Vinter 1854—55. Og *Olrik 1855* Byens fremragende dygtige og initiativrige Borgmester, Etatsraad J. B. Olrik benyttede da Lejligheden til i Spidsen for en Deputation af Borgerrepræsentationen at paakalde Kongens Bistand. Snart efter fulgte en anden Deputation fra Skibsklarererne, der overbragte en Adresse, skrevet paa Dansk, Tysk, Hollandsk, Engelsk og Fransk og undertegnet af 2400 Skibsførere, som udtalte, at mange af dem »navnlig i den sidst forløbne Vinter« havde følt sig »smertelig skuffede ved deres Ankomst hertil«, idet de atter havde maattet »søge Søn, udsatte for de Farer, Storm og Isgang medfører«.

Dels for at afhjælpe denne Mangel og dels for at ophjælpe Byen efter Sundtoldens Afløsning, udvidedes Havnen 1860—63 til *Carlé 1865* 100,000 □ Al. Tanken om en Størhavn, der kunde gøre Helsingør til Stapelplads for Østersøen, kom atter frem 1865, da Ingeniør Carlé fremsatte et Forslag om for 6 Mill. Rdl. at indrette en mægtig Havn nord for Kronborg; men dette delte Skæbne med de fleste andre helsingørske Havneplaner. Samfundets Interesse i en Nødhavn her havde naaet Anerkendelse, men Planen om at gøre Helsingør til en Stapelplads for Handelen mellem Østersø og Vesterhav fandt ingen Tilslutning. Efter Sundtoldens Ophævelse og Helsingborgs Opkomst var de største Chancer i saa Henseende vel ogsaa forspildt, hvad der næppe vakte Opmærksomhed nogensteds i Landet udenfor Hovedstaden, hvor det ikke voldte Sorg.

S. Olai Kirke fra Nord. Mellem Sakristiet (t. v.) og Oxernes Kapel (t. h.) ses Rester af den ældste Kirke.

KIRKER OG KLOSTRE

AF CHR. AXEL JENSEN

S. OLAI KIRKE INDTIL 1450

MIDDELALDEREN igennem har Bykirken som *By og Kirke* Stadens aandelige Centrum formaaet at opflamme Bypatriotismen. Naar Krig, Pest og andre Ulykker truede Indbyggernes Liv og Velfærd, virkede Kirkens Navnehelgen som Byens naaderige og hjælpsomme Beskytter, og i gode Tider glemte man ikke Kirkens Krav, men ydede Gud og hans Helgen sin Tak og kappedes med Nabostæderne om at udvide og øge Herrens Hus, efterhaanden som Byen og Menigheden voksede. Ganske vist, vi hører yderst lidt til Ord, som udtrykker saadanne Tanker; vor Middelalder var ikke meget skrivende, og tilmed har Tidens Tand tæret stærkt paa dens Papir og Pergament. Men efterhaanden som Arkitekturhistorien har uddybet Studiet af Middelalderens kirkelige Bygningskunst, stadfæstes det atter og atter, at Købstadskirkernes Byggeperioder falder sammen med Byernes Opgangstider, og at Kirkearkitekturen

Stykke for Stykke illustrerer Byens Vækst gennem dens første Aarhundreder, paa lignende Maade som Landsbykirkerne næsten med statistisk Nøjagtighed giver Udtryk for hele Rigets Skæbne.

Helsingørs gamle Bykirke er et meget klart og tydeligt Exempel paa denne Byens og Kirkens Samhørighed, og den giver os 5
 tillige en god Prøve paa, at Arkitekturstudiet kan uddybe Tolknin-
 gningen af de magre Kildeskrifter, som er bevarede fra Middel-
 alderen. Ved Hjælp af de skrevne Kilder vilde vi kun kunne
 fastslaa, at Bykirken (uden Helgennavnets Nævnelser) omtales 10
 første Gang i Aaret 1450, at Johan Oxen til Torsø i Skaane, Høveds-
 mand paa Krogen, i Aarene før 1472 stiftede et Trefoldighedskapel,
 som ifølge Stifterens Gavebrev af 1483 laa norden op til
 S. Olufs Kirke, at Kirken indviedes af Biskop Lauge Urne 1521
 til S. Olaf, S. Andreas og S. Vincens, og at den i den allerseneste
 katolske Tid rummede en ganske talrig Række Helgenaltre. 15
 Dokumenterne lader ikke paa nogen Maade ane, at S. Olaf Kirke
 har haft en lang Historie forud for 1450, og at Bygningen selv
 kan kaste Lys over Stedets Bebyggelse længe før Erik af Pom-
 merns Tid.

Men heldigvis taler Murstenene og Murene et fyldigere Sprog. 20
 Af dem alene lærer vi, at *Byen har rejst sig en Kirke allerede ved*
Den *Aar 1200*, eller ialfald ikke senere end Valdemar Sejrs Tid, hen-
 imod Slutningen af Landets store Kirkebygningsperiode. Kun en
 lille Del af denne Bygning staar bevaret i den nuværende Olafkirke.
 I Nordmuren af nordre Sideskib, især i Partiet mellem de to Ud- 25
 bygninger, Sakristiet og Johan Oxes Kapel, ses et Stykke Mur-
 værk, der ganske vist ligesom næsten hele Bygningen er af Munke-
 sten i Munkeskifte (to Løbere vekslede med en Binder i samme
 Række), men som dog har en ganske særegen Karakter; Murste-
 nene er mindre end ellers, der findes to Steder Rester af smaa 30
 rundbuede Vinduer (det ene mellem de nævnte Udbygninger, det
 andet bag Johan Oxen-Kapellets Loft, og lavere end den nuværende
 Gesims er der en Gesimsfrise af smaa, svagt fremspringende Rund-
 buer. Murværkets Længde kan nøje bestemmes, da Hjørnerne 35
 er markerede af fremspringende Lisener, som har afsluttet Bue-
 frisen; det ene Hjørne titter frem ved Trappetaarnet bag Sakristiet,
 det andet ses i Kanten af det store Vindue nærmest vest for Oxer-
 nes Kapel. Begge Hjørner er yderligere kendelige derved, at der
 i deres Mursten findes smaa, skraathuggede Rifler, en Teknik, 40
 som ogsaa genfindes i Buefrisen og i de oprindelige Vinduers
 Karmsten. Alle de sirlige og fint formede Enkeltheder stemmer
 med, hvad vi finder i Danmarks ældste Teglstensbygninger fra
 Valdemarernes Tid, og viser, at dette Murstykke er en Levning af
 en Teglstenskirke fra romansk Tid, nøjere betegnet Nordmuren i

en saadan Kirkes Skib. Sammenligner vi den med tilsvarende nord-sjællandske Landsbykirker, f. Ex. Tikøb, er det ikke vanskeligt at danne sig en Forestilling om Helheden. Den ældste Olaikirke har været kullet, formodentlig med en prydelig Vestgavl, og den
 5 har øst for Skibet haft et lavere og smallere Kor, muligvis med en Apsis paa Østgavlen. Begge Rum, der har været dækkede af Bjælkeloft, er blevet sparsomt belyste gennem smaa Vinduer, der har udvidet sig tragtformet paa begge Sider af den smalle Lysning, og Skibet har haft to Døre, en Mandsdør mod Syd og en
 10 Kvindedør mod Nord (hvoraf der nu ganske vist intet er bevaret, fordi den senere er oplugt af Buen mellem Oxernes Kapel og Kirken). Selve Længden af Nordmuren, godt 19 Meter, svarer fuldstændigt til Skibets Længdemaal i en større Landsbykirke som Tikøb.

15 En Tid lang, snarere to end et Aarhundrede, har denne Bygning været tilstrækkelig for Menigheden. Men saa er den bleven for snæver, og man har da udvidet den ved en *Tilbygning mod Vest*. Ogsaa denne Forlængelse kan endnu ses paa Skibets Nordmur, hvis vestligste Parti, fra den romanske Kirkes Vesthjørne og
 20 hen til Taarnet, viser det tiløgede Stykkes Længde, godt 11 $\frac{1}{2}$ Meter. I visse Hovedtræk har Bygmesteren efterlignet den ældste Kirkes Arkitektur, og især har han anbragt en Gesimsfrise i samme Højde som den romanske Buefrise. Men alle Enkeltheder er dog afvigende, de runde Buer er nu forsvundne, og den gotiske Stil har sejret. Gesimsfrisen dannes af en Række aftrappede Trekantfelter over et Savskifte, hvori Murstenene er ordnede som Tænder
 25 paa et Savblad. Vinduerne, af hvis Karme der kun er bevaret en meget sparsom Rest, har været spidsbuede, og medens den romanske Kirke sikkert har en nu under Jordsmonnet skjult Sokkel, hviler Forlængelsens Murværk paa Syldsten af raa Kamp, der
 30 efter den senere Middelalders Skik rager op over Terrænhøjden. Slige Vestforlængelser er velkendte fra mange Landsbykirker ikke mindst i Nordøstsjælland, hvor Skovene mindskedes og Indbyggertallet steg i Løbet af Middelalderen, og de stammer i Reglen fra 15. Aarhundrede. Nøjagtigt at tidsfæste Olaikirkens gamle Vestforlængelse er vanskeligt paa Grund af de faa og lidet karakteristiske Detailler i den bevarede Murstump, men det er dog overvejende sandsynligt, at den tilhører Erik af Pommerns Tid og er
 35 et første Vidnesbyrd om Sundtoldstadens nye Vækst, en Hypotese, der bliver endnu sandsynligere ved en nøjere Betragtning af Kirketaarnet.

Det har altid været paafaldende, at *Olaikirkens Taarn* staar skævt for den nuværende Bygning, rykket hen paa den nordre Side af Vestfacaden, og Forklaringen paa dette underlige Forhold

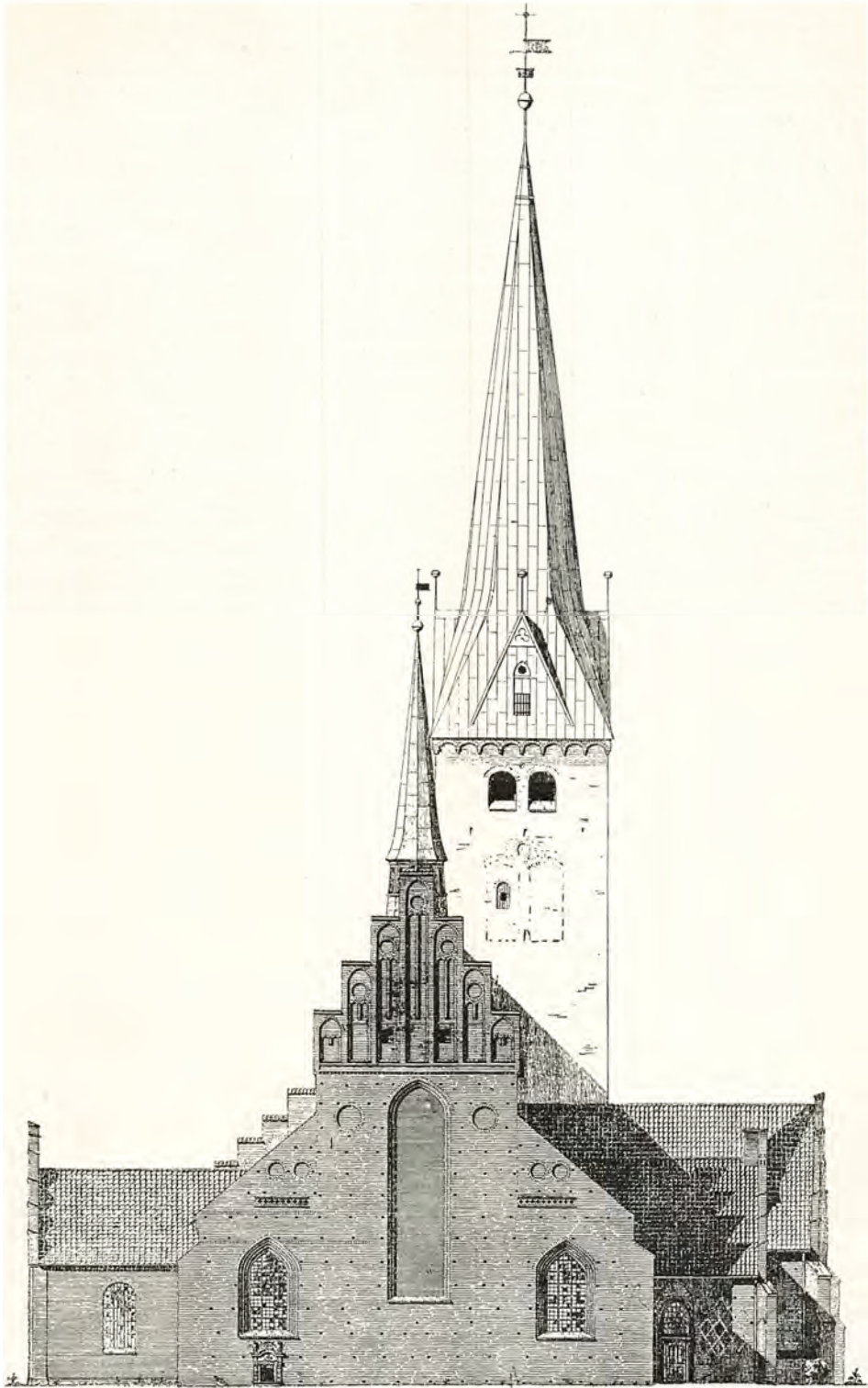
Den første Udvidelse

Taarnet rejses

er forlængst givet. Taarnet er ældre end den store, sentmiddelalderlige Kirkebygning og er oprindelig placeret midt for Vest-siden af den smalle, ældre, enskibede Kirkebygning; just af Taarnets Stilling kan vi maale os til den omtrentlige Bredde af den gamle Kirkes Skib, c. 12. Meter, hvilket vil sige, at dens Sydmur har staaet lidt Syd for Midtaxen gennem det nuværende Midtskib. Taarnet er dog næppe helt samtidigt med Vestforlængelsen. Skønt Taarnmurenes Tilstand, med de talrige Flikninger og med den skjulende Kalkberapning, er lidet gunstig for arkitekturhistoriske Iagttagelser, kan det ialfald skimtes, at dets Mursten ikke er ordnede i almindeligt Munkeskifte, men delvis i »polsk Skifte« (een Løber og een Binder vekslede i samme Række). Da denne Ejendommelighed, som vi senere skal se, genfindes i Oxernes Kapel, kan Taarnet antages at være rejst før 1450. En saadan Tidsfæstelse modsiges hverken af den spidsbuede Vestportal med de mange runde Formstensled, af de smalle, slanke, spidsbuede Vinduer i Taarnets to nedre Stokværk eller af de fladbuede Tvillingglugger, som i delvis tilmuret Tilstand ses i Taarnets tredje Stokværk, omtrent i Højde med det nuværende Midtskibs Tagskæg. Bag disse Glamhuller har Klokkerne oprindelig hængt, og alt i alt har Taarnet, der utvivlsomt har haft Sadeltag og Trappekamme som et sædvanligt sjællandsk Kirketaarn, ikke naaet stort højere op end Skibets nuværende Tagryg, men dog højt nok til, at Klokkerne har kunnet lyde til alle fire Verdenshjørner, ogsaa mod Øst ud over den gamle Kirkes Tag. Kan Taarnet siges at være rejst i første Halvdel af 15. Aarh., maa det regnes mellem Egnens ældre gotiske Kirketaarne, og det vilde være forstaaeligt, om Tidens Borgere havde sat deres Stolthed i dette Bygværk og med Overlegenhed sammenlignet det med de dengang endnu kullede Kirker i Omegnen, ja selv i de andre Øresundsbyer.

Først senere i 15. Aarh. kom det Tidspunkt, da den gamle Kirke blev for lille, og da Byen havde vokset sig saa stor og stærk, at Menigheden sprængte de snævre Rammer og skabte den nuværende Olaikirke. Men inden vi fortsætter Olaikirkens Arkitekturhistorie med en Skildring af den gennemgribende Ombygning, er det nødvendigt at studere Byens anden gamle Kirke, der imidlertid havde rejst sig som Karmelitternes Klosterkirke, og hvis Arkitektur blev bestemmende for Borgerkirkens endelige Udformning.

S. Olai Kirke, set fra Øst.

Billedet viser, at det store Vesttaarn staar Nord for den nuværende Kirkebygningens Midtlinie.

KARMELITTERKLOSTERET OG S. MARIE KIRKE

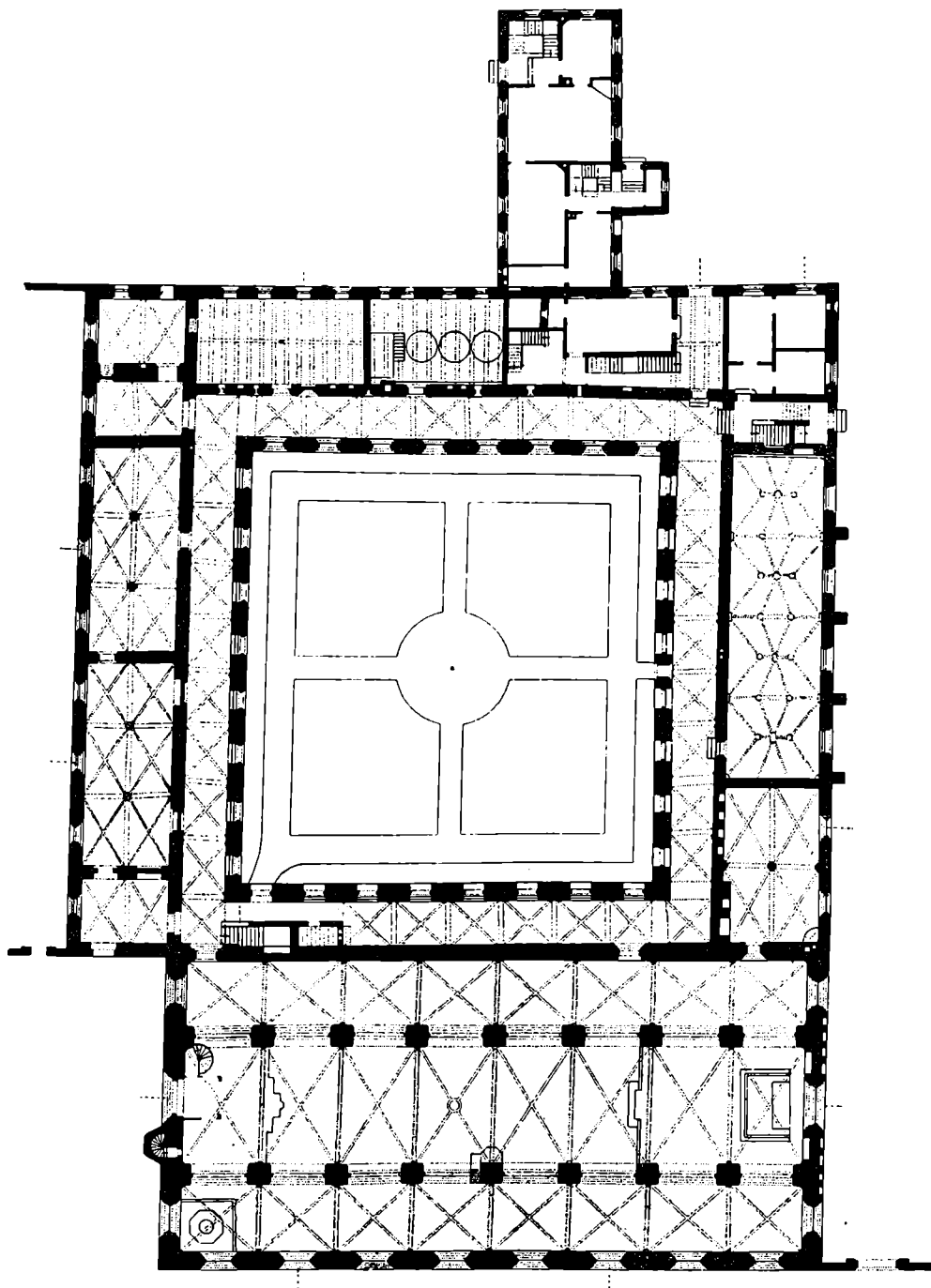
*Klosterets
Grundlæg-
gelse*

MEDENS S. Olai alle Dage har været Byens og Borgernes, er Vor Frue Kirke som bekendt af anden Oprindelse, idet den har hørt til et af de Klostre, som Erik af Pommern grundlagde i sin nye Købstad. »Der man skrev 1400 paa det 30de Aar, da stiftede han Vor Frue Kloster i Helsingør«, fortæller Kristiern Pedersen, og i et Pavebrev af 16. Oktober 1431 gav den hellige Fader Samtykke til, »at der paa et Grundstykke, Jord og Mark, som er skænket af Danmarks Konge til dette Formaal, grundes et Kloster af Karmelitterordenen, med Kirke, Klokke og Klokketaarn og andre nødvendige Rum til Brug og Bolig for Brødrene«.

Hvorledes Klosterstiftelsen blev ført ud i det praktiske Liv, derom hører vi lidet eller intet udover, hvad Tomten og Bygningerne endnu kan fortælle os. Givet er det, at Klosteret altid har haft samme Plads som nu, og det er overvejende sandsynligt, at dets Jordareal omtrentlig falder sammen med den anelige Grund, som Klosterets Efterfølger, Hospitalet, endnu ejer, og som omfatter Størsteparten af Karréen mellem S. Annægade, Hestemøllestræde, Havnegade og Kongensgade. Sikkert har Klosterets Grund endda været større, end Hospitalets nu er, og det vides saaledes, at dets Kirkegaard i Aarene før Reformationen strakte sig i Sydvest ud mod S. Annægade, hvor en Stump Hegnsmur, som senere skal omtales, er bevaret til vore Dage. Ogsaa paa andre Kanter synes der, efter Kortet at dømme, at være frasolgt Grundstykker nærmest Gaderne, og det er ialfald givet, at Klosterets kongelige Stifter ikke har sparet paa Jordarealet. At han har lagt det i en Udkant af Købstaden og ikke har ofret det den bedste og dyreste Jord ved Hovedgaden, er ganske forstaaeligt, thi et Kloster behøvede ikke at ligge centralt, men kunde trives nok saa godt paa et roligt Sted i passende Afstand fra Byens pulserende Liv. Her i Helsingør kom Sortebrødrene jo til at bo i Byens sydvestre Udkant og Graabrødrene endogsaa helt udenfor Stadens gamle Omraade, paa Marienlysts Grund.

*Ildbrand
1450*

Men trods den kongelige Gavnildhed synes det at have taget Tid for Hvidebrødrenes Kloster at vokse sig stort og kraftigt og at faa sine Bygninger færdige. Da Klosterstiftelsen knap en Snes Aar senere rantes af en Katastrofe, og da dens Bygninger »Søndagen næst før Palmesøndag« 1450 gik op i Luer, har de langt fra været saa anelige som nu. Det middelalderlige Bygningskomplex, som vi kender, har i det højeste i visse Hovedlinjer og i spredte, halvvejs skjulte Enkeltheder bevaret Levninger fra Klosters første Aartier. Størsteparten af de gamle Mure kan først være

Grundplan af Karmelitterklosteret og S. Marie Kirke.
Efter Opmaaling i Ældre nordisk Architektur.

rejste efter Branden 1450, i Løbet af Aarhundredets sidste Halvdel, og Byggeriet har knap nok været helt afsluttet, før Reformationstidens Storme brød løs over Klosteret og dets Indvaanere. Her i Helsingørklosteret stadfæstes det, at Middelalderens gejstlige Bygherrer ikke formaaede at rejse deres imponerende Bygninger i hurtigt Tempo. De nødvendige Pengemidler, som maatte skaffes fra rige Velyndere, fra fromme Troende eller angrende Syndere, flød ikke altid lige rigeligt, og selve Samfundsforholdene i en middelalderlig Købstad tillod ikke Byggeri i alt for stor Stil. Byggematerialet kunde med Datidens Transportmidler vanskeligt hentes langvejs fra, og selv om Klostrene gjerne sørgede for at skaffe sig en Teglovn, for selv at brænde Murstenene, var Ovnene kun smaa og lidet leveringsdygtige i Sammenligning med Nutidens store Teglværker, og rent bortset fra Pengene og Stenene, kunde det sikkert ogsaa have sine Vanskeligheder at samle Murere og andre Haandværkere i tilstrækkeligt stort Tal. For en middelalderlig Storkirke er to—tre Menneskealdre ikke at regne for nogen langvarig Opførelsestid, og for Tiggermunke som Karmelitterne, der maatte betle baade til Livets Ophold og til Byggeriet, maa det siges at være godt gjort at faa rejst et saa stort Bygværk som deres helsingørske Kloster indenfor et saadant Tidsspand.

Vi har et afgørende, skriftligt Vidnesbyrd om, at der endnu henimod Slutningen af 15. Aarh. arbejdedes paa Fuldendelsen af Klosterkirken og Klosteret, og det er knyttet til Kirkens Alterstiftelser. Foruden det til Vor Frue indviede Højalter fik Klosterkirken efterhaanden flere Sidealtre. 1488 stiftede den førnævnte Lensmand Johan Oxe et Trefoldighedsalter, som lidt senere siges at staa »næst for Kordøren, sønden til«, og desuden nævnes 1492 et S. Nicolaialter (viet til Søfarernes særlige Værnehelgen). Paa dette Tidspunkt har Kirken da altsaa været i Brug, men ikke helt færdig. Thi da den bekendte Povl Laxmand til Aagerup 1482 blev Lensmand paa Krogen, indledede han sin Forbindelse med Klosteret ved at stifte en daglig Messe til evig Tid (at synge Jomfru Marie Lov, ham selv, hans Forældre og alle kristne Sjæle til Hjælp, Trøst og Lise), hvorfor Prior og Brødre erkendte »at have oppebaaret fuld Værd og Betaling«, og da der 1493 igen er Tale om Povl Laxmands Messer, som nu øgedes i Tal, siges det, at Klosteret for nævnte Tjeneste opbærer 900 lybske Mark i danske Penge, »for hvilke Penninge vor Klosterkirke og Omgang vorde opbyggt, med mere gode Folks Hjælp«. Endnu i Povl Laxmands første Lensmandsaar har der altsaa været arbejdet baade paa Kloster og paa Kirke, og saa sent som 1516 har Munkene haft Byggeforetagender igang, omend det nu kun gjaldt et Udenværk, nemlig et Stenhus, som Kristiern 2. gav dem Tilladelse til

Bygnings-
historiske
Aarstal

Povl Lax-
mands
Messer

at opbygge til Hospital for »fattige, syge udlændske Skibmænd og Skibsfolk til Ro, Lise, Hjælp og Trøst«, og som skulde ligge paa Klosterets Grund sønden op til Kirkegaarden og rumme 8 eller 10 Senge. De nævnte Aarstal 1430, 1450, 1493 og 1516 giver os
5 de faste Holdepunkter for Forstaaelsen af Klosterets Arkitektur og for Tydningen af selve Murene.

Tilsyneladende danner *Klosterkomplekset* en fast og klar Helhed. Til den svære, høje Klosterkirke, som efter Middelalderens sædvanlige Skik er placeret paa hele Anlæggets Sydside, føjer sig
10 de tre lavere Klosterlænger i Øst, Vest og Nord, i en sluttet Firkant om den næsten kvadratiske Urtegaard. Munkegangen omkring Gaarden, der er gennemført i alle fire Længer, ogsaa langs Kirkefløjen, binder yderligere alle Fløjene sammen til en Enhed. Alle Klosterets enkelte Dele er byggede af røde Munkesten i Munke-
15 skifte over raa Syldsten (som nu mange Steder skjuler sig under Terrænet, der i Tidernes Løb har højnet sig), alle Partier har gotiske Stilformer, spidsbuede eller fladbuede Aabninger og Blendingsgavle med Trappekamme. Men for en nøjere Betragtning opløser Ensartetheden og Sluttetheden sig i mangfoldige, ind-
20 byrdes afvigende Enkeltheder, Øgninger og Uregelmæssigheder, tilsyneladende vilkaarlige og lunefulde, men i Virkeligheden afgørende for vor Forstaaelse af Klosterets Tilblivelseshistorie.

*Klosterets
Helhedsplan*

Tydeligst ses det, at *den nuværende Firkants Nordfløj rummer Levninger af et ældre Hus*, der ikke passer i det senere, fuldstændige Klosteranlæg. Resterne af dette Hus skjuler sig i de Mure,
25 som indfatter den efter sine Kalkmalerier opnævnte Lazarussal; dets Vestgavl svarer til Lazarussalens Vestvæg, og det har i Øst i det mindste strakt sig hen til Udløberfløjen paa Klosterets Nordside, den nuværende Præstebolig; Østenden kan dog ikke bestemmes med Sikkerhed. Huset er kendeligt derved, at dets Grundsten ligger lavere end de yngre Klostermures, og at der i Murene er Rester af ganske smalle, trappeformet afsluttede Lysglugger, mod Nord stærkt ødelagte af senere Vinduer, mod Syd, inde bag den nuværende Munkegang, bedre bevarede. Endvidere ses det i
30 her i Gangen, at man i disse gamle Mure har paatænkt at indføre Fratergangshvælv, som ikke svarer til de nuværende; Vederlagslinjerne kan følges paa den nordre Omgangs Indervæg, men om selve Hvælvene nogensinde har været opførte, vil sikkert altid blive en uløst Gaade.

*De ældste
Klostermure*

Paa lignende Maade skjuler der sig *Rester af et gammelt Klosterhus i Østfløjen*, omend Levningerne her er endnu sparsommere, kun kendelige i Kældermurene under Laxmandsalen. Det kan bestemt paavises, at dennes søndre Endevæg (som skiller den fra Sakristiet) oprindeligt har været en fri Gavl med Aabninger ud

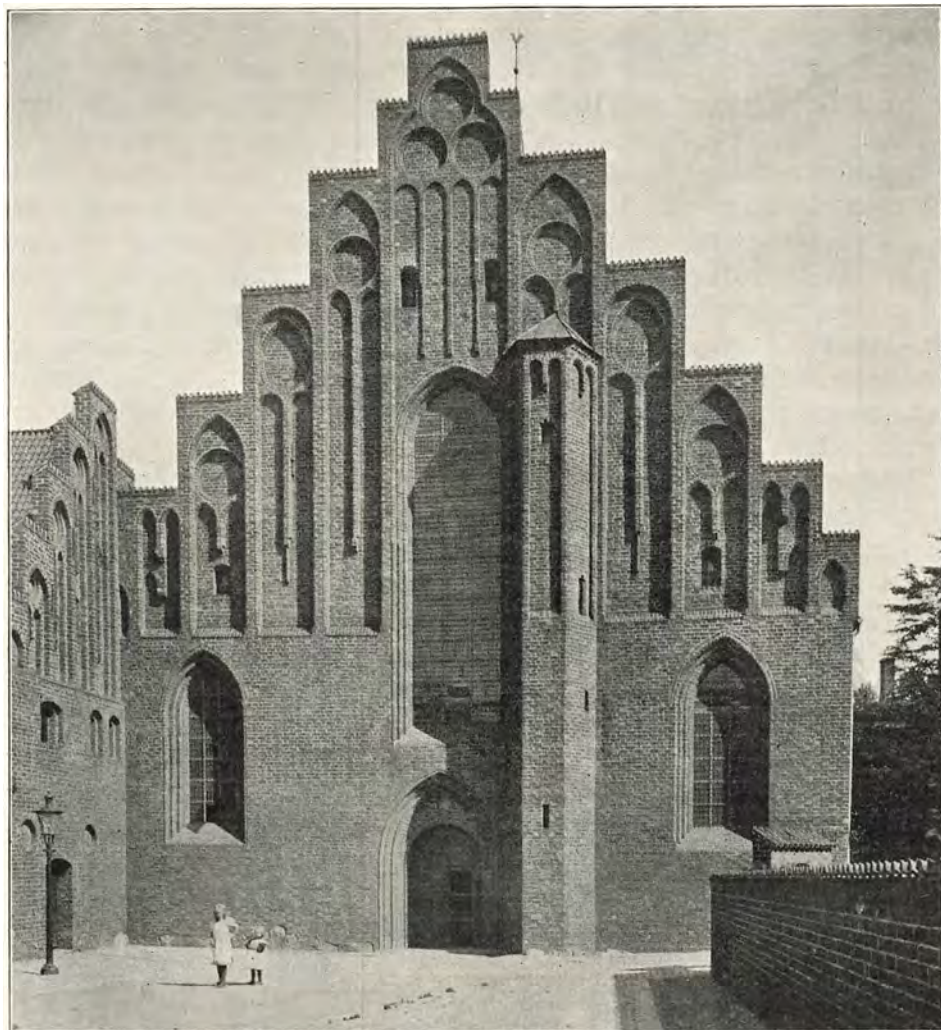
mod Syd, og Langmurene kan følges i Kældrene under Laxmandsalen henimod Nordfløjen, uden at det dog er muligt med fuld Sikkerhed at bestemme Nordgavlens Plads. Arkitektonisk udformede Enkeltheder i dette østre Hus ses næsten ikke, udover smaa fladbuede Aabninger, men et Fællestræk knytter dog disse to ældre Partier sammen; de er de eneste Dele af Klosterets tre Længer, som har Kældere. Og selv om det ikke med usvigelig Sikkerhed lader sig bevise, at de er byggede i Aarene umiddelbart efter Klosterets Grundlæggelse, er det dog givet, at de to Huse er selve Klosterets ældste Dele, og der bliver overvejende Sandsynlighed for, at just disse to Huse har dannet det Kloster af de Karmelitters Orden, som ifølge Kristiern 1's paa Krogen udstedte Anbefalingsbrev af Maj 1450 for Klosterbrødrenes Indsamling er »begyndt at bygges i Helsingør« og »nu op er brændt i Grunden«. De spredte Smaabygninger passer ialfald godt til det Billede af Ufærdighed, som Brevets Udtryk antyder.

Da man efter den store Katastrofe har taget fat paa Byggeriet, har man fulgt de Grundlinjer, som de to Huse angav, men man er hurtigt gaaet videre og har skabt den store Helhed, de to Bygninger og den paabegyndte Munkegang svagt antydede. Men det synes næsten, som om Ulykken har givet Karmelitterne Medbør, og under alle Omstændigheder har de snart vovet ikke blot at tilstræbe det firfløjede, sluttede Klosterkomplex, men ogsaa at rejse den imponerende *Klosterkirke*. Hele Planen og adskillige Smaatræk i Murværket tyder paa, at man har arbejdet samtidigt paa Kirken og paa selve Klosteret, men andre Forhold synes at vise, at man dog først og fremmest har villet fuldføre Kirken. Det kan ses, at Klosterlængerne er øgede til Kirkemurene, og selve Kirken er et efter middelalderlige Forhold usædvanlig helstøbt Bygværk, gennemført uden videre Vaklen og uden alt for store Variationer i Enkelthederne.

Klosterkirkens Plan er meget enkel; dens Rammemure danner et ganske regelmæssigt Rektangel, længdedelt i et Hovedskib og to Sideskibe, som alle tværdeles i otte Hvælvingsfag. Der er ingen selvstændig Udbygning til Koret, og skønt Hovedskibet er næsten dobbelt saa højt som Sideskibene, viser dets Højkirkemure sig ikke i det ydre. Alle tre Skibe dækkes af et mægtigt Fællestag. Det vilde kræve altfor lange Forklaringer at paavise Kirkebygningens Stilling i Arkitekturhistorien og at sammenligne den med ældre og samtidige Bygninger, og det maa derfor her være nok at sige, at dens Bygmester har formet den i sengotisk Aand og forenklet det traditionelle Kirkesystem; just Sløjfningen af Koranlægget og Skibenes Sammentrækning under Fællestag er betegnende for hans Tendenser. Betragter man Bygningen fra Syd, virker den ved

sin Masse, men ellers nøgen og bar. Bortset fra Vindueshullerne brydes Muren kun af et uregelmæssigt Tilløb til Mønstermuring (Rudelinjer af sortbrændte Bindere). Helt anderledes derimod, naar man ser *Klosterkirkens Gavle*, thi her har den usammensatte Plan og det store Tag krævet mægtige Gavlflader og saaledes skabt

*Kirkens
Gavle*

Mariakirkens Vestgavl med den tilstødende Sydgavl af Klosterets Vestfløj.

Tumlepladser for Murmesterens Kunst. Som bekendt er Gavlene altid den nordiske Murstensgotiks dekorative Glansnumre. Under Trappekammene, der nedstammer fra den militære Bygningskunsts Murtinder, brydes Gavlfladerne af Blendinger, hvis Former er hentede fra den gotiske Kirkebygningskunsts stavværksdelte Vinduer. Atter og atter har Bygmestrene varieret disse Hoved-

motiver, men man skal dog søge længe, og maaske forgæves, for at finde gotiske Gavle, som i Storladenhed og Ejendommelighed kan maale sig med Mariekirken.

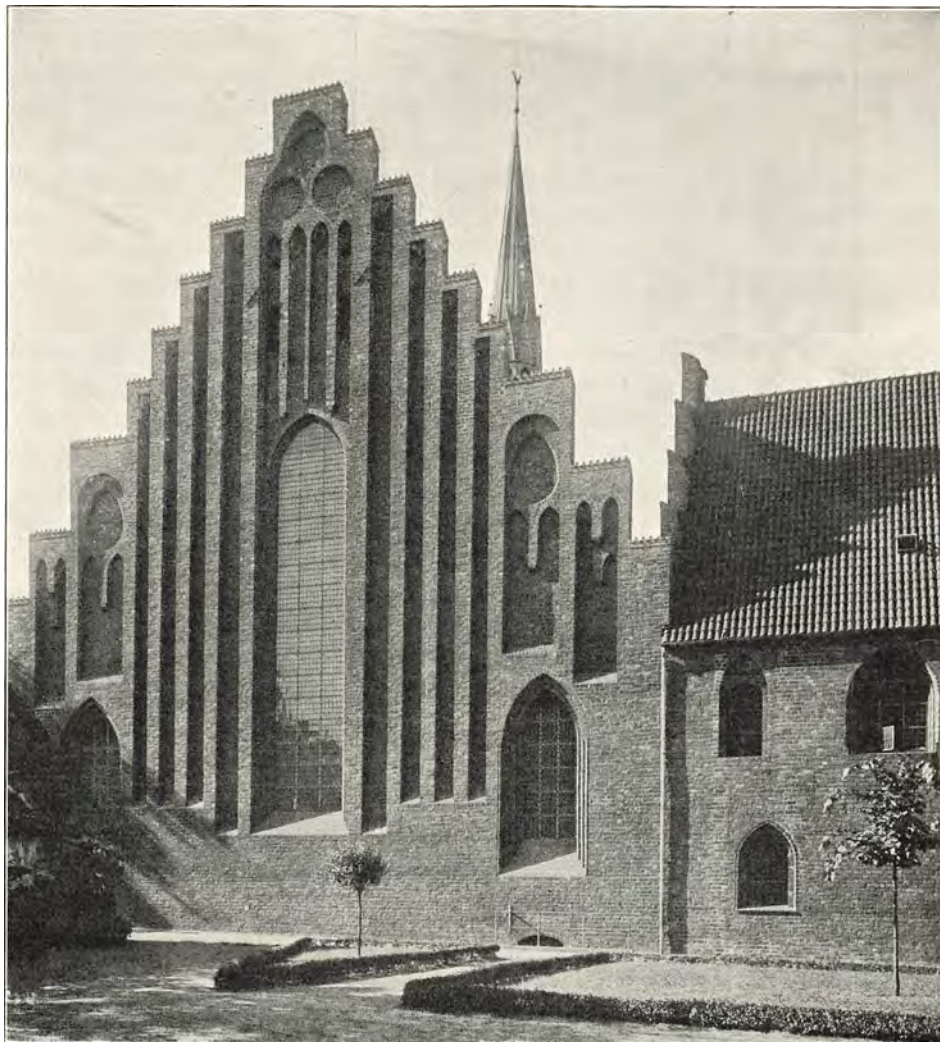
Forskel mellem Øst- og Vestgavl

Sirligst er Vestgavlen, hvis store Blendinger, en for hver Trappekam, i deres rige Leddelinger tydelig bærer Minde om Blendingsværkets Oprindelse af Kirkevinduet, omend Midtstavene er afkortede forneden og derfor virker som nedhængende Tappe. Med rig Opfindsomhed skifter Enkelthederne for hvert Blendingspar; Spidsbuer veksler med Fladbuer, Cirkler med Spidsovaler. Og man glemmer let, at Gavlens allerøverste Del en Tidlang har været nedbrudt og er genrejst ved Kirkens sidste Hovedstandsættelse. Man spørger sig selv, om det lille Vindeltrappetaarn, der bryder den strænge Symmetri og tvinger Portalen ud af Midtaxen, er ubehændigt eller raffineret placeret? Vilde Gavlen ikke virke kedeligere og mere upersonligt uden dette tilsyneladende Brud paa Systemet, og danner Taarnet ikke i Virkeligheden Bindeleddet mellem de nedre Mures rolige Flader og Gavltrekantens dekorative Opløsning med dens spillende Lys og kraftige Skygger, særlig pragtfuldt en Solskinsdag lidt over Middagstid.

Endnu mærkeligere er Østgavlen, hvis Prydværk næsten til Overmaal illustrerer Gotikkens Vertikalisme. Saa svagt end den vandrette Deling gør sig gældende i Vestfronten, har dennes Blendingsværk dog en bestemt Fodlinje i Højde med Sideskibenes Tag-skæg, men i Østfronten er selv denne svage Horisontalisme fuldstændigt brudt; hvor Vinduerne tillader det, er Blendingerne fortsatte nedad paa Murene, og især omkring det store Midtvindue opløses Fladerne af lange, lodrette Furer, hvis Karakter yderligere fremhæves derved, at de øverst afsluttes med en simpel, vandret Linje. Der er andre Enkeltheder, som mere minder om Vestgavlen, men Østgavlens Blendingssystem er dog saa selvstændigt og dristigt, at det maa regnes mellem vor hjemlige Murstensgotiks betydeligste Værker; kun enkelte brandenburgske Byporte kan opvise en noget lignende Blendingsdekoration. Man forstaar, at just denne Gavl fremfor andre har kunnet inspirere en dansk Nutidsarkitekt, og man fristes til at overveje, om de to Kirkegavle kan være samtidige og skyldes en og samme Murmester. Svaret herpaa er imidlertid ikke let at give. Paa Forhaand skulde man tro, at den mindre særprægede Vestgavl var den ældste og den dristigere Østgavl den yngste. Tekniske Forhold synes at vise, at den sidstnævnte er rejst før Højkirken, idet der paa Gavlens Inder-side er afsat Fortandinger til sværere Mure, og noget tilsvarende kan ikke konstateres med Hensyn til Vestgavlen.

Sikkert er det i Virkeligheden kun, at Blendingsgavlene ikke er byggede ganske i eet med selve Kirkerummets Mure; de er af let-

tere, lysere og større Munkesten. Det stadfæstes ogsaa paa mange andre Punkter, at Byggeriet ikke er gaaet saa støt og regelmæssigt som et moderne Byggeforetagende. Gennemgaar man f. Ex. Vindueskarmenes Profiler, vil man finde, at Formstenene jævnligh
 5 kun findes i de nedre, men ikke i de øvre Partier, som nøjes med

Mariakirkens Østgavl med den tilstødende Del af Klosterets Østfløj.

simple, retvinklede Led, og lignende Forhold gentager sig i Kir-
 kens Indre, saa regelmæssigt i al den tilsyneladende Vilkaarlighed,
 at det sikkert kan forklares som Vidnesbyrd om kortvarigere
 Standsninger, forvoldte af Mangel paa Penge eller Arbejdskraft.
 10 Overalt har Enkeltformene en Tendens til at blive simple op-
 efter, som om det gjaldt at blive færdig uden at spille Tiden paa

at tildanne de finere Formsten, der samler sig rigest om Kirkens lave og ellers lidet imponerende Indgangsdøre. Dog maa det understreges, at Arbejdsstandsningerne kun har været kortvarige, og at de blot kan skelnes i Smaating, men ikke føles i de store Hovedtræk.

Træder man gennem Vestfrontens Dør ind i *Kirkerummet*, imponeres man over Midtskibets Højde; det ydre forbereder os ikke paa en saa rank Rejsning. Lyset strømmer ind ad de to mægtige Vinduer i Gavlene, men selve Højkirken ligger i Halvmørke; det tunge, sentgotiske Fællestag har ikke tilladt at aabne Vinduer heroppe i Højden, og i Stedet har man nøjedes med Vægblendinger, som virker til at lette Murfladerne over Arkadeaabningerne mellem Hovedskibet og de lavere Sideskibe. Udpræget sentgotiske er Arkadepillerne, hvis firkantede Soliditet ikke svækkes af mange eller dybt indskaarne Profiler, men snarere fremhæves af de skraakantede Hjørner med deres smaa Rundstavled, de sparsomme Arkadebueprofiler og de enkle Gjordbuestave, der fortsætter sig op i Hvælvingerne. Selve disse simple Former forenkles opefter paa forskellig Maade og i forskellig Højde, idet alle rundede Profilled gennemgaaende ombyttes med Skraakantled eller ganske almindelige Mursten. Det er betegnende, at Hvælvene, hvis Opførelse har afsluttet Kirkebyggeriet, nøjes med skraakantede Gjordbuer og simpelt retvinklede Ribber.

Paa anden Vis har Hvælvingerne og delvis Kirkevæggene været rigt prydede, nemlig med *Kalkmalerier*. Langs Ribber og Gjordbuestave er der malet livfulde sentgotiske Ranker, og omkring de smaa, firkantede Huller i Midtskibets Hvælvingskapper, der sammen med en stor, rund Aabning i en Hvælvingsstop sikkert har skullet tjene som Luftventiler, har Maleren moret sig med at henkaste en Række Karikaturhoveder, saaledes at Trækhullerne sidder i deres Munde. Ud af nogle Munde springer der Dyr som en Ræv, en Gaas eller en Frø; en Maske gaber over en Tudekande, en anden gnaver paa et Menneskeben, en tredje holder en nøgen Mandsling. Middelalderens groteske Lune har faaet Lov til at boltre sig heroppe i Højkirkens Tasmørke, hvor Enkelthederne mere anes end ses. De religiøse Billeder har derimod faaet lysere Pladser paa Væggene og især i søndre Sideskib. Vægbillederne er desværre altfor fragmentariske, og kun smaa Stumper, delvis fra Tiden efter Aar 1500, er bevaret under Østvinduet, paa Vestvæggen (Marie Bebudelse), i en Blending paa Nordvæggen og i nordre Sideskib (en anden Bebudelsesscene). Den fuldstændigste Udmaling bærer de søndre Sideskibshvælv, hvori vi ser Kristus som Verdensdommer, Apostle, Billeder af Frelserens Barndomshistorie og Scener af Lidelseshistoriens Begivenheder, naivt og grovt, men

tydeligt og eftertrykkeligt fortalt. I det mørkere nordre Sideskib har man nøjedes med Ornamenten.

Flertallet af Figurbillederne findes i den vestre Del af Sideskibet, hvor der synes at have arbejdet en anden Kunstner end den, der ellers har forestaaet Hvælvingsdekorationen, og hvis Værk rummer Kalkmaleriernes historisk mest oplysende Partier, nemlig Skjolde og Personnavne. I søndre Sideskibs østlige Del, hvor Figurbillederne er sparsommere, ses et gotisk Vaaben med et talende Skjoldmærke, en sort Hankepotte, og derunder Rester af en Indskrift: »desse . . . malen Hans Pothorst«, den Mand, der var Fribytter og Søfarer i de første oldenborgske Kongers Sold, og som paa sine Farter endogsaa naaede til Grønland (sml. S. 45).

Hvilke Forbindelser han har haft med Karmelitterne, ved vi ikke, men sikkert maa han ved Pengegaver have sikret sit Skjold denne fornemme Plads. Den fornemste, paa Højkirkehvelvingen over Alteret, forbeholdtes Klosterets store Donator, Povl Laxmand, hvis fædrene og mødrene Vaaben (Brahe) er anbragt heroppe paa begge Sider af et lille Krucifix. Beskednere, men dog nogenlunde iøjnefaldende læses i Blendinger højt oppe paa Østvæggen: »Frater Godekinus«, Navnet paa Klosterets Prior i 1480'erne. Sammenholdt med det førnævnte Dokument fra 1493 om de Laxmand'ske Messer viser disse Vaaben og Navne, at Udtrykkene om Klosterkirkens Opbygning just betyder Hvælvslagningen, Byggearbejdets Fuldendelse; det er af praktiske Grunde indlysende, at man har malet Kalkmalerierne straks efter Byggearbejdet, simpelthen for at kunne bruge de mægtige Stilladser.

Kirkens og selve Klosterkomplexets Samtidighed er allerede fremhævet, og der er da ogsaa den intimeste Sammenhæng mellem de to Bygningsdele. Det er betegnende, at Kirken og Klosteret hver for sig kun har en enkelt Dør ud til Omverdenen; thi selv om flere Døre fra Klosterlængerne har aabnet sig ud til Stiftelsens egne Haver og Gaardspladser, har den eneste officielle Adgang sikkert været ad Døren i Hjørnet ved Kirkegavlen. Men ikke mindre end to rige og smukke Døre danner Forbindelse mellem Fratergangen og Kirken, og ydermere har den sydligste Del af Klosterets Østlænge fra første Færd, ligesom nu, været inddraget til kirkeligt Brug, som Sakristi, kun tilgængeligt ad en smuk lille Dør fra Kirken. Selv Klosterets øvre Stokværk har haft Adgang til Kirken. Fra det hvævede Rum over Sakristiet har en højtsiddende Dør aabnet sig til et Pulpitur eller en Nedgangstrappe, og to tilsvarende, højtsiddende Døre i Omgangens sydøstlige Hjørne har yderligere lettet Forbindelsen mellem Koret og Klosterbrødrenes Soverum. Der har sikkert nok været Brug for disse mange Døre, naar Messerne skulde læses aarle om Morgenen eller i sene Nattetimer, og

*Kirke og
Kloster*

de to anselige Døre til den nedre Klosteromgang har vel haft deres Betydning, naar Processioner vandrede gennem Kirke og Kloster.

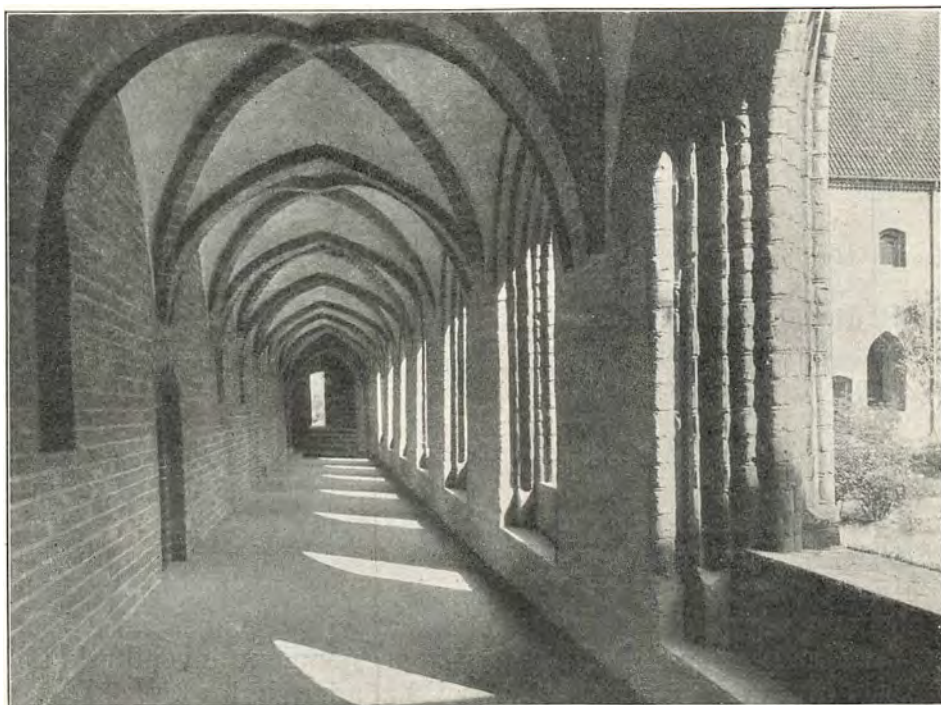
For Klosterets daglige Liv har *Munkegangen omkring Fratergaarden* haft den største Betydning. De knytter ikke blot Kirken sammen med Klosteret, men danner ogsaa den praktiske Forbindelse mellem de enkelte Sale og Rum i Klosterlængerne. Deres aabne Arkader ud til Urtegaarden viser, at hele det typiske Klosteranlæg er udformet under Sydens Sol; i Nordens barskere Klima passer de bedst ved Sommertid, og naar Vinterstormen rasede og Sneen fæg, har de aabne Gange ikke været behagelige. Men Middelalderens Mennesker var ikke saa kuldkære som den forvænte Nutid, og i Klosteret boede de fattige Tiggermunke, som intet maatte eje, dog bedre end Bonden i sin lerklinede Hytte og Borge- ren i sit Bindingsværkshus; selv med Borge og Slotte kunde Klosteret, hvad lyse og store Rum angik, mer end maale sig, fordi den fredelige Stiftelse ikke behøvede at tage Forsvarshensyn og at bygge svære Mure med tilgitrede Smaavinduer.

Følger vi den rette Vej, og gaar vi gennem Forrummet sydligst i Vestfløjen ind i Munkegangen, faar vi først Øje paa Regelmæssigheden i Anlægget. Hvælving følger sig til Hvælving, een for hver Arkade, paa alle Gaardens fire Sider, og Hvælvingerne er alle ensartede Krydshvælv med simple, retkantede Ribber ligesom i Kirken. Men blot vi betragter selve Arkaderne, faar vi Øje paa Uregelmæssigheder, endnu mere udprægede end dem, vi iagttog i Kirken. Paa hver af Fratergaardens fire Sider har Arkaderne særegne Enkeltheder, og dette hænger sammen med, at de er byggede til forskellige Tider; den Helhedsplan, som vel nok har foreligget for Klosterets Genrejsning, er først kommet til Udførelse med Aars Mellemrum.

At bestemme de enkelte Siders indbyrdes Aldersforhold er ikke let, bl. a. fordi den søndre Gang, langs Kirken, en Tid lang har været nedbrudt og i sin nuværende Tilstand er en moderne Rekonstruktion. Men da dette Kapitel af Klosterets Arkitekturhistorie aldrig har været rigtig forstaaet, er det dog nødvendigt at prøve en nøjere Udredning af det indviklede Spørgsmaal. Betragter man blot selve Arkaderne, skulde man tro, at de rigt profilerede Aabninger i nordre Omgang, hvis Former minder om Enkeltheder i Kirken, vidnede om dennes Aldersforret, selv om der ogsaa (som paa- vist S. 199) i en ældre Byggeperiode har været planlagt en nordre Korsgang med et andet Hvælvingssystem. Men Antagelsen om Nordgangens Ælde modbevises af andre Forhold, og i Virkeligheden er Gangen langs Vestfløjen ældre. Den fortsætter sig nemlig lige fra Kirken til den gamle Nordfløj, og de brede Gjordbuer, hvormed den aabner sig til de to tilstødende Korsgange, bærer helt gennem-

Klosterets Fratergaard før Istandsættelsen, set mod Nord.
Munkegangenes Arkader tilmurede og forsynede med smaa Vinduer.

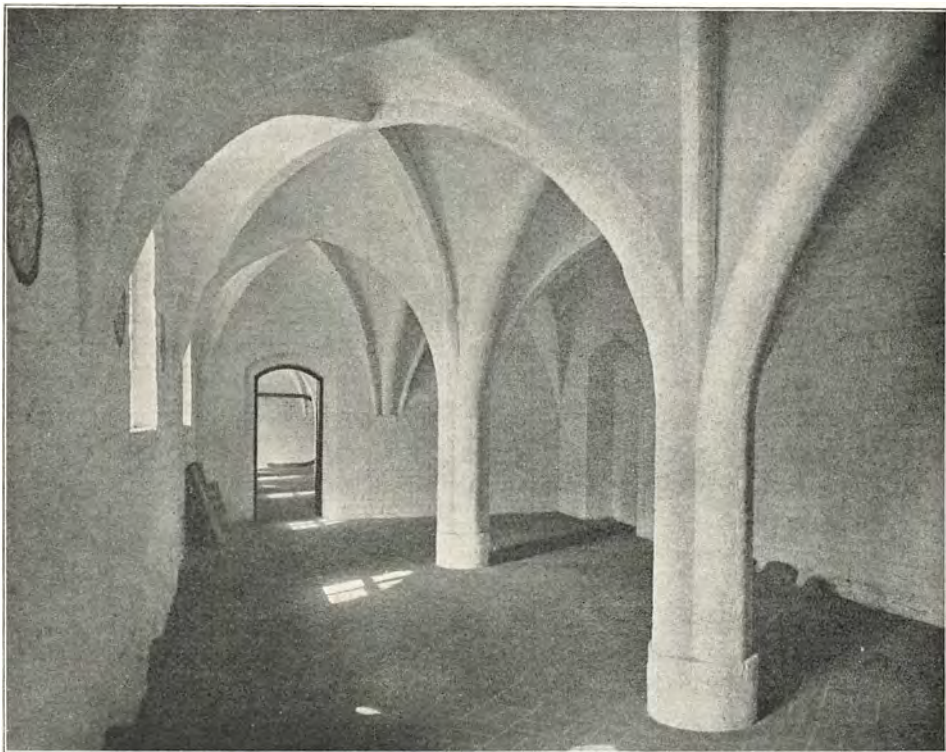
Munkegangen i Klosterets Nordfløj. Efter Istandsættelsen.

løbende Mure, paa hvis bevarede Nordparti der findes samme Savgesims, som viser sig ude i Klostergaarden. Sammen med forskellige andre murtekniske Enkeltheder er dette et godt Bevis for, at Vestgangen, hvis Arkadeprofiler viser Slægtskab med Kirkepillernes Trekløverstave, er bygget førend Nordgangen, der først bliver den næste i Tidsfølgen, men til Gengæld ældre end Østgangen. Selve den østre Gang er dog ikke bygget i een Støbning, og i Sydøsthjørnet viser der sig meget ejendommelige Forhold. De svære Gjordbuer, som her findes paa begge Sider af Hjørnehvælvet, og tilsvarende Rester af svære Mure i øvre Stokværk kan kun forklares derved, at man her har begyndt at bygge et Klokketaarn. Placeringen af et saadant lille Taarn paa Nordsiden af Koret er kendt fra andre Klostre og er ganske naturlig, thi just fra dette Sted kunde Klokkerne høres baade i Klosteret og Kirken. Men det er ogsaa forstaaeligt, at man til syvende og sidst er vejet tilbage for Vanskelighederne ved at rejse Taarnet over Korsgangshjørnet, saaledes som man oprindelig maa have haft i Sinde, og saaledes som det fremgaar af de nærmest tilstødende Arkader; baade en lille Rest i Sydgangen og noget større Partier i Østgangens søndre Ende viser, at man her har begyndt at bygge Aabninger med rundstavprofilerede Hjørner, men at Arbejdet paa Østlængen er gaaet i Staa, efter at man har faaet opført den sydligste Arkadevange og Stykker af de to følgende Piller. Da man efter en Afbrydelse har taget fat igen, har man ikke haft disse Formsten ved Haanden og har derfor arbejdet videre med de simple, skraakantede Profilsten, som hersker i Kirkemurenes øvre Partier. Paa dette sene Tidspunkt har man ogsaa opgivet at fuldføre Taarnet, men til Gengæld har man tilladt sig at gøre Østfløjen højere end de andre Gaardsider, et Brud paa Klostergaardens Helhedsvirkning, som falder godt i Traad med en anden Ejendommelighed ved Østgangen, nemlig dens Tilløb til en Facadekomposition med en fladbuget Midtdør i Midtpillen og Tvillingvinduer yderst i de øvre Stokværk. I al sin Uanselighed og Beskedenhed vidner et saadant lille Træk om nye arkitektoniske Tanker, som ikke rigtig tilhører Gotikken.

Munkegangene kan naturligvis ikke isoleres fra de tilstødende Dele af Klosterlængerne, og efter Paavisningen af Gaardsidernes indbyrdes Aldersforhold burde der følge en mindst ligesaa detaljeret Gennemgang af de enkelte Klosterfløje og deres Rum, hvis vi skulde forstaa alle de forskellige Afsnits Tilblivelseshistorie. Men det maa her være nok at have vist et Exempel paa Vanskelighederne og derefter at indrømme, at Detailspørgsmaalene ingenlunde alle er løste tilbunds, og maaske heller ikke lader sig løse!

Variationernes Mangfoldighed fremgaar allerede af *Klosterfløje-*

nes Blendingsgavl. Vestlængens Sydgavl, i Hjørnet ved Kirkefron- Gavle
 ten og over Hovedindgangsdøren, gentager Motiverne fra Kirkens
 Vestgavl, omend i mindre Format med enklere Detailler. Til denne
 Gavl svarer nogenlunde Blendingsdekorationen paa Udløberfløjen
 5 mod Nord, men selve Vestfløjens Nordgavl er langt mindre sam-
 mensat; den nøjes med udelte, ret flade, spidsbuede Blendinger, og
 atter et andet Præg har Nordfløjens Østgavl, hvor den spidsbuede

Hvælvet Sal i Klosterets Sydfløj.

Blendingsafslutning foroven helt er vejet for de tagspærformede
 Stik, der i de førstnævnte og sikkert ældre Gavle holder sig i Un-
 10 derafdelingerne under Spidsbuerne. Ogsaa i selve Murværkets De-
 tailer, i Vinduesformer og andet Prydværk er der stadige Smaa-
 variationer, der vidner om Bygningernes stykkevise Tilblivelse.
 Rent bortset fra de Murpartier, der som før nævnt maa antages at
 stamme fra Tiden før Klosterbranden, er ogsaa andre Bygningsdele
 15 forhøjede og ændrede. Den nordre Udløberfløj (nu Præstebolig)
 har saaledes gennemgaaet en stor Ombygning, ogsaa Vestfløjen
 synes at være ændret, og i endnu højere Grad gælder det Østfløjen.
 Næsten hvert af de indre Rum, der har bevaret sit middelalder-
 lige Præg, har ogsaa sin særegne Karakter.

Vestfløjen udmærker sig ved en Række smukke, *hvælvede Rum*.
 Efter »Portnerværelset«, hvorigennem vi gik ind i Klosteret, følger
 to langstrakte, hvælvede Pillesale, hver med seks Krydshvæl
 hvilende paa to Midtpiller, men forskellige i hver Sal, idet den
 søndre Sal har firkløverformede Piller og profilerede Hvælvings-
 ribber, medens der i den nordre Sal kun er retvinklede Enkeltheder.
 Efter de to Sale følger et mindre Rum af samme Art som Portner-
 rummet, der med en bred Dør aabner sig ud til Omgangen, og
 gennem hvilket man kommer ind i Fløjens nordligste Rum, hvis
 Hvælvinger udmærker sig ved rige kalkmalede Dekorationer, sent-
 gotiske Ranker, hvori der hopper Skader, en Udmaling, som først
 stammer fra Aarene lige før Reformationen. Hvorledes disse fire
 hvælvede Rum har været benyttede, ved vi intet sikkert om, men
 i et af dem, enten en af Salene eller det afsondrede Nordrum, har
 Klosterforstanderen maaske haft til Huse.

Klarere forstaaelig er Anvendelsen af Nordfløjen, som sikkert
 i udpræget Grad har været Klosterets Økonomifløj, hvorfra Lugten
 af Køkken, Bryggers og Bagere ikke har kunnet naa Kirken. En
 troværdig Tradition beretter, at en smal, nu tilmuret Aabning i
 den nordre Udløberfløjs Bagside har været bestemt for en Brønd-
 vippe, og hele Fløjens noget inferiøre Karakter fremhæves derved,
 at intet af dens Rum har haft Hvælvinger. Men det største af dem,
Lazarus-
salen *Lazarussalen*, har dog været smykket med Kalkmalerier. Oppe
 under Loftet er der fremdraget en Billedfrise, som viser Scener af
 Kristi Liv og Jomfru Maria i »Solgisel«, men dog særligt illustrerer
 Fortællingen om Lazarus. Et meget anseligt Billede gengiver den
 rige Mands Gæstebud, og baade her og i de andre Optrin bærer
 Figurerne Dragter fra Tiden ved Aar 1500, da bredsnudet Fodtøj
 havde fortrængt det foregaaende Aarhundredes spidsnæsedede Sna-
 belsko. Emnet maa siges at være godt paa Plads i et Klosters Spise-
 sal, og »Lazarussalen« kan med største Sandsynlighed betegnes
 som Karmelitternes Refektorium.

I Korsgangen udenfor Lazarussalen er der Rester af flere Figur-
 billeder; man skelner Kristus som Smertensmand, Mater dolorosa
 (kun Hovedet bevaret) og den hellige Katarinas mystiske Tro-
 lovelse med Jesusbarnet, og det er sikkert kun sparsomme Levnin-
 ger, som tilfældigvis er bevarede og genfundne. Men det er næppe
 noget helt Tilfælde, at alle Kalkmalerierne i Klosteret stammer fra
 Katolicismens allerseneste Aar, paa det Tidspunkt, da man var ved
 at afslutte Byggeriet og endnu en kort Stund havde Midler til at
 arbejde videre paa Klosterets Udsmykning.

Meget karakteristisk for denne Periode er Dekorationerne i
Musikstuen »Musikstuen«, over Sakristiet i Østfløjens Sydende. I Rankeværk
 malet af samme Haand, som har arbejdet i Nordfløjens »Prior-

Den saakaldte Laxmandsal, d. e. Kapitelsalen, i Karmelitterklosteret.

celle« ses her forskelligartede Fugle og smaa menneskelignende Væsner i indbyrdes Kamp eller paa Jagt, sikkert Pygmæer, som man kendte fra Oldtidens Skrifter, og som nu sysselsatte Fantasien i Opdagelsesrejsernes Tidsalder. Mest fremtrædende er dog fire musicerende Engle, som passer godt til Formodningen om, at dette Rum har huset Klosterets Musikskole og Instrumenter. Med direkte Adgang til Kirken er »Musikstuen« det eneste hvælvede Rum i øvre Stokværk, hvor ellers Dormitorierne, det være sig nu Sovesale eller Celler, har haft Plads.

Klosterets største og fornemste Rum, *Kapitelsalen*, hvor Brødrene mødtes til Raadslagning, er ogsaa at søge i Østfløjen. Isoleret, alene med Dør fra Korsgangen, ligger den mellem Sakristiet og de mere underordnede Rum mod Nord. Rigt og klart strømmer Lyset ind ad Vinduerne, som her er større end i noget andet Klosterrum (Musikstuen ene undtaget), og selv om Hvælvingerne her ikke bærer Malerier, er de dog pynteligere end noget andet Sted i hele Komplexet. De fire mangedelte Nethvælv er nemlig udstyrede med Skulpturer, idet deres spinkle, hulkantede Ribber, som hele Salen igennem synes at danne et ubrudt Net, hviler paa Sandstens Konsoller og mødes i Slutsten af samme Materiale. Figurerne illustrerer henholdsvis Jorden og Himmerige. Konsolskulpturerne er af lignende djærvt-folkelig Art som Vrængehovederne i Højkirkehvælvene; foruden et Par uhyggelige Fjæs ser vi Tyven, som haanende viser sin Bagdel efter at have tømt den stjaalne Madbøtte, og Døds- symbolet, Kraniet ledsaget af Snog og Tudser. Oppe i Hvælvings- toppene derimod Sol, Maane og Stjerner, Kristi Lidelsesredskaber, Veronikas Svededug og Jomfruen i Solgisel. Og nær op mod disse ophøjede Tegn en Række Vaaben, som hentyder til Klosterets Velgørere, men som desværre ikke alle lader sig bestemme med fuld Sikkerhed. Den svømmende Svane er Rigshofmester Povl Laxmands Mærke; Skjoldet med de tre Roser hentyder enten til hans anden Hustru, Inger Munk, eller til Helsingørraadmanden Kort van Nuland; Liljerne tilhører den 1475 adlede Borgmester Peder Hansen, og Maanen over Muslingskallen hans Hustru Anna Baden (eller hans Svigerfader, der 1492 nævnes som Borgmester i Helsingør). Disse, i det nuværende Danmark ret enestaaende Skulpturer skyldes sikkert nok en fremmed Kunstner, og man har gættet paa, at de skulde være udførte af den indvandrede Tysker Adam van Düren, der i 16. Aarh.s første Menneskealder virkede som Stenhugger og Bygmester i Skaane, byggede Glimmingehus og ledede Lunds Domkirkes Istandsættelse. Men Lighederne med hans signerede og meget karakteristiske Værker er dog ikke slaaende, og Formodningen er saa meget usikrere, som Slutstensvaabnene ikke lader sig tidsfæste med alt for stor Nøjagtighed. De kan være

Hvælvingskonsoller fra Klosterets Kapitelsal.
De middelalderlige Skulpturer forklares delvis af malede Indskrifter fra Renæssancetiden.
Over Dødninghovedet læses: »Memento mori«, og over den sammenkrøbne
Mandsling skimtes Bogstaverne »den tiuff«.

gjorte inden Povl Laxmands tredje Ægteskab sidst i 1490'erne, men de kan ogsaa være opsatte efter hans Død 1502 som Minde-
 vaaben, og sikkert er det i Virkeligheden kun, at Kapitelsalen hører
 til Klosterkompleksets yngste Partier. Dens vidtspændende og
 anselige Hvælvinger har den nøjeste Sammenhæng med hele den
 endelige Udformning af Østfløjen. Over Hvælvingerne ligger Sals-
 gulvet henimod halvanden Meter højere end andetsteds i Klosteret,
 og da tilmed øvre Stokværk er lidt højere end ellers, er Østlængen
 bleven den højeste i Klosteret. Hvor nøje dette stemmer med de
 Resultater, der naaedes ved Studiet af Munkegangene, behøver
 ikke at paavises, og naar Østfløjens Gaardside kunde bestemmes
 som den yngste og højeste, er det klart, at dette kun er et Udtryk
 for dens Samhørighed med den bagved liggende Laxmandssal.

*Sygehus for
 fattige
 Suffolk*

Inden Gennemgangen af Klosterets Arkitekturhistorie sluttes,
 maa det erindres, at der udenfor selve Hovedkomplekset har ligget
 i det mindste et Par *mindre Stenhuse*. Det ene, ved Havnen østen
 for Østfløjen, er nu saa ombygget, at der intet nøjere kan siges om
 dets Arkitektur, ligesom dets oprindelige Bestemmelse er ukendt.
 Det andet, der har betydelig større Interesse, er det førnævnte
 Sygehus, som Karmelitterne 1516 indrettede for udenlandske
 Søfolk. Meget er der ikke levnet af den lille Bygning sydvest for
 Kirken, og de middelalderlige Mure domineres nu af de paa
 Renæssancetiden foretagne Forlængelser og Forhøjelser, under de
 vekslende Ejere (Herluf Trolle, Helsingør Skole, Peder Brahe og
 Magistraten), der efterhaanden skabte »Fattiggaarden« paa Hjør-
 net ud mod S. Annegade. Men det ses dog endnu, at det oprindelige
 Hospitalshus ganske i Overensstemmelse med Stiftelsbrevet er
 rejst syd for den gamle Kirkegaardsmur, som delvis staar bevaret
 under Gaardsiden af Herluf Trolles Bygning, og et Par Træk af
 Hospitalets Arkitektur er endnu kendelige. Først og fremmest
 Sandstensnichen paa Sydøsthjørnet, hvor der sikkert har staaet et
 Helgenbillede, maaske en lille Statue af Vor Frue, og dernæst, for-
 uden Rester af den enkle Østgavl, nogle ejendommeligt formede Vin-
 duer, hvis fladbuede Aabninger er indfattede i rektangulære, foroven
 efter en vandret Linje afsluttede Blendinger, en nøgtern Omform-
 ning af ældre gotiske Motiver. I selve Klosterkomplekset genfindes
 Formen to Steder, dels i den nordre Udløberfløjs Nordgavl, dels i
 Laxmandssalen, hvis eneste Indgangsdør er muret paa denne
 Maade. Maaske er det et Tilfælde, at Kapitelsalens Hvælv og Syge-
 husets Hjørneniche er de eneste Steder, hvor Stenhuggere har arbej-
 det med paa Udsmykningen, men Tilfældet ligner dog en Tanke,
 og den i al sin Enkelthed sjældne og paafaldende Vinduesform,
 der gennem Søfarerhospitalet kan tidsfæstes til Aarene om 1516,
 knytter det sidste Led i den lange Skildring af Klosterbygningerne.

De to Værker, hvormed Karmelitterarkitekturen i Helsingør slutter, staar som talende Vidnesbyrd om Lys- og Skyggesider i hele Klosterlivet. Sygehuset fortæller om Brødrenes opofrende og menneskekærlige Omsorg, Kapitelsalen om deres Aandsliv og deres
 5 Kunstsans. Man forstaar, at den fint kultiverede Povl Helgesen har følt sig hjemme i en saadan Sal, men man forstaar ogsaa Reformatorerne bitre og rammende Angreb paa disse pragtelskende Tiggermunke, der byggede »Klostre som store Slot«.

»De Klostre, de skinne baade hvide og røde,
 mer end Slot saa braske de skønt«.

Det samme Slægtled, som saa det helsingørske Karmelitterklosters Fuldendelse, oplevede Reformationstidens Storme og Katolicismens Fald. 1541 omskabtes Klosteret til det verdslige, lutheranske Hospital, og Kirken kom en Aarrække til at staa øde
 15 og forladt; først efter at et Kongebrev 1573 havde paabudt dens Nedrivning, overlod Frederik 2. den 1576 til den tysk-nederlandske Menighed.

At følge Bygningernes Skæbne gennem de vexlende Tider vilde medføre en Opregning af Reparationer og Smaaflikkerier uden alt
 20 for stor Interesse. Det skal kun nævnes, at Mariekirkens gamle Rytterspir efter adskillige Fornyelser og Omflytninger forsvandt 1780 for først at genrejses i vor Tid, og at Klosterlængerne paa visse Punkter gennemgik store Forandringer, især i Løbet af 18. Aarh. Den nordlige Udløberfløjs Facade og Nordfløjens vestre
 25 Del fornyedes næsten helt og fik store firkantede Trævinduer i Tidens Smag, og udfør Laxmandssalen rejstes en østre Udløberfløj, hvor de kvindelige Hospitalslemmer fik Bolig. Munkegangenes Arkader lukkedes, og søndre Omgang blev som nævnt helt nedrevet, for at Kirken ogsaa kunde faa Vinduer mod Nord. Ældre
 30 Helsingørianere mindes Klosteret i denne Tilstand af malerisk Forfald, hvis yndefulde Stemning det vilde have været umuligt i Længden at bevare ubrudt. For den opvoksende Slægt er alle disse Ændringer kun Historie. Thi ved den sidste, store Istandsættelse af Kirke og Kloster, foretaget 1900-1907 under Ledelse af Arkitekt
 35 H. B. Storck, er alle senere Bygningsændringer sporløst udslettede og Murene overalt ført tilbage til den Tilstand, de havde ved Midaldalderens Slutning. Senere er Fattighuskomplekset, som en Tid truedes med Nedrivning, paa tilsvarende Maade restaureret i den Form, det havde paa Christian 4's Tid. Der kan nu indvendes
 40 meget imod, hvad der saaledes blev gjort. Dybt beklager man Tabet af Idyllen, og haardt savner man det Præg, som Tiden og Generationernes Skiften ene formaar at give en gammel Byg-

*Efter Refor-
 mationen*

ning. Vil man være skarp i sin Kritik, kan man ogsaa pege paa, at Rekonstruktionen af alle middelalderlige Enkeltheder i Virkeligheden har gjort Klosterlængerne halvvejs ubrugelige. Paa ganske enkelte Punkter maa man ogsaa kritisere Detailler; det er næppe historisk korrekt, at Kirkeinteriøret nu staar med røde Mure og ikke hvidkalket. Men trods alle Indvendinger kan man kun bøje sig for den videnskabelige Grundighed og den højt kultiverede Smag, hvormed Arkitekten har løst den Opgave, han stillede sig. Saavidt det overhovedet er muligt for en Efterslægt at genskabe en svunden Tidsalders Arkitektur, har han gjort det med en Dygtighed, som søger sin Lige.

Det helsingørske Hvidebrødrebo er Danmarks smukkeste gennemførte og bedst bevarede Klosterkomplex, og efter Storcks Istandsættelse giver det fremfor noget andet dansk Kloster den tydeligste og klareste Forestilling om, hvor højt Klostrenes Bygningskultur kunde naa herhjemme.

S. OLAI KIRKES STORE OMBYGNING

IKAPPESTRID med Karmelitterne byggede ogsaa Byens to andre Tiggermunkeordener paa deres Klostre. Om det 1425 stiftede Dominikanerkloster S. Nikolai hører vi kun, at Kongen 1441 skænkede det en Grund til at bygge paa; om Franciskanerklosteret, som grundlagdes 1420 i S. Anne Kapel, erfarer vi noget udførligere, at det naaede at faa sin Kirke indviet 1427, og at det omkring Aar 1500 blev gennemgribende ombygget. 1495 opnaaede nemlig Graabrødrene pavelig Tilladelse til at forøge deres Bo, og det berettes senere om Forstanderen Johannes Petri († 1528), at det ved hans Flid blev opbygget, udvidet og istandsat.

De korte Notitser om disse forlængst forsvundne Klostre udfylder Billedet af den seneste Middelalders rastløse Byggeiver. Det er, som den ene Orden har smittet den anden, og paa næsten samme Tid maa der have været Byggestilladser om tre af Byens Kirker, idet nu ogsaa Borgerne blev grebne af Byggefeberen og tog fat paa deres store Ombygning af Olaikirken.

Ligesom baade borgerlige og adelige i Fællesskab hjalp Munkene, saaledes var det vistnok ogsaa den adelige Lensmand paa Krogen, der indledede Bykirkens nye Byggeperiode. *Johan Oxes Trefoldighedskapel*, der maa have staaet færdig til dette Brug 1472 eller senest 1483, er efter al Sandsynlighed indrettet i den gamle Kirkes sidste Tid og først fuldendt efter Ombygningens Begyn-

delse. Placeret foran dennes nordre Indgang, Kvindedøren, har Kapellet i ret høj Grad bevaret Karakteren af et Vaabenhus. Trods Taarnets Vestportal har man ikke villet opgive den traditionelle Norddør, men har gennembrudt Kapellets Nordmur med et an-
 5 seligt (nu tilmuret) Dørsted, hvis kraftige Karmprofiler noget minder om Taarndørens, men iøvrigt udmærker sig ved svære, glaserede Formstensled. Lignende Formsten genfindes i Hvælvingen, der spænder over Kapellets Indre, et ottedelt, halvvejs stjerneagtigt Krydshvælv. Der har været Gulvplads nok herinde baade til
 10 Gennemgang og til Altertjeneste foran Trefoldighedsalteret, som sikkert har staaet opad Østvæggen. Herfra lød den daglige Messe og Aftensangen til Vor Frue Lov »cum memoria de S. Trinitate et S. Anna«, for Stifteren, hans Hustruers og deres Slægts Sjæle ud over deres Gravsten i Kapellets Gulv. Men Hvælvingen er mærkelig
 15 lav, og dette virker saa meget mere paafaldende, som der over den findes et ret højt, ubrugeligt og aldrig brugt Tagrum, der har haft ikke mindre end fem Gavlugger og i Sydmuren (foran den romanske Kirkes Nordmur) en Række Nicher. Forklaringen er den, at Bygningen siden har strakt sig opad for at følge med selve
 20 Kirkens Vækst. Kapellets nedre Del er bygget i polsk Skifte og minder ogsaa i Formstensprofilerne om Vesttaarnet, dets øvre Stokværk med Nordgavlen er derimod i almindeligt Munkeskifte og viser Slægtskab med selve Kirken, et Slægtskab, som strækker sig til smaa Enkeltheder. Skjoldformede Blendinger, der formodentlig har rummet malede Vaabenmærker, forekommer baade
 25 paa Kapellet og paa Kirkens Vestgavl. Men paa den anden Side har Kapelgavlen ogsaa store Ligheder med nogle af Karmelitterklosterets Gavle. Yngre og mindre elegant end den ædelt formede Gavl paa Johan Oxes egen Gaard i Stengade, som han selv skænkede til Kapellet 1483 og formodentlig har bygget snart efter 1450,
 30 tilhører den ganske samme Type som Gavlene paa Karmelitterklosterets Vestlænge og nordre Udløberfløj, især den sidstnævnte, der sikkert er yngre end Aar 1500. Alle disse Forhold tillader at fastslaa, at Kapelgavlen er noget yngre end selve Kapellet (Johan
 35 Oxe døde c. 1490). Men i saa Fald er det blot et yderligere Vidnesbyrd om, at Olai Kirkens Ombygning følger efter Mariekirkens Fuldendelse.

I Sammenligning med den ældre Olai kirke omfatter den nye omtrent det dobbelte Grundareal, og Udvidelsen er saa kraftig og
 40 pludselig som i faa andre danske Bykirker, et talende Vidnesbyrd om Helsingørs Trivsel og Fremgang. Men kunstnerisk set er Olai kirken absolut afhængig af Klosterkirken og gentager ikke blot den ene af dens Gavltyper, men næsten alle dens Hovedmotiver, den rektangulære Plan med den lige afsluttede Østvæg, Lysvirk-

*Den nye
Olai kirke*

ningen gennem de store Vinduer i Øst og Vest og de svære firskaarne Arkadepiller med deres spinkle Profiler og smaabitte Hjørnestave. Paa enkelte Punkter har Olaikirkens Bygmester været mere konservativ end Mariekirkens. Han har fastholdt den gammeldags Basilikatype og ikke samlet alle tre Kirkeskibe under et Tag, men ladet Midtskibet gøre sig gældende ogsaa i det ydre og aabnet Smaavinduer oppe i Højkirken. Lidt gammeldags forsigtig er det ogsaa, at han i Modsætning til den dristige Klosterarkitekt har bibeholdt Gotikkens Støttepiller, som paa de afgørende Punkter, mellem hvert af Kirkens otte Hvælvingsfag, afstiver søndre Sideskibsmur.

Paa andre Punkter er han derimod mere nymodens, og hvad Detailbehandlingen angaar, tilhører han i udpræget Grad Sengotikkens Slutningsstadium, saaledes som den formede sig her i Landet omkring 1500. Hans Spidsbuer er lave og fladtrykte, og ligesom paa Trods af Gotikkens himmelstræbende Tendenser har han Tilbøjelighed til at fremhæve horisontale Bygningsled. Overalt former han Gesimserne som en fremspringende Fladbuefrise, hvilende paa smaa Konsoller, et Motiv, som yndedes her i Landet i 16. Aarh.s første Halvdel, og inde i Kirkerummet fremhæver han Arkadepillernes vandrette Led, som ganske mangler i Mariekirken. Arkadebuernes og Gjordbuernes Fodpunkter markeres som en Slags Kapitæler hver med et Par gotiske Vandnæseprofiler. Til disse Led har han brugt relativt sirlige Formsten, men ellers er Profilerne enkle og usammensatte; der er intet tilbage af den Sirlighed og Rigdom, der endnu gjorde sig gældende i Mariekirken.

Selv i disse robuste Detailler, der giver Olaikirken et mere mandigt Præg, er der dog Variationer og Uregelmæssigheder. Gesimsens Buefrise skifter i Enkelthederne, Vinduesbuerne varierer, hist og her i Murfladerne viser der sig Mønstermuringer af mørkbrændte Sten i Rudemønster. Og Aarsagen til disse Uregelmæssigheder er den samme, der gjorde sig gældende i Klosteret og Klosterkirken, nemlig Bygningens stykkevise Tilblivelse. Forholdene er i saa Henseende langt klarere i Olai, fordi dennes sentmiddelalderlige Mure, rent bortset fra Resterne af den ældre Kirke, er byggede i to klart adskilte Hovedafsnit, som er meget lette at iagttage.

Paa Højkirkens Mure ses der, baade udvendig og under Sideskibenes Tage, en tydelig lodret Øgningslinje, nøjagtigt paa Grænsen mellem tredje og fjerde Fag, regnet fra Øst, og enhver kyndig vil kunne se, at Murværket østen for Øgningslinjen er muret før end Murene vesten for samme, idet det er Fugekalken fra Vestpartiet, som fylder Fortandingerne. Ogsaa andetsteds i Bygningen kan der konstateres Øgninger, især henne ved Østgavlens øvre Del,

som synes at være rejst efter de tilstødende Langmure. Men de store Fortandinger mellem Fag 3—4 er dog de lærerigeste. De viser, at man har begyndt Arbejdet fra Øst og først har rejst Korpartiet (samt vistnok største Parten af søndre Sideskabs Ydermur).

5 Det har budt den indlysende Fordel, at man under Ombygningen har kunnet holde Gudstjenesten i Gang den længst mulige Tid, idet man til en Begyndelse kunde nøjes med den gamle Kirkes Skib og først senere, da Koret var færdigt, har nedrevet den gamle Kirkes Sydmur og fuldendt de fem vestlige Fag. Detaillernes Vid-

10 nesbyrd stemmer godt med denne Formodning; Gesimsfrisernes Smaavariationer grupperer sig efter Øgningslinjerne, og ogsaa Højkirke- murene under Buerækkerne retter sig efter dem, idet Murværket i Vestpartiet er uordentligere, med Afvigelser fra det regel-

15 mæssige Munkeskifte. Kun paa Højkirkens Nordmur findes Tilløb til Rudemønster, som ogsaa forekommer i Sakristiet paa Korparti- ets Nordside, der vitterligt er en senere Tilføjelse, idet Korgesim- sen fortsætter sig bagom dets Tag, og idet Sakristigavlen med de delvis vandret afsluttede Blendinger tilhører en senere Type end Olais andre Gavle. I Hovedkirkens Østparti forekommer de for-

20 holdtvis fineste Formstensprofiler; ene her er der et Vindue med profilerede Karne, det østligste paa Sydsiden, og i det indre er her Arkadepillernes Stave alle halvrunde, medens de i Vestpartiet, især i dets øvre Del, skifter Form og bliver kantede. Paa det vest-

25 ligste Pillepar mangler endogsaa de smaa Hjørneled helt, idet det er gaaet her som i Klosterkirken: Formstenene er sluppet op under Arbejdet.

Trods Øgningslinjer og Variationer kan der ikke have været store Standsninger i Byggearbejdet. Begyndt ved Aarhundredskiftet maa det 1521 være naaet saa vidt, at Kirken kunde tages i Brug;

30 thi set paa Baggrund af de arkitekturhistoriske Resultater kan vi nu forstaa den biskoppelige Kirkeindvielse i dette Aar som et Udtryk for, at i det mindste Østpartiet da har været under Tag. Men fuldt færdig kan Kirken endnu ikke have været, og den er ikke blevet det, inden Reformationstidens Ufredstider for en Stund af-

35 brød Byggeriet. Kun delvis har Rummet staaet overhælvvet, og Taarmurene har ikke naaet deres fulde Højde.

I System og Form svarer Olaikirkens Hvælvinger nøje til Klosterkirkens, og selv en Enkelthed som det store runde Trækhul i et Midtskibshvælv genfindes i begge Bygninger. Men i konstruk-

40 tive Detailler og Ribbeformer er ikke alle Olaikirkens Hvælvinger ens. Sideskibshvælvne i Østpartiet har Retkantribber af almindelig sengotisk Art, medens alle de andre Hvælv (altsaa alle Højkirkens) har samme hulkantede Ribbeprofil, som findes i Klosterets Laxmandssal. Arkitektonisk set var der intet til Hinder for at sige,

Fuldførelse
1558—59

at alle disse Hvælvinger var opført umiddelbart før 1521. Men en heldig Skæbne har bevaret en udførlig Regnskabsprotokol for Kirkebygningens *Fuldførelse 1557—61*, der oplyser os om de virkelige Forhold og giver os et ypperligt Indblik i et Byggearbejde, som endnu en Snes Aar efter Reformationen foregik paa helt 5
middelalderlig Vis.

Hvælvingers
Indbygning
1558

Skønt det nok var Umagen værd, er det her umuligt at genfortælle alle de intime Smaatræk, som Regnskaberne røber. Gennem dets Poster erfarer vi, hvorledes Borgerskabet kommer Kirken til Hjælp med Penge og andre Gaver; de to Borgmestre skænker 80 10 og 40 Mark, og Henrik Monsen og hans Slægt ofrer desuden Klenodierne fra S. Ursula Alter, som salig Mons Skriver havde funderet. Paa Udgiftssiden kan vi følge Byggeriet fra den første Begyndelse i Efteraaret 1557, da fire Karle tog fat paa at grave Ler, til den sidste Afslutning. Vi faar Besked om Folkenes Arbejdsløn og Kost, 15 som Kirkeværgen selv købte, og som Marine Bundtmagers bistaaet af en Kokkedreng sørgede for. Vi aner Drøftelserne, da der efter Nytaar 1558 gik Bud først til Herluf Trolle i København »om den Murmester og om hans Brændere og en Torregraver«, og da siden baade Herluf Trolles Murmester Henrik og Kongens Bygmester hentedes til Helsingør, indtil endelig Søndag efter Paaske Murmester Peder Ipsen af Landskrone sagde Borgmester og Raad til, »at han vilde tage sig'et over at ville hvælve Kirken«. Vi følger 20 videre de langsommelige forberedende Arbejder med at hidskaffe Ler, Ved og Kalk, vi ser Teglbrænderen ved Ovnens bistaaet af 25 Lerstrygere, Arbejdskarle og Peblinge, som tjente sig en Hvid, hvergang Ovnens skulde fyldes eller tømmes. Vi kan tælle Vognlæssene, som kørtes fra Teglgaarden og Stranden til Kirken. 17. September stabledes Ribbestenene i Taarnet; S. Olles Dag havde Søren Snedker for Formen til disse »Korssten« faaet 8 Skilling, 30 og i Ugen efter S. Mortensdag brændte Laurids Brænder den sidste Ovn. Først ved S. Peders Dag i Faste 1559 kunde Murerne begynde for Alvor; da kom Peder Ipsen igen til Helsingør efter et Par kortere Besøg, »og holdt jeg ham selvottende til et Maaltid, og finge de 32 Potter Øl«. Saa rejstes Stilladserne, og Kærelørdag 35 (11. Marts) fik Høvedsmanden Peder Ipsen og Murmestrene 8 Skilling »at gaa til Badskær med, der de havde sluttet det første Kors« (ø: den første Hvælving). Det samme gentog sig Paaskeaften og 27. Maj, da de havde gjort Hvælvingen færdig, og da Arbejdsfolket tilmed trakteredes med en Tønde Rostockerøl. Endnu i Maj fik Jørgen Maler af Landskrone 6 Mark, »for han malede Kongens Vaaben i Kirken« (altsaa de endnu bevarede Kalkmalerier paa Østvæggen bag Alteret) og siden 14 Mark for 14 andre Vaaben (nu overkalkede). 40

Men derefter gik det igen løs med Kalkbrænding og Kørsler, især af Mursten fra »Slottens Teglgaard« og fra Peder Villumsens Teglgaard, og samtidig tog man fat paa Taarnet; Murmestrene opmuntredes med 5 Par Handsker, Kalkslagerne fik 4 Par, og den, som skifter Kalk, 1 Par, ialt 10 Par til fire Skilling Stykket, og først langt hen paa Aaret sluttede Arbejdet. Allehelgensdag fik Tømmermestrene, som ogsaa kom fra Landskrone, Betaling for at fly Kløkkerne op og for at lægge tre Taarnlofter samt for Reparationer paa Kirketagets Rytterspir, der altsaa sikkert er ældre. Tirsdag efter S. Mortensdag fik Albert Smed 9 Mark for at

*Taarnets
Forhøjelse
1559*

Stolestadegavl fra S. Olai Kirke
med Hellig Olafs Billede.

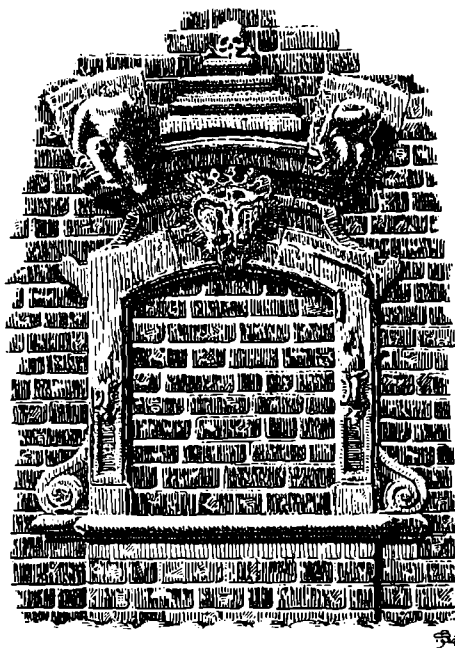
skille Sejerværket ad og sætte det op igen i Taarnet, og Tirsdag næst før Mikkelsdag drog Peder Ipsen Murmester hjemad igen.

Det afsluttende Byggearbejde, som gennemførtes 1559, var foruden Hvælvslagningen Taarnets Forhøjelse, saaledes som den endnu er kendelig i Murværket. Det kom som en nødvendig Følge af selve Kirkens Vækst, og Taarnet maa i Reformationsaarene have set mærkelig stumpet ud, knap en Alen højere end Midtskibet! Nu voksede det henved 10 Meter, mere end Halvdelen af sin oprindelige Højde. I det paabyggede Parti aabnedes der mægtige, fladbuede Glamluller, hvis Konturer endnu skimtes trods Tilmuring, og øverst kronedes Taarnbygningen af et Saddeltag med Gavle i Nord og Syd, som det ses paa Brunius' Byprospekt sammen med Rytterspiret.

Denne endnu i Hovedlinjerne helt gotisk prægede Taarnafslutning fra 1559 kunde ikke længe tilfredsstille Renæssancetidens

Helsingør, og hvad der i den følgende Tid skete af Byggearbejder, koncentrerede sig om Taarn og Spir. 1580 maatte Tagrytterspiret fornyes, 1587 ændredes Taarnvindetrappens Portal og lidt senere Korets Syddør, men 1613 skred man til et langt større Arbejde.

Efter at Christian 4. havde skænket en Skibsladning norske 5
Helsingørs Fyrrebjælker, sluttede Magistraten Kontrakt med Mester Fiet Kra-
Jomfru 1615 gen af København om at hugge et Spir, »75 Alen eller endnu læn-
 gere, hvis Murværket kan bære det«. Det stolte Værk fuldførtes 1614—15 og overlevede Svenskekrigen, men efter at »Helsingørs 10
 Jomfru« var faldet i en Storm 1737, lykkedes det ikke paany at
 rejse et Spir, og Taarnet stod derfor kullet indtil 1897—98, da det
 fik det nuværende Spir (efter Tegning af Storck). Ellers har Byg-
 ningen staaet Tiderne igennem forbavsende godt, bedre end nogen
 anden dansk Bykirke. Der er forsvundet et »Benhus«, det søndre 15
 Vaabenhus, der ramtes ved Spirets Fald, er nedrevet og genop-
 bygget helt af nyt, og der er selvfølgelig foretaget talrige større og
 mindre Reparationer paa Tag og Fag. Men nogen Hovedstand-
 sættelse har Bygningen ikke været underkastet, og det irgrønne
 Kobbertag over de vejrbidte Mure har den Tidens Patina, som 20
 S. Marie Kirke og Kloster forhaabentlig en Gang vil genvinde.

Gravkældervindue af Olai kirken.

KIRKERNES INVENTAR OG KUNSTHAANDVÆRK

DE KIRKEBYGNINGER, som Katolicismen knap nok naaede at faa fuldført, rummede dog rige Skatte af Kirkeinventar. Foruden Højalteret paa dets dominerende Plads ved Øst-
 5 væggen var der en Vrimmel af andre Altere, hver med sit murede Bord og udstyret med Altertavle og Messerede, fine Duge og kostbare Forhæng, Lysestager og Messebøger, Kalk og Disk, Messedragter og mange andre Smaating paa Alterbordet eller i Sakristiets Gemmer. For Mariekirkens Vedkommende er de kendte
 10 Sidealtere allerede nævnt. Hvad Olai Kirken angaar, opregner en troværdig Beskrivelse fra 18. Aarhundrede, der synes at bygge paa god Tradition, ikke mindre end 17 Altre, nemlig foruden det til S. Oluf viede Højalter et andet S. Olufs Alter, S. Jørgens Alter, St. Crucis eller Hellig Kors' Alter, Sanctarum Animarum eller de
 15 hellige Sjæles Alter, S. Ninianus' Alter, S. Ursulas Alter, to forskellige S. Gertruds Altere (det ene bag den store Kirkedør paa Døbefontens senere Plads), S. Marie Magdalenas Alter, S. Jakobs Alter, Corporis Christi eller Hellig Legems Alter, Rosenkrans' Alter, S. Katarinas Alter, S. Trinitatis Alter (i det af Johan Oxe stiftede
 20 Kapel) og S. Rochus' Alter. Muligvis er et Par af de opregnede Altere at betragte som Gengangere, idet flere Helgennavne kan have været knyttede til en og samme Alterstiftelse, men henimod Halvdelen af dem nævnes i Kildeskrifter fra Reformationstiden, og Fortegnelsen giver ialfald et levende Indtryk af Borgerskabets Iver
 25 for at øge Altrenes og Messernes Tal.

*Katolske
 Altre*

Af al denne Rigdom er det allermeste sporløst forsvundet, men to af de katolske Altertavler er dog havnede i Nationalmuseet. Det ene er Ninianustavlen fra Olaikirken, et Alterskab med bevægelige Fløjdøre, som i Midtpartiet indeholder tre udskaarne, malede og
 30 forgyldte Figurer, nemlig den hellige Biskop mellem Apostlene Jakob den ældre og Andreas, medens der paa de dobbelte Fløje er malet dels fire store Helgenfigurer (S. Johannes Apostel, S. Martin Bisp med Tiggeren ved sin Side, S. Erasmus Bisp og en Helgeninde), dels Scener af Alterhelgenens Historie. S. Ninianus var
 35 en skotsk Helgen, der efter at være oplært i Rom kristnede de vilde Pikter, vandt deres grumme Kong Tудоvald for sig, byggede Landets første Kirke og døde i Aaret 432; paa Altertavlen ser man ham baade som Yngling og som Bisp, og særligt interessant er det Billede, hvor man ser Prælaten i sit Skrud nærme sig et Par Fanger, som sidder i Gabestok; alle Figurer er selvfølgelig klædt i
 40 Dragter fra Kunstnerens egen Samtid uden mindste Tilløb til historisk Kolorit. Som Helgen er han lidet kendt paa Europas Fastland, og her i Danmark nævnes han ellers kun som Patron

*S. Ninianus
 fra
 Olaikirken*

for Skotternes Gilde i København. Det siges da ogsaa, da der 1511 og 1513 skænkedes Gods til hans helsingørske Alter, at det var stiftet af »Alexander Leiels og Ellen Davidsdatters Forældre med andre, som var fødte i Skotland«.*) Bomærket, som gentagne Gange findes paa Tavlen, synes ikke at kunne bestemmes, men denne stammer sikkert fra Tiden omkring 1510—20. 5

Kun i legendarisk Indhold skiller Skotternes Altertavle sig fra Datidens hjemlige Altertavler; kunstnerisk set er den, som de fleste sentkatolske Billedskærerarbejder herhjemme, stærkt præget af Nordtysklands hanseatiske Kultur og maaske endda tilvirket i et lybsk Værksted. Heri er der da intet paafaldende, men det er betegnende for Tidens handelspolitiske Forhold, at den anden bevarede Altertavle er en mere fremmed Fugl, et Forvarsel om Renæssancetidens kunstneriske Forbindelser med Nederlandene. 10

*Kristiern 2's
Tavle fra
Kloster-
kirken* Da den lybske Historieskriver Reimar Kok 1532 var i Helsingør, saa han i Karmelitterklosteret en smuk Tavle paa Højalteret, paa hvilken Kristiern 2. havde ladet sig male overfor Dyveke, »eyn over uth schones Weyues bilde«. Det lyder utroligt, og det kan heller ikke være korrekt, thi selv om man intet sikkert ved derom, er det efter al Sandsynlighed den samme maledede Trætavle, der engang før Aar 1700 er kommet til det gamle kgl. Kunstkammer og nu findes i Nationalmuseet. Det bekendte Maleri forestiller Kong Kristiern og Dronning Elisabet, der fulgt af deres elegante Hunde knæler forrest i en bevæget Dommedagsscene, hvor S. Michael i Panser og Plade fælder Dragen, medens Englene blæser i Basun og de nøgne Sjæle fordeles mellem Himmerige og Helvedes Gab. Oppe i Himlen svæver Kristus paa en Krystalkugle, til Siderne knæler Maria og Johannes i Spidsen for Apostlenes Flok som Menneskehedens Forbedere, og allerøverst ses Treenigheden. I et og alt er Maleriet præget af nederlandsk Kunst, baade Landskabet og Figurstilen, Kompositionen og Farvefølelsen, og skønt det har lidt ved haardhændet Restaurering, kan det bestemmes som et Arbejde fra Jan Moestarts Værksted i Haarlem. Altertavlens Kongeportræt er en direkte Kopi af Moestarts lille Billede fra 1515 paa Kunstmuseet. 15 20 25 30 35

Man har gættet paa, at Reimar Kok har ment at se Dyveke i den grædende, nøgne Kvinde tæt foran Helvedehyrets Gab, og selvom det naturligvis aldrig har været Hensigten, tør man ikke benægte Muligheden af en hastig og plat Sagdannelse i de bevægede Aar efter Kongens Forjagelse. Men kun saa meget er sikkert, at Dyveke efter sin pludselige Død 1517 blev begravet i Karmelitterklosteret, at Kongen just paa dette Tidspunkt nærde 40

*) Omtrent samtidig funderede Borgmester Mogens Jensen Skriver (adlet 1505: Rosenvinge) S. Ursulas Alter.

megen Sympati for Karmelitternes humane Studier og endnu i Dyvekes Dødsaar stiftede deres Kollegium i København, samt at Tavlen maa være malet før 1520, da han modtog sin kejserlige Svogers Orden »den gyldne Vlies«, som han ikke bærer paa Billedet.

Den Gravsten, som Mor Sigbrit lod hugge over sig selv, kom aldrig til at ligge paa hendes Grav, og Dyvekes Hvilested, som *Gravsten* Hvitfeldt omtaler i sin Krønike, er nu spurlost forsvundet. Det har

Altartavle fra S. Marie Kirke. I Forgrunden Kristian II og Dronning Elisabeth, Lybækkeren Reimar Kok, der 1532 besøgte Helsingør, skriver, at Dyvekes Billede ogsaa fandtes paa Tavlen, og at det var »eyn over uth schones Wyues bilde«.

delt Skæbne med saa mange andre Begravelser fra denne Tid, som er fortrængte af senere afdødes talrige Skarer. Udslidte og upaa-
 10 agtede er Stenene fra Oxernes Kapel, ja selv Povl Laxmands Gravsten fjærnede, omhuggede eller tildækkede. En enkelt sent middelalderlig Gravsten fra Olaikirken over Hans Pedersen Tolner kendes af en gammel Tegning, men kun en eneste er naaet til vor
 15 Tid, den i Mariekirkens nordre Sideskib rejste Sten over Nicolaus Olai Consul, o: Niels Olsen Raadmand († 1448) og hans Hustru Dorothea, en typisk sentmiddelalderlig Gravsten af en gullandsk Kalkstensflage med Bomærkeskjold paa Midten, med Evangelisttegnene i Hjørnerne og med snørklede gotiske Minuskelbogstaver,
 20 der især i deres nuværende Tilstand er ret vanskelige at tyde.

Et andet, meget ærværdigt Fortidsminde gemmer sig oppe i

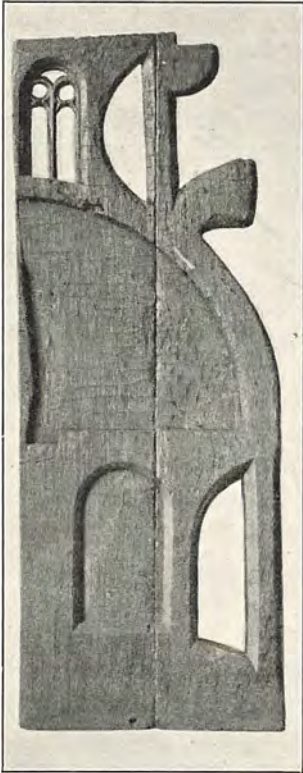
Olai Kirkens Rytterspir, nemlig en lille Klokke, som i store Majuskelbogstaver bærer Indskriften: MAGISTER HA, formodentlig den *Klokker* Magister Hakon, der omkring 1350 støbte Klokker til et Par Kirker i Vestergötland. Omstøbte er derimod to pragtfulde sentmiddelalderlige Klokker, af hvilke den ene var støbt herhjemme 1511 af den udmærkede nederlandske Klokker Johannes Fastenove, medens den anden, fra 1515, ifølge sin Indskrift oprindelig var bestemt for Benedikterklosteret i det belgiske Mons og ad ukendte Veje var havnet i Helsingør.

Inde i Kirkerummene er der levnet et eneste anseligt sentmiddelalderligt Arbejde, Olai Kirkens katolske Lægmandskrucifix, der *Andre katolske Minder* synes samtidig med den store Ombygning og endnu hænger paa sin rette Plads oppe over Skranken mellem Kor og Skib. Uden at være noget fremragende Kunstværk hævder det sig smukt med dets slanke Kristusfigur paa det velformede Kors, hvis Arme ender i firpasformede Felter med Evangelistmærker, Matthæus' Engel, Marcus' Løve, Lucas' Oxe og Johannes' Ørn. I Klosterkirken kan man desuden finde en middelalderlig Dørfløj, og som en lille Rest af fordums Herlighed opbevares der ogsaa i Klosteret en Vange fra en af Korets Munkestole (med Spor efter de bevægelige Klapsæder. Muligvis er ogsaa en ejendommelig Smedejærns Lysearm i Olai Kirken sentmiddelalderlig, og baade Kirkens Alterstager og et lavt panelet Skab med Foldeværksfelte har gotiske Stilformer, som dog ikke udelukker, at de kan være gjort i Aartierne nærmest efter Reformationens Indførelse 1536.

Naar der her i Helsingør, som de fleste andre Steder i Landet, er bevaret saa forholdsvis lidt fra Katolicismens Dage, ligger det ikke blot i Lutheranernes systematiske Ødelæggelser og senere Tidens forsømmelige Ligegyldighed, men endnu mere i Renæssancetidens kunstglade Iver for at modernisere Kirkernes Indre og præge dem med Kunstværker efter sin egen Smag. Her i den blomstrende Øresundsstad, hvor Kongen rejste sit stolte Kronborg, har denne Virksomhed gjort sig gældende med særlig stor Intensitet. Men inden den brød sin Bane, gik der nogle Aartier efter Reformationens Sejr, hvor man stod vaklende mellem gammelt og nyt. For Klosterkirken, der i disse Aaringer var øde og forladt, har denne Overgangsperiode kun haft negativ Betydning, men den Virksomhed, som samtidig udfoldedes i Olai Kirken, er ganske interessant, fordi den takket være Kirkeregnskaberne kan oplyses med usædvanlig Klarhed.

Sidst paa Aaret 1559 fik Helsingør Borgere den unge Kong Frederik 2's Tilladelse til at føre Højaltertavlen fra Esrom Kloster til deres Bykirke, og ikke mange Dage derefter var Afhentningen iværksat. De tog imidlertid mere endnu, og det lader sig ikke

skjule, at det hele udviklede sig til et Hærtog i den forladte Klosterkirke. Thi straks efter Højaltertavlen fulgte et Sprinkel, d. v. s. et Gitterværk, formodentlig beregnet til at opstille mellem Kor og Skib, og i Løbet af 1560—61 hentedes endvidere Klosterkirkens
 5 Orgelværk, som Lavris Orgemester istandsatte med et »Riol« og et »Bevinde Stemme«, samt »Koret«, hvilket kun kan forklares som Esrommunkenes Korstole. Medens der i Olaikirken arbejdedes

Den eneste bevarede Rest af Karmelitternes Korstole.

Klosterkirkens Døbefont.
 Sandstensarbejde fra Kronborgs Opførelsestid.

paa at bryde Altere ned og føre Gruset fra de nedrevne Alterborde ud af Kirken, og medens 7 Karle bar Billederne (vel sagtens ud-
 10 skaarne Helgenfigurer) og den gamle Højaltertavle »bort i Hellig Geistes« (Hospitalet), opstilledes Erhvervelserne i Olaikirken, og skønt ingen af dem nu er bevaret i Kirken, er nogle Brudstykker dog naaede til vor Tid. Af Korstolene findes i Nationalmuseet to stærkt restaurerede Fag med Aarstallet 1472, og ogsaa Levninger
 15 af Højaltertavlen er ad Omveje havnede i Nationalmuseet. Den har i eet og alt været et typisk sentkatolsk Alterværk, indrettet med to Sæt bevægelige Fløje ligesom Ninianustavlen og fyldt med

udskaarne, malede og forgyldte Figurer. Paa Fløjene saas Apostlene, og Midtskabet fyldtes af et stort, figurvrimlende Golgatarelief, Motiver, der i og for sig ikke kunde vække Anstød hos en lutheransk Menighed. Men det lader sig dog ikke nægte, at Papismen stak sit Hovede frem paa flere Punkter. Thi rent bortset fra, at Apostlene har deres legendariske Tegn, som vi den Dag i Dag respekterer, stod der desuden fire udpræget katolske Skikkelser, nemlig Cistercienserabbeden Bernhard af Clairvaux og tre Helgeninder, og selv Korsfæstelsescenen var ikke helt fri for Papisteri. Den legendariske Longinus (den blinde Hovedsmand, som blev seende ved Kristi Blod) indtager en ret fremtrædende Plads; ved Korset knæler en Esromabbed, og paa Fodskamlen under Figurerne læses endnu de aldrig overmalede latinske Stifterord: »Til Minde om den ærværdige Fader i Kristo, Peter, Abbed i Esrom, i det Herrens Aar 1492«.

Sammenlignet med den gamle Højaltertavle, hvorpaa S. Olaf sikkert har domineret, maa Esromtavlen dog have betegnet et Fremskridt, og i de hundrede Aar, den gjorde Tjeneste i S. Olai, nøjedes man ialfald med smaa og beskedne Ændringer. Det nu forsvundne Fodstykke blev omdannet, Fløjenes Malerier fornyedes engang paa Frederik 2's Tid, og senere »reformerede« man den knælende Abbed ved at dække Tonsuren med lange Lokker, udstyre ham med Overskæg og Fip og lægge en Pibekrave om hans Hals, alt efter Moden fra Tiden om 1650 og udført i Fyrretræ og Kit. Selv da den gamle Tavle maatte vige Pladsen for den nuværende, behandledes den med Pietet; den blev anbragt paa en af Kirkevæggene, og der blev malet en Dekoration af blaa Gardiner omkring den. Først da den fra Helsingør var solgt til Olstrup ved Næstved, ødelagdes og splittedes de indre Fløje, medens Malerierne paa de ydre Fløje efterhaanden skallede af.

Hele denne Esromepisode er et betegnende Exempel paa, hvorledes de gamle Traditioner kunde vedblive at binde selv de protestantiske Billedstormere, og hvor sympatisk Luthers Lærlinge, i god Overensstemmelse med Mesteren selv, kunde se paa den faldne Pavekirkes Kunst. Men med nye Tider rejser der sig altid nye Krav, og de meldte sig ogsaa her, baade praktiske og kunstneriske. Den lutheranske Gudstjenestes lange Prædikener maatte nødvendigvis kræve Siddepladser i et Omfang, man før ikke havde kendt. Allerede samtidigt med Esromsagernes Indflytning tog man fat paa at løse denne Opgave. Aarstallet 1560 læses endnu paa en Stolestadegavl i Midtskibet under Helsingørs Vaabenmærke, sikkert et Arbejde af Lucus Snedker, der det følgende Aar fik 51 Mark for tre Stole »som Borgmester og Raad staar udi«. Til hans Værk kan ogsaa regnes to Gavle med Rigsvaabnet og med Borgmester

Henrik Mogensen Rosenvinges Adelsvaaben samt to andre med Lensmanden Herluf Trolles og Fru Birgitte Gøjes Navne og Vaaben, medens endnu et Par Gavle med det samme berømmelige Ægtepars Vaaben maa antages at være gjorte lidt senere af en dygtigere og mere moderne Mester. Fra disse senere Aaringer stammer ogsaa Gavle med Danmarks og Norges Mærker, og med to borgerlige Vaabner (Baden og Lejel), der nu alle indtager Pladserne ved den fornemme Midtgang. Det synes dog, at man ikke her som saa mange Steder har anskaffet alle Stolestaderne i Løbet af et Par Aar, men at man har ladet dem brede sig lidt efter lidt; i Sidegangene findes endnu Gavle med Bomærker og Aarstal fra Tiden omkring Aar 1600 og senere.

Desværre har næsten alle Olaikirkens Stolestadegavle mistet deres oprindelige Topstykker, som senere Tider barbarisk har fjernet, og ikke mindst derfor kan de beskedne Snedkerarbejder kun give os Antydninger af Smagens Udvikling paa Renæssancetiden. Men herom fortæller andre og rigere Mindesmærker, der tillige vidner om Helsingørs nære Forbindelse med Nederlandene.

Det var ikke Borgerne selv, som her gik i Spidsen, men Adelsparret Herluf Trolle og Birgitte Gøje, der i 1560, samtidigt med Esromsagernes Ordning, foruden en Messehagel (nu i Nationalmuseet) skænkede Bykirken to smaa nederlandske Husaltre. Langfredag 1560 fik Lucus Snedker 8 Skilling for at sætte dem i Foden paa den store Altertavle. Hvorledes de har været placerede, er ikke ganske klart, da Esromtavlens Fodstykke forlængst er ødelagt, men de to Smaatavler er endnu bevarede i Kirken, anbragte paa hver sin Side af Højalteret, og de svarer i et og alt til Ægteparrets eget Husalter fra samme Aar. Alle tre er Repræsentanter for en Art nederlandske Kunstarbejder, som just i disse Aar exporteredes i ret stort Tal og var meget yndede rundt om paa danske Herregaarde. Inde i et ganske simpelt, fladt Skab med Fløjdøre staar en Altertavle en miniature, formet efter den italienske Renæssancestils Regler, med en arkitektonisk komponeret Træramme og med Skulptur af Alabast; her i Helsingør forestiller Reliefferne de hellige Tre Kongers Tilbedelse og Kristus paa Korset, men desuden er Topstykkets Gudfaderbilleder, de bærende Hermefigurer og et Par smaa Drengeskikkelser af den gullige Sten, hvis Farve staar smukt til Rammeverkets polerede Forgyldning og mørke Ornamentbund; selv Farvevalget er karakteristisk for italiensk Renæssance.

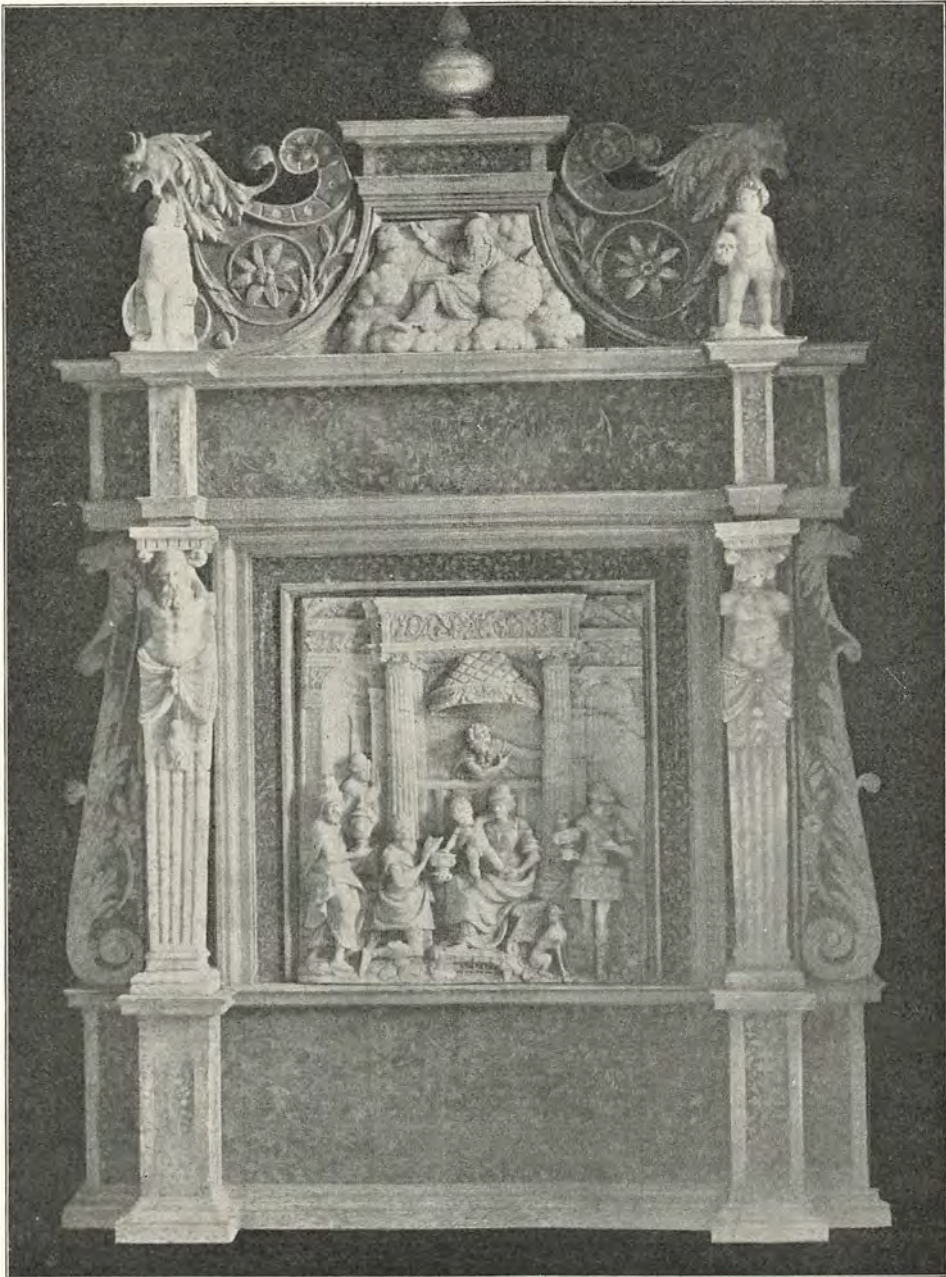
*Herluf
Trolles
Gaver*

*Nederlandsk
Kunst*

Overalt virkede disse Husaltre som Pionerer for Renæssancesmagen, og ogsaa her i Helsingør varslede de om et følgende, stateligere og kostbarere Værk af samme nederlandske Kunstretning. Efter at Hr. Herluf Trolle var død i København 1565, nøjedes Fru

Herluf Trolles og Birgitte Gøjes nederlandske Husaltre, opsatte i S. Olai Kirke 1560.
I Midtfeltet: Golgata.

Herluf Trolles og Birgitte Gøjes nederlandske Husaltre, opsatte i S. Olai Kirke 1560.
I Midtelftet: de hellige tre Konger.

Birgitte ikke med at sætte ham det pragtfulde Monument i Herlufsholm, men hun drog ogsaa Omsorg for hans Minde i Helsingør, og paa en af Olaikirkens Arkadepiller opsattes 1568 en af hende bekostet Mindetavle af broget Marmor og Alabast med en lang, latinsk Indskrift om Ægteparrets Skolelegat af 1555, »paa det at Eleverne hver Dag, Morgen og Aften skal mødes i dette Tempel, syngende fromme Salmer, læse hellige Messer og bede for Kirkens og Rigets Velfærd«. Kirken betalte selv Gavens Anbringelse, og af Kirkeregnskaberne fremgaar det, at dette Arbejde blev gjort af de samme Stenhuggere, som førte Herlufsholmsmonumentet ind i Landet, nemlig Hans Floris af Antwerpen og hans to Staldbrødre, en Oplysning, som ganske stemmer med selve Værkernes Stil og stadfæster, at de to Monumenter over Herluf Trolle er gjorte af Datidens ypperste nederlandske Billedhugger, Cornelis Floris de Vriendt i Antwerpen. Kunstnerslægtens Stamtavle viser, at den ellers lidet kendte Hans, der senere arbejdede som Murmester paa Kronborg og paa Badstuen, var yngre Broder til den berømte Cornelis, Mesteren for Kongegravnælerne over Frederik 1. i Slesvig og Christian 3. i Roskilde og Bannerfører for den italienske Højrenæssances Sejr i Nordeuropas dekorative Kunst.

»Florisstilen« har to Sider, den ene, den strænge Tilslutning til Italiens Arkitekturkompositioner, den anden den muntre, opfindsomme Ornamentik, og af disse to Sider illustrerer Stentavlen i Olaikirken især den arkitektoniske; trods Materialets fornemme Pragt og Vaabenmærkernes livlige Farver virker Rammen klassisk enkel, og selv de rige Hermer, som flankerer Indskriftfeltets gyldne Bogstaver, har stræng og fast Holdning. Men Florisstilens anden, mere flamske Side, der snart skulde præge Kronborg, viser sig samtidigt i Olaikirkens snedkrede Inventar.

1567 bekostedes der en ny af Jesper Snedker for 120 Daler udført Prædikestol, som endnu er bevaret, omend oppyntet med en Himmel og med Hjørnefigurer fra Christian 4.s Tid. Før disse Tilføjelser har den virket stilfærdigere, omtrent som de sirlige Husaltre; til dens oprindelige Dele hører foruden Rammeværket og Indskriftfelterne de store Fyldinger med Rigsvaabnet og de festlige, noget verdslige Kartoucheornamenter, der er stærkt paavirkede af Florisstilens muntreste Egenskaber og viser os Prædikestolmesteren som en Mand, der har gaaet i nederlandsk Skole. Sandsynligvis var Jesper Snedker eller Jesper Matiessen, som han kaldte sig selv, Nordtysker af Fødsel, men han bosatte sig i Helsingør og blev i de følgende Aar en af Byens ledende Haandværkere. Hjulpet af talrige fremmede Svende har han forestaaet Snedkerarbejderne paa Frederik 2.s Kronborg, og da Byens Snedkermestre i Januar 1581 gav Møde paa Raadstuen og begærede at komme under Lav

Olai Kirkens Prædikestol
udført af Jesper Snedker 1567, udstyret med Hjørnefigurer og Himmel 1624
og restaureret ved Reformationens 200 Aars Fest 1736.

og Skraa, erkendte de den indvandrede Slotssnedkers Overlegen-
 hed; han gik i Spidsen for sine Embedsbrødre, og han blev Lavets
 første Oldermænd. Det er derfor intet Under, at Jesper Snedkers
 »Kronborg-
 stil«
 og Kronborgværkstedets nederlandske Formsprog satte sit stærke
 Præg paa alt, hvad der i Aarhundredets Slutning forarbejdedes i 5
 Helsingør.

Medens alt Slottets andet Træværk fra Bygherrens Tid er brændt,
 har de stærke Hvælvinger reddet Inventaret i det 1582 indviede
 Slotskapel, hvor Prædikestol, Stolestader og de fleste Pulpiturer
 er gjorte under Jesper Snedkers Ledelse, omend de rigt varierede 10
 Snitværker maa være udførte af mange forskellige Hænder. Præ-
 dikestolen, hvor forholdsvis strænge Arkitekturformer og Figur-
 relieffer næsten helt har fortrængt Ornamentikken, virker ret
 roligt og alvorligt, men til Gengæld har Prydværket faaet Lov til
 at brede sig paa Stolestadegavlenes ornamentale Pilastrer og deres 15
 Topkartoucher med det danske Rigsvaabens mange Tegn. Især
 paa Kongestolen nærmest under Prædikestolen er Arkitekturmoti-
 ver, Figurer og Ornamentik sammensmeltede til en pragtfuld Hel-
 hed. Afsluttet blev Arbejdet paa Kapelinventaret først 1586, da
 Billedsniderne Henrik Kønnemann og Albrit Gysse fik Betaling 20
 for Snitværker til Pulpiturerne, og da Peter de Meier og andre
 Malere stafferede og forgyldte Træværket, skønt Mikkil Maler
 allerede havde gjort et lignende Arbejde før 1582. Og endnu det
 følgende Aar ombyttedes den af Hans Knieper malede Altertavle
 med en kostbar Stenaltertavle, som forfærdigedes af Thomas 25
 Frandsen Billedhugger, men hvorpaa der er hægtet et Par Træ-
 fløje med udskaarne Relieffer af ældre Oprindelse.

Det er her umuligt at gøre Rede for alle de udviklede kunst-
 historiske Gaader, som Slotskirkeinventaret rummer, men det er
 nødvendigt at nævne det for at kunne eftervise dets Indflydelse 30
 i videre Kredse. I saa Henseende fik Alabastskulpturen ingen Be-
 tydning; hverken Thomas Billedhugger eller Gert van Eghen, som
 senere i Helsingør udførte Monumentet over Frederik 2.s Grav i
 Roskilde, modtog Bestillinger fra almindelige Kirker. Men saa
 meget mere virkede Snedkerarbejderne, især Kongestolen. Dens 35
 Motiver genfindes i talrige af Omegnens Prædikestole fra Tiden
 ved Aar 1600, de naar endda ud i langt videre Kredse, og de gen-
 spejles ogsaa i Klosterkirken, da den tyske Menighed efterhaanden
 fik den moderniseret.

»1577 er først i Guds Navn begyndt at lade oprydde udi den 40
 tyske Kirke«, skrives der i Kirkeregnskabet: 371 Læs Halm og an-
 den Urenlighed agedes ud paa Sanden, Gulvet lagdes med Mursten,
 og Snedkerne Knud og Tyge forarbejdede nye Stole, medens Peter
 Maler malede 39 Hofjunkeres Vaabner i Kirken til Erindring om
 Den tyske
 Kirke
 indrettes

deres Pengegaver og Hans Guldsmed gjorde en ny Kalk og Disk. Først nogle Aar senere, 1586, skænkede Dronning Sofie den kostbare og skønne Alterkalk fra 1333, som efter Traditionen skal være taget i Ditmarsken, og som nu, paa Grund af sine skrøbelige
 5 Emaillifarver, opbevares i Nationalmuseet, sammen med en tilhørende lille Vinkande, der dog aldrig har været i Mariekirken. Fra den tyske Gudstjenestes allerførste Dage er der højt regnet bevaret et enkelt Dørvindfang; forsvundet er ikke blot Stoleværket,

Stolestadepanel fra Kronborg Slotskapel.

men ogsaa Henrik Snedkers Fontelaag, Jacob Snedkers Korgitter
 10 og adskilligt andet. Om man i de første Aaringer kan have hjulpet sig med Kristierns 2.s Dommedagstavle eller muligvis helt har manglet Alteropsats, kan ikke oplyses. Den lille Skriftsprogtavle med snørklede Guldbogstaver paa sort Bund, som nu staar i Klosterets Laxmandssal, og som i al sin billedløse Enkelhed er karakteristisk for Tidens kryptokalvinistiske Tendenser, bærer Indskriften: »1589 gaff Johan Maller, K. M. Tienner, en Soldat her paa
 15 KB. den Tavle herind«, og den har altid været i Klosterkapellet. Tyskekirken fik sig en ny Altertavle 1592, snedkret af Hans de Brugge (sikkert identisk med Lavsoldermand Hans Thor Brügge)
 20 og Aaret efter malet og stafferet af Holger og Hans Maler. Siden 1636 har den gjort Tjeneste i Søborg Kirke, og selv om den har

mistet sit oprindelige Billede, er Trærammen med de to tunge korinthiske Søjler tydeligt paavirket af Kronborgstilen. Og i endnu højere Grad gælder dette Kirkens endnu bevarede Prædikestol, som blev opsat 1597 i Stedet for en ældre. Den kostede 100 Daler, og den blev ifølge Regnskabet forarbejdet af Tyge Snedker, der ogsaa var mellem Jesper Mathiessens Efterfølgere i Oldermandsværdigheden. Hans Smaafigurer, Evangeliststatuetterne i Felterne og de som kvindelige Hermer personificerede Kardinaldyder paa Stolens Hjørner, er temmelig stift og naivt skaarne, men Ornamentikken viser, hvormeget Tyge Snedker har lært af Kronborgarbejderne. Helhedskompositionen er stærkt paavirket af Olais Prædikestol, og Felterne med deres kvadersmykkede Arkader og kartoucheindrammede Figurnicher er direkte Kopier efter Kongestolspanelet i Slotskirken. Efter Tidens Skik anbragtes ikke blot Rigsvaabnet og Kongens Navnetræk paa Stolen, men ogsaa Lensmandens Adelsskjold; siddende over Opgangsdøren er det ligesom en Stadfæstelse paa Kronborgs afgørende Betydning for Byens Kunsthaandværk.

Ogsaa Slottets Stenhuggerskole mærkes i Mariekirken. Den elegante og fine Sandstensfont, der stammer fra Aarhundredets Slutning og maaske er samtidig med Daabsfadet fra 1584, er sikkert nok gjort af en af de mange fremmede Stenhuggere, som deltog i Slotsarbejdet. Derimod er der næppe nogensomhelst Forbindelse mellem den berømte Slotsfontæne og Olaikirkens vægtige Malmfont, som blev skænket 1579 af Frantz Lauritzen og hans Hustru, og som ifølge Paaskriften vejer »XII hondrid pond«; paa det kraftige Støbearbejde, som væsentligt gør sig gældende ved sin Massivitet, sine rige Profiler og sine graverede Indskrifter, spiller den ornamentale Udsmykning kun en ringe Rolle.

Fra Tiden omkring Aar 1600 er der især i Klosterkirken bevaret en Del Gravsten, men alle af ret beskedent, borgerligt Tilnit, selv den eneste Sten med Portrætfigur, over Kongens Fodermarskalk Peder Pedersen, som blev ihjelskudt af en Uven 1618. Langt prydeligere og mere fængslende end de udslidte Stene i Kirkegulvene er de Mindetavler, der opsattes paa Kirkevæggene som en Slags Tilgift til Stenene og den Dag i Dag lader Kirkerummene synes befolkede af det 17. Aarhundredes rigeste Borgerskab. Det varede en Tidlang, inden Herluf Trolles Epitafium fik borgerlige Efterfølgere; 1576 efterlignede en Præstesøn Exemplet og opsatte en lille Trætavle med malede latinske Vers over sin Fader Peder Samsing, Olaikirkens første lutheranske Sognepræst. Som anonym Mindetavle tør man maaske betragte et Maleri fra 1579, der forestiller Lignelsen om den gældbundne Tjener (Matth. 18, 23), og hvorpaa der findes Giverparrets Navnetræk og Bomærkeskjolde.

*Olaikirkens
Malmfont*

*Gravminder
c. 1600*

Men det var først ved Aarhundredskiftet, at Borger-Epitafiernes Udvikling tog Fart, idet tre Enker af Olaikirkens Menighed kappedes om hver at sætte sin Mand og sin Slægt det pragtfuldeste Monument. I Hovedtrækkene er disse tre Mindetavler, over Raadmand og Tolder David Hansen † 1599, over Toldskriver Hans Meier

Mindetavle fra 1576
opsat over Olaikirkens første lutheranske Præst,
hæderlig og vellærd Mand Hr. Peder Samsing.

† 1602 og over Borgmester og Tolder Frederik Leiel † 1602, ganske ens, omend det sidstnævnte ubetinget er det anseligste og fuld-
10 stændigste. Et Par Malerier, foruden et større med Portrætfigurer knælende under en bibelsk Scene, foroven et mindre af udeluk-
kende religiøst Indhold, indfattes af en pragtfuld, udskåret og malet Egetræsramme, arkitektonisk komponeret med Søjler og Gesimser, men desuden prydet med lange, malede latinske Ind-

skrifter og forneden og paa Siderne udstyret med rige Ornamentvinger, som giver Billedskæererne Lejlighed til at vise deres muntre Prydkunst (se S. 65).

»Øresunds-
stil«

Trods de enkelte Motivers Ligheder med Kronborgstilens Højrenæssance mærkes der i Epitafierammerne en Formernes Svulmen, som varsler det nye Aarhundredes Stiludvikling; Relieffet er blevet kraftigere, Prydværkets Sving rundere og flottere, Figurerne federe og gladere. Et Skridt videre ad de samme Veje betegner det rimeligvis nogle faa Aar yngre Kongepulpitur i Kronborg Slotskapel, hvor man har den bedste Lejlighed til at sammenligne de to Stilarter. Desværre ved vi endnu for lidt om de enkelte Kunsthaandværkere til at kunne udpege bestemte Navne mellem de otte Mestre og otte Svende, der 1603 underskrev Snedkernes nye Svendeskraa, saa meget mere som der fra disse Aar kunde nævnes flere andre Navne; men det er sikkert ikke nogen af de ældre, der har bestemt Udviklingen; den livlige Forbindelse med Omverdenen og de mange fremmede Svende har bragt de nye Elementer med sig. Af de otte Svende var ingen indfødte, kun den ene dansk og alle de andre Tyskere, fra Schweiz, Weidenbruck, Lüneburg, Osna-brück, Hamburg og Pargan. Blandt dem var Lüneburgeren Statius Otto, en Mand, der senere kom til at spille en stor Rolle, skar Modellen til den i Helsingør støbte Caritasfigur paa Christian 4.s Gammeltorvspringvand og som Mester i København og Malmø fik mange anselige Opgaver, og det er maaske ikke for dristigt særligt at fremhæve hans Navn i denne Sammenhæng. De tre Helsingør-epitafier, som tydeligt præges af tysk Stil, er blandt de ældste kendte Exempler paa den »Øresundsstil«, som fulgte efter den egentlige »Kronborgstil«, og som har faaet Repræsentanter baade i Helsingborg, Malmø, København, Slangerup og Roskilde og derfra bredte sig videre baade østensunds og vestensunds. Og de betydeligste af »Øresundsgruppens« Arbejder synes alle at skyldes Statius.

Helsingør selv kan ikke opvise saa pragtfulde Værker som den store Altertavle i Malmø, Prædikestolen i Helsingborg eller Kongestolen i Roskilde Domkirke, men det ligger ganske simpelt deri, at de store kirkelige Opgaver saa nogenlunde var løste, og at man en Overgang nøjedes med Smaaflikkerier. Olaikirken koncentrede sin økonomiske Kraft paa det store Spir, og efter at man 1602 havde ladet Kongens og Dronningens Vaaben male i Kalkfarve paa Altervæggen, blev der hverken af den danske eller den tyske Menighed bekostet større Arbejder før i Aarene omkring 1630, et Tidspunkt, da Stilsmagen i Helsingør under fortsat tysk Paavirkning var naaet fra Øresundsstilens Senrenæssance videre til den ejendommelige Bruskarok, som trivedes særlig frodigt i Nordtyskland og i Danmark.

»Andre til et godt Exempel at efterfølge« lod Willum Mortensen, fordum Toldskriver, og Hans Pavelsen 1624 Olai-kirkens Prædikestol »ziire og forgylde«, fortæller en senere malet Indskrift paa den Opgangstrappe, hvis Dørportal prydes af Toldskriverens udskaarne Rosenvinge-Vaaben. Ser man paa Prædikestolens andre Tilføjelser, de rige Hjørnehermer (med Apostelfigu-

*Olai-kirkens
Prædikestol
pyntes*

Fra Mariekirken. Pulpiturer fra Tiden c. 1650 og 1744.

rer) og hele Himmelen (med kristelige Dyder), har man noget vanskeligt ved at fæste Tillid til Aarstallet, thi det nye Snitværk, hvis svulmende Former i høj Grad har ændret Stolens Karakter, er meget outreret barokt, langt stærkere end et 1623 opsat Epitafium i Mariekirken (over Heinrich Homeister). Men det vilde dog være for dristigt at kaste Vrag paa Aarstallet; især i Stensulptur kan man finde enkelte, samtidige Arbejder med lige saa brusede Ornamenter, f. Ex. paa Helligaandskirkens Vaabenus i

København og paa Apoteket i Aalborg; tilmed vides det, at der 1625 over Prædikestolen blev opsat et nyt Orgel, hvis Pulpitur var prydet med Malerier af Muserne og de frie Kunster. Sandsynligvis er Snitværket da virkelig gjort 1624, men af en nordtysk Billedskærer.

Den tyske Kirke udsmykkes Dette Arbejde er nogenlunde ene om at repræsentere 1620'erne, men i det følgende Tiaar tog den tyske Menighed fat paa at forny Mariekirkens Inventar. 1636 skænkede Lorentz Michelsens Enke Margrete Vestdørens nydelige, malmstøbte Dørhammer med dens delfinridende Dregebarn, og endnu samme Aar satte Christian 4.s bekendte Kunstmed paa Hammermøllen, Caspar Fincke, hvis Epitafium desværre er forsvundet, sine Navnebogstaver paa Kirkens jernklædte Pengeblok. Aaret forud havde Kirken faaet sit nuværende Orgel, og Aaret efter afløstes Altertavlen fra 1592 af en ny og mere anselig.

Orgel Begge disse Hovedstykker, som endnu præger Kirkerummet, bærer Kronborglensmanden Frederik Urnes og hans Hustrus Vaabener. Orgelhuset fra 1635 hviler paa et anseligt Pulpitur, hvis Felter smykkes med Malerier af musicerende Damer, og som iøvrigt er et udpræget hjemligt Snedkerarbejde, af ganske samme Art som den Fadderstol, Kirurgen Blasius Müller 1638 skænkede til Kirken, trods de mange barokke Enkeltheder endnu renæssancemæssig i Hovedlinjerne. Noget lignende gælder selve Orgelhuset, eller rettere de to Orgelhuse, baade det lille, som (nu ialfald) kun staar til Pryd midt i Pulpiturets Brystværnspanel, og det egentlige, store Orgel, der hæver sig op imod Hvælvingen. Ifølge Kirkeregnskabet kostede Orgelet 1422 Rdl. og udførtes af Mester Johan Orgelbauer, den bekendte Orgelbygger Johan Laurentz i København, der samtidig fornyede Slotskirkens, ved Branden beskadigede Orgel, arkivalske Oplysninger, som synes at stadfæstes af Snitværksdelenes svage, trods al Rigdom usammenhængende Bruskornamentik.

Altertavle Desværre indeholder Kirkeregnskaberne for disse Aar næsten ingen Detailler, og der kan derfor hverken knyttes bestemte Billedskærernavne til Orglerne eller til Altertavlen fra 1638. Denne er et ganske pompøst, men efter Datidens Maalestok usædvanligt behersket og roligt Billedskærerarbejde, med en fast arkitektonisk Komposition omkring det senere fornyede Midtfeltmaleri og med ret store udskarne Figurer (den opstandne Frelser og de fire Profeter), men kun sparsom Ornamentik. Atter her er det europæiske Stilmoder, som tidligt gør sig gældende i Helsingør. Ved Træværkets Maling som Marmor og Alabast understreges det, at Kunstneren har søgt sit Forbillede i Stenhuggerarbejder, og særligt minder Tavlen om den kostbare Stenaltertavle i Christiansstad, som Kon-

gen nogle Aar før havde ladet udføre i Amsterdam til sin nye Kirkebygning. Men endnu nærmere Impulser har han kunnet faa paa Kronborg, hvortil den yngre Hans Steenwinkel just i disse Aar leverede en Række Stenhuggerarbejder, der ligesom Christiansstadalteret er prægede af hans hollandske, i den amsterdamske Arkitekt H. de Keyzers Skole udformede Stilretning.

Slottets nye Marmorkaminer har formodentlig ogsaa givet Anledning til, at det Epitafiemaleri, som Dyfken Hygens Datter 1634 opsatte i Mariekirken over sin Mand Willem Hyben, sine Forældre og Søskende, blev indfattet i en mægtig, barok Stenramme af Steenwinkelsk Karakter, som fylder en hel Arkadebue, og som sikkert ikke har vakt mindre Opsigt i Byen end den malede Kobberplade med Ægteparret og deres 13 Børn knælende under Kristi Gravlæggelse. Paa dette Tidspunkt var det endnu noget nyt og paafaldende, at et Borgerepitafium prælede med Marmor og Sandsten, og det varede endnu en rum Tid, inden andre Helsingorianere fulgte Exemplet, skønt der just i disse Aar igen kom Fart i Opsætning af Mindetavler i Tyskekirken. En malmstøbt Indskriftplade over den kunstrige Mester Hans Kemer, Kongl. Maj. Stykke- og Klokkestøber, † 1636, erindrer os baade ved sit Navn og sit Materiale om Christian 4.s helsingørske »Gethus« (Kanonstøberi) og er maaske støbt af Kemers Efterfølger i Embedet. I andre Tilfælde holdt man sig til Træet, som da den førnævnte Blasius Müller 1637 omdannede et beskedent, ældre Epitafium til et Minde om sin Familie (Faderen var Andreas Müller »Discher und Büchsenmeister« paa Kronborg, † 1629) og pyntede det med barokt Snitværk, eller da der 1638 opsattes et i sin Helhedsvirkning meget barokt Epitafium over M. Hans Reimann, Ananias Krause og deres Hustru Ursula.

En ny Berigelse fik Kirkevæggene, da de tyske Præster i 1640'erne optog den fra deres Hjemland kendte Skik at forevige sig selv ved at faa deres Portrætmalerier ophængte i Kirken. Wittenbergeren Augustinus Sand lod 1645—48 Maleren Caspar Keilhau, Borger og Skildrer i Helsingør*), male Billeder af sig selv og sine fire Forgængere i Embedet, et Exempel, som ikke blot fulgtes af de senere tyske Præster, men ogsaa af de danske, der overførte Skikken til Olaikirken. De næsten legemstore Malerier i hel Figur, med Navne og Personalia paa Rammerne, er meget betegnende for Portrætkunstens Verdsliggørelse i Løbet af Christian 4.s Tid; Præstemændene indtager ikke mere den andægtigt bedende Stilling, alle ældre Epitafieportrætter har bevaret som en Arv fra de katolske Altertavlernes knælende Stifterskikkelser, men de staar

*Epitafier og
Præste-
portrætter*

*) Saaledes paa et af ham 1650 skænket Billede, Marie Magdalene, som sidder i Feltet over Sakristidøren. Et andet Maleri foræredes af Andreas Beyer 1642.

stolt og myndigt formanende, med Haanden paa Bibelen, mere nidkære end ydmyge Ordets Tjenere.

Medens Præsteportrætterne nøjes med enkle, smukt profilerede Malerirammer, vedblev Borgerne endnu at lægge Hovedvægten paa de religiøse Malerier og paa de pragtfulde Rammer. Det 1640 i Olaikirken opsatte Epitafium over Fyrforvalter Jens Pedersen († 1639, Groveslægtens Stamfader) fylder ligesom Hybens-Epitafiet en hel Arkade, men beherskes dog næsten ganske af Andagtsbilledet og af den svære Barokramme med dens anselige Træstatuer, (Moses og Johannes Døberen, Petrus og Paulus). Paa Familiebilledet i Fodstykket, der har ret lille Format, folder de stive Figurer andægtigt Hænderne, og den samme Stilling indtager Borgmester og Tolder Laurids Christensen Rhod og hans Hustru paa det Epitafium, han lod forfærdige i hendes Dødsaar 1650. Langt mere end det ret beskedne Maleri fængsler Rhod-Epitafiets Snitværksramme, der viser os den dekorative Bruskstils Højdepunkt. Sammenknebet og smal, for at faa Plads paa en Arkadepille, har Kompositionen opgivet enhver Rest af Højrenæssancens Arkitekturled, og de viltre Ornamentter, hvis Masker og bruske Sling er gjorte med en næsten uhyggelig teknisk Dygtighed, er ene om at indramme Billedfeltet og bære de enkelte smaa og ret middelmaadigt udskarne Figurer. Tekniske Enkeltheder synes at tyde paa, at Arbejdet er gjort af Billedhuggeren Hans Andersen From, som Snedkerlavet en Tid laa i Krig med, fordi han ikke var »behøvlet«; Stilen minder om Hans Froms Læremester Henrik Werner i Maribo og Sorø.

Just denne Bruskbarok, som her kommer saa voldsomt til Orde, blev i det følgende Aarti bestemmende for Olaikirkens Inventar, da Erhvervelserne fra Esrom maatte vige Pladsen for Nyanskaffelser. Først fornyedes Korgitteret, hvortil Helsingør Borgerskab 1652—53 skænkede ialt 76 Messingbalustre, hver enkelt med Giverens og hans Hustrus indgraverede Navne, Navnetræk og Bømærke; to Giverpar har hver bekostet 3, ti hver 2 Balustre, men der er dog ogsaa Exempler paa, at flere Borgere har slaaet sig sammen om at give en enkelt. Iøvrigt er alle Balustrene ens, afpassede efter det umalede, men rigt udskarne Træværk, hvis Snedkerarbejde er overbroderet af Ornamentter og Figurer, der forestiller Dyderne og Apostlene (i Brystværnsfelterne), Adam og Eva, Moses og Johannes, Kong David og de fire store Profeter samt de fire Aarstider (alle over Gesimsen). Tekniske Pragtstykker er foruden de gennembrudte Portalsøjler med deres Ranke-sling især det store Topstykke over Kordøren med Rigets Vaabenmærker ordnede om Kongens og Dronningens Navnetræk, der indtager Hæderspladsen, medens Helsingørs Skib og Kirkens

Olai Kirkens Korgitter.
Messingbalustrene skænkedes til Kirken af helsingørske Borgere 1652—53.

Mærke, S. Olaf, er mere beskedent placerede i Sideskibene*). Hele Træarbejdet bekostedes af Kirken, som 1651 »paa det ny Coer at forferdige, efter Borgmester Niels Hansens Seddel« udbetalte 100 Dlr. til Claus Brameyer og Jens Mortensen. Da Kirkeregnskaberne for de følgende Aar ikke indeholder Detailler, lader det sig nu kun fastslaa, at der sikkert har været flere Billedskærere i Gang med det store Værk, og det er næppe muligt at udrede Samarbejdet mellem de to Haandværkere, af hvilke Claus Brameyer, Søn af en Hamborgermester, kom til Byen med sit Lærebrev just 1651, medens Jens Mortensen, som vi senere skal se, længe virkede i Helsingør.

*Daabs-
skranke* 1655—56 fik Korgitteret en værdig Efterfølger i Daabsskranken, som er ordnet paa ganske tilsvarende Maade, med rigt udskaaret Træværk fra 1655, skænket af Borgmester Niels Hansen og hans Hustru Karen Jonasdatter Charisius, og med 20 støbte Messingbalustre fra 1656, ligesom Kortrallerne forsynede med forskellige Givernavne. Men trods Ligheder i Hovedtræk og i Stilpræg skyldes Daabsgitteret dog ikke samme Billedskærere som Koret. I al sin tunge Pragt er Daabsgitterets Ornamentik ikke saa elegant, og Figurstilen virker underligt ujævn; det har oversteget Billedsnidernes kunstneriske Kræfter at skabe saa store Statuer som de kvindelige Dyder, der flankerer de to Indgangsdøre, og heller ikke den naive hellige Nat over Gesimsen er lykkedes for ham. Men andre Figurer, især den gamle Elisabeth (i et Dørfelt) virker troskyldigt inderlige, og den slanke Evaskikkelse, der staar omflettet af rigt Rankeværk, er endogsaa usædvanlig yndefuld. Trods Ujævnheden imponerer ogsaa dette Snitværk fra det rige og frodige Tiaar, som i Mariekirken er repræsenteret ved det smukke Kongepulpitur.

*Altertavle
fra Holbæk* Det kan ikke forbavse, at det helsingørske Billedsnideri fik et Grundstød ved Svenskekrigen, der tilførte Kirkerne en Del nu smuldrede og forsvundne Gravfaner over svenske Officerer, men ellers kun medførte Død og Ødelæggelse. Snarere maa man forundre sig over, at Staden kun faa Aar efter de store Ulykker havde Kraft og Evne til at fuldende, hvad der var begyndt før Katastrofen, og til at erstatte Esromtavlen med en ny, pragtfuld og taarnhøj Baroktavle, som blev bestilt hos Billedskæreren Lorentz Jørgensen i Holbæk. Med Rette benævnes han i Kirkeregnskaberne »Alterbygger«; thi han var Specialist i Faget, og foruden Prædikestole, Epitafier og andre Arbejder udgik der i Aarenes Løb fra hans Værksted mindst 16 Altertavler, deriblandt baade til

*) Tidens Liberalitet overfor Kirkens katolske Navnehelgen viser sig ikke blot her, men ogsaa andetsteds. Den rustningsklædte Helgenkonge findes paa et Par Stolestadegavle og paa en Sandsten over søndre Sideskibs Vestdør.

**Olai Kirkens Korgitter.
Træarbejdet udførtes af Claus Brameyer og Jens Mortensen.**

Køge og Kallundborg Kirker; saa nær ved Helsingør som i Asminderød kunde man se en Prøve paa hans Kunst, en Altertavle fra 1658. Lorentz Jørgensen var en dygtig Mand i sit Fag, som han havde lært hos en af den tyske Baroks ypperste Mestre, Hans Gudewerth i Eckernførde, og han skuffede ikke Helsingørs Tillid, men løste sin store Opgave paa værdig Maade. Her som andesteds udførte han hele Tavlen som Skulptur, uden Brug af malede Billedfelter, og selv om hans Figurkunst er uselvstændig, imponeres man af Tavlens Figurrigdom, der illustrerer det nye Testaments Hovedscener, fra Marie Bebudelse indtil Kristi Himmelfart, i 4 større Figurgrupper og 15 Relieffer, hvortil kommer 11 anselige Figurer (Adam og Eva, Moses og Johannes, de fire Evangelister og tre store Engle), 5 Englebørn og godt en Snes Kerubhoveder, alt dette indkomponeret i en Ornamentik, der søger sin Lige i teknisk Dygtighed og formsikker Elegance. Skønt Altertavlen vistnok er den største i sin Art, mere end 11 Meter høj, glipper den kunstneriske Helhed dog ikke paa et eneste Punkt, og de vanskeligste Opgaver er løste med en legende Lethed, der næsten faar os til at glemme det besværlige Arbejde. Efter Kirkeregnskaberne varede Udbetalingerne til Alterbyggeren fra 1662 til 1665, og selve Værket, der kostede mindst 450 Daler (hvoraf 20 til Fragten fra Holbæk), bærer Aarstallet 1664. Da der ikke kendes andre fra Holbækværkstedet udgaaede Arbejder i Tiden mellem 1660 og 1665, tør man regne med, at Mester Lorentz og hans Hjælpere har brugt tre Aar til at fuldende Olaikirkens Altertavle.

*Hospitalets
Altertavle*

Kun fem Aar efter Olaikirken fik Hospitalskapellet i Laxmandssalen ogsaa en ny Altertavle, som afløste Johan Soldats Skriftsprogstavle, og som ifølge sin Indskrift er skænket af Helsingør-snedkeren Jens Mortensen og hans Hustru »Gud til Ære, andre til et godt Exempel«, altsaa en Slags Epitafium over Ægteparret. Trods denne Oprindelse dannes Tavlens Felter af Malerier (signerede H. N. M. og M. B. F.), og det bruskarokke Snitværk holder sig til Rammen, hvis figurlige Elementer er smaa og beskedne. Jens Mortensen, hvis Medarbejderskab paa Olais Korskranker er nævnt, har sikkert mindre dyrket Billedskæreriet end det egentlige Snedkerhaandværk, som nu var kommet paa Mode i Møbelkunsten; om hans Færdighed i Indlægning og Finering vidner foruden Snedkerlavets Mesterlade en lille sirlig Pengetavle i Mariekirken fra 1666 og Hospitalets Oblatæske fra 1678. Men just denne nye Specialitet forklarer os, at han ikke vovede at optage Konkurrencen med Holbækmeesteren.

Med Lorentz Jørgensens Pragtstykke havde Renæssancen og Barokken naaet sit Maal i de helsingørske Kirker; der var simpelthen ikke flere Opgaver at løse, ialfald ikke for Billedskærerne,

og hvad der kom til af Træarbejder sidst i 17. Aarh. var derfor kun lidt; det betydeligste er Olaikirkens Vestdør. Utvivlsomt har Fattigdommen og Forarmelsen gjort sig gældende, men at der dog kunde være velhavende Folk, viser de sidste store Epitafier, som opsattes i Olaikirken. Her foretrak man at indfatte Malerierne i kostbare Stenrammer, som er prægede af den nederlandske (Steenwinkelske) Baroktradition. Det gælder baade Mindetavlen over Margrete Jakobsdatters to Mænd, Raadmændene Rasmus Regelsen og David Melvin (opsat efter 1662) og to lignende Monumenter med karakterfulde Portrætmalerier af Henrik Ditmar, det ene over Sille Hans Datter Kruse og hendes to Ægtefæller, Claus Clausen og Jørgen von Vehlen (før 1668), det andet over den bekendte Hans Rostgaard til Krogerup og hans to Hustruer, af hvilke en Indskrift lader den første sige:

Fordi min Hosbund Ey Sin Troskab Wilde Krencke
Mod Kongen Blef Jeg som En høybedrøffvit Enche
Oc hand En Flygtig Mand. Gud gaff mig ham igien.
Her hviler Woris been. Mig døden Først Tog hen.

Det Rostgaardske Epitafium er sikkert opsat omtr. 14 Aar før hans Død 1684, thi den anden Hustrus Dødsaar 1672 er senere indføjet i den malede Gravskrift, et blandt mange Exempler paa, at Datidens Mennesker i god Tid sørgede for deres Mindesmærker og ikke frygtede for at nævne sig selv som salig afdød.

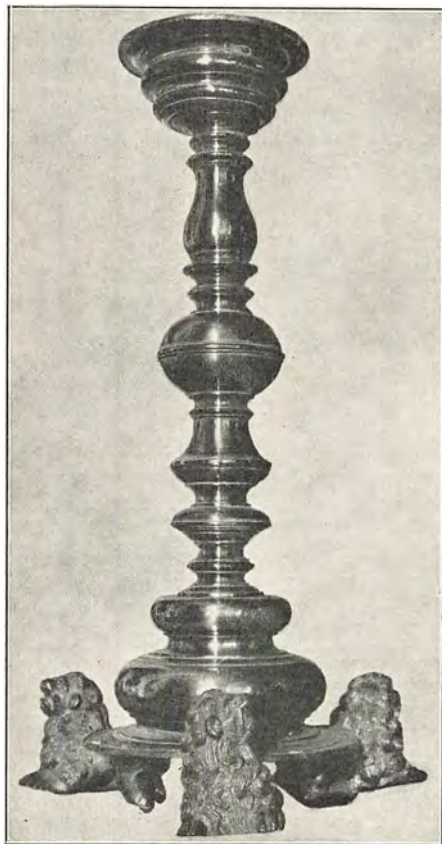
Men snart var den sidste Vægplads fyldt, og medens Ligkisternes kostbare Udstyr mere og mere fangede Interessen, standsede Epitafiernes Tilvækst. Hvad der følger efter Hans Rostgaards, blev foruden Præsteportrætterne mest ganske enkle Stentavler^{*)}; kun i Mariekirken opsattes der endnu et eneste pragtfuldere Epitafium, over Kronborgkommandanten Hans Erasmus von der Pfordten, † 1710, udført i Bly og tydeligt nok et af en Specialist i Ligkistebe-
slag vovet Forsøg paa en Komposition i Enevoldsbarokkens pompøse Stilformer. Enkelte af de mest velhavende Borgere, som ikke vilde nøjes med Ligsten i Gulvet, bekostede Gravkældervinduer med Smedejærnsnitte i Sandstenskarmer, hvoraf flere endnu er bevarede baade i Barokstil og i Rokokostil, omend i stærkt forvitrende Tilstand. I Sammenhæng med disse Smedejærnsnitte kan ogsaa nævnes Mariekirkens smedede Knæfaldsskranke fra 1695, givet af Bendix Hansen.

Bortset fra de almindelige Gravsten, som mere har personalhistorisk end kunsthistorisk Betydning, er det Omraade, hvor den

*) Den rigt udstyrede Begravelse, som Proviantforvalter Jacob Arentzen 1689 indrettede i Oxernes Kapel, er nu forsvundet.

*Lysearme
og
Lysekroner*

traditionelle Interesse for Kirkeudsmykningen holdt sig længst, betegnende nok Smaasagernes, Kirkebelysningens og Altersølvets. Størsteparten af disse talrige og kostbare Metalgenstande er skænkede til Kirkerne i Løbet af 17. Aarhundrede. Allerede da Mariekirken 1597 fik sin ny Prædikestol, gav nogle Borgere 10 Daler til Hjælp til den endnu bevarede »Messingluichterarm«, som Hermann Rottgeter leverede, og snart efter fulgte andre Lysearme,

Alterstage i Mariekirken.

deriblandt en meget pragtfuld med mytologiske Figurer (Pyramus og Thisbe), Lysekroner og Stager. Det vilde føre for vidt at opregne alle de enkelte Stykker og deres Givere, og det skal kun eksempelvis nævnes, at Mariekirkens Stager er skænkede 1643 af de to Kirkeforstandere, at Caspar Fincke har gjort Smedejærnsophængningen til en af Slotsskrivervren paa Kronborg 1653 skænket Lysekrone i Olaikirken, og at ni unge Karle Pinsedag 1662 skænkede det største Pragtstykke, Olaikirkens Krone med Olaf den hellige som Topfigur.

Endnu omkring Aar 1700 kom der Gaver af denne Art, men i Aarhundredets sidste Halvdel var det især Sølvtojet, som fornyedes. Rækken af det bevarede Altersølv begynder med Mariekirkens Kalk fra 1641, rigt smykket med støbte Relieffer og med Kongesønnen, Hans Ulrik Gyldenløves og Fru Regitse Grubbes

Vaabner. Derefter følger Olaikirkens Kalk fra 1650, givet af Mads Mortensen, og Mariekirkens Vinkande fra 1657, givet af Kaptajn Rolof Petersen og maaske alle tre forarbejdede af samme helsingørske Guldsmed. 1667 fik Mariekirken endnu en lille Kande, 1680 Olaikirken en stor Tudkande, skænket af »Det store Borgerkompagni« foruden en Oblatæske (Rektor Johannes Braem) og en lille Kalk (Johan Kierurt), 1689 fulgte Olaikirkens sølvfiligransmykkede Alterbog, og 1690 blev begge Kirkers Fonte udstyret med vægtige Daabsfade af Sølv, Olaikirkens et Arbejde af en københavnsk Guldsmed, Mariekirkens derimod af en Hel-

singørmester N. og skænket af Tolddirektør Andreas Günthers Hustru.

Sammenlignet med det 17. Aarhundredes mægtige Indsats blev det, som det 18. Aarhundrede indføjede i Kirkerne, kun smaat og ringe, selv om man ikke bør glemme, at Olaikirken 1725 fik et nu atter forsvundet Orgel, delvis bekostet af det islandske Kompagni. Man anbragte hist og her et Maleri som det 1738 skænkede Kunststykke, der sidder over Olaikirkens Korsranke, et Riffelbillede, der set fra forskellige Standpunkter forestiller Korsfæstelsen og Opstandelsen. Man sørgede for at omstøbe Klokkerne, naar de gamle sprang, man fornyede Alterbordenes Fløjelsforhæng, og man vedligeholdte og moderniserede Farverne paa Renæssancens og Barokkens Snitværker, der fra første Færd har været beregnede til at virke med Forgyltning og stærke Farver. Man kunde da tilføje malede Indskrifter som paa Olaikirkens Prædikestol, der blev nyforgylt og stafferet i Anledning af Reformationsjubilæet 1736 og derfor bl. a. fik følgende Vers anbragt paa Opgangspanelet.

*Det 18.
Aarhundrede*

Tvende hundred Aar i Tiden
Er det nu i Danmark, Siden
Wi slap ud fra Munke-Skik
Og den sande Lære fik.

Gud fremdeles Naade give,
Prækestolene maa blive
Som i tvende hundred Aar
Reene, medens Verden staar

ønsker Jørgen Friis.

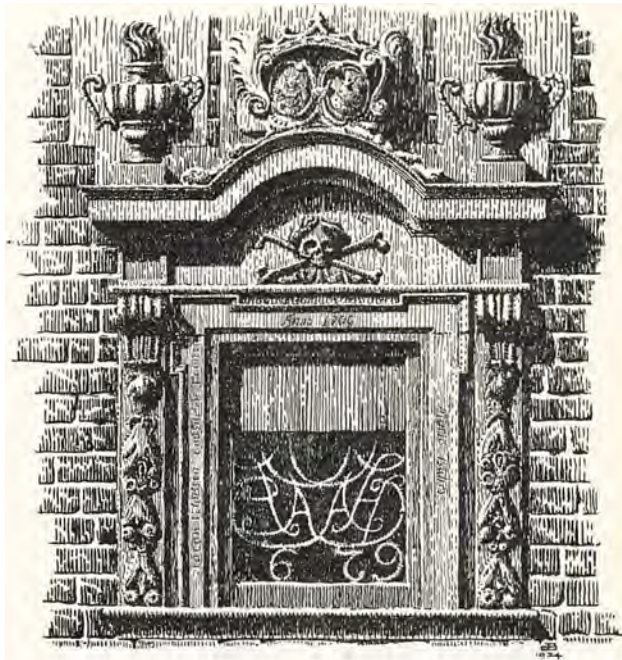
I det hele og store gik man ved disse Reparationer frem med Pietet og historisk Følelse; baade paa Olaikirkens Prædikestol og paa adskillige Epitafier bevarede og restaurerede man de ældre Indskrifter, ikke altid uden Fejl, men dog efter bedste Evne, og trods det 18. Aarhundredes Virksomhed er Helsingør en af de danske Byer, hvor man faar det fyldigste Indtryk af Renæssancens Farveglæde. Holbergtiden var ingenlunde blottet for historisk Sans, men paa den anden Side var dens Stil og dens Smag saa markeret, at den nødvendigvis maatte sætte sit Stempel paa det nye, som tilføjedes. De nye Stolestader, som med deres barokke, muslingskalprydede Gavle fortrængte Mariekirkens Renæssancestader, og de talrige nu med en enkelt Undtagelse fjærnedede Pulpiturer, der som Fuglebure klinedes op omkring Arkadepillerne, er Børn af deres Tid; den store, smukke, nu desværre nedtagne Indskrifttavle, der minder om Klosterkirkens Hovedreparation 1744 ved Christian 6.s Gavnildhed, er et smukt og tidligt Snitværksarbejde i Rokokostil. Og med disse nye Tilføjelser kom ogsaa Rokokotidens Modefarve, den hvide Perlemaling, ind i Kirkeinteriørerne. Fra Klosterkirken er den siden atter forsvundet, men

mere føles den i Olaikirken, hvor der mod Sædvane ikke var Staf-
fering paa Bruskstilens Hovedværker, Korskranke, Fontegitter og
Altertavle, og hvor man nu 1755—56 afhjalp denne Mangel med
hvid Farve og ægte Forgyldning.

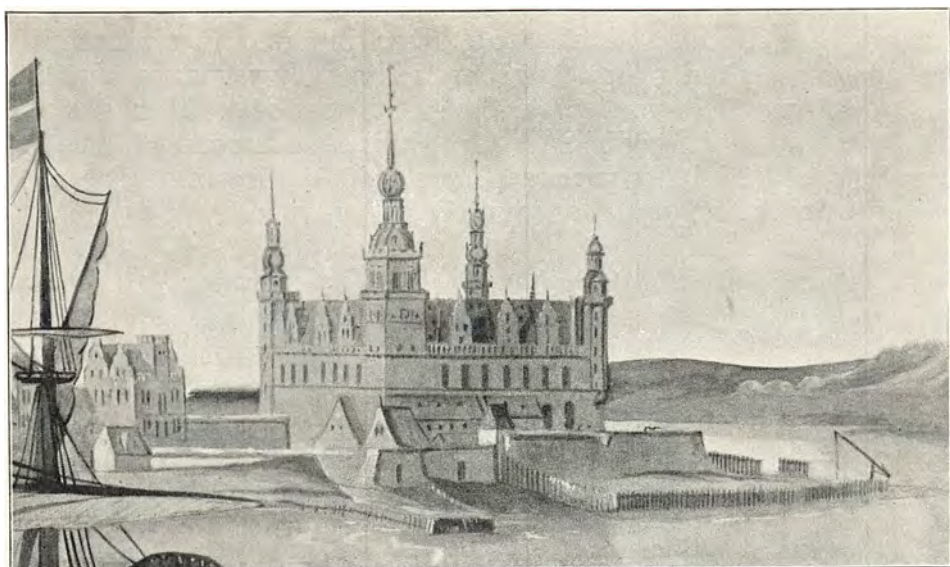
*Det 19.
Aarhundrede*

Sparsommere endnu er Tiden omkring Aar 1800 repræsenteret, ⁵
i Mariekirken ved Salmetavlerne med deres nydelige Rammer i
Louis-XVI Stil og Sakristiets hjemmegjorte Empiremøbler fra
1835, i Olaikirken ved Borgerkompagniets Fane, ophængt til
Erindring om den mærkværdige Dag, d. 30. Marts 1801.

Den senere Del af det 19. Aarhundrede har været Restaurerin- ¹⁰
gernes Tid, som her indledes med, at Bindesbøll, Thorvaldsens
Museums Bygmester, 1838—43 genskabte Kronborg Slotskirkes
Inventar paa en mærkelig pietetsfuld og forstaaende Maade. Trods
Fornyselsen af Olaikirkens Orgel og Stolestader og trods den store
Udrensning af Mariekirkens Pulpiturer er der dog det gode at sige ¹⁵
om vor nærmeste Fortid, at den her i det store og hele har respek-
teret det historisk givne. Kirkerne, baade Bygninger og Inventar,
har bevaret det Præg af de skiftende Slægtled gennem Aarhundre-
der, som lærer os saa meget om Fortidens Liv og Kunst, og viser
enhver, at Kirken er et gammelt Hus.

Gravkældervindue ved Olaikirken.

KRONBORG

AF FR. WEILBACH

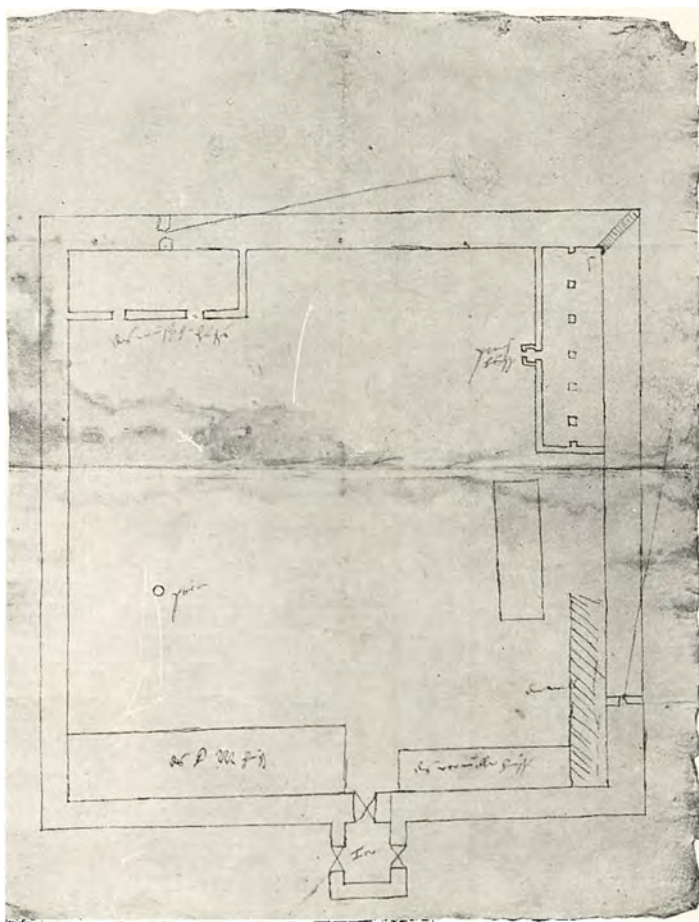
KRONBORG er fra gammel Tid dels et kongeligt Slot, dels en Fæstning, i sin Tid berømmet som den uindtagelige Borg, der tvang de forbisejlende Skibe til at stryge deres Topsejl som Hilsen og betale Told til Kongen af Danmark. Endnu fører Vejen til Kronborg gennem et System af Fæstningsværker, som giver et godt Begreb om Be-

10 fæstningskunsten paa Christian V.s og Frederik IV.s Tid. Hele den søndre Del af de ydre Værker er ganske vist sløjft og inddraget under Jernskibsværftets Omraade; men den nordre Del er ret godt bevaret. En kort Bro fører over til Ravelinen, den vandomflydte Skanse, som dækker Adgangen til Slottet. En læn-

15 gere Bro forbinder Ravelinen med Kronværksporten, som bærer Christian V.s Navnetræk. Idet man passerer Portens Hvælvinger har man til Siderne nogle lukkede Rum, hvor i sin Tid »Slaverne«, Forbrydere, som var dømt til det haarde Arbejde paa Fæstningsværkerne, havde deres fugtige og uhyggelige Nattekvarter.

20 Naar man træder ud af Porten, befinder man sig i Kronværket, *Kronværket* Slottets mellemste Befæstningsanlæg. Foran sig har man Slottets Vestfløj, flankeret til højre af det store firkantede Taarn, til venstre af det slanke og elegante Karnaptaarn, som kaldes Konge-

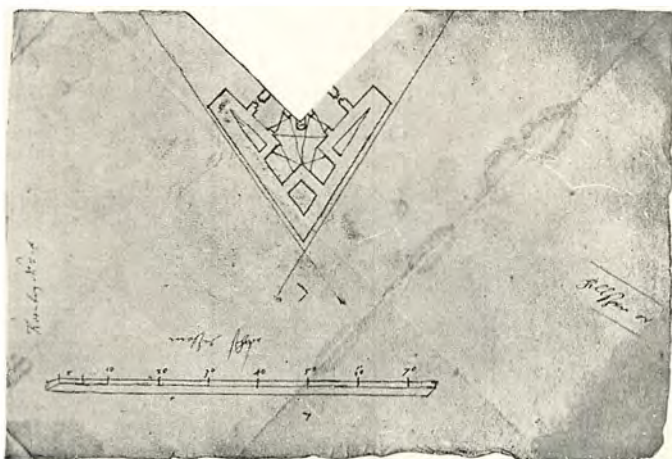
taarnet eller Kommandanttaarnet. Den inderste Fæstningslinje, Hovedvolden, skjuler Slottets nederste Etage, Brystværnet dækker endog det meste af mellemste Stokværk for Øjet. Men derover hæver sig det høje tredje Stokværk, kranset for oven af Vægtergangen med dens billedprydede Balustrade, det irgrønne Tag med de høje Gavlkviste og smaa pyntelige Tagkviste.

Det ældre Krogen. Grundplan.

Hovedvolden har i alle fire Hjørner stærke Bastioner, hvoraf de tre har Navn efter Enevoldskongerne, Frederik III, Christian V og Frederik IV. I deres Kærne er de dog meget ældre, i det mindste fra Christian III.s og Frederik II.s Tid. For at naa til Slottets Indgangsport maa man bøje til venstre udenom Frederik IV.s Bastion, en Ordning, som stammer fra Slottets ældste Tid, og hvis Hensigt er let at forstaa. Højt oppe paa Bastionen er der indmuret en Indskrift, som i velformede latinske Vers priser Kong Frederik II.s

Dyder og Bedrifter; den skal være forfattet af Tyge Brahe. Indskriften betegner det Sted, hvor oprindelig Slottets Indgang var. Gennem en Port, som endnu er synlig indvendig — Stablerne, hvorom Portfløjens Hængsler drejede sig, sidder endnu i Muren
 5 — kom man ind i en lukket Skanse, og derfra kunde man gaa eller køre gennem »Hvælvingen«, som svarer til en Del af de øverste Kassematter, hen til den mellemste Port, den saakaldte Mørkeport. Den nuværende Indgang ligger længere mod Øst, dog

Det ældre Krogen. Plan af Bastion.

Det ældre Krogen. Snit af Bastion.

ikke ligefor Slotsporten, men saa meget til Siden, at Passagen faar Form af et S, naturligvis med den Hensigt, at man ikke gennem
 10 Porten skulde kunne skyde ind i Slotsgaarden. Mørkeports ydre Portal bærer tre Kongers Navneciffer, af hvilke Frederik III.s er det ældste. Det er ham, der har skabt den nye Indgang efter Svenskekrigen, hvori den gamle vel er blevet ødelagt. Den indvendige Portal er derimod fra Frederik II.s Tid og bærer en Indskrift paa
 15 Tysk, som minder om, at i Aaret 1577 var Slottet opbygget og blev kaldet Kronborg.

Mørkeport fører ind til en lille Forgaard, som i ældre Tid kaldtes »De fire Porte«. Til højre og venstre fører nemlig en Port ud Mørkeport

til Hovedvolden, og lige foran sig har man den monumentale indre Slotsport, hvorigennem man kommer ind i Slotsgaarden. Her, hvor Slottets fire Fløje viser sig i deres fulde Højde med de mange Trappetaarne og det høje Spir paa »Urtaarnet« eller »Trompeter-⁵taarnet«, er Synet betagende. Ved sine helt sandstenklædte Facader er Slottet enestaaende i Danmark; men denne Beklædning havde det ikke i 1577; den er først kommet til ved en stor Ombygning, som Frederik II lod foretage i 1580—85. Kronborgs Bygningshistorie er lang og indviklet; men førend vi kommer til den, maa der fortælles om dets Forgænger, det gamle Slot Krogen¹⁰ eller Ørekrog.

KROGEN SLOT

DA Kong Erik af Pommern omkring Aar 1425 indførte Øresundstolden, byggede han paa den fremspringende Odde (Krogen) et Slot, som skulde sikre ham Herredømmet over Vejen til Østersøen. Der fandtes dog allerede tidligere en Borg ved det smalle Stræde. Arild Hvitfeldt omtaler ved Aaret 1288, at Helsingørs Borgere maatte tage deres Tilflugt til det faste Flynderborg, da den norske Flaade opbrændte Byen. Senere omtales Flynderborg af Historieskriveren Johannes Pontanus, som i 1631 udgav en Danmarks Historie paa Latin. Han fortæller, at Borgen laa der, hvor nu Flynderup ligger, »i Nærheden af Forbjærget Kullen«. Denne forvirrede Fremstilling er gaaet over i Resens Atlas, skønt Resen dog burde vide bedre Besked, og Voldstedet tilmed endnu for ca. 30 Aar siden var synligt syd for Byen der, hvor nu Viadukten gaar over Banelinjen. Ved Kystbanens Anlæg blev Voldstedet gennemskaaret; men Nationalmuseet foretog dengang en Undersøgelse og optog et Kort over Stedet.*)

Erik af Pommern foretrak at lægge sit Slot yderst paa Krogen, hvorfra Farvandet baade Nord og Syd for Strædet kan beherskes. Stedet er ganske det samme som det nuværende Slots, og Kronborg bevarer i sine 3—5 Alen tykke Ydermure et Minde om det gamle Ørekrog. En Tegning, som Christian III lod Bygmesteren Hans von Diskow udføre i 1558 i Anledning af, at der skulde bygges en Bastion ved det Hjørne, hvor nu det store Taarn staar, giver vigtige og interessante Oplysninger om Slottet. Tegningen findes mellem Statholderen Mogens Gyldenstiernes »indkomne Sager« i Rigsarkivet, og paa Bagsiden har han egenhændigt skre-

*) En Kopi af dette Kort kan ses i Helsingørs Museum.

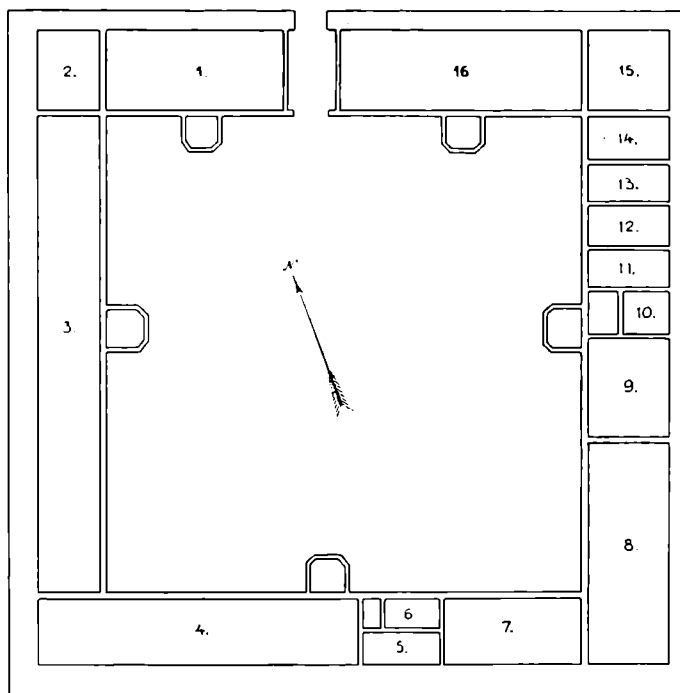
vet: »Skabelun om Krogen«. Den er derfor et vigtigt historisk Dokument, skønt »Skabelunen«, d. v. s. Tegningen kun er skitse- mæssig udført. Der er vedlagt to mindre Tegninger, hvoraf den ene viser Planen af den Bastion, der skulde bygges, den anden et
 5 Snit af Bastionen, den foranliggende Grav og Glaciet. Planen er saaledes udskaaret, at den kan lægges paa Hovedbladet, og to Skraalinjer, som fortsætter sig paa dette, angiver, til hvilket Hjørne Bastionen skal slutte sig. Paa Planen er der en Maale- stok, som passer til alle 3 Tegninger, og vi er derved i Stand til
 10 at konstatere, at Ringmuren, som omgav Slottet, var i Form af et Kvadrat, ca. 120 Alen paa hver Led. Ved de senere Ombyg- ninger er Murenes Tykkelse vokset noget, saa at det nuværende Kronborg er ca. 126 Alen paa hver Led.*) Men en Undersøgelse af Murenes Indre har vist, at Murværket her er middelalderligt. En
 15 mærkelig Overensstemmelse fremtræder ogsaa deri, at Syd- og Vestmuren paa Hans von Diskows Tegning er sværere end Nord- og Østmuren, ganske som i det nuværende Slot.

Slottets Bygninger danner ikke et sammenhængende Hele, men ligger paa middelalderlig Vis spredt i Slotsgaarden, lænede op til
 20 den stærke Ringmur. Porten, som laa omtrent paa samme Sted som den nuværende, var beskyttet af et Porttaarn (»Tor«). Til venstre, naar man kommer indenfor Porten, ligger Hovedbygning- en, betegnet som »Des K. M. Haus«, Kongelig Majestæts Hus. Lige overfor i det sydøstlige Hjørne, altsaa der hvor nu Kirken
 25 er, ligger en anden Bygning, betegnet »Das neue Stheln Haus«. Imellem disse to Huse ligger Brønden (»Porn«). I det sydvestlige Hjørne, der hvor nu det store Taarn staar, ligger lænet op mod Vestmuren en Bygning, hvori en Række Piller antyder, at den underste Etage var hvælvet. Den lille Udbygning foran Indgangen
 30 er uden Tvivl et Trappetaarn, saa at Bygningen har haft mindst to Stokværk. Den er betegnet som »Prauhaus«, altsaa Brau- haus, Bryggers. Bygningen ses ogsaa paa Snittet, hvor den har Paaskriften »Küche«. Det har altsaa været en Økonomibygning, som har indeholdt Køkken og Bryggers. I det 4de Hjørne ligger
 35 indenfor den nordre Mur en smal Bygning, hvis Paaskrift er meget utydelig, muligvis »Des Verwalters Haus«. Huset naar ikke helt hen til Vestmuren, idet denne her er forstærket med en indre Vold (»Der Wall«). Endelig ligger der frit i Gaarden en mindre Bygning, som ikke har nogen Paaskrift. Det har maaske været en
 40 Stald eller et Materialhus.

Med disse Tegninger maa sammenholdes et Inventar (i Rigs- *Inventar* arkivet), som er optaget paa Søndagen Judica (2. April) 1536, da

*) Forskellen kommer maaske snarere af, at H. v. Diskow har benyttet den hollandske Alen, som var lidt længere end den sjællandske.

Johan Rantzau, som før Grevefejden havde været Lensmand paa Krogen, efter den glimrende Sejr ved Øksnebjerg og Hærens Overførelse til Sjælland atter kunde tage sit Len i Besiddelse. Han selv opholdt sig i Holsten; men to af hans Slægtninge, Jacob og Tønnes Rantzau modtog paa hans Vegne efter kongelig Befaling Slot- 5
tet af Lübeckerne. Det nye Stenhus nævnes ikke; det er altsaa bygget senere. I Hovedbygningen omtales kun den store Sal og Kælderen; det var nemlig ikke Sædvane at inventarisere de konge-

Det yngre Krogen. Plan af Stueetagen.

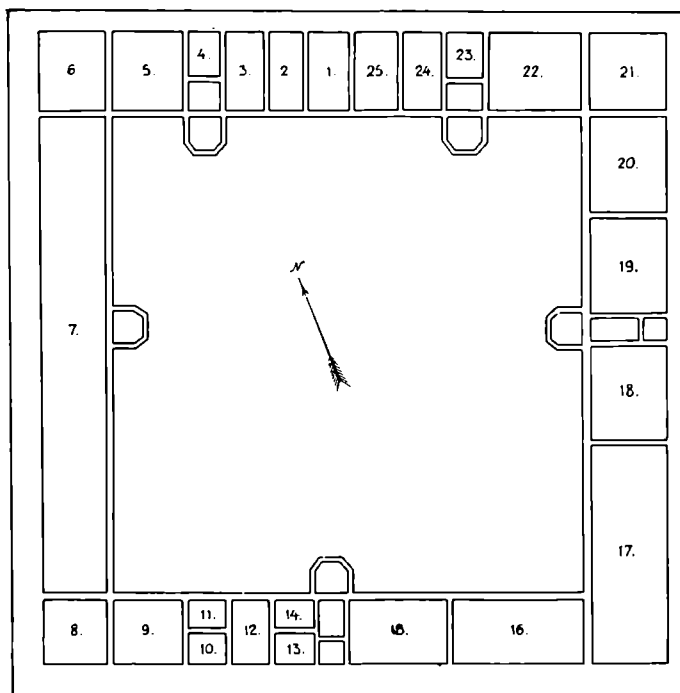
1—2. Bryggers. — 3. Borgestue. — 4. Tøjhus. — 5. Badstue. — 6. Paaklædning. — 7. Proviant-
hus. — 8. Kirken. — 9. Fyrsteværelse. — 10. Skatkammer. — 11. Rentemester. — 12. Lille
Sal. — 13. Klædekammer. — 14. Sølvkammer. — 15. »Køkkenhvælving.« — 16. Køkken.

lige Værelser, hvor Indboet betragtedes som Kongens private Ejen- 10
dom og kunde flyttes fra det ene Slot til det andet. Den store Sal
har uden Tvivl ligget over de kongelige Værelser og optaget hele
den øverste Etage, ligesom paa de samtidige Herreborge. Den blev
paa dette Tidspunkt brugt som Kornloft, hvilket naturligvis var
en Følge af Krigsforholdene. Derefter nævnes 3 Kældere, Kød-
kælderen, Ølkælderen og Smørkælderen samt Bryghuset og Køk- 15
kenet. Alt dette maa vi tænke os i den sydvestlige Bygning (Prau-
Haus). Til sidst nævnes Hr. Johan Rantzaus Kammer, Pigekam-
meret og Bøsseskytternes Kammer. Lensmandens Kammer har
sikkert været i den Bygning, hvis Paaskrift vi tyder som »Des

Verwalters Haus«; paa samme Sted har der lige til vore Dage været Bolig for Kommandanten eller Slotsforvalteren.

I Inventariet nævnes endnu »Arkeliet«, en Bygning, hvori Kanoner og Krudt opbevaredes. Men dette Hus har rimeligvis, ligesom senere, ligget udenfor Slottet, paa den Side, som vender ind imod Byen.

Hverken paa Tegningerne eller i Inventariet er der Spor af noget Taarn, hvilket er ret paafaldende, da man ikke kan tænke sig, at Det store
Taarn

Det yngre Krogen. Plan af øverste Etage.

1. Lille Sal. — 2—3. Lensmand. — 4. Arkiv. — 5. Rigsraad. — 6. Rigsraad eller Fyrsteværelse. — 7. Riddersal. — 8. Kongens Spisestue. — 9. Soveværelse. — 10. Drejerkammer. — 11. Pager. — 12. Lille Sal. — 13—14. Kammertjenere. — 15. Fruerstue eller Fyrsteværelse. — 16. Kammerfruer. — 17. Kirken. — 18. Kanster. — 19. Lille Sal. — 20. Kammerjunkere. — 21. Lille Sal. — 22. Fyrsteværelse. — 23. Arkiv. — 24—25. Amtsskriver.

et Slot, som er bygget af Erik af Pommern, kan have manglet 10 det store, faste Taarn, den saakaldte »Donjon«, som altid udgør Kærnen i en middelalderlig Fæstning. I Helsingborg staar jo endnu »Kärnan« som den eneste Rest af Borgen. Den sandsynlige Forklaring er, at Lübeckerne har nedbrudt Taarnet, som de har betragtet som en Trusel mod deres Handel. Det nye Stenhus er 15 maaske opført paa Taarnets Plads. Det er altsaa en Misforstaaelse, naar man tror, at Kronborgs store firkantede Taarn er en Rest af det gamle Krogen. Misforstaaelsen er meget gammel; allerede i en Rejsebeskrivelse fra 1588, forfattet af et Medlem af det Gesandt-

skab, som Dronning Elisabeth af England sendte til Danmark for at kondolere i Anledning af Frederik II.s Død, fortælles det, at der tidligere var bygget et Taarn, som skulde beherske Havet, og at det er det samme, som nu er et af Kronborgs Hjørnetaarne. Den samme Opfattelse vil enhver uvilkaarlig faa, som ser Slottet uden at kende nærmere til dets Historie. Men det middelalderlige Præg, som Taarnet tilsyneladende har, har det i Virkeligheden først faaet efterhaanden ved Tidernes Ugunst og Vanrøgt. Paa Frederik II.s Tid prangede det ligesom de andre Taarne med et højt Spir, og dets Ydre var ikke synderlig forskelligt fra Bygningsstilen i Slottets andre Partier. Ved de Undersøgelser, som Architekten Martin Nyrop foretog, da han i 1878—79 sammen med andre af vore bedste Architekter opmaalte Slottet,*) har det ogsaa vist sig, at den Side af Taarnet, som vender mod Nord, er opført samtidig med det øvrige Kronborg Slot, medens de andre tre Sider indeholder middelalderligt Murværk, som slammer fra den gamle Bryggers- og Køkkenbygning. Ligeledes viste det sig, at kun Kældrens Hvælvinger er middelalderlige; Hvælvingen i Stueetagen kan ikke være ældre end Kronborgs Opførelsestid.

De omtalte Tegninger bærer hverken Hans von Diskows Navn eller noget Aarstal; men de kan dateres ved Hjælp af et Brev, som Kong Christian III den 26. Juli 1558 sendte til Mogens Gyldenstjerne. Kongen skriver først, at han af Statholderens Brev ser, at han har ladet Hans von Diskow se Københavns Befæstning samt Slottet Krogens Befæstning. Derefter fortsætter han: »Haver ham og vel befaldet den Befæstning, som er paabegyndt omkring Kiøbenhavns By og ligesaa Befæstningen paa Krogen, og hannem tykkes godt være, at der var lagt en Pastey paa det Hjørne ud til Byen og een bag Porten ud til Stranden, og mente, at det var siden et uvindeligt (uindtageligt) Hus«.

Hans von Diskow var en sachsisk Bygmester, som kun i kortere Tid opholdt sig i Danmark og blev benyttet af Christian III som en Slags Konsulent i Bygningssager, særlig ved Fæstningsanlæg. Kongens egen Bygmester hed Hercules von Oberberg. I Efteraaret 1558 rejste Hans von Diskow tilbage til Tyskland; men forinden maa han have gjort et Udkast til en Ombygning af Krogen. I Slutningen af det ovennævnte Brev læser vi nemlig følgende: »Da tykkes os vel være, at ham samme Befæstning, baade omkring Kiøbenhavns By og paa Krogen, haver behaget, og tykkes os ikke uraadeligt være, at vort Slot Krogen bliver saa befæstet, som han det udset haver. At I derfor ville tiltænke og overveje med Vor Lensmand paa Vort Slot Kiøbenhavn Os elskelig Poul

*) Disse smukke Opmaalinger findes i Kunstakademiets Bibliothek. I en ledsagende Tekst har Nyrop gjort Rede for sine Undersøgelser af Slottets Materiale og Bygningsmaade.

Huitfeldt, Vor Mand og Tjener, at der maa findes Raad til, at der kunde drages Steen, Kalk og Tømmer udi Forraad, saa at naar Lejligheden sig begiver, at det da kunde foretages, Os og Riget til Bedste og Gode, som vel fornøden er, at samme Hus maatte
 5 blive færdiggjort og ikke være saa øde, som det her til været haver«.

I Vinteren 1558—59 og den paafølgende Sommer blev da Slot-
 tet helt ombygget, saa at det fik fire sammenhængende Fløje lige-
 som det nuværende Kronborg, men kun med to Stokværk. Det
 10 kom derved til at ligne andre af Christian III opførte eller om-
 byggede Borge, f. Eks. Koldinghus. Hans von Diskow, som i hele
 denne Tid opholdt sig i Tyskland, kan ikke personlig have ledet
 Opførelsen; men han stod dog stadig i skriftlig Forbindelse med
 Statholderen. I et Brev, dateret Lochau (vistnok Glauchau i Sach-
 15 sen) 4. August 1559 skriver han, at han har modtaget Mogens
 Gyldenstiernes Brev af 21. December 1558, hvori denne spørger,
 hvorledes en Runddel paa Krogen skulde være. I et senere Brev
 har Mogens Gyldenstjerne bedet ham skaffe en ny Vandkunstner,
 da Mester Matthias var død og havde efterladt en Skabelon, hvor-
 20 efter ingen kunde rette sig. Hans von Diskow gav Besked paa disse
 Spørgsmaal, og den 27. August blev der sendt 200 Daler til »Hans
 van Discho, Bygmester udi Lanthomissen (plattysk for Meissen)
 som er hans Pension, og nu fik ny Bestilling«.

*Det yngre
Krogen*

I Slutningen af 1559 finder vi igen Hans von Diskow i Danmark.
 25 I Mellemtiden var Christian III død (1. Januar 1559), og Frederik
 II havde bestøget Thronen. Det maa altsaa være den ny Konge,
 der har givet Hans von Diskow »ny Bestilling«; han har, ligesom
 sin Fader, sat Pris paa at høre den erfarne Bygmesters Raad.
 Efter at have talt med ham sendte Kongen følgende Brev til
 30 Mogens Gyldenstjerne:

»Frederik den Anden etc.

Vor synderlige Gunst tilforn. Vider, at vi nu have affærdiget
 Os elskelige Hans von Diskow, at skulle give sig herfra og til
 vort Slot Krogen, det at besee og al Lejligheden der at forfare.
 35 Thi bede vi Eder og begiere, at I med hannem give Eder did
 til Slottet og der lade hannem besee og forfare al samme Slots
 Lejlighed og Befæstning, saa at han siden derom kan undervise
 og sige Os al Besked. Dermed sker etc. Datum Nyborg den 17.
 December Aar 1559. Under Vort Signet.

40

Frederik.«

Herefter tog Hans von Diskow de nye Bygninger i Øjesyn og
 udfærdigede en nøjagtig Beskrivelse, som endnu er bevaret. Slot-

tet har paa dette Tidspunkt ikke været helt færdigt; men det var dog saa vidt fremskredet, at der kunde tages Bestemmelse om de enkelte Sales og Værelses Anvendelse. Det var navnlig herom, at Kongen ønskede at høre Hans von Diskows Mening.*)

Hans von Diskow begynder med at sige, at han paa Kongens Befaling har besigtiget og opmaalt Slottet Krogen. Først har han opmaalt den gamle Mur »in der Vierung« og fundet, at den er 36 Alen paa hver Side og 21 Alen høj. Disse Ord er ved første Øjekast noget gaadefulde. Vierung betyder sædvanlig et Kvadrat; men Krogen var ikke paa noget Sted 36 Alen i Kvadrat. Ordet kan imidlertid ogsaa betegne en firkantet Skanse (i Modsætning til de saakaldte Runddele eller Rondeller); i tysk Sømandssprog kaldes »Skansen« paa et Skib endnu »die Viering«. Naar man nu erindrør, at der ved Slottets nordvestlige Hjørne laa en Skanse, som indeholdt den yderste Port, og som man altsaa nødvendigvis maatte passere for at komme ind i Slottet, forstaar man, at det er denne Skanse, Bygmesteren har opmaalt, og vi faar ved samme Lejlighed noget at vide om dens Form. Nu er den, som foran omtalt, indbygget i Frederik IV.s Bastion, og Indgangen er flyttet længere mod Øst.

Hans von Diskow beskriver derefter hele Slottet, idet han nævner hvert enkelt Værelse og angiver dets Størrelse. Det er derved blevet muligt at tegne de hosstaaende Etageplaner. Alle fire Fløje er lige brede, 18 Alen; men derved maa dog bemærkes, at Maalene er tagne udvendig, saa at de svære Ydermure regnes med, og da disse er af forskellig Tykkelse, bliver den indvendige Bredde forskellig. Der var Kældere under alle fire Fløje; der nævnes en Kælder under Bryggerset, Spisekælderen, Kødkælderen og Vinkælderen; desuden var der nogle Kælderrum i Sydfløjen, hvis Bestemmelse ikke er angivet. Loftshøjden var i Kælderen 5 Alen, i 1ste Stokværk 7 Alen og i 2det Stokværk, som var det fornemste, 9 Alen.

Det nederste Stokværk anvendes væsentlig til Husholdningen og det underordnede Personale. Til højre for Porten, naar man gaar ind, ligger Bryggerset, til venstre Køkkenet. Borgestuen optager hele Vestfløjen. I Sydfløjen er Halvdelen et Tøjhus, som tillige indtager det Hjørne, hvor nu det store Taarn er; den anden Halvdel er Badstue og Provianthus. I Østfløjen ligger, foruden

*) Det bør ikke lades uomtalt, at den nylig afdøde Arkitekturhistoriker Frederik Schiøtt, som havde beskæftiget sig meget med Kronborg, har udtalt som sin Mening, at det Slot, som Hans von Diskow beskriver, ikke virkelig er opført, men at det kun er et Projekt. Denne Mening kan jeg ikke tiltræde. Der findes i Kronborgs Bygningsdokumenter, som vi skal se, visse Oplysninger om Krogen, som kun kan passe paa det firfløjede Slot, ikke paa de ældre spredte Bygninger. I en Artikel i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« 1926 har jeg nærmere begrundet min Opfattelse.

nogle mindre Værelser, Slotskappellet, som gaar gennem begge Etager.

I øverste Etage findes de kongelige Værelser, men ikke paa samme Sted som i den gamle Borg; Kongen bor nu i Sydfløjen. 5 Frederik II var paa dette Tidspunkt endnu ugift, og der er som Følge deraf ikke bestemt særlige Værelser for Dronningen; men Hans von Diskow er dog saa forsynlig, at han betegner Værelset Nr. 15 som Fyrsteværelse eller Fruerstue. Det er paafaldende, at nogle af de mindste Værelser betegnes som »Sälichen«, lille Sal; 10 men Hans von Diskow bruger Ordene Sälichen, Zimmer og Stube i Flæng om større og mindre Værelser. I Nordfløjen kaldes saaledes det lille Værelse Nr. 1, over Porten, for »lille Sal«. Dette Værelse skiller Lensmandens Lejlighed, som ligger over Bryggeret, altsaa paa det samme Sted som i den gamle Borg, fra de 15 østlige Værelser, som er bestemt for Amtsskriveren Frants Lauridsen. Hele Vestfløjen indtages, ligesom i Stueetagen, af en eneste stor Sal, som vi kan have Lov til at kalde Riddersalen, skønt denne Benævnelse hverken bruges om Salen paa Krogen eller paa det senere Kronborg. I Kronborgs Bygningsdokumenter tales 20 der, da den nye Vestfløj bygges, om at Taget over »den store gamle Sal« skal afbrydes, og paa samme Maade kaldes Riddersalen i det nye Slot sædvanlig for den store eller den lange Sal. Salen paa Krogen, som havde den anselige Længde af 86 Alen, tjente tillige som Forbindelse mellem Kongens Værelser i Sydfløjen og Rigsraadets to Værelser, Nr. 5 og 6, i den vestre Ende 25 af Nordfløjen. Endnu har vi tilbage at omtale Østfløjen, hvor jo Kirken lægger Beslag paa den sydlige Del; Resten er delt i 3 temmelig store Værelser, hvoraf Nr. 18 er bestemt for Kansleren og Nr. 20 for Kammerjunkerne. Det mellemliggende Værelse er blot 30 betegnet som »lille Sal«. Det samme gælder Hjørneværelset Nr. 21, hvorigennem man kommer til et stort Fyrsteværelse (Nr. 22) i Nordfløjen.

*Øverste
Etage*

Indvendige Trapper findes ikke; Forbindelsen mellem de to Stokværk sker efter den fra Middelalderen overleverede Skik, som 35 endnu hersker her i Landet i Renæssancetiden, ved tilbyggede Vindeltrapper til Gaarden. Hans von Diskow siger, at der er en »Windelstein« midt paa hver af Fløjene, 8 Alen i Kvadrat. Dette kan dog ikke godt være Tilfældet paa Nordfløjen, hvor Porten jo ligger i Midten, om end ikke helt nøjagtig. Jeg har taget mig 40 den Frihed at tegne to Trappetaarne, ledet af den Iagttagelse, at Maalene paa Værelserne Nr. 4 og 13 tillader Anbringelsen af to smaa Forstuer her.

*Vindel-
trapper*

Det nye Krogen er et interessant Overgangsled mellem den ældre rent middelalderlige Borg med de spredte Bygninger og

Bygningsmaaden Frederik II.s prægtige Renæssanceslot. Bygningsmaaden er dog endnu nærmest middelalderlig. Det ene Værelse følger efter det andet, alle i Fløjenes fulde Bredde, saa at der ikke er Plads til at forbinde Værelserne ved Gange og Korridorer. Hans von Diskow har dog ikke været blind for denne Mangel. Han foreslaar, at der mellem Trappetaarnene skal bygges en »Omgang«, hvælvet paa Piller og 3 Alen i indvendigt Maal, saa at man kan gaa fra det ene Værelse til det andet uden at blive vaad. Meningen har sikkert været, at der skulde bygges Buegange i to Stokværk ligesom i de middelalderlige Klostre. Men om denne Plan nogensinde er bragt til Udførelse, derom har vi ingen Efterretning. 5 10

Kongeværelser i Nordfløjen Det Forslag, som Hans von Diskow her fremsætter om Værelsernes Anvendelse, henstiller han til sidst til »Kgl. Majestæts Ændring og Forbedring«, og det er jo godt muligt, at Kongen har ønsket Forandringer, særlig med Hensyn til sine egne Værelser. Endvidere er det sandsynligt, at hans Giftermaal i 1572 med Sophie af Mecklenburg har givet Anledning til Forandringer og maaske Ombygninger paa Slottet. Saa meget er vist, at da Frederik II i 1574 begynder Opførelsen af det nye Slot, indrettes der Værelser for Kongeparret i Nordfløjens østre Halvdel, og af Kontrakten med Bygmesteren, som senere skal omtales, faar man det Indtryk, at Kongens og Dronningens Værelser allerede i Forvejen var paa dette Sted. Det var jo ogsaa her, at Kgl. Majestæts Hus laa i det ældre Krogen Slot, og der er her den frieste og skønneste Udsigt over Søen. 15 20 25

Bryggerset Det synes, at denne Forandring har medført, at man, for at skaffe Plads til flere Værelser i Nordfløjen, har lagt Beslag paa det store Rum Nr. 1 i Stueetagen, som Hans von Diskow havde bestemt til Bryggers og i Stedet derfor bygget et nyt Bryghus udenfor Slottets Mur mellem denne og »Hvælvingen«. Dette Bryggers nævnes paa to Steder i Kronborgs Bygningsregnskaber. I 1575 fik Tømreren Stafen van Medeburg, som selv tredje havde arbejdet paa Slottet, Betaling for at have »færdig gjort (d. e. istandsat) det Brøgers, som neder var falden«. I 1576 omtales Bryggerset atter i Anledning af Ombygningen af Vestfløjen; Bygmesteren fik da Befaling til at afbryde Muren (i den gamle Fløj) »fra det store Taarn og til det nye Bryggerhus«. 30 35

Mure fra det ældre Krogen Skønt det nye firfløjede Krogen i sit Anlæg var meget forskelligt fra det gamle med de spredte Bygninger, maa man dog ikke tro, at disse blev helt jævnedes med Jorden. Man benyttede, saa vidt det var muligt, de gamle Mure. Beviset herfor giver det nuværende Kronborg, som i sine Mure gemmer ikke faa Rester fra Middelalderen. Før det første er Ydermurene af alle fire Fløje de samme, som dannede Ringmuren om det gamle Krogen; men ogsaa 40

Murene til Gaardsiden indeholder paa nogle Steder middelalderligt Murværk, og det er netop de samme Steder, hvor Planen S. 252 viser, at der fra den ældste Tid laa Bygninger. Murene er paa disse Steder sværere end ellers i Slottet, og altsaa sværere end det
 5 var nødvendigt. Det gælder den østlige Halvdel af Nordfløjen, som svarer til det gamle »Kgl. Majestæts Hus«, og i endnu højere

Detail af Duetaarnet (Kakelborg) Tegning af M. Nyrop.

Grad den sydlige Del af Vestfløjen, hvor Muren er overordentlig svær, tykkere end Nordfløjens og Østfløjens ydre Mure og næsten lige saa tyk som Sydfløjens Ydermur. Dette kan næppe have
 10 nogen anden Grund end at Murene stammer fra den gamle Køkkenbygning, hvis Hvælvinger har krævet en solid Understøttelse.*) Martin Nyrops Undersøgelser har vist, at den gamle Byg-

*) Ved den Istandsættelse, som nylig (i Vinteren 1925—26) er sket i »den lille Sal«, har det dog vist sig, at Muren under Kronborgs Opførelse er blevet forstærket med
 15 ca. 1 m til Gaardsiden. Hvad Hensigten dermed har været, er foreløbig uklart.

ning kan spores helt oppe paa 1ste Sal, der hvor en krum Gang gaar gennem det store Taarns Mur ind i Sydfløjen (se Planen S. 281). Her ses der Rester af middelalderlige Hvælvinger, og Køkkenbygningen har altsaa været hvælvet i begge Etager.

Hans von Diskow beskriver ogsaa 2 Bastioner. Den ene kalder han »Die Pasteienn kegenn (gegen) der Sehe oder Helsinnborigk«, den anden »Die Pasteienn kegenn der Stadt«. Det maa være de samme Bastioner, som omtales i Christian III.s Brev, og de svarer til dem, som nu kaldes Flagbatteriet og Christian V.s Bastion. Desuden var der jo Forværket ved den yderste Port, »Die Vierung«, som svarer til Frederik IV.s Bastion. Ved det fjerde Hjørne synes der ikke at have været nogen Bastion; derimod omtales »Die Zwinger Maur«. Det tyske Ord Zwinger betegner i det 16de og 17de Aarhundrede Pladsen mellem to Fæstningsmure eller mellem en ydre og indre Port, og der kan ikke godt være Tvivl om, at denne »Zwinger Maur« er den samme som endnu gaar rundt om hele Slottet fra Bastion til Bastion og omslutter Hovedvolden. Ogsaa den vaade Grav foran Muren omtales; den skulde holde 3 Alen dybt Vand. Endelig nævnes »Die zwu Schutzmauren vor die Sehe«, som maa have ligget længere ude mod Stranden.

Det samlede Indtryk heraf er, at Krogen Slot allerede har haft en Befæstning, der i alt væsentlig svarer til den nuværende indre Fæstningslinje, Hovedvolden med dens Bastioner. Som Følge deraf maa det nederste Stokværk, ligesom nu, have været skjult af Volden, og har ikke været synligt udefra. Og da Slottet kun havde to Stokværk, har det ikke været særlig imponerende i sit Ydre. Det har ogsaa ganske manglet det festlige Præg, som de mange Taarne og Spir giver Frederik II.s Kronborg. Der kan efter Beskrivelsen ikke have været Hjørnetaarne, og Trappetaar- nene i Gaarden har næppe hævet sig over Fløjenes Tage. Som Materiale maa vi tænke os røde Munkesten, som var det sædvan- lige Bygningsemne paa denne Tid. Hugne Sten har vel været anvendt til Portaler og maaske til Vinduesindfatninger; men her- om giver Hans von Diskows Beskrivelse ingen Oplysning. Det er ikke helt udelukket, at Murene mod Gaarden delvis har været af Bindingsværk, som i andre af Christian III.s Slotte, f. Eks. Aal- borghus.

Opførelsen af det firfløjede Slot har i Hans von Diskows Fra- værelse formodentlig være ledet af Kongens egen Bygmester, Her- cules von Oberberg, eller ogsaa af Lensmanden, den før nævnte Poul Huitfeldt, som havde baade Københavns Slot og Krogen i Forlening. Men at Slottet er bygget efter Hans von Diskows Teg- ning, derom har vi et Vidnesbyrd fra 1560. Ifølge Rentemester- regnskabet for dette Aar fik Werner Maler for Krogens Skabelun,

som han formalede og arbejdede paa i 8 Uger, for hver Dag 1 Ort, »efter som Hans von Diskow hannem tilsagt havde«. Skabelun kan baade betyde Tegning og Model; men en Skabelun, som der males paa i 8 Uger, maa være en Model af Træ.

- 5 Det indvendige Arbejde blev fortsat flere Aar endnu, som man ser af Rentemesterregnskaberne. 9. Oktober 1562 blev der betalt 30 Daler til Marcus Hees, Borger i København, for 100 store udvalgte Vognskud, som kom til Krogen. Ved Vognskud forstod man knastfrit Egetræ, som blev brugt til Paneler og lign. Den 26.
10 November fik Frands Skriver 300 Mark at udgive paa Krogen til Snedkere og andre Arbejdsfolk. Men saa kom Krigen, og dermed standsede Byggearbejderne paa Krogen for en Aarrække.

KRONBORGS BYGNINGSHISTORIE

EFTER at den syvaarige Krig med Sverige var afsluttet ved Freden i Stettin 1570, maatte Kongens Opmærksomhed naturligt atter vende sig til Slottet ved Øresund. Under Krigen havde Peder Oxe indført Lastetolden og derved fremkaldt en stærk Stigning af Øresundstolden, saa at den nu var een af Kronens vigtigste Indtægter; og da Tolden indgik i »Kongens eget Kammer«, havde
20 han friere Raadighed over den end over de egentlige Statsindtægter. Det var derfor naturligt, at han søgte at sikre denne Indtægt ved at skabe en stærkere Befæstning og et mere anseligt Slot. Maaske har Kongen ogsaa efter sit Giftermaal fundet Forholdene for trange i det gamle Slot. Det var jo ganske vist ikke mange
25 Aar siden Krogen havde faaet en betydelig Udvidelse; men det var dog gammeldags i sin Bygningsmaade og uanseligt i Sammenligning med mange af de Herreborge, som paa denne Tid blev opført af Rigets Stormænd. Paa Hillerødsholm havde Herluf Trolle i Slutningen af Halvtredserne bygget et Slot, som prangede
30 med to høje spirprydede Taarne, det Slot, som Kongen i 1560 kom i Besiddelse af ved Mageskiftet med Skovkloster og kaldte Frederiksborg; og rundt om i Landet saa man knejsende Spir rejse sig over Adelens Herresæder.

Kronborgs Opførelse strækker sig over en halv Snes Aar (1574—
35 85), og da Frederik II stod ved Afslutningen af det store Byggearbejde, var der kommet noget ganske andet ud deraf, end han fra først af havde tænkt sig. Den oprindelige Plan var, at det nye Slot skulde være trefløjet, idet Østfløjen kun skulde være et »galerie en terrasse«, d. v. s. en lav Forbindelsesfløj i een Etage.

*Øresunds-
tolden*

*Den
trefløjede
Slotsplan*

Det er den franske Slotsplan, som Christian IV senere fulgte ved Opførelsen af det nye Frederiksborg. Paa Kronborg røber Planen sig endnu ved flere Ejendommeligheder ved Østfløjen, som senere skal omtales. De Fordele, som Planen medfører, det rigere Lys i Slotsgaarden og den frie Udsigt fra Midtfløjens Gaardside vilde jo ogsaa paa et Sted med Kronborgs skønne Beliggenhed gøre sig stærkt gældende. Ikke desto mindre har man opgivet Planen midt under Byggeriet; Østfløjen blev opført i den fulde Højde med 3 Stokværk ligesom de andre Fløje, og Slottet blev saaledes firfløjet, ligesom Krogen havde været i sin sidste Skikkelse.

To Byggeperioder Opførelsen falder i to Byggeperioder med en lille Pause ved Aaret 1579. Først i den sidste Periode har Kronborg faaet sit nuværende Udseende med de sandstensklædte Mure og kobbertækte Tage. Det er et Forhold, som man stadig møder ved Renæssancetidens Bygninger, ogsaa de af Christian IV opførte, at Planen fra først af kun er udkastet i store Træk, men at der under Opførelsen træffes Bestemmelse om Enkeltheder og ikke sjælden gøres Forandringer af indgribende Betydning. Selv om vi ser bort fra de Forandringer, som skete i den sidste Byggeperiode og tænker os Slottet, som det stod efter den første Opførelse i 1577 eller 78, har det ikke været helt af een Støbning. For at dette skulde ske, maatte det gamle Krogen have været helt nedbrudt, inden man begyndte paa det nye Slot; men saadan gik det ikke til. De gamle Fløje blev nedrevne efterhaanden som Byggearbejdet skred frem, saa at i flere Aar gammelt og nyt stod ved Siden af hinanden, og Kronborgs første Opførelse kan for saa vidt betragtes som en Ombygning af Krogen, hvis Navn det ogsaa beholdt i flere Aar. Først i Begyndelsen af 1577 bestemte Frederik II, at Slottet skulde kaldes Kronborg. Det er dog naturligt, at vi benytter dette Navn for det nye Slot, selv om Navnet Krogen vil forekomme indtil 1577, naar Kilderne citeres.

Kilderne Af Kilderne til Kronborgs Bygningshistorie er Toldregnskaberne den vigtigste, idet næsten hele Udgiften blev betalt af Øresundstolden. De Oplysninger, som kan udledes heraf, er dog meget ufuldstændige, da en Mængde Haandværkere arbejdede for Dagløn, uden at man faar at vide, hvor eller paa hvad de arbejdede. Desuden haves en Del Aktstykker, mest kongelige Breve og Kancelliskrivelser. F. R. Friis har i sine »Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie« og »Bidrag til dansk Kunsthistorie« søgt at sammenarbejde de forskellige Kilder; men det er dog kun blevet til en stor Materialsamling, som tilmed er mindre vel ordnet og ret uoverskuelig. For at faa noget rigtigt ud af de skriftlige Kilder, maa man have et nøje Kendskab til Slottet og sammenholde de Oplysninger, som Bygningerne selv giver, med Kilderne, hvad

Friis kun i ringe Grad har forsøgt. En virkelig Skildring af Kronborgs Bygningshistorie findes ikke, bortset fra nogle Sider i Francis Becketts Doktordisputats »Renæssancen og Kunstens Historie i

Kronborg, set fra Sydøst. Til højre Kirkegavlen.

Danmark«, hvor Hovedlinjerne er optrukne. Det vilde være meget
 5 ønskeligt, om Kronborg snart kunde faa en saadan videnskabelig
 Behandling, som Dr. Beckett har givet Frederiksborg Slot i det
 store Værk, som blev udgivet af Det nationalhistoriske Museum i

1914. Det kan maaske ventes, naar de store Opmaalinger, som ligger paa Kunstakademiet, engang bliver udgivne. Her skal det forsøges at udrede Bygningshistorien i sine Hovedtræk, saa vidt som Forskningens nuværende Standpunkt tillader det.

Hans van Paeschen
 Frederik II havde i sin Tjeneste en fremmed Bygmester Hans van Paeschen. Han nævnes allerede i 1564, da Mogens Gyldenstjerne faar Befaling til at levere ham den efter hans Bestalling tilkommende Fetalje. Under Krigen har han gjort Tjeneste ved Grænse-Fæstningerne, bl. a. Akershus. Men nu fik han Ledelsen af de store Arbejder paa Krogen, og det er ham, der har bygget det nye Slot, som det fremtraadte efter den første Byggeperiode. Han synes at have følt sig fast knyttet til Danmark som bosiddende Borger i Helsingør. Den 24. Marts 1576 fik han Skøde paa et Stykke Jord og Byggested op til Helsingør paa »Sanden«, det aabne Terrain mellem Slottet og Byen, omtrent hvor nu Skibsværftet ligger. Den 5. November samme Aar fik han Lov til at indhegne et Stykke Jord mod Sanden til Have, og 10 Dage senere fik han Forlening paa Kronens Gaard Borup i Krogens Len (Borupgaard i Tikøb Sogn) med alt Tilliggende uden Landgilde, Ægt eller anden Tynge paa sin Livstid. Han kaldtes sædvanlig blot Mester Hans Bygmester, undertiden Hans Paaske og i den nedenfor anførte tyske Kontrakt Hans von Pascha. Man har tidligere troet, at han var en Tysker; men selv skriver han sig Hans van Paeschen, som er et hollandsk Navn, og han er maaske identisk med en Bygmester van Paeschen, som i 1561 medvirkede ved Opførelsen af Raadhuset i Antwerpen.

Nederlandsk Renæssance
 De nederlandske Stæder, som i det 16de Aarhundrede samlede sig Rigdom ved Handel og Industri, indtog ogsaa paa Kunstens Omraade en førende Stilling. Den italienske Renæssance var over Frankrig naaet til Nederlandene; men indenfor Bygningskunsten skete der en Sammensmeltning mellem de udefra tillærte klassiske Former og den hjemlige Byggemaade, hvorved en ny og ejendommelig Stil opstod. Denne nederlandske Renæssancestil har haft den største Betydning for Danmark, der som Søstat stod i mangfoldig Forbindelse med Nederlandene. Under de langvarige Frihedskampe, som Hollænderne maatte føre med Spanien (ca. 1570—1610), var Forholdene naturligvis mindre gunstige for Kunsten, og som Følge deraf søgte en Mængde Kunstnere og Haandværkere til Udlandet, særlig til Danmark og Nordtyskland. Danmarks byggelystne Konger, som i Fredsaarene havde gode Indkomster, kunde stille de fremmede Bygmestre langt større Opgaver, end de kunde faa i deres Hjemland under de urolige Forhold. Saaledes gik det til, at den nederlandske Renæssance i Bygningskunsten kunde opleve en ny Blomstring paa dansk Grund. Kronborg,

Frederiksborg, Rosenborg og Børsen staar som stolte Minder om denne Blomstringstid. Alle disse Bygninger er opførte af hollandske Bygmestre og for en meget stor Del ved Hjælp af hollandske Haandværkere, særlig Stenhuggere, hvis Arbejde især giver Bygningerne deres ejendommelige Stilpræg. Det er altsaa ikke uberegtiget, naar den hollandske Architect D. F. Slothouwer, som har udgivet en Bog om vore Renæssancebygninger, har kaldt den »Bouwkunst der nederlandsche Renaissance in Denemarken«; men Bygningerne har tillige, som ogsaa den hollandske Forfatter fremhæver, et nationalt dansk Præg, som dels kommer af Op-gavernes særlige Art, dels af Kongernes personlige Interesse for deres Bygninger, og det er ganske i sin Orden, naar vi her i Landet plejer at tale om »Christian IV.s Stil«. Kronborg er vel noget ældre end de andre tre Bygningsværker; men kunsthistorisk hører det dog til den samme Kreds, og dertil kommer, at den Brand, som overgik Slottet i 1629, medførte, at en meget stor Del af det ornamentale Stenhuggerarbejde maatte fornyes, og da man gerne vilde følge med Tiden, fik det i det væsentlige samme Stilpræg som i Christian IV.s andre Bygninger.

Den mest fremragende blandt de fremmede Haandværkere, som arbejdede paa Kronborg under Hans van Paeschen, var »Kgl. Majestæts Stenhugger« Mester Gert van Groeningen. En Del af det almindelige Stenhuggerarbejde hørte vel med til Hans Bygmesters Entrepriser; men ved alt det finere Arbejde, som Portaler og deslige, blev der sluttet særlige »Fortingninger« med Mester Gert. I Regnskaberne kaldes han som oftest Gert (Giert) Fadder; men det er vist blot et Tilnavn, som han har faaet, fordi hans Søn Harmen eller Herman Gertsen ogsaa arbejdede paa Kronborg. Vi maa antage, at den Herman Stenhugger som ofte nævnes i Regnskaberne, er den samme som Herman Gertsen, da der næppe har været to Stenhuggere med samme Navn. Mester Herman havde ligesom Faderen ofte større Arbejder i Akkord; men han undgik ikke ogsaa at faa sit Øgenavn; han kaldtes undertiden Harmen Gris.

Mester Gert boede først et Par Aar til Leje hos Toldskriver, senere Borgmester Frederik Leyell; men i Maj 1575 bestemte Kongen, at han skulde have frit Hus, saa længe han arbejdede paa Slottet, og Tolderen Henrik Mogensen fik Ordre til at betale 2 Aars Husleje til Frederik Leyell for Mester Gert Stenhugger med 45 gamle Daler. Gert opførte selv en Bygning paa en Kongen tilhørende Grund Øst for den, som Hans van Paeschen havde faaet Skøde paa; Kongen maa jo have betalt Arbejdet, naar det skulde være en Fribolig; men senere maa han have overdraget den til Mester Gert som Ejendom; thi denne solgte den allerede i 1576 til

*Mester Gert
Stenhugger*

Lensmanden Johan Due, samtidig med at Kongen gav denne Ejendomsbrev (21. Maj) paa Grunden.

*Kontrakt om
Nordfløjen*

Den første Kontrakt, som blev sluttet med Bygmesteren er bevaret i en Koncept i Rigsarkivet. Hans v. Paeschen forpligter sig heri til at opbygge og forfærdige Kongens og hans »herzvielge-
liebten« Gemalindes Gemak og Sovekammer, Kammerjomfruernes Kammer og »Frauenzimmer«, saaledes som Kongen personlig har forklaret ham og endelig aftalt med ham. 5

Den Bygning, som her er Tale om, er Nordfløjen, dog kun den østlige Del indtil Porten. Næste Aar bygges der fra Porten og hen til »den store gamle Sal«. Som foran omtalt, har Kongeparret vistnok i Forvejen haft deres private Værelser i den østlige Halvdel af Nordfløjen, og der er kun Tale om en Ombygning. I Løbet af faa Maaneder var Hans van Paeschen færdig med det fortingede Murer- og Tømrerarbejde, og 19. August blev de 500 Daler udbetalt. Taget blev rejst om Efteraaret. Der blev herom oprettet en særlig Kontrakt, som Kongen det følgende Aar, da han 7. Marts var paa Krogen, gav til Henrik Mogensen tillige med skriftlig Befaling til at udbetale det akkorderede Beløb, 250 nye Daler, med gamle Daler efter disses Værdi. Da de gamle Daler var mere værd, fik Bygmesteren 1. April 1575 234 gamle Daler og 12 Styver. 15

Hvad man her maa undre sig over, er det ringe Beløb, som medgik til Ombygningen. Den vestlige Halvdel, som blev bygget næste Aar, kostede næsten 5 Gange saa meget. Der kan derfor næppe være Tvivl om, at den gamle Bygnings solide Mure, som jo stammede fra det ældre Krogens Kongebolig, er blevet staaende. Ombygningen har rimeligvis væsentlig bestaaet deri, at Huset blev forhøjet med en Etage. En Bekræftelse paa den fremsatte Forklaring kan maaske findes deri, at Nordfløjen er den eneste, som har beholdt den Bredde af 18 Alen, som Hans von Diskow i sin Besigtigelse angiver for alle 4 Fløje af Krogen Slot. 20

Udenfor Bygmesterens Kontrakt var Stenhuggerarbejdet, som blev udført af Gert van Groeningen. Den 14. Juli fik Henrik Mogensen Brev om at betale ham 100 Daler paa Regnskab og 6. November om at betale ham, hvad han endnu havde til Gode for det Arbejde, som han nu var færdig med, nemlig en Brønd, en Vindeltrappe og nogle Waterlister. Samme Aar fik han endnu 100 Daler for det nævnte Arbejde samt for en Skorsten (Kamin), hvormod Henrik Mogensen havde fortinget med ham. Waterlister er de vandrette Sandstensbaand, som veksler med de røde Mursten paa Renæssancetidens Bygninger. 35

I Brevet af 6. November skriver Kongen, at han ikke vil lade det Taarn bygge, hvortil Gert skulde have hugget Stenene, og at han ikke har Brug for ham mere. Det er ikke rigtig klart, hvad det er 40

Slotsportens Portal.

for et Taarn, der her er Tale om. Det ligger nærmest at tænke paa Hjørnetaarnet ved Dronningens Kammer, det nuværende Fyrtaarn, hvis Bygning saa maa være udsat til senere. Men det er naturligvis ogsaa muligt, at der har været paatænkt et andet Taarn, f. Eks. ved Porten, som er blevet opgivet. Helt færdigt var Huset ikke ved Udgangen af 1574; næste Aar arbejdede baade Snedkere og Dønikere (Stukkatører) inde i Bygningen. 5

Skønt det Arbejde, som blev udført i 1574, saaledes var af ret begrænset Omfang, kan der dog ikke være Tvivl om, at Planen til en fuldstændig Ombygning har foreligget allerede i 1574. Der blev anskaffet og bestilt en Mængde Bygningsmaterialier, og der er blandt de herhen hørende Skrivelser een, som giver en vigtig Oplysning. Den 14. Juli skrives der til Rentemesteren Christoffer Valkendorf, at der til Bygningen paa Krogen behøves 36 Bjælker, hver 20—21 Alen lang; de kan ikke saa snart faas i København eller andre Købstæder, men i Svansund i Bohuslen skal der ligge noget Tømmer hugget, deriblandt Bjælker af denne Længde. Chr. Valkendorf skal derfor lade et Skib løbe did og hente ca. 40 saadanne Bjælker og tillige tage fuld Last af andet Tømmer, da Kongen altid har Brug for Tømmer her paa Slottet (Københavns Slot) og paa Holmen. 10 15 20

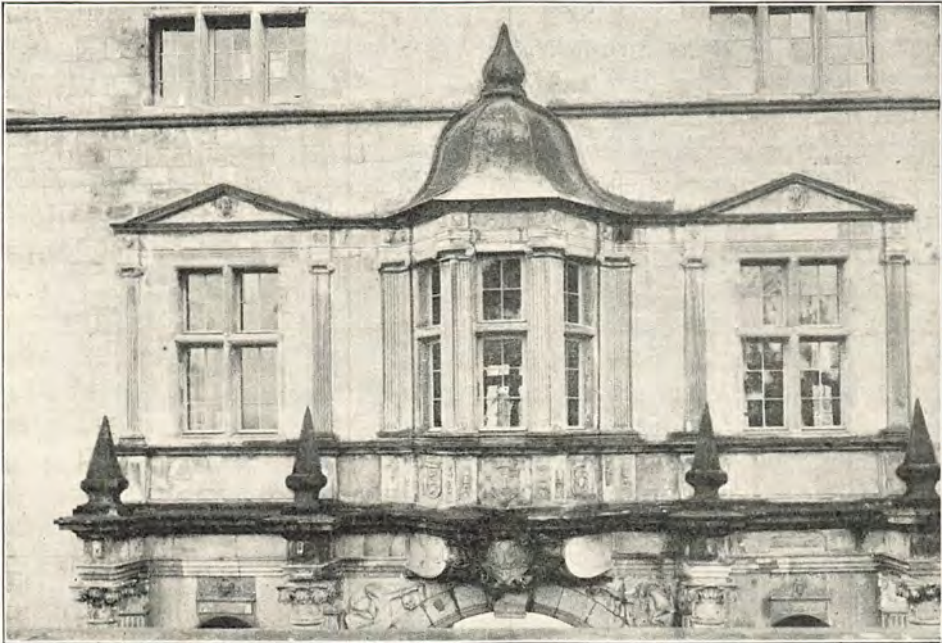
Bjælker af denne Længde kan ikke være bestemt til Nordfløjen, som er knap 18 Alen bred; derimod passer de i Sydfløjen, som ved Syd- og Østfløjen Ombygningen blev udvidet til 27 Alens Bredde. Bjælkerne i nederste Stokværk er her ca. 19 Alen lange, hvilket passer godt, da man altid bestilte Bjælkerne lidt længere, end strængt nødvendig, for at have noget at løbe paa. Vi kan heraf slutte, at Ombygningen af Sydfløjen er paabegyndt i 1574, eller at den skulde begynde tidlig i det følgende Foraar. Nedbrydningen af den gamle Sydfløj maa derfor være sket i 1574, og det samme gælder om Østfløjen, som der ogsaa arbejdedes paa i 1575. Vestfløjen blev derimod staaende til 1576. Naar Resen i »Frederik den Andens Krønike« (S. 276) beretter, at Nedbrydningen af de gamle Bygninger begyndte 11. Maj 1574, maa det altsaa gælde Syd- og Østfløjen, da Ombygningen af Nordfløjens østre Del ikke synes at have medført nogen Nedbrydning af de gamle Mure. 25 30 35

I 1575 var der stor Travlhed med Ombygningen, og mange Materialier blev indkøbt. For lettere at kunne udlosse dem, blev der bygget en Skibsbro ved Slottet, vistnok paa den nordre Side. Mursten kom ikke blot fra de danske Teglværker, men ogsaa fra Emden, da de hollandske Mursten var bedre end de danske, der ikke kunde bruges til Facadesten. Helt op til Christian V.s Tid har man brugt hollandske »Mopper« til Facadesten, f. Eks. paa Charlottenborg. Ogsaa Tagsten kom fra Emden. Sandsten blev hugget i 40

Stengraven i Skaane, ikke langt fra Helsingborg. Denne Sten, som senere blev brugt til Facadernes Beklædning, er temmelig haard og kan kun anvendes til glat Arbejde, som Waterlister, Trappesten og Skorstene. Naar der var Tale om finere Stenhuggerarbejde, 5 maatte man bruge gullandsk Sten. Fra Gulland kom ogsaa Tømmer og »Deller« (Gulvbrædder).

Det første og vigtigste Arbejde i 1575 var Ombygningen af den vestlige Halvdel af Nordfløjen. Herom blev der med Hans Bygmester sluttet en Kontrakt, hvis Ordlyd ikke kendes; men Henrik

*Nordfløjen
bygges
sfærdig*

Karnappen over Slotsporten.

10 Mogensen har optegnet dens Indhold i Toldregnskabet for 1576, efter at der var gjort Afregning.

Anno 1575 haver Kon. Mait. naadigst fortinget med M. Hans Pasche biugmester at skulle opmure tvende Huse inde paa Krogen, som er fra det Hus, Kon. Mait. og Dronningens 15 Cammer er udi, som efter følger:

Først at skulle afbryde den gamle Port og igen opbygge, og fremdeles til den store gamle Sal, og aldeles berede ude og inde med Lofter, Spær og Tag efter som Kongl. Mait. selv afvisendes vorder, paa hans egen Bekostning at betale alt 20 Arbejdsfolk, og efter hans Bestillings Indhold haver derfor Kon. Mait. naadigen bevilget at give ham 3400 Dl.

Der skulde altsaa bygges to Huse; men Kontrakten gælder dog kun det ene, fra Porten og til den store gamle Sal, altsaa Nordfløjens vestlige Halvdel. Det andet Hus maa efter Sammenhængen antages at være Vestfløjen, og det har været Meningen, at der senere skulde sluttet Kontrakt herom; men 6. November fik Henrik 5 Mogenssen et langt Brev om Bygningsarbejdet, hvori det bl. a. meddeltes ham, at det Hus, som skal sættes ind imod Byen, skal det vente med, indtil den anden Bygning er færdig. Kontrakten om Vestfløjen blev derfor først sluttet det følgende Aar (1576).

Stenhugger-
arbejde

Gert Stenhugger havde i dette Aar fuldt op at bestille. To 10 Portaler, som først var bestemt til Skanderborg, fik han om Foraaaret Befaling til at gøre færdige, da de skulde bruges paa Krogen. De blev opsat ved »den yderste Port«, hvormed uden Tvivl menes den Port, som gik gennem »Die Vierung«, Skansen ved Slottets Nordvesthjørne. Paa Slottet leverede han Waterlister, Vindues- 15 karme, Dørindfatninger m. m. og ved Slutningen af Aaret blev alt det Stenhuggerarbejde, som da var indmuret, opmaalt efter Kongens Befaling af Hans Bygmester, Jesper Snedker og Husfogeden Claus Pommering, hvorefter Tolderen betalte ham 224 $\frac{1}{2}$ gamle Daler. Desuden fik han 104 gl. Daler for Arbejde, som endnu ikke 20 var indmuret, samt 601 $\frac{1}{2}$ gl. Daler i Forskud paa det Arbejde som nu blev bestilt. Her lægger man særlig Mærke til en Port med en Karnap, at sætte inde paa Krogen, med sine Vindueskarme. Mester Gert har altsaa udført den monumentale Slotsport med Karnappen over; hermed var han beskæftiget det følgende Aar; Aarstallet 1576 25 staar sammen med det sammenslyngede F S over Porten, halvt til-dækket af en Kartusche med Christian VI.s Navneciffer, som minder om en Istandsættelse under denne Konge. Blandt det bestilte Arbejde var ogsaa Waterlister og Vindueskarme til det Drejerkammer, som nu skulde opbygges. Drejerkammeret var i Karnap- 30 taarnet paa Nordfløjens Vesthjørne, det saakaldte grønne Taarn, senere sædvanlig kaldet Kongetaarnet eller Kommandanttaarnet. Dette Taarn var altsaa endnu ikke bygget i 1575.

Runddele

Det var ikke blot »inde paa Slottet«, at der blev bygget meget i dette Aar; der blev ogsaa anvendt store Bekostninger paa Fæst- 35 ningsværkerne. I Begyndelsen af Marts var Kongen paa Krogen, og den 5. skriver han herfra til Rigshofmesteren Peder Oxe, at han er »forenet« med Mester Hans Bygmester om at lægge tvende 40 Runddele her for Slottet, og at han agter at lade Grundvolden lægge i Aar, saa at de kan blive færdige næste Aar, hvad Murværket angaar. Men allerede næste Dag har han taget en anden Bestemmelse og slutter Kontrakt med Hans van Paeschen om at gøre Runddelene færdige samme Aar. Kontrakten, som har Form af en »Revers« fra Hans van Paeschen, er bevaret og vedlagt Told-

regnskabet for 1575. Hans Bygmester forpligter sig til at bygge to Runddele samt en Karnap af hugne Sten »paa Huset her« efter en forevist Tegning, og Kongen har derfor lovet ham 4100 Daler samt to Klædninger af Fløjls og Læder. Bygmesteren forpligter sig »ved

Kronborg. Kongetaarnet med Vold og Voldgrav foran.

- 5 Tab af Liv og Gods« til at gøre Arbejdet færdigt til Martini (Mortensdag), saafremt Kongen skaffer ham Materialerne i rette Tid. Hvad er det nu for en Karnap, der her nævnes? Det kan ikke være Karnappen over Porten; thi den blev jo først om Efteraaret bestilt hos Gert Stenhugger. Men de to Hjørnetaarne, Kongens og

Dronningens, kaldes ogsaa ofte Karnapper, hvad de ogsaa var. Dronningens Taarn naar ganske vist nu ned til Jorden; men det er blevet undermuret efter Branden 1629. Oprindelig var de begge Karnaptaarne, og da vi har set, at Kongetaarnet med Drejerkamret ved Aarets Slutning omtales som noget, der nu skal bygges, maa det være Dronningens Taarn, som er indbefattet i Kontrakten om Runddelene. 5

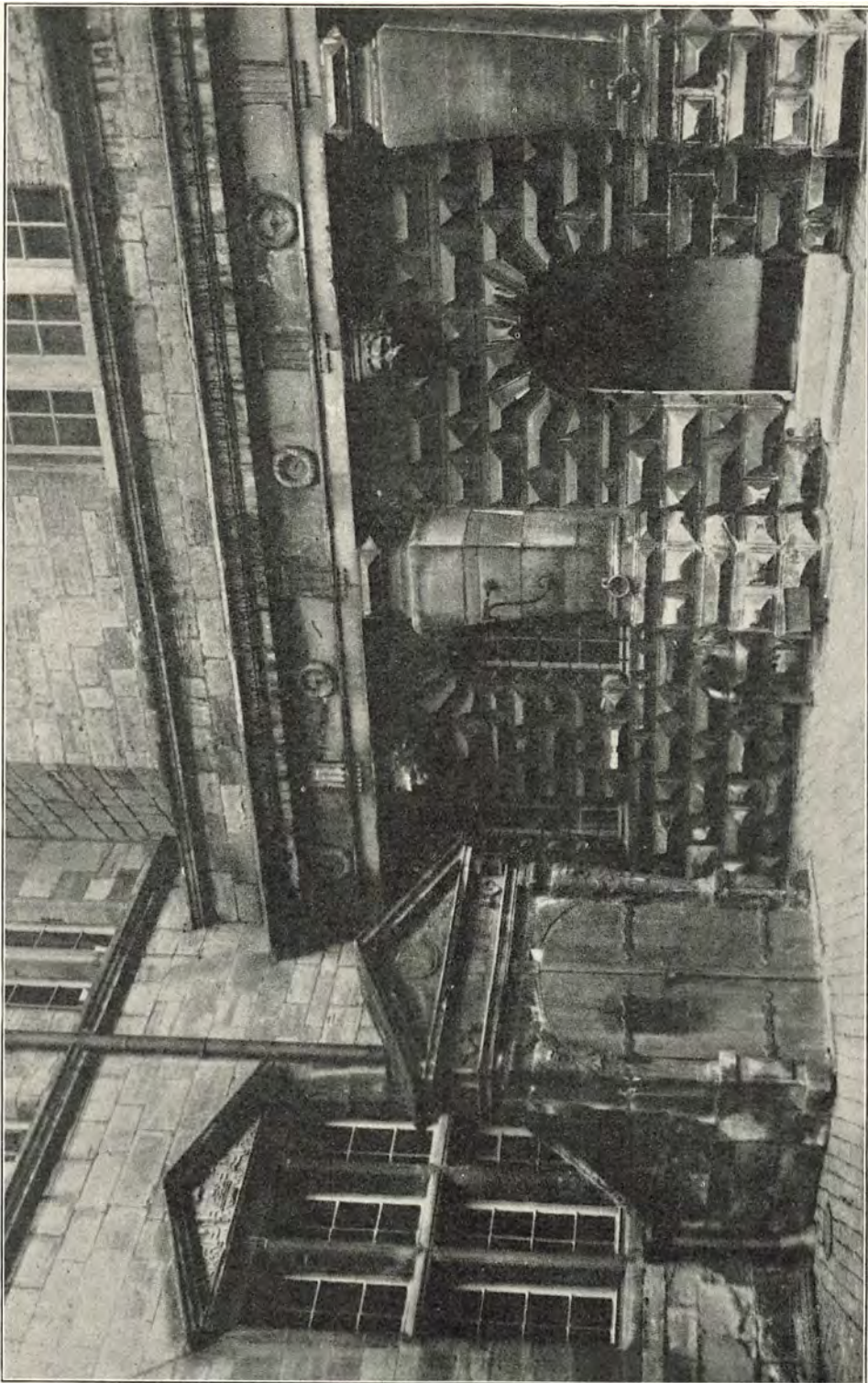
Hvor disse Runddele har ligget, kan der næppe være Tvivl om. Paa alle gamle Billeder ser man to runde Taarne rage op, det ene over Skansen ved den yderste Port (Frederik IV.s Bastion), den anden over Bastionen mod Søen (Flagbatteriet). Runddelene er endnu synlige ved Spidsen af Bastionerne; men de rager nu ikke op over Bastionernes Niveau, som i Tidens Løb er blevet betydelig forhøjet. Pengene blev udbetalt i Løbet af Sommeren af Tolden, og den 21. Oktober gav Hans Bygmester Kvittans for hele Beløbet. Han er altsaa bleven færdig i god Tid. 15

Dagen efter, den 7. Marts har Kongentruffet Aftale med Hans van Paeschen om et nyt Arbejde, og giver herom Tolderen Henrik Mogensen Underretning i et egenhændig underskrevet Brev, som er bevaret mellem de før nævnte Bilag. Hans Bygmester skal have 4000 Daler for Bygningen, og Pengene skal betales af Tolden efterhaanden som Arbejdet skrider frem. 20

Der er imidlertid det mærkelige ved Sagen, at skønt Henrik Mogensen har skrevet bag paa Brevet: »att betale M. Hans bygmester 4000 daler for then bygning i thette aar schall foretagis«, er der hverken i dette eller de følgende Aars Regnskaber noget Spor af, at Pengene er udbetalt. Summens Størrelse tyder paa, at der er Tale om een af Slottets Fløje, og det ligger nær at antage, at det er Kontrakten om Vestfløjen, som der tales om i Brevet. Da det blev bestemt, at Arbejdet skulde opsættes, er Kontrakten vel blevet annulleret, og næste Aar er Arbejdet udført paa Dagløn under Tilsyn af Lensmanden Jørgen Munk. 25 30

Der er nemlig baade i dette og de følgende Aar udbetalt store Summer i Dagløn til Murere, Tømrere og andre Haandværkere. Paa denne Maade maa baade Syd- og Østfløjen være opført. Nordfløjen er den eneste, som Hans van Paeschen har haft i Entreprise. Det er sandsynligt, at man har begyndt Opførelsen af Sydfløjen i 1575. Vi har jo set, at der i 1574 var hentet Tømmer i Svansund, som efter Maalene maa være bestemt til Fløjens nederste Stokværk; og da der i 1576 allerede arbejdedes paa Tagspærene, maa det antages, at i det mindste det nederste Stokværk er bygget i 1575. 35 40

Ogsaa Østfløjen i sin første Skikkelse som lav Terrassefløj maa være bygget i dette Aar. Af et Brev til Henrik Mogensen af 21. Maj ser man, at han havde købt Egetømmer, 12 Alens Bjælker, for

Det nordøstlige Hjørne af Slotsgarden.

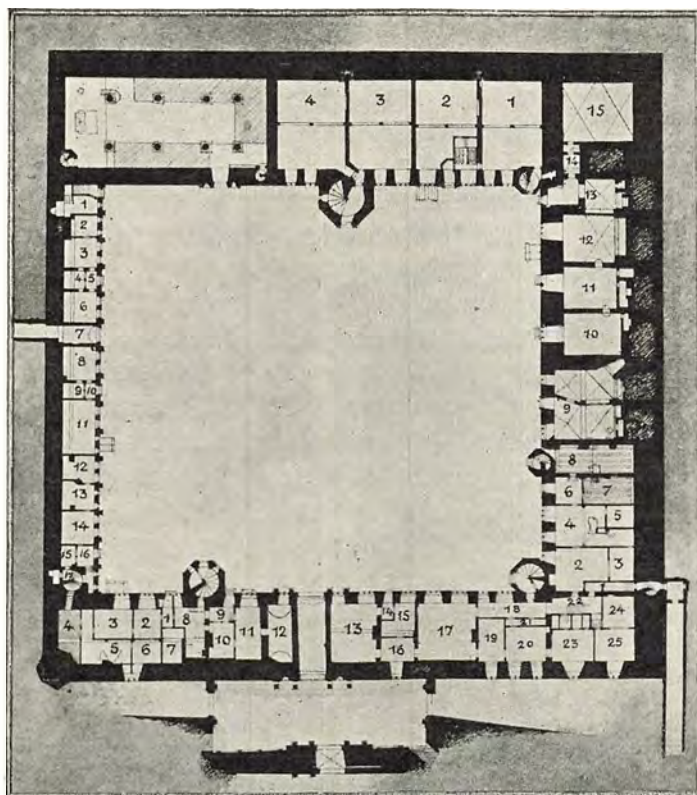
6 Daler Tylften og 6 Alens Stolper for 2 Daler. Kongen befaler ham at betale det af Tolden, da det er brugt paa Krogen. Det eneste *Østfløjen* Sted, hvor der kan være brugt 12 Alens Bjælker, er Østfløjen, da de andre Fløje er meget bredere. Østfløjen er 11 $\frac{1}{2}$ Alen bred; men Tømmeret blev som sagt gerne bestilt noget længere, end det skulde være i færdig Stand. De 6 Alens Stolper har uden Tvivl været brugt til at støtte Bjælkerne og det flade Terrassetag over dem; de er senere blevet fjærnede, da Huset blev bygget op i fuld Højde. Af Hensyn til Bæreevnen er der brugt Egetømmer; thi det har uden Tvivl været Meningen at opstille Skyts paa det flade Tag. 10

At Østfløjen virkelig har været planlagt som en lav Terrassefløj, og at den i nogle Aar har staaet i denne Skikkelse, derom bærer den selv Vidnesbyrd i sin Byggemaade. Et stærkt Bevis er allerede Fløjens paafaldende ringe Bredde. Hvis den var planlagt som en tre Etages Bygning, havde man sikkert, ligesom i Nordfløjen, beholdt de 18 Alens Bredde, som fandtes i det gamle Slot. Dernæst falder det stærkt i Øjnene, at Facaden mod Gaarden ved sine Stilformer staaer i en afgjort Modsætning til de øvre Etager, saa vel som til de andre Fløje. Det er et enestaaende Stykke Architektur, som ved sin Tyngde og Barskhed minder om visse Fæstningsporte i Norditalien, som skyldes den berømte Bygmester Sannicelli. Muren er beklædt med facetterede Sandstenskvadre, som omslutter rundbuede Port- og Vinduesaabninger (nogle er senere forandrede til firkantede). Mellem Vinduesfagene staaer mægtige tresidede Piller, som støtter Balustraden. 20 25

Hvis man ikke føler sig overbevist af disse stilistiske Betragtninger, behøver man blot at kaste Blikket op til venstre og se, hvorledes de to øverste Stokværk støder til Nordfløjen. For ikke at tildække de allerede indsatte Vinduer i denne, har Bygmesteren maattet give Østfløjens Mur et indadgaaende Knæk, som ikke ser godt ud og naturligvis kun kan betragtes som en Nødhjælp. Ved den anden Ende er det heller ikke lykkedes at skabe en helt tilfredsstillende Forbindelse med Kirkefløjen, skønt ingen Vinduer her var i Vejen. Martin Nyrop har desuden her fundet en profileret Kvader, som oprindeligt maa have været synlig paa Kirkefløjens nordlige Facade, men nu er tildækket af Østfløjen. 30 35

Samtidig med at Murere og Tømrere saaledes arbejdede paa de nye Bygninger, var Snedkere og Dønnikere beskæftigede med den indre Udstyrelse af Kongeparrets Værelser i den Del af Nordfløjen, som Hans van Paeschen havde gjort færdig i 1574. Den ansete Snedker Jesper Mathissen, som blev det Helsingørske Snedkerlavs første Oldermænd, arbejdede med 4 Svende og havde ifølge Jørgen Munks Attest fra 15. November 1574 til Cantate (4. Søndag efter Paaske) 1575 fortjent 123 gode Daler; og fra Cantate til 29. August 40

leverede han Arbejde for 61 gode Daler; desuden havde Kongen gjort en særskilt Fortingning med ham om at panele den øverste Karnap helt rundt samt Loftet og levere 12 Stole, alt for 70 gamle Daler. Med Karnappen menes, som foran paavist, Dronningetaar-
 5 net, og den øverste Karnap maa være det Taarnkammer som svarer til Slottets øverste Etage. Til Dønnikeren Hans Wyntrauch, »som nu paa Krogen arbejder«, med hans Svende betalte Tolderen

Kronborg. Plan af nederste Etage. Opmaaling af M. Nyrop m. fl.

122 $\frac{1}{2}$ gamle Daler, efter at han den 8. Oktober havde faaet Brev om at give Kgl. Mait.s Dønniker Kostgeld paa sig selv fjerde fra
 10 den Tid, han først kom til Slottet paa Arbejde, og siden fremdeles, saa længe han paa Arbejde sammesteds fortøver. Til Væggenes »Betrækning« var der allerede om Foraaret hos Borgerne i Helsingør udtaget 146 $\frac{1}{2}$ Alen rødt engelsk Klæde, »at opslaa paa de nye Kamre«; Henrik Mogensen fik 26. April Brev om at betale
 15 det af Tolden.

Ved Slutningen af Aaret 1575 var Kongens og Dronningens Værelser altsaa saa vidt i Stand, at de ventelig kunde flytte ind om Foraaret; men ude omkring saa det broget ud. Nordfløjens vestlige

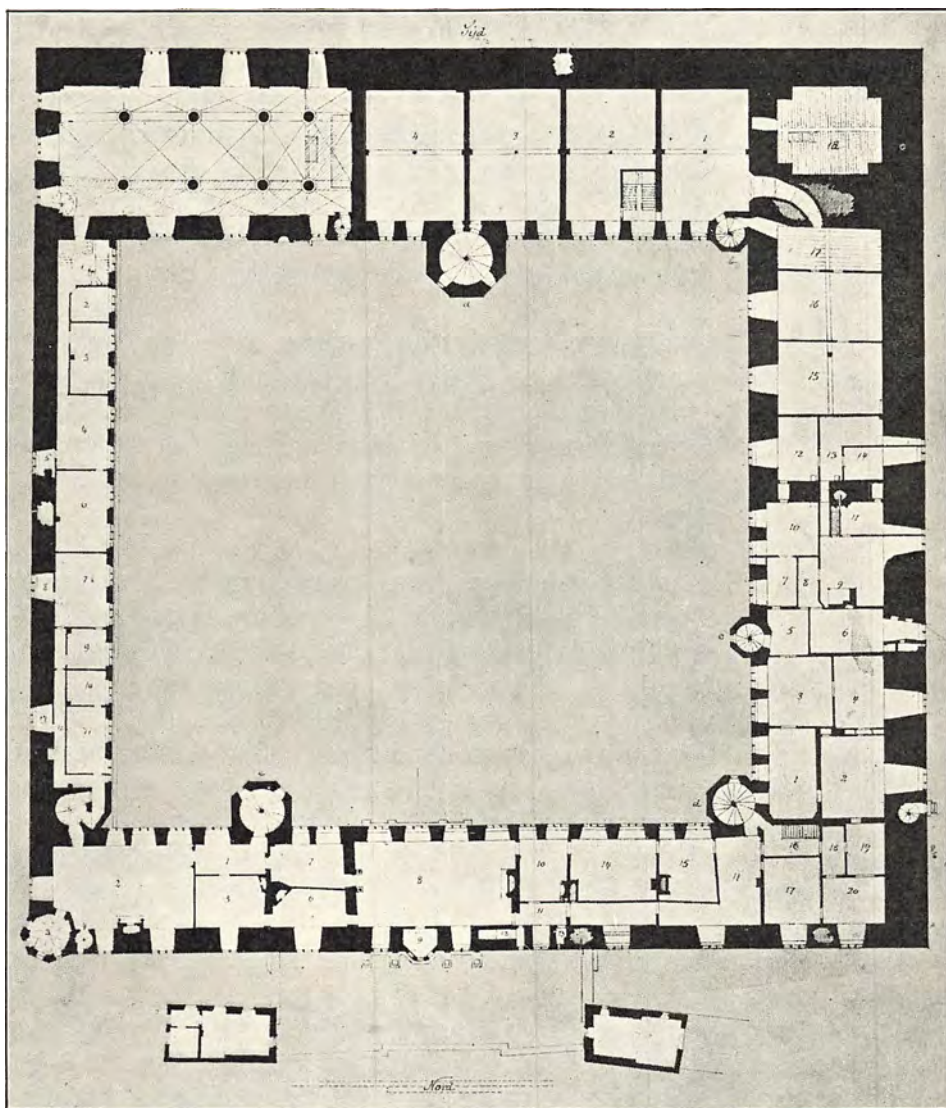
Del har næppe været færdig, da den ikke blev betalt i dette Aar; desuden manglede meget Stenhuggerarbejde, navnlig Portalerne ved Porten og Karnappen over Porten, som skulde pryde »Kongens eget Kammer« (S. 281, Nr. 8). Den østlige Terrassefløj har maaske været færdig; men Sydfløjen var næppe kommet op over det første Stokværk. Mod Vest stod endnu den gamle Fløj med den lange Borgestue for neden og Riddersalen for oven. Der forestod altsaa et stort Arbejde til næste Aar, og mange Materialier maatte skaffes til Veje. Bl. a. fik Henrik Mogensen den 13. December Befaling til »at bestille udi Nederlandene til Embden og andetsteds 6 eller 8 Maal 100,000 Steen til den Bygning at fulddrive paa Krogen, hvilken K. M. næst tilkommende Sommer agter at lade forfærdige«. Det var altsaa Facadesten til Syd- og Vestfløjen samt det store Taarn, som skulde rejses i Hjørnet mellem begge.

Regnskabet for 1575 sluttede med en Udgift af 7125 gamle Daler. Heraf havde Hans van Paeschen faaet 4100 gl. Daler for Runddelene og Karnaptaarnet samt 234 gl. Daler og 12 Styver for Taget over Kongens og Dronningens Kammer (S. 270).

I det følgende Aar (1576) voksede Udgifterne enormt. Den samlede Udgift blev 40845 Daler 5 Sk. 5 Penninge. Regnskabet over indkøbte Materialier — Mursten, Tagsten, Kalk og Tømmer — fylder 38 Foliosider i Tolderens Regnskabsbog. Hans Bygmester fik i Tiden fra 4. Maj til 7. November sin Betaling for den vestlige Halvdel af Nordfløjen, 3400 Daler, »som fortinget, og dermed er han betalt for denne Bygning«. Det maa forøvrigt bemærkes, at denne »Halvdel« var næsten dobbelt saa lang som den Del, der var bygget i 1574, idet den begyndte ved den svære Skillemur mellem Værelserne 11 og 12 (se Planen af Stueetagen S. 279). Men det er ikke nok til at forklare, at Ombygningen blev ca. 5 Gange dyrere. Det maa antages, at den har været mere grundig; sandsynligvis er den gamle Bygning blevet helt nedbrudt.

Desuden udførte Hans van Paeschen efter en særlig Fortingning forskellige mindre Arbejder ved Nordfløjen, som Henrik Mogensen har sammenfattet under Overskriften »Mere Mester Hans betalt«. Der er her flere Ting af Interesse og af Betydning for Bygningens nuværende Indretning. Først skulde Mester Hans forlænge Kongens eget Kammer over Porten, saa langt som Kongen selv havde angivet det og derunder opsætte »fran iorden en piller oc slaa ther offuer een Sweibue«. Kongens Kammer har altsaa først været et 3 Fags Værelse lige over Porten, saa at Karnappen kom i det midterste Fag; ved Forlængelsen gik Symmetrien tabt, og det næste Værelse (Nr. 10), Kongens »lille Kammer«, fik kun to Fag Vinduer. Dernæst skulde Bygmesteren opmure 4 Skorstene og gøre en Gang gennem Muren ind i Kgl. Mait.s lille Sovekammer.

Endvidere skulde han udbryde 4 Vinduer mod Stranden og afbryde Muren mellem Kongens Kammer og den store Karnap over Porten og lade slaa en Bue ved Muren under Loftet, saa at Lyset kunde skinne ind i Kammeret. De 4 Vinduer er vistnok de 4 vestligste, da

Kronborg. Plan af mellemste Etage. Opmaaling af M. Nyrop m. fl.

- 5 Vinduerne i den østlige Del ikke kan have manglet, i hvert Fald i Værelserne 5 og 6. Naar Muren skulde afbrydes mellem Karnappen og Kammeret, kan vi deraf slutte, at Karnappen ikke har været paatænkt fra først af. Den blev jo ogsaa først bestilt hos Mester Gert i Efteraaret 1575. Endelig skulde Mester Hans lade

gøre en Vindeltrappe i Kongens lille Kammer, saa at man herfra kunde komme til Læsekammeret og op paa Vægtergangen. Denne lille Løntrappe er som flere andre lignende senere blevet tilmuret; men Martin Nyrop har bemærket, at der her maa være et Hulrum (se Planen ved Nr. 13). I Ydermuren ses udvendig et tilmuret Glughul, som har givet Lys til Trappen. For alle disse Smaaarbejder fik Hans van Paeschen 200 Daler.

Syd- og Østfløjen
Om Syd- og Østfløjen er der kun sparsomme Oplysninger at finde i Regnskaberne. Desto mere vigtigt er et Brev om noget Tømmer, som vi efter Dimensionerne maa henregne til disse to Fløje.

Chresten Munck, Kgl. Mait.s Befalingsmand paa Gulland, fik 25. Januar 1576 Brev at »skulle til dend Bygning paa Krogen hid neder forskikke dette efterskrevne Tømmer og Bjælker«:

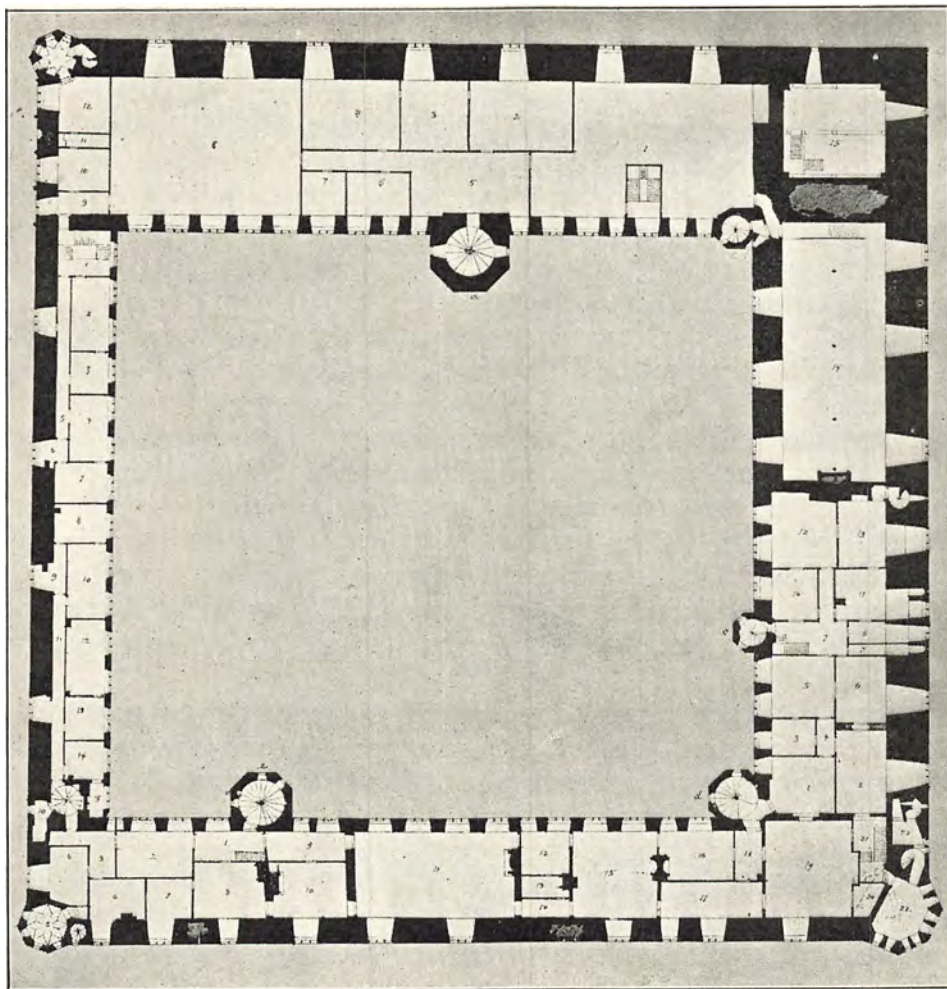
50 Bjelker, 27 Alen lange, 100 Sparrer, 20 Alen lange og 1 Fod tykke paa den store Ende, 80 Bjelker, 12 Alen lange og 1 Fod tykke paa den lille Ende, 100 Sparrer, 17 Alen lange, 20 Tylter Tømmer til Hanebjelker og Løsholter, Stort og smaat til at forbinde Sparreværk og til allehaande Skillerum samt 2000 Lægter.

De 27 Alen lange Bjælker kan kun være brugt i Sydfløjens øverste Bjælkelag. Bjælkerne er her ca. 25 Alen lange; de maa have næsten hele Fløjens Bredde til Længde, da de skal forbindes med Sparreværket; intet andet Sted i Slottet er der Brug for saa lange Bjælker. Til samme Bygning hører de 100 Spær af 20 Alens Længde. Da vi tillige hører, at nogle brunsvigske Tømmermænd i 1576 arbejdede paa Spær og Bjælker til den nye Kirke paa Slottet under Mesteren Hans Brandes, maa Bygningen være kommet godt til Vejrs i dette Aar. Det følgende Aar blev 6 brunsvigske Tømmermænd aftakkede og fik Penge til Hjemrejse; da maa Taget have været rejst.

De 12 Alen lange Bjælker maa være bestemt til Østfløjen, og det store Antal (80) tyder paa, at der er beregnet Bjælker til baade mellemste og øverste Bjælkelag. Naar der derefter bestilles Sparrer af 17 Alens Længde, bliver man lidt forbavset, da Spærene i den smalle Østfløj selvfølgelig er meget kortere; men de passer heller ikke til nogen af de andre Fløje. De hører vist alligevel til Østfløjen; der er nemlig her et dobbelt Sparreværk, hvor de indre Spær er 7, de ydre 9 Alen lange; det vil altsaa passe, naar man antager, at de 17 Alen lange Spær skulde saves over.

Det ser herefter ud, som om man allerede paa dette Tidspunkt har villet forhøje Østfløjen med to Etager. Det er dog vist ikke blevet til noget denne Gang; thi i 1582 kaldes Østfløjen det nye

Hus »fra Dronningens Kammer og til Kirken«. Modsatte Indflydelser har sikkert gjort sig gældende. Den øverste Etage kaldes i et senere Inventarium »Dronningens Gang ved den store Sal«, og den mellemste Etage var ligeledes et langt Galeri, som forbandt Dronningens Værelser i Nordfløjen med Kirken. Før Dronningen var

Kronborg. Plan af øverste Etage Opmaaling af M. Nyrop m. fl.

Østfløjens Forhøjelse selvfølgelig en stor Bekvemmelighed, og man tager næppe fejl, naar man antager, at det har været hendes Ønsker, som har fremkaldt denne Ændring i Byggeplanen. Paa den anden Side kan man ikke undre sig, hvis Bygmesteren har været mindre begejstret for Forandringen, som forstyrrede den lagte smukke Plan og hindrede al Udsigt fra de Vinduer, som vendte mod Slotsgaarden. Da Kronborg ikke blot var et Slot, men

ogsaa en Fæstning, var der fra først af kun beregnet meget faa Vinduer i Ydermurene, de fleste i øverste Etage; i de to nederste Stokværk fandtes Vinduer kun i Kongeparrets Gemakker og i Kirken; til Gaardsiden er der derimod talrige og forholdsvis tæt-siddende Vinduer. Kongen har maaske staaet vaklende; men tilsidst har han givet efter for sin meget elskede Gemalindes Ønsker.

Vestfløjen Om Vestfløjen har vi hørt, at dens Opførelse blev udsat til 1576. I dette Aar blev der ogsaa sluttet en Kontrakt med Hans van Paeschen, som vi kender fra Toldregnskabet for 1577, hvor dens Indhold er refereret saaledes:

»Item udi forgangne Aar 76 er Kon. Mait. Naadigen kommen over ens med M. Hans at skulle lade afbryde Taget og Spæret over den store gamle Saell paa Kroneborg; at afbryde Muren fra det store Taarn og til det nye Bryggerhus saa siett (lavt) neder, at det er jeffne Muren paa samme nye Hus. Og det paa hans egen Bekostning. Der for Kon. Mait. hannum Naadigen bevilget at erholde alle Tagstenene og Spæret, der til at give hannum 40 Daler.

Fremdeles skal hand sider lade opmure paa samme Hus saa højt, under nyt Spær. Der til med Taglister og Waterlister af huggen Steen; og saa lade hugge et nyt Spær og igen behænge med Tagsten og lade skellne (understryge) Taget. (At det) vel færdig giøres, saa Kon. Mait. der med vel nøjes og alt paa sin Bekostning.«

I samme Kontrakt forpligter Mester Hans sig til at bygge og opsætte en Krudtmølle paa Volden østen for Slotsmuren for 250 Daler.

Denne Kontrakt giver adskillige interessante Oplysninger. For det første viser den, at det ikke kan være rigtigt, naar nogle Kunsthistorikere har ment, at Hans von Diskows Beskrivelse af det firfløjede Krogen Slot kun er et Projekt. Hvis man nemlig vil antage, at det ældre Krogen med de spredt liggende Bygninger har bestaaet lige til Frederik II opførte sit nye Slot, vil man forgæves søge en stor gammel Sal paa dette Sted. Paa Vestsiden laa jo kun en Økonomibygning med Bryggers og Køkken. Dernæst faar vi at vide, at det store Taarn har været bygget eller i det mindste været under Opførelse i 1576. Det er sandsynligvis bygget i Forbindelse med Sydfløjen. At dette Sted blev valgt til at bygge et særlig stærkt Taarn, hvis nederste hvælvede Kamre kunde bruges som Krudtkamre, er saare naturligt. Thi Syd- og Vestmuren, som støder sammen i dette Hjørne, var fra gammel Tid meget sværere end de to andre udvendige Mure. Desuden kunde man til Taarnets Østmur delvis benytte det svære gamle Murværk fra Køkkenbygningen. Kun mod Nord maatte en ny Mur opføres helt fra Grunden. Denne Mur er, som Planen viser, endnu tykkere end de andre;

men den er vist, som Martin Nyrop mener, ikke kompakt, men indeholder et stort Hulrum. Paa Loftet over Vestfløjen er der en tilmuret Dør ind til Taarnet; nu kan man kun komme ind i Taarnet ved at gaa op ad Vindeltrappen i Hjørnet til 4de Sal, hvor
 5 der findes en Gang ned i Taarnet, og derfra ad en Trætrappe ned gennem 3dje og 2den til 1ste Sal. Man træder da paa de runde Kapper af Hvælvingen over Stueetagen; over sig har man et svært Bjælkeloft med mange Stivere ned til Muren. Dette Loft har sikkert været bestemt til at bære Kanoner.*) Til det nederste hvælvede
 10 Stokværk er der direkte Adgang fra Vestfløjen, ligesom i Kælderen.

Det nye Bryghus har vi tidligere nævnt (S. 262). Det laa udenfor *Bryghuset* Slotsmuren ved det nordvestre Hjørne i Forbindelse med »Hvælvingen«. Nu udgør det en Del af Kasematterne; man ser endnu den mægtige Bryggerkedel, som ganske vist ikke er fra Frederik II.s
 15 Tid; den blev fornyet af Christian IV efter Branden. Ligeledes blev dengang »ved samme Hvælving en Bagerovn af ny opmuret«; ogsaa denne kan ses endnu. Fra den nordligste Del af Vestfløjen fører en underjordisk Gang til Kasematterne (se Planen S. 279); dens oprindelige Bestemmelse var uden Tvivl den at sætte Bryg-
 20 gers og Bagere i Forbindelse med Kongens store Køkken, som laa i Vestfløjen (Nr. 2—5).

Naar det videre hedder, at Hans van Paeschen skulde »sider lade opmure paa samme Hus saa højt, under nyt Spær«, er Meningen sikkert, som ogsaa F. R. Friis har opfattet det, at Huset skulde
 25 opmures til samme Højde som Nordfløjen, der allerede var under Tag.

For at nedbryde det gamle Hus skulde Bygmesteren altsaa have 40 Daler foruden de Materialier, som han maatte beholde; men for Opførelsen af det nye Hus er der ikke fortinget nogen Sum.
 30 Uden Tvivl er Arbejdet udført paa Dagløn; thi der er i Regnskabet opført store Beløb som Dagløn til Murere, Tømrere og andre Haandværkere; til Murere og Kalkslagere alene 2269 Daler 7 Sk. Blandt Murerne — eller Murmestrene, som de kaldes — der næsten
 alle var Nederlændere, kan nævnes Hans v. Andorp (Antwerpen),
 35 som i denne Sommer havde en særlig Fortingning paa 900 Daler for at opbygge Hellebæk Mølle, og Johan eller Jan Florisz (Floriszen), som ogsaa var fra Antwerpen. Han var kommet her til Landet allerede i 1568 med Herluf Trolles Gravmæle til Herlufsholms Kirke. Paa Kronborg var han den fornemste af Mur-
 40 mestrene og staar altid først paa Listen over de daglønnede Murere. Tolderen udbetalte Daglønnen efter de Lister, som Slotskriveren Hans Persen førte.

Murmestre

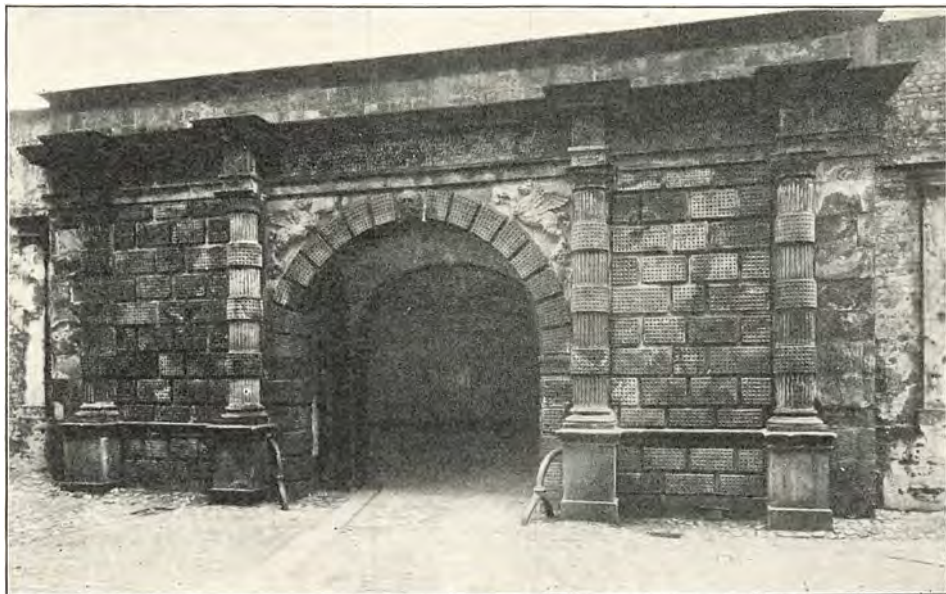
*) Ifølge en Fortegnelse over Skytset paa Kronborg fra 1623 stod der paa det store Taarn 2 »Slinger«, som hver skød 8½ Pund.

Stenhuggerne var naturligvis ogsaa stadig i Arbejde. Mester Gert fik afregnet 183 Daler for det Arbejde, han havde udført i 1575. Derefter maatte han rejse til Gulland for at hugge Sten til Vindeltrapperne. Til Kongetrappen leverede han 90 Trin af 8 Fods Længde og til Trappetaarnet ved Kirken (Trompetertaarnet) 75 Trin paa $9\frac{1}{2}$ Fod. Ogsaa Harmen Gris arbejdede med flere Svende. Den 9. September gjorde Kongen en særlig Fortingning med ham om at gøre en dobbelt Port for Krogen, »effther som thend hanom er underviist«, for 600 Daler. Da Gert Fadder havde Akkord om Porten paa selve Slottet saa vel som om »den yderste Port«, der allerede var færdig, maa Mester Harmens Fortingning gælde den mellemste Port, den som nu kaldes Mørkeport. Men det maa erindres, at denne saa anderledes ud dengang end nu. Den ydre Portal ved Broen er, som tidligere forklaret, først bygget under Frederik III. Den af Harmen Stenhugger opførte Port er den indre, som vender ud imod den lille Forgaard foran Slotsporten. Men det var alligevel en dobbelt Port, idet den havde en ydre og en indre Facade. Af den ydre ser man kun svage Rester i Porten, idet det meste er skjult af de senere opførte Hvælvinger. Men kommer man ind i Maskinrummet til venstre for Porten, finder man et Stykke af Portalen bevaret, og man ser, at den var lige saa monumentalt udformet som den, der vender mod Gaarden. Portalen er opbygget af Kvadre, adskilte ved brede Fuger, den Bygningsmaade, som kaldes Rustica, og denne Rusticering findes ogsaa paa de to Halvsøjler, som flankerer Porten, hvilket gør en ejendommelig og kraftig Virkning (se S. 292). Portalen mod Gaardsiden, som er helt bevaret, har riflede Halvsøjler med Rustica-Bælter. Over Porten er indhugget den bekendte tyske Indskrift, hvori Kongen forkynder, at Slottet er bygget færdigt i 1577 og kaldet Kronborg:

Nach Christi Geburt hat man geschrieben
 Tausent fünfhundert siebenzig sieben,
 Als Friderich der Ander König war
 Zu Denmark, und im selben Jahr
 Dis Schlos erbawet, und Cronenburg nandt:
 Und damit solches blieb bekandt
 Lies Er es hawen auf diesen Stein,
 In Hofnung vest zu Got allein,
 Das es undter seinem rechten Hern
 Dem Reich Denmark zu Glück und Ehrn
 So lange sol unzerstöret stehn,
 Als Son und Mon am Himmel gehn.

Paa de to Afvisere af Jern for neden staar Aarstallet 1576.

Foruden paa selve Slottet var der ogsaa meget Arbejde ude i Fæstningsværkerne, ikke blot Jordarbejde, som blev udført af »Gravere«, men ogsaa Murer- og Tømrerarbejde. Navnlig medgik 5 der en Mængde Tømmer til de store Stenkar, som blev sat i Strandkanten for at beskytte Kysten. I et Brev af 26. Maj skriver Kongen til Henrik Mogensen, at han nu senesten er kommet overens med sin Bygmester Hans om at udflytte den Runddel sønden for Slottet 20 sjællandske Alen. Der har altsaa ogsaa været Runddele *Runddele*

Mørke Port, set indefra.

10 syd for Slottet, dog ikke paa Hovedvoldens Bastioner, da de ældste Billeder ikke viser Runddele her; men paa Cornelis Vrooms Prospekt (S. 155), hvor man ser Slottets Omgivelser helt ud til Stranden, er der een Runddel i Nærheden af det store Taarn og en anden nede ved Stranden. Det maa være en af disse, Kongen lod 15 udflytte. Hans van Paeschen fik for dette Arbejde 400 Daler.

I den til Kronborg hørende Have, Lundehave, laa et gammelt *Lundehave* Stenhus, som Hans van Paeschen paatog sig at nedbryde. Han maatte beholde Spærtømmeret og Tagstenene, men Murstenene skulde han aflevere mod Betaling. Det har ikke været nogen lille 20 Bygning; thi Mester Hans afleverede 67,000 Sten, som han fik betalt med 83 Daler 4 Sk. Kongen har formodentlig allerede dengang paatænkt at bygge et nyt Lysthus i Haven; men det skete dog først en halv Snes Aar senere.

Slottet faar
Navnet
Kronborg

I Begyndelsen af Aaret 1577 udstedte Frederik II det bekendte aabne Brev, hvori han lader sine Undersaatte vide, at han har givet Slottet et nyt Navn, og truer med, at den, der bruger det gamle Navn Krogen, skal bøde »en god Oxen til hans Herskab«. *)

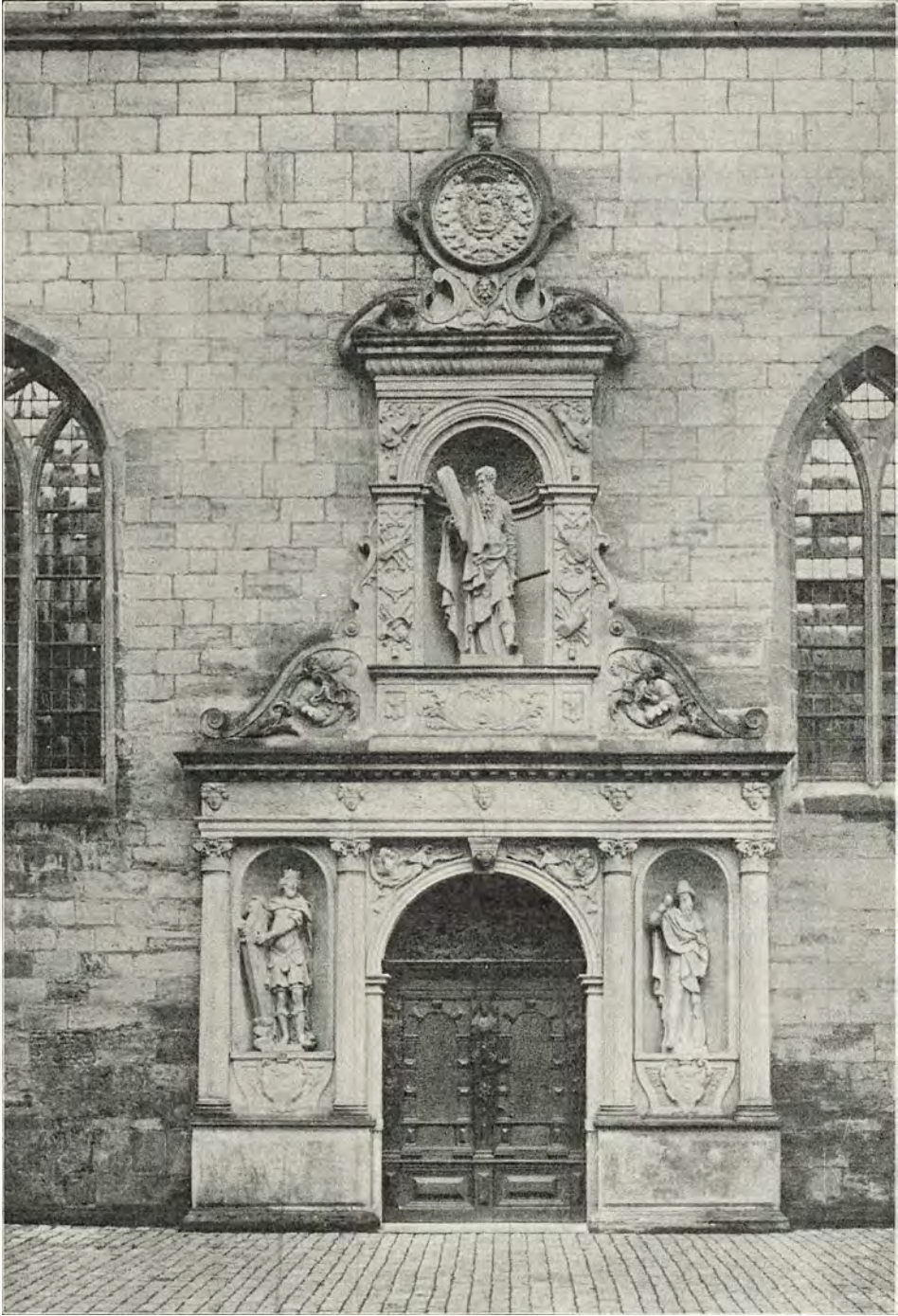
Med dette Brev saavel som med Indskriften over Mørkeport har Kongen villet slaa fast, at han havde fuldendt et stort Byggeforetagende, hvorved det gamle Krogen var forvandlet til et langt prægtigere Slot. Og det var jo for saa vidt rigtigt, som alle Fløjene nu var under Tag; men færdigt var Slottet rigtignok langtfra. Det fremgaar af den umaadelige Mængde Materialier af alle Slags, som blev betalt i dette Aar: Kalk, Ege- og Fyrretømmer, Stenlægter, norske Deler, Jern, Cement, Emder og Harlinger Mursten, Emder Tagsten, Klinkert m. m. Fra Københavns Teglgård blev leveret 171,550 Mursten. I Stengraven ved Helsingborg blev der brudt Sten, og Hans Skovgaard, Embedsmand paa Helsingborg, fik Befaling til at fragte alle Helsingborg Skuder for at indtage og til Kronborg overføre den Sten, som var brudt i Lenet. Da Eiler Grubbe beder Kongen om at lade hente Bjælker og Sparrer fra Gulland, som var fornødne til Bygningen paa Vordingborg, faar han (6. Februar) til Svar, at Kongen selv har Brug for alle sine Skibe til at hente Tømmer til Kronborg.

Kirke-
portalen

Hverken Trappetaarnene eller Hjørnetaarnene var færdige, og paa Syd- og Vestfløjen manglede det meste Stenhuggerarbejde. Om Kirkeportalen og andet Stenhuggerarbejde paa Sydfløjen blev der sluttet en Kontrakt mellem Hans van Paeschen og den nye Lensmand Johan Due, som i September 1576 havde afløst Jørgen Munk. Johan Due eller Taube, som han egentlig hed, var en liflandsk Adelsmand, som var kommen i Kong Frederiks Tjeneste som Kammerjunker og Køgemester og en Tid var meget yndet af Kongen. Kontraktens Indhold er følgende:

»Først en Dør skal opsættes for Kirken af sort og hvid huggen Sten og et Crucifix med Kgl. Mait.s og Dronningens Contrafeier over Døren. Sammeledes berede 8 store Vinduer udi Kirken at sættes af hvid huggen Sten. Og saa en Dør for den Vindeltrappe, som gaar op til den store Sal, af allehaande Slags huggen Steen, og skal sættes Kgl. Mait.s og Dronningens Vaaben og Ryem (Rim, Valgsprog) over Døren, og altingest vel at berede og forfærdige, saa det i alle Maader vel befaller Kgl. Mait. efter de Patroner, han haver afleveret. End skal han lade gjøre tvende Døre af huggen Steen, den ene skal sættes for den lille Trappe, som man gaar ind i den store Sal, og den anden mellem begge Trapper udi det underste Herregemak.«

*) Navnet Kronborg havde allerede været i Brug i nogen Tid; i Helsingørs Tingbog nævnes 13. August 1576 Jørgen Munk som »Høvidsmand paa Kronborg«.

Kirkeportalen.

For dette Arbejde skulde Hans van Paeschen have 450 Daler; men der blev kun udbetalt 400 Daler; thi inden han blev færdig, blev han forflyttet. Kirkeportalen fik ogsaa en ganske anden Form. Hans van Paeschen optræder altsaa her som Sten- og Billedhugger; men det er dog ikke givet, at han selv havde lavet de Patroner (d. v. s. Tegninger), som der skulde arbejdes efter. 5

Hans van Paeschens nye Virkefelt var Baahus, hvor han allerede ved Aarsskiftet eller tidligere havde været for at forfare, hvorledes Befæstningen der bedst igen kunde færdig gjøres og derpaa udkaste en Skabelun. Den 14. Februar skriver Kongen til Lensmanden Henrik Gyldenstjerne, at eftersom Hans Bygmester nu var beskikket til Bygmester for Befæstningen paa Baahus Slot, skulde han skaffe ham et Kammer paa Slottet, som han kan være udi, og lade ham søge Disk og Dug med ham selv. 10

Efter Hans van Paeschens Bortrejse blev Jan Florisz »annammet udi Aars Tieneste og naadigen bevilget 50 Daler om Aaret og $\frac{1}{2}$ Daler i Dagløn efter hans Bestilling, dateret 25. Marts 77.« Hermed var det vel Meningen at give ham en overordnet Stilling blandt Murmestrene; men egentlig Bygmester var han ikke, hvilket fremgaar af den meget beskedne Besoldning. Den dertil egnede Mand fandt man i en anden Murmester Anthonis van Opbergen, som fra Begyndelsen af Marts havde arbejdet paa Dagløn. I Begyndelsen staar han langt nede paa Listen; men han rykker hurtigt op, og i Juni staar han som Nr. 2 lige efter Jan Florisz. Han maa imidlertid have været i Stand til at dokumentere, at han sad inde med en særlig god Uddannelse; thi den 30. Juli faar han Bestilling som Bygmester med 200 Daler i Aarsløn, en »gemenlig« Hofklædning og $\frac{1}{2}$ Daler i Dagløn. Som Følge af den sidste, for en ledende Bygmester noget mærkelige Bestemmelse staar Mester Anthonis stadig opført blandt de daglønnede Murmestre, men nu naturligvis øverst paa Listen. Han kaldes her Anthonis van Mechelen; denne flanderske Stad var nemlig hans Fødeby. Da han mange Aar senere var Bygmester i Danzig, havde han Brug for en Fødselsattest og skrev saa til sin Ven, Billedhuggeren Gert van Egen i Helsingør, som paa den Tid arbejdede paa Frederik II.s Gravmæle, om at indstævne en gammel Landsmand ved Navn Johan Semendts, som havde kendt ham i hans Barndom, for at han skulde vidne om hans Fødsel. Herom er der i Helsingørs Tingbøger under 19. November 1596 indført følgende: 20 25 30 35

»Johan Semendts vidnede og svor, at Anthonis van Opbergen var født i Mechelen af gode og ærlige Ægtefolk, Daniel v. Opbergen og hans Hustru Clara. Desuden vidnede han, at han — saa vidt J. S. erindrede — var døbt i Aaret 1543 paa en Lang- 40

Portal paa Klokketaarnet eller Trompetertaarnet.

fredag i St. Romboldts (Rimboldts) Kirke i Mechelen. Han havde selv været Fadder og holdt ham til Fonten.«

Under den nye Bygmester er den store Ombygning udført, hvorved Kronborg har faaet sin Sandstensbeklædning og sine kobbertækte Tage, og man har plejet at regne Slottets anden Byggeperiode fra Anthonis van Opbergens Ansættelse. Nogen direkte Forbindelse er der dog ikke mellem disse to Ting. Om Sandstensbeklædning hører man ikke noget i de første 3 Aar; der var ogsaa foreløbig nok at gøre med at færdiggøre de opførte Bygninger, hvoraf Syd- og Vestfløjen endnu manglede hele den indre Udstyrelse. Den Maade, hvorpaa Anthonis van Opbergen avancerer fra simpel Murmester til Bygmester, tyder jo heller ikke paa, at man paa dette Tidspunkt har tænkt paa store Forandringer i den lagte Plan.

Den samlede Udgift i Aaret 1577 var 45,531 Daler 30 Sk., altsaa endnu mere end i 1576. Heraf medgik en stor Del til Arbejds-løn til Haandværkere, Pligtskarle (Haandlangere) og »Kærre-Dreng«. Der var navnlig meget Stenhuggerarbejde, hvorunder ogsaa henregnes, hvad vi nu vilde kalde Billedhuggerarbejde. Johan Due gjorde Akkord med Harmen Stenhugger om at udføre Kirkegavlen og det tilstødende Karnaptaarn, som man gav det mærkelige Navn Kakelborg. I nyere Tid kaldes det sædvanlig Duetaarnet, fordi det har været brugt til Brevduestation. For Kirkegavlen og noget mere Arbejde skulde Mester Harmen have 660 Daler; heraf fik han den sidste Rest i 1578, skønt der endnu manglede noget Arbejde baade paa Gavlen og Karnappen. Til Sikkerhed maatte han pantsætte sin iboende Gaard til Kongen.

Søjle fra Mørkeports oprindelige ydre Facade, indmuret i senere Hvælvinger.
(Se Side 286).

Kirkegavlen er et Pragtstykke af Renæssancearkitektur, og den maa have taget sig endnu prægtigere ud, da den hævede sig frit over den lave Terrassefløj. Østfløjens Opførelse i fuld Højde har skadet Virkningen betydeligt. Lodret er Gavlen inddelt i 5 Travéer, hvoraf dog den ene erstattes af Karnaptaarnet, hvilket i nogen Grad bryder den tilsigtede Symmetri. Lodret er den ligeledes femdelt, og de enkelte Afsæt er smukt inddelt ved Halvsøjler, i de to nederste af dorisk, i det mellemste af ionisk og i de to øverste af korinthisk Orden. I den midterste Travée staar over hverandre 5 Statuer i Nicher, forestillende »Dyderne«, et meget yndet Emne for Tidens allegoriske Billedkunst. Fra oven nedefter: Haabet, Kærligheden, Retfærdigheden, Klogskaben og Tapperheden; en sjette Dyd, Maadeholdet, staar for sig selv i det mellemste Afsæt længst til højre.

15 Den 1. December fik Harmen Stenhugger Bestillingsbrev om at rejse op til Lyse Kloster ved Bergen for at bryde Sten, som skulde sendes til Kronborg. Kongen havde nemlig erfaret, at der her fandtes et Stenbrud, af hvis Sten Bønderne lavede Gryder og Potter, og at der laa en hel Hob huggen Sten af samme Slags »der
20 som Lyse Kloster haver standet«. Disse skulde Mester Harmen tage med sig og dertil bryde saa meget, som Kongen behøvede til Bygningen paa Kronborg. Han afrejste 4. Januar 1578 sammen med to Stenhuggere, Peter Johansen og Tønnes v. Brøssel, og kom tilbage 13. Maj. Man har villet sætte denne Stenbrydning i Norge
25 i Forbindelse med Stenbeklædningen paa Kronborgs Facader; men det er en Fejtagelse. Stenbeklædningen er, som før omtalt, udført af den haarde Sandsten fra Stengraven i Skaane. Den Sten, som de norske Bønder brugte til at lave Gryder og Potter af, er uden Tvivl den saakaldte Fedtsten, som er af ringe Haardhed,
30 men ildfast. Den er derfor bleven brugt til Kaminer helt op i det 18de Aarhundrede, og det maa ogsaa være til Kaminer, Dørkarme og andet indendørs Arbejde, at den skulde bruges paa Kronborg. Man var netop paa denne Tid stærkt optaget af det indvendige Arbejde i Slottets Sale og Gemakker.

35 Gert Fadder huggede i 1577 og de nærmest følgende Aar en Mængde Trappesten til de mange Vindeltrapper. De Oplysninger, som Regnskaberne giver herom, er det eneste, som vejleder os til Skøn om, hvorlænge det varede, inden Slottet blev helt færdigt i det ydre med sine Spir og Trappetaarne. Det viser sig, at Arbejdet
40 med Trapperne har strakt sig i det mindste ind i Aaret 1578. I Trappen op til Kongens Kammer, som der var begyndt paa i 1576, blev der endnu i 1578 indmuret 32 Sten. Trappen i Trompetaarnet ved Kirken er opført i 1577—78; men den mindre Vindeltrappe, som fører op til de øverste Taarnkamre, er først opsat i

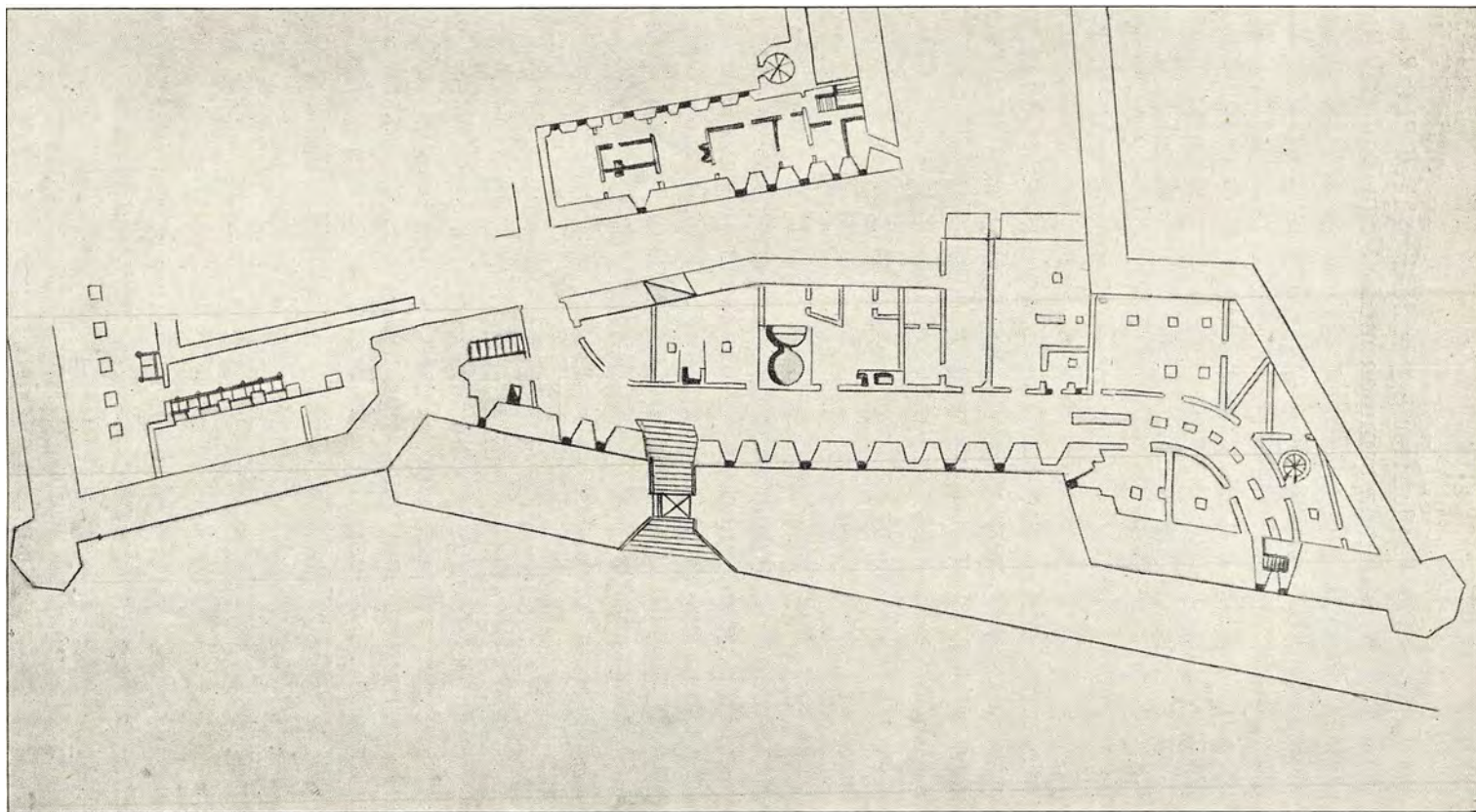
*Stenbrydning
ved Bergen*

*Vindel-
trapperne*

1579, og Spiret er da sandsynligvis først rejst i dette Aar. Paa Trappen ved det store Taarn arbejdes der ligeledes i 3 Aar, 1577—79. Den Trappe, »som gaar op hos Johan Dues Kammer til Kancelliet«, i Gaardens nordvestre Hjørne, omtales ved 1578; men den mindre Vindeltrappe, paa Vestfløjen, »hos det store Køkken, som gaar op til de Herre-Kammere der ovenfor«, blev først betalt 1580, og er altsaa tidligst udført i 1579. De mindre Vindeltrapper ved Karnaptaarnene og inde i Kirken er for største Delen udført i 1578.

Man undrer sig maaske over, at det tog saa lang Tid at gøre Slottet færdigt; men enhver, der har haft med Husbygning at gøre, vil have gjort den Erfaring, at Murene forholdsvis hurtig hæver sig til deres fulde Højde, saa at Taget kan rejses; men Bygningens Færdiggørelse udvendig og indvendig tager som oftest meget længere Tid, end man har tænkt sig. Der blev i Virkeligheden arbejdet med fuld Kraft, og i 1578 naaede de samlede Udgifter op til 51,062 Dl. 19½ Sk. Mester Anthonis havde om Vinteren været i Nederlandene for at antage nye Folk, og han kom tilbage med 31 Murere og Stenhuggere, hvoraf de fleste var fra Antwerpen og andre flanderske Byer. En Mængde Materialier blev indkøbt. Man gik saa vidt, at man stoppede de Skibe, som gik igennem Sundet med Tømmer, og tvang dem til at sælge deres Last til Kongen. Den 19. Marts skriver Kongen til Henrik Mogensen, at da der behøves en hel Hob Tømmer, Deller og Lægter til den Bygning paa Kronborg, har han anset for godt at lade lægge en Pinke (hurtigsejlende Fartøj) i Sundet, som skal »arrestere alt hvis Tømmer som føres der igennem til Købs«. Og otte Dage efter blev der skrevet til Peter Adrian, der havde Vagt i Bæltet, at han skulde forvise alle dem, som kommer med Kalk i Bæltet, til Kronborg, hvad enten de dermed agter sig udenlands eller indenlands.

Gert Stenhugger havde Arbejdet paa Vindueskarmene og leverede i 1578 Karmene i Riddersalen. Jesper Snedker arbejdede med en Mængde Svende og havde vistnok alt Snedkerarbejdet. Den 16. November fik Johan Due et Brev, hvori Kongen bifalder, at den lille Sals Loft bliver indlagt med Panel af adskillige Slags Træ, »efterdi Snedkeren nu intet haver at gjøre«. Et Vidnesbyrd om, at Slottet begynder at blive beboeligt, ogsaa udenfor Kongens og Dronningens egne Gemakker, har vi deri, at Kongen i 1578 antager nogle Krigsfolk af Adel til at ligge i Befæstningen paa Kronborg. Disse saakaldte Herremænd, som til Dels var af tysk Adel, fik Sold og var indkvarterede paa Slottet, uden Tvivl i de »Herregemakker«, som omtales baade i Sydfløjens vestlige Del og over det store Køkken i Vestfløjen. Men selv om en Del Værelser var i Stand, var der meget Arbejde tilbage i de større Sale og i Kirken,

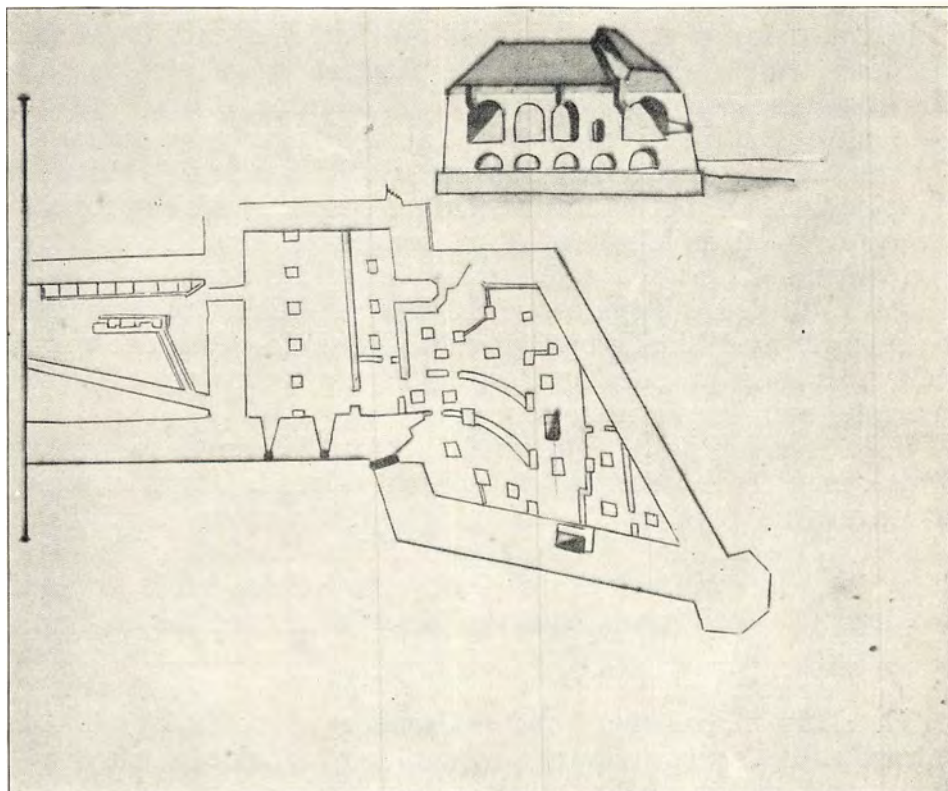
Plan af de øverste Kasematter langs Nordfløjen.

som det var Meningen at give en kostbar og prægtig Udstyrelse. Fogeden paa Vordingborg, Peder Holst, fik 16. Maj Befaling til at lade hugge en Del Lindetræer og sende dem med Skib til Kronborg. Lindetræ brugte man sammen med »Vognskud« til Paneler og andet Snedkerarbejde; og da Træet jo ikke kan bruges i frisk Tilstand, er det klart, at man var forberedt paa flere Aars Arbejde indendørs. Gulvene blev i Salene og nogle Værelser belagt med »Astrag«, d. v. s. Stenfliser, som til Dels kom fra Holland, hvor man fremstillede malede og glaserede Fliser. I Kirken blev der dog — men først i 1581 — lagt Fliser af indenlandske Sten, afvekslende hvide og sorte. De hvide var af gullandsk »Marmor«, d. v. s. Kalksten, de sorte kom fra et Stenbrud ved Fuglsang i Skaane.

Det er karakteristisk for den Tids Byggemaade, at Planen ikke fra først af er gennemarbejdet i Enkelthederne; om disse tages der Bestemmelse, efterhaanden som Arbejdet skrider frem. Meget besynderligt er det dog for en moderne Betragtning, at man først nu begynder at tænke paa at skaffe den fornødne Kælderplads. I Toldregnskabet for 1578 læser vi bl. a. følgende: »Item har Johan Due fortinget med Valentin Graver at skulle oprense den Kielder under den store Sal, fra Kirkemuren og til det store Taarn, i Længde, Bredde og Dybde som Bygmesteren afvisendes vorder«. Man maa her lægge Mærke til Udtrykket »oprense«. I det firfløjede Krogen var der jo Kældere under alle fire Fløje. Ved Bygningernes Nedbrydning maa man have fyldt de fleste af Kældrene med Brokkerne. Kun under Kongens Kammer i Nordfløjen og i den sydlige Halvdel af Vestfløjen blev Kældrene bevarede. Disse havde nemlig — og har endnu — stærke Hvælvinger, baarne af Piller, som stammede fra det ældste Krogen. Nu optog man altsaa Fylden under Sydfløjen mellem Kirken og det store Taarn. Mester Valentin skulde »lade opløbe al Jorden i den store Postei«, uden Tvivl Bastionen ved det store Taarn. Tillige skulde han optage en stor Kampesten, som var faldet ned i »den Brønd, i Kielderens haver standet«, formodentlig den Brønd, som man endnu kan se i Kælderen under det store Taarn. Paa samme Maade lod man 3 Aar senere, da Østfløjen skulde forhøjes, Kælderen oprense. I Vestfløjens Nordende og Nordfløjens Vestende blev der derimod kun anlagt et Par smaa Kælderrum. Det øvrige er fyldt den Dag i Dag.

Kommer man ned i Kælderen i Sydfløjen, ser man, at Hvælvingerne bæres af 7 Stensøjler af et besynderligt Udseende. De har ingen Fodstykker, men for oven har hver anden Søjle et middelalderligt romansk Kapitæl; de andre bærer en omvendt Søjlebasis. Martin Nyrop har fremsat den sandsynlige Formodning, at

de stammer fra det nedbrudte Lyse Kloster, hvorfra der jo i For-
 aaret 1578 blev hentet Sten. Denne Kælder var Vinkælder; saa-
 ledes betegnes den i et Inventarium fra Aar 1600. Kælderen i
 Vestfløjen har uden Tvivl været Spisekælder; i Frontonen over
 5 Kælderhalsen ser man ganske vist et Vinfad; men der maa være
 sket en Forandring i Christian IV.s Tid, formodentlig efter Bran-
 den i 1629.

Plan af de nederste Kasematter langs Nordfløjen samt Snit af Kasematterne.

I Aaret 1579 synes Slottet at have staaet færdigt, hvad det ydre
 angaar. Ganske vist blev der endnu brugt mange Mursten og
 10 hugne Sten, deriblandt Kridtsten fra Stevns; men disse er ikke
 anvendt i Slottets Mure, og det fremgaar af flere Omstændigheder,
 at det meste Murerarbejde har været paa Hovedvolden, som jo
 er helt beklædt med Mur. I Aarene 1578—80 udførte Graveren
 Valentin Spangenberg et stort Arbejde, hvorom Johan Due havde
 15 fortinget med ham. Graven, som omgiver Slottet paa 3 Sider, blev *Slotsgraven*
 gjort dybere og bredere, og der blev lagt et Fundament af Sten i
 Bunden. Den opgravede Jord blev trillet op paa Volden, og som
 Følge deraf maatte Beklædningen baade forhøjes og undermures

for neden, hvortil der naturligvis medgik en Masse Sten. Paa et enkelt Sted har vi en Angivelse af Forhøjelsens Størrelse, nemlig ved den nordvestlige (Frederik IV.s) Bastion. Her skulde Valentin Graver føre det oprensede Grus og Sand »ovenpaa Hvælvingen paa den store Runddel norden for Slottet, en Mand højt«. Med »Hvælvingen« menes den gamle Indkørsel og forskellige senere tilbyggede underjordiske Rum, som tilsammen danner de nuværende Kasematter.

Iøvrigt var der stadig Travlhed med det indvendige Arbejde. Anthonis van Opbergen skaffede Alabast og »Tutsten«*) fra Nederlandene, som skulde bruges til Kaminerne. Baade den store og den lille Sal fik tavlede Lofter, hvis Fyldinger var udskaarne i Egetræ (»Vognskud«). For den store Sals Vedkommende blev dette Arbejde først færdigt i 1581. Snedkeren Jesper Matthisen forestod Arbejdet; til Medhjælp havde han foruden sine Svende en Drejer ved Navn Løf Geridsen og en tysk Billedsnider Berent Skotte fra Rostock. Væggene i den lange Sal blev af Mikkel Maler i 1579 overstrøget med Linolie og Blyhvidt. Her skulde Væggene nemlig behænges med vævede Tapeter, og Tapetmagerne var allerede i Arbejde; men herom mere senere.

Udgifterne løb ifølge Toldregnskabet for 1579 op til over 40,000 Daler; men det er i dette og de nærmest følgende Aar ikke muligt at opgøre nøjagtig, hvad der medgik til Kronborg, fordi Regnskabet tillige indeholder Udgifterne til Frederiksborg, hvor der i disse Aar blev foretaget en stor Ombygning af det gamle Slot, som Frederik II i 1560 havde faaet ved Mageskiftet med Herluf Trolle. Bl. a. blev Slottet forhøjet med en Etage. Johan Due havde ogsaa her den øverste Ledelse, idet han i 1577 havde faaet Frederiksborg og Hørsholm i Forlening foruden Kronborg. Arbejdet blev til Dels udført af de samme Haandværkere, som arbejdede paa Kronborg, og Daglønnen blev betalt af Øresundstolden. I 1580 blev ogsaa Badstuehuset opført under Ledelse af Jan Florisz.

Som Kronborg stod færdigt i 1579, var dets Udseende ikke saa lidt forskelligt fra det, som det senere fik. Østfløjen var endnu en lav Terrassefløj, som paa Grund af Volden, der omgav Slottet paa alle Sider, kun var lidet synlig fra Søen. Slottet var i sin Plan trefløjet, ligesom det senere Frederiksborg. Materialet var ogsaa det samme, røde Mursten oplivede af de hvide Waterlister og Sandstensindfatninger om Vinduer og Døre. Man kan bedst forestille sig Virkningen af Facaderne ved at sammenligne Badstuehuset paa Frederiksborg eller det lille Renæssancehus Nr. 76 paa

*Slottets
Udseende
1579*

*) Sort Marmor fra Theux i Belgien. Herfra kom i Frederik II.s og Christian IV.s Tid de brogede Marmorarter, som var saa yndede til Indfatninger om Døre og Kaminer; men Bruddene er nu udtømte. Belgierne, som stadig er førende i Marmorindustrien, har imidlertid fundet nye Lejer paa Øen Lesina ved Dalmatiens Kyst.

Stengade i Helsingør, som uden Tvivl er bygget af de samme Haandværkere, som arbejdede paa Kronborg (Jernankrene viser Aarstallet 1579). Over de teglhængte Tage hævede sig de 5 Taarnspir, af ulige Højde og Mægtighed, fra det lille fine »Kakelborg«
 5 paa Hjørnet af Kirkegavlen til det høje og brede, nu forsvundne Spir paa det store sydvestlige Hjørnetaarn. Det sidste er dog først blevet færdigt efter 1582. Hvis Kvistene og Vægtergangen med dens rigt smykkede Balustrade hører til den første Byggeperiode, hvad der ikke er sikkert, men dog sandsynligt, har Kronborg
 10 allerede dengang ejet de fleste af de Elementer, som giver Slottet det enestaaende festlige Præg, som det endnu bevarer, og dertil en Farvepragt, som skyldtes det vekslende Materiale; et ægte nordisk Renæssanceslot, hvis skønne og rige Architektur yderligere fremhævedes ved den vidunderlige Beliggenhed.

15 For de fremmede Sejlere, som stod Sundet ind, ærbødig sænkende deres Topsejl, maa Slottet have været et herligt og imponerende Syn. Var det en hollandsk Skipper, har han kunnet genkende sit Hjemlands Byggesæt; men den Pragt og Festlighed, som Kronborg ejede, havde han ikke set Mage til. Over den lave Terracefløj, hvor de ud over Søen pegende Kanonmundinger manede
 20 til at vise den mægtige Nordens Fyrste skyldig Ærbødighed, kunde den forbisejlende se ind i Slotsgaarden, hvor Facaderne oplivedes af de mange Trappetaarne, uregelmæssig fordelt paa den gotiske Renæssances vilkaarlige Maade, snart i Hjørnerne, snart som Udbygninger foran Facaderne. Til venstre laa ligesom paa Frederiksborg Kirkefløjen med det høje Kløkketaarn, »Trompetertaarnet«, hvis Vindeltrappe førte op til den lange Sal. Var det ved Solopgang eller ved Middagstid, har man kunnet se Kongens Trompetere træde ud paa Vægtergangen under Spiret og blæse
 30 deres muntre Toner ud over Landskabet. Kirkegavlen med dens rige arkitektoniske og plastiske Udsmykning har især dengang, før Østfløjens Forhøjelse, gjort en herlig Virkning. Naar man saa var bøjet om Pynten, fangede det store Taarn især Opmærksomheden; og skulde Skipperen glemme at lægge bi udenfor Toldboden, skulde et skarpt Skud fra »den store Postei« nok bringe ham paa andre Tanker.

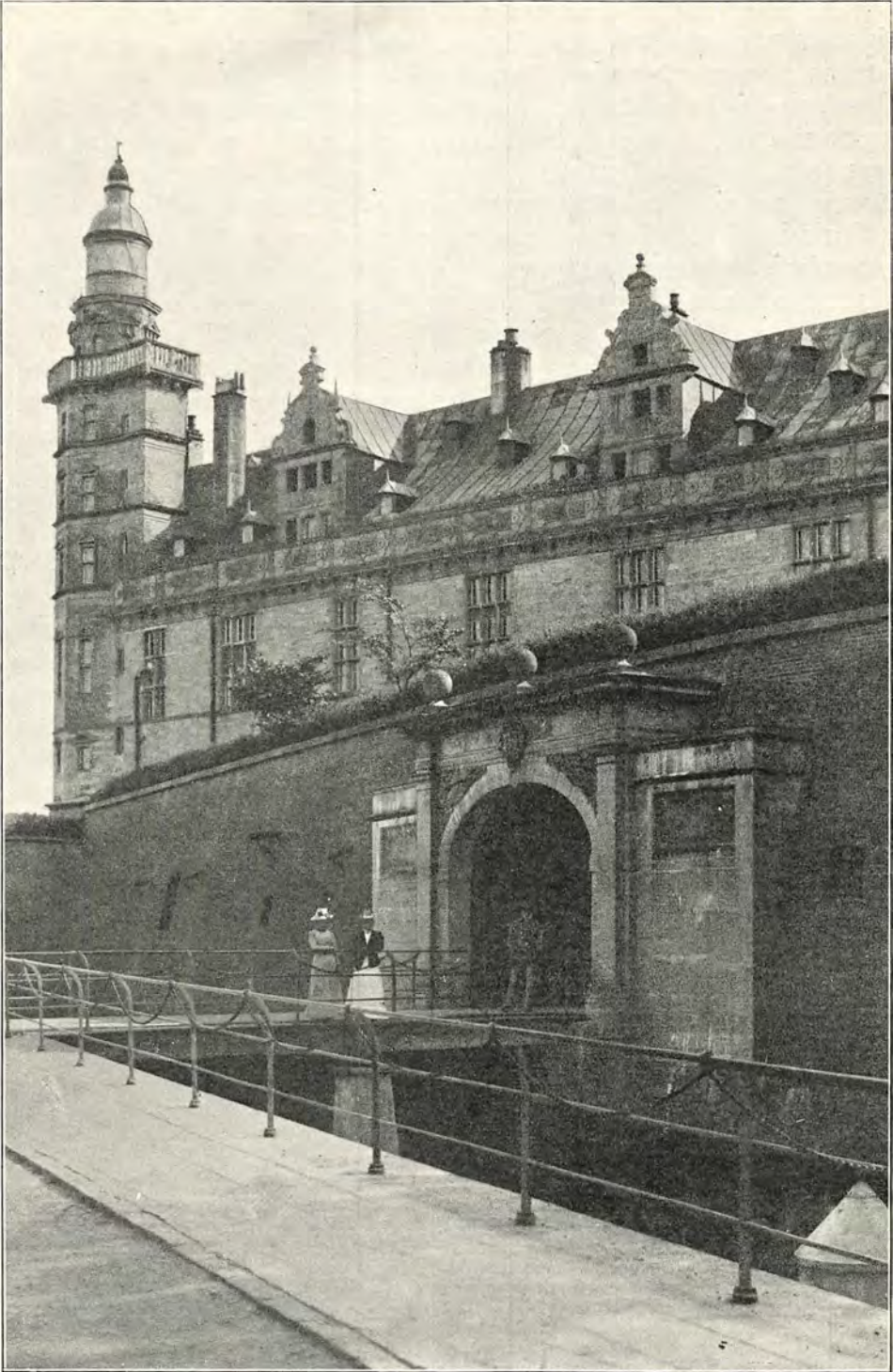
For den, der kom fra Landsiden, var Indtrykket ikke mindre imponerende; og Virkningen maa tillige have været overraskende, naar man, efter at have passeret den lange, mørke »Hvælving«,
 40 pludselig kom ud i Lyset og stod foran den smukke Slotsportal. *Slotsportalen* Medens Mørkeport har et barskt og fæstningsagtigt Ydre, er Slotsportalen lys og venlig; Karnappen ovenover giver den endog en Tone af det intime. De slanke korinthiske Søjler og de bagved optrukne Pilastre er korrekt tegnet efter Renæssancetidens archi-

tektoniske Regler, som var en Frugt af de banebrydende italienske Architekters — navnlig Vignolas — Studium af den antike Bygningskunst. Mester Gert van Groeningen har været godt hjemme i sine Søjleordener. I Nicherne er Slottets Betydning symboliseret ved de to Statuer af Neptun og Mercur. De nuværende Figurer stammer dog fra en senere Istandsættelse under Christian VI; de viser Baroktidens Former. De oprindelige Statuer maa vi tænke os mere i Slægt med de tre Figurer paa Kirkeportalen. Slotsgaarden var imponerende ved sin Størrelse; dens Fladerum er ca. 3000 m², medens Slotsgaarden paa Frederiksborg kun er ca. 1850 m². Og med det rigere Lys, som dengang faldt ind fra den aabne Østside, har de mange Sandstens Ornamenter ret kunnet gøre Virkning.

Ruminddelingen i Nordfløjen

Om Ruminddelingen og Værelsernes Anvendelse har vi kun ufuldstændige Efterretninger, da der ikke er bevaret noget Inventarium ældre end Aar 1600. Ved at sammenholde dette med forskellige Angivelser i Regnskaberne og Bygningskontrakterne er det dog muligt at gøre Rede for Ruminddelingen i dens Hovedtræk. I Nordfløjens Stueetage har Nr. 1—8 oprindeligt udgjort een stor Sal, hvori man vel tør se Ridderstuen; det tilstødende Rum 9—11 bliver da »Forstuen næst Ridderstuen«, som nævnes i Inventariet; i Forbindelse dermed staar et mindre tøndehvælvet Kammer (12).*) Vinduet, som giver Lys til 5 og 6, maa være af senere Dato. Paa den vestlige Side af Porten laa Lensmandens Værelser; men hvor langt hans Lejlighed strakte sig, kan ikke ses. Den nuværende Indretning stammer fra Midten af det 18de Aarhundrede. I Inventariet fra 1600 nævnes Slotsherrens Kammer-Forstue, »Skorstensammer« (altsaa med Kamin) og Drengeskammer. Endvidere Rustkammeret, Sengekammeret, Fogdens Kammer og Skriverstuen, som vistnok alt sammen maa søges i Nordfløjens Stueetage. Paa første Sal er Nr. 1—8 Kongens og Dronningens Værelser. De store Sale kaldes Kongens Kammer (8) og Dronningens Kammer; de mindre Værelser er Sengekammer og Forstuer. Nr. 10—11 var Kongens lille Kammer, Nr. 14 muligvis Læsekammeret, hvorfra den hemmelige Trappe førte op paa Vægtergangen. De øvrige Værelser (15—20) var bestemt for det danske og tyske Kancelli. At Trappen i Hjørnet førte op til Kancelliet, omtales i Regnskaberne. I øverste Etage var der over Kongeparrets Værelser en fyrstelig Gæstlejlighed, som i Inventariet kaldes Hertug Henrik af Brunsvigs og Hertuginde af Brunsvigs Kamre. To Aar efter Frederik II.s Død holdt hans ældste Datter Elisabeth Bryllup med Hertug Henrik, og det unge Par

*) Det er vist dette Kammer, som i Toldregnskabet for 1584 kaldes »det gamle Sølvkammer«. Senere var Sølvkammeret, som det synes, i Østfløjen.

Kronborg. Nordfløjen med Dronningetaarnet eller Fyrtaarnet
og den nyere Indkørsel til Mørke Port.

boede her i nogen Tid. Hvis Værelsernes Benyttelse har været ligesom paa 1ste Sal, har den saakaldte Parolsal (11) været Hertugens Kammer, medens Hertugindeus Kammer nu er opdelt i flere mindre Rum (2—7). Blandt de øvrige Værelser i dette Stokværk nævnes 2 Herregemakker over danske og tyske Kancelli; 5 men Kongen selv færdedes ogsaa her oppe. I det grønne Taarn havde han sit Drejerkammer, nærmest et Slags Raritetskabinet. I Christian IV.s Tid maa her have været en hel lille Lejlighed; i Inventariet nævnes Køkkenet paa det grønne Taarn, Kongens Kammer paa det grønne Taarn og Spisekammeret (d. v. s. Spise- 10 stuen) over Kongens Kammer.

I Vestfløjens Stueetage finder vi først Kongens store Køkken (2—5); gennem Gangen 1 kommer man ad en Trappe ned i den underjordiske Gang, som sætter Køkkenet i Forbindelse med Bryggerset og Bagerset under Hvælvingen, nu en Del af Kase- 15 matterne. Gangen 1 staar ogsaa i Forbindelse med en i Muren anlagt Vindeltrappe, som fører op til Værelserne i øverste Etage, hvorfra en anden Vindeltrappe gaar op til Taarnkamrene. (S. 283, Nr. 23). Fra 1ste Sal er der ingen Adgang til Vindeltrappen; derimod er der her en Udgang til Volden. Hele denne Anordning 20 tyder paa, at Trappen har været bestemt til Kongens private Brug, bl. a. for at Maden kunde bringes op direkte fra Køkkenet, naar Kongen vilde spise i det grønne Taarn. Det lille Køkken over Kongens Kammer har kun været til at holde Maden varm.*) I Stueetagen nævnes endvidere Fadeburet, Kongens Bagers og Borge- 25 stuen (10—12). Oprindeligt var der baade her og i Nr. 9 Bjælkeloft; men senere, under Frederik IV.s Krig med Carl XII, er begge Lokaler indrettet til et stort Bageri til Forsyning af Hæren i Skaane, og der er opført Hvælvinger under det gamle Bjælkeloft. For at støtte disse er der i Kælderen opmuret nogle spredte 30 firkantede Piller foruden de runde Piller, som bærer Kælderen gamle gotiske Hvælvinger. Bagerovnene, som ses tydeligt paa Thuras Plan i »Danske Vitruvius«, er nu tilmurede.

Paa 1ste Sal findes en Mængde Rum, om hvis Benyttelse der ikke kan oplyses meget; nogle af dem har været »Herrekamre«, 35 hvilket ses af en Regnskabspost fra 1580, hvor der tales om »den Vindeltrappe hos det store Køkken, som gaar op til de Herrekammere der ovenfor«. I Inventariet fra 1600 nævnes bl. a. Dronningen af Skotlands Hofmesterindes Kammer over Stegerset. I øverste Etage laa den fornemste Gæstlejlighed, nu inddelt i 40 mange smaa Rum (1—13). Her boede Frederik II.s Svigerforældre

*) I Toldregnskabet for 1578 kaldes Trappen »den lille Vindeltrappe, som K. Mait. for sig selv har ladet giøre fra Vægtergangen under Drejerkamret, gaar ned ud paa Volden«. Drejerkamret var altsaa det øverste Taarnkammer.

Hertug Ulrich og Hertuginde af Mecklenburg, naar de kom paa Besøg. I Inventariet har Lejligheden Navn efter Kong Jacob af Skotland. Frederik II.s næstældste Datter Anna ægtede, som bekendt, i 1589 Kong Jacob, senere Englands Konge, og efter Brylluppet, som stod i Oslo, kom Kongeparret til Kronborg, hvor de opholdt sig indtil Maj 1590 og overværede Prinsesse Elisabeths Bryllup med Hertug Henrik. I vor Tid har der her været Bolig for Kommandanten; men Værelserne er, i 1737, blevet forandrede, ikke blot ved Opsætning af nye Skillerum, men ogsaa derved, at der er indskudt et Loft i Højde med Vinduernes øverste Tversprosse for at formindske Værelsernes Højde, som var 9 Alen, og derved gøre dem lettere at opvarme. Tillige opnaaede man, at der kunde indrettes Kamre over det indskudte Loft; men disse Kamre har altsaa den Ejendommelighed, at Vinduerne sidder nede ved Gulvet. Resten af Etagen indtages af »den lille Sal«, i sin Tid en af Slottets Pragtsale, men nu berøvet enhver Prydelse, naar undtages den mægtig store Kamin paa Nordvæggen, som bærer Christian IV.s Navneciffer og altsaa er opsat efter Branden i 1629. I den lille Sal blev der sat Diske og Bænke samt en Skænk, omgivet med »Grinder«, endvidere et »Portal, Trompeterne skulle staa paa«, altsaa en Trompeterstol som i Riddersalen paa Frederiksborg. Salen har altsaa været brugt som Spisesal ved festlige Lejligheder.

En Gang, som gaar bag om Vindeltrappen, sætter den lille Sal i Forbindelse med den store eller lange Sal, i Sydfløjen, hvor Riddere og Fruer traadte Dansen. Salen er 96 Alen lang, ca. 20 Alen længere end Riddersalen paa Frederiksborg; den er ogsaa noget bredere end denne, men navnlig udmærker den sig ved den større Loftshøjde, ca 12 Alen.*) Af den oprindelige pragtfulde Udsmykning er der nu ikke det mindste tilbage. En Aarrække forløb, inden Salens Udstyrelse var færdig; det samme gælder om Kirken, og vi vil derfor opsætte Beskrivelsen til senere. I Sydfløjen, hvor Kirken optager næsten Halvdelen af 1ste og 2det Stokværk, er der desuden i hver Etage fire temmelig store Værelser, hvoraf i hvert Fald nogle — maaske alle — har været »Herregemakker«. Dette fremgaar af den paa S. 288 omtalte Kontrakt med Hans von Paeschen, hvori han paatager sig at lade gøre en Dør af huggen Sten for den Vindeltrappe, som gaar op til den store Sal, een for den lille Trappe, »som man gaar ind i den store Sal«, og endelig een mellem begge Trapper udi det underste Herregemak. Som tidligere omtalt, maa det antages at disse Gemakker tjente til Kvarter for de »Herremænd« eller »Krigsfolk af Adel«, som

*) Denne Højde har Salen dog først faaet efter Branden 1629.

sammen med Hageskytter og Bøsseskytter (Artillerister) udgjorde Kronborgs Besætning.

Østfløjen Østfløjen, som jo kun var i een Etage, var inddelt i mindre Rum, hvis Anvendelse kun til Dels kan bestemmes. Nærmest Nordfløjen laa, som det synes, Dronningens lille Køkken; længere 5
henne Badstuen og et Forværelse til denne, omdraget med grønt Klæde. Dronningens Drengeskammer og Sølvkammeret synes ogsaa at maatte søges her. Omtrent midt i Bygningen er der en hvælvet Gang, den saakaldte Poterne, som fortsætter sig ud under Volden til »Helsingborgs Ravelin«. 10

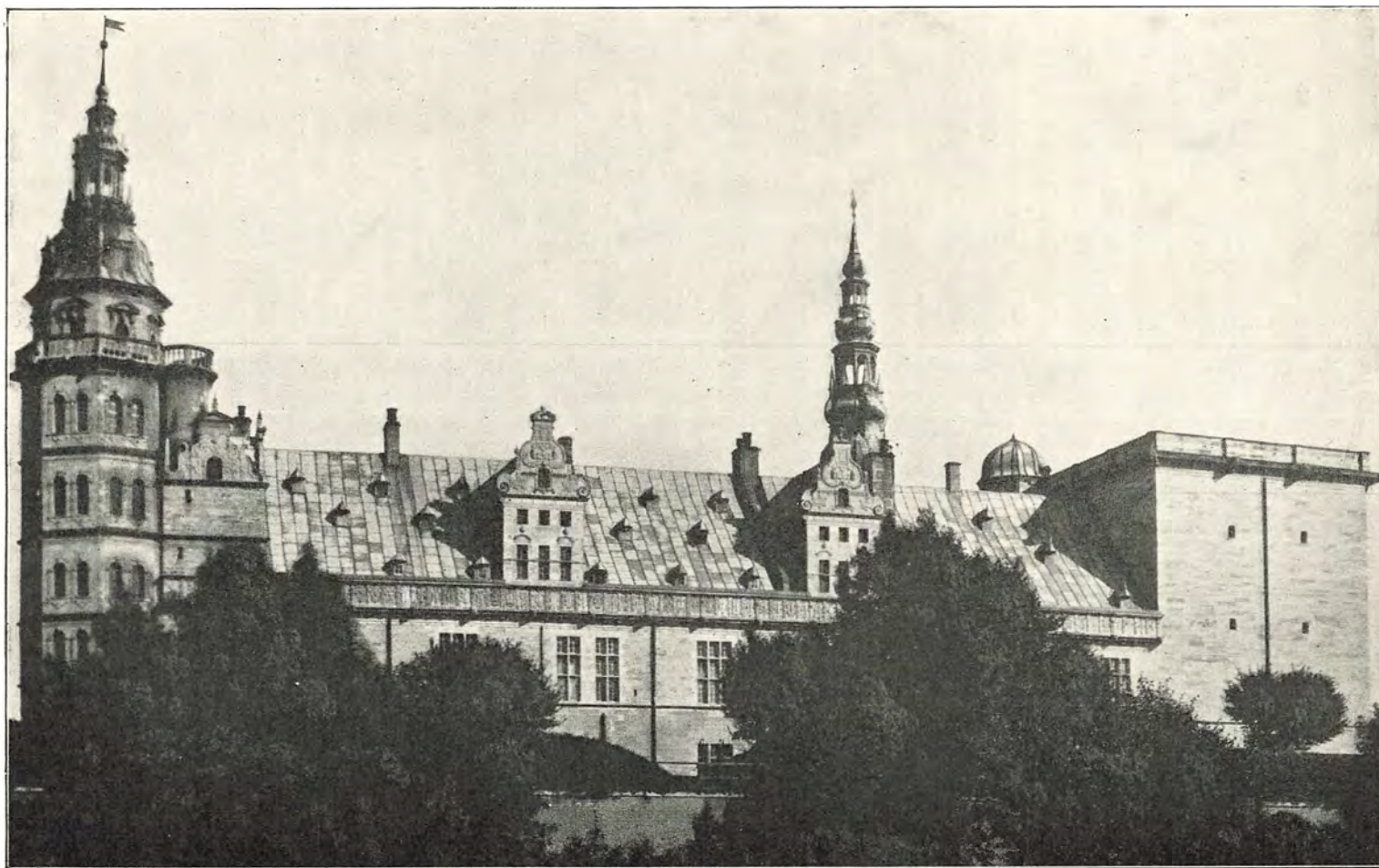
Anden Byggeperiode Med Aaret 1580 begynder Kronborgs anden Byggeperiode, og Udgifterne, som i 1579 var gaaet noget ned, er nu atter stigende. Den 4. Januar sluttede Lensmanden en Kontrakt med nogle af Murmestrene, som refereres saaledes i Toldregnskabet:

»Først skal begyndes paa den østre Gavlv paa Kirken fra det lille Pulverhus (Krudthus, formentlig Krudtmøllen paa Volden, se S. 284), og fremdeles paa Kirken der frem paa den store Sal nedentil fra Jorden op i den gamle Mur og under den nye Mur, og saa alt hen paa det store Taarn, derfra paa venstre Side af den lille Sal op under Taget, indtil Hjørnet under den grønne Karnap, kaldes Drejerkamret«. 20

»Item skal den gamle Mur udbrydes $\frac{1}{2}$ Alen ind saa dybt, at den skaanske hugne Mursten kan indmures, udi Højden trede Skift af den gamle Mur, i Længden overalt, og det fjerde Skift skal være en hel Alen ind i Muren, at kunne indskyde »bondsteene« af forskrevne huggen Sten.« 25

»End skal de udbryde paa det øverste Loft paa Muren 4 store Vinduer paa Muren saa vide og høje som Bygmesteren dem afvisendes vorder, der som Hertug Ulriks og Hertugindeus Kammer skal være.« 30

Dette Arbejde blev betalt samme Aar med 275 Daler. Man kan ikke sige, at Kontrakten udmærker sig ved Tydelighed. Den drejer sig aabenbart om de udvendige Facader af Syd- og Vestfløjen, som skulde beklædes med hugne Sten; men Udtrykket »fra Jorden op i den gamle Mur og under den nye Mur« lægger den Fortolkning nær, at det ikke var hele Muren, der fik en ny Beklædning, men kun dens nedre Del, saa højt som Ringmuren fra det gamle Krogen naaede. Spørgsmaalet bliver da, om den øvre Del af Muren allerede i Forvejen har haft Stenbeklædning, eller om Meningen blot er, at man vilde fortsætte med Arbejdet en anden Gang. Med »bondsteen« menes sikkert Bindere, som dannede Forband med den indre Mur. Den fortingede Betaling synes ikke stor; men man maa erindre, at der kun er Tale om Arbejdsløn; Stenene leverede Kongen selv fra Stengraven i Skaane. Det kan 35 40

Kronborg. Vestfløjen med Kongetaarnet eller Kommandanttaarnet til venstre og Telegraftaarnet til højre.

lige saa lidt oplyses, hvornaar Gaardfacaderne af Syd- og Vestfløjen har faaet deres Sandstensbeklædning; vi ved kun, at det hele Arbejde varede i 5—6 Aar, og at Nordfløjen var den sidste, som blev ombygget paa denne Maade.

Samtidig med at Facaderne saaledes fik et nyt og mere straalende Udseende, blev det bestemt, at Tagene, som hidtil havde været tækket med Emdur Tagsten, skulde omtækkes med Kobber.

*Tagene
tækkes med
Kobber*

Allerede i 1579 havde Kongens Faktor i Lübeck, Hans Rosenow, leveret en Del Kobber, men det var vistnok kun til at takke Spirene og til Vindfløjene. Men 18. Februar 1580 udstedte Kongen et aabent Brev om, at Hans Rosenow havde forpligtet sig til at levere 100 Skipund Kobber aarlig til Tagene paa Kronborg. Man var altsaa forberedt paa, at Arbejdet vilde strække sig over flere Aar. Det er betegnende for den Tids Statshusholdning, at Kongen i et Brev til Christoffer Valkendorf af 15. Maj befaler ham at betale Kobberet med Korn, Smør og andre Varer. Valkendorf, som ikke har større Forraad af disse Ting, foreslaar at betale med nogle Penge, som Kongen havde til gode i Danzig; men Kongen kan ikke undvære disse Penge og anmoder Rentemesteren om at gøre Udvej, som han bedst kan.

Det er tidligere antydnet, at man næppe kan sætte den store Ombygning i 1580—85 i Forbindelse med den Omstændighed, at Frederik II i 1577 fik en ny Bygmester fra Nederlandene. Hans van Paeschen var jo ogsaa en Nederländer, tilmed vistnok fra samme Landsdel, fra Flandern. Slottet kunde heller ikke ved Ombygningen blive mere hollandsk, end det var i Forvejen. De røde Mursten, vekslende med Baand af hvide Sandsten er jo netop en ægte nederlandsk Bygningsmaade. Frederik II har snarere faaet Idéen paa sine Rejser i Tyskland, særlig ved Besøg hos Svogeren, Kurfyrst August af Sachsen. Her er Sandstenen jo et almindeligt Byggeemne. I vort flade Land er et Slot som Kronborg en usædvanlig Fremtoning; fra denne Periode kan vi kun nævne Audienshuset paa Frederiksborg. Men det maa dog fremhæves, at Stenen jo var indenlandsk og Transporten fra Skaane ikke lang. Ogsaa de andre Stensorter, som er anvendt paa Kronborg, er næsten alle indenlandske. Riget — eller Rigerne — var jo meget større dengang. Fra Elben til Nordkap, fra Vesterhavet til Gulland lød man Kongens Bud, og det er altsaa i sin Orden, at der paa Kronborg er anvendt saa vel norske Stenarter som Gullandsk Kalksten og Sandsten. Kun naar der var Tale om Alabast og »Tutsten«, maatte man gaa til Udlandet.

At Tagene blev tækkede med Kobber, var vel nærmest af praktiske Hensyn. Det var nemlig vanskeligt at holde Tagene tætte, da Tagstenene blev rusket løse i Stormvejr. Derved tog Træværket

Skade; vi hører saaledes, at Bjælkerne i »det Hus, vi have vor Værelse udi« (Nordfløjen), i 1584 var raadnede i Enderne, saa at de maatte udtages og andre Bjælker indlægges. Kobbertag er den bedste og varigste Slags Tag og tillige den smukkeste, især naar
5 Kobberet med Tiden har faaet den irgrønne Patina.

Medens Syd- og Vestfløjen saaledes blev skalmuret med hugne Sten, er Forholdet anderledes ved Østfløjen. Her er Stenbeklædningen i Forband med Murstenene, som sidder bagved, og Muren er altsaa bygget paa een Gang med Undtagelse af den Del af den
10 ydre Mur, som stammer fra Krogens Ringmur. Det underste Stokværk af Gaardfacaden var ganske vist bygget i 1575; men den særlige Stil, hvori denne Mur er holdt, medførte, at den fra først af maatte være helt af Sandsten; de to øverste Stokværk er først bygget i 1581, da det var bestemt, at hele Slottet skulde beklædes
15 med hugne Sten.

*Østfløjen
forhøjes*

Man begyndte med at lade Valentin Graver »oprense« Kælderen og grave saa dybt, at der kunde lægges et solidt Fundament. Den lave Terrassefløj var jo ikke beregnet paa at bære saa højt et Hus og havde derfor kun svage Fundamenter. Muren var heller ikke
20 ret tyk, og maatte derfor ogsaa i de øvre Etager gøres meget tyndere end i Slottets andre Fløje. Tykkelsen er dog over en Alen, og der er for saa vidt ikke noget i Vejen med Stabiliteten. Man kunde have forstærket Muren for neden; men da Fløjens indvendige Bredde kun er lidt over 6 Alen, var denne Udvej ikke
25 tillokkende.

De to paabyggede Etager indeholdt hver et eneste langt Galeri, der betegnes som »den Gang ved Kirken, som Dronningen gaar fra hendes Gemak«, og i øverste Etage »Dronningens Gang ved den store Sal«. Formaalet var, som tidligere forklaret, at tilfreds-
30 stille Dronningens Ønske om at kunne gaa fra sine Værelser i Nordfløjen over til Kirken og Riddersalen, uden at komme ud i Regn og Slud. Det øverste Galeri blev paa den Tid, da det ofte nævnte Inventarium blev optaget, benyttet som et stort Pulterkammer og var fyldt med »Contorer« (Skrivechatoller), »Tresurer« (Skabe), Stole og »Skiver« (Borde) med deres Skivedækkener, røde Fløjls og blaa Bliants Himle med Kapper og Rygstykker, Puder, Dynner og meget mere, som egentlig hørte hjemme paa Slottets forskellige Værelser. Jesper Snedker, som fra 29. Januar 1586 blev ansat som Opsynsmand over Slottets Inventar, har her
40 kunnet efterse og reparere Møblerne. Der var ogsaa Malerier, mest Contrafeier af den kongelige Familie og dens nærmeste Slægt.

I 1582 blev der 29. Marts handlet med Dønnikeren Hans Wyntrauch om at dønnike »under Dronningens eget Køkken under

i det nye Hus, sammeledes i det lille Kammer næst op til, udenfor Badstuen«; og 4de Pintsedag blev der sluttet Kontrakt med ham om at dønnike »det ganske nye Hus under Loftet, fra Dronningens Kammer og til Kirken«. Ogsaa Mikkel Maler var i fuld Virksomhed med at male Træværket; bl. a. malede han 14 Vindueskarmer, d.v.s. 5 samtlige Vinduer i mellemste Etage, saa at Dronningen har kunnet benytte Gangen den følgende Vinter.

I det samme Aar hører vi for første Gang om Kvistene. Mikkel *Kvistene* Maler fik Betaling for at have anstrøget, forgyldt og stafferet 15 Stænger og 15 Vaabenfløje paa de 15 »Tagvinduer«, for hver Stang og Fløj 4 Daler. Kronborg har i alt 20 Gavlkviste; een af Fløjene har altsaa paa denne Tid ikke haft Kviste, og det lader sig paavise, at det var Østfløjen.

Fra denne Tid har vi nemlig det første bevarede Billede af Kron- *Braunius'* *Billedværk* borg. I Köln blev der i disse Aar udgivet et stort Værk, Braunius's 15 »Civitates orbis terrarum« (Verdens Byer) med Prospekter og korte Beskrivelser af en Mængde Byer i hele Europa. I 3dje Bind er der et Kort over Danmark, dateret 1585, et af Hveen med Billeder af Uranieborg fra 1586 og et Billede af Helsingør og dets Omegn, som maa være fra samme Tid, 1585 eller 86. Det betegnes 20 som en nøjagtig Aftegning af det danske Stræde Øresund; men det er et Fugleperspektiv, og da man dengang ikke kunde tage Billeder fra Luften, er det blevet et Fantasibillede, som er næsten uden Værdi som historisk Dokument. Saavel Landskabet som Byen og Slottet er stærkt fortegnet; Slottet er vendt helt omkring, saa at 25 det store Taarn er kommet til at ligge paa Pynten. I et Hjørne for nedent er der et særskilt Billede af Kronborg; men det er i alle Enkeltheder saa unøjagtigt, for ikke at sige urigtigt, at man maa være meget forsigtig med at benytte det som historisk Kilde. Af mere Værdi er Teksten, som antages at stamme fra Statholderen 30 i Hertugdømmerne Henrik Rantzau, hvis Søn, den vidtberejste Gert Rantzau, i 1584 afløste Johan Taube som Lensmand paa Kronborg. Indholdet er dog nærmest en Lovprisning af Slottets Pragt og Skønhed, hvortil slutter sig en Gengivelse af Tyge Brahes latinske Indskrift paa Bastionen og to andre latinske Digte, som 35 skyldes »den Rantzauske Muse«.

Der findes imidlertid en anden Udgave af dette Værk, som er trykt i Amsterdam (uden Aarstal). Den omfatter kun Nordeuropa og har Titelen »Theatrum præcipuarum urbium positaram ad Septentrionalem Europæ Plagam« (Skueplads af Nordeuropas for- 40 nemste Byer). Det er denne Udgave, der sædvanlig citeres som Braunius's »Theatrum urbium«. Her findes ikke blot det ovenfor nævnte Fugleperspektiv, men ogsaa et andet Prospekt af Slottet og Byen, taget fra Søen. Dette Prospekt, hvor man ser Slottet inden

det var helt færdigt, omtrent ved Aar 1582, er langt bedre end Fugleperspektivet. Udgiveren har rimeligvis faaet Tegningen gennem Henrik Rantzau. Den har en latinsk Paaskrift: »Donabat huic operi Hieronymus Scholeus« (skænket til dette Værk af H. Scholeus); men det kan godt være et af de mange Pseudonymer, hvorunder Henrik Rantzau plejede at skjule sig, naar han optraadte som Forfatter. Det som giver Prospektet en særlig Værdi, er at det kan bevises, at det er udført efter en Tegning af Frederik II.s Hofmaler Hans Knieper, hvoraf det meste er bevaret, dog ikke den Del, hvor Kronborg var afbildet. Denne smukt udførte Tegning, som er signeret »H. Knibber«, blev for nogle Aar siden funden i Helsingborg; nu er den i Nationalmuseets Arkiv. Overensstemmelsen mellem den bevarede Del af Tegningen og Billedet hos Braunius er fuldstændig, saa at man tør gaa ud fra, at ogsaa Kronborg er rigtig gengivet efter Kniepers Tegning. Denne gør helt igennem Indtryk af at være udført paa Stedet og Prospektet bliver saaledes et vigtigt Dokument.

For at gøre denne Tegning er Knieper sejlet ud i en Baad og har lagt sig uden for Havnen, saaledes at Slottet ses fra det sydøstlige Hjørne. Syd- og Østfløjen er derfor særlig tydelige. Østfløjen har ingen Kviste; derimod ser man omtrent paa Midten et lille Spir, som over en Karnap, og helt henne ved Nordfløjen en lille paabygget Etage, som senere maa være nedtaget. Vægtergangen synes at mangle. Ogsaa om det store Taarn giver Billedet vigtige Oplysninger. Taarnet har en Overbygning, som gør det betydelig højere end det nu er; men Spiret, som man ser paa senere Billeder, var endnu ikke opført. Paa de fire Hjørner af Overdelen staar der Statuer, som holder Faner, ligesom paa det af Christian IV opførte »Kæmpetaarn« paa Koldinghus. Overhovedet ser man guldglimtende Vindfløje overalt, hvor det er muligt at anbringe saadanne, paa Karnaptaarnene, Trappetaarnene og Kvistene. Spirene paa Dronningetaarnet og Trappetaarnet ved Nordfløjen afsluttes med Taarnhatte af et noget middelalderligt Udseende. De maa stamme fra Hans van Paeschens Ombygning, men kan jo gaa tilbage til Traditioner fra det gamle Krogen. Som foran paavist, var Ombygningen af denne Del af Nordfløjen ikke saa omfattende som af Slottets andre Dele.

I Teksten til Braunius' Værk omtales som en af Slottets største Kostbarheder et Springvand af Sølv, delvis forgyldt, som stod i Dronningens eget Kammer. Ogsaa i Dronningens Køkken var der en forgyldt Post med en Kumme af Messing.

I 1582 var Kirken saa vidt færdig, at den kunde indvies og tages i Brug. Den havde faaet Orgel, Prædikestol og Stolestader, alt malet og stafferet af Mikkal Maler. Loftet bæres af 8 store toskan-

*Kirken
indvies*

ske Søjler af »Marmorsten«, d. v. s. Kalksten, som Gert Fadder i 1578 havde ladet bryde paa Gulland. Altertavlen var malet af Hans Knieper. Senere blev der dog gjort store Forandringer i Kirken, hvorved den bl. a. fik en ny Altertavle, den som endnu findes der. Indvielsen fandt Sted Paaskedag den 15. April med »herlige Ceremonier«, som Præsten Niels Heldvad (Helvaderus) siger i sin »Sylva chronologica«. Da Gudstjenesten skulde begynde, blev der, samtidig med at Klokkerne ringede, afskudt 12 Kartover og mange »Frydeskud«. Kongen lod ogsaa en Pung med 300 Daler sætte paa Alteret, for at Slotspræsten, Hr. Johan Homann, kunde uddele dem til de fattige.

I August modtog Kongen paa Kronborg et engelsk Gesandtskab, som overbragte ham Hosebaandsordenen. I den Anledning var der i Forvejen skrevet til Johan Taube om at gøre ryddeligt øverst paa det store Taarn, hvor Skytset er staaende, saa at ingen Hinder skulde være, om Kongen blev til Sinds at lade Skytset afskyde. Tillige faar Lensmanden Paalæg om at gøre sig den yderste Flid, for at den lille Sal paa Slottet kan blive aldeles færdiggjort. Det var jo Spisesalen, og her har Kongen holdt Taffel for Gesandterne efter Audiensen.

Paa denne Tid var Kongen meget vred paa Hans van Paeschen, da han mente at have opdaget, at denne »tilforn da han var Bygmester her paa Kronborg, har med den Bygning, som han her anrettet har, bevist sig meget utro, og samme Bygning Dag for Dag jo mere og mere befindes falsk og utilbørlig, saa vi derover er foraarsaget at lade igjen annamme og antage nogen Ejendom her i vor Kjøbstad Helsingør, som vi tilforn hannem givet haver, formodendes hos hannem anden Utroskab«. Idet Kongen 22. Oktober 1581 skriver dette til Lensmanden paa Baahus, paalægger han ham at passe paa, at Hans van Paeschen ikke rømmer af Landet, naar han faar at vide, at hans Utroskab er opdaget. Henrik Gyldenstjerne skal derfor enten tage nøjagtig Borgen af ham, at han bliver tilstede, eller holde ham i sikker Forvaring. Det er ikke rigtig klart, om Manglerne havde vist sig paa selve Slottets Bygninger, eller om det var Fæstningsmuren, der ikke kunde staa for Storm og Højvande. Det sidste er det sandsynligste; thi i Efteraaret 1582 hører vi, at Stormen havde gjort stor Skade paa Fæstningsværkerne. Christoffer Valkendorf blev da sendt til Kronborg for at tage Syn over Skaden, og efter at Kongen havde faaet hans Beretning, blev han mildere stemt overfor den utro Bygmester. Den 24. Oktober skriver han fra Koldinghus til Christoffer Valkendorf, at eftersom han forfarer, at det ikke haver saa meget paa sig, som ment var, det Vandet skal have udrevet af Voldstedet paa Kronborg, har han naadigst betænkt sig om Mester Hans Bygmester;

*Kongens
Misfornøjelse
med Hans
van Paeschen*

og skønt Kongen vel kunde have Aarsag til at straffe ham for hans Forsømmelse, er han nu naadigst tilfreds, at han maa komme løs paa en tilbørlig Orfred og Forskrivning.

I Aarene 1581—82 paatog Anthonis van Opbergen sig to større
 5 Arbejder for Kongen ifølge særlige Kontrakter, som omtales i
 Toldregnskaberne, uden at det er muligt at se, hvori Arbejdet
 bestod. I 1581 fortingede Kongen med ham om noget Arbejde,
 hvorfor han skulde have 1500 Daler, naar det var færdigt. Heraf
 fik han de 500 Daler samme Aar og næste Aar 1. Maj og 12. Juni
 10 hver Gang 500 Daler. Den anden Kontrakt er fra 1582 og drejede
 sig om at fuldføre noget paabegyndt Arbejde paa Kronborg for
 2400 Daler, hvoraf 1400 blev udbetalt i samme Aar, 600 i 1583
 og Resten 400 Daler i 1584. Det første Arbejde kan maaske, som
 Friis mener, være Forhøjelsen af Østfløjen; det andet kan derimod
 15 ikke høre herhen, da Østfløjen i 1582 allerede var under Malerens
 og Dønnikerens Behandling. Det drejer sig snarere om Arbejde
 udenfor Slottet, hvor der bestandig var meget at gøre, ikke blot
 med Forstærkning af Volden og Bastionerne, men ogsaa med Op-
 førelse af Lysthuse paa Volden. Et Lysthus blev bygget paa »Rid-
 20 derposteien«, en ny Bastion, som i 1583 blev opført Syd for Slottet;
 et andet stod paa den store Runddel norden for Slottet, d. v. s.
 ovenover Indgangsporten, som jo dengang var i den nordvestlige
 Bastion. Man kan endnu, naar man gaar igennem Kassematterne,
 i Vagtstuen ved Siden af den gamle Port se Rester af en Vindel-
 25 trappe, som har gaaet op paa Volden. Her har Lysthuset ligget.
 Nu er der ingen Spor tilbage, men det ses meget tydeligt paa Isaac
 Isaacsz' store Maleri i Søfartsmuseet, en allegorisk Fremstilling af
 Øresund, hvor Slottet ses i Baggrunden. Det har været en temmelig
 stor Bygning med Renæssancegavle og Trappetaarn. Det er for-
 30 bundet med Slottet ved en Mur, som slutter til der, hvor en Dør
 fører fra Vestfløjens 1ste Sal ud paa Volden (S. 302). Der har her
 uden Tvivl været en overdækket Gang, som gjorde det muligt for
 Dronningen og hendes Kammerfruer at gaa ud til Lysthuset, selv
 om Vejret var mindre gunstigt.

Lysthuse

I Aaret 1584 var det Mester Anthonis' Tur til at erfare, at Kon-
 35 gen ikke var til at spøge med. Johan Taube havde i Januar for-
 tinget med fire Murmestre om at afbryde Muren paa Nordfløjen,
 saa at den derefter kunde med huggen Sten formures ligesom de
 andre Fløje. Men i April meldte Niels Kaas og Christoffer Valken-
 40 dorf til Kongen, at Bygmesteren havde ladet meste Parten af
 Muren nedtage. Kongen var dengang paa Haderslevhus og sender
 derfra 7. April et Brev, hvori han truer Mester Anthonis med sin
 højeste Unaade. Det var aldeles ikke Mening, at Muren skulde
 nedbrydes, men kun at der skulde udtages saa meget, at den hugne

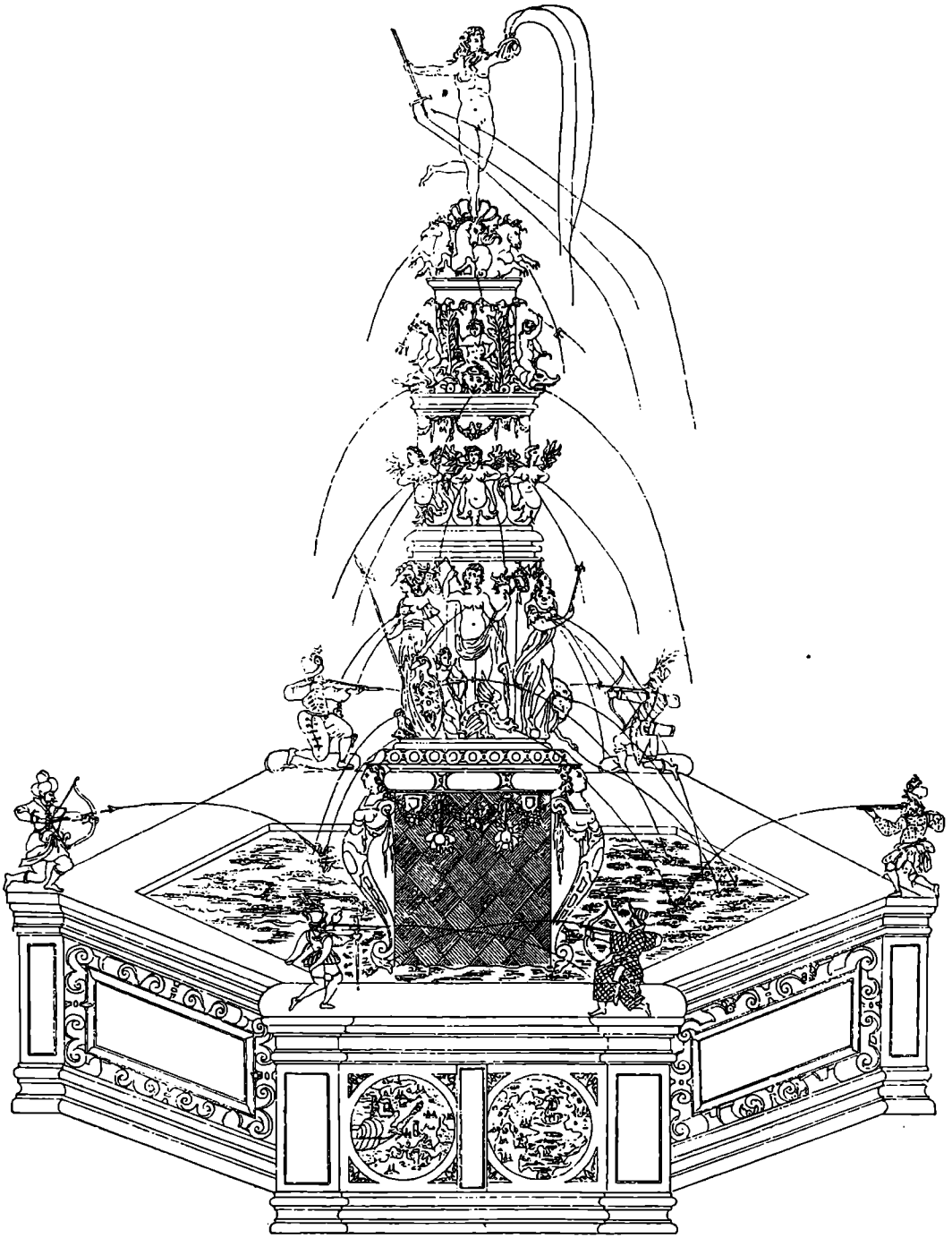
*Nordfløjen
 ombygges*

Sten kunde indmures. Kongen mærker godt, at Bygmesteren har gjort dette for at forlænge og forhale Arbejdet, »at Du kunde bekomme des flere Pendinge«. Kongen har ogsaa erfaret, at Mester Anthonis undertiden een eller to ganske Dage bliver neder i Byen og ikke opkommer at have Tilsyn med Bygningen og Arbejds- 5 folket. Han foreholder ham alvorlig at have Bygningen færdig i denne Sommer, saafremt han kerer sig om Kongens Naade eller Unaade.

Helt færdigt blev Fløjen dog ikke dette Aar, hvad man kan se af de Aarstal, som findes paa Bygningen. Over Trappetaarnets 10 Portal staar 1584; men paa Fløjens Gavle staar 1585, og ligesaa paa Kælderhalsens Fronton og foroven paa Dronningetaarnet. Der var ogsaa en Del Reparationer og Forandringer i Kongeparrets Værelser. I Kongens Gemak, hvor der var tavlet Træloft, blev dette forsigtigt nedtaget, mens der blev indlagt nye Bjælker i Stedet for 15 dem, der var raadnede i Enderne. I Dronningens Kammer havde Loftet hidtil været dønniket; men nu blev de gipsede Bjælker og Deler taget ned og andre Bjælker indlagt, som var bekvemme til at der kunde opsættes Træloft ligesom i Kongens Kammer.

Hermed er Kronborgs egentlige Bygningshistorie afsluttet; men 20 vi har endnu at omtale to store og kostbare Arbejder, som særlig vakte Samtidens Beundring, nemlig Springvandet i Slotsgaarden og Tapeterne. Springvandet var allerede i 1576 blevet bestilt hos en Broncestøber i Nürnberg, Georg Labenwolf; men Arbejdet varede mange Aar og kostede store Summer. Omsider kom Laben- 25 wolf selv i 1583 til Helsingør for at opstille Brøndværket, hvortil Kongens Stenhuggere havde forfærdiget en sekskantet Kumme af Tutsten. Brønden blev smykket med 36 Figurer af Bronze. Paa hvert Hjørne af Kummen knælede en Skytte, som rettede sit Vaaben mod den høje Stensøjle midt i Bassinet. De 3 var Bueskytter 30 i østerlandske Dragter; de andre var fremstillet som Hageskytter af forskellige europæiske Nationer. Søjlen hævede sig i 4 Afsæt, som alle var smykket med mythologiske Figurer. Øverst stod Havguden med sit Forspand af Havheste; men det mærkelige ved denne Gruppe var, at den ved Vandets Tryk var i stadig om- 35 drejende Bevægelse.

Alle disse Figurer var udført af en talentfuld nederlandsk Billedhugger Johan Gregorius van der Schardt fra Nijmegen, som havde tilbragt flere Aar i Italien og vundet stor Anseelse. Han kom selv til Helsingør og ledede Støbningen, som uden Tvivl fandt 40 Sted paa »Gethuset« i Kongensgade i Helsingør. Van der Schardt, som i Toldregnskaberne kaldes Mester Hans Billedstøber eller M. Johan Gregorii Billedsnider, udførte ogsaa i 1578 to Buster i Malm af Frederik II og Dronning Sophie. De gik til Grunde ved Branden

Springvandet i Kronborg Slotsgaard.

i 1629; men det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg har for nogle Aar siden erhvervet en Buste af brændt Ler, som er en Gentagelse af den Model, hvorefter Kongens »Contrafei« blev støbt, eller maaske snarere et Forarbejde dertil. Det er et fortrinligt Arbejde, som giver et levende Billede af Kongens Udseende i hans Manddomsalder. Trækkene vidner om Kongens oprindelig kraftige og livsglade Natur, men tillige om Modgang og Skuffelser, maaske ogsaa om Følgerne af den umaadeholdne Livsførelse, som hører Tiden til.

De mange udenlandske Haandværkere, som i disse Aar arbejdede i Helsingør, har givet Byens Liv et broget og fremmedartet Præg. Men den mest mærkelige af de Virksomheder, som fremkaldtes af Kronborgs Opførelse, var vel nok Tapetvæveriet. Det var en Kunst, som især blomstrede i Nederlandene, og derfra kom al den Silke og flamsk Garn, som blev brugt. Men ogsaa Haandværkerne maatte hentes derfra. I 1577 ankom Maleren Hans Knieper selv anden og Tapetmageren Anthonius de Corte selv tiende med sine Svende til Helsingør. Hans Knieper skulde male de »Patroner«, hvorefter Tapeterne skulde væves. Tillige blev han ansat som kongelig Maler med en aarlig Løn af 100 Daler og en Hofklædning. I denne Egenskab malede han adskillige Portrætter af Kongefamiliens Medlemmer, som til Dels blev sendt som Gaver til Slægtninge i Udlandet. Et legemsstort Portræt af Frederik II er for nogle Aar siden fra Kassel kommet tilbage til Danmark og findes nu i Frederiksborgmuseet. Det er dygtigt malet, men kan som Menneskeskildring ikke maale sig med v. d. Schardts Buste. Hans Knieper fik særskilt Betaling for disse Billeder saa vel som for Patronerne og desuden fri Bolig, saa længe han arbejdede paa disse.

Da Tapetmageren døde faa Maaneder efter sin Ankomst til Helsingør, blev Hans Knieper 9. April 1578 sat til at forestaa hele Tapetvæveriet. Straks efter rejste han til Nederlandene for at antage flere Vævere og kom tilbage med 7 Svende, hvoraf de 5 havde Kone og Børn med. Først blev der fremstillet en Række Tapeter med bibelske Emner, formodentlig til Ophængning i de kongelige Værelser. Men mest berømt blev den lange Række af Tapeter, som i 1581 og følgende Aar blev udført til den lange Sal. De forestillede alle de danske Konger, begyndende med Kong Dan og de andre Sagnkonger, som Saxo opregner; man naaede derved til et Antal af 111. De allerfleste Portrætter var selvfølgelig Fantasi-billeder; kun ved de Oldenborgske Konger kan der være Tale om Portrætlighed. De fleste af Tapeterne er i Tidens Løb gaaet til Grunde ved at man flyttede rundt med dem fra det ene Slot til det andet; men 14 er dog bevarede og findes nu i Nationalmuseet.

Mellem disse findes heldigvis de, som fremstiller de Oldenborgske Konger, de eneste, som har nogen historisk Værdi. Særlig interessant er det Tapet, hvor Frederik II selv er fremstillet sammen med sin Søn Hertug Christian, ikke blot for Portræternes Skyld, men navnlig fordi Knieper i Baggrunden har anbragt Billeder af Kronborg og Frederiksborg, naturligvis det ældre, som var en Ombygning af Herluf Trolles Hillerødsholm.

Kronborg ses her, som det saa ud omkring 1585, da det var

Frederik II. Buste af v. d. Schardt.

færdigt. Synspunktet er omtrent det samme som paa det foran
 10 omtalte Billede hos Braunius fra 1582. Det er altsaa navnlig Øst-
 og Sydfløjen, der træder tydelig frem. Østfløjen har nu faaet Kviste
 ligesom de andre Fløje, og Vægtergangen ses paa begge Fløje ind-
 til det store Taarn. Dette bærer et Spir bestaaende af en nedre
 kuppelformet Del og en slank Spids. Det syner ikke saa højt som
 15 paa Billeder fra Christian IV.s Tid, f. Eks. Isaac Isaacsz' store
 Maleri; det kommer maaske af, at det ikke var færdigt, saa at
 Knieper ikke har kunnet tegne det efter Naturen.

Paa Billedet ser man ogsaa den store »Lappesten«, som Frede-
 rik II i 1577 lod slæbe fra Lappegrunden til Kronborg, og som af
 20 Samtiden blev betragtet som een af Slottets største Mærkværdig-

Lappesten heder. Der blev bygget en stor Sluffe til Transporten, og Arbejdet var meget besværligt. I 3 Aar laa Stenen uden for Slottet; først i 1580 blev Arbejdet genoptaget og Stenen henlagt der, hvor den ses paa Tapetet, ved Foden af den sydøstlige Bastion. Der blev indhugget en latinsk Inskription paa Stenen, som i Teksten til Braunius' Billedværk gengives saaledes: »Anno 1577 Fridericus 2, Daniæ Rex, curavit hoc saxum a primo suo loco, ubi vicissim alius subrogatus est lapis, ad hoc devolvi locum« (Aar 1577 lod Frederik II, Danmarks Konge, denne Sten flytte til dette Sted fra dens første Plads, hvor en anden Sten blev lagt i Stedet). I 1597 lod Christian IV Stenen sønderslaa af 6 Stenhuggersvende, efter Sigende for at bruge Materialet til en Bro ved Frederiksborg.

*Bygnings-
arbejdets
Afslutning* 1585 er det sidste Aarstal, som kan læses paa Kronborgs Bygninger, og i dette Aar er altsaa Slottet blevet færdigt i sin nye Skikkelse. Det samme viser Toldregnskaberne; den 16. Oktober 1584 havde Kongen paa Kronborg sluttet en Akkord med Anthonis van Opbergen om for en rund Sum af 6000 Daler at fuldføre alt, hvad der endnu stod tilbage at mure og dønnike udvendig og indvendig paa Husene, Taarnene, Volden, Bastionerne og Hvælvingerne (Kasematterne). Arbejdet skulde senest være færdigt til St. Hansdag 1585. De 1000 Daler blev udbetalt i 1584 med et Tillæg af 50 Daler, og de øvrige 5000 Daler det følgende Aar indtil 16. November, da Bygmesteren blev aftakket. Kongen forærede ham 25 Rosenobler (100 Daler), et Tegn paa, at hans Misstemning nu var forsvundet, og at han var tilfreds med Mester Anthonis' Arbejde.

*Den nye
Altartavle* Efter Bygmesterens Bortrejse blev der endnu arbejdet paa Kirkens indre Udsmykning; man har Indtryk af, at den fik et helt nyt Inventar. Jesper Snedker arbejdede, assisteret af flere Billedsnidere, lige til Sommeren 1587, hvorefter Malerne tog fat. Kirken fik ogsaa en ny Altartavle i Stedet for den, som Hans Knieper havde malet i 1582. Den nye Tavle blev udført i Marmor og Alabast — Sidefløjene er dog af Træ — af Billedhuggeren Thomas Frandsen, vistnok en Nederlænder. Han skulde arbejde efter en Patron, som blev ham leveret; hvem der havde malet Patronen, meldes ikke; men der kan vel ikke godt være Tale om andre end Hans Knieper. Thomas Frandsen har altsaa ikke Æren for Kompositionen, men kun for Udførelsen, som viser megen haandværksmæssig Dygtighed. Hovedbilledet forestiller Korsfæstelsen.

Den Skildring af Kronborg, som er givet i det foregaaende, er af Pladshensyn væsentlig begrænset til det rent bygningshistoriske, som det synes mest paatrængende at faa Rede faa. Der er ogsaa lejlighedsvis gjort opmærksom paa, hvorfra de Elementer stammer, som betinger Slottets Bygningsstil. Men en egentlig kunst-

historisk Behandling af Kronborg har ikke kunnet gives indenfor den for dette Værk fastlagte Ramme. Kronborg hører til et kunsthistorisk Omraade, som strækker sig fra Antwerpen til Danzig og Königsberg, fra Heidelberg til Stockholm. Inden for dette Omraade indtager Slottet en af de første, maaske den allerførste Plads. For at bestemme dets Stilling rigtig kræves der et omfattende kunsthistorisk Studium. Forhaabentlig kan der snart ventes en saadan dybtgaaende og udtømmende Skildring fra en anden Haand.

KRONBORGS SENERE HISTORIE

I det følgende skal der meddeles nogle Træk af Kronborgs Historie, for saa vidt de har haft Indflydelse paa Slottets Udseende og Fæstningsværkernes Form. Den første Begivenhed, som fik en indgribende Betydning, var den ulykkelige Brand i 1629. Den udbrød den 24. September om Aftenen mellem Kl. 10 og 11 paa det store Taarn. Af Helsingørs Tingbøger kan man se, hvad der under Forhørene fremkom om Brandens Aarsag. De skyldige var Murmesteren Bastian Kroll og Stenhuggeren Mouritz Otte, som om Eftermiddagen havde smeltet Bly oppe i Taarnet for at indstøbe Jernankere i Muren. Bastian rømte bort samme Nat, men Mouritz Otte blev sat fast. I Forhøret paastod han, at han hele Tiden havde staaet ude paa Stillingen, og at Bastian havde baaret det smeltede Bly ud til ham; han havde ogsaa set, at Bastian havde slukket Kulilden med 2 Spande Vand. Om han blev dømt eller frikendt, kan ikke oplyses.

*Branden
1629*

Om Ødelæggelsens Omfang erfarer vi af en samtidig Optegnelse, at »det opbrændte alt sammen«. Den svenske Resident Johan Fegræus fortæller ligeledes i et Brev af 26. September, at Slottet blev »helt och hållit i grundh förbrändt«. Fru Kirsten laa i Barselseng med sin nyfødte yngste Datter og havde flere af sine andre Børn hos sig. De blev »medh stor mödha« bragt ned i Byen og derfra til Frederiksborg, hvor Kong Christian ankom den 27. om Morgenen ved fire slet og fandt sine Børn. Næste Dag »kom Kyrsten till Frederichsborg«, skriver Kongen i sin Skrivkalender. Den 30. September blev Datteren — som Christian IV aldrig vilde anerkende — døbt Dorothea Elisabeth.

Dog brændte kun det, som var brændbart. Murene blev staaende, om end Gavlene og Kvistene var skørnede af Ilden. Det var nemlig saa heldigt, at Ilden ikke naaede Krudtkammeret. Indvendig maa vi tænke os alt raseret af Ilden undtagen i de Rum,

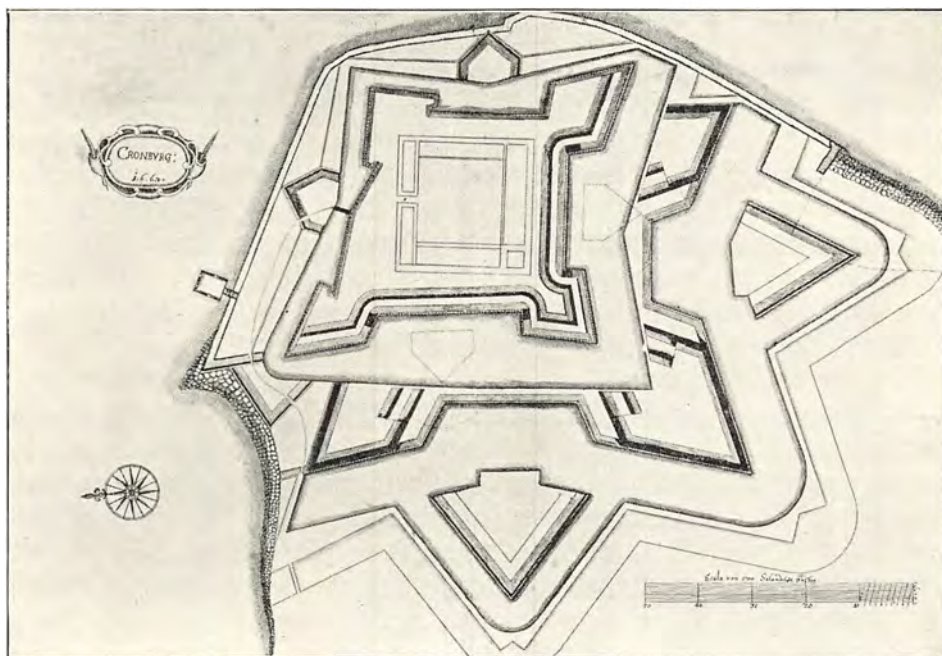
som var dækket af Hvælvinger. Saaledes blev det meste af Kirkens Inventar skaanet. Stolestaderne er endnu af Jesper Snedkers Arbejde; kun Orgelet og Kongestolen blev fornyet af Christian IV. Det meste af Slottets Inventar blev ødelagt. Lensmanden Frederik Urne forfattede en endnu bevaret Fortegnelse over alt, hvad der savnedes efter Branden. Det fremgaar heraf, at Kronborg var rigt udstyret med Møbler og Bohave af alle Slags. Alene af »Skiver« og Borde brændte 217 St. Tapeterne, som endnu i 1627 var paa deres Plads, omtales ikke som brændte; de kunde forholdsvis let nedtages, og en Del af dem har maaske allerede før Branden været flyttet til Frederiksborg eller andre Slotte. Af Malerier brændte derimod ikke mindre end 44, og v. d. Scharchts Malmbuster af Frederik II og Dronning Sophie smeltede.

*Gen-
opførelsen*

Kongen tog sig med sin sædvanlige Energi af Slottets Genopførelse. Trods Rigsraadets Betænkeligheder forhøjede han midlertidig Øresundstolden og fremskaffede derved fra Maj 1631 til 10. Juli 1632, da Forhøjelsen ophørte, de fornødne Midler til Istandsættelsen. Udlandet maatte betale. Vi har endnu bevaret de Kontrakter, som Kongen sluttede med sin Bygmester Hans van Stenwinkel (den yngre) om Murer- og Stenhuggerarbejdet. Kontrakterne giver os de bedste og sikreste Oplysninger om Slottets Tilstand efter Branden. Alle Kvistgavlene maatte fornyes, ligesaa det øverste af Kirkegavlen, »to Vinduer højt, saaledes som den tilforn har været«; paa Taarnene var ikke blot Spirene brændt, men ogsaa det øverste af Murværket maatte nedtages og fornyes saa vel paa det store Taarn, som paa det grønne Taarn og det ottekantede Taarn paa Hjørnet af Dronningens Gemak; det sidste blev tillige undermuret med massivt Murværk, som man kan se den Dag i Dag, baade udvendig og inde i Kælder- og Stueetagen. Balustraderne foran Vægtergangen var meget medtagne, og næsten alle Skorstene maatte ommures »fra under til oven«. I Nordfløjen maatte alle Skillerum nedbrydes og igen ommures, og Karnappen i Kong. Mait.s Gemak over Porten blev ligeledes »igjen forfærdiget«.

Arbejdet var stort og varede adskillige Aar. I 1637 blev det synet af Frederik Urne m. fl. og befundet kontraktmæssig udført. Men Hans van Stenwinkel havde endnu derefter mange Reparationer paa Kronborg indtil sin Død 6. August 1639, hvorefter der blev gjort Afregning med Enken. Den indvendige Istandsættelse tog vel endnu længere Tid; det er et Spørgsmaal, om den store og den lille Sal nogensinde er blevet istandsat som Festsale. Nu er der i hvert Fald kun eet Minde tilbage om Istandsættelsen, nemlig den store Kamin, som fylder næsten hele Endevæggen i den lille Sal. De kongelige Værelser i Nordfløjen blev derimod smukt restau-

rerede. Her er fra Frederik II.s Tid kun et Par Kaminer uden større Værdi. Alle de smukke Kaminer af Tutsten og andre Marmorsorter saa vel som den prægtige Dørportal i Kongens Kammer og Portalen i Dronningens Kammer, som tillige med Døren er udført i fine Træsarter, er fra Christian IV.s Tid. Lofterne, som tidligere var tavlede Trælofter, blev nu udført i Stuk med deri indfattede Loftsmalerier. Navnlig Malerierne i Kongens Gemak er af betydelig Kunstværdi, udført af den fremragende hollandske Maler Gerrit van Honthorst. De fire store Billeder fremstiller

Plan af Kronborg Fæstning. 1663. Helsingørs Museum i Karmeliterklosteret.

10 Scener af en oldgræsk Roman »Pigen fra Æthiopen«, som paa den Tid var meget udbredt i franske og tyske Oversættelser. I de fire mindre medaillonformede Billeder ser man svævende Genier, som holder kongelige Navnecifre, nemlig i det ene det sammenslyngede F S, i det andet og tredje Christian IV.s og Dronning Anna Cathrines, og i det fjerde den udvalgte Konge, Prins Christians, og hans Gemalinde Magdalene Sibylles Navneciffer. I Dronningens Kammer er der 10 mythologiske Billeder, ligeledes af hollandsk Arbejde.

20 Christian IV.s Istandsættelse af Kronborg er foretaget med megen Pietet; han har allevegne ladet sin Faders og Moders Navnetræk blive staaende ligesom de Aarstal, der betegner Slotets Opførelse; intetsteds læser man hans eget Navn paa de ydre

Mure. Vi tør ogsaa tro, at de nye Sten som Regel blev hugget efter de gamle. Dog er der nogen Tvivl med Hensyn til Kvistgavlne, hvis Ornamentter tydelig gaar tilbage til Vredeman de Vries »Architectura«, som ogsaa var benyttet af de Stenhuggere, som udførte Arbejdet paa Frederiksborg. Nu er det ganske vist muligt, at Frederik II.s Stenhuggere har kendt en Del af de Ornamentstik, som Vredemann tidligere havde udgivet; men hans Hovedværk »Architectura«, som udkom i 1577, har de næppe kunnet benytte.

Der skete dog ogsaa andre Forandringer, som har haft Indflydelse paa Slottets Udseende. Sydfløjens Mure blev gjort højere;*) det øverste Bjælkelag kom derved til at ligge i Højde med Overkanten af Vægtergangens Balustrade, og paa Gaardsiden ligger Hovedkransen et godt Stykke højere end de andre Fløjes. Paa Sydfløjen maa Vægtergangen allerede dengang være forsvunden; paa de andre Fløje er den senere blevet dækket ved, at der er tilsat nye Spær, som bærer et mindre stejlt Tag, der dækker ud over Vægtergangens Brystværn. Endnu mere afgørende for Slottets Ydre var det, at Spiret paa det store Taarn ikke blev genopført; man nøjedes med at dække Overdelen med et firsidet Telttag. Dette ses særdeles tydeligt paa Cornelis Vrooms Tegning.

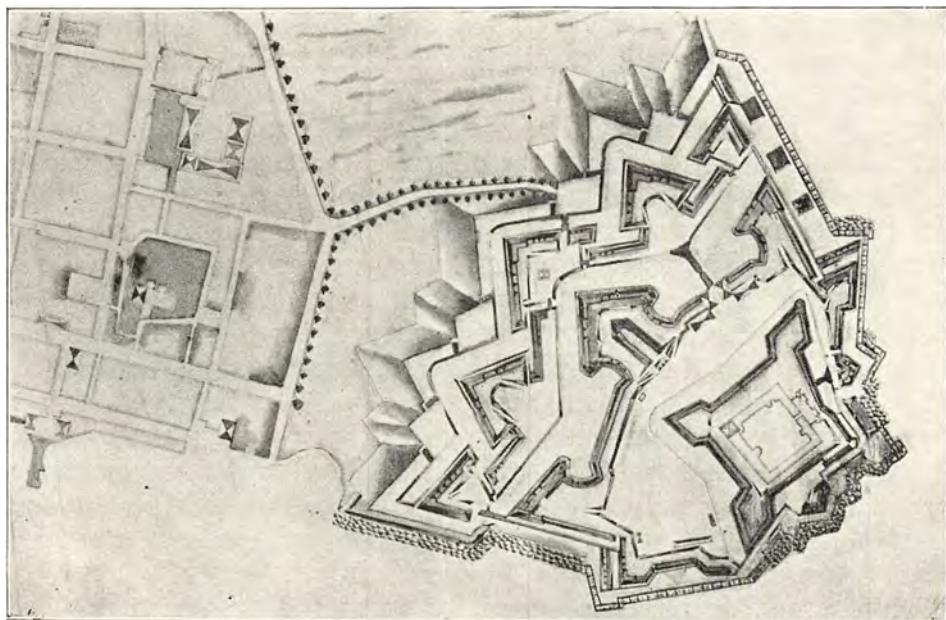
Det samme Udseende har Taarnet paa et Kobberstik i Pufendorfs Værk om Carl Gustavs Bedrifter. Billedet forestiller Kongens Indskibning i Helsingør den 5. Marts 1658 efter Freden i Roskilde. Denne Gang led Slottet ingen Overlast; men da Svenskerne om Sommeren kom igen, blev Kronborg som bekendt belejret og faldt den 6. September. Paa et Billede hos Pufendorf, hvor Belejringen er fremstillet, ser man, at Svenskerne har skudt Breche i det store Taarn, saa at det ene Hjørne af Overdelen er styrtet ned. Efter Erobringen eller ved Slottets Istandsættelse efter Krigen er Resten af Overdelen blevet nedbrudt, og Taarnet har siden den Tid haft det kullede Udseende, som det har endnu. Under Christian VI.s Regering var der i 1733 bevilget 2198 Rdl. til Genopførelse af Overdelen; men det maa være blevet opgivet igen. Kun ca. Halvdelen af Pengene blev brugt, og der er vist kun foretaget den nødvendige Reparation. Allerede i 1748 maatte Hofbygmester Laurits Thura iværksætte en ny og ret omfattende Istandsættelse, da et stort Stykke af Sandstensbeklædningen var faldet ned og mere trueede med at falde.

I Frederik III.s Tid synes Kronborg allerede før Krigen at have været noget forsømt. I et i 1658 optaget Inventarium erklæres det meste af Slottets Bohave for ubrugeligt. Den store og den lille Sal nævnes ikke; de har altsaa været tomme. Derimod nævnes »Korn-

*) 3 Alen ifølge Stenwinkels Kontrakt; den virkelige Forhøjelse synes dog kun at være ca. 1½ Alen. Belæningen blev ogsaa nedsat fra 550 til 358½ Daler.

loftet«. Man faar en stærk Mistanke om, at den store Sal allerede paa denne Tid er blevet brugt til Kornmagasin, som det faktisk var Tilfældet i det 18de Aarhundrede. Efter Krigen og Tabet af de skaanske Provinser har Kongerne kun sjældent besøgt Kronborg. Frederik III lod Kongeværelserne istandsætte; men paa Slotets andre Lokaler blev der hverken af ham eller hans Efterfølgere ofret meget, og de blev efterhaanden taget i Brug af Militæret.

Mere Interesse viste Kongerne for Fæstningsværkernes Istand-sættelse og Udvidelse. Under den svenske Okkupation i 1658—60

Plan af Kronborg Fæstning ca. 1740. Rigsarkivet.

10 havde Erik Dahlberg udkastet en Plan til en ydre Befæstning mod Landsiden, bestaaende af to hele og to halve Bastioner samt en Ravelin foran den midterste Kurtine, hvori Indgangsporten skulde være. Om dette Udenværk, som man ser afbildet paa et Prospekt hos Pufendorf, virkelig er udført, derom kan man med Grund
15 nære Tvivl. Det har vel i det højeste været paabegyndt. Frederik III fulgte nemlig ikke denne Plan, men lod en anden udarbejde, hvorefter der skulde være een hel og to halve Bastioner med to Raveliner. I denne Form blev »Kronværket«, som det kaldes, fuld-
20 endt af Christian V, hvis Navnetræk med Aarstallet 1690 læses over Kronværksporten. Det System, hvorefter Kronværket er opført, har Navn efter den hollandske Ingeniør Coehoorn, en Samtidig af den berømte franske Fæstningsingeniør Vauban. Frederik III lod ogsaa Kasematterne forandre og udvide, idet han flyt-

Kronværket

tede Indgangen fra Frederik IV.s Bastion hen til dens nuværende Plads, hvorved Mørkeport fik sin bekendte S-Form, medens den gamle Indkørsel gennem »Hvælvingen« blev lagt til Kasematterne. Paa den nye Port blev der opsat to Indskrifttavler, som i sirlige latinske Vers priser Kongens Fortjenester af Slottets Istand- 5 sættelse efter Krigen. Versene er forfattede af Historieskriveren Vitus Bering.

Det største Tab, som Kronborg led ved Svenskernes Erobring, var, at det prægtige Springvand i Slotsgaarden blev ødelagt. Alle Spring- 10 vandet bortføres Broncefigurerne blev slæbt til Sverige, hvor de fleste senere er blevet smeltet og omstøbt. Ligeledes bortførte Svenskerne den kostbare Tronstol, som i Frederik II.s Tid stod paa den lange Sal. Himlens Omhæng og Rygstykket var indvævet med Guld, Sølv og rød Silke. Dette Pragtstykke havde Hans Knieper i 1585 faaet be- 15 talt med 2000 Daler. Nu findes det i Nationalmuseet i Stockholm.

Under Frederik IV blev Kronborgs ydre Fæstningsværker fuld- endt og Kronværkets Bastioner fik de Navne, som de endnu bærer. Den midterste kaldes Kronprins Christians, de to halve Bastioner 20 er Dronning Louises og Prinsessens Bastion. Af Ravelinerne har den bevarede, som dækker Indgangen gennem Kronværksporten, Navn efter Prins Ferdinand af Würtemberg-Neustadt, som i 1701 blev dansk Generalfeltmarskal, efter at han i en Aarrække havde ført et eventyrligt Kondottiereliv som Fører for danske Lejetrop- 25 per paa alle Europas Valpladser, snart i Irland under Marlborough, snart mod Tyrkerne ved Forsvaret af Wien. Den sydlige, nu forsvundne Ravelin havde Navn efter Jobst von Scholten, Frederik IV.s Overgeneral i den store nordiske Krig.

Hvorledes Fæstningsværkerne saa ud, da hele Anlægget var fær- digt, ses af den vedføjede Plan fra ca. 1740. I Flugt med Ravelinerne er der anlagt tre »Contregarde«, og det hele danner nu en sam- 30 menhængende tredje Forsvarslinje, dækket af en Vandgrav. En Bro fører fra det faste Land til den midterste Contregarde, Oberst Moltkes; derfra kommer man over en kort Bro til Würtembergs Ravelin, saa at man i alt maa passere 4 Broer for at naa ind til Slottet. Man lagde altsaa Hovedvægten paa Forsvaret til Land- 35 siden mod en Fjende, som havde gjort Landgang paa Sjælland, som det jo var sket, da Carl XII gik i Land ved Humlebæk. Først henimod Aarhundredets Slutning fandt man det nødvendigt at forstærke Forsvaret til Søsiden; de 13 Søbatterier er anlagt i Aarene 1777—85. 40

Mod Slutningen af Frederik IV.s Regering var Slottets Byg- ninger saa forfaldne, at en Hovedreparation var nødvendig. Den blev udført i Aarene 1728—33 under Ledelse af Overlandbyg- 45 mester Johan Cornelius Krieger, som sluttede Kontrakter med fire

Stenhuggermestre, J. A. Sturmberg, Diderich Gercken, J. C. Heimbrod og Joseph Lütz om Arbejdet. Ogsaa Kronværksporten blev istandsat og forhøjet, i hvilken Anledning ogsaa Portalens Opsats

Kronværksporten set udefra.

er blevet forhøjet, for at Christian VI.s Navneciffer kunde faa
 5 Plads over hans Bedstefaders. Paa Slotsporten finder man ligeledes som Minde om Reparationen Christian VI.s Navnetræk paa en barok Kartusche, som halvvejs dækker Frederik II.s Monogram

under Karnappen. Men ellers viste man ogsaa ved denne Lejlighed Pietet overfor det gamle Slot; man læser endnu paa mangfoldige Steder det sammenslyngede F S, og over adskillige Portaler Kongens Valgsprog, snart det gudhengivne M(ein) H(offnung) Z(u) G(ott) A(llein), snart det bitre T(reu) I(st) W(ildpret), hvormed 5 Frederik II mente, at Troskab er en sjælden og kostelig Ting.

Caroline Mathilde paa Kronborg I 1772 husede Kronborg Dronning Caroline Mathilde fra den skæbnesvangre 17. Januar til 30. Maj, da hun blev tagen ombord af en engelsk Eskadre og ført til Hannover. To Aar efter slog Lynet 10 28. Juli ned i Trompetertaarnet; heldigvis bredte Ilden sig ikke, og Spiret blev næste Aar genopført af C. F. Harsdorff. Det nye Spir var en Efterligning af det gamle, dog med nogle Afvigelser i Enkeltheder, da man til Lettelse ved eventuelle Slukningsarbejder fandt det hensigtsmæssigt at gøre Spiret saa meget trindere, at der blev indvendig Passage helt op til den øverste »Durchsicht«. 15

Slottet bliver Kaserne Hidtil var Kronborg, skønt det kun sjældent benyttedes af Kongehuset, dog stadig blevet betragtet som et kongeligt Slot og var henlagt under Rentekammeret. Men i 1773 blev det bestemt, at Kornet, som laa i Riddersalen, skulde flyttes op paa det øverste Loft, for at Salen kunde indrettes til »Barakker«, d. v. s. til 20 Kaserne. Salen har vistnok allerede dengang været delt i to Etager ved et indskudt Loft. Samtidig gjorde en Ingeniørofficer ved Navn v. Cathen Tegning til at dele Østfløjen og den lille Sal i Vestfløjen paa samme Maade. Sagen drev dog over denne Gang; i Aarene 1775—85 var nemlig alle Kaserne i Danmark nedlagt, 25 da Hærledelsen var af den Mening, at det var bedre at indkvartere Mandskabet hos Borgerne. Sølvgadens Kaserne i København benyttedes i denne Periode som Hospital og Plejestiftelse. Men derefter vendte man tilbage til det gamle System, og i 1785 blev Kasernen paa Kronborg indrettet og belagt. 30

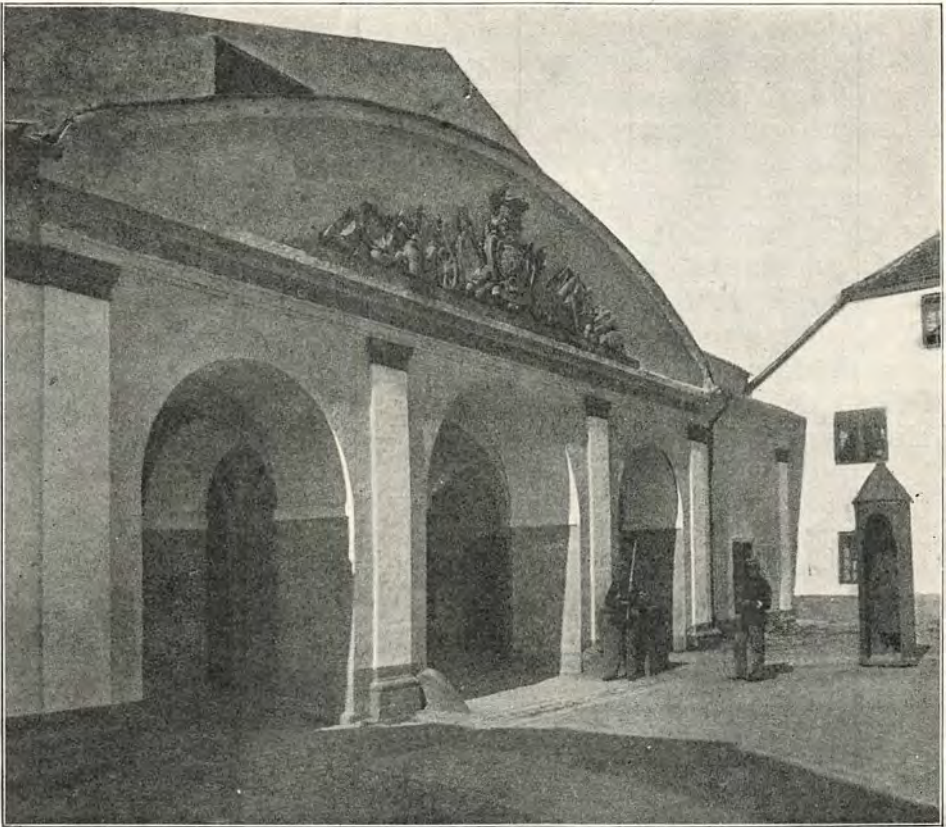
Kronborg i Fr. IV.s Tid Under Krigene med England i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede var Kronborg udsat for betydelig Fare. Vel kom det ikke til noget egentligt Angreb; men man frygtede stadig, at noget saadant skulde ske, og da de militære Myndigheder havde den Opfattelse, at Slottets Bygninger vilde være til Hinder for et effektivt 35 Forsvar, udstedte Frederik VI den 6. August 1812 fra Hovedkvarteret paa Frederiksberg en Ordre til Rentekammeret, hvori det hedder:

»Vi ansee det nødvendigt, at Taget paa Kronborg Slot nedtages, hvis Fæstningen skulde vorde truet med fjendtligt Angreb, da det 40 formedelst Smeltningen af de Metaller, hvormed Taget er dækket, i Fald samme kom i Brand, vilde være umuligt at faa saadant slukket.«

»Til den Ende haver Vort Rentekammer at foranstalte, at der

strax begyndes paa Nedtagelsen af bemeldte Tag, hvorimod Slottet af de deraf erholdende Tømmermaterialier og Bræder kunde forsynes med Blindage og over denne igjen gives et let Tag til Beskyttelse mod Regn.«

- 5 Det har sikkert været Meningen, at ogsaa Spirene skulde afbrydes, og Slottet vilde dermed være forvandlet til en Ruin; men heldigvis kom man snart paa andre Tanker. Den 25. August blev

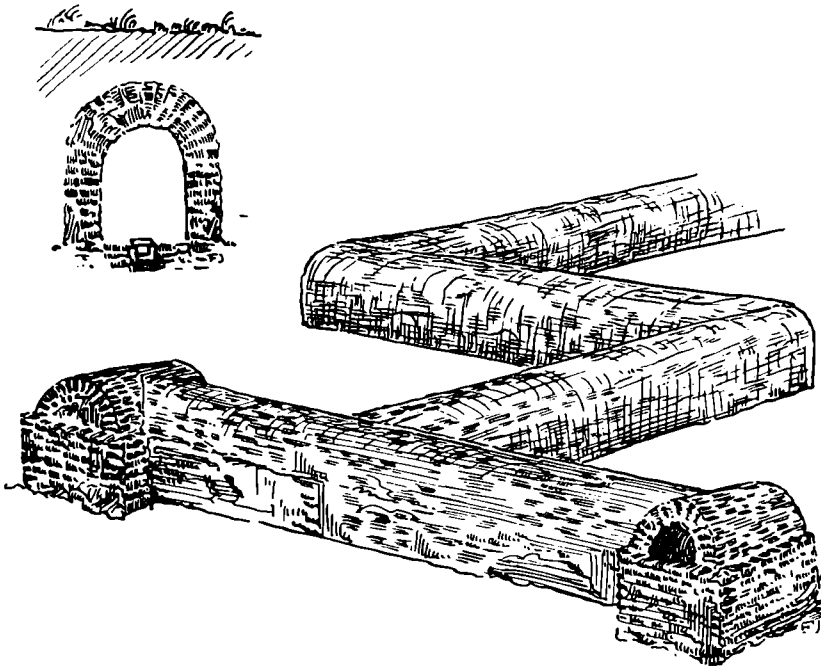
Kronværksportens indre Facade.

- Sagen ved en kongelig Befaling til Kommandanten, Generalmajor Scheel, udsat indtil videre »paa Grund af Arbejdets Besværlighed og Mangel paa Materialier«. Men samtidig beordres Nedsættelsen af en Kommission bestaaende af Kommandanten og to andre Officerer samt Overbygningsdirektør, Professor C. F. Hansen, Frue Kirkes og det gamle Raadhus' berømte Bygmester. Kommissionen skulde stille Forslag om »Kronborg Slots hensigtsmæssige Forandring til Fæstningens Forsvar«; men det trak saa længe ud med dens Overvejelser, at Freden blev sluttet, hvorefter hele Sagen døde hen. Vi tør vel tro, at C. F. Hansen har modsat sig Slottets

Ødelæggelse, men i hvert Fald maa vi være Kommissionen taknemmelig for, at den — som saa mange andre Kommissioner — ikke udrettede noget.

Frederik VI.s Tid var i det hele taget en Nedgangstid for Kronborg, som Slot betragtet. Man nedbrød endogsaa Alteret og udflyttede alt Inventariet af Kirken for at benytte den til Munderingskammer og Fægtesal. Der rejste sig dog tilsidst Protester mod denne Behandling. Christian VIII udtalte allerede som Kronprins sin Misfornøjelse under et Besøg paa Kronborg, og efter hans Tronbestigelse blev der taget fat paa en grundig Istandsættelse. Et nyt Orgel blev anskaffet; men ellers søgte man saa vidt mulig at benytte og restaurere det gamle Inventar. Indvielsen fandt Sted den 10. December 1843 i Kongens og Dronningens Nærværelse.

I den nyeste Tid er der med stor Omhu blev vaaget over Kronborgs Vedligeholdelse, saa vidt alt det ydre angaar, og Slottet er paa ingen Maade forfaldent. Der er saa godt som intet Spor af Sætning i Slottets Mure. Der vil ogsaa nu, efter at Militæret er rykket ud, blive sørget for en passende Istandsættelse af det indre, saa at det føres tilbage til det Udseende, som det havde ved Midten af det 17de Aarhundrede. Men den Pragt og Skønhed, som dets Sale rummede inden den store Brand, vil vi aldrig faa tilbage.

En af de ved Kronborg i Sommeren 1926 opdagede Minegange. Forrest ses to »Minekamre«, beregnede til Udgangspunkt for Minegange mod Fjendens Skyttegrave. Der fandtes to saadanne Gange hver med to Kamre. Foroven til venstre Snit af et Minekammer, der ligger c. $\frac{1}{2}$ Alen under Jordoverfladen.

LYSTHUSET I KRONBORG HAVE OG MARIENLYST SLOT

TÆT udenfor Helsingør ligger ved nordre Strandvej det lille Lystslot Marienlyst, berømt ved sin skønne Beliggenhed og den herlige Udsigt fra Bakken, som hæver sig bagved Slottet.

5 Bygningen har en egen Ynde; den synes med sine hvide Mure og det flade Tag at høre hjemme i sydligere og mere sollyse Egne. Foran Slottet breder sig den stilfulde Parterrehave, som nylig er restaureret og ført tilbage til det 18de Aarhundredes Stil. Haven hørte oprindeligt til Kronborg og stod i umiddelbar Forbindelse med den senere forsvundne Lundegaard, som var Kongens Staldgaard og Ladegaard. Haven kaldtes derfor Lundehave, og dette Navn overførtes paa det af Frederik II opførte Lysthus, som endnu udgør Midtpartiet i Marienlyst Slot.

*Kronborg
Have*

15 Det er foran (S. 287) fortalt, at Frederik II lod sin Bygmester Hans van Paeschen nedbryde »det gamle Stenhus« i Lundehave, uden Tvivl med Tanken paa at opføre et nyt. Men foreløbig var der nok at gøre paa Slottet, og først i 1587 blev der Tid til at tænke paa Lysthuset. Om Opførelsen faar vi nogen Besked gennem et Brev, som Kongen den 5. Oktober sendte til Lensmanden paa Kronborg, Gert Rantzau, efter at denne havde meddelt ham, at Murværket paa Lysthuset næsten var færdigt. Gert Rantzau havde spurgt, om de Piller, som skulde sættes ovenpaa Lysthuset, skulde gøres af huggen Sten eller af Træ, som siden kunde med hvidt anstryges; om Gulvene skulde »flores med Sten« eller lægges med Deller, og om Pladsen foran Lysthuset skulde lægges med huggen Sten. Kongen svarer, at Pillerne skal være af huggen Sten, ligesom de er paa Lysthuset paa Volden; Gulvene skal lægges med Deller, »dog næst for Skorstenene med Sten vel forvares; uden for skal der lægges hugne Sten, som det er ved Badstuehuset ved Frederiksberg.

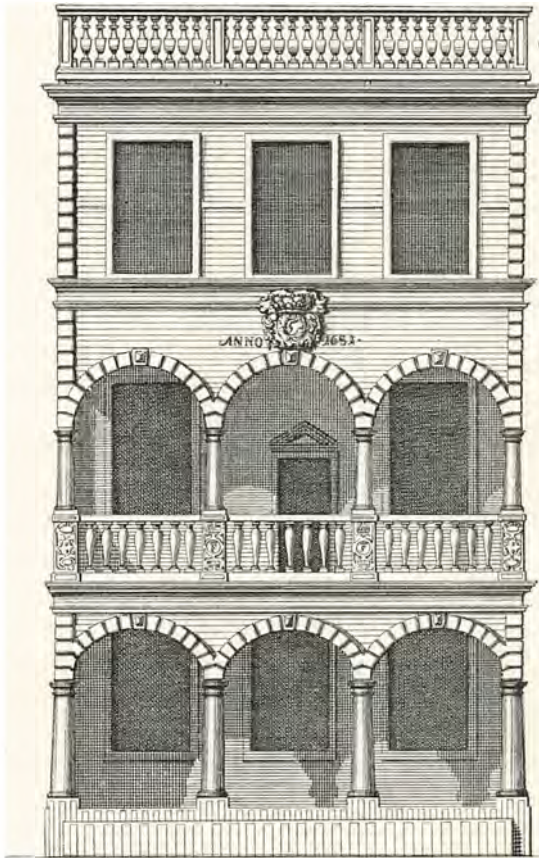
Lysthuset

25 I et senere Brev af 3. Februar 1588 skriver Kongen, som dengang opholdt sig paa Haderslevhus, at da Gert Rantzau nu har bygget ham et Lysthus i Lundehave, som han formoder, efter den Beretning, han har faaet derom, at skulle ham vel behage, saa vil han have nogen mere Bekvemmelighed derved. Gert Rantzau skal, saa snart Vejrliget tillader det, bygge et Badstuehus, hvor han selv finder det mest bekvemt, »og vil Du i samme Hus hos Badstuen lade forordne en liden Sengekammer og ikke forglemme Hemmelighed der hos bør at være«.

40 Paa Hjemrejsen fra Haderslev blev Frederik II syg, og den 4. April døde han paa Antvorskov Slot. Han fik aldrig det nye Lysthus i Lundehave at se. Christian IV har derimod oftere opholdt sig paa Lundehave, undertiden flere Dage i Træk.

Fr. II.s Død

Om Lundehaves Udseende og Indretning faar vi en god Forestilling gennem Planer og en Facadetegning i Thuras »Danske Vitruvius« fra 1749. Der var da ganske vist gaaet mere end halvandet hundrede Aar siden Husets Opførelse, og det var i Mellemtiden restaureret under Christian V, hvis Navnetræk med Aars-⁵tallet 1681 ses over den midterste Bue i 2det Stokværk. Men denne

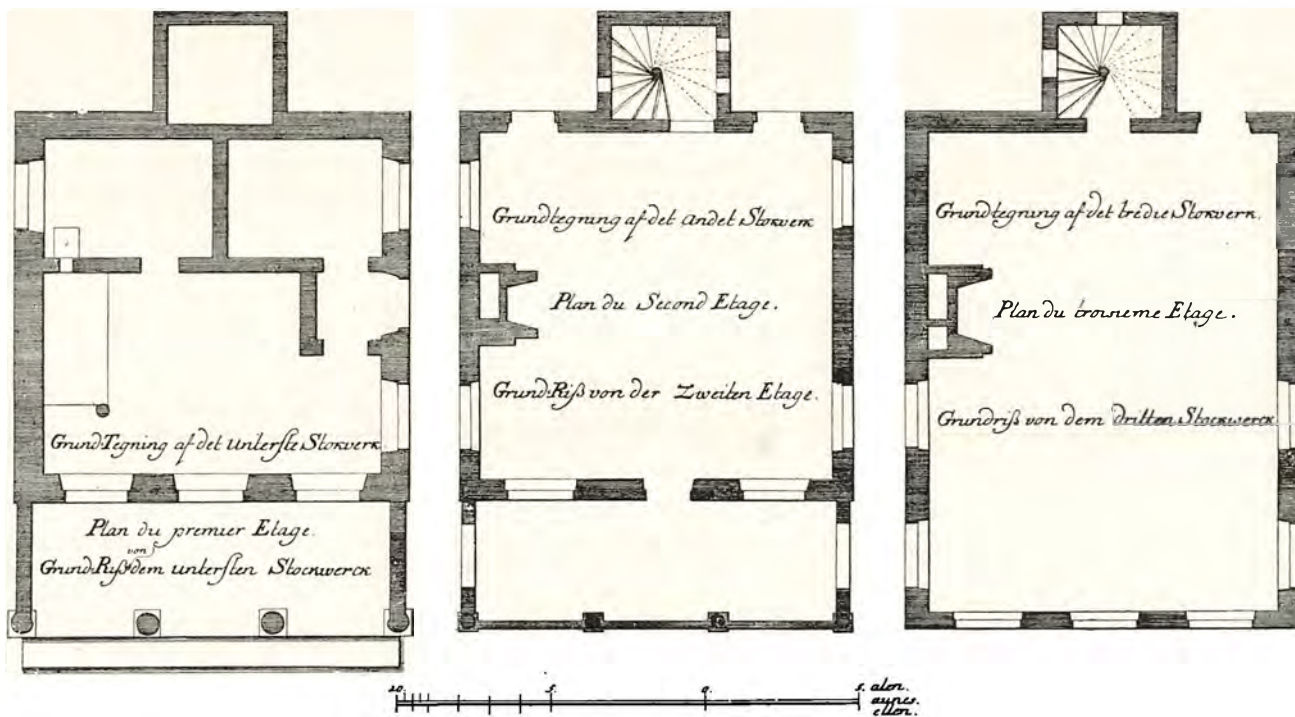

Lysthuset i Kronborg Have. Efter »Danske Vitruvius«.

Istandsættelse, som senere skal omtales, medførte ikke nogen væsentlig Forandring af Husets Udseende.

Det interessante ved Lundehave er, at det, skønt bygget saa kort efter Kronborg, viser en anden og langt mere fremskreden ¹⁰ Form af Renæssancestilen. Den Stil, hvori Kronborg og Christian IV.s Bygninger er opført, betegnes ofte som »den gotiske Renæssance«, fordi den, trods det italienske Formsprog, har bevaret mange Træk, som er en Arv fra Middelalderen. Det viser sig i Planerne, hvor man savner den Fasthed og Orden, som kende- ¹⁵

*Renæssance-
stilen*

Plan af Lyshuset i Kronborg Have.

tegner den italienske Renæssance, i Taarnenes vekslende Former og en vis Vilkaarlighed i deres Anbringelse. De mange Gavle og Kviste forøger Indtrykket af det bevægede og opadstræbende. Saa snart man vælger et nyt Synspunkt, skifter Billedet; deraf kommer det stemningsvækkende og maleriske i vore Renæssancebygninger. 5

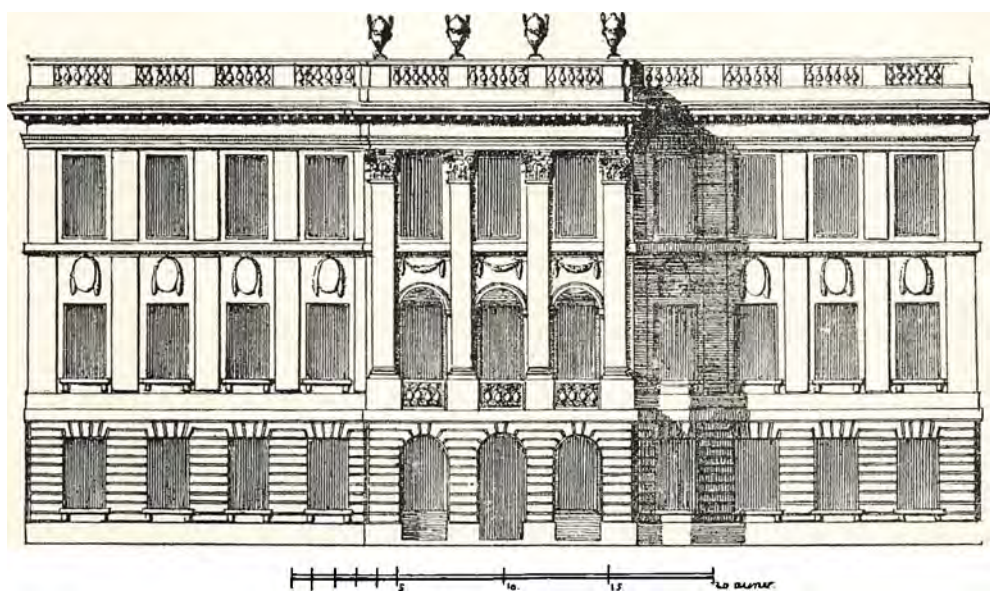
Men det, som Renæssancetidens Teoretikere forlangte, var ikke det maleriske, men Klarhed i Planen og en fast og symmetrisk Opbygning. Disse Egenskaber finder vi i Lundehave. Bygmesteren har benyttet en hollandsk Alen, som er 1,6 Tommer længere end den danske. Maalt med denne Alen er Huset et nøjagtigt Kvadrat, hvis Side er 12 Alen. Dertil kommer Buegangene, hvis Fremspring er 4 Alen. Paa Bagsiden er der et Trappetaarn, 4 Alen bredt med et Fremspring af 3 Alen. De 3 Stokværk er lige høje, hver 6 Alen; dog syner det midterste højere, idet Kranslisten ikke svarer til Etageadskillelsen, men er lagt op under 2den Sals Vinduer. Facaden viser en Opbygning, som minder om romerske Paladseres Gaardfacader; endnu mere ligner den visse Slotsgaarde i det sydligste Tyskland, hvor den italienske Renæssance tidlig trængte ind. 10 15 20

Facadens Korthed gør Bygningen noget taarnagtig; men denne Form var her vel motiveret, da Lysthuset jo tillige var en Slags Udsigtspavillon. Huset laa umiddelbart opad Bakken, halvt gravet ind i Skrænten, saa at der var Indgang fra Bakken baade til 2det og 3dje Stokværk, til det sidste over en kort Bro. Trappetaarnet giver en indvendig Forbindelse mellem de to øverste Etager. I det nederste Stokværk var Rustkammeret med Indgang fra Siden. Et Rustkammer fandtes ofte i større Lysthuse og var her saa meget mere nødvendigt, som der var anlagt en Rendebane mellem Haven og Lundegaarden. Rummet blev dog ogsaa, baade i Christian IV.s Tid og senere, benyttet som Køkken. Paa første Sal var Dronningens Kammer med Udgang til den aabne Loggia. Kongens Kammer i øverste Etage havde derimod Bygningens fulde Dybde, 16 hollandske Alen, idet der her ikke er nogen Loggia. Øverst kranse Bygningen af en Balustrade, som omgiver det flade Tag, der var belagt med Bly. Ved Sidevinduer var der sørget for, at man kunde nyde Udsigten til flere Sider. 25 30 35

Rum-
inddeling

Om den indre Udstyrelse giver et Inventarium fra 1602 nogle Oplysninger, hvoraf man ser, at den grønne Farve dominerede i alle Værelser. Væggene var betrukne med grønt engelsk Klæde, og samme Farve havde Skivedækkener (Bordtæpper), Bænkedyner og Stolebetræk. Paa Kronborg var derimod de fleste Værelser omdragne med rødt engelsk Klæde, for saa vidt Væggene ikke var behængt med vævede Tapeter. 40

Naar man nu vil spørge, hvorfra Kongen havde faaet Idéen til denne ejendommelig Bygning, nytter det ikke at henvise til Kronborgs nederlandske Bygmestre; Antonis van Opbergen var jo tilmed aftakket i 1585. Tilbage var Hans van Stenwinkel
 5 («den ældre»), der var kommet ind som Murmester med A. van Opbergen i 1577 og i 1583 havde faaet Bestalling som Bygmester. Men om han har haft noget med Bygningen at gøre, ved man ikke; en Del af Aaret 1587 tilbragte han hos Tyge Brahe paa Hven. Men der var i Kongens Omgivelser Folk, som havde set
 10 sig godt om i Verden og kendte den italienske Renæssance af

Marienlyst. Tegning af Jardin.

Selvsyn. Det gælder f. Eks. Tyge Brahe, hvis Uranienborg havde en ganske regelmæssig Grundplan efter italiensk Mønster. Ved Lundehave maa vi naturlig tænke paa Gert Rantzau, som var en vidtberejst og kundskabsrig Mand; han har sandsynligvis, ligesom
 15 vi hører det om hans Fader Henrik Rantzau, ejet udenlandske Billedværker med Fremstillinger af romerske Paladser.

Gert
Rantzau

I Svenskekrigen blev Lundehave slemt medtaget. Blytaget og Sparreværket blev afbrudt, og skønt Loftet over Kongens Kammer var hvælvet, kunde det ikke holde Vandet ude, saa at Bygningen mere og mere forfaldt. Først i 1681 lykkedes det Hans
 20 Rostgaard, som var Amtsforsvalter over Kronborg Amt, at faa Rentekammeret til at fremskaffe de fornødne Penge til en Istand-sættelse, og Generalbygmester Lambert van Haven kunde nu sætte

Istand-
sættelse

Arbejdet igang.*) Alle Bjælker og alt Træværk maatte fornyes, og Taget blev belagt med Kobber. Paa Taget blev der opsat en ny Balustrade med »drejede Pillarer« af Træ. Af Thuras Facadetegning kan man se, at der her er sket en lille Forandring, idet Pillarerne eller Dokkerne har den vasselignende Form, som er typisk for Baroktiden. Balustret foran Dronningens Kammer blev derimod fornyet i gullandsk Sandsten, og der benyttede man den gamle Model. 5

Ogsaa i Frederik IV.s Tid fik Lundehave en Hovedstandsættelse under Ledelse af Generalbygmester Ernst, samtidig med at Haven blev omlagt i Baroktidens franske Havestil. Men i den følgende Tid tabte Kongerne Interessen for Lundehave. Christian V havde ofte benyttet Huset under sine Jagtudflugter; men i det 18. Aarhundrede var Kongerne mindre jagtlystne, og deres Udflugter gik sjældent længere end til Jægersborg Dyrehave, hvor Thuras Eremitage endnu giver os en levende Forestilling om den ydre Ramme for en kongelig Jagt frokost i Christian VI.s Tid. Frederik V ønskede at sælge Lundehave, og i 1751 fandt man en Køber i Justitsraad, Toldkammererer J. G. Putscher, som ejede den i nogle Aar og byggede det lille Lysthus ved Havens nordlige Udgang. 15 20

Det varede dog ikke længe, før Ejendommen igen kom tilbage til Kronen. I 1758 kom den i Overhofmarskal A. G. Moltkes Besiddelse, og to Aar efter skødede han den til Kongen. I Mellemtiden havde Moltke udvidet Ejendommens Tilliggende betydeligt ved at købe 5 tilstødende Jordlodder. Men ogsaa efter 1760 kaldes Haven »Moltkes Glædeshaug«, og det er ham, der lader det nye Slot opføre, skønt Kongen betalte det altsammen. Skødet blev nemlig holdt hemmeligt, saa længe Frederik V levede, og det ser nærmest ud til, at Moltke allerede ved Købet i 1758 har handlet paa Kongens Vegne; Kongen har vel ikke ønsket at have med Jordhandlerne og Byggeregnskabet at gøre. Først efter Tronskiftet træder Overdragelsen i Kraft, og Christian VII overlod derefter i 1767 hele Herligheden til sin Stedmoder Enkedronning Juliane Marie, som kaldte Slottet Marienlyst. 25 30

Den Bygmester, som kom til at bygge det nye Lystslot, var den fra Frankrig indkaldte Nicolas Henri Jardin. Det var navnlig den ældre Bernstorff, som havde været ivrig for den franske Bygmesters Indkaldelse, og Hensigten dermed var at føre Bygningskunsten i Danmark ind i et nyt Spor, da Bernstorff, som havde været Gesandt i Paris, var klar over, at den Stil, hvori man hidtil havde bygget herhjemme under Eigtveds Ledelse, ikke mere var 35 40

*) I Materialregnskabet (under Kronborg Amts Jordebogs Regnskab i Rigsarkivet) er Attesterne paategnede baade af L. v. Haven og af den kgl. Bygmester Hans Stenwinkel (»den yngste«). Den sidste har maaske ledet Arbejdet paa Stedet.

paa Moden i Frankrig, som var det førende Land paa alle kunstneriske Omraader. Bernstorffs tidligere Legationssekretær Wasserschele var en ivrig Talsmand for den nye Retning og havde gode Forbindelser mellem de franske Kunstnere. Gennem ham kom man i Forbindelse med Jardin, en Kontrakt blev sluttet, og i Slutningen af 1754, faa Maaneder efter Eigtveds Død, ankom Jardin til København.

Det var et overordentlig heldigt Valg, man havde truffet. Jardin hørte til en Kreds af unge Architekter, som efter en grundig Uddannelse i Rom havde begyndt at indføre en ny Stil, der stod i afgjort Modsætning til Rokokoens og sluttede sig nær til den antikkromerske Bygningskunst. Forskellen træder ikke saa meget frem i Bygningernes Ydre som i Interiørerne, hvor Rokokoens viltre Ornamenter ganske forsvandt og gav Plads for en Rumkunst, der arbejder med rent arkitektoniske Midler. De Arbejder, som Jardin har udført her i Landet, viser, at han var fuldkommen jævnbyrdig med de Architekter, som samtidig i Paris førte den nye Retning, Ny-Klassicismen, til Sejr.

Jardins største Opgave blev at udarbejde nye Tegninger til den af Eigtved paabegyndte Frederikskirke, hvortil Fundamenterne var lagt. Han udarbejdede et meget smukt Projekt, men som bekendt blev Arbejdet efter 16 Aars Forløb standset af Struensee i 1770, hvorefter Jardin rejste tilbage til Frankrig. Alligevel har han haft en meget stor og gavnlig Indflydelse paa vor Bygningskunst dels ved sin Virksomhed som Professor ved Kunstakademiet, hvor Mænd som Harsdorff og Meyn var hans Elever, dels ved de Bygninger, som han opførte for sine Velyndere, især Bernstorff og Moltke. For Bernstorff byggede han det smukke Landslot ved Gentoften, som bærer Bygherrens Navn og senere er blevet kongelig Ejendom. Bygningen er dog i nyere Tid blevet en Del forandret. I Moltkes Palæ paa Amalienborg (Chr. VII.s Palæ) indrettede Jardin Spisesalen, et af de smukkeste og pragtfuldeste Interiører, som vi har tilbage fra det 18de Aarhundrede. Han byggede ogsaa den elegante runde Pavillon i Haven bag Palæet. Det fyldigste Indtryk af Jardins Kunstnerpersonlighed faar man dog af Marienlyst, som ikke blot staar næsten uforandret i det ydre, men ogsaa rummer skønne og vel bevarede Interiører.

Det var Moltkes Tanke at bevare den gamle Bygning og udvide den med to Sidefløje for at skabe et mere rummeligt Hus. Herved var Bygmesteren jo noget bunden; men Vanskeligheden er klaret saa overlegent, at man næppe tænker derpaa. Det er øjensynligt, at Moltke ikke blot ønskede, at den gamle Bygning skulde benyttes, men ogsaa at den skulde beholde sin Karakter som Udsigtspavillon med fri Udsigt til tre Sider. Den maatte altsaa have saa stort et

*Marmor-
kirken*

*Marienlyst,
Ombygning
af
Lundehave*

Fremspring, at der blev Plads til et Fag Sidevinduer, og naar Sidefløjene ikke skulde blive for smalle, maatte der skaffes mere Plads bagtil. Jardin lod derfor Bakken afgrave saa meget, at Bagmuren for hele Bygningen kunde lægges 5 Alen længere tilbage. I Midten blev der paa den Maade Plads til en Forstue foran 5 Kongeværelset i øverste Etage, som skulde bevares. De to nederste Stokværk, som i Putschers Tid havde været inddelt i Smaaaværelser, blev omdannet til et stort og fornemt virkende Trapperum. En mindre Trappe i den ene Sidefløj giver Adgang til øverste Etage med Kongeværelset. Hovedindgangen til denne Etage er dog, ligesom i det gamle Lundehave, fra Bakken over en Bro; og da det gamle Trappehus bortfaldt, kunde Broen nu føres ind til det midterste Fag, hvor Hoveddøren fik Plads. Jardin aabnede ogsaa en Indgang fra Forsiden i nederste Etage under Buegangen; men denne var næppe bestemt for Kongefamilien. 15

Facaden er behandlet paa den i fransk Architektur almindelige Maade, hvorefter det underste Stokværk er i en Slags Rustik med lange brede Fuger. Det faar derved Karakter af en Sokkel, der bærer de to øvre Etager, som holdes sammen af en »stor Orden« af Pilastre i Midtpartiet. Det øverste Stokværk blev forhøjet med 20 en Alen og har som Følge deraf en større Loftshøjde end de andre; men dette er maskeret ved, at der ligesom paa Lundehave er lagt en Kranliste under øverste Stokværks Vinduer. Den midterste Etage syner derved højere end de andre, hvilket er i Overensstemmelse med det 18de Aarhundredes Regler for Facadekomposition. Murfladerne over 1ste Sals Vinduer har Jardin dekoreret med et af ham ofte anvendt Ornament, Medailloner med Guirlander. Over Midtpartiets Balustrade stod der 4 Vaser af Træ. 25

Nyklassicismens Architekter benyttede gerne, ligesom Renæssancens og Baroktidens, bestemte simple Talforhold, uden at de dog holdt sig saa ensidigt til Tolvtalsystemet. Facadens Midtparti med de fire Pilastre danner et Kvadrat, og Jardin har sindrigt benyttet sig af den Omstændighed, at den gamle Bygnings Bredde af 12 hollandske Alen svarer til ca. 13 sjællandske Alen. Heraf gav han Pilastrene hver 1 Alens Bredde, og da Bredden af en Søjle eller Pilaster i det 18de Aarhundrede altid blev regnet for Maalenhed (Modulus) for hele Bygningen, fik han her en meget bekvem 35 Enhed. Til Mellemmrummene bliver der altsaa 3×3 Alen. Sidefløjene er inddelt i samme Takt; de brede lodrette Baand (Lisener), som adskiller Vinduerne, er 1 Alen brede, Vinduerne og hvad der ellers bliver tilovers af Murflader er i hver Sidefløj 3×4 , saa at Sidefløjens Længde bliver 16 Alen. Hele Bygningen er altsaa 45 Alen lang, hvilket netop er det dobbelte af Højden.

I øverste Etage, som jo var den fornemste, er bevaret nogle meget

smukke Interiører. Den tidlige Nyklassicisme har endnu meget *Interiører* af Rokokoens Ynde, forenet med en renere Linjeføring. Kongesalen fik en særlig smuk Udstyrelse under Medvirkning af Tidens bedste Kunstnere og Kunsthaandværkere. Et rigt Lys strømmer ind fra de høje Vinduer i Fremspringet. De tre andre Vægge har i Midten en Dør, og over Dørene er der efter Tidens Skik malede »Dørstykker«, meget smukke Arbejder af J. E. Mandelberg. Jardin havde selv opgivet ham Emnerne: »Foraarets Behageligheder«, »Jagten« og »Fiskeriet«, symboliseret ved mytologiske Figurer i

Kongens Værelse paa Marienlyst Slot.

10 skønne Landskaber. Salens største Pragtstykker er dog de to Marmorkaminer i de bageste Hjørner med de derover anbragte Spejle. Foroven hænger i ovale Rammer Portræter af Frederik V og Juliane Marie, malede af selve Hofmaleren Carl Gustav Pilo. Spejlrammerne er udskaarne af Billedhuggeren S. C. Stanley. Det
15 var jo nærmest haandværksmæssigt Billedskærerarbejde; men i Forstuen er der over Indgangsdøren til Salen indsat et Relief: »Noahs Ofring«, af en anden Billedhugger, J. E. Bauert.

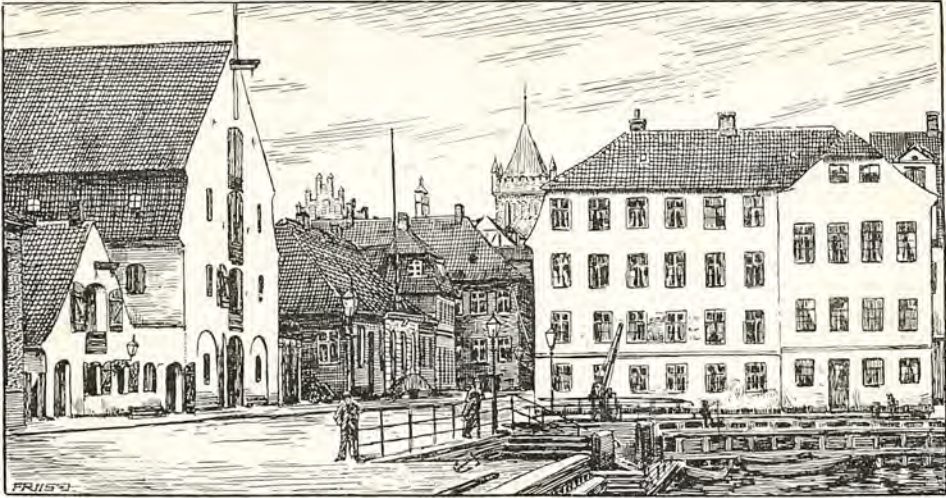
Ved Siden af Kongesalen ligger i den nordre Sidefløj Spisesalen, som ligeledes er dekoreret i en smuk Louis seize-Stil. Saaledes
20 plejer man jo at benævne den tidlige Nyklassicisme, skønt det er en Kendsgerning, at Stilen baade i Frankrig og her i Landet bryder

frem ca. 20 Aar før Louis XVI.s Tronbestigelse. Paa hver af Endevæggene er der i et af Vægfelterne indsat et veneziansk Prospekt, og de er vendt saadan mod hinanden, at naar man staar midt i Salen og ser mod Vinduesvæggen, har man til venstre Dogepaladset, til højre det gamle Bibliotek, ganske som naar man staar paa Piazzettaen i Venezia. Venezianske Prospekter var meget yndede som Vægdekorationer i det 18de Aarhundrede og findes endnu paa flere Slotte, bl. a. Fredensborg.

Den Finhed og Smag, som præger disse to Sale, falder endnu mere i Øjnene, naar man sammenligner dem med »den blaa Stue«¹⁰ paa 1ste Sal, som har faaet sin Vægdekoration i Frederik VI.s Tid. Her er der over de blaamalede Vægfelter Friser med mythologiske Scener i en Slags pompejansk Stil; men Dekorationen er tør og mager i Sammenligning med Jardins yndefulde og livsfriske Stil.

Juliane Marie.
Efter Pilo's Maleri paa et Spejl
i Kongens Værelse paa Marienlyst Slot.

Ved Havnen før det ny Toldkammers Opførelse. Paa dets Plads til venstre det gamle Toldkammer. Lige overfor til højre »Skibet«.

BYEN

AF LAURITS PEDERSEN

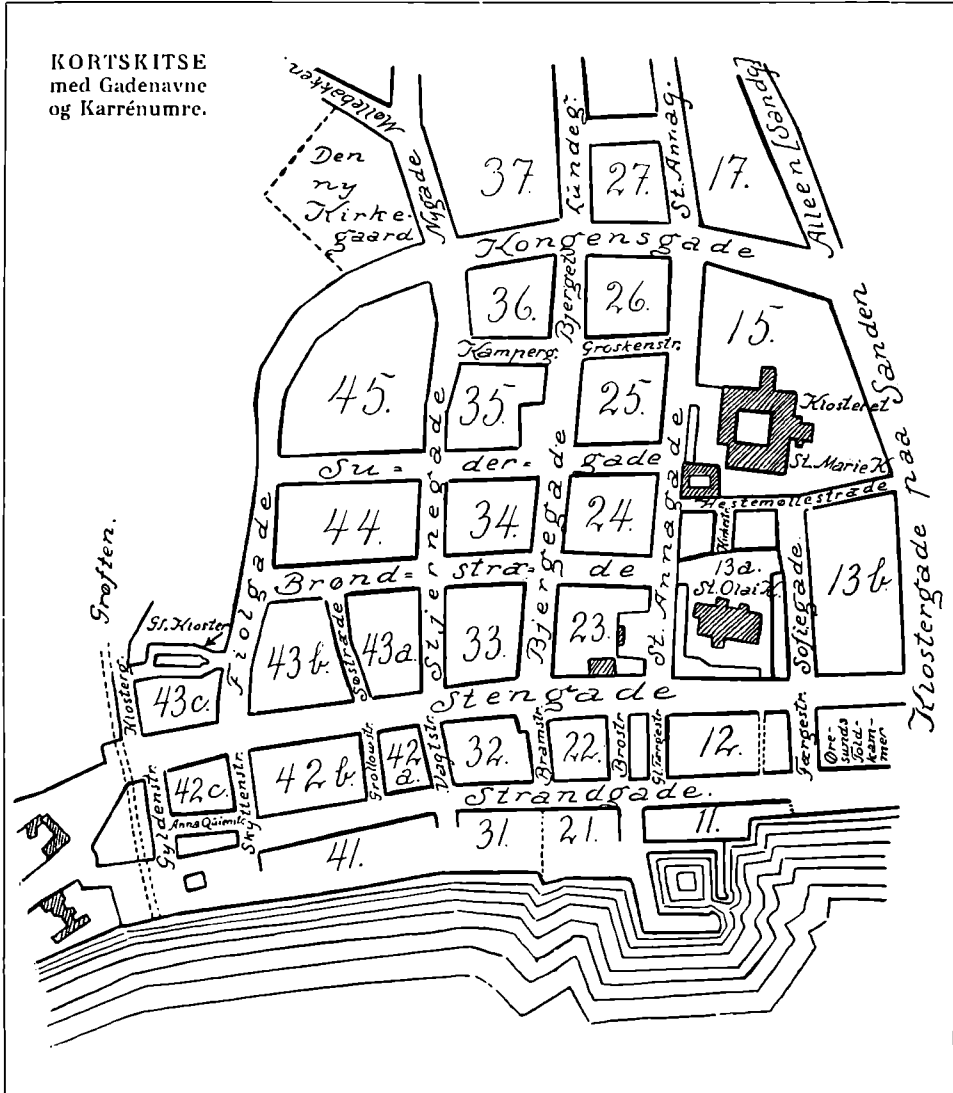

DEFRA har vi nærmet os det gamle Helsingør. — Fra Skoven gennem Overdrevets kratbevoksede Strækninger med Dam og Lung og videre mellem dyrkede Vange, indgrøftede og hegnede med Risgærder og Diger af Græstørv. Ad Strandvejen, hvor de mange Broer fører over Bækkene. Eller fra Bakkerne ad Hulveje ned gennem Kløfterne til Havelandet og Bebyggelsen udenfor Bygrænsen ind til Byens Hegn og Porte. — Og fra Øster- og Vestersø ind i Sundet til Erik af Pommerns og Frederik II's Borg og Christian IV's Havn, hvor vi ligeledes standsede ved Bygrænsen, Bymuren med de statelige Porttaarne.

Vi vil nu prøve at aabne Portene til den interessante, gamle By og at skildre, hvorledes de forskellige Bydele har set ud til forskellige Tider, idet vi forsøger at samle de mangeartede Oplysninger, der i Arkiverne er bevaret om de helsingørske Huse og Gaarde og deres Beboere, om de gamle Gader og de offentlige Bygninger og Pladser, og knytte disse til de Rester af det gamle, man endnu kan finde ved at vandre om i Sundtoldstadens snævre Stræder og mærkelige Krinkelkroge.

Helst skulde dette ske ved en Paavisning paa selve Stedet. Men

vi maa indskrænke os til at bringe Kort og Billeder og ved stadig Henviſning til diſſe at give en ſaadan Vejledning, at den, der intereſſerer ſig for det gamle Helsingør og vil prøve at leve ſig ind i dets Forhold, med Bogen i Haand og Kortet for ſig, ſelv vil

kunne finde rundt til de gamle Gaarde og Huse, der endnu har ⁵ bevaret et og andet fra svundne Tider, og selv stedfæste de Oplysninger, Bogen bringer.

I højere Grad end andre danske Byhistorier og andre Afsnit af denne Bog vil denne Skildring da være beregnet paa at læses paa Stedet. De mange Helsingoranere, der ikke kender det gamle ¹⁰

Helsingør, og de talrige fremmede, der gæster Byen for at lære den at kende, vil den yde en Haandsrækning til at finde tilbage til den gamle By.

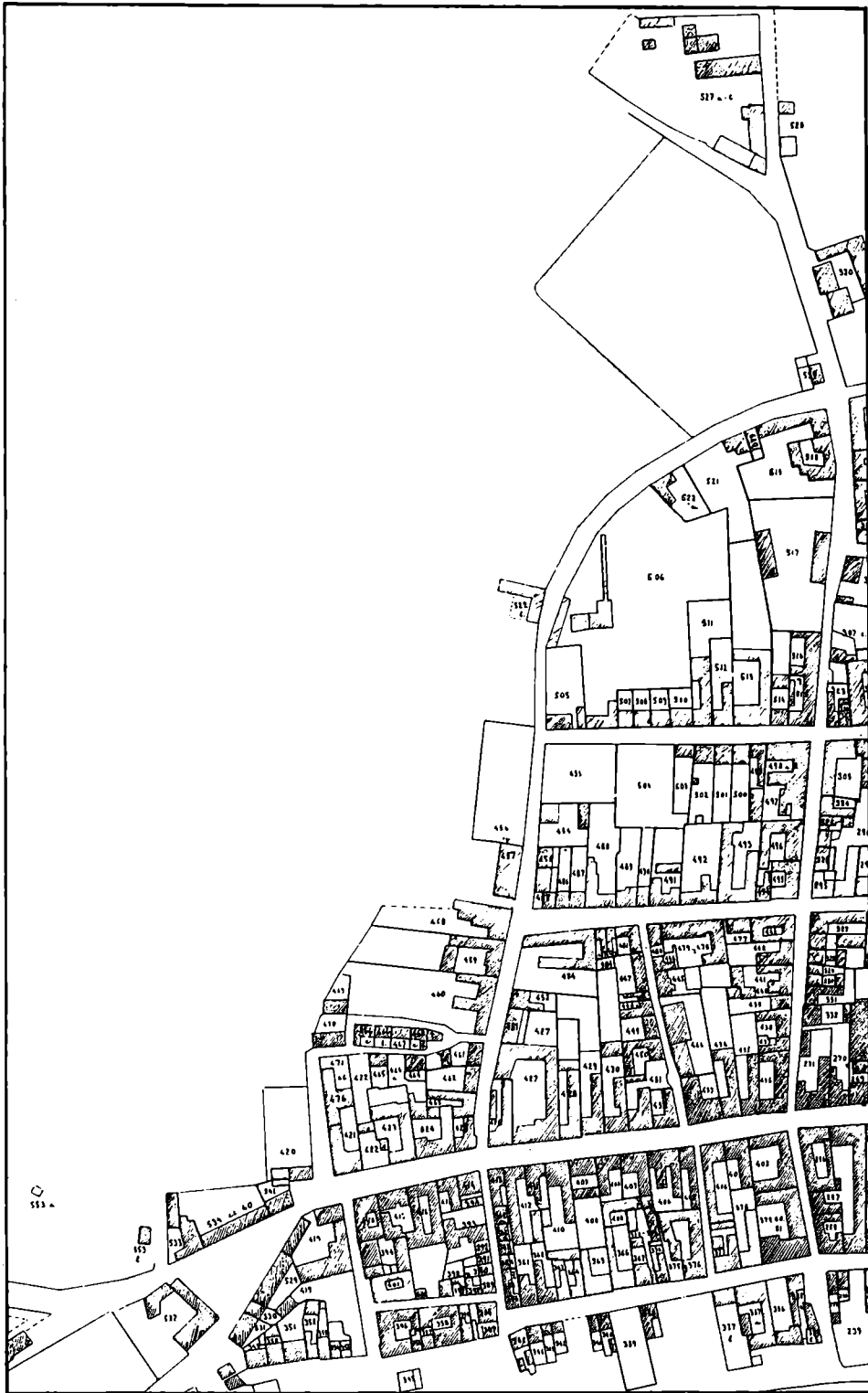
Nutidens Helsingør fremtræder i moderne Overtræk, men for den, der evner at overse Gadernes Asfalt, de dominerende elektriske Ledninger, Bilskilte, glasserede Mursten, store Spejlglasser og andre stemningsbrydende Fremtoninger — og i Stedet for formaar at forestille sig gammeldags brolagte Gader med smaa, toppede Brosten, høje Fortove og dybe Rendestene med vippende Rendestensbrætter ud for Portene, fremspringende Karnapper og Bislag, høje Stentræpper og dybe, aabne Kældershalse, vil antagelig de mange spredte, men stedfæstede Oplysninger, vi her bringer, kunne blive Tilknytningspunkter for en Række Tidsbilleder, der hviler paa en Virkeligheds Grund, som Historien kun sjældnere byder.

Vi forsøger derfor en Vandring gennem Byen til alle de Steder, der har en lille Historie at berette. Skulde det lykkes at gennemføre denne Skildring paa rette Maade, saaledes at Læseren under sin egen Vandring gennem den gamle By fornemmer, at Stenene raabe, saa er denne Byens Topografi bleven det Grundlag for dens Tidshistorie som tilsigtet.

*

Som Udgangspunkt for en saadan Undersøgelse og til Stedfæstelse af de Gader og Gaarde, der omtales, benytter vi det her gengivne Kort af 1803, der er særdeles nøjagtigt, og paa hvilket de enkelte Ejendomme er betegnede ved deres Brandtaksationsnummer, der indtil 1878 brugtes i Stedet for de først da indførte Husnumre. Af praktiske Hensyn er Kortet her i Bogen delt i fem Dele, af hvilke I og II omfatter den gamle By, II første, anden og tredje Fjerding og I fjerde Fjerding. III viser den nordre Del af Byen fra Kongensgade til Røde Port, IV Lappen eller den Bydel, der laa udenfor Røde Port, og V den Del, der laa udenfor Svingelporten ved den nu afbrudte Gl. Strandvej.

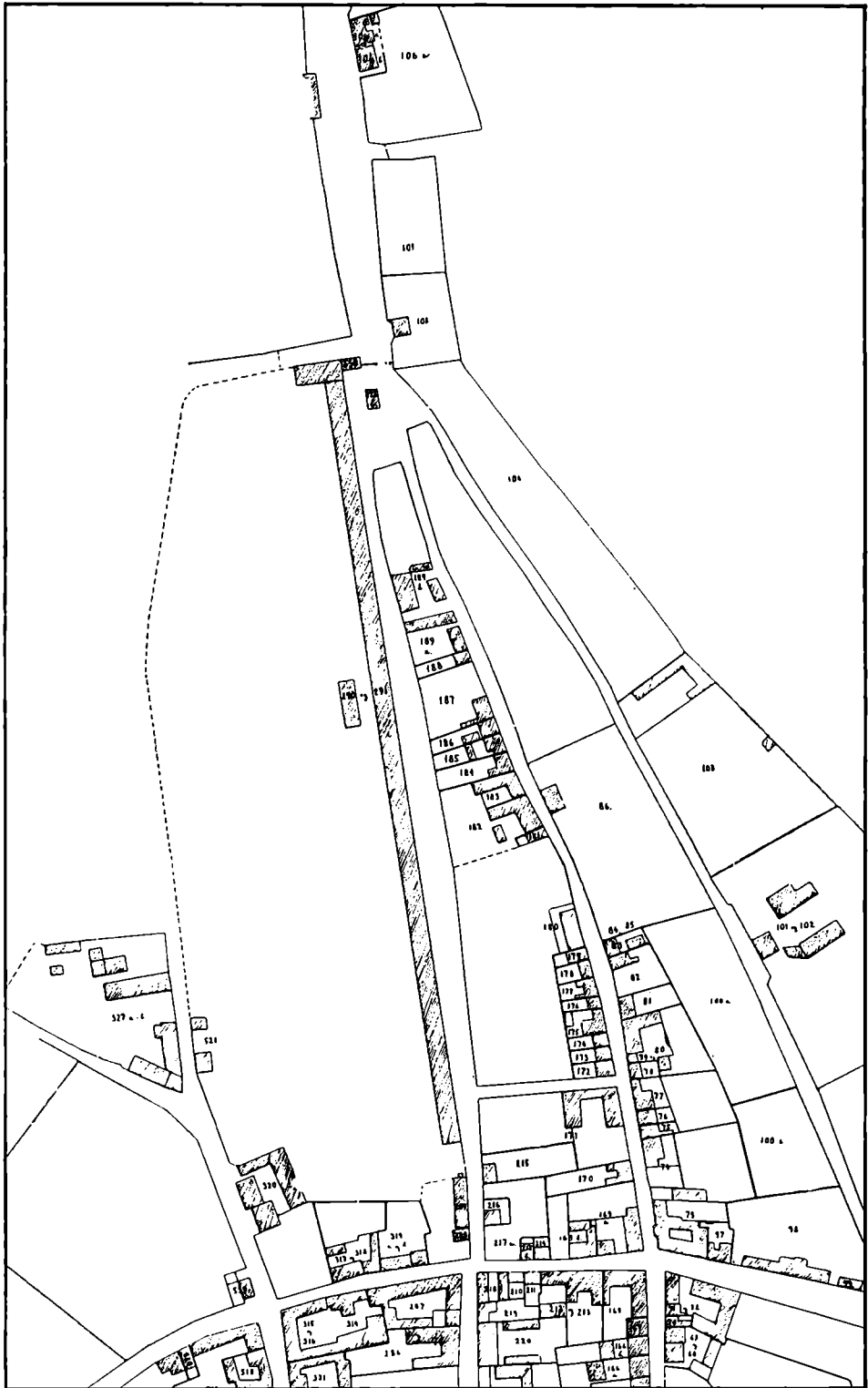
Numrene begynder overalt fra Stranden og fortsætter mod Nord. Første Fjerding begynder saaledes nede ved Havnen med Nr. 1 (»Skibet« — tidligere »Brokkens Bod«) og slutter med Nr. 124 (Natmandens Hus paa Lappen). Derefter begynder anden Fjerding med Nr. 125 paa Strandgades Sydside, fortsætter mod Nord med St. Annagades Østside, følger Bjergegades Vestside tilbage og slutter med Nr. 236 (Bjerregade 4). Tredie Fjerding omfatter Numrene fra 237 (Strandgade 60) til 334 (nu Stjernegade 4), og fjerde Fjerding fra 335 (Strandgade 56, den

Lønborgs Kort over Helsingør 1803.
Blad I. 4de Fjerding, den vestlige Del af Byen indtil Stjernegade.

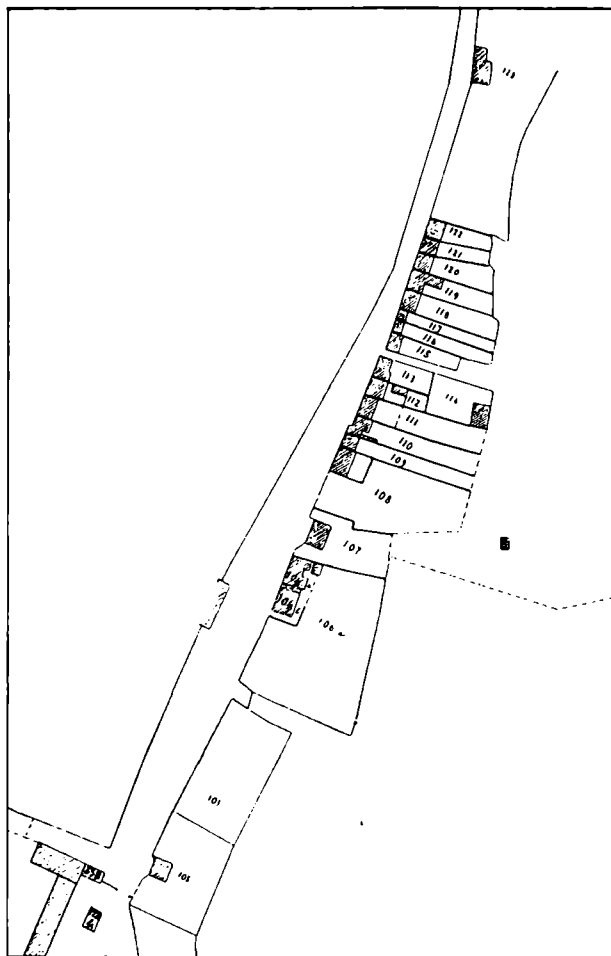
Lønborgs Kort over Helsingør 1803.
Blad II. 3die, 2den og 1ste Fjerdning. Den østlige Del af Byen fra Stjernegade
til Klostergaden paa Sanden.

Lønborgs Kort over Helsingør 1803.
 Blad III. Byens nordlige Del fra Kongensgade til Røde Port.

nu nedrevne gamle Hovedvagt, tidligere »Børsen«), til 553 (en af de længst forsvundne Møller ved Svingelen). Uden nogen Orden kommer derefter 556 St. Olai Kirke, 557 St. Marie Kirke samt 558 og 559 Acciseboderne ved Røde Port og Ny Kirkegaards Port.

5 Til historisk Brug er Brandtaksationsnumrene den bedste Sted-

Lønborgs Kort over Helsingør 1803.
Blad IV. Lappen. Forneden til venstre Røde Port.

betegnelse. De angiver Pladsen paa Kortet, og dette er saa nøjagtigt, at man derefter vil kunne finde sig til Rette paa Stedet. For at lette dette anføres dog ofte tillige Karréens Nr. og Husets Nr. i Gaden. Karréen angives ved et tocifret Nr. saaledes, at det første Tal angiver Fjerdingsens Nr. og det sidste Karréens Nr. regnet
10 fra Stranden. Hverken Matrikelnumre eller Gadenumre er i historisk Henseende meget værd, da de ikke rækker ret langt til-

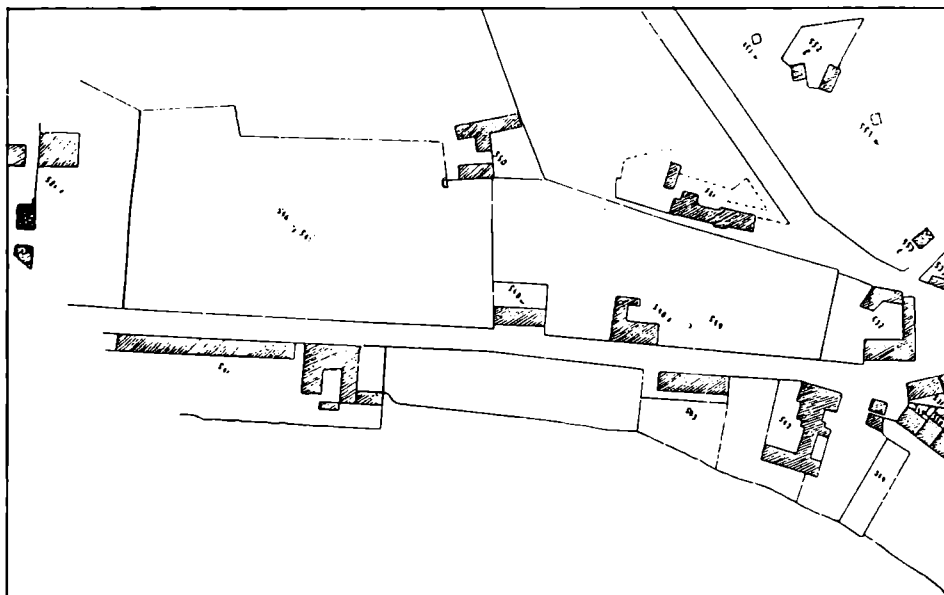
Steds-
betegnelser

bage og ofte kan være forandrede. Gadenumret er nødvendig til Orientering under en Vandring i Byen, men det maa bruges med Varsomhed, da det, selv hvor det ikke er forandret, ofte ikke svarer helt til Brandtaksationsnummeret.

Nedenstaaende Eksempler viser, hvorledes Stedsbetegnelserne i det følgende vil blive anvendte.

K. 23, B. 144, Steng. 59 d. e. 3' Karré i 2den Fjerdning, Brandtaksationsnummer 144, Stengade Nr. 59 (Helsingørs Raadhus).

K. 33, B. 327, Stjerneg. 14 er det Sted, hvor Helsingørs gamle Byting laa indtil 1565, da det flyttedes hen til K. 34, c: B. 303.

Lønborgs Kort over Helsingør 1803.
Blad V. Udenfor Svingelen. Længst til højre B. 532 »Pelikanen«.

K. 26, B. 212 og 213, Kongensg. 12, er den gl. Latinskole (1807-39).

K. 27, B. 171, St. Annag. 53 b, er »Damgaarden«.

K. 31, B. 247, nu en Del af Holgerhus, før en Sømandsbeværtning, der efter sit Skilt hed »De 4 Frieser«.

Nellikegaden laa mellem K. 13 a og 13 b, Skidenstrædet mellem K. 45 og 35 + 36, Postmesterstrædet mellem K. 12 og 22.

»Den brændte Plads« var i K. 35 mellem 309 og 284, og Indgangen ad »Ringeporthus« til St. Nikolai Kloster var i Fiolg. mellem 460 og 461. Da de trecifrede Numre som oftest kun kan være Brandtaksationsnumre, bruges de uden Bogstav, naar det ikke kan misforstaas. Ved Gaarde, som tidligere var delt i to, betegnes den nordre, søndre, østre eller vestre Del ved Tilføjelse af et n, s, v eller ø efter Brandtaksationsnummeret.

KÆRNEN I DET GAMLE HELSINGØR var i hele Sundtoldstiden uforandret den samme: Erik af Pommerns By *Beliggenhed* nord for Sjællandsøre paa Krogens søndre Skraaning mellem Sudergade og den nuværende Strandgade, der oprindeligt var *5* aaben Strandbred, men som ved Bymurens Opførelse i 1620-erne faar Karakter af Gade, selv om den endnu i lang Tid ikke betegnes som saadan, men gaar under Navnet »Ved Stranden«.

De *Væksttider*, Byen har haft, har i Sundtoldstiden hverken ændret Bebyggelsesplanen i den gamle Bydel eller forrykket noget *Midtpunkt* væsentligt i det Forhold, at vi her har Byens Hjerte, Hovedgaden med Købmandsgaardene, hvor Byens Næringsliv var koncentreret, og dens betydeligste Borgere havde deres Bopæl, og Raadhuset, hvor Bystyrelsen havde sit Sæde.

Mest er *Byens Omraade* vokset og dens Udseende forandret efter *Omraade* Sundtoldens Ophævelse eller rettere efter Skibsværftets Anlæggelse 1882. Tager vi for os et Kort af 1874 og sammenligner det med her i det følgende gengivne Kort af 1803, viser det sig, at de Forandringer, der er sket i de mellemliggende 70 Aar, ikke har sat stærke Spor paa Bykortet.

20 Sammenholder man derefter Lønborgs Kort af 1803 med Oberst *Kort* Geddes af 1754 og det ældste, vi har, af 1697 (S. 113), og fortsætter man Undersøgelserne ved Hjælp af Brandtaksationer, Skattemandtal, Skøder, Skifter og Maalebrevne, faar man fuld Sikkerhed for, at *Gadenettet* er saa godt som uforandret saa langt tilbage, som man kan følge det, d. v. s. til ca. 1550, i enkelte Tilfælde omkring ved et Aarhundrede længere.

Helt til Erik af Pommerns Tid rækker Kilderne ikke, men alt, hvad man ved, bekræfter, at det er hans *Byplan*, vi har for os *Gadeplan* i den gamle By. Det er forud nævnt, at Stengade er Hovedgaden og Sudergade Byens Udstræde mod Nord, og at der mellem disse *30* to Gader gaar en »Mellemgade« ogsaa kaldet Brøndstrædet, der fører hen til Byens Brønd ved Torvet foran Bykirken St. Olai. Den østre Ende af disse tre parallelle Gader forbindes ved den nuværende St. Annagade, hvis sydligste Del oprindeligt hed *Nørregade* *35* og senere *Torvegade* eller *Torvestrædet*. Om et Hus paa Hjørnet af denne Gade og Stengade hedder det 1440, at det strækker sig fra det *søndre Hærstræde* og ind i det *nørre Hærstræde*. Stengade og St. Annagade er altsaa Hovedgaderne mod Syd og Nord fra Byens Midtpunkt ved Raadhuset, Torvet og Bykirken.

40 Hvad Bebyggelsen angaar, da kan det ofte konstateres, at selv, hvor der flere Gange er rejst ny Bygninger i Stedet for gamle, er selve *Byggegrunden* dog gennem Aarhundreder uforandret den *uforandrede* samme. Grundenes Form og Størrelse kan derfor fortælle os et og andet om den ældste By, Kortets Linier er ikke meget foran-

drede, og da de bevarede Dokumenter ofte oplyser, hvor — undertiden ogsaa hvorledes — Forandringerne er sket, kan disse to Kilder i Forening med de bevarede gamle Bygninger give et ret godt Billede af, hvorledes den By har udviklet sig, som opstod, da Erik af Pommern befalede Borgerne af Ørekrog, at de »der paa Krogen 5 skulde flytte at bo og der en ny Købstad bygge«.

Træhuse Af hvad Art Bebyggelsen var i den da rejste By, kan man skønne deraf, at Kongen lover Skattefrihed i 5 Aar for dem, der bygger Huse af Træ, og i 10 Aar for dem, der bygger af Sten. Træhusene har været det almindelige, og mellem disse har kun hævet sig enkelte velhavende Købmænds Stenhuse. 10

*Væksttider
Brand* Efter denne første Byggeperiode, som vi ikke med Sikkerhed kan paavise Spor af, har der maaske fulgt en Nedgang ved Aarhundredets Midte, da det første Karmeliterkloster brændte 1450. Men i Tiden fra ca. 1480 til ca. 1520 genopføres Karmeliterklosteret, og Bykirken udvides og indvies 1521. Fra denne anden Byggeperiode stammer ogsaa de ældste bevarede borgerlige Huse i Byens Hovedgade (B. 18, 21 og 22 = Steng. 66, 72 og 74) og det ved 1516 opførte Karmeliternes Sygehus [B. 60, den østlige Halvdel af Sydfløjen]. Af skrevne Kilder ved vi iøvrigt, at der til hen i Slutningen af det 16. Aarhundrede var bevaret baade St. Anna og St. Nikolai Kloster samt »den gamle Skole« [B. 34 = Sofiegade 11], et St. Jacobs Hus, der ligeledes laa øst for Bykirken, den gamle Vejerbod [B. 42 = Steng. 67] og en gammel Badstue [maaske B. 46 St. Annag. 6]. Naar hertil føjes, at en Del gamle Gaarde paa 25 Stengade som f. Eks. det nuværende Hotel Øresund (B. 266 = Steng. 53) bag den graa Puds rummer en middelalderlig Kerne, kan man gøre sig en Forestilling om, hvad der vides at have staaet tilbage af Middelalderens Helsingør, da den store Brand 1522 og en anden faa Aar senere under Grevens Fejde havde tilintetgjort 30 de middelalderlige Bulhuse.

Siden da har Byen ikke været hjemsøgt af nogen større Brand, og da man desuden fra ca. 1550 har adskillige Oplysninger af bevarede Arkivalier, kan man adskilligt bedre gøre Rede for de Forandringer, der sker i de følgende Byggeperioder. Naar man ser bort fra alt, hvad der er bygget efter Sundtoldens Ophævelse, har Hovedparten af de betydeligere helsingørske Gaarde iøvrigt deres Oprindelse enten fra Renæssancetidens Byggeperiode under Frederik II og Christian IV eller fra den rige Handelsperiode i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Hvad der bygges i Slutningen af det 17. og første Halvdel af det 18. Aarhundrede er kun lidet og af ringe Interesse. 35

Naar vi nu i det følgende skal forsøge at opridse et Billede af, hvorledes Byen har set ud til forskellige Tider, gaar vi først til

Sundtoldstidens sidste Aarhundrede, den Velstandsperiode, der afbrudt af en Nedgang under Kriseaarene ved 1814, dog følges af en Eftervaar i Aarene før Sundtoldens Ophævelse, og som skænkede Byen en sjælden Samling Gaarde og Palæer fra Barokkens og

*Velstandstid
ved 1800*

5 Klassicismens Dage, der mere end noget andet giver Helsingørs Stengade og Strandgade sit historiske Særpræg. Som Milepæle for det Tidsrum, indenfor hvilket vi da bevæger os, kan man sætte det sidste Øresunds Toldkammer, opført 1740, og det ny Raadhus, der byggedes 1854—56.

10 Bag denne Periode ligger en anden, som indledes ved Svenskekrigens Ødelæggelser, og som viser Helsingør som en lille, fattig By fra Holbergtiden, Piskeparykkernes og Portechaisernes Tid, hvor Enevældens Embedsmænd for en stor Del bor i de fine Gaarde paa Stengade, hvis idylliske Ro markeres af de grønne

*Nedgangstid
ved 1700*

15 Træer ved Indgangen, og hvor man samtidig i Fattigkvartererne træffer Soldaterkonerne, hvis Mænd er lejet ud til fremmed Krigstjeneste under den spanske Arvefølgekrig, men endelig dog ogsaa da i Havnekvarteret Bærerne af Byens Næringsliv, Købmænd, Værtshusholdere, Færgemænd og hele den Flok, der levede

20 af Søens Folk.

Forud for Svenskekrigen har vi da den Periode, som vi søger tilbage til, Helsingørs Stortid under Frederik II og Christian IV, en Vækstperiode, der begynder efter Grevens Fejde, slutter ved Svenskekrigen, eller i snævrere Forstand begynder ved Kronborgs

*Stortid
ved 1600*

25 Opførelse, kulminerer ved Havnens Anlæggelse og naar det afgørende Vendepunkt, da Hollænderne 1645 passerer Sundet uden at betale Told. Saa godt, det lader sig gøre, skal vi da forsøge at tegne et Bybillede fra hver af disse Perioder hovedsagelig ved at sætte Beboerne ind i de gamle Huse, hvor de hører hjemme.

BYEN I SUNDTOLDENS SIDSTE HUNDREDAAR

HELSINGØRS gamle Toldbro gik i Fortsættelse af Brostræde omtrent dertil, hvor Havnekiosken nu ligger. Et Kort fra 1753 (S. 185) viser, hvorledes her ved den Tid saa ud: øst for Toldboden var en Række Bolværker, hvor nu Havnegades

35 Husrække ligger, vest paa, hvor det nuværende Toldkammer optager en hel Karré, laa Byens Vejerbod, medens den daværende »lille Toldbod« — ikke at forveksle med Øresundstoldkammeret — laa der, hvor man i vore Dage har en stor grundmuret Bygning fra 1783, som bærer Navnet »Skibet« (B. 1. n). Dens Forgænger

*Vejerbod og
Toldbod*

kaldes 1736 »*Helsingørs ny opbygte Toldbod*«. Det var en lille enetages Bindingsværksbygning, som tilhørte en Fuldmægtig *Hans Hansen* ved det kgl Rentekammer, der havde arvet den efter sin Fader Borgmester *Hans Hansen*, thi, som det hedder 1754, denne Toldbod, »hvor Told erlægges for de til Byen indgaaende Varer«, 5 »tilligemed Consumtionskontoret, som er straks derved, er ikke nogen publique Bygning, men lejes af private Folk«. Lige overfor, der hvor det nuværende Toldkammer ligger, havde Byens Vejer, *Zacharias Garben* ved 1720 bygget sin Vejerbod med Pakhus, »hvori de til Oplag ankommende Varer forvares, indtil de igen udføres.« 1783 købte Kongen denne Ejendom og lod her opføre det Helsingørs Toldkammer, der ses paa Billedet S. 337, og som først ved den ny Jernbanestations Opførelse afløstes af det nuværende Toldkammer.

Lige syd for den førnævnte lille Toldbod laa i det 18. Aarhundrede en lille Skipperbeværtning, der gik under Navnet »*Brokkens Bod*«. Navnet tilhørte forud et »Udsalg af dansk Øl og Brændevin«, som en Tolder, Visitør og fhv. Hofbetjent *Jens Sørensen Brok* i 1699 havde faaet Lov at indrette i København; men da samme Mand fik Tilladelse til at oprette et lignende Udsalg her ved Helsingørs Toldbod, fik denne Beværtning samme Navn. Oprindeligt var den blot et lille Træskur, der f. Eks. slet ikke nævnes i nogen Fortegnelse over Byens Huse og Gaarde. Men Stifterens Sønesøn, Etatsraad *Jens Brock*, opførte i dettes Sted et lille grundmuret Hus ($8\frac{3}{4} \times 7$ Al.), der kun rummede en eneste Stue. 25 Ved Etatsraadens Død gik det i Arv til hans Søster *Lene Brock*, men Indkomsten var paa Livstid overladt en *Jomfru Schwitzer*, fordi hun havde tjent Etatsraaden i 40 Aar. Da Jomfru Schwitzer 1790 var bleven 80 Aar, androg en anden Jomfru, *Rachel Alexander*, der ogsaa havde tjent Etatsraaden, Kongen om at maatte faa 30 Indtægten af »*Brokkens Bod*« ved Jomfru Schwitzers Død; men Lene Brock ønskede, at Indtægten hellere skulde tilfalde en Slægtning, der »ved mislige Omstændigheder havde tilsat sin Formue«. Endnu da den sydlige Del af »*Skibet*« opførtes i 1830-erne, var »*Brokkens Bod*« saa værdifuld, at man for ikke at ødelægge Forretningen byggede det ny Hus uden om den lille Bod og først rev denne ned, da man i det store Hus havde faaet indrettet et nyt Øl- og Brændevinsudsalg, der dog nu synes at have mistet sin Karakter af arvelig Forlening indenfor Familien Broks Domestikker eller Slægtninge i «mislige Omstændigheder». 40

*

I en Artikel i *Minerva* 1793 hedder det om de danske Købstæders Tilstand: »Det kan ikke nægtes, at alle vore Købstæder ligger

nedsunkne i Armod. Synet af de faldefærdige Bygninger, den paa Gaden herskende Tomhed overbeviser enhver derom. — Jeg siger alle vore Købstæder, thi lad være, at Armoden i Aalborg, Helsingør, Randers, Odense og meget faa til ikke er saa fremtrædende som i Korsør, Viborg, Køge, Ringsted, Vordingborg og flere, saa

Helsingør er en Undtagelse

Strandgades sydlige Side. I Forgrunden Carl Kochs Gaard (B. 2) med Trappen og derefter Wrights (B. 3) (med engelske Skydevinduer).

er dog Mængden ikke mindre arm i hine end i disse, ja stundom armere, uden Tvivl fordi den mellem de formuende herskende Luksus ikke er af den nyttige og Haandværkerne beskæftigende Slags; thi naar man undtager Helsingør, hvormange smukke eller kostbare Bygninger findes der (da) i de øvrige Købstæder? «

Naar man har læst disse Linier og derefter gaar en Tur gennem Strandgades østlige Del fra Brostræde »op ad Gaden« d. v. s. mod

Slottet hen til Øresunds Toldkammer Pladsen med Stengades høje Fortov, forstaar man denne Udtalelse. En saadan Række betydelige Købmandsgaarde og Palæer, som man her har for sig, har ingen dansk Provinsby dengang haft Mage til. Og det er saa heldigt, at denne Gadestump har ligget saa afsides fra Færdselen i Nutidens Helsingør, at dette Kvarter fra Byens sidste Stortid er bleven bevaret. De fleste af de Gaarde, der ligger her, er rejst i den rige Handelsperiode i Slutningen af det 18. Aarhundrede, kun et Par enkelte stammer fra Renæssancetiden, og hele denne Del af Strandgade staar i Hovedtrækkene saaledes som den saa ud fra omkring ved 1800 til Sundtoldens Ophævelse 1857, i hvilken Periode her var Midtpunktet for det fremmedartede, travle Forretningssliv, som udfoldede sig i Sundtoldstidens Helsingør.

Saa godt som hver eneste af disse Gaarde rummer Mindet om kendte helsingørske Slægter og om den ejendommelige helsingørske Handel med de passerende Skibe, der vistnok i det 17. Aarhundrede mest foregik paa Søen fra Baade, men som efterhaanden delvis havde faaet Fodfæste her paa Strandgade mellem Byens Toldkammer og Øresundstoldkammeret.

Vi forsøger at kaste et Blik paa de gamle Gaarde og samle Navne og Træk fra forskellige Tider, der bedre og sikrere end noget andet vil tegne Sundtoldsstaden.

Omtrent 50 Aar før den sydlige Del af »Skibet« (B. 1. s) rejste sig over »Brøkkens Bød«, havde *Joachim Lund* (Firma: Lund og *Chapmann*) bygget den smukke Gaard, der udgør den nordlige Del af »Skibet« (B. 1. n.), ved Siden af den af *Carl Kock* en Snes Aar før opførte Strandg. 84 (B. 2). Den sidste Gaard ejedes senere af Købmand *Simon Unna* og Skibsklarerer *Alexander Gulstad*. Den Unna'ske Slægt holdt Pladsen til ind i vort Aarhundrede.

Efter det Unna'ske Hus følger det Wrightske (B. 3, Strandgade 86), der, som Indskriften paa Slutstenen over Porten viser, er opført 1791 af *Henry Wright*, der imidlertid mistede sin Formue under de vanskelige Aar efter 1814, medens det lykkedes en af hans Sønner at rejse Slægtens Handelshus andensteds i Byen. Han efterfulgtes af Landsmænd. Først *Will. Chapmann* og *F. C. Mac Gregor*, af hvilke den første var engelsk Konsul og den anden engelsk Vicekonsul. Senere Skibsklarerer *Gordon Norrie*, der var født i Skotland ca. 1790 og efterfulgtes af *William Gordon Norrie*. Det er antagelig ved dennes Død, at Forhuset lejes ud til Postmester *Mühlenstedt* og indrettes til *Postkontor*, medens en Værts-husholder Søren Nielsen slaar sig ned i Baghuset.

Nr. 88 (B. 4) er vistnok opført af den Købmand *F. A. Wulff*, der ejede Huset 1782. Han efterfølges ved Aarhundredskiftet af Firmaet *Clarck & Sim*, derefter en kort Tid af *G. Norrie*, der straks efter-

fulgtes af Major, Raadmand og Skibsklarerer *Gerhard Gradman*, hvis Slægt holder til her endnu 1880, attacheret af Grønthandlerske *Christiane Petersen-Flyger* og Værtshusholder *Jens Sørensen*.

Den følgende Gaard (B. 5, Strandg. 90) opførtes 1793 af *Chr. v. Mehren*, der hertil senere knyttede Stengade Nr. 70 (B. 20). Forud havde Ejendommen været i Familien *Fenwicks Eje*, og ved 1857

Trappe i Henry Wrights Gaard (B. 3).

ejes den af den fra Grundlæggelsen af Marienlyst Badeanstalt kendte Veksellerer *I. S. Nathanson*.

Ogsaa i den næste Gaard (B. 6) træffer vi engelske Navne. Her
 10 residerer 1761 William Brown og 1801 Nicolas Brown og Mary
 Elsinston. I over et halvt Aarhundrede har vi her Slægten Brown,
 til hvilken man maaske endogsaa tør regne den rige Vestindianer
 og de tre Petere fra Hostrups »Soldaterløjer«. Ejendommen gik

ved 1830 over til *J. P. Lundwall*, som derefter købte den tilstødende Grund (B. 7), Købmand *Spruncks*, senere hans Svigersøn *Liebman's* Haveplads, paa hvilken *Lundwall* ca. 1835 opfører den Bygning, der nu staar.

Yderst i Rækken ved Toldkammerpladsen laa 1761 »Købmand *Elias Petersens* Fortov ligeoverfor hans iboende Gaard, indhegnet mod Søen af Byens gamle Mur«. Gennem Slægterne *Baildon*, *Brown* og *Gradman* kom den i den pommerske Familie *Borries'* Eje, hvor den forblev et halvt Hundrede Aar.

Vi vender os derefter til den nordre Side af Strandgade. Lige over for Kongens 1783 opførte *Toldbod* (B. 130) laa en Række nu nedrevne eller stærkt ombyggede Gaarde, hvor man ligeledes træffer gamle Skibsklareringsforretninger og kendte helsingørske Navne med fremmed Klang.

I det nu nedrevne Hjørnested mod Bramstræde (B. 135, Strandg. 67), der var *Ide Brams* gamle Gaard, efter hvilken Strædet bærer sit Navn, boede en af Byens fornemste Købmænd *Joh. Adam Späth*. Gennem Slægterne *Ruben*, *Wright* og *Rocatis* kommer Gaarden i Familien *Permins* Eje, der har den i første Halvdel af forrige Aarhundrede. I Nabohuset (B. 134, Strandg. 69), der danner en Undtagelse, idet det stadig er beboet af Bagere, træffer man Navnene *Dose*, *Jæger* og *Herold*. Det følgende (B. 133, Strandg. 71) bebos 1771 af Regimentsfeltskær *Beaufin*, derefter af en Tobaksspinder *Barkdahl* og endelig fra ca. 1833 opretter *F. K. Marstrand* den Skibsklareringsforretning, der er her endnu. I Strandgade 73 træffer man en halv Snes Aar tidligere Skibsklarerer *William Brown*, og senere *Chr.* og *Julius Schierbeck*, medens Nabohuset har en engelsk Navnerække: *Walter Wood*, *Arthur Howden* og endelig i hele første Halvdel af det 19. Aarhundrede Handelshuset *Mullens & Knox*.

Man vil allerede i det anførte have mødt en for en dansk By ganske enestaaende Række udenlandske Navne, udover et Par Værtshusholdere saa godt som ingen af de almindelige danske sen-Navne. Og hvad Erhverv angaar, alle Folk, der skal leve af den Søgning, der kommer fra Søen, først og fremmest Skibsklarerere og Leverandører af Skibsfornødenheder, hvortil ogsaa kan regnes Bagere og Grønthandlere, og dernæst Værtshusholdere.

Vi fortsætter imidlertid vor Vandring videre mod Øresunds-Toldkammer Pladsen, idet vi kun nævner de Forhold og Personer, der tilhører Sundtoldens sidste Aarhundrede.

Her har vi da i Strandgade 77 (B. 16) nu en Del af Apoteket, et af de faa Steder, hvor en dansk Familie rykker ind og holder sig en Aarrække. 1797 afløses den daværende Ejer *Carsten Meulengracht* af den jyske Hosekræmmer *Chr. Simmelkjær*, der

efterfølges af sin Brodersøn *Christen Svendsen*, hvis Efterkommeres gamle Hosekræmmerforretning ses paa Billedet S. 000.

I Nabogaarden (B. 15, Strandg. 79), var fra 1692 Byens Apotek ^{Apotek}, hvor man i det her omhandlede Tidsrum træffer Apotekerne
 5 *Ph. Klein, v. Holten, Wulff* og derefter Familien *Steenberg*.

I Forgrunden: Strandgade 91 (B.11) med den gamle Skibsklareringsforretning. Derefter »Pumpen«, ombygget. (S. 354-56).

Den næste Gaard (B. 14, Strandg. 81) er et typisk Eksempel »Amsterdam« paa den Udvikling, Gaardene i denne Husrække undergik i Slutningen af det 18. Aarhundrede fra Sømandsbeværtning til Skibsklarerersforretning. Ved 1700 har vi her Rolluf Rollufsens Skipperbeværtning »Amsterdam«, derefter følger Købmændene *Andreas*
 10

Küster og *Joh. Ulrich Schiønning*, men ved Aarhundredets Slutning rykker Skibsklarererne ind: *Lunde & Schioldan*, Generalkonsul *Fenwick*, *Clarck* o. fl. og endelig Borgerrepræsentant og Rigsdagsmand, Skibsklarerer *N. P. Kirck*, hvis Slægt holdt Forretningen gaaende til vore Dage.

Fenwicks Gaard Den store *Fenwickske Gaard* (B. 13) var oprindeligt to Gaarde, der 1758 samledes af Agent *Carl Fr. Godenius* og siden gik over til den engelske Generalkonsul *Nicolas Fenwick*, der 1784 nedrev Forhuset og i dets Sted opførte det nuværende, hvorimod de to toetages, grundmurede Sidelænger, den vestlige fra ca. 1600 og den østlige vel et Aarhundrede ældre, fik Lov at staa. Det berettes, at da den engelske Flaade ved Gennemsejlingen d. 30. Marts 1801 beskød Byen, ramte den første Kugle her i det engelske Konsulat. Begivenheden meddeles i et i de samme Dage udkommende Nummer af de helsingørske kgl. privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger, og Kuglen med paamalet Dato og Aarstal sidder over Porten paa Gaardsiden. Den store *Fenwickske* Forretning flytter ved Midten af det 19. Aarhundrede hen i det *Claessenske* Palæ (B. 10), men i *Fenwickernes* gamle Gaard drives dog stadig en Skibsforretning, 1860 af »Skibskommissionær« *P. Chr. Winecken* og Købmand *P. Fr. Holm* og sidst af *Huset Bille & Co.*

»Pumpen« En karakteristisk, gammel Ejendom var den følgende, der strakte sig helt igennem fra Stengade til Stranden og omfattede den smukke Renæssancegaard (B. 23), hvor nu Telefonselskabet har til Huse, Strandgade 89 (B. 12), almindelig kaldet »Pumpen«, og den førnævnte lige overfor liggende Haveplads (B. 7) med Bulværk mod Stranden. Det var i *Spruncks* og *Michael Liebmanns* Tid, at Gaarden havde sin oprindelige Udstrækning, men 1835 sælges Stengadegaarden til Konsul, Købm. *Prütz* og Fortovet til *J. P. Lundwall*, og 1843 maa den yngre *Niels Liebmann* ogsaa skille sig ved Strandgadegaarden. En Tid tilhører denne en Buntmager *Werner*, Søn af Opfinderen af den helsingørske Hue, og der bliver nu i Forhuset Beværtning — til Tider hele to, hvoraf den ene med Sangerinder. Karakteristisk nok er ved en af Folketællingerne fra Aarhundredets Midte baade Værten og Værtinden opført under »midlertidigt fraværende«, medens en Anmærkning oplyser, at de begge er arresterede for 17 Dage. I Sidebygningen var der nu blevet en hel Kaserne. Her bor en Frugtsælgerske, en Vaskerkone, to Arbejds mænd og to Syersker. Beværtningen her gaar en Tid under Navnet »*Sømands Minde*«, men »*Pumpen*«, hvis Oprindelse ingen kender, blev det Navn, der satte sig fast til vore Dage.

Kierboes Gaard Nabogaarden (B. 11. Strandgade 91) er ligesom »Pumpen« en af de lange, smalle Gaarde, hvor Grunden har beholdt sin oprin-

delige Form strækkende sig fra Stengade til Stranden, men baade Stengadehuset og Fortovshuset er nu solgt fra. Allerede paa Christian IV's Tid har Strandgadehuset her været det vigtigste. Det er ombygget 1637 af Toldvisitør *Christen Rasmussen (Bødker)* og hans Hustru *Kirstine Olufsdatter*. Paa Facaden ser man i Jern-

Strandgade 91 (B.11). Den gamle Skibsklarering-forretning.
Svale i Gaarden.

ankre Aarstallet og Begyndelsesbogstaverne af deres Navne. Over Porten sidder dog en Renæssancemaske, der maa være ældre, antagelig en Rest af den oprindelige Bygning opført i Slutningen af det 16. Aarhundrede af Borgmester Jørgen Mahr.

10 Inde i Gaarden ser man et smukt, velholdt Bindingsværks Sidehus med en gammel Svalegang, den eneste velbevarede, man har i Helsingør. Her indrettede Købmand *Elias Petersen* 1750 sit Skip-

perherberg og sin Skibsklareringsforretning, som han forud havde drevet paa Fortovet til Nabohuset. Derpaa følger efter hinanden *Arent Hendrik Dodt*, *Adam Gradman*, *Chr. Simmelkjær* og *Ove Elling Galschiøt* (Farbroder til Redaktør M. Galschiøt). Fra 1843 overtages Gaarden af Skibsklarerer *Fritz Kierboe*, der som Kompagnon optog *Gustav Adolph Åhman*, Søn af den svenske Generalkonsul C. M. Åhman. Ved Kierboes Død 1896 lukkedes Forretningen, men hans Døtre Frøknerne *Christine* og *Augusta Kierboe*, Gaardens nuværende Ejere, har med stor Pietet søgt at bevare den gamle Forretning urørt, idet de i den største Del af de forløbne 30 Aar har ladet hele underste Etage med Butik og Kontor staa urørt med Disk og Hylder, Pulte og Skabe, som alt stod i Sundtoldens Dage. Over Disken sidder endnu nogle ejendommelige med Jernstænger forsynede Skydevinduer, der kunde trækkes ned, saa man lukkede det glade Sømandspublikum ude, naar Geneveren begyndte at virke. Indenfor Butikken er Skipperstue og Kontor, og allerinderst bag Butikken er Chefens eget Hummer med Pengekassen og Glasruden, gennem hvilken han kunde holde Øje saavel med Butikssvenden og Drengen som med de indtrædende Skippere og Matroser. Intetsteds kommer man Sundtoldtidens Dagligliv saa nær, som her i den Kierboeske Gaard, der fortjente at holdes i Hævd ogsaa i Fremtiden.

Yderst i Rækken paa Strandgades nordre Side har vi Helsingørs mest imponerende Købmandsgaarde, der hver for sig i Bredden optager to af Middelalderens og Renæssancetidens smalle Gaardfacader, nemlig det *Claessenske Palæ* (B. 10, Strandg. 93), opført i Begyndelsen af 1790-erne og det *Stephan Hansenske*, opført 1760 (B. 9, Strandg. 95).

Den førstnævnte af disse Ejendomme solgte »hs. Excellence General i kejserlig russisk Tjeneste«, *Herman Johan Bohn*, 1738 til *Arent v. Deurs*, hvis Enke *Frederikke Giese* 1754 skøder den til Commerceraad *Andreas Claessen*. 1785 bliver *Jean Jacob Claessen* Ejer, og det er ham, der opfører den smukke Bygning. Den toetages Bindingsværks Tværbygning i Gaarden stod allerede 1736 og stammer fra en forudgaaende Ejer, Raadmand *Vincens Riegelsen*, eller maaske fra dennes salig Formand*), den rige Købmand *Bendix Hansen*.

Hvem der er Mester for det Claessenske Palæ, véd man ikke; men en paa Nationalmuseet opbevaret Tegning viser, at Hjørnegarden er bygget af *Philip de Lange*. I disse to stilfulde Købmandsgaarde residerer nu i en lang Aarrække to Skibsklarerfamilier, der ved deres store Foretagsomhed maa siges at have været den smukke Ramme værdige, nemlig Claessens og v. Deurs.

*) Den »salig Formand« er, og naar ikke andet fremgaar af Sammenhængen, Formand i Ægteskab.

Hjørnegaardens Bygherre, Generalkrigskommissær *Stephan Hansen*, der var Ejer af Hellebæk Fabrikker og tjente store Penge ved at levere Geværer til Staten, havde kun Gaarden til 1765, da *Jean Christoph v. Deurs* faar Skøde paa den. De to Familier, der ved flere Giftermaal var besvoglede med hinanden, drev nu her

*Stephan
Hansens
Palæ*

Den nordlige Side af Strandgade, set fra Øresunds Toldkammer Pladsen.
Forrest Stephan Hansens Palæ, derefter Claessens (B. 9 og 10).

det største Handelshus, Helsingør ved den Tid ejede, »*Salig Arent v. Deurs Enke & Co*«, hvis Leder i dets Stortid var Jean Jacob Claessen. Da det efter Krigen 1807—14 brød sammen, gik Hjørne-
10 stedet over til en Svigersøn *Joh. Chr. Borries*, medens Skibskla-
rerer *P. Chr. Schierbeck* købte det Claessenske Palæ. Forretnin-
gerne er nu forlængst lukkede, men de to Patriciergaarde staar
som et smukt og talende Minde fra den florisante Handelsperiode.

I Flugt med den her omtalte Husrække paa nordre Side af Strandgade, men skilt fra Stephan Hansens Palæ ved Fortsættelsen af Sofiegade, der i gamle Dage hed Store Færgestræde, laa det 1740—42 af Murmester Niels Basse opførte *Øresunds Toldkammer*, nord for dette mod Stengade Tolddirektørens Bolig og længere mod Øst, hvor der tidligere havde ligget den saakaldte *Materialgaard*, var ved den her omhandlede Tid en Have ud mod Fæstningens Glacis med et ottekantet, tyrkisk Lysthus.

Havnearmen, som nu skiller Byen fra Kronborg, fandtes som bekendt ikke dengang, og paa dens Plads laa ved Midten af det 19. Aarhundrede to Træskibsværfter (Bill. S. 188). Fra Hestemøllestræde gik Kronborg-Alléen tværs over den nuværende Havn ud til Slottet.

Ved Stengades høje Fortov, der er fremkommet ved Afgravning, foranlediget ved Havneanlægget, ligger endnu nogle Gaarde, som hører til det her omtalte Selskab.

Yderst *v. Ostens Palæ* (B. 29, Steng. 79), som er opført ved 1770 af Kammerjunker, Toldkommissær *Franz van der Osten*, men fra 1794 i en lang Aarrække tilhørte de hollandske Konsuler *van Aller*, og senere er gaaet over til Familien *Wright*.

Vest for dette Passkriver *Frederik Trentwedels Gaard*. Her boede ved 1700 *Jan v. Deurs*. Senere kommer Ejendommen i Familien *Henricis Eje*. Den nuværende Gaard er opført 1770. Fra *Trentwedel* gaar den over til *Loper* ved *Øresunds Toldkammer*, *Werner Ludvig Weise*, derefter til *Auditor Estrup* og fra denne til den bekendte Læge *Chr. Jacob Theophilus d. Meza*, Fader til den fra Dannevirke kendte General *d. Meza*. I det sidste halve Aarhundrede før *Sundtoldens Ophævelse* tilhører den Familien *Thalbitzer* (preussisk Vicekonsul *Charles Thalbitzer* og hans to Sønner *Ferdinand*, der var østerrigsk Vicekonsul, og *William*, der var Tobaksfabrikant og Skibsklarerer).

Paa Hjørnet mod *Nellike-* eller *Sofiegade* (B. 31, Sofieg. 2), der tidligere havde været Kantorbolig, rykker mod Slutningen af det 18. Aarhundrede verdslige og fornemmere Personer ind. Først en Købmand *Wulff*, der efterfølges af den førnævnte *Werner Ludvig Weise*, siden Justitsraad *Mariboe* (d. e. den senere Borgmester *Stenfeldt*), og endelig ved Aarhundredets Midte Byens velmeriterede Stadsfysikus *Niels Klem*.

Nabogaarden (B. 32, Sofiegade 6), ejes 1736 af *Konsumtionsforpagter Torben Statz* og siden hans Efterfølger *Johs. Reusch*. En Tid tilhører den *Kammerererer* ved *Ø.T.K. Joh. Magn. Chr. Weise*, der boede her, men som kort efter Aarhundredskiftet afhænder *Gaarden* til *Hans Top*, senere Justitsraad og Postmester, som ved 1805 har opført den nuværende *Facademur* i *Empirestil*. *Gaarden*

er iøvrigt en ældre Bindingsværksbygning. Efter nogle komplicerede Ejerskifter gaar den over til Prokurator *John Knox* og senere (1876) til Familien *Kaas*.

Paa det vestre Hjørne af Sofiegade (B. 37) laa 1727 v. *Deurs* de Mezas Fødested
 5 Hus, i hvilket der boede en afdanket Soldat. Det tarvelige Lejehus, der da laa her, maa være bleven afløst af et bedre. 1761 ejes Gaarden af Oberstløjtnant *Ocksen*, derefter af Generalauditor *Lassen*, som 1786 sælger det til Dr. *de Meza*, der i Følge »Helsingørs Lommebog« for 1799 selv bor her. Han sælger Gaarden 1800,
 10 men køber den igen 1818. Hans Søn, Generalen fra 64, Chr. Julius d. Meza er født her d. 14. Januar 1792, men allerede 1801 opholder han sig, antagelig p. Gr. af sin militære Uddannelse, ikke mere i Hjemmet.

Gaar man fra Øresunds Toldkammer Pladsen ind ad Stengade,
 15 vil man se, at denne Del af Gaden i den her omhandlede Periode har tabt sin Betydning. Stengaden er her i 1. Fjerding ikke længere Hovedgaden. Hvor den smalle, middelalderlige Gaardform, der naaede helt ned til Stranden, har holdt sig, er der paa Strandgade rejst en Bygning, som nu er den betydeligste. Og hvor Ejendommen er delt ved et Tværnsnit, har Strandgade fostret store
 20 Palæer, der breder sig over to Gaardspladser, medens Stengadehuset ikke har evnet at følge med Tiden.

Paa den nordre Side mod Kirkegaarden var Pladsen til Bebyggelse saa smal, at her kun kunde være Tale om smaa Huse. En
 25 Undtagelse danner det store Pakhus (B. 38, Steng. 75), hvis Ejernavne er en Række af Helsingørs betydeligste Købmænd: *Chr. Clausen Plum*, *Carsten Meulengracht*, *Henry Wright*, *Thomas Ellah* og senere det engelske Firma »*Belfour, Ellah, Rainals & Co.*«

Paa den sydlige Side har ganske naturligt Gaardene nærmest
 30 Toldkammeret størst Betydning, hvorfor de bliver ombygget omkring ved 1800.

I den første af dem (B. 27, Steng. 84—86), der blev nyopbygget 1783 af Agent *A. H. Dodt*, træffer man en Befolkning af
 35 samme fremmedartede Karakter og med det specielle Sundtoldstilsnit som i Strandgade. Fra ca. 1800 ejes den af Købmand *John Good*, der 1801 bor her med sin Hustru *Mary Linton*. Hos ham bor en anden Englænder Vexellerer *Edm. C. Harry*.

Fra Good gaar Ejendommen ved 1827 over til Købmand *Eckardt*, der stadig har den udlejet til et meget broget Selskab.

40 1834 bor her Købmand *Lindberg*, Skibsklarerer *H. T. Petit*, fransk Konsul *la Roquette* samt den unge Skibsklarerer og Køb-

mand, Major *Wright*, der nu med Held er i Færd med at oparbejde Familiens Forretning.

1845 er *Wright* her fremdeles, men har nu Selskab af Købmand, sardinsk Konsul *G. Christoph Petersen*, spansk Konsul *Henry Louis Belman*, Kontorist *Fr. Kaas* samt en Officer, en afskediget Lods og en Assistent ved Øresunds Toldkammer — ialt 5
45 Personer.

1860 er alle disse forsvundne. Konsul *C. Fr. Aug. Dreyer*, i Forbindelse med en Værtshusholder, to Havnearbejdere, en Styrmand og en Uldhandler, viser endnu Tilknytning til Søen. Men 10
at Skibsklarererne er forsvundet, og der nu er indflyttet en Skolebestyrerinde, Enkefru *Andresen*, viser Udviklingens Retning.

Stengade 82 (B. 26) købtes 1752 af Kaptajn *Fr. Christopher Lütken* og gik derefter over til hans Søn, Etatsraad *Joachim Lütken* († 1811), der begge var Embedsmænd ved Øresunds Toldkammer og boede her. 15

I Nabogaarden Nr. 80 (B. 25) træffer man ved 1800 en engelsk Snedker *Henry Percy*, der ligesom andensteds forekommende 20
Percy's Gaard engelske Skræddere aabenbart har haft sin Kundekreds indenfor de fornemme, engelske Familier, der her i det fremmede satte Pris paa at kunne faa saavel Møbler som Klæder af engelsk Tilsnit.

Ved 1830—40 er begge disse Gaarde udlejet, som det synes, for en stor Del til unge Mennesker i Færd med at arbejde sig frem. Her træffer man i førstnævnte 1834 Skibstømmermester *Jacob Hansen Løwe*, en Værtshusholder og en Brygger og 1845 Skibsklarererne *Hans Bay*, *Joh. Vilh. Ahman* og dennes yngre Broder, den senere Skibsklarerer *Gustav Adolf Ahman*, begge fødte i 25
Reval, samt endelig Brygger og Skibsklarerer *Carl Wibroe*.

I Nr. 80 forekommer 1834 den førnævnte Handelsfuldmægtig *Fr. Kaas jun.* og senere en Skibsklarerer *J. C. Schmidt*, født i Lybæk, samt den unge Læge *F. W. Galschiøt*. 30

Begge disse Gaarde, af hvilke den første fra 1825 ejedes af Brygger *Chr. Jeppesen*, der her havde sit Bryggeri, købtes ved 1847 af *Carl Wibroe*, der saaledes lagde Grunden til det bekendte 35
Wibroeske Bryggeri.

Den følgende Gaard (B. 24, Steng. 78), var 1801 »et Baghus«
»Et Baghus« uden Beboere; men 1834 bor her den mecklenborgske Konsul *Charles Massonneau*, der 1845 noterer sig som Generalkonsul og Skibsklarerer, født i Mecklenborg, og da har hos sig en mislykket Skibsklarerer *I. H. Konopka*, der indtil videre arbejder som Kontorist. 40

Den smukke Renæssancegaard, Stengade 76 (B. 23) hørte ogsaa sammen med Strandgadegaarden (»Pumpen«), men blev betragtet som Hovedgaarden. Her boede 1801 *Michael Liebman*, og 45
Liebman's Gaard

senere træffer man Premierløjtnant i Kronens Regiment *Frantz H. Meidell*, preussisk Konsul *Carl Prytz* og en i Preussen født, forhenværende Skibsklarerer *C. Ferd. Fock*, af hvilke Prytz var Gaardens Ejer.

5 De tre følgende Numre (B. 22—21—20, Steng. 74—72—70), *Lejlernes Gaarde* var, som vi senere skal se, den fornemme skotske Familie, den helsingørske Borgmesterslægt *Lejels* Fædrengaarde, der oprindeligt naaede til Stranden. Det var mærkeligt nok paa disses Baggaarde, at vor mest fremragende engelske Slægt Fenwick'erne
10 indrettede deres store Handelshus.

Ved 1801 træffer man i Nr. 74 Johan Erik Broman, »Aktør ved det svenske Teater«, Nr. 70 er ubeboet, men i Nr. 72 bor den preussiske Konsulatssekretær Charles Thalbitzer, hvis Slægtning, Skibsklarerer William Thalbitzer senere køber Nr. 74 og her indretter
15 Tobaksfabrik.

Nr. 72 ejes og bebos i en Aarrække af Byens Læger, der søger deres Klientel i det velhavende Kvarter. Vi har her først en kort Tid de Meza, derefter Regimentskirurg J. C. O. Møller og Underlæge (senere Stabslæge) J. P. Jørgensen.

20 I Hjørnehuset mod det gamle Færgestræde, der havde tilhørt Kasserer ved Øresundstolden *Timotheus Weise*, bor 1801 Ejeren, den 28-aarige Købmand *John Rainals*, med sin 19-aarige Frue *Mary Ann Belfour*, og hos dem den franske Sprogmeister *Paul Henry Barthelemy de Juge*. Siden gaar det over til Familien
25 Dreyer, Købmand og hanseatisk Konsul *Joh. Christopher Dreyer*, Vicekonsul *C. Fr. Aug. Dreyer* og senere Købmand og Vicekonsul *Ludv. Vilh. Dreyer*.

Man forbavses over, at Oxernes gamle Gaard (B. 18, Steng. 66), 1801 kun bebos af en ugift Løjtnant *Eichler*. Baade denne Gaard
30 og den følgende (Steng. 64, B. 17), synes ikke at spille nogen større Rolle, men bebos dog senere af Købmænd, i den første træffer man en »privilegeret handlende«, Normanden *Ove Theilland* og en hollandsk Vicekonsul *Henr. v. Aller*, og i den sidste en Skibsklarerer *Niels Kragh*.

35 Vi har hermed endt Turen rundt om den Karré, der i Sundtoldsstadens sidste Glansperiode er Forretningslivets Centrum, Sundtoldskvarteret, hvor fremmede, hovedsagelig Englændere, dominerer. En lille Trip ned ad Stengade vil supplere Billedet.

Ved Raadhusets Side har vi i Stengade 61 (B. 142), den 1789 af
40 *John Daniel Belfour* opførte Gaard, ligesom den Kirckske paa Strandgade forsynet med *Kikkenborg*, der afhjalp Savnet af Altan mod Søen, som det Claessenske og det van Ostenske Palæ var forsynet med, og hvorfra man kunde observere de passerende Skibe i saa god Tid, at man kunde være forberedt paa at modtage

sine Kunder. Det var den førnævnte store Forretning *Belfour, Rainals, Ellah & Co.*, der havde tre Huse her. Belfour ejede fra 1797 ogsaa Nabohuset (B. 142), Svigersønnen Rainals boede, som nævnt, skraas overfor i Steng. 68, og Ellah ejede Hjørnet af Brostræde ligeoverfor (Steng. 62 og Brostræde 5, B. 140 og 141). Man faar dog først ret Forstaaelse af Forretningens Omfang, naar man samtidig iagttager dens tre store Pakhuse, det førnævnte (B. 38, Steng. 75), og de to af Ellah i 1830-erne opførte St. Annagade 38 (B. 61—64) og Brøndstræde 38, hvilket sidstnævnte i Jernankre har Bogstaverne J. M. E. (*James Marshall Ellah*) og Aarstallet 1839. Al Firmaet provianterede den engelske Flaade, bl. a. 1801 og 1807, giver Forklaringen paa denne Velstand.

Paa den anden Side Raadhuset træffer man ogsaa kendte Købmandsnavne, i Steng. 57 (B. 145) *Gradman* og senere Agent A. *Rossini* og i Hjørnegaarden (B. 146) *Ephraim Magnus Ruben* og senere Vexellerer *Nathanson*.

Ole Lunds
Barndoms-
hjem

Paa Hjørnet ligeoverfor (Steng. 54, B. 136), bor Købmand *Troels Lund* i den smukke, gamle Gaard, som hans Søn, Herredsfoged *Ole Lund*, har beskrevet i sine Erindringer.

Baltzer
Garbens
Gaard

Vi overskrider Bjergegade og har straks paa Hjørnet det nuværende Hotel Øresund (Steng. 53, B. 266), ved 1700 Borgmester *Baltzer Garbens* Gaard, senere en Herbergsgaard, hvor vi fra 1771 træffer Værterne *Jørgen Bielefeldt*, *James Carmichael*, *Madam Oder*, *Jean Baptiste Brengeri*. Det er denne Gæstgivergaard, J. L. Heiberg omtaler i sit Digt om Kronborg.

De følgende Gaarde paa Nordsiden er derimod Købmandsgaarde. Her træffer vi f. Eks. 1817 *G. A. Gradman*, *Ellermann*, *Nathan Cantor*, *Isac Joelsen* og *Abraham Unna* i Rækkefølge hen til Stjernegade.

Fisketorv

Paa Sydsiden stod paa Hjørnet mod Bramstræde, hvor nu Helsingør og Omegns Bank er, Barber *Lunds* Hus. Dette købte Kommunen 1835 og lod det nedrive og Pladsen indrette til Fisketorv (B. 261).

Eckardts
Gaard

Paa Hjørnet mod Hovedvagtstræde laa ved 1800 Købmand *Eckardts*, senere Skibsreder *I. S. Pontoppidans* Gaard, der nu ligeledes er nedrevet og erstattet med en Nybygning, men mellem disse har man Steng. 50 (B. 259), hvor Forfatteren og Bogtrykkeren *Emanuel Balling* 1770 udgav Byens første Avis, »Helsingoers kongl. privil. Adresse-Contoires Efterretninger«, Steng. 48 (B. 258), der, som det fremgaar af en Indskrift, er opført 1752 af Direktøren for Øresunds Toldkammer *I. G. Putscher*, og endelig Steng. 46 (B. 257), hvis nuværende stilfulde Bygning er opført af den svenske Generalkonsul *Glørfelt* og en Aarrække tilhørte den svenske Regering. Den ejedes senere af By-

Emanuel
Ballings
Gaard

Putschers
Gaard

foged og Politimester *Crone*, og det var i Porten her, at Læredrengene ved Bløksbjærgridningen, morede sig med at bære Heksen ind paa en Stige, efter at man først havde faaet lokket Politiet ud i Byen. For Tiden ejes den af Helsingørs kgl. privile-
5 rede Skydeselskab.

Fortsætter man »ned ad Gaden« d. e. paa den anden Side *Øresunds*
Hovedvagsstræde—Stjernegade, har man paa det sydlige Hjørne *Told-*
(Steng. 42, B. 402), en stor Bindingsværksgaard fra det 17. Aar- *kammers*
Friskole

Købmand Troels Lunds Gaard (B. 136), omtalt i Herredsfoged Ole Lunds Erindringer.

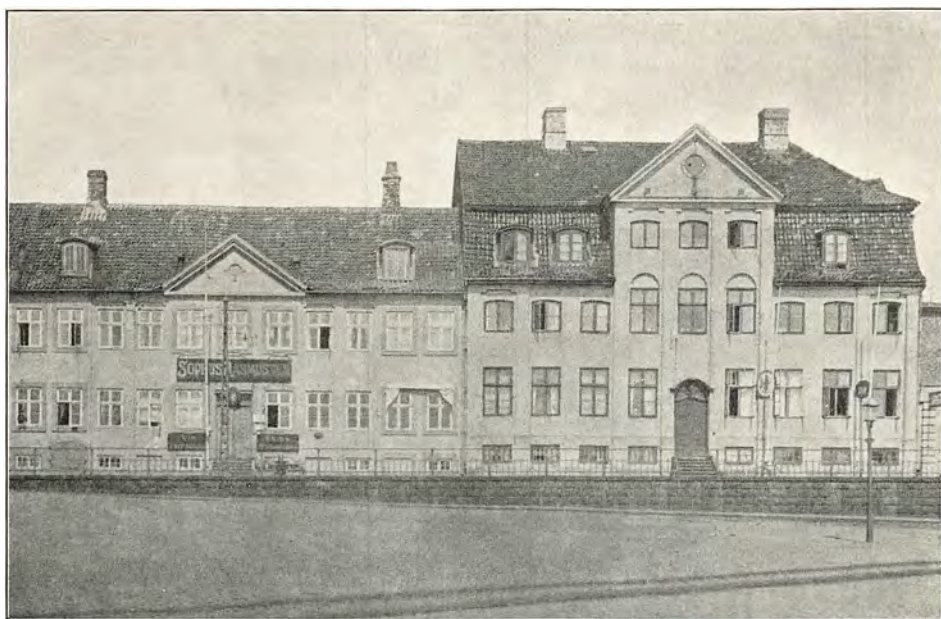
hundrede (1761 Johan Adam Späths), der 1786 blev købt af
10 Øresunds Toldkammer og indrettet til en Opdragelsesanstalt,
Læse- og Spindeskole for 30 fattige Børn, den saakaldte »Øre-
sunds Toldkammers Friskole«. Senere hen bor her i Gaarden
den virksomme Englænder *John Diston*, der utvivlsomt var
Helsingørs mest alsidige Forretningsmand, idet han ikke alene
15 holder Skipperhus og handler med kinesiske og ostindiske Varer,
men tillige anlægger Køkkenhave (senere Tegners Have) paa
Bakken ved Rosenkilden, bl. a. for at skaffe Grøntsager til Ski-
bene, dyrker tyrkisk Hvede og indretter Kaninstutteri ude ved
Sadelmagerleddet, anlægger et Silderøgeri og paatager sig at
20 holde Torvet rent for Gødsel o. m. m.

Vi er nu saa langt borte fra Havnen, at der ikke her findes særlige Skibsforetninger. De fleste af Gaardene er ældre Bindingsværksbygninger, kun faa af dem er i det her omhandlede Tidsrum erstattet med Stenhuse. En Undtagelse er Stengade 37 (B. 433), der er nyopbygget 1758 af Garver *H. P. Frøde*, men her var da ogsaa tvingende Grund, idet den tidligere Bygning ved et Uheld var sprunget i Luften.

Der savnes dog ikke fornemme Beboelseshuse. I Steng. 43 (B. 436) bor 1761 Borgmester *Mattias Ferslew* og i Nr. 22 (B. 412) Borgmester *Gabriel Ferdinand Milan*, hvis Ejendom fortsattes i Strandg. 29 og 26 (B. 361 og 346) helt ned til Stranden.

I Nr. 39 (B. 434) og 25 (B. 427) var nogle af Byens fornemste Gæstgivergaarde. Foran den førstnævnte har endnu i Mands Minde staaet en Bom med Ringe, som Rytteren kunde binde Hesten ved, medens han tog sig en Forfriskning inde hos Madam Hanne Oder. Ved 1840 boede her Postmester, Cancelliraad, Major *de la Gardie*. I Nr. 25 (B. 42) var Værten i Slutningen af det 18. Aarhundrede Helsingørs Skydeselskabs Stifter, Vognmester *Peter Sjøstedt*, som i gule Skindbukser, rød Kjole og med pudret Piskeparyk og Nathue modtog Dr. de Meza, da han kom her til Byen. Ved Siden af Sjøstedts Gæstgivergaard i Steng. 27 (B. 428) boede Helsingørs berømte Færgemand *Lars Bache* fra 1799 til sin Død 1809, og hans Enke endnu en Snes Aar senere. I hans Tid var her to Stenbænke foran Huset og en Svalegang mod Gaarden.

Til den Række af borgerlige Huse, som karakteriserer Sundtoldtidens sidste Hundrebaar, maa endvidere nævnes ikke alene Fabriksbygninger som Sukkerraffinaderierne ved Svingelen (B. 543 og 544), Stivelsefabrikken (Alléen 8, B. 102) og Claessens 600 Al. lange Reberbane i Lundegade, men ogsaa de offentlige Bygninger, der er et Udslag af den Velstand, der kom fra Sundet. Vi har nævnt Øresunds Toldkammers Friskole (Steng. 42, B. 402). Ikke langt herfra i Stengade 29 (B. 429) indrettes 1829 Asyl for Smaabørn, i Fiolgade rejstes 1794 ved rige Englænderes og Øresunds Toldkammers Hjælp det for sin Tid imponerende »Øresunds og Helsingørs Sygehospital«, i Bjergegade (B. 222) lader »Direktionen for Helsingørs dramatiske Selskab« paa John Goods Haveplads opføre den Teaterbygning, der endnu benyttes, og endelig bygger man i Sundtoldens sidste Dage Byens nuværende Raadhus, der staaer som et allersidste Minde om Byens Velstand.

Passkriver Trentwedels Gaard, B. 30 (til venstre) og van der Ostens Palæ, B. 29 (til højre).

BYGNINGSSTIL

DE Træk, vi her har fremdraget om de helsingørske Huse og deres Beboere i Sundtoldens sidste Aarhundrede, viser et Borgersamfund saa broget og fremmedartet, men tillige saa velstaaende, som det i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel ikke var at finde i nogen dansk Provinsby. Den før citerede Skildring af de danske Købstæders Tilstand har derfor sikkert Ret i, at Helsingør er den eneste Provinsby, hvor der paa den Tid bygges i noget større Omfang. Hvad der da opføres i Helsingør, er præget af Velstand. Der bygges ikke alene saa solidt, at det meste staar den Dag i Dag, men tillige saa smukt og stilfuldt, at det kan tjene vor Tid til Mønster. Naturligvis kan Helsingør, hverken hvad Bygningernes Antal og Størrelse eller Architekturens Rigdom angaar, staa Maal med Hovedstaden. Men paa en lille Plet er her en interessant Samling Bygninger fra det 18. Aarhundredes sidste Halvdel, lige fra store Købmandsgaarde, der — om ikke i Størrelse og Pragt saa dog ved deres stilfulde Ydre — staar Maal med københavnske Rigmands Palæer, til smaa, borgerlige Huse, der i den Udstrækning, som Ejerens større eller mindre Velstand tillod det, tog de større til Forbillede. Den ældste Type for de helsingørske Gaarde fra dette Tidsrum har vi i Købmand *Nicolaj Dahls* Gaard (Steng. 64, B. 17). 1727 var her kun »en forbrændt Plads,

*Nicolaj
Dahls Gaard*

hvor endnu staar nogen gammel Grundmur med Kælder under, og er i Bredden til Stengaden 17 Al., hvorudi er et stort Bislag og 2de beslagne Halvdøre«. I denne Tilstand havde Apotheker Franz

Nicolaj Dahls Gaard, Stengade 64 (B. 17).

Peckel 1715 købt Pladsen af den engelske Købmand Robert Tigh, for hvem Gaarden var brændt, og i samme Tilstand afhændes den 1738 af en senere Ejer til Nicolaj Dahl, der lod den nuværende

Bygning opføre, som bærer hans og hans Hustrus Navnetræk og Aarstallet 1739.

Dahls Gaard staar som vor bedste Repræsentant for *Barokstilen*.

Den svenske Konsulatsgaard, Stengade 46 (B. 257).

Medens man i Renæssancens Bygninger for at bryde Facadens
 5 Ensformighed deler denne vandret, er den her delt ved lodrette
 Linier. Det svære Midterparti springer lidt frem, og Kvaderpilastre

i Puds ved Facadens Hjørner og Fremspringets Sider tredeler Huset Forside. Foroven bærer Pilastrenes joniske Kapitæler en svær Gesims, og over Midterpartiet er en halvrund Fronton, prydet af en stor Guirlande, og omrammet af en tilsvarende kraftig Gesims. Vinduerne i Fremspringet har Sandstensornamenter, hvilket yder-

Øresundshospitalet (B. 457). Fiølgade 15.

ligere bidrager til at fremhæve Midterpartiet. Da Gaarden oprindeligt har staaet i røde Mursten, har den graa Sandsten endda dengang virket kraftigere end nu, da Muren er beklædt med graa Puds. — Nær beslægtet med denne Gaard er Strandgade Nr. 75 (B. 131) og Stengade 68 (B. 19). Den første, der nu er stærkt ombygget, blev 1742 af Nicolaj Dahl solgt til hans Broder Raadmand *Niels Dahl* og er opført af en af disse, antagelig af sidstnævnte. Den anden blev 1748 købt af en Kommissær Krüger, men ejes et

Aarstid efter af Kasserer ved Øresunds Toldkammer Timotheus Weyse. — Den fornemste Repræsentant for den ældre Barokstil i Helsingør var iøvrigt *Øresundstoldkammeret* (Bill. S. 23). Lig- *Øresunds Toldkammer*

Indgangsdør til Øresunds og Helsingørs Syge Hospital.
(B. 457). Fiolgade 15.

5 gende paa den aabne Plads mod Stranden tog det sig prægtigt ud med sin strengt symmetrisk inddelte Facade, der lodret brydes af det kraftigt fremspringende Midterparti, yderligere fremhævet af den store Dobbelttrappe, medens der vandret skabes Afveksling ved den kvadersmykkede nederste Etage og Mansardtaget. I den senere Rococostil bruger man mere afdæmpede Virkemidler. Det

*Stephan
Hansens
Palæ*

1760 opførte *Stephan Hansens Palæ*, der utvivlsomt er en af Helsingørs allersmukkeste Bygninger, virker først og fremmest ved den sjældne Harmoni i Liniernes Forhold saavel i Murfladernes Inddeling som i de store, med mange smaa Ruder udstyrede Vinduer, der spiller en saa væsentlig Rolle for denne Bygnings Ydre. Et ubetydeligt Fremspring i Muren og de svære Sandstensrammer om Vinduerne markerer en stilfærdig Tredeling af Facaden. Iøv-

Parti af Brøndstrædes nordvestlige Del.
Huset med Gavlkvist og Stentræppe, Brøndstræde 5 (B. 487) er opført 1760.

rigt er her ingen ydre Pynt. Hverken paa denne eller andre helsingørske Bygninger træffer man de for Rococcoen karakteristiske Ornamente.

Mere typisk for de helsingørske Gaarde fra denne Tid er Paskriver *Trentwedels* Gaard Stengade 77 (B. 30). Ligesom de ældre Barokbygninger har denne Gaard en tydelig, lodret Tredeling af Facaden ved Pilastre, men hele Gesimspartiet er forenklet, her er ingen Kapitæler, og Pilastrene er kun flade Murfremspring.

Nabogaarden, *van der Ostens Palæ*, er en nok saa fornem Repræsentant. Tredelingen er her skarpere fremhævet ved, at Mid-

terpartiet foroven ender i en Kvist, Mansardtaget er noget nyt, og hele Bygningen gør sig mere gældende, idet Østgavlen ligger frit med Altan mod Søen.

van Ostens
Palæ

Helt fritliggende Bygninger fra denne Tid har vi i Späths Gaard
5 Gl. Strandvej 10 (B. 542) og Villa Augusta (B. 544), af hvilken
sidste dog kun en Rest er tilbage.

Späths
Gaard

Borgmester Tewis Wildes Gaard ved Olai Kirke (B. 54).

Inde i Byen findes adskillige større, oftest toetages Bygninger fra denne Periode: Putschers Gaard (Stengade 48, B. 258), Kochs Gaard (Strandgade 84, B. 2), Joachim Lunds Gaard (B. 1. n. —
10 den nordlige Del af »Skibet«); v. Mehrens Gaard Stengade 57 (B. 145) og Stengadé 11 (B. 420). Her er endnu Pilastre, der indrammer den forholdsvis store Gavlkvist, som i sig selv markerer Tredelingen af Facaden. Men Simplificeringen fortsættes til det ganske enkle toetages Borgerhus med Gavlkvist, som Borgmester
15 Tewis Wildes Gaard (B. 54), hvor en Slutsten over Døren bærer Indskriften T. WILDE med Aarstallet 1784, Færgemand Hans

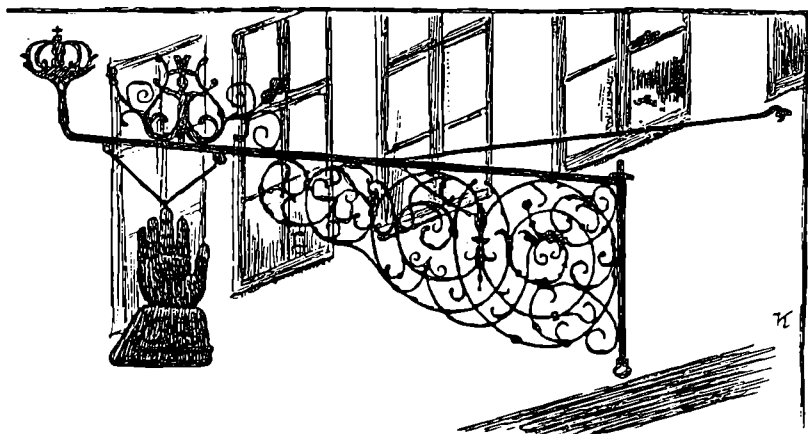
Meinertsens store Gaard Strandgade 52 (B. 337 a.) og Stengade 31 (B. 430).

Gavlkvist med Smaahuse Blandt Smaaborgerne Boliger træffer man en endnu beskedenere Type, det lille enetages Hus med Gavlkvist, der vel er en ældre Form, men dog slutter sig nær til de førnævnte. Af denne Gruppe findes der adskillige bevaret f. Eks. det gamle militære Sygehus Stjernegade 28 (B. 322), opført 1764, Lappen 18 (B. 112), opført 1797 af Otto Salomonsen, adskillige smaa Huse i St. Annagade, deriblandt den gamle Damgaard (B. 171), Brøndstræde 5 (B. 487), opført 1760 og udlejet til Birkeskriver Bless, og Fiolgade 14 (B. 453), vistnok ogsaa opført af den førnævnte Færgemand Hans Meinertsen. En enkelt af disse Smaagaarde (Brøndstr. 28, B. 292) vides at være opført ved 1690. I Brøndstr. 39 (B. 197), antagelig opført ved 1600, kan man til Sammenligning se en tilsvarende lille Gaard fra Renæssancetiden med den mindre Gavlkvist og tværdelt Facade.

Den svenske Konsulatsgaard Vender vi os nu atter til Bygningskunstens fornemmere Repræsentanter, saa møder vi mod det 18. Aarhundredes Slutning *Klassicismen*, en Stilart, der har faaet sit Navn af, at man søger tilbage til den klassiske Bygningskunst og mere direkte efterligner dennes renere Former. Smukke, men enestaaende Repræsentanter for denne Stil er den ca. 1780 af den svenske Generalkonsul *Gløerfelt* opførte Gaard, Stengade 46 (B. 257), der nærmest er beslægtet med samtidige svenske Bygninger, og det *Claessenske* Palæ, Strandgade 95 (B. 10), der staar den Heeringsske Gaard paa Christianshavn saa nær, at der er Sandsynlighed for, at Bygmesteren har været den samme. Mere i Slægt med den *Øresundshospitalet* Tids helsingørske Bygninger er *Øresundshospitalet*, der opførtes 1794 paa Initiativ af den daværende Direktør for Øresundstoldkammeret, Geheimeraad Numsen. Her har Indgangsdøren faaet sin særlige Udsmykning i to Pilastre med Konsoller, som bærer en Gesims med en Indskriftsplade, men iøvrigt har Facaden kun en ganske enkel Udsmykning — Kvaderpilastre, Tværbaand og romersk Tandsnitgesims —, som kan træffes paa adskillige samtidige Bygninger rundt om i Byen som Kongensgade Nr. 12 (B. 212), Strandgade 45 (B. 375 & 376), den Wrightske Gaard Strandgade 86 (B. 3), Stengade 19 (B. 424), Sudergade 33 (B. 204) og den lille ca. 1806 opførte Accisebod ved Svingelen, hvor Taget og Facadens Midterparti dog er nyt, hvilket bl. a. fremgaar af Tegningen, som er bevaret og viser et aabent, kun overdækket Midterparti. Kongensgade Nr. 12 bestaar egentlig af to Bygninger. Den nordligste (B. 213) er opført 1769, hvorimod den sydlige Del (B. 212) i 1780'erne solgtes af *Anders Tikøb* til Tolddirektør, senere Byens Præsident, Kammerherre *Hauch*, der opførte den nuvæ-

rende Bygning, som fra 1807 blev Byens *Latinskole*. For Klassi- *Latinskolen*
 cismens senere og mere udglattede Form—den saakaldte Empire-
 stil — har vi Repræsentanter i Stengade 13 (B. 422), vistnok op-
 ført af Murmester Braunbehrens, og Sofiegade 6 (B. 32). Sidst-
 5 nævnte Sted er det som nævnt en ældre Bindingsværksgaard, der
 har faaet en ny Facade af Grundmur.

Har man med de her fremhævede Bygningstyper som Udgangs-
 punkt fundet frem alle de gamle Gaarde fra Sundtoldtidens sidste
 Blomstringstid, og har man et Øjeblik dvælet ved denne Velstand,
 10 saa maa man for at naa tilbage til det ældre Helsingør tænke sig
 hele dette Lag fjernet. De fleste større Gaarde og grundmurede
 Facader maa da forsvinde og erstattes med mindre Bindingsværks-
 huse, af hvilke man hist og her finder Rester staaende indeklemmt
 midt i et snævert Stræde eller gemt i en gammel Gaard. Vi er da
 15 ved det fattige Helsingør i Nedgangsperioden omkring ved 1700.
 De bevarede Bygninger fra den Tid byder kun lidet af Interesse,
 men til Gengæld giver Arkivernes nu mere fyldige og uforbeholdne
 Oplysninger malende Skildringer af Beboernes Vilkaar.

Handskemager Høybyes Skilt.

BYEN VED 1704. HUSE OG FOLK

HVIS man i Aaret 1704 havde foretaget en Vandring gennem den østre Del af Strandgade, vilde man ikke have truffet ret mange af de store Gaarde, man ser i vore Dage.

Fortovsboder Ganske vist var Gaden allerede da bebygget paa begge Sider, men den søndre Side var for Smaafolk, der her logerede i de Boder, der oprindeligt var opførte uden Tilladelse paa den fri Strandbred, og som senere ved Bymurens Opførelse havde faaet et fast Rygstød at hælde sig til, og nu ikke mere veg Pladsen. Ejeren, der for egen Regning havde maattet bygge og vedligeholde et Stykke af Bymuren, kunde ved Opførelsen af en saadan Lejebolig skaffe sig Erstatning, thi disse Smaahuse var billige at bygge, da Bymuren udgjorde den ene Væg, og lette at udleje til Færgemænd og Smaahandlende, der havde deres Erhverv ved Stranden.

Strandgades Sydside I B. 2 — her som i det følgende betegner Numrene kun Stedet, ikke altid den nuværende Bygning — boede Færgemanden *Svend Andersen Kongsbak*, der er forholdsvis velstaaende og selv ejer sit Hus. Men han har da ogsaa to Baade samt Halvpart i en Færge og »bruger dertil god Næring med Øl og andre drikbare Varer at udtappe og fremmede at logere.«

Gunild Niels Olsens i B. 3 har derimod kun »en liden Næring med Øl og Brændevin at udtappe.« B. 4 er Borgmester *Casper Hansens* Pakhus. Derefter følger *Lambert Cornelissens* Enke, der har »en liden Næring med islandske Hoser og desligeste« i B. 5. I det næste Hus paa Barber *Henrik Schwitzers* Fortov (B. 6) bor en fattig Kvinde, hvis Mand var »Sejlingsmand«, men han »er bortsejlet«. Desuden har Schwitzer her »Garnisonens Barberstue«, medens honnette Folk betjenes i hans iboende Hus ligeoverfor paa den fornemme Side af Gaden.

I Burghoffs Fortov (B. 8 a) bor en Færgemand, der har Baad og tapper Øl. Endelig kommer (i 8 b) *Erik Persen*, der synes at have været Helsingørs første Skibsklarerer. Han »ernærer sig af, hvis frivillige Gifter Skipperne, som han ved Clarerende paa Øresunds Toldkammer opvarter, hannem vil tillægge«, og des-

Kircks Gaard (Strandgade 81. B. 14). Før »Amsterdam«.

uden bruger han »nogen Handling med Hør, Humle, Hamp og desligeste.« Rækken slutter med Barber *Christopher Meyer* (i 8 c), som særlig har »Artillerifolket at betjene«.

Hvor rigelig Næring enkelte af de her nævnte Personer end kan have haft, vil man dog alene af Huslejerne se, at her kun er Tale om mindre Boliger. Erik Persens Husleje er kun 15 Dlr. Paa den anden Side af Gaden i B. 14 (Strandg. 81), en Beværtning, »Amsterdam« der gik under Navnet »Amsterdam«, kan derimod *Thomas Starre*

betale 90 Dlr. i Leje. Om ham hedder det, at han »søger at bruge Herbergereri og lægger megen Vægt paa de rejsende udi adskillige Tilfælde at accommodere, hvorfor hannem temmelig Næring tilflyder«. — Efter ham følger (i B. 13 v) *Peter Jansen Juffer*, der ogsaa »logerer Skippere, tapper Øl og Vin-Varer og brygger til Skibsforfødenhed«, og (i 13 ø) *Henrik Schwitzers* fine Barberstue. Det følgende Hus var nylig afbrændt; men i B. 11, den gamle Skibsklarerergaard, der er bevaret til vore Dage, havde den unge *Johan Daniel Burghoff*, der havde giftet sig Penge — vistnok ogsaa Gaarden — til ved Ægteskab med en Datter af Hollænderen *Herman Adriansen*, begyndt at tjene sig frem til Raadmands- og Borgmesterstillingen. Gaarden, han bebor, er hans egen. Den er et »octroyeret Værtshus«, hvor han »logerer Skippere og andre fremmede«, »tapper Øl, Vin og Brændevin og brygger til Skibsforfødenhed.«

Hans Nabo var Raadmand *Vincens Riegelsen*, der bor i sit eget Hus, hvortil han ved at ægte den rige Købmand *Bendix Hansens* Enke har føjet en Nabogaard, saa Bygningen nu »en temmelig stor Gaard formerer« (d. v. s. hele B. 10). Her »logerer han Skippere, til hvilke han Penge paa Bodmeri og anden Maade udtæller« *). Desuden »har han Kommissioner, handler med Vinsorter i gros og smaat Maal, brygger til Skibsforfødenhed og bruger Købmandsskab med Salt, Hør, Hamp, Humle, Jærn, Fiskevarer og desligeste«. — Hans Nabo *Allert Joostsen* bruger ligeledes »Herbergereri« og skænker desuden »noget The og Kaffe«, hvilket aabenbart er noget nyt.

Vi er nu ude ved Øresunds Toldkammer — det næstsidste — tidligere *Jonas Heinemark* Tolders Gaard, men nu »*Kongens Gaard*«. 1704 bor her Tolddirektøren, Kancelliraad *Kinckel*, der »subsisterer af hans Bestilling«. Til Gaarden hørte 1682 seks Boliger, der var udlejet til forskellige Smaaborgere, men 1704 er her kun to, som begge staar ubeboede. Det var almindeligt, navnlig før 1660, at en Købmandsgaard paa sin Grund havde en Række smaa Lejehuse, og Toldgaarden var altsaa ingen Undtagelse.

Lige overfor, hvor nu det van Ostenske Palæ (B. 29) ligger, bor i Assessor *Jacob Arentsens* Gaard »den af Kongen af Sverige her ved Øresundet anstille Commissarius«, *Peter Barckman*, som, »hvorel han er svensk Undersaat, dog adskillige Købmandscommissioner bruger.«

Ved hans Side (i B. 30) residerer *Jan v. Deurs*, »den hollandske Commissarius«, der ogsaa »næst hans Bestilling« bruger »dog nuomstunder ikkuns nogle faa Købmandscommissioner«.

*) Bodmerilaan er Laan, for hvilket Skipperen sætter Skib og Ladning i Pant.

Paa Hjørnet mod Sofiegade (B. 31), der 1695 for en Del var *Sofiegade* nyopbyggt af sl. *Christoffer Schrøder*, Postmester, bor nu hans Enke, hos hvem *Christoffer Pfaffendorf* »har sin Værelse«. Han er Kantor ved den tyske Kirke og »holder Skole derhos.«

⁵ I Sofiegade eller, som det dengang ogsaa hed »Imellem Kirkerne« (B. 32, 34, 35, 36, 37) bor kun Smaafolk: 4 Færgemænd,

En Strandgang.
Gennemgang fra Stengade 14 (B. 416) til Strandgade.

2 Soldater, en falleret Smed, en Kalkslager og en fattig Enke. De to Færgemænd ejer dog selv deres Baad, den ene tillige sit Hus og Halvpart af en Færg, og han »har derhos god Næring med
¹⁰ Ærter, Salt og andre afgængelige Varer at sælge, saa og at brygge til Krogerske og sælge med smaat Maal.«

Den fornemste Gaard i Strædet, tidligere *Sofie Brahes*, efter hvem Strædet fik Navn, laa der, hvor nu Wibroes Bryggeri ligger

(B. 33). Den ejedes og beboedes af Translatør ved Øresunds Toldkammer *Isak Helmis* (eller Helms), om hvis Formuesforhold man ikke kunde faa nøjere Oplysninger, da »han til København var forrejsset.«

Paa Stengades Sydside laa »den gamle Toldbodplads« (B. 27) 5
 hen som Have. Den benyttedes af Naboen sl. *Henrik Schnellpfeils*
 Stengades Enke (i B. 26 ø), der selv boede i Baghuset, medens i Forhuset
 Sydside »salig Geheimeraad *Speckhaus Frue* lever udi Stilhed uden den ringeste Brug«.

Heller ikke de nærmest følgende Gaarde bærer Præg af den 10
 Travlhed, man skulde vente sig i Byens Hovedgade og tæt ved Øresunds Toldkammeret. B. 26 v er af Vincens Riegelsen lejet ud til en Kaptajn *Bertram*. I B. 25, hvor tidligere Byens Apoteker Johan Guden boede, træffer man Oberstløjtnant *Heilbergs Frue* og B. 24 staar ubeboet. Hele denne Del af Gaden synes ganske ube- 15
 rørt af alt Forretningsliv.

Først i B. 23 (Steng. 76) træffer man en Vintapper *Ejlert Tschierning*. »Hans Næring bestaar i, hvis deraf dependerer, (og han) skænker derhos The og Kaffe.«

Indtrykket af Tomhed møder man dog straks ved de to næste 20
 Gaarde (B. 22, 21, Steng. 74, 72), Lejlernes stolte Stenhuse. Om den første af disse hedder det: »Et øde Hus dernæst beliggende, som fordem *Lorenz Bager* har ejet, kan ikke vides, hvem dertil egentlig svarer«. Den anden omtales som »Et ubeboet Hus, Magister *Boldich* tilhørende«. Med Stengade 70 (B. 20) skifter Gaden 25
 Karakter. Her har vi Borgmester *Casper Hansen*, som »brygger og brænder til Krogersker. Gaarden han ibor er hans eget.« Og i Nabogaarden (B. 19, Steng. 68) en Vintapper *Johan Dow*, som »ernærer sig af det samme og at skænke The og Kaffe, hvoraf han dog ringe Næring haver.« Han ejer baade denne Gaard og den til- 30
 hørende Strandgadegaard (B. 14), men da han forrenter 2250 Dlr. paa Ejendommen, er han alt andet end velhavende.

Ligeoverfor (i B. 43) bor *Jørgen Magens*, som »har ingen anden Næring end hvad hans Nürnberger- og Urtekram kan indbringe«.

Steng. 66 og 62 (B. 18 og 140) tilhører begge »*David Fischer*, 35
 den Hamborger Postmester«, der »har foruden hans Bestilling stor Handtering med Correspondens udenlands samt Commissioner i Penge paa Veksel, Bodmeri, Rente og i andre Maader at udtælle, sælger og Stokfisk og Humle«. Foruden de to Gaarde 40
 ejer han en Have bag Raadhuset. Oxernes gamle Gaard har han udlejet til en Seigneur *Bryning*. At Postmesteren ikke selv ønsker at bo i denne Gaard, og at Lejlernes Gaarde staar tomme, vidner om, at de middelalderlige Gaarde vrages, idet man foretrækker Renæssancens lysere og rummeligere Bygninger.

Er David Fischer en velhavende Mand, saa er det smaat med hans Naboer: »*Peter Voss*, en Urtekræmmere (i B. 139), lever af det ringe, som han deraf kan løse.« I de to næste Gaarde bor Enker: *Birte sl. David Andersens* (i B. 138) og *Maren sl. Johan*
 5 *Henr. Kampmans*. Den første »brygger«, men den anden »lever hen udi hendes Enkesæde uden nogen Fortjeneste«. Paa Hjørnet

En Bindingsværksgaard. (Brøndstræde 2. B. 484).
 Ved 1700 Ole Bartolemeisens Gaard.

(B. 136) bor Toldkammererer *Rasmus Knudsen*, og henne i Stengade 64 (B. 17) Tolder *Jens Carstensen*. Ingen af dem driver synderlig Forretning.

10 Heller ikke paa den anden Side af Gaden er Forholdet anderledes. I Stengade 63 (B. 142) handler en Købmand *Fr. Jacobsen*, med »Klæde-, Silke-, Urte- og Nürnbergerkram, sælger og Vin, Brændevin og Eddike item Trævarer samt andet mere.« Han gi-

*Stengades
 Nordside*

ver 50 Dlr. i Leje til den danske Kirke. — I Nabogaarden (Steng. 61, B. 143) bor Tolder og Raadmand, senere Borgmester *Cort Fahrenhusen*. »Under Raadhuset« »Controllør og norske Postmester« *Poul Brødesen*. Det er Byskriveren *Jørgen Puges* Embedsbolig, han har lejet. Iøvrigt bor ogsaa her i Raadhuskælderen ⁵ *Per Judes* fattige Enke og Skoleholdersken *Catarina Regels*.

Først i Stengade 57 (B. 145) træffer vi atter en Købmand, *Hans Petersen*, som »bruger Commissioner, har en Urte- og Nürnberger-Kram (bod) og handler med Tobak samt andre Varer.« Og i Hjørnegaarden, B. 146, *Richardus Wedderborns* gamle Vinstue, ¹⁰ residerer Toldkammerer *Joh. Chr. Ziege*, som »tæller og Penge ud paa Bodmeri og elligt.«

Et Blik paa den lige nedenfor liggende Del af Strandgade (i K. 21 og 22) giver et noget andet Indtryk:

Strandgade *Didrik Henriksen* (i B. 127) »bruger Herbergereri, tapper Vin. ¹⁵ Brændevin og Øl, handler med flamske Varer, Salte- og Tørfisk samt andet Købmandsskab«. — *Gustav Mensenkampf* (i B. 128) »er i Vognmandslavet, har til hans Brug et Par dygtige Heste med dertil behøvende Vognmandsredskab, har derhos og noget Øl og sælger Tobak.« — *Anne Hansdatter* bor i sin Svigersøn *Jens Becks* ²⁰ Hus »fri for Leje, eftersom hun til hans Nytte og Profit Handtering bruger med en temmelig stor Del Øl og Brændevin at udtappe samt adskillige Slags Viktualier, Tobak og desligeste at sælge«. — *Anders Andersen Taxadør* (i Vejerboden B. 130) »sælger undertiden nogle Fiskevarer.« »*Georg Kesselhahn*, en Sergent ²⁵ (i B. 2), har stadig Næring med Høkeri samt Øl og Brændevin at udtappe.« — *Frantz Peckel* i Strandgade 79 (B. 15) passer sin Geschäft som »priviligeret Apoteker«, og *Hjørnehuset* Strandgade 77 (B. 16) er udlejet til *Abraham Carbon*, »Fuldmægtig her ved Toldstedet for Messr. *Pomeau & Choppy*«. ³⁰

Færgemand *Jens Beck* i Strandgade 75 (B. 131) har »4 Silde- og andre Baade« samt Halvpart af en Færge, men desuden har han »rigelig Næring med Herbergereri, Øl, Vin, Brændevin og Mjød at udtappe, item at sælge alle Slags Viktualier til Skippere og andre.« I et Par smaa Boliger bag hans Gaard i Strædet (B. ³⁵ 141) bor *Per Nielsen*, som »tapper Øl og Brændevin med god Aftrak og sælger Smør og andre fede Varer«, og *Inger sl. Per Aagesens*, der er i Færgemandslavet, har Sildebaad og Jolle og »sælger ved Tilfælde spanske og andre Frugter, saa og noget Vildt«. — *Daniel Wilster*, Kaptajn under Søetaten, (B. 132) »bruger ⁴⁰ med Skippere at logere, saa og til Skibsfornødenhed at brygge.« — Den »øresundske Toldbetjenter« *Lars Hansen* (B. 133) »driver foruden hans Bestilling Handel med Humle.« Hans Nabo *Christen Hansen* (B. 134) »har af hans Bageri god Næring.«

Og i Hjørnестedet (B. 135) sidder Ide sl. (Borgmester) *Corfitz Brams* og »driver den bedste Næring med Skippere og andre fremmede at logere, brygger til Krøgerske og Skibsfornødenhed.« Desuden har hun »en liden Krambod« og »tilmed af hendes ad-
5 skillige Ejendomme temmelig Indkomst.«

Af det anførte fremgaar, at det er Strandgade, der er Forret-

Hus i Hestemøllestræde med Skydevinduer efter engelsk og hollandsk Mønster.

ningskvarteret. Vi gaar nu til 3. Fjerding for at se, hvorledes Forholdet er der.

Her har vi dels i Bramstræde, paa hvis vestlige Side der, som ^{3die Fjerding}
10 det vil ses af Kortet, laa en Række Boliger, og dels paa Strandgades Sydside, ikke mindre end 14 Huse. Af disse bruges 3 som Pakhuse, Resten er smaa Huse, som bebos af 10 Færgemænd eller Sejlingsmænd og en Kvinde, af hvilke 5 tapper Øl og Brændevin, medens en »farer for Styrmand« og en »bruger lidt Bødkeri«.
15 Først paa Nordsiden af Strandgade træffer vi egentlige Borgerhuse. Paa Hjørnet mod Bramstræde (Strandg. 65, B. 249 ø), bor »forrige Raadmand *Henrik Didriksen*, der »holder Krambod med Klæde og deslige uldne Stoffer samt andet smaat Tøj og sæl-

ger lemmelige Partier Hør.« Hans Søn Christen Henriksen i samme Hus »paastaar at være udi en Societet eller fælles med Faderen.« — Næst ham (B. 249 v) har vi »*Holger Lindorf*, en Chirurgus«, som »formedelst sin Profession har mærkeligt at bestille.«

I Nabohuset (B. 250) »logerer *Barbara Moybehrens* Skippere og andre søfarende« — »dog med ringe Fordel.« — Strandg. 61 (B. 251) er beboet af *Steffen Gorrison*, som er Krogemager. — I Strandg. 59 (B. 252), Værtshuset »*Bremen*«, hvor »Bremer-schlüssel udhænger«, d. v. s. Bremens Byvaaben hænger som Skilt, bor *Abraham Holmann*. Han »logerer ikke alene Skippere og brygger til dem, men har ogsaa en Krambod med adskillige til Skibsfornødenhed udkrævelige Ting, bruger derhos Kommissio-
ner, tæller Penge paa Bodmeri og Veksel og handler med Vin.« —
Barberenken *Gertrud sl. Johan Drewitzes* (i B. 253) holder en
Barbersvend, men logerer ogsaa Skippere og brygger til Skibsfor-
nødenhed. — I den smukke Renæssancegaard (Strandg. 55, B.
254), bor *Margrete sal. Bendix Brodersens*, der »brygger og bræn-
der lidet til Krogersker og Skibsbrug«, og hendes Slægtning, Bage-
ren *Mikkel Brodersen* driver sin Forretning i Hjørnegården ved
Siden af (B. 255).

Stengades
Sydside

Lige ovenfor paa Stengadehjørnet (Steng. 44, B. 256), residerer Toldkammerer *Melchior Daniel Günther*, der lever af »at sætte Penge ud paa Rente«.

De næstfølgende to store Gaarde (Steng. 46 og 48, B. 257 og 258 v), tilhører Toldinspektør *Joh. Fr. Meyer*. Den første af dem bebos af den forrige Tolddirektør sal. Justitsraad *Andreas Günthers* Enke, der »lever af hendes Rente«, den anden af Meyer selv. Han »bruger foruden hans Bestilling Kommissio-
ner med Penge til Skipperne paa Bodmeri og elligt at udtælle« og »handler
med Vin saa (vel) i gros som i Pottemaal«. Nøjere Efterretning fik man ikke, da han »var forrejt« og »ingen af hans Domestik-
ker nogen udførlig Efterretning kunde meddele.«

I den næste nu udslettede lille Gaard (B. 258 ø) bor Skolehol-
dersken *Mette Froms* »Vinteren over fri.« — Derefter er vi ved
den af Raadmand *Rasmus Regelsen* 1639 opførte smukke Bin-
dingsværksgaard, hvor den »engelske Negotiant« *Robert Tigh* —
ogsaa engelsk Konsul — »bruger adskillige Kommissio-
ner, tæller Penge paa Vinding ud og handler med Vin og fransk Brændevin.«
— Husrækken sluttes med B. 260, hvor man træffer »*Otto Bars*,
en Skrædder, (som) gør foruden hans Handtering Knapper«, og
Frederik Bryning, som »behjælper sig med at tappe nogen Vin-
vare og Øl, tapper derhos The og Kaffe.«

Ligeoverfor paa Stengades Nordside (B. 266, nu Hotel Øresund)

Bramstræde før Kystbanens Anlæggelse.
Til højre Gitze Willums Gaard, til venstre lidt af Købmand Troets Lunds (B. 136).
I Baggrunden ses nu nedrevne Gaarde paa Strandgades Sydside.
Strædet gik dengang kun til Strandgade.

bor Borgmester *Baltzer Garben*, der »lever af hans Bestilling samt, hvis Revenuer hans Ejendomme kan opbringe, bruger ogsaa sommetidens liden Handel med Stenkul, Timmer og Kalk. Gaarden, han bebor, er hans eget og forrenter intet derpaa.« — Næst ham kommer (i Steng. 51, B. 267), Byens danske Regne- og Skrivemester *Frederik Friis*, der har faaet Gaarden efter *Lars Dinesen*, hans Formand i Kald og Ægteskab.

Hermed er vi naaet til Byens betydeligste Købmand, der ejer og bebor B. 268, af hvilken den vestlige Sidelænge endnu ses i Industriforeningens Gaard (Steng. 49). Hans Forhold skildres saaledes: »*Jacob Hansen*, Borgere og franske Konsul, derhos en fornem Købmand, som stor udenlandsk Handel fører, og elligt Penge paa Rente, Bodmeri og Veksel udsætter, saa vel som stærke Kommissioner driver. Den store Gaard, han bebor, er med mange flere her i Byen beliggende Huse hans eget fri for nogen Renteafgift.« — Den næste Gaard (Steng. 47, B. 269), som ogsaa tilhører denne velhavende Mand, bebos af en Kaptajn *Gottberg*. — Derefter følger *Johanne, sal. Seneca Thorsens* (i B. 270), vistnok Moder til den norske Postmester *Bonne Sennecsen* i Kokkens Have. Endvidere paa Hjørnet (i B. 271) *Bendix Andersen*, Snedker, og lige om Hjørnet (i B. 334) »*Poul Andersen*, en Konstabel, (som) bruger derhos med Høns og saadant smaat Fænedet at sælge.« Med ham er vi inde i Smaafolkskvarteret.

*

Vi vender derefter tilbage til Stengade og da til den vestlige Del af Gaden, hvor Forretningslivet i nogen Grad er præget af de sydfra kommende Bønder. Naar en Bondevogn var sluppet gennem Konsumtionsbetjentens Eftersyn ved Svingelportens Akcisebod [i det 18. Aarhundrede Steng. 9, B. 541] og kommet over Broen, der førte over Grøften, gjorde den som Regel Holdt i en af de nærmeste Gaarde. Bønderne nordfra, som kom ind ad Ny Kirkegaards og Røde Port, tog derimod gerne ind i Købmands- og Bryggergaarde paa Bjerget og i Sudergade. I Forretningerne paa Strandgade og i Stengades bedste Handelskvarter fra St. Annagade til Søstræde hørte de ikke rigtig hjemme.

Naar man gaar gennem Stengades 4. Fjerding fra Svingelporten til Stjernegade, træffer man derfor først Borgere, der driver Bondehandel, og mellem disse bor Færgemænd, Haandværkere og andre jævne Folk. Først længere henne mod Stjernegade har man Skibsforretninger, Storhandlende og fornemme Embedsmænd, som i den østlige Del af Gaden.

Straks paa Gyldenstrædes vestlige Hjørne (Steng. 8, B. 419), bor en *Hans Thorsen*, som »ernærer sig af Bondehandel og sæl-

ger Læder og Lærred«. Hans Forgænger *Lorenz Petersen*, Garver, var henvist her til Byens Udkant med sit ildelugtende Garveri. Ved Udgravning i Gaden fandt man for en Snes Aar siden paa dette Sted »Grøften« fyldt med Garveriaffald.

5 Medens Garvergaarden forlængst er forsvundet, har vi i de tre næstfølgende Gaarde en lille Husrække fra det 18. Aarhundrede. Yngst er Hjørnестedet mod Gyldenstræde (Steng. 10, B. 418), der

Ved
Gylden-
stræde

Parti af Stengade.

Anden Gaard fra venstre, med Porten er Konsul Jacob Hansens Gaard (B. 268). (S. 382).
I Forgrunden til højre ses noget af den svenske Konsulatsgaard. (S. 367).

henimod 1800 har faaet sin nuværende Skikkelse af Brygger og Handskemager *Høybye*, hvis Slægt endnu ejer det, og hvis smukke
10 nu fredede Handskemagerskilt er en Pryd for Gaden. 1704 var Huset den velhavende *Cøning Andersens* og udlejet til en Færgemand og en Pligtskarl. Det lille Nabohus (Steng. 12, B. 417) var beboet af en Rebslager, og i den følgende Gaard, der blev opbyggt ved 1695 af Tolderen *Isebrant v. Holten*, boede 1704 Værtshusholder
15 *Jens Olsen*, som »har vakker Næring med Bondehandel (og at) brygge og brænde saa vel som husbage. Han har ogsaa Fartøj, som han sejler med«, og Huset er hans eget. Beværtningen hed allerede i hans Forgænger *Jacob Pedersens Tid* (1698) »*Hjorten*«, et Navn, som utvivlsomt stammer fra Skiltet.

Stengade 16 (B. 415) — 1682 *Johan Arentzen Perlestikkers Gaard* — ejedes og beboedes af *Brygger og Skoleholder Peder Nielsen*, der »ernærer sig med noget at tappe i smaat Maal at forsælge, hvilket han selv brygger, har derhos en *Fartøj* at sejle med«. 5

Ved Skyttenstræde
Hjørnehuset mod Skyttenstræde (Steng. 18, B. 414) — *Jens Skyts Hus* — senere *Niels Jensen Skyts* —, efter hvilket Strædet har Navn, bebos 1704 af *Jens Andersen Rytter*, der er *Fisker* og sammen med en anden har et *Fartøj*, »hvor de sejler med«. Han »brygger og brænder desuden i smaat Maal«. 10

Paa det andet Hjørne (Steng. 20, B. 413) i et smukt Bindingsværkshus fra *Christian IV's Tid*, 1682 *Jens Jensen Vagtmesters Hus*, bor *Færgemanden Niels Quie* — af den Familie, som gav *Anna Quiens Stræde* Navn. — Det følgende (Steng. 22, B. 412), som 1695 blev »af ny opbyggt« af *Toldinspektør Joh. Fr. Meyer*, 15 hvilket dog næppe skal tages altfor bogstavelig, var en ret fornem *Gaard*, der 1704 bebos af en *Kaptajn* og senere er *Borgmester Milans* iboende *Gaard*.

Ved Grollowstræde
I den følgende Husrække hen til *Grollowstræde*, eller som et af dets dengang brugte Navne lød, »*Mørkestrædet*«, har man i 20 vore *Dage Tegners store Gaard* (nu *Apotek*, Steng. 26), der stammer fra omkring ved 1800 og optager to af de gamle *Gaardes Plads*. Ved 1704 var kun *Margrete sl. Borgmester Jacob Holgersens Gaard* paa Hjørnet (Steng. 36, B. 405) beboet af *Honoratiores*. I de andre har man i Rækkefølge mod Øst: *Henning Lovmand*, *Lavetmager paa Kronborg*, *Mons Larsen*, *Færgemand*, *Svend Uderedder*, »en *Vægttere og Dragere*«. *Peter Christensen*, *Handskemager*, *Cort Schmit* (*Byens*) *Tambur*, *Angenete sal. Borgmester Halvins*, en *fattig Enke*, *Hans Larsen*, der »brygger og brænder at sælge i smaat Maal og bruger *Høkeri*«, *Hans Hansen Knivsmed*, der »bager husbaget *Brød*« og endelig nede i *Mørkestrædet Helene Svend Dragøes*. »Hendes Mand er en *Soldat* under de »*Schwartzelske*«, og som berettes, saa skal hendes *Næring* bestaa derudi, at hun logerer *Kvindfolk*, som tager *Besøgelser* imod.« 25 30 35

Ved Hestekilden
Følger man paa samme Maade *Stengades nordre Side* indefter fra *Svingelen*, har man først udenfor *Grøften* det lille, stilfulde *Hus* fra c. 1800 (*Klostergade 1*, B. 420), der tilhørte *Købmand Tegners Enke*, til hvem det antagelig er bygget. Her var tidligere *Kildehaven*, i hvilken *Hestekilden* laa, og som i det 18. Aarhundrede først tilhørte *Honoratiores* som *Translatør Günther* og *Fru Arentzen* og senere blev *Gartnerhave* (deraf Navnet *Gartnergade*). 40

Paa *Klostergades andet Hjørne* ligger nu et *Par store Gaarde*, vistnok opført omkring ved 1800 af *Murmester Braunbehrens*, som

i hvert Fald har opført det i Haven mod Munkegade liggende smukke, lille Lysthus, der siden det blev fremstillet i en nydelig Radering af Kunstmaler Kr. Kongstad, har vakt en saadan Opmærksomhed, at det almindelig anses for en Rest af det gamle
 5 Kloster og i Folkemunde nu hedder »Kapellet«. Paa denne Gaards Plads (Steng. 11, B. 421) boede Smedemester Martin Møller, parat til at betjene Bønderne her ved Indgangen til Byen, og allerede paa Steng. 15's Plads (B. 423) træffer man hans Konkurrent »Kirsten, sal. Hans Mønniche, en Smedeenke«, som »fortsætter Haand-
 10 værket«. — I det mellemliggende Hus har vi Færgemand *Hans Pedersen Tysk*, der »bruger noget Købmandsskab«, — Smedeenkens Søn »driver Handel underhaanden«, og det samme er Tilfældet med en anden »Ungkarl«, der bor hos Færgemanden, men »iøvrigt giver for, sin Værelse ikke her, men i Holbæk at være.«
 15 Her er aabenbart Tale om en Købmand af den gammeldags Type, der selv rejste med sine Varer. — Et følgende Hus er ubeboet, men i Stengade 17 drev *Jacob Persen* »temmelig Bondehandel med de til saadan Næring behøvende Varer« og desuden Bryggeri og Brænderi. Hans Nabo, Snedkersvend *Johan Adam Lange*,
 20 nøjes ikke med at »arbejde hos Mestere af samme Profession«, men »brænder og noget Brændevin«, og i Hjørnehuset (Steng. 21, B. 425), bor *Niels Christensen*, der »brygger og brænder at sælge« og »bager husbaget Brød«.

Paa Fiolgades vestre Hjørne (Steng. 23, B. 426), bor Simon
 25 Jochumsen (Bergmann) Møller, efter hvem Bergmannsdal har Ved
Fiolgade Navn. Han »handler med Tjære, Malt og anden Købmandsskab, som han med Bønder driver, brygger og brænder at sælge med smaat Maal«, men desuden har han en Sildebaad og ejer selv sit iboende Hus. — Efter ham følger *Mons Monsen*, Slagter (B.
 30 427 v), der »har af sit Haandværk temmelig Næring, køber op en Del Oksehuder og driver noget Jord i Marken«, og *Rasmus Arentzen* (B. 427 ø), som »brygger og brænder at udsælge i Pottetal« og »bruger Bondehandel«. Derefter Skomager *Jacob Printz* (Steng. 27, B. 428), *Kirsten sal. Arris Baqers* (Steng. 29, B. 429),
 35 og *Mouritz Christensen*, Remmesnider, (Steng. 31, B. 430), alle velstaaende Haandværkere. I 429 var gennem Aarhundreder Bageri, en af de Næringsveje, der længe holder til i samme Hus, 430 — kaldet »*Skrivergaarden*« — tilhørte ved denne Tid Familien *Rostgaard*, først den bekendte Hans Rostgaard, senere Broderen Jens og Sønnen, den lærde Frederik Rostgaard. Steng. 33
 40 (B. 431) hed i lange Tider *Hans Hummels Hus* efter Ejeren Hans Hummel (eller Hommer), der 1704 »lever af noget lidet, han kan have af nogle Køer og andet smaat Fæ, han holder.« (Hummel er vistnok den rigtige Form for Navnet, andensteds i Byen har

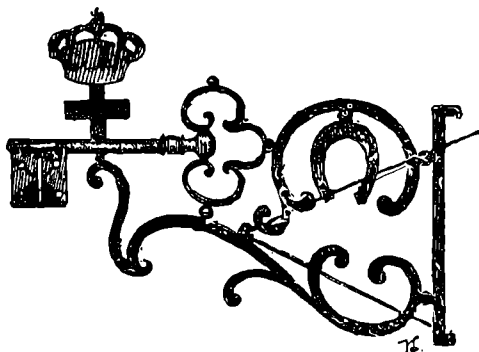
man »Hummelmand« som Betegnelse for en, der handler med Humle). — Hjørnehuset mod Søstræde (Steng. 35, B. 432), ejes og bebos af Byens Underfoged Augustinus Christoffersen, men er i det 18. Aarhundrede kendt under Navnet Johan v. Holens Gaard; efter en Snedker, der ejede det. Ved Aarhundredets Midte 5 bebos det af Regimentsfeltskær *Sedowsky*, medens man samtidig i det østre Hjørnehus har den russiske Konsul *Alledinsky*.

Sidstnævnte Gaard (Steng. 37, B. 433), var iøvrigt ved 1704 delt i to. I den vestligste (433 v) bor *Maren sal. Michel Hansens*, hvis Mand var den fra »Svenskerne paa Kronborg« kendte Toldskriver M. H. — Svoger til Hans Rostgaard. Hun har lejet sin Hovedgaard (B. 259) ud til Robert Tigh og ernærer sig nu i sin Enkestand ved at »brygge til Krogersker.« — I den østlige Gaard sidder den »gamle Buntværker« Jørgen Engelow, der »for sin Alders Skyld« ingen Næring har ved Buntmageriet. 15

Med Farveren *Hans Eriksen Brandt* i Steng. 39 (B. 434), der »med det samme har adskilligt smaat Tøj at sælge«, slutter denne Række af Haandværkere.

Steng. 41 er en Embedsmandsbolig. Her har vi 1704 *Johan Vinkel*, som »har det stemplede Papir her ved Steden under Forvaltning«, og senere Byskriver *Jørgen Hansen Møller*, hvis Søn, Murmester Johan Hansen Møller, har bygget den nuværende Gaard 1758 og sat Navn og Aarstal i Slutstenen over Porten. 20

Selv den gamle Borgmester *Jørgen Andersens* Gaard paa Hjørnet er nu taget i Besiddelse af en Toldkammererer *Peter Bølge*, 25 der »sætter Penge ud paa Rente«.

Smedekroens Faneholder,
nu paa Helsingørs Museum i Karmeliterklosteret.

V I har hertil fremdraget Befolkningens mest velhavende Lag, Beboerne af Strandgades Nordside og Stengade, og jævnsides med disse kun en lille Fortrop af Smaafolk fra Strandstræderne og Strandgades Sydside, særlig Fiskere og Færgemænd, 5 der i trange Tider hørte til Byens fattigste. Ligesom Købmændene søgte de mod Søen til deres Erhverv, men beskedent holdt de sig i Fortovets og Strædets Boder og smaa Boliger. Først i 4. Fjerding, hvor Pladsen var mindre omstridt, fik de Plads at udfolde deres Styrke. Her breder de sig paa Strandgades Nordside, i Grollowstræde, 10 Skyttenstræde, Gyldenstræde og Gammel Kloster. Selv om der langs nordre Strand, paa Lappen og i Lundegade, bor en Bagtrop af Færgemænd, Fiskere og Sejlingsmænd, saa rummer Kvarteret ved Svingelen og Gl. Kloster dog deres Hovedstyrke.

Sømands-
kvarteret.

Af de ca. 130 Boliger, der findes i dette Kvarter, er et Par øde, 15 og en benyttes som Pakhus. Resten er beboet af 57 Færgemænd, 18 Fiskere, 5 Sejlingsmænd, 2 Styrmande og 2 Skibstømmermænd, ialt 84, der direkte har deres Erhverv som Sømænd. Af Resten er 3 Konsumtionsbetjente, 3 Vægtere, 2 Byens Trommeslagere. 2 Skræddere, 1 Skomager, 1 Nagelsmed, der tillige »handler med 20 islandske Varer«, 1 Væver, 1 Rebslager, 1 Vangehyrde, 1 Postrytter, 1 afdanket Soldat og 1 fattig Skoleholder. Endvidere 10 Kvinder, deriblandt 3 Soldaterkoner og 1 Jordemoder. Heri er ikke talt de Færgemandsenker, der driver Lavet ved en Svend og derfor er medregnet blandt Færgemænd, og heller ikke nogle 25 kvindelige Fattiglemmer, der bebor to Huse og blot anføres uden nøjere Specifikation som »nogle gamle Kierringer af de fattiges Hus«.

Til de ovenanførte kommer 8 noget større næringsdrivende, som her skal nævnes:

30 Paa Hjørnet af Byfogdens Stræde, det nu helt ombyggede Strandg. 51 (B. 381), bor *Jonas Heinemark* — ikke at forveksle med den førnævnte Tolder af samme Navn. Han »herbergerer engelske Skippere, brygger til Skibsfornødenhed og fournerer Victualie, skænker og Øl, Vin og Brændevin«.

*Jonas
Heinemark*

35 Et Par Skridt derfra i den af Toldvisitør Hans Piper 1633 opførte Gaard (Strandg. 49, B. 378) handler »en fransk Negotiant« *Pierre Vaillau* »med fransk Vin og Brændevin saa vel i gros som i smaat og ellist med andre Varer, bruger Kommissioner og Penge paa Bodmeri og andre Conditioner at udtælle«.

*Pierre
Vaillau*

40 I Strandg. 47 (B. 377), der senere gik under Navnet »*Brandarius*«, herbergerer en Færgemands Enke »Baadsfolk og tapper Øl og Brændevin«, og paa det modsatte Hjørne af Grollowstræde — eller, som det da hed, *Margrete Jacob Holgersens Stræde* — har *Thomas Julian*, der undertiden »farer for Styrmand«, Her-

»*Brand-
arius*«

berg »for engelske Skippere, brygger til Skibsfornødenhed og skænker Vin, Øl og Brændevin«.

Hvor nu det moderne Strandgade 39 (B. 366) breder sig, stod i det 18. Aarhundredes Slutning et Hus, der efterhaanden tilhørte *Salomon Simon, Ephraim Magnus Ruben, Abraham Elkan* og *D. Joelsen*, og til sidst ved 1817 var *Jødernes Synagoge*. 1704 boede her Skotten *Patrick Lejel*, der logerer Skipper og brygger til Skibsfornødenhed«. Hans »tvært overfor liggende Have« (B. 339) er den Dag i Dag som dengang skilt fra Strandgade ved en Mur, men denne er bleven fornyet. Dengang var det et Stykke af Christian IV.s Bymur, der stod her.

I den vestlige Ende af Strandgade (Nr. 21, B. 358) har Færgemand Lars Poulsen Logishus for »Skippere og andre fremmede, brygger og brænder til Krogerske og at sælge hjemme i smaat Maal«. Huset, der er hans eget, er den senere norske Sømandsbeværtning, »*Den norske Løve*«.

Længere henne i Gaden paa Hjørnet af Gyldenstræde (B. 396) bor Færgemand *Cønning Andersen*, efter hvem Strædet kaldes. Han ejer ikke alene en halv Færge, en Sildebaad og en Jolle, men »driver desuden stor Handel med Tømmer, Ærter, Gryn, Fisk og andre grove Varer, brygger Øl at fortappe i smaat Maal og at sælge til Skippere, hvilke han ogsaa saavel som andre rejsende logerer«.

Paa den modsatte Side af Strædet (Strandg. 5, 7, 9, B. 351, 352, 353) har en tredje Færgemand Lars Larsen et lignende indbringende Erhverv. Han har en Færge halvt med en anden, men desuden »aparte en hel Færge, en Sildebaad og 2 Joller, brygger Øl i smaat Maal og til Skippere at sælge har og stor Aftrak med al Slags Viktualier og andre Varer til Skippere« og har »desuden nogen Bondehandel«.

Til disse Værtshuse kommer den andensteds omtalte *Kokkens Have* (B. 550), hvor den norske Postmesters Enke, *Catarina sl. Bonne Sennecsens*, tapper Øl og Brændevin, og desuden er der 13 af de førnævnte Beboere i det her omtalte Kvarter, der sælger Øl og Brændevin, som i det hele taget synes at have været en Handelsvarer, paa hvilken der i Sundtoldens Helsingør var »god Aftræk.«

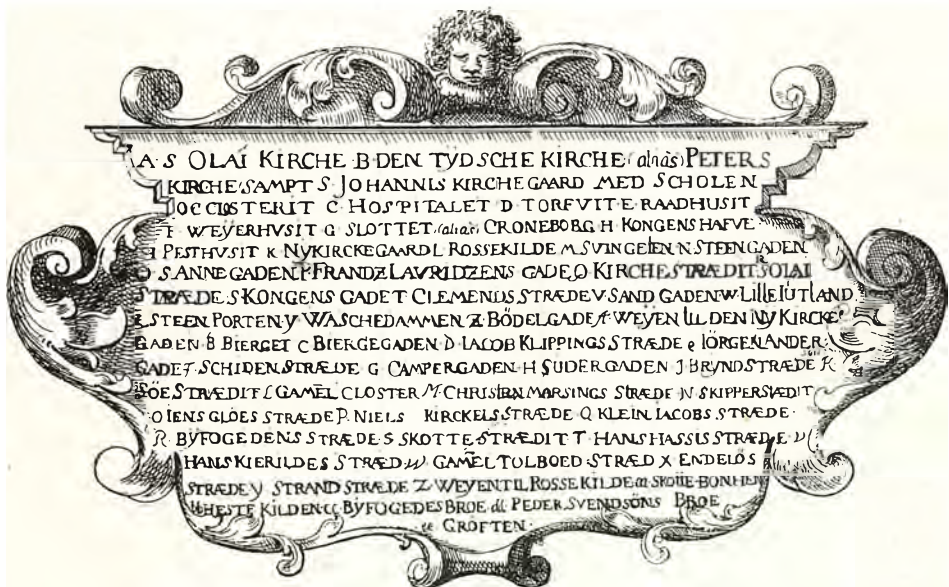
Gammel helsingørsk Vindfløj.

FREDERIK II.s OG CHRISTIAN IV.s HELSINGØR

SOM vi udefra har nærmet os Byens Kærne, saaledes har vi ogsaa fra Sundtoldens sidste Dage gennem Nedgangstiden omkring ved 1700 nærmet os Helsingørs Stortid. Vi forsøger nu, idet vi ser bort fra alle senere Tilføjelser, at finde tilbage til de Elementer, af hvilke Billedet af Renæssancens Helsingør maa bygges op, og paa Grundlag af disse at skildre, hvorledes der for omtrent 300 Aar siden saa ud i Byens Hovedgade, hvor de velhavende Familier boede, der som Raadmænd og Borgmestre havde Byens Styrelse i deres Haand.

Vi indleder denne Skildring med nogle vejledende Bemærkninger om Gader, Gadenavne og Husnavne, om Ejendomsforhold, Ejer og Lejer, Bebyggelsens Plan og Bygningernes Art. Og hvor der til et bestemt Sted knytter sig Mindet om kendte Personer eller Begivenheder af kulturhistorisk Interesse, benytter vi Lejligheden til at meddele eller dog stedfæste disse.

Gadenavne til Resens Byplan. Se Side 163.

Nogle af Navnene er ikke rigtige, Jacob Klippings Stræde er ikke Bjergegade, men Stjernegade.

NAVNESKIK. GADENAVNE. HUSNAVNE

Hvor vi i det foregaaende har meddelt noget om Gadenavnene, vil man have set, at disse er meget talrige og ikke saaledes bestemt fastslaaede som i vore Dage. For at forstaa dette, maa man erindre, at Navnet oprindeligt er en kort Beskrivelse af det Sted, 5 der skal betegnes. Som oftest bliver den for de Steder, der hyppigt omtales, nogenlunde ens. Den antager da efterhaanden fastere Form, saa der kan være Tale om at kalde den et Navn. »Strædet, der løber i Øster mellem Henrik Mogensens og Frands Skrivners Haver« bliver efterhaanden til »Frands Skrivners Stræde«. 10

Noget lignende er Forholdet med Personnavne. Og da vi i det følgende kommer til at nævne en Del af disse, skal de medtages i disse indledende Bemærkninger.

Hvad disse angaar, maa det først erindres, at man i det 16. og 15 *Fornavn* langt ind i det 17. Aarhundrede kalder selv de fornemste Personer ved Fornavn. Lensmanden Jørgen Urne kaldes i Omtale ret og slet Jørgen (se S. 135). Borgmester Henrik Mogensen Rosenvinge kaldes Henrik. Præsterne faar dog som Regel tilføjet et Hr., men sjældent Efternavn. Hr. Rasmus er Sogneherren Rasmus Lauritsen, Hr. Hans er Kapellanen Hans Christensen Sthen. Om 20 *Fornavnet* ogsaa oprindeligt har været en Art Beskrivelse, skal ikke drøftes her; den Tid var i hvert Fald længst forbi. Men som Navn slog det ikke til. Der var for mange Personer af samme *Efternavn* Navn. Man angav da Faderens Navn: Christen Pederssøn, Anne Pedersdatter. Overfor de mange fremmede i Helsingør lod dette 25 sig imidlertid ikke gøre. Man faar ofte Indtrykket af Byskriverens Usikkerhed overfor Efternavnet. Dette bruges nemlig ikke i daglig Tale, men kun i Skattelister og andre offentlige Dokumenter. For de indfødte Helsingoraneres Vedkommende kendte Skriveren vel oftest Faderen. Han ved god Besked med, at Borgmester Jens 30 *Mogensens Søn* hedder Morten Jensen. Men er Personen indvandret, kender han som Regel ikke hans Efternavn. I et saadant Tilfælde kan det hænde, at den samme Person bliver anført skiftevis som Hansen, Jensen, Pedersen, ganske simpelt fordi Skriveren ikke kender hans Slægt. Sikrere er da de gifte Kvinders 35 *Betegnelser* ved Mandens Navn: Anne Jacob Hansens, Margrete Jacob Holgersens. Her var Mandens Navn vigtigere end Kvindens. Man kunde helt udelade hendes og blot skrive Jens Stisens Kvinde, Blaa Larses Kvinde, Jacob Oldesloes Kvinde, eller Jørgen Lolænders Kvinde. 40

Naar de egentlige Personnavne ikke slog til, maatte der hægtes *Tilnavn* en nøjere Betegnelse ved, og vi har da *Tilnavnene*, der særlig i en

Stengade 20 (B. 413). Bindingsværkshus fra Christian IV.s Tid, ejedes af Borgmester Iver Pedersen, der tillige havde Huset mod Stranden (Strandgade 27) og 4 Boliger i Strædet.

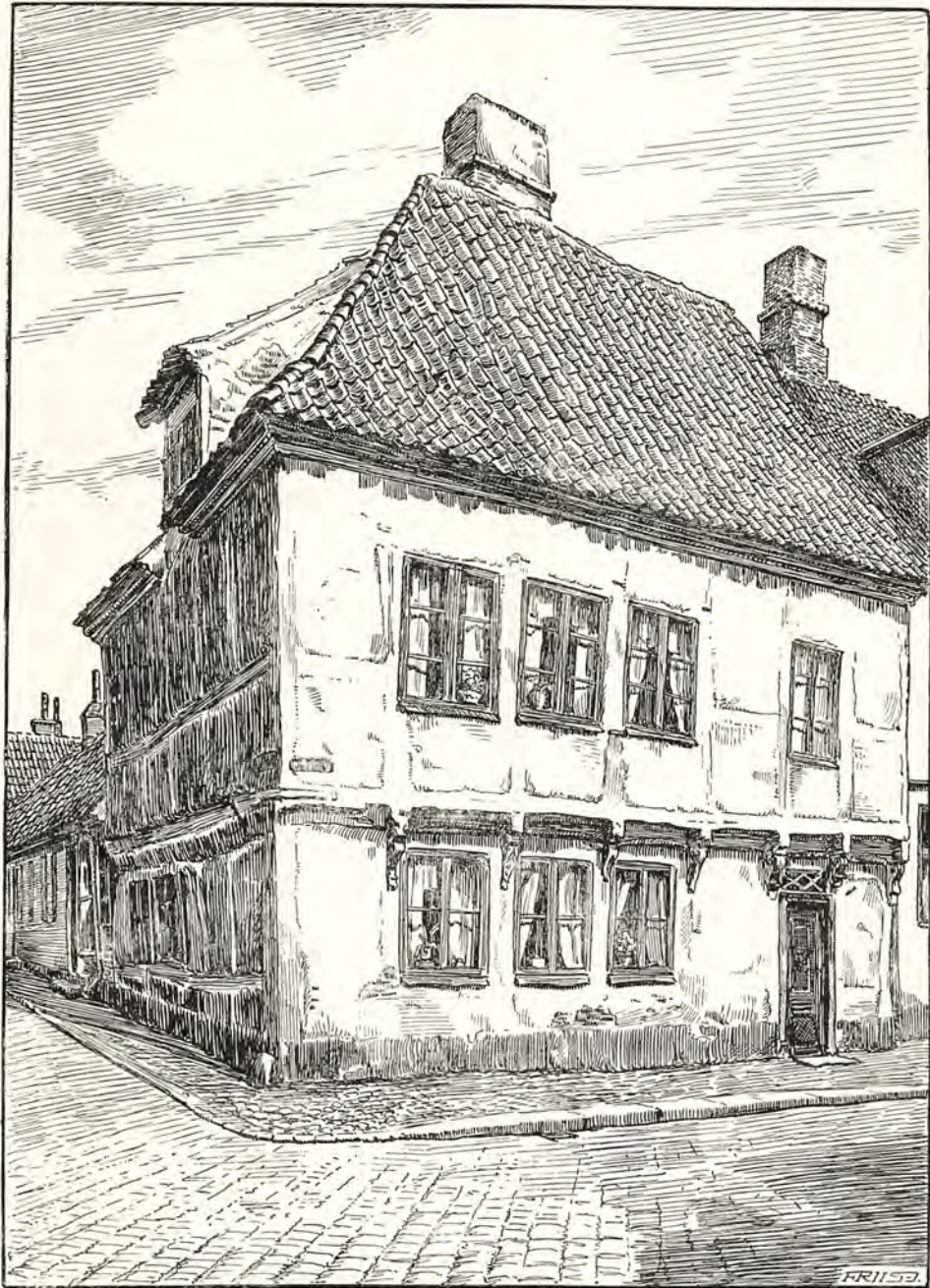
By som Helsingør, hvor det vrimlede med Personer, hvis Herkomst var ukendt, skød frodige Skud.

Stedtilnavne Alle de fremmede var det ganske naturligt at skelne ved en Tilføjelse om, hvor de var kommet fra. Dette slap man let fra, naar Personerne var indvandret fra den nærmeste Omegn: Maren Snekersten, Jens Lappesten, Jeronimus Teglstrup, Peder Esberedgierde, Anders Tikøb, Mikkel Flynderup, Jens Hommelbech, Jens Jensen Skorshod (d. e. Skovshoved), Staffen Slangstrup. Ligeledes træffer man en Mængde andre kendte Stednavne saavel danske: Carsten København, Keld Roskild, Christen Jensen Slauels (d. e. Slagelse), Jens Horsens, Peder Aalborg, Hans Køge, Thor Silkeborig, Søren Anholt, Niels Læssøe, Christen Morsing, Jørgen Kullebo, som udenlandske: Jørgen Lüneburg, Hans Dytmersch, Laurits Stockholm, Frants Buxtehude. Eller med Tilføjelse af det tyske von: Hans v. Wittenberg, Didrik v. Bremen, Hans v. Braunschwieg, Cathrine v. Danschen (d. e. Danzig). 5 10 15

Nationalitetsbetegnelse Navnlig af udenlandske Bynavne vrimler det i de helsingørske Skattelister. Vidste man ikke helt nøje Mandens Hjemsted, røbede Sproget dog hans *Nationalitet*, og man fik da nøjes hermed: Hans Fynbo, Mads Jude, Svend Skaaning, Peder Svenske, Willum Skotte, Michel Hollænder, Gertrud Engelstkvinde, Lisbet Brabanders. Eller med Nationalitetsbetegnelsen foran: Tyske Margrete, Danske Mads. Den sidste Betegnelse er brugt for at skelne ham fra en anden Mads, der var Udlænding. Af lignende Aarsag har man vel faaet Rasmus Sjællandsfar og Laurits Helsingør, ligesom Niels Udenbye i Modsætning til en indenbys Niels. 20 25

Man maa med Hensyn til disse Hjemstedsbetegnelser vel erindre, at de først efter en vis Tids Forløb tager fast Form. Hans Duberou eller Dubra (fra Doberan i Mecklenborg) er den samme som Hans Tysk, og Michel Mariendal er den samme som Michel v. Breslau. Og ligeledes maa man være klar over, at der ikke er nogen særlig Grund til at antage, at Christen Marstrand og Simon Marstrand eller Frands Buxtehude og Hans Buxtehude skulde være af samme Slægt, langt oftere vil det vise sig blot at være to Rejsekammerater fra samme By. 30 35

Bopælsangivelse Endnu en Form for Stedtilnavne er Angivelsen af, hvor Personen bor. Havde Huset et særligt Navn faldt det ganske af sig selv: »Kirsten i Smakken«, »Jens i Klokken«, »Lars i Ankeret«, »Margrete i Confoyen«, »Søren i Bunte Koe«, »Michel Møller i Den røde Hest«, »Christoffer i Svanen«, »Marine i Graf Morits«. Der var en »Villum i Vinfadet« og en »Villum i Galejen«. De her nævnte Husnavne er utvivlsomt alle Navne paa Værtshuse og Angivelse af disses Skilt. Paa lignende Maade har man »Christen i Børsen«, »Henrik i Bleghaven«, »Thor Hansen ved Bommen«, 40

Strandgade 27 (B. 360), Bindingsværkshus med Aarstallet 1577.
Hørte 1645 til Borgmester Iver Pedersens Gaard, Stengade 20 (B. 413).

»Engebret udi David Hansens Boder«, »Inger i Porten«, eller kortere endnu »Laurits Koport«.

*Stillings-
betegnelse*

En anden Gruppe af Tilnavne er *Stillingsbetegnelserne*, der er overordentlig hyppige. Vi skal her forbigaa de almindeligste, Jesper Snedker, Peder Smed o. lign., og blot nævne nogle af dem, der afslører for den Tid ejendommelige Erhverv eller dog er ældre Betegnelser for Stillingen: Hans Petersen Skildrer (d. e. Maler), Johan Skaalefarver (som maler Træskaale), Rotolphus Contrafeyer, Jacob Kandestøber, Søren Grydestøber, Hans Navelsmed, Hans Rothgieter (af gieten = at støbe), Herman Krogemager, Jens Blytækker, Staffen Saxesliber, Niels Remmesnider, Valter Skinder, Peder Støvlesmed. Elias Felbereder, Rasmus Perlestikker, Jacob Knøtter, Marine Sømmerske, Elisius Hutstafferer, Karine Huekvinde, Melchior Huemager, Autor Lademager, Claus Svarver (Drejer), Olaf Budicher (d. e. Bødker), Jørgen Hiuffuelmannnd (Hjulmand), Margrete Vedhuggers, Daniel Pottemager, Søren Kakkelmager, Jørgen Skolapper, Bertel Begsyder, Jost Pandesvend, Henrik Enspænder, Niels Eseldriver, Karen Dugsvends, Kirsten Odderfangers, Laurits Federkremmer, Hans Hak-kelseskærer, Michel Maltgører, Laurits Ebelkremmer, Hans Hummel (Hummelmand), Marine Fiskebløders, Jacob Eddikebrygger, Kirsten Grynkvinde, Jens Grynmand, Iver Løgmand, Anne Løgvinde, Tyske Cathrine Kallunskvinde, Dorthe Andekone (kaldes ogsaa »Teichkone«), Trine Kopsætters eller Trine Baders, Køkken-Jacob, Bastian Kratzwascher (Fnatvasker), Skipper Rasmus, Jacob Ostindiefar, Jan Fransfar, Svend Hallandsfar, Kirsten Bedekone, Peder Klokkerdreng, Søren Bøsseskyt, Maren Fægters, Bernt v. Riga Krigsmand, Hans Harpeslager, Peder Lutenslager, Hans Semphonislaar (der spiller paa »Symfoni«), Peter Prenter (Bogtrykker), Claditken eller Clauditen (d. e. Slutteren paa Kronborg); maaske kan til Stillingsnavnene ogsaa henregnes Laurits Fribytter og Peder Christensen Stedfar.

Familienavn

Slige Tilnavne gaar ofte over til at blive Familienavne. Man træffer derfor Rasmus Murmester, Bysvend, Rasmus Skrædder, Kærredriver, Peder Sørensen Bager, Rytter, Niels Remmesnider Bødker, hvor Stillingsnavnet er arvet og derfor gaaet over til at blive Personnavn. Det kan ogsaa, men sjældent hænde, at man i Helsingør som paa Falster lader Personnavne gaa i Arv til en ny Husbond: Niels Bentzen, der gifter sig med Anne, sl. Christen Lunds, kommer til at hedde Niels Lund, og paa samme Maade faar man en »Peder Olsen, som kaldes Cortsen«.

En tredie Gruppe Tilnavne er dem, der som Kendemærke angiver et eller andet ejendommeligt ved Personen selv. Borgmester Jørgen Andersens to Piger hedder Store Birgitte og Lille Bir-

gitte, Christopher Holsteins Store Maren og Lille Maren — vel at mærke ikke i daglig Tale, men paa Skattelisterne. Her træffer man ogsaa Store Juden, Lille Tommes, Bulderjyden, Hvide Cisse, Sorte Jep, Gamle Jens Hvedbo, Halte Christopher, Maren Stumps,
 5 Søren Tykkeben, Skiden Bente, Smukke Grethe, Døve Ane og Karen Træbens. Foruden disse iøjnefaldende Ejendommeligheder tog man ogsaa mere skjulte Fejl i Betragtning i Jens Hunger, »Put i Lomme«, Bedrøved Jacobs Kvinde, Peder Nielsen blødesøen, Laurits Raaselv.

10 Mindre umiddelbart forklarlige er Anne Kostalds, Jens Smørfod, Christoffer Bagi, Rasmus Konge, »Jørgen Ipsen kaldet Kejser«, Erkebispens, Pavinden, Erik Brændevin, Erik Vandgrød, Lars Havetorn, Jens Hybentorn, »Anders Erichsen Humle og Vand«. Pavinden hed egentlig Anne Weinholdt, men kaldtes ef-
 15 ter sin bortrømte Mand Anders Paw, Rasmus Konge er maaske Stodderkonge, Havetorn og Hybentorn, der forkortes til Hyben, er samme Familie, Navnet har altsaa her endnu Karakter af Beskrivelse. Det samme maa vel siges at være Tilfældet, naar Navnet oversættes Claus Ruhoft = Claus Rucop, Jørgen Taube = Jørgen
 20 Due.

Egentlige Øgenavne i Ordets nedsættende Betydning brugtes mest om Samfundets laveste Lag: Rakkerbaljen, Stodderæsken, »en fattig Kone, kaldes Munken«, »Margrethe kaldet den røde Ko«, Høsekød, Flækkesild, »den hvide Høne«, »den blaa Due«
 25 o. m. fl. er Navne paa letlevende Kvindfolk, og »Anders Paarup 3 ½'s Mand« (Tremarksmænd) er en Person, som har faaet vanærende Straf.

De her anførte Navne er alle taget af Skattelister, Retsprotokoller eller andre offentlige helsingørske Dokumenter, mest
 30 fra første Halvdel af det 17. Aarhundrede eller Slutningen af det 16. De viser, at man udtrykte sig med en dagligdags Ligefremhed, som vor Tid ikke kender. I Olai Kirkes Regnskaber kan man f. Eks. finde de begravede opførte med følgende Betegnelser:
 35 »Willums Barn i Galleyen«, »Johans Barn i Klokken«, »en Falkenbergpige, Marine i Falken lod begrave«, »Blinde Ellen i Spindehuset«, »En Baadsmand, Begravelsen bekostet af Marine i Graf Moritz«, »En fremmed Mand til Margrete i Adelern«, »Anders i Pappøgøiens Hustru«, »Anders Brændevins Kvinde«, »Christoffers Barn, som var Føged udi Tugthuset«, »Bedrøved Jacob«,
 40 »Hovmodig Børges uægte Barn«, »En Præstemand, som var fordreven, hans Kone og Barn«, »Begravet hannem i Falken«. Til de allerede anførte navnløse kan føjes: »Den Bødker, som faldt i Brønden« 1632 d. 11. Decbr, og tre Dage senere: »Bødkerkvinden, som og faldt i Brønden«, og endelig 1636 »En Mand paa it

Egenskabsnavne

Øgenavne
Skældsord

Kontorstil

Thre-been«. Et lignende Ukendskab til de Personer, der indføres, forekommer ogsaa i Skattelisterne: »Jens, som haver Johans Skude i Klokken«. »Den, som haver Skude med Søren Andersen«.

Gadenavne Blandt *Gadenavnene* træffer man ligesaa ubestemte Angivelser som blandt Personbetegnelserne. Her skyldes Manglerne imidlertid ikke Uvidenhed, men tværtimod den Omstændighed, at Kendskabet til Stedet er i den Grad Fælleseje, at et nøjagtigere Udtryk er overflødig. Det vrimler med Tilfælde, hvor en Gaard anføres uden nogen Stedsangivelse blot som »hans Hovedgaard«, »det lidet Hus«, »den anden Vaaning« eller lignende, eller at der om Beliggenheden kun anføres »paa Hjørnet«, »næst Brønden«, »ved Risten«, »ved Stranden«, »under Linden«. Da Ejermændens Navn i Reglen fremgaar af Sammenhængen, var Betegnelsen klar nok for Samtiden. »Poul Michelsens Hus i Renden«, det var ikke til at tage fejl af. Og at »op ad Gaden« var mod Slottet og »ned ad Gaden« mod Svingelen, det hørte med til helsingørsk Sprogbrug. Vanskeligere kunde det være at finde »den anden Gade, som gaar paa skraa«, eller et Hus, som ligger »imod Kongens Plankeværk« eller »tvært overfor Anne Tromslagers«.

efter Sted Holdepunktet for Angivelsen af Gadens Beliggenhed var ofte et eller andet af alle kendt Sted som Møllen, Kirken, Grøften, Stranden, Tinget, Torvet, Brønden, Slottet eller i Mangel heraf en kendt Gaard, der betegnes efter sin Ejer, hvorved Personnavnet hæftes paa Gaden. Vi har saaledes Møllestrædet eller Hestemøllestrædet, Kirkestrædet, Torvegaden, Tingstrædet, Brøndstrædet, Slots-
Person gaden, Grøftestrædet, Strandgaden eller blot »ved Grøften« og »ved Stranden«. Og efter Personer et Utal: Fr. Grollows Stræde, Jens Skyttes Stræde, David Fischers Stræde, Knud Gyldens Stræde, Jacob Klippings Stræde o. s. v.

Ejendommelighed Hertil kommer saa en tredje Slags, der fæster sig ved en eller anden Ejendommelighed ved Gaden. Vi har forud omtalt Sudergade, Fiolgade og Skidenstræde. I samme Gruppe kan sættes Stengade, der vel næppe har Navn af sine Stenhuse, men snarere af sin Stenbro, og Endeløs*), der var lukket i den ene Ende.

Sofiegade Hvor Gaden har Navn efter en Person, gaar det i Reglen over paa hans Eftermand paa Gaarden. Det nuværende Grollowstræde hed før »Borgmester Jacob Holgersens Stræde« og efter hans Død »Margrethe Jacob Holgersens Stræde«, inden det i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede fik Navn efter Fr. Grollow. — Jesper Skrædders Stræde blev til Jørgen Rivolds Stræde og Morten Jensens Stræde (efter B. 31), men kaldes ogsaa efter en anden Gaard (B. 33) Frands Lauridsens Stræde, Bente Frandses Stræde og Hans Butzes Stræde. Efter Fr. Lejels Hestemølle (B. 95) hedder det Hestemøllestrædet, i det 16. Aarhundrede desuden Færgestrædet,

og senere Knægtegaden, Soldatergaden, »Imellem Kirkerne« og Nellikestrædet. Oluf Fogedsvends Stræde er vistnok det samme, derimod er det tvivlsomt, om det er dette Stræde eller den dermed parallelle Del af Klostergade, der kaldes »Stivelsestrædet«. Af de
 5 mange anførte Personnavne er der to, som holder sig i længere Tid jævnsides, nemlig Sofiegaden, der bliver det sejrende, og Frands Lauridsens Stræde, der bruges endnu i 1720-erne, skønt

Dør fra Groskenstræde 6 (B. 207).

Fr. L. var død ved 1588. Brugen af disse Navne var ganske efter vedkommende Skrivers Forgodtbefindende. I Begyndelsen af det
 10 18. Aarhundrede bruger Byskriveren endnu ofte »Imellem Kirkerne«. Det er særlig i Kirkeregnskaberne, at man bruger Sofie Brahes Navn. Og medens Byskriveren ikke kender Tyge Brahes berømte Søster og Guldmageren Erik Langes Hustru, og derfor kommer for Skade i et Skøde at skrive »Jomfru Sofie Stræde«, saa er
 15 den gejstlige Pen bedre bevandret. Her hedder det »Sofie Brahes Stræde« og en enkelt Gang »Velbaarne Fru Sofie Brahes Stræde«.

I Grundskatvurderingen af 1682 er der anført Gadenavne i 1., 2. og 3. Fjerding, men ikke i 4., men først ind i det 18. Aarhun-

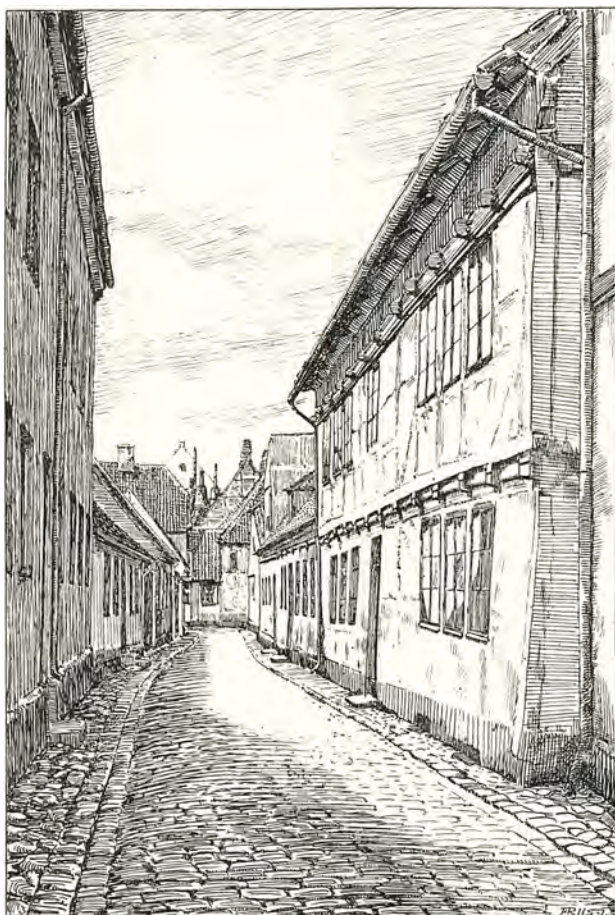
drede bliver det nogenlunde almindeligt at anføre Gadebetegnelserne, der endnu er noget varierende, i Skattelisterne.

Det var ikke alene de skiftende Personer, der bragte Forandring i Gadenavnene. Vi har desuden (S. 150) gjort opmærksom paa, at en Hjørnegaard altid kan give Navn til flere Gader, der fører op til den. L. Boesen betegner i sin Bog om Helsingør 1757 det nuværende Hestemøllestræde som Sofiegade og omvendt. Da baade Hestemøllen og den tidligere Sofie Brahes Gaard laa paa et Hjørne var her frit Valg. Og der er intet som helst, der kan give Forklaring, hvorfor de to Gadenavne et halvt Hundrede Aar senere har hæftet sig paa de Gader, der nu bærer dem. Vi staar her overfor en Sprogbrugens Tilfældighed.

Adskillige af de gamle Gadenavne er iøvrigt mere en Slags *Artsnavne* end rigtige Egennavne. En Sudergade er en Gade, hvor der bor Skomagere, en Knægtegade én, der passeres af Landsknægte, og en Slotsgade én, der fører op til et Slot. Alene derfor kan der af denne Slags Navne blive to om Budet. *Kirkestrædet* kan være Brøndstrædet, som fører hen til den danske Kirke og derfor undertiden kaldes »Danske Kirkestræde« eller »Store Kirkestræde«, men det kan ogsaa betegne Sudergaden, der fører hen til den mindre, tyske Kirke, hvorfor det undertiden kaldes Lille Kirkestræde eller Tyske Kirkestræde. — Brøndstrædet fører hen til Byens Brønd (ved B. 152), men Navnet kan ogsaa bruges om et lille Stræde, der fører hen til en Brønd paa Sletten. En Sudergade og et Brøndstræde findes ogsaa i andre Byer. Her satte de sig fast som Navne, hvorimod Helsingørs Udstræder, Strandstræder og Bagstræder blev ved at være Artsbetegnelser. Møllestrædet eller *Hestemøllestrædet*, der en Tid kunde betegne baade det nuværende Stræde af dette Navn og Anne Quiensstræde, hvor der ogsaa engang laa en Hestemølle, blev Egennavn, da den ene Hestemølle forsvandt. Men af Strandstræder havde vi saa mange, at der ikke kunde være Tale om at bruge dette Navn. Mellemgaden var et Navn, der ligefrem krævede et vist Overblik over Byplanen. Derfor blev det fortrængt af Brøndstrædet efter Bybrønden, hvis Vippe man tydeligt saa i Enden af Gaden »op til Væggen paa Jørgen Ipsens ny Hus«, hvor den 1572 havde slaet hans Tagsten sønder.

Hvor lidet det 16. og 17. Aarhundredes helsingørske Gadenavne har Karakter af Navn, ser man bl. a. ogsaa deraf, at de kan oversættes, f. Eks. Mellemgaden ved Middelgaden og Knægtegaden ved Soldatergaden. Endvidere viser de lange Omskrivninger, at der ingenlunde var noget almindeligt forstaaet Navn. Vi har f. Eks. »det Mellemtværstræde, som løber fra St. Annagade i Vester mod Bjerget« (d. e. Groskenstræde), »det Tværstræde, løbende mellem

Lundegade og St. Annagade« (d. e. Peder Frandsens Stræde), eller »paa Lundegade paa søndre Hjørnet liggendes ud med den Agevej, der løber op til Reberbanen« (d. e. Møllebakkens Fortsættelse ned til Lundegade). Det samme viser ogsaa forskellige
 5 Skriveres nyopfundne Udtryk, f. Eks. *Søndergaden*, som fore-

Anne Quien Stræde, før Hans Quies Stræde.
 Har Navn efter Hans Quie og hans Enke Anne. Forrest til højre
 ses det to Etages Baghus til »Den norske Løve« (B. 358).

kommer et Par Gange og betegner Sudergades sydvestlige Del, *Cavallergaden*, der bruges en enkelt Gang om Søstræde, nærmest som en Vittighed, men vel at mærke i et Skøde, og *Østergade* paa Sanden, der vist kun nævnes en eneste Gang og er det
 10 samme som Klostergaden, Sandgaden eller »det Byes Udstræde, som løber mod Sanden«. Ja, stundom udfolder By-skriveren en fin Sprogsans ved at vælge netop det Navn, der pas-

ser bedst til den Situation, der skal skildres, som naar *Brostrædet* eller *Toldbrostrædet*, der fører fra Raadhuset ned til Strandgade, pludselig en enkelt Gang kaldes for *Raadhusstrædet*, fordi Skuepladsen for den Tyvejagt, der omtales, er Strandgade. Set fra Raadhuset er det *Toldbrostrædet*, men set fra Toldbroen er det Raadhusstrædet. Det benævnes efter, hvor det fører hen, set fra det Sted, hvor man i Øjeblikket befinder sig.

Af mindre Interesse er Husnavnene, men i denne Forbindelse bør de dog ikke forbigaaes, da de bidrager deres til at give lidt af den Tone, der var over den gamle By.

En Del Huse kaldtes efter deres Anvendelse som Pesthuset, Spindehuset, Badstuen, Raadhuset, Gethuset (af gieten = støbe), Daarekisten, Sjøleboderne, Vagthuset, Tinghuset (til Krogens Ting), Vandhuset (hvorfra der solgtes Vand til Skibene). Om »*Børsen*«, der opførtes af Fyrforvalter Jens Pedersen Grove, kan regnes hertil, er vel tvivlsomt. Der vides intet om nogen Handelsvirksomhed der. Men af samme Art er Betegnelser som Skomagernes Lavshus, Skottehuset, den gamle Skole, »*Schilderens Gaard*«, »*Blytækkergaarden*«, »*Rothgietergaarden*«.

Langt den talrigste Gruppe af Husnavne er Navnene paa *Værtshuse*. Disse kaldtes altid efter deres Skilt. Herbergererne dannede vistnok en fornemmere Klasse for sig selv. Borgmester og Raad havde Forpligtelse til at sørge for, at Byen havde de fornødne Herberger. I modsat Fald skulde de selv give de fremmede Husly. Det ser ogsaa ud til, at de har bestemt, hvorledes Skiltet skulde se ud. 1561 gav Kæmneren »Hans Maler i København for 5 Brædder han mol, som hænger for disse Herbergere Døre her i Helsingør 33 #, et Beløb, der kan svare til meget pragtfulde Skilte.

I det 16. og 17. Aarhundrede træffer vi Navne som »Adelern«, »Den gyldne Adler«, »Svanen«, »Hjorten«, »Tre Styrluude« (Styrmænd), »Graf Moritz«, »Den vilde Mand ved Stranden«, »Falken«, »Griffen«, »Skælfisken«, »Kronen«, »De tre Kroner«, »Vinfadet«, »Vinkanden«, »Galejen«, »Smakken«, »Ankeret«, »Rosen«, »Kejserkronen«. Ofte nævnes det, at den angivne Ting virkelig hænger som Skilt. »Gaarden, som den *Vildmand* udhænger«, som *Flasken* udhænger«, »som *den forgyldte Krone* udhænger«, »som *den hvide Bjørn* udhænger«. Undtagelse er dog nok »*Den graa Lus*«.

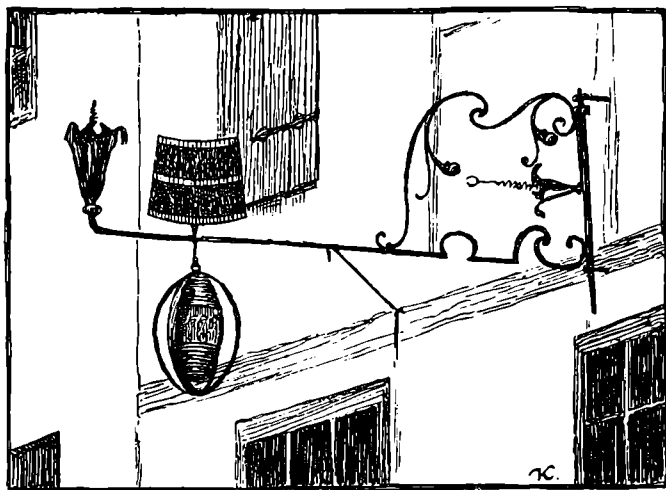
Det var aabenbart utilladeligt, at to havde samme Skilt. 1661 havde *Christian Hützig* i »*den lybske Rose*« og *Anders Jensen* i »*den københavnske Rose*« er hæftig Strid herom. Kongen gav Magistraten Ordre til at forlige dem, og Sagen ordnedes da ved, at *Anders Jensen* til Skilt fik en »*Rosenbom*«.

En egen Art Skilte, som man mest træffer efter 1700, er dem, der fremstiller en Bys Vaaben, »*Bremen*«, »*Amsterdam*«, »*Ora-*

nienbaum«. Til denne Gruppe hører »Den norske Løve« og »Lille Jylland«. Fra det 17. Aarhundrede kendes kun »Det dantske Vaaben« d. e. Danzigs Vaaben.

Det hænder, at en Gaard kaldes efter en Ejer selv længe efter hans Død. Saaledes har vi *Hans Hummels Gaard*, *Hans Saxenbergs Gaard* o. fl. I Grundskatvurderingen 1704 og 1717 tilføjes ved hver Gaard foruden den daværende Ejer ogsaa den, der ejede Gaarden 1682. Og i Lister over Byens Jorder 1715, 1731 og 1748 benævnes Vangene kun ved det gamle Ejernavn af 1682, uden at det oplyses, hvem den senere Ejer er. Dette er i Virkeligheden en Art Navnegivning, hvorved man hjalp sig, indtil der ved Brandtaksationen af 1771 for første Gang indføres en Nummerering af Husene og noget senere Jordebogsnumre paa den dyrkede Jord.

Sjældne er Navne efter Beliggenhed som *Damgaarden*, eller efter Udseende som »*Den grønne Gaard*«. 1682 stod der ved Røde Port »et Hus, kaldes *Magesløs*, og findes ingen Ejermænd til«, og nede paa Strandgade laa Beværtningen »*Rykind*«. Her er det Folkevittigheden, der er paa Spil. Og det samme er Tilfældet, naar der omtales berygtede Kvindfolk hos Trine Platnæs i »*Pebermøllen*«, eller naar »*Hemmeligheden*« (»*Priveten*«) bliver til »*Profeten*«.

Bødker Schubells Skilt. Paa Tønden Aarstallet 1773.

BEBYGGELSENS ART OG PLAN. EJENDOMSFORHOLD RIGE OG FATTIGE

*Hvor det
gamle er
bevaret*

NAAR man vil forsøge at danne sig et Billede af Frederik II's og Christian IV's Helsingør, bør man først gøre sig klart, hvor der er mest Udsigt til at finde gamle Bygninger bevarede eller, hvor i hvert Fald de gamle Byggegrundes Maal er uforandrede. I al Almindelighed kan man regne med, at de Bydele, hvor Forretningslivet i et vist Tidsrum trives bedst, bliver underkastet de største Forandringer. Standser Forretningslivet pludseligt, kan det derimod hælde, at der indtræder en Stilstand, hvorved alt bliver staaende saa godt som uforandret.

Vi har allerede i det forudgaaende omtalt, hvorledes Strandgades østlige Ende rummer et Gadeparti, der rejstes i Slutningen af det 18. Aarhundrede, og hvis Liv udsluktes kort efter Sundtoldens Ophævelse, saa vi her har bevaret paafaldende meget fra Sundtoldens sidste Dage.

Paa samme Maade staar der i den vestlige Del af samme Gade et Stykke Helsingør, der brat aflivedes ved Kystbanens Anlæggelse ca. 1890 og til vore Dage staar uberørt af de sidste 30—40 Aar.

Hvad Hovedgaden angaar, da er dens østlige Del til St. Annagade gaaet ind i den store Stilhed samtidig med den lige overfor liggende Del af Strandgade. Og da den i ringere Grad end denne var delagtig i Opgangen i Sundtoldens sidste Hundredaar, kan man her finde mere bevaret fra den forudgaaende Stortid omkring ved 1600. Den øvrige Del af Stengade er endnu Hovedgaden, hvilket kendes paa, at de gamle Stentrapper og Bislag er fjernede, og Stueetagens Gulv lagt i Højde med Gaden, samtidig med, at der er indsat store Butiksruder, og at Husene i halvanden Etages Højde

Byens offentlige Sygehus 1764. Stjernegade 28 (B.322).

Husargården eller Jægergården, senere militært Sygehus. Sudergade 13 (B.513).

er helt beklædte med Skilte, hvis grelle Farver og kæmpemæssige Bogstaver overbyder hinanden i ublufærdig Paatrængenhed og overraskende Smagløshed, og som tilsammen ganske skjuler den Kendsgerning, at Stengade endnu rummer en Række stilfulde, gamle Gaarde, som kun faa Byer har Mage til. Vil man have et Indtryk af disses oprindelige noble Ydre, maa man hæve Blikket op til den øverste Del af Bygningerne, hvor de stejle Tegltage med gammeldags Kviste og Frontespicer dog hist og her er bevarede. Her er der endnu en Skønhedsværdi at værne om.

I Midten af Strædet Hvad Resten af den gamle Bydel (syd for Sudergade) angaar, da lægger man snart Mærke til, at *Hjørnesterne*, der antages at være mest egnede til Forretning og Reklame, hyppigst er ombyggede, hvorimod man i *Midten af Strædet* under gunstige Omstændigheder kan finde en Stump af en Husrække eller dog enkelte Huse ret velbevaret. Skulde Husene ogsaa her være ombyggede, finder man dog oftest i hvert Fald Grundene uforandrede, saa man derigennem kan skønne om Bebyggelsen i ældre Tid. Som Eksempler kan nævnes Brøndstræde 35, 37, 39 (B. 199, 198, 197) og 4, 6 (B. 483, 482), Groskenstræde 6 (B. 207) og Sudergade 20, 22 (B. 302, 301), hvilke sidstnævnte ganske vist er noget ombyggede, men har nøjagtig samme Grundareal som angives ved 1590.

Smalle Gaarde Maal paa Byggegrundene kan i det hele taget give væsentlige Oplysninger. Det viser sig saaledes, at alle de Gaarde, der har en anelig Facade (30—40 Al.) mod Gaden, ikke er ældre end Slutningen af det 18. Aarhundrede, saaledes de i det forudgaaende nævnte B. 13, 10, 9, 27 o. fl. For alle disses Vedkommende kan det paavises, at Gaarden er dannet ved Sammenlægning af to andre. Den omtrent kvadratiske, 3 eller 4-længede Købmandsgaard er en sen Fremtoning. For det »gamle Sundtoldskvarters« Vedkommende (K. 12) kan det bestemt godtgøres, at samtlige Gaarde oprindeligt har været af den smalle, langstrakte Type, som naaede fra Stengade til Stranden. Det er denne middelalderlige Gaardform, der endnu i Renæssancetiden var Regelen. Ja, selv om det undertiden er Tilfældet, at samme Mand ejer to Gaarde ved Siden af hinanden, saa er det sjældent, at han benytter dem sammen. Han bor i den ene og lejer den anden ud.

Hvis man tænker sig hver af de førnævnte fire brede Gaarde (i K. 12) halverede ved en Linie paa langs (Nord-Syd), har man paa Kortet et Grundrids af alle de tolv Købmandsgaarde, som oprindeligt har ligget her paa Strækningen fra Brostræde til *Øresunds Toldkammer Pladsen*. Deres samlede Facadelængde udgør ca. 210 Al., hvori skal fradrages Bredden af to smalle Strandstræder, *Gammel Færgestræde* og et nu nedlagt »*Hans Skaanings Stræde*«, der laa omtrent, hvor B. 25 nu ligger. Gaardenes gen-

nemsnitlige Bredde er da godt 16 Al. De største er ca. 18 Al., og som Kortet viser, er Forskellen mellem dem ikke stor. Hvor der i de andre Karréer i samme Tværbælte er bredere Gaarde, er Forholdet det samme. B. 257 og 402 var oprindelig hver to Gaarde, B. 258 er to og en halv, og den store Gaard syd for 402 har endnu efter 1771 været tre Gaarde, af hvilke den ene dog danner en Undtagelse, da den har Facade til Strædet. Alle Vegne, hvor Arkivundersøgelserne viser, at Grundarealet er uforandret, træffer man derimod uden Undtagelse den smalle Type, saaledes ved Strand-

Den vestlige Del af Strandgade,
der ved Kystbanens Anlæggelse blev afskaaret fra Stranden.

gade Nr. 55, 57, 59 (B. 254, 253, 252) og ved de førnævnte i Brøndstræde og Sudergade.

En ganske særegen Form har man bevaret i Stengade 20 (B. 413) med tilhørende Række *smaa Boliger* eller »*Vaaninger*« i østre Side af Skyttenstræde (B. 382—386) ned til Strandgade 27 (B. 360). Hele dette Komplex udgør paa Christian IV's Tid en Gaard med tilhørende Boder. Og her er vi saa heldige, at baade Strandgadehuset med Aarstallet 1577 og den lidt yngre Gaard mod Stengade er bevarede. — En lignende Gaard, som nu er nedrevet, ser man paa Kortet i vestre Side af Bramstræde: Strandgade 65 (B. 249) med Boligrækken (B. 261—265).

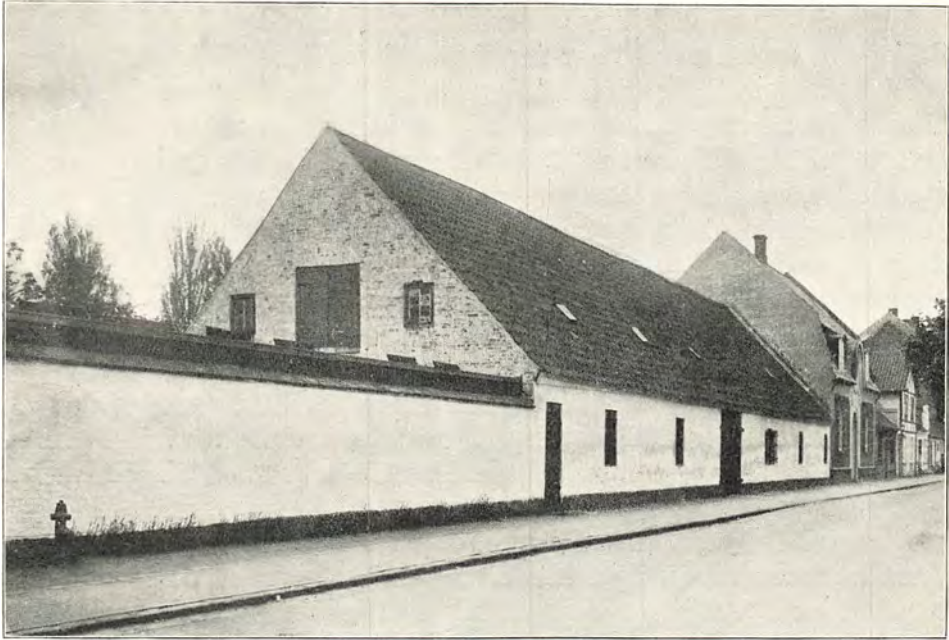
*Gaarde med
Boliger*

Af et Mandtal over Gaarde- og Huseskat af 1645 ser man, hvor almindeligt det var, at der til en Gaard hørte een eller flere smaa Boliger, der lejedes ud til Smaafolk, som det synes i Reglen for en dyr Husleje. Vi har forud meddelt, at der ved Jonas Heinemarks

Toldgaard laa 5 Boliger. Til en anden af hans Gaarde, som beboedes af »den hollandske Commissarie«, hørte ligeledes 5 Boliger. De smalle Gaarde, der strakte sig ned mod Stranden, synes ikke at have haft Rum til saadanne Boliger andensteds end paa »Fortovet« ved Stranden, hvor der som oftest forekommer et Par Smaahuse. I Strandstræderne fik Hjørnegaarden derimod Plads til en Række Vaaninger. Saadanne fandtes, som man vil se af det foregaaende og efterfølgende, i alle Strandstræderne. Særlig godt stillet var de store Gaarde, der laa lidt tilbagetrukket, som Dorthe Hans Kierurts paa Hjørnet af Sofiegade og Hestemøllestræde (B. 33). Her var Plads til »12 Boliger derhos liggendes«, men desuden havde hun 3 Boliger bag ved i »Stivelsestrædet« (øst for Sofiegade) og 2 ved Stranden ud for hendes iboende Hovedgaard, Steng. 68, (B. 19, 14, 2, 1).

Der er en ganske jævn Overgang fra disse smaa Boliger til de lidt større, man træffer i Søstrædet, i Gammel Kloster og iøvrigt spredt om i Byen, hvor der var en Smule Plads. De førnævnte: Brøndstræde 4 og 6 (B. 483 og 482) viser, hvor lidt Plads man kunde nøjes med. Her, hvor de staar indeklemmt mellem større Huse, har de faaet Lov at blive staaende, omend vel i noget forbedret Skikkelse, men i Byens Udkanter i Lundegade, hvor senere Reberbanen fik Plads, i de nu forsvundne Gader *Sandgaden*, *Lille Jylland* og i Kongensgade (»Paa Teglbakken«) rejste sig Rækker af saadanne smaa Boliger, ofte paa Tomterne af de i Svenskekrigen nedskudte større Bygninger. Men lige saa hurtigt, som de kom, forsvandt de igen, naar i Nedgangstider ingen kunde betale Huslejen. Mange af dem udlejedes da »for Tilsyn«, d. v. s. gratis, imod at Beboeren passede paa, at der ikke blev stjaalet af Huset til Ildebrændsel. Eller de blev »øde, ruinerede eller slet bortstjaalne«, saa der i deres Sted kom Rigmanshaver. Det særegne ved de førstnævnte smaa Boliger er imidlertid, at de hører med til Gaarden. Dette Ord er beslægtet med »Gærde« og betegner oprindeligt ikke Huset, men det indgærdede Areal. Det hedder f. Eks., at en Mand »bygger et Hus paa sin Gaard«, eller har et Hus »staaende paa sin Gaard«.

Enkelte Steder træffer man saakaldte *Lergaarde* (Strandgade 41 (B. 368 til 373), Fiolgade 9 (B. 460), og et Sted i Brøndstræde). I den Form, hvori de forekommer i Helsingør, maa der være Tale om en af et Lergærde indhegnet Plads med en Del smaa, lerklinede Boliger, der antagelig har støttet sig til Lergærdet. I Strandgade Nr. 41 har man bevaret Grundplanen af en saadan, der viser, at den enkelte Boligs Grundflade var nede paa en Størrelse af ca. 7 × 8 Al. Værdien af en saadan Bolig ansloges ved Grundskatvurderingen 1682 til 8 Dlr., men 1704 var Huslejen 7 Dlr. aarlig.

Claessens Reberbane i Lundegade. Opført i 1783.

Handskemager Høylyes Gaard. Stengade 10. (B. 418).

Medens man ved Vurderingen 1682 som Regel opfører smaa Boliger af omtalte Art hver for sig, er dette ikke Tilfældet ved den 1645 foretagne Taksation af Gaarde og Huse. Her specificeres de ikke. Man nævner kun deres Antal og lader deres Værdi være indbefattet i Hovedgaardens Vurderingssum. Dette er i og for sig mærkeligt, da der 1682 netop foretages en Grundtaksation (hvori dog indbefattes Bygningens Værdi), medens man 1645 kun vurderer Gaarde og Huse og f. Eks. helt udelader Haver. Men det hænger sammen med, at Ejendommen, Gaarden, i ældre Opfattelse er det indgærdede Areal med alt, hvad derpaa findes.

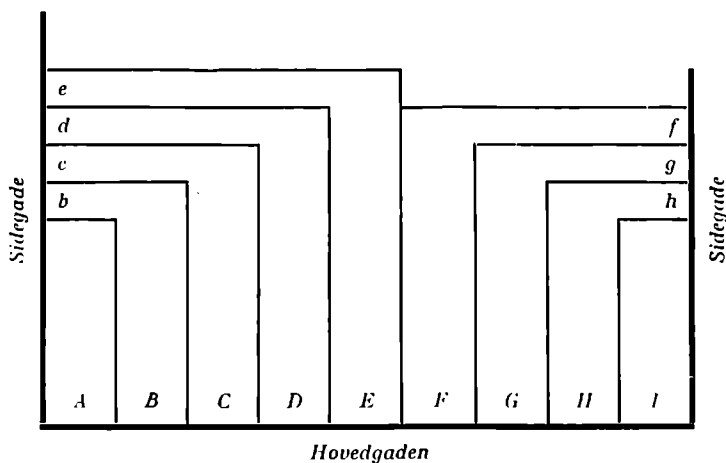
Foruden de store *Købmandsgaarde* og de ofte til disse hørende og hyppigst i Flok forekommende *smaa Boliger*, fandtes der ogsaa en Mellemting af borgerlige Huse, der var Boliger for *Middelstanden*, og som vi her vil kalde *Haandværkergaarde*. De beboes ikke alene af Haandværkere, men ogsaa af Soldater, mindre Bestillingsmænd i Byens eller Kirkens Tjeneste, Færgemænd, Fiskere, Værtshusholdere og ligestillede. Indenfor hver af disse Grupper kunde i en By med de Muligheder, Helsingør sad inde med, forekomme enkelte Personer, som arbejdede sig frem til Velstand, og flere, som nedsank i Armod og Elendighed, men her tænkes paa den jævne Smaaborger, hvem det netop lykkedes at erhverve sit Udkomme og svare sin Skat, en Gruppe, der paa Grund af Lavsvæsenets udlignende Indflydelse særlig fandtes blandt Haandværkerstanden.

Medens Købmandsgaardene har en Bredde af 14—18 Al. og en Længde af 80—100 Al., er Haandværkergaardenes Type kun 40—60 Al. i Længden, og deres Bredde kan gaa ned til en halv Snes Alen og derunder.

Helsingørs Byplan viser en Orden, der maa stamme fra en samlet Overledelse eller en fast Tradition. Betragter man de tre Tværbælter, der omfatter den ældste Bebyggelse (mellem Sudergade og Strandgade), viser det sig, at deres Bredde (Nord—Syd) er forskellig. Fra Strandgade til Stengade er ca. 100 Al., derfra til Brøndstræde ca. 140 Al., og det sidste Karrébælte har en Bredde af ca. 120 Al.

Det første Bælte har oprindelig udgjort en enkelt Række Købmandsgaarde, det andet en lignende Række med en Række Haandværkergaarde bag ved, og det sidste er to Rækker Haandværkergaarde, der, enten fordi Pladsen her er mindre omstridt, eller fordi Bebyggelsen er sket senere, faar Lov til at strække sig 60 Alen i Længden, medens de syd for Brøndstræde har maattet nøjes med 40 Alen. Tydeligst træder dette Forhold frem i K. 44, f. Eks. ved B. 499—502, i K. 33 ved B. 292—294 og i K. 12 ved B. 20. Afvigelser volder bl. a. det gamle Byting (B. 327), det senere Byting (B. 303) og det 18. Aarhundredes Præstegaard (B. 155).

Desuden er der et andet Forhold, som trænger til Forklaring. *Porthuse*
 Man vil ofte finde Grunde, der bøjer sig i en ret Vinkel uden om
 et Hjørnehus, saa de støder ud til to Gader. Se f. Eks. i St. Anna-
 gade, B. 150 og 169, og paa Stengade, B. 427. Det samme For-
 hold har eksisteret mange andre Steder, hvor Numrene ikke viser
 det, fordi det mindre Hus til Sidegaden er solgt fra, før Husene
 1771 fik Nummer. Det drejer sig her om de saakaldte »*Porthuse*«,
 som enhver større Købmandsgaard oppe i Byen maatte have for
 at faa Udkørsel til Sidegaden, da Facaden var for smal til, at man
 10 kunde have Port til Hovedgaden. Til B. 430 har saaledes hørt et

Skematisk Rids af Købmandsgaarde paa Hovedgaden med Porthuse til en Sidegade.
 Gaard og tilhørende Porthus er mærket med samme Bogstav.

Porthus, der laa paa den ubebyggede sydlige Del af B. 484, 452
 var Porthus til 429, 451 til 428. Denne Ordning medfører, at Køb-
 mandsgaardenes Længde tiltager fra Gadehjørnet henimod Kar-
 réens Midte, se B. 426—430 eller 271—268, hvilke sidste har haft
 15 Udkørsel til Stjernegade.

Endvidere er der adskillige Ting, som tyder paa, at Gaardene
 mellem Stengade og Stranden oprindelig kun havde en Længde af
 ca. 85 Al. Dette passer med det endnu bevarede Tobias Badskærs
 Hus i Lejlernes Gaard, og med Længden af B. 259 og Nabogaarde
 20 samt med Beliggenheden af Anna Quiens Stræde, der utvivlsomt
 er den oprindelige Fortsættelse af Strandgade. I Slutningen af det
 16. Aarhundrede tager de fleste af Gaardene imidlertid mere Jord
 mod Stranden og bygger Huse med Facade mod Strandgade, hvor-
 til Byens Tilladelse undertiden indhentes eller afkræves. Først da
 25 bliver Gaardenes Længde ca. 100 Al. Paa Nordsiden, hvor Læng-
 den som nævnt er forskellig, er 100 Al. Undtagelsen og 80 mere
 almindelig (se f. Eks. ved Raadhuset, B. 144).

Disse let forstaaelige Forhold taget i Betragtning fremtræder den oprindelige Byplan da ganske klart. Det gamle Helsingør bestod af to Rækker Købmandsgaarde ved Hovedgaden og tre Rækker Middelstandsgaarde nord for disse. Købmandsgaardenes Længde er 80—100 Al., Middelstanden faar kun 40 Al., naar den vil bo paa den værdifulde Grund op til Købmændene, men 60 Al., naar den tager til Takke med Sudernes Selskab.

Gader *Gaderne* kan ligesom Gaardene deles i tre Slags. Først *Hovedgaden* Stengade, der var betydeligt bredere end de andre, og hvor der flere Steder bl. a. Nr. 68 (B. 19) i det 18. Aarhundrede stod Træer »i Futteraler«, dernæst de almindelige *Gader eller Stræder*, begge Benævnelser bruges ganske i Flæng, og endelig de saakaldte *Strandstræder eller Strandgange*. Betegnelserne Gyde eller Slippe bruges ikke.

Sostræde Vi maa her indskyde, at vort nuværende *Søstræde* ikke er noget Strandstræde og aldrig har ført ned til Søen. I det hele taget maa Helsingørs Gader og Stræder ses som Forgreninger af Hovedgaden. En Sidegade kan nok (som Bjergegaden eller Campergaden) under samme Navn fortsætte tværs over Brøndstræde og Sudergade, men ikke over Stengade. Her laa Købmandsgaardene, og herfra gik Vejene ud til alle Sider.

Søstrædet staves i det 16. Aarhundrede f. Eks. i Olai Kirke-regnskaber »*Soestrædet*«, samtidig skrives der »*Stoel*«, »*Boeskab*« o. lign., men »*død*«. Det er altsaa bleven udtalt *Sostrædet*. Andensteds — men sjældent — forekommer det skrevet *Soostrædet* eller *Soustrædet*. Det har næppe noget at gøre med Ordet *So*, men snarere med *Soest* (udtalt *Sohst*), Navnet paa en By i Westfalen. Der forekommer endnu ved Midten af det 16. Aarhundrede flere Personer af dette Navn i Helsingør, og Forklaringen er da sikkert, at en eller anden v. *Soest* har ejet en Hjørnegaard ved *Søstræde*. Af Strandstræderne har vi vistnok bevaret det snævrreste af dem alle, Gl. Færgestræde, og det har vistnok endda været en Del bredere dengang, da det virkelig var Færgestræde og udgjorde Skellet mellem første og anden Fjerdning, hvilket senere blev henlagt til *Brostræde*.

Iøvrigt er det ret overdrevent, naar Troels Lund omtaler de snævre Gader, som »Nutiden næppe vilde have bæret med Navn af Stræde«, og skildrer hvorledes Husene tog sig ud »som Siderne paa en Brønd«, der var ved at skride ud«, og »Blikket længselsfuldt søgte Ridsen af blaa Luft for oven.«

Det kan for Helsingørs Vedkommende slaas fast, at de fleste Gader og Stræder i den gamle Bydel i vore Dage har omtrent samme Bredde som i det 16. Aarhundrede. Mange Steder staar endnu de gamle Mure paa begge Sider, saa man ikke behøver at

være i Tvivl om, hvor bred Gaden var. Ved Bjergegades Indgang viser f. Eks. to gamle Huse Bredden, Bramstræde (S. 383) og Hovedvagsstræde er udvidet betydeligt.

Med de smaa, smalle Vogne, man brugte paa Sjælland i det 16. Aarhundrede, kunde man nok komme gennem de snævre Stræder ned til Stranden, selv om to Vogne ikke kunde mødes her. I de øvrige Gader havde det ingen Vanskelighed. Men efterhaanden som man fra Slutningen af det 16. og ind i det 17. Aarhundrede forsyner Husene med Bislag og Karnapper samtidigt med, at Vognene efter en i Helsingør ofte gentagen kongelig Forordning af 1574 gøres bredere, bliver Pladsen vel lidt trangere. Franskmanden Charles Ogier, der besøger Byen 1634, omtaler dog Helsingørs Gader som lige og brede, og en rejsende i det 18. Aarhundrede udtaler sig paa lignende Maade.

Hvor regulær den oprindelige Inddeling i Gaarde end var, saa kunde der dog i Tidens Løb ske mange Brud paa denne, mindre ved Køb og Salg end ved *Skifte* blandt Arvinger. Her kunde Forholdene blive højst indviklede, hvad vi skal belyse ved et enkelt Eksempel, som vælges, ikke blot fordi det er særlig illustrerende, men ogsaa fordi det angaar gamle Gaarde, som for største Delen er bevarede, og fordi Personerne er Byens mest fremragende Borgmesterslægt.

Man kendte i det 16. og 17. Aarhundrede ikke til at holde Auktion over den afdødes Efterladenskaber og derefter dele de indkomne Penge. I Stedet for vurderede man de efterladte Ejendomme og Ejendele og foretog en Deling af Tingene efter Vurderingen, idet hver Broderlod gjordes dobbelt saa stor som en Søsterlod. Med Bohave, Smykker o. lign. lod dette sig gøre, men med Gaarden var det vanskeligere. De tilhørende smaa Boliger lod sig let dele, og en Gaard fra Stengade til Stranden deles ikke sjældent i en nordlig og en sydlig Halvgaard; men Forholdet var ikke altid saa simpelt.

Nede paa Stengade laa Lejlernes Gaarde paa Rad Nr. 70, 72, 74 (B. 20, 21, 22). De to sidstnævnte var oprindelig Tolder og Borgmester Sander Lejels. Hans ældste Søn og Efterfølger i begge Embeder, Fr. Lejel, byggede B. 10 og boede der en Tid. Paa sine gamle Dage flyttede han over i Fædrenegaarden og overlod sin ældste Søn Alexander Lejel sin egen. Da Fr. Lejel døde 1601, skulde Gaardene (B. 21 og 22) egentlig have været delt i fem Dele (Søsterparter), hvoraf Aleksander Lejel og hans yngre Broder

Frederik skulde have hver to og deres ældre Søster, der var gift med Borgmester Johan Willumsen, een, men da Frederik endnu var umyndig, enedes man om at udkøbe Johan Willumsen og lade »de to Hovedgaarde stande udi Fled sammen, begge Brødrene uskift imellem, indtil Frederik blev sin egen rette Værge«. Svogeren Johan Willumsen tog saa foreløbig Bolig her. Imidlertid døde den umyndige Frederik, og Ejendommene skulde nu først deles mellem Aleksander og den afdøde Broder, hvorefter dennes Part skulde tredeles, saaledes at Svogeren kunde faa en Søsterpart og Aleksander Broderparten.

Aleksander Lejel var imidlertid en meget stridbar Herre. Han havde observeret, at den vestlige Gaard var den bedste, og gjorde Krav paa at faa denne. Han tvang Svogeren til at rykke ud af Gaarden. Og Striden maa have været ret skarp, thi han klager over, at Johan Willumsen, »førend han for af Gaarden imod mit Minde, lod udbryde af samme Gaard Plankeværket og Dørgerichten udi Stuen, ja Stenene af Stuegulvet og Bislagene udenfor Døren« og tog det med sig til sin Gaard (B. 23), som han lige havde købt.

Der valgtes da 8 Mænd til at afsige en Voldgiftskendelse. Denne synes simpelthen at have gaaet ud paa, at hver af Bygningerne skulde deles i tre ligestore Stykker, og Svogeren have den ene Tredjedel af hver. Ikke uden Grund hedder det herom, at det »var ikke muligt, at enhver af Parterne deres tilmaalte Del kunde nyde og bruge uden den andens Skade, til med den ganske Gaards Bygninger og Huse til allersomstørste Skamfering, Skade og Afbræk. Thi dersom hver (af) dennem skulde blive ved sin Afdeling, og den ene ikke vilde accommodere og føje den anden til bedste og gode udi Bygningen og Husene, som enhver blev indvist«, da maatte Alexander L. »lade flytte sig til Skade og Huset til Skamfering Gadedøren, Bislaget og Stuevæggen i Forstuen«, medens Johan Willumsen i den Vaaning ved Stranden (østre Sidelænge af B. 13) »skulde miste Vindeltrappen med en anden nødtørftig Ort udi Gaarden samt en Part af Stuen m. m.« . . »begge Parter til Skade og Husene til stor Skamfering«. Da ingen af Parterne imidlertid vilde »lade sig sige«, nedsatte Kongen en Ret (bestaaende af) Byfogden, Byskriveren og Slotsskriveren til at træffe en Afgørelse.

Johan Willumsen havde egentlig kun Ret til 7 Al. af Stengade 74, regnet fra hans egen Gaard (Stengade 76). Gaarden er ca. 11 Al. bred, og han vilde da miste Forstuen med Bislaget. Han fik nu Lov at beholde hele Huset undtagen Kælderen, af hvilken han kun fik 7 Alen fra hans egen Gaard. Desuden skal Joh. W. af et Hus ved Algaden afstaa 5 Kvarter af sin Part imod at faa 2 Al.

af Tobias Badskærs Hus (B. 13. ø.). Saaledes skulde Parterne »svogerligen og venligen være adskilte«. Johan Willumsen kunde nu flytte Bislag og Forstuedøren tilbage og lægge Flisegulvet paa Plads.

5 Paa Billedet (S. 65 og 69) ser man Sagens Parter, længst til venstre de stridende Sønner og bakerst til højre Søsteren Ingeborg. De omtalte Gaarde staar endnu og bærer et ydre Spor, som vistnok stammer fra denne Strid. Slutningen af en latinsk Indskrift (Job, 19, 25), som strakte sig fra B. 22 ind paa B. 21, er bleven
10 flyttet indenfor Grænselinien. Kigger man indenfor i Kælderen, ser man den mere end alentykke Skillerumsmur gennembrudt og finder Stolperne af det 1607 opsatte Skel.

Paa lignende Maade foretages der ofte Deling af helsingørske Gaarde. Da Niels Barfod med sin Steddatter skal skifte hendes
15 Faders Gaard (B. 19), faar han kun en Tredjedel af den gamle Bygning, men hvad der er »hævdet (d. v. s. bygget) paa Gaarden siden enten paa de gamle Huse og Bygning og andet saadant« tilkommer der ham Halvdelen af. — Da Peder Monsen 1577 ikke kunde blive enig med sin Søster om en Deling, »blev Peder fore-
20 holdt at bede Dannemænd gaa med sig for Døren og sig beraadslaa«. Da de kom ind, var de enige. Hvor Deling ikke kunde praktiseres, lod man som Regel en af Parterne bebo eller udleje Gaarden mod at forrente de andres Lodder. Delingstanken laa imidlertid ikke fjern. Den anvendes ogsaa ved Pantsætning. Det fore-
25 kommer f. Eks., at en Mand faar Kælderen af et Hus i Pant.

Ofte hænder det ogsaa, at et Hus skifter Ejer, uden at dette nogensteds bemærkes, enten ved at Manden dør, og Enken gifter sig paany, eller ved at Huset en Tid staar øde d. v. s. ubeboet, og en ny Ejer senere flytter ind uden Indsigelse fra nogen Side.

30 *Køb og Salg* af Ejendomme skulde paa Frederik II.s Tid foregaa paa Tinge, hvor Ejendommen »skødedes« til den ny Ejer, idet hans Forgænger medførte lidt Jord, som han hældte i hans »Skød«. Dette skete i Borgmester og Raads og menige Borgeres Nærværelse i rette »Tinglyd«. Ejeren »fremgik og skødte fra sig
35 og sine Arvinger, fødte og ufødte«, til Køberen og hans Arvinger — Gaarden »med sin Længde og Bredde, bygt og ubygt« — »til evindeligt Eje ejeskullendes«. Derefter spurgtes, om nogen med »Brev, Segl eller levendes Røst« havde noget herimod at sige. Og naar der »ingen Gensigelse var i nogen Maade«, blev Skødet »mælt stadfæst over alle Tingbænke« og »Skødetønde paadrukken«. »Til ydermere Vissen og bedre Forvaring« hængte Borgmester og Raadmænd eller andre fornemme Personer, da til Stede vare, deres Segl under Skødet.

Før Hus eller Jord kunde bortskødes, skulde der først ske *Lou-*

Lovbud bud til Ting, i Reglen fire Gange. Hertil kom saa, at hvis Gaardens Ejer, som det i ældre Tid oftest var Tilfældet, ikke ejede Jorden, som Huset stod paa, havde Jorddrotten Forkøbsret til dette. Forholdet var saaledes, at Lejeren af Jorden for overhovedet at bevare sine Rettigheder skulde »forbedre og færdig holde 5 samme Jord og Grund med god Købstadbygning«. »Egetømmer og Stentag« hedder det 1555, men senere nøjes man med at sige Stentag. Skete dette ikke, blev Jorden ham fratagen, hvad man har flere Eksempler paa. Byggede han sig en Gaard og svarede sin Jordskyld til Klosteret, Kirken eller Byen, saa havde han 10 Hævd paa Jorden d. v. s. Ret til denne. (Paa Grund af denne Bygningens retslige Betydning kommer Hævden efterhaanden til at betegne Bygningen og, som forud nævnt, at hævde = at bygge; der tales om en Stenhævd, som staar paa Grunden o. s. v.)

Uden Jorddrottens Indblanding kunde Jordlejeren lade Gaarden 15 gaa i Arv eller sælge den til sine Børn eller Arvinger. Men hvis de ikke vilde have den, skulde han tilbyde Jordejeren den »fremfor nogen anden«. »Vorder de ikke til Sinds at ville købe, da skulde de lovbyde til Tings tre samfulde Ting, om nogen besidder (d. v. s. bosiddende) Borger vil købe.« »Dersom da ingen 20 er til Sinde at ville købe, som nu sagt er, da maa de sælge, til hvem som købe vil.«

Auktion Denne Lovbydning brugtes i Helsingør endnu i første Halvdel af det 17. Aarhundrede. Nedgangstiden ved Aarhundredets Midte 25 medfører en Slaphed overfor alle gamle Vedtægter, og det er vistnok tvivlsomt, om der forekommer Lovbud efter 1660. Noget senere (fra 1682) begynder man at holde Auktion over Børnegods, og 1693 kommer en Forordning om Auktionsværket, hvorved Auktioner i Almindelighed indføres. Det hedder her, at Løsøre maa sælges paa Hammerslaget, men naar Huse eller Jordegods 30 skal sælges, »maa det *forblive* ved den Brug og Skik, som hidindtil været haver med et tændt Lys. Og holdes det da for det højeste Bud, som bydes, naar Lyset er fortæret og af sig selv slukkes«. Under denne Ceremoni solgtes 1715 Hendrik Skottes Hus 35 (B. 444, hvor Arbejdernes Forsamlingsbygning nu ligger) til Svend Poulsen, som havde højeste Bud, da Lyset gik ud. — Naar Skikken i Auktionsforordningen omtales som en gammel Sædvane, er det sandsynligt, at den har været brugt ved de her omtalte Lovbud paa Ting.

Indførsel Naar Ejeren havde faaet Brugsretten over sit Hus, blev han af den forrige Ejer eller af Byfogden *indført i Huset og sat for Bordenden*, en gammel Ceremoni, der betød, at han var Herre i Huset. 40 Saaledes blev Sognepræsten 1591 indført og sat for Bordenden i den ny Præstegaard. Og paa samme Maade blev den ufyldstgjorte

Panthaver i Reglen *indført* i Gaarden, »det alt at nyde, bruge og beholde, indtil saalænge han sin endelig Betaling bekommet haver«. Man har Eksempel paa, at en Panthaver, som har meget tilgode og derfor beholder Gaarden i lang Tid, tilsidst forlanger at faa Skøde paa den. Men det blev ham nægtet. Retten til Gaarden blev trods uopfyldelige Gældsforpligtelser forbeholdt en umyndig Søn. Retten til at eje Hus i Byen var knyttet til Borgerkab. Det hænder, at en Mand faar foreløbig Tilladelse til at nedsætte sig, skønt han mangler et Hjemstedsbevis, som skal fremskaffes, og det siges ham da udtrykkelig, at han dog maa se sig om efter en Bolig. Det normale var, at Borgeren ejede Hus.

Men ikke alle var saa rige, at de havde Raad dertil, og mange af Byens Folk var ikke Borgere. Der var derfor utvivlsomt altid flere Lejere end Ejere i Byen. Ophobning af Ejendomme paa enkelte Rigmænds Haand forekommer i det 16. Aarhundrede og tager til i det 17., bl. a. paa Grund af Tidens store Fattigdom. Man har Eksempel paa, at en enkelt Mand ejer ca. 40 Gaarde og Huse. — At et Hus var til Leje, viste man ved at slaa en Halmvisk op paa Døren. Da Bertel Prent, som boede i et af Byens smaa Huse, 1551 havde brændt Byens Gærdsel, blev Huset ham opsagt til Paaske, og »til Vidnesbyrd skrev Oluf Skriver paa Gadedøren og slog en Visk op«.

Tit Leje

Det maa vel erindres, at de til vor Tid bevarede Bygninger kun giver et meget ensidigt Billede af Fortidens Bebyggelse, idet vi navnlig fra den ældste Tid kun har bevaret de Bygninger, som er rejst af den mest velhavende Del af Befolkningen. Klosteret rejst af den rige katolske Gejstlighed, de kongelige Slotte og nogle adelige Gaarde, Bykirken, som Borgerne har bekostet i Fællesskab, og endelig nogle enkelte af de rigeste Borgeres Gaarde.

*Kun de riges
Huse bevaret*

Af Smaafolks Huse har vi næppe nogen tilbage, der kan give et klart Indtryk af de usle Rum, Fattigfolk maatte tage til Takke med, thi tarvelige Smaahuse, der endnu staar tilbage fra det 18. og ganske undtagelsesvis fra det 17. Aarhundrede, tilhørte dengang Byens forholdsvis velstillede Middelstand, Haandværksmestre og mindre næringsdrivende. Der var dengang mange endnu langt tarveligere Boliger for den fattigste Tredjedel af Befolkningen. De fra Renæssancetiden bevarede Gaarde er i Virkeligheden kun nogle af Tidens allerfornemste Bygninger, der ragede op blandt Samtidens Smaafolks Huse som store pralende Paaflugle blandt en Sværm af fattige Graaspurve. Tidens store sociale Ulighed kommer frem paa mange Maader. Et Eksempel, der viser Forholdet, er det ikke helt lige til at finde. Man kan nemlig ikke

gaa til Skattelisterne, thi enten man vælger kongelige Skatter eller Byskatter, er her altid udeladt de mest velhavende, der som Borgmestre, Raadmænd eller Kongens Toldembedsmænd var skattefri. Men vi har fra den Tid, da Svenskerne havde besat Byen og hver Maaned udskrev store Skatter til Armeens Underholdning, bevaret en Ligning for et Beløb paa 2172 Rdl. for Juli og 644 Rdl. for en Del af August 1659, der er lagt paa alle uden Undtagelse og derved viser, at det kun var nogle faa, der havde noget at yde. Byen havde ialt 720—820 Skatteydere. Af disse er kun 107 sat til 5 Rdl. og derover. Disse betaler ialt 2391 af de 2816 Rdl. 70 af disse 107 betaler mere end 10 Rdl. hver, og ialt 1998 af de 2391 Rdl. Kun 31 er sat til over 20 Rdl., men disse 31 betaler da ogsaa 1432 Rdl. eller over Halvdelen af det Beløb, hele Byen maa udrede. Af disse 31 bor nogle og tyve paa Stengade eller den fornemme østlige Del af Strandgade, og kun om 3 kan det med Sikkerhed konstateres, at de bor udenfor dette Byens fornemste Kvarter. Gaar man til den Karré, hvor dengang Byens mest velhavende Købmænd boede tæt ved Christian IV.s Havn (K. 32) mellem Hovedvagsstræde og Bramstræde, saa bor her 5 Personer, der gennemsnitlig svarer 70 Rdl., d. v. s. at hver af dem alene betaler 2—3 Gange saa meget som et helt Lægd i Kvartererne nord for Stengade.

Disse Tal viser ikke alene, at der hersker stor økonomisk Ulighed, men ogsaa at fattige og rige grupperer sig i forskellige Bydele. Den velhavende Borger bor paa Hovedgaden eller ved Stranden. Her var den Velstands Kilde, hvorfra han hentede sin Rigdom. Men ogsaa af Standshensyn kunde han ikke bo i et af Smaastræderne. Da Tolder Mads Mortensen 1643 er »udsagt« af sin Forgænger David Luchts Gaard, hvor han hidtil havde boet, beklager han sig meget over, at han »ingen Gaarde ved at bekomme paa Stengaden, og at bo i et Bagstræde er mig meget ubejligt for Bestillingens Skyld«. Havde han blevet i sin forrige Bestilling, kunde han »have holden sig derefter; nu skal man dog noget mere være iblandt Folk«. Han vilde derfor gerne købe den gamle (af Herluf Trolle 1562 opførte) Toldgaard, eller endnu hellere, om hans Majestæt vilde forære ham den, »da var det ikke Synd«. Og han fik den.

GENNEM HOVEDGADEN FØR SVENSKEKRIGEN

VED den Tid, da man begyndte at opføre Kronborg, naaede Byen i Øst omtrent til den nuværende Havn, og hvor der i vore Dage gaar en Gade langs denne, var 1575 »det Byes Udstræde, som løber mod Sanden«. »Udstræde« betyder netop et *Udstræde* Stræde, der gaar langs Bygrænsen og som Regel kun er bebygget paa den Side mod Byen.

I de nærmest følgende Aartier rejste der sig her et helt Bykvarter, som forsvandt ved Svenskekrigen 1658—60. Da man i forrige Aarhundrede her foretog Udgravninger til Havnen, fandt man Rester af denne Bydel. Overlæge v. Deurs skriver i sine Optegnelser herom: »1859 i September Maanedes Begyndelse, da man begyndte paa den ny Havn ved Helsingør, har jeg selv set, at man ved at nedgrave Pælene til Stakitterne om Oplagspladsen har truffet paa Murværk og en Mængde Grundsten, ja endog en Hjørne-
15 sten ud imod Kronborgs Glacis, som er Levninger af de Gader, som blev nedrevne 1659.« v. Deurs mener, at her har været to Gader »deriblandt Kongensgade«. Der har imidlertid utvivlsomt været tre, nemlig Fortsættelserne af Stengade, Hestemøllestræde og
20 Kongensgade, der antagelig alle har været rettede mod Indkørslen til Slottet.

Det er forud nævnt, at her bl. a. var den saakaldte Grønnehave, i hvilken Arkeliet laa ved Slotshavnen. Da Pladsen kom til at ligge øde, betegnes hele Strækningen mellem Slottet og Byen som Grønnehave, og siden bliver Navnet hængende ved den nordlige Del af dette Jordsmon. 1686 hedder det, at Grønnehave ligger mellem Slottet og Lappen, og at her er 3 smaa Fiskeparker. Det hele anslaaes til 4 Høveders Græsning og 2 Skpr. Hartkorn. *Grønnehave*

Ved nøje Sammenligning mellem Grundtaksationen af 1682 og

Den forsøndne Bydel en tilsvarende af 1645 kan man i Hovedtrækkene identificere den bevarede Del af Byen og derigennem faa Rede paa, hvor meget og hvad der er gaaet tabt. Det viser sig da, at det forsvundne Grønnehavekvarter med ca. 60 Gaarde og Huse er vurderet til ca. 32000 Rdl. eller det samme som hele 3. Fjerding (mellem Bjerregade og Stjernegade), som rummede ca. 100 Bygninger. Disse Tal viser, at det var et fornemt Bykvarter, der forsvandt. Af større Gaarde (over 500 Rdl.) laa her 22 til 1200 Rdl. i Gennemsnit, i 3. Fjerding kun 11 à 873.

Slottenes Haandværkere og adelige Ligesom Kvarteret mellem Kongensgade og Røde Port var Grønnehavekvarteret nøje knyttet til Kronborg. Begge Steder var Hovedparten af Beboerne Slottens Folk d. v. s. Soldater, Slotstjenere og Kongens Haandværkere, men den fornemste Del af disse boede i Grønnehavekvarteret mellem Byen og Slottet, hvor de træffes Side om Side med fornemme Embedsmænd og adelige.

Her forekommer mange fra Kronborgs Bygning kendte Haandværkernavne, saaledes Bygmesteren Antonius v. Obergén, Stenhuggerne Gert Fadder og Jesper (Boghart), Jesper (Matthiesen) Snedker og senere Kongens Smed Gothard Rhane, Jacob Hogenwald, »Prinsens Balber«, Hans Metzger, Sejermager, og Michel (Metzger) Mariendal (v. Breslau), kgl. Mønsterskriver, efter hvem nogle Jorder syd for Helsingør endnu hedder Mariendals Jord.*)

Hvis man i Slutningen af det 16. Aarhundrede vilde gaa fra Slottet ad Stengade ind til Store Færgestræde (nu Sofiegade m. Forlængelse til Strandgade), saa vilde man paa Gadens Sydside træffe følgende Gaarde: Længst ude mod Kronborg den af *Herluf Trolle* opførte Toldbod. Derefter Lensmanden *Johan Taubes* Gaard, der 1576 var købt af *Gert Stenhugger*, som nylig havde bygget den. Mellem denne Gaard og Toldboden laa en Havejord, 42 Al. i Bredden ned til Stranden, som *Johan Taube* samme Aar fik af Kongen, dog saadan, at der skal være »almindelig Fortaa, Gade og Stræde mellem samme Jord og Stranden«. Da han imidlertid havde »nogen Brøst og Mangel« i sine Regnskaber, maatte han 1589 overdrage hele Herligheden til Kongen.

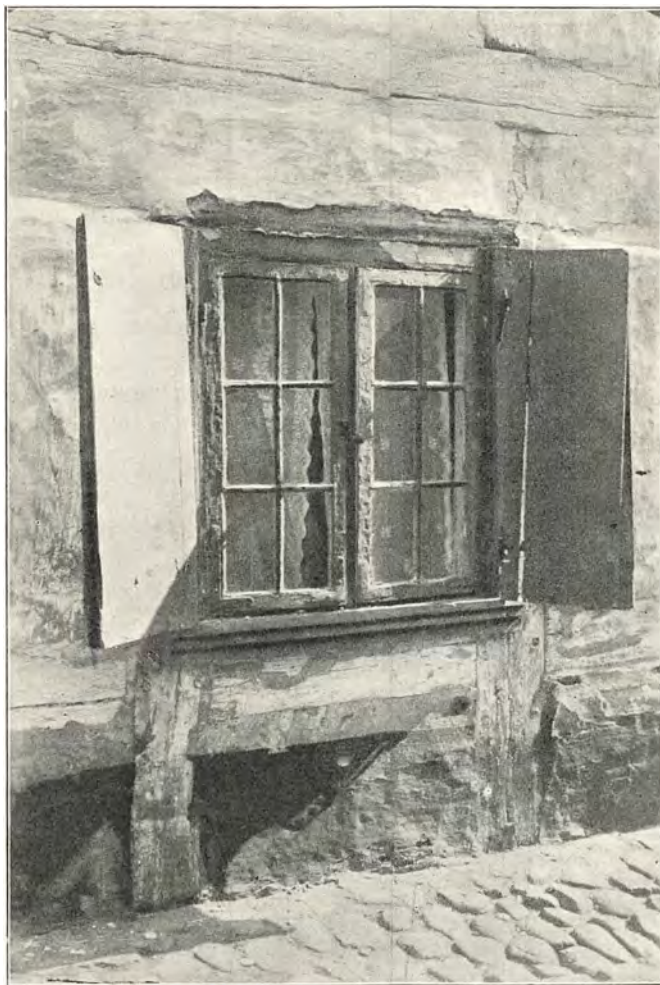
De næste tre Grunde var oprindelig *Sander Lejels* Jord, senere *Fr. Lejels Kaalhøve* og kom senere alle til at tilhøre Christian IV.s Hovmester, den lærde *Henrik Ramel* til Bækkeskov. Først bygger *Ramel* sin Gaard paa den østligste Grund. Det er denne, Enken efter hans Død sælger til Kongen, som 1618 her indlogerer de nederlandske Gesandter, hvortil Borgerne maa skaffe Sengklæder og Tapeter til at staffere Gaarden med. Den mellemste 13—14 Al. brede Jord købte *Ramel* 1592 af *Antonius v. Obergén*, som lige

*) Navnet træffes, skrives ogsaa Margendahl. Som Melleform forekommer: »Michel Maren Dahls Jord«.

havde opført en Gaard her. Sidst fik han den vestligste 26—27 Al. brede, der af Fr. Lejel 1590 var solgt til *Claus Ejlersen Stenhugger*, som bygger Gaarden og 1576 sælger denne til Lensmanden *Jørgen Munk*, der overdrager den til en *Isak Kurvemager*. Denne der er bedst kendt under Navnet *Isak Petersen*, var hollandsk

*Antonius
v. Obergen*

Pontanus

Vindue med Skodder. Af Strandgade 27 (B. 360),
Helsingørs ældste Bindingsværkshus, opført 1577.

Agent. Hans Sønner var Maleren *Peter Isaksen* og Historikeren *Johan Isaksen Pontanus*, der skal have taget det sidste Navn efter et af de helsingørske Strandstræder. Der var netop et saadant mellem de to sidstnævnte Gaarde.

10 Efter disse Gaarde følger Charine Rasmusses Have, dernæst *Spigeret*
Sander Lejels — senere Fr. Lejels — Gaard *Spigeret* eller *Spi-*

gerne, og endelig Raadmand og Tolder *Jens Mogensen Rosenvinges* Gaard, senere hans Søn Toldskriver *Morten Jensens*. Det er denne sidste Gaard, der gennem Tolderen *Jonas Heinemark* kommer i Kongens Eje og bliver Toldkammer (B. 28).

Blandt Bygninger paa den nordre Side af Stengaden mod Slot-⁵
Væverhus tet nævnes kgl. Majst.s *Væverhus* overfor Johan Taubes Gaard og
Kobberhus desuden *Gothardt Kleinsmeds* Hus, *Kobberhuset* og kongl. Majst.s
Ridehus *Ridehus*. Længst mod Vest paa Hjørnet af det store Færgestræde
 (B. 31) boede Apothekeren *Poul Thiesen*, efter hvem Strædet un-
 dertiden kaldes *Poul Thiesens Stræde*. En anden Apotheker *Michel*¹⁰
Fürstenwerder boede vistnok ved samme Stræde, men nede ved
 Stranden.

Vi vender os imidlertid atter til Stengades sydlige Side, der saa ubetinget har størst Krav paa Interesse. Her laa fra store til lille Færgestræde en Række af Byens største Købmandsgaarde, af¹⁵
 hvilke kun fire (B. 23—20) er bevarede. Længst mod Øst paa Hjørnet af store Færgestræde residerede Borgmester *Henrik Mogensen Rosenvinge*, Broder til *Jens Mogensen* og ved dennes Død fra 1564 hans Efterfølger som Tolder. Hans Grund maa have omfattet to Gaarde, af hvilke den østligste maaske var ubebygget.²⁰
 til Kongen 1619 her indretter en ny *Toldgaard*, medens den vestlige allerede 1605 af H. M.s Arvinger var solgt til Tolderen *David Lucht*, Bente Gyldenløves Fader.

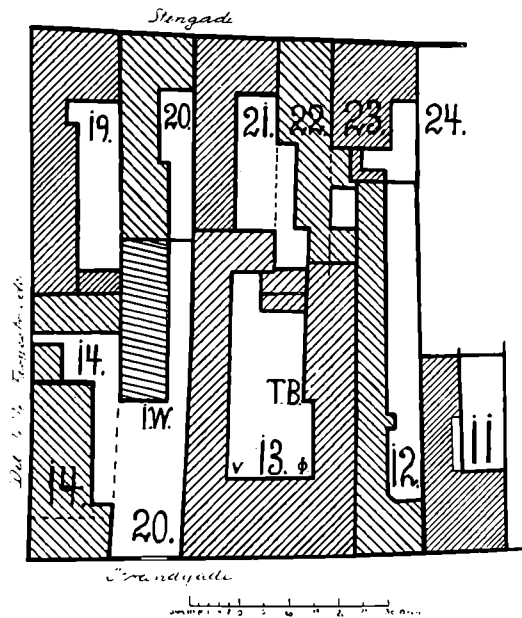
Det er i den hernævnte Toldbod, at man 1633 bekoster »6 store Trævinduer, et Panel paa Døren og et Spjæld i Skorstenen » at²⁵
 holde Varmen inde om Vinteren med, der som Tolder og Toldskriver sidder og gør Skipperne klar, thi tilforn frøs Blækket for dennum paa Bordet«. — Antagelig er denne Toldgaard bleven ødelagt i Svenskekrigen. I hvert Fald opkræves Tolden 1662 i *Jonas Heinemarks* Gaard (B. 28), og ligeoverfor er ved den Tid³⁰
 kun »den gamle Toldbodplads«, som Kortet S. 113 viser tom.

De næstfølgende Gaarde er nu aldeles ombyggede. Vi skal der-
Jørgen for nøjes med at oplyse, at de ved 1570—80 samledes af den rige
Mahrs Borgmester *Jørgen Mahr* og senere deltes mellem hans Søn Borg-
Gaard mester *Didrik Mahr* og Svigersønnerne Herman Rosse og Arent³⁵
Wachtendrunck. Forud ejedes disse Gaarde af Raadmand *Søren Munk* og Byfoged *Rasmus Hansen*.

Med det smukke Gavthus Steng. 76 (B. 23), der bærer Aars-
 tallet 1579, er Forbindelsen med Fortiden bedre. Denne Gaard
Jonas købtes 1578 af den rige Raadmand, senere af Tolder *David Han-*
Charisius *sen*, der selv boede andensteds, men lejede denne Gaard ud til⁴⁰
David *Christian IV.s* bekendte Raadgiver *Jonas Charisius*.
Hansens
Gaard

Det er i det foregaaende nævnt, at de tre følgende Gaarde trods mange Stridigheder og Delinger blandt Familiens Medlemmer i

længere Tid er i *Lejlernes Eje*, og at Fr. Lejels Svigersøn, Borgmester *Johan Willumsen* køber David Hansens Gaard (B. 23). *Lejlernes Gaarde*
 Jonas Charisius køber senere den midterste af *Lejlernes Gaarde* (B. 21), som fra ham gaar over til Borgmester *Niels Madsen* og
 5 1645 sammen med Nabogaarden ejes af Borgmester *Jens Block*, der selv bor i B. 22, men har udlejet B. 21 til Peter Brochmand, der siden køber begge Gaarde. — Den vestligste af *Lejlernes Gaarde* *Johan Wilders Gaard*
 (B. 20) ejes 1645 af *Johan Wilders*. Et Sidehus i Gaarden bærer

Grundplan af Helsingørs ældste Købmandsgaarde,

opmaalt 1926 af Ingeniør Poul Simon. Lønborgs Kort er her unøjagtigt. Den oprindelige Længde af en Købmandsgaard ses af de to Sidehuse i B. 20 (Johan Wilders, mærket J. W.) og i B. 13 (Lejels af Tobias Badskær beboede, mærket T. B.).

Indskriften [I]. W. M. S. D. 1642 (Johan Wilders og Margrethe
 10 Simonsdatter).

Hjørnegaarden (B. 19) mod det lille Færgestræde har faaet ombygget sin Facade i det 18. Aarhundrede, men selv dens *øvrige* *Fr. Lejels Gaard*
 Dele er yngre end Nabogaarden. 1585 køber nemlig Fr. Lejel en Strimmel paa ca. 5 Alens Bredde fra Stengade til Stranden med
 15 paastaaende to Bindinger Hus, noget der hænger sammen med, at en tidligere Ejer af Hjørnehuset havde købt en lignende Strimmel af Strædet. Først efter nævnte Tid er Steng. 70 (B. 20) opført og noget senere Hjørnegaarden, i hvilken der iøvrigt findes bevaret Vinduer med Snitværk fra Renæssancetiden. Blandt dens
 20 Ejere kan nævnes Raadmand *Niels Barfod*, der bygger en Del af *Niels Barfods Gaard*

Gaarden, og Borgmester *Hans Kierurt*, efter hvem det lille Færgestræde i lange Tider hed *Hans Kierurts Stræde*.

I det 18. Aarhundrede var dette snævre Stræde lukket, og Apotekerens Nabo *Peder Gyrsting* (i B. 14) havde 1746 indrettet sig Hønsesgaard, Svinesti og Lokum, saa »Apotekeren deraf incommoderes«. Magistraten befaler da, at »de gjorte Indrettelser« skal fjernes og Strædet være aabent »til Gang og Kørsel«. Ikke desto mindre stod det lukket til ind i det 20. Aarhundrede.

Alt skal have en Forklaring, og Sagnet fortæller da, at Gennemgangen blev spærret, fordi der engang var slaet en Vægter ihjel i det snævre Stræde.

Den Begivenhed, der sigtes til, foregik Hellig Trekongers Aften 1630. I Helsingør plejede man den Aften at »gaa med Stjernen«, men i Stadsretten hed det, at ingen maatte gaa paa Gaden »siden 9 er slagen«. *Claus Vagtmester* havde allerede ved den Tid taget en Degen fra en paa Gaden. Derefter gik han ind hos Borgmester *Poul Lejel* (i B. 22) for at hente et Spyd og bede om Hjælp, da han ventede mere Parlament.

Hans Frygt var ikke ugrundet. Mellem 11 og 12 kom en Snes Soldater ude mod Slottet ved *Willum Hybertsens*, hvor de blæste i Trompet, legte paa *Fiol* og hujede og skreg. Efter en Pavse tog de fat paany ved *Poul Thiesens Dør* (B. 31) og ved Borgmesterens.

Da de var forbi denne, gik *Vagtmesteren* til dem, skønt baade *Borgmesteren* og *Byfogden* (*Laurits Christensen Rhoed*), der ogsaa var kommet til Stede, advarede ham. Et Øjeblik efter hørte de, at de sloges henne ved *Christen Ridefogeds Dør*, saa *Værgerne* klirrede, og man hørte en *Bøsse* gik af. *Byfogden* ilede straks derhen, og *Borgmesteren*, der først hentede sit Spyd og en Lygte, fulgte efter. Da laa *Vagtmesteren* omkuld i *Rendestenen* og var slagen.

Seks Soldater bekendte siden, at de havde hugget hver et Hug.

Dermed slutter *Tingbogens Beretning*. Men den helsingørske *Slagter Rasmus Thuesen*, der førte *Dagbog*, ved mere at fortælle:

»Aar 1630 bleve her udi Helsingør 6 Personer tildømte af de høj-lærde i København at skulle miste deres Liv for et Dødsslag, de havde begaaet imod *Byens Vagtmester* ved Navn *Claus* (*Jørgensen*) *Skrædder*. Og den 25de Januarij samme Aar bleve de henrettet i *Grønne Have*.

Og den første sad for *Mestermanden* ved Navn *Mester Morten* at skulle aflives — og hug hannem i sine *Skuldrer* — stod op (og) gik sin *Vej*. Og *Mester Albret Badskær* kom til *Haande* og forbandt hannem. Saa maatte den forrige *Bøddel*, som havde før betjent *Byen* her i fornævnte Helsingør ved Navn *Mester Hans* her rette de andre 5, hvilke som bleve vel afhugne.«

Derefter tilføjes Navnene paa de dømtte: »Johan Titke var den som kom til Badskæren«. Den Johan Titke, som her slap saa billigt, er utvivlsomt den samme, der oftere nævnes som Husejer og en Gang som Takserborger. Han boede i Stjerneg. 17 (B. 496) og døde først 1689. *Johan Titke*

Dørparti af Helsingørs ældste Bindingsværkshus.
Foroven tilhøjre ses Aarstallet 1577. Selve Døren er fra det 18de Aarhundrede.

Hvad Strædet angaar, da fremgaar det af Tingbogen, at Vagtmesteren blev hugget ned ud for Christen Ridefogeds Dør, d. e. ud for Steng. 64 (B. 17), der ejedes af Raadmand Christen Villadsen, som ogsaa kaldes Christen Ridefoged. Et andet Vidne siger »ved Raadhusporten«. Ingen nævner Strædet. Og desuden blev der i gamle Dage slaaget saa mange ihjel i Helsingørs Gader, at man vel ikke

godt kunde lukke Stræder af den Grund. Men Strædet var jo som nævnt gjort snævrere, og det nære Brostræde gjorde det ret overflødig. Heri er vel Forklaring nok.

Vest for dette Stræde har man en lille Karré paa to Gaarde (B. 15 til 18), der oprindeligt regnedes til 2. Fjerding, men senere, da Strædet var lukket, til 1. Den første af disse (15 & 18), der med sine to middelalderlige takkede Gavle mod Strædet hører til Helsingørs ældste og sandsynligvis er opført af Johan Oxe, ejes ved 1550 af Hans Hofmand, der 1553 sælger den til den berømte Reformator *Christian Pedersen*, der er født i Helsingør. Dennes Svingersøn, Bastian Hülsebrok fra Malmø, har Gaarden 1574, da den efter lang Retstrætte erhverves af Rigshofmesteren *Peder Oxe*, som 1578 sælger den til Frederik II, der giver Lensmanden paa Kronborg Ordre til at indrette den til Toldgaard. Som saadan bruges den antagelig til 1619. Endnu 1610 nævnes den som Toldgaard. Senere tilhører den Toldskriver *Christen Davidsen*, Søn af Tolder David Hansen. De har vistnok begge haft Bolig i Toldgaarden, og det vides ikke, naar den bliver deres Eje. — I Gaarden mod Stranden bor 1578 en Apoteker, og det ses af Skattelister, at det er den 1581 privilegerede Apoteker Peter Pester, der er Tale om. Han bor her endnu ved 1590.

Nabogaarden Steng. 64 og Strandg. 77 (B. 17—16) tilhører allerede ved 1590 Raadmand *Anders Hess* († 1605), (efter hvem Brostræde kaldes *Anders Hesses Stræde*), derefter hans Svoger *Villum Henriksen Rosenvinge*, og siden Raadmand *Christen Villadsen*. En senere Ejer, Raadmand *Johan Kruse*, bygger 1642 Gaarden mod Stranden, der endnu bærer hans og Hans Hustrus Navnetræk — I K A S D. 1661 sælger han den til den rige Raadmand *Jørgen v. Vehlen*, hvis Billede ses paa hans Epitafium i Olai Kirke.

I den følgende Karré 22 ud for Raadhuset er Bygningerne vistnok undergaaet saa mange Forandringer, at der ikke er meget tilbage fra Renæssancens Dage. Vi nævner blot en Række Ejere for at vise, at Kvarteret hører til de fornemme. For omtrent 300 Aar siden boede her paa Rad fra Brostræde til Bramstræde Jens Thommesen, Skriver paa Hammermøllen, Borgmester *Peder Svendsen*, efter hvem Skibsbroen ud for Brostræde hed *Peder Svendsens Bro*, Toldskriver *Bernt Facke* og endelig Borgmester *Iver Pedersen*, der havde faaet Gaarden med *Jørgen Gudmandsens* Enke *Maren Pedersdatter Holst*, og af hvis Efterfølger, Borgmester *Corfitz Bram*, Strædet fik Navn.

Større Interesse har det at se paa den følgende Karré, hvor dog noget af det gamle er bevaret. Ogsaa i tredje Fjerding var Stengade i Christian IV.s Tid en fornem Bydel og præget af det travle Liv fra Søen. Af foranstaaende Billede (S. 383) vil man se, hvor-

Rådmand Johan Kruses Gaard, Strandgade 77 (B.16), opført 1642.
Nu en Del af Apoteket. Til højre ses lidt af det gamle Apotek, foroven med en Solskive i Muren.

ledes Bramstræde var bebygget ved 1890. De nu nedrevne Bindingsværkshuse til højre er en Gaard paa Strandgade (B. 249) med hosliggende Boliger (B. 262—265), som nævnt endog et Parti, der er højest karakteristisk for Bebyggelsen i Christian IV.s Dage. Et Dørtræ fra en af disse Bygninger bærer Indskriften I. C. C. — Anno: 5
DNI: 1613. DEN: 18: DECEMBRIS. — CW. samt to Bomærker. Da de sidste Bogstaver er Hustruens Navn, er der næppe Tvivl om, at de betegner den Cidze Willums, der ved den Tid boede her.

I denne Karré (K. 32) er iøvrigt Forholdet det, at dens første Blomstringstid omkring ved 1600 har sat sig varige Spor i Strand- 10
Jacob Willumsen Badskærs Gaard gadebygningerne, hvorimod Husfacaderne mod Stengade er ombyggede i det 18. Aarhundrede, hvorved der ofte er slaaet to Bygninger sammen til een. Paa Strandgade staar endnu Nr. 55 (B. 254), som en overordentlig smuk Repræsentant for den Tids Bygningskunst, der viser, at de Stenhuggere, der arbejdede paa Kron- 15
borg, ogsaa gav sig af med Arbejde for Byens Borgere. Den bærer Aarstallet 1592, og de to nærmeste Gaarde (Strandg. 57. 59, B. 253, 252) er omtrent fra samme Tid, selv om de senere er noget ombyggede. Den Stump af Husrækken, her er bevaret, viser, at Gaardene allerede da laa tæt sammenbyggede mod Stranden. Og 20
en nøjere Undersøgelse bekræfter, at dette var Tilfældet hele Karreén igennem.

Den her nævnte Renæssancegaard (B. 254) er, som Aarstallet paa den viser, opført 1592. Bygherren, Mester *Jacob Willumsen Badskær* fra Antwerpen køber 1590 den søndre Halvgaard af Brø- 25
drene Jens og Mads Hvid. 1598 omtales Huset i hans Skifte som »den ny Gaard ved Stranden Jochim Bragrogge udi bor« og vurderes til 1400 Kr. Den er altsaa ligesom David Hansens førnævnte Gaard paa Stengade ikke beregnet til Bolig for Ejeren, hvad der maaske er Aarsagen til, at den ikke bærer hans Navn, men kun 30
Aarstal.

Nabogaarden mod Øst (B. 258) er i sin nuværende Skikkelse to og en halv Gaard, to Gaardsbredder mod Strandgade og 3 mod Stengade. Midtergaarden og den vestlige Halvgaard tilhører ved 1600 den velhavende Johan v. Föhrden, hvis Efterfølger var Tol- 35
deren *Herman Holstein* og senere Sønnen *Christopher Holstein*.

Den vest for *Jacob Badskærs Gaard* liggende Grund (B. 257) var delt paa langs i to Gaarde, af hvilke den vestlige tilhørte den rige Erik Bager, medens den østlige havde et endnu fornemmere Herskab i kgl. Majsts. Tolder *Hans v. Meckelborg*, ved hvis Død 40
Hans Meckelborgs og Gødert Brams Gaard 1624 den gik over til Sønnen, Raadmand *Abraham Meckelborg*. Dennes sidste Hustru Anne Brun blev 1637 gift med en af Danmarks største Købmænd *Gødert Bram*, der samtidig flyttede ind paa Gaarden i Helsingør og 1639 blev Tolder. 1647 flytter Bram til

Strandgade 55, 57 & 59 (B. 254, 253 & 252).

Forrest Jacob (Willumsen) Badskærs Gaard, opført 1592. Derefter Baghuset til Hans Meckelborgs Gaard, dernæst »Bremen«. De to sidste var før toetages Bindingsværk, men Grundene er uforandret fra det 16de Aarhundrede. Her var allerede da sammenhængende Belyggelse mod Stranden.

København og lejer Gaarden ud til den hollandske Resident for 120 Rdl. Hans anden Hustru Dorthé, Datter af Toldskriver Christen Davidsen (i B. 18) overlevede ham, giftede sig med Toldskriver *Anders Nielsen Bøgvad*, der med Enken fik Gaarden.

Helt ude ved Vagtstrædet eller Hovedvagtstrædet, som det senere kom til at hedde efter Vagthuset (B. 335), laa den sidste Gaard (B. 255—256). I denne boede til sin Død 1588 *Claus Nielsen* Byfoged. Han efterfulgtes af sin Svigersøn *Laurits Mikkelsen*, der ligeledes var Byfoged. I den Tid og længe efter hed Strædet Byfogdens Stræde, og Byporten og Skibsbroen for Enden af Strædet kaldtes Byfogdens Port og Byfogdens Bro. Gaarden gik siden over til *Laurits Mikkelsens* Svigersøn Borgmester *Didrik Mahr* og derefter til Byfoged senere Borgmester *Jørgen Baltzersen*, der vistnok ogsaa var en nær Slægtning.

Endnu et Eksempel paa, hvorledes Slægten i en Aarrække holder til paa Stedet, frembyder denne Karré. I den gamle Gaard, Stengade 50 (B. 259) residerer ved 1600 Raadmand *Peder Olufsen Holst*, og efter ham Enken Maren (Johansdatter) *Peder Holstes*, der 1626 var meget nær ved at blive anklaget for at være Heks. Ved hendes Død gaar Gaarden over til en Svigersøn, *Claus Rollufsen Vildskyt*, der med sin første Hustru (Enke efter Johan Backer) allerede havde erhvervet sig et af de smaa Huse i Bramstræde. Efter ham følger den anden Svigersøn, Købmand *Rasmus Regelsen*, der var kommet fra Malmø og havde slaaet sig ned i Bramstræde (B. 249). I Forening med sin tredje Hustru *Margrethe Jacobsdatter* opfører han 1639 den Bindingsværksgaard, hvis østre Fløj endnu staar ret vel bevaret med sit smukke Snitværk. Et af Felterne, som nu er dækket ved Tilbygning, bar Bogstaverne I. M. D. og Aarstallet 1639 samt Rester af en Indskrift. *Rasmus Regelsen* gik til sine Fædre 1662. Længe inden den Tid havde *David Melvin* fra Dundee i Skotland slaaet sig ned i Nabohuset mod Strandgade (B. 249). 1665 døde hans (engelske) Hustru *Sara Mutum* og kort efter ægtede han sin rige Naboerske. Han udvidede Ejendommen ved Købet af Nabogaarden. Efter hans Død 1671 ægtede Enken den velhavende *Helmer Dirichsen* fra København. Hun døde først 1689, 50 Aar efter, at hun havde været med til at opføre Gaarden, men havde inden da solgt den til den fra »Svenskerne paa Kronborg« kendte Toldskriver *Mikkel Hansen*.

I 4. Fjerding (vest for Stjernegade) gør Bebyggelsen fra Christian IV's Dage ingenlunde Indtryk af at have været ringere end den senere. Vi nævner her blot nogle enkelte Navne fortrinsvis fra de Gaarde, der endnu har bevaret noget af det gamle.

Paa Stengades Nordside har vi da allerførst (Nr. 43, B. 436)

Raadmand, senere Borgmester *Jørgen Andersens* Gaard, et stort to Etages Bindingsværkshus, hvis Ydre dog ganske er forvansket ved Indsættelse af store Spejlglasruder. Efter denne Gaard hed Stjernegade i halvandet Hundrede Aar *Jørgen Andersens* Stræde.
 5 I den næstfølgende Gaard (Nr. 39, B. 434) boede Borgmester *Claus Busch*, forud var det Byfoged *Mikkel Snøkels* Hovedgaard.

*Borgmester
Jørgen
Andersens
Gaard*

Rasmus Regelsens og Margrethe Jacobsdatters 1639 opførte Gaard.
 I Bindingsværksslængen til højre ses Snitværket, hvis Detailler
 ses gengivet Side 391 og 419.

Vi passerer nu Søstrædet —i et af de smaa Huse her boede Citze Bødgers, der 1626 blev brændt som Heks — til Steng. 33 (B. 431), Hans Hummels Gaard, opført af *Henrik Hofmester*, hvis
 10 Navnetræk for kort Tid siden afdækkedes i det gamle Bindingsværk. Den følgende Nr. 31 (B. 430) hed »*Skrivergaarden*« efter *Morten Nielsen* Byskriver, der havde den til 1608. Det er vistnok den samme Gaard, som Lensmanden *Jørgen Munk* 1576 giver

*Skriver-
gaarden*

Claus Ejlersen Stenhugger i Bytte for en Gaard ude mod Slottet, men i hvert Fald er det denne, der tilhører den kendte Fyrmester *Jens Pedersen Grove*, senere hans Søn og derefter Rostgaarderne. I Forening med den følgende, *Knud Andersen* Bagers Gaard, der nu er restaureret, saa det gamle Bindingsværk er kommet frem, vilde disse to gamle, ret vel bevarede Bygninger, befriede fra de alt ødelæggende Skilte, danne et smukt Parti i Gaden. 5

Om de følgende Gaarde skal blot bemærkes, at hele Rækken fra Fiolgade til Klostergade ligger paa *St. Nicolai Klosters Kirkegaard*, der først bebyggedes i 1570-erne. Den østligste Steng. 21 (B. 425) ejedes da af *Willum Tingskriver*. Senere deltes den i to Halvdele med en fælles Brønd imellem. I Aaret 1571 havde *Dorthe Nippers* manet en ond Aand ned i denne Brønd, for at den derfra kunde fare i Willum Skrivers Hustru. En ung Pige fra Tisvilde, som var paa Besøg hos Villum, kom imidlertid for nær til Brønden, og Aanden for da ved en Fejltagelse i hende. *Dorthe Nippers* blev brændt. 15

Hjørnstedet (B. 425) ejes siden af *Christen Morsing*, efter hvem Fiolgade kaldes *Christen Morsings Stræde*.

Ogsaa blandt Gaardene paa Stengades Sydside er der nogle, som har Krav paa Interesse. Hjørnegaarden Nr. 42 (B. 402) var 1682 den senere for en stor (vistnok uløst) Arvesag kendte *Johan Kierurts* Gaard. Ved 1600 var den delt i to, af hvilke Hjørnegaarden tilhørte Borgmester *Gudmand Nielsen*, og den anden *David Hansen* Tolder. 20

De tre følgende Gaarde tilhørte 1645 Borgmester *Jacob Holgersen*. Den første af dem (Steng. 40, B. 403) er i Følge en Indskriftstavle opført 1604 af *Jochum* (eller *Jacob*) *Lang*, der en Tid boede her. Det er dog den følgende, nu ombyggede Nr. 38, der 1609 kaldes hans Hovedgaard, medens Nr. 40 »østen op til« betegnes som »den Gaard *M. Hall* nu udi bor«. Andensteds hedder det »Mester Hald en engelsk Mand, som boede i Ole Langs Hus paa Stengaden«. I hans Bo fandtes 1611 »to store og 6 smaa Landtavler« (d. e. Kort). Mester Hald er nemlig den engelske Lods, *James Hall*, som Christian IV sendte paa Opdagelsesrejse til Grønland, og som siden afgav en nu trykt Beretning herom. Det er efter Rejsen, at han med sine Kort slog sig ned i *Jacob Langs* Hus. 25

Vi forbigaar derefter den følgende Række hen til Steng. 22 (B. 412) *Christoffer Holsteins* Gaard, ombygget ved 1695 og Hjørnstedet Steng. 20 (B. 413) den føromtalte Borgmester *Ivar Peder-sens* Gaard med Boliger i Strædet. 30

For at give et Indtryk af Bebyggelsen udenfor Stengaden gaar vi herfra op til K. 24 mellem Sudergade og Brøndstræde. Hvor Bjergegade nu udmunder i Akseltorvet, laa paa det vestre Hjørne

(B. 300 & 283) Borgmester *Niels Madsens Hestemølle*, af hvilken der ikke er Spor tilbage. Paa det tilsvarende østre Hjørne var 1682 »nogle Alen Kaaljord«, og her byggede 1736 Proviantforvalter paa Kronborg *Otto Vincens Bartholin* den to Etages Bindingsværks-
5 gaard, der nu ligger her. Gaar vi herfra ned til Brøndstræde, laa

Bindingsværkshus i Gl. Færgestræde.
Nu en Del af det gamle Apotek Strandgade 79 (B. 15).

der paa det nordøstre Hjørne i sin Tid en stor Gaard (B. 231), der tilhørte Byens danske og tyske Regne- og Skrivemester *Claus Petersen* af Lybæk, der her havde sin berømte Skole, som søgtes af mange Disciple fra andre Byer, ja, selv fra Udlandet, saa der til
10 Tider boede 10—12 Elever hos ham. — Medens denne Gaard har delt Hjørnehusenes sædvanlige Skæbne, har de tre nærmest lig-

gende Huse, Brøndstræde 35, 37, 39 (B. 199, 198, 197), faaet Lov at staa nogenlunde urørt. Det midterste bærer mod Gaarden, hvor Stolperne løber gennem begge Etager, en Indskriftstavle, der viser, at det er opført 1590. Vi kan tilføje, at Ejerens Forbogstaver P A S betegner *Poul Andersen*, Arkeliskriver paa Kronborg. Det følgende Nr. 39 har mod Gaden udskaarne Bjælkehoveder, som nu er overdækkede. Trods alle Forandringer ser man her bedre end andensteds i Byen, hvorledes Middelstandens Boliger saa ud. En enkelt af disse Gaarde havde Porthus til Sudergade.

Paa Hjørnet mod St. Annagade ligger endnu en forholdsvis velbevaret, nu af Nationalmuseet fredet gammel Bindingsværksgaard (St. Annag. 11, B. 152). Den tilhørte paa Christian IV's Tid, saa vidt det kan ses, en *Baltzer Overberg*. Hvor det moderne St. Annag. 17—19 nu ligger, laa endnu for nogle Aar siden Brygger *Rasmus Kierboes Gaard* (B. 154) og den tidligere St. Olai Præstegaard (B. 155). Særlig den sidstnævnte var en ualmindelig smuk, gammel Bindingsværksgaard, antagelig opført ved Midten af det 17. Aarhundrede af Toldskriver *Johan Lambertsen Lime*. Med sin Have skyder den sig ind i Karréen og berøver Husene mod Sudergade en Del dem (efter Bebyggelsesplanen) tilhørende Jordsmon, men trods alle Omskiftelser vil man endnu paa Kortet af 1803 se den gamle Skellinie mellem Brøndstrædes og Sudergades Grunde.

De Bygninger, der endnu staar fra Frederik II og Christian IV's Tid, er dels Bindingsværksgaarde og dels Stenhuse. Af de første er der en Del bevaret fra forskellige Tider, og langt flere staar skjult bag en grundmuret eller blot pudsdækket Facade.

Til de ældste og interessanteste hører den førnævnte Strandgade 27 (B. 360) og dernæst et lille Bindingsværkshus i det gamle Færgestræde mellem B. 15 og B. 18. Navnlig det sidstnævntes Ornament er interessante, idet de viser Overgangen fra Middelalder til Renæssance. Men ogsaa de andre her nævnte frembyder adskilligt af Interesse, og tilsammen viser de en Udviklingsrække, der slutter med Stengade 50, hvis overdaadige Snitværk med Englehoveder, Frugtklaser og Øreflipslyng paafaldende minder om et Epitafium i Olai Kirke over Borgmester Laur. Christensen Rhod.

Af Renæssancens Stenhuse har vi kun tre tilbage, den 1579 opførte *David Hansen Tolders Gaard* (beboet af Jonas Charisius), *Jacob Badskærs Gaard* af 1592 og endelig *Karmeliterhuset*; men hver af disse er efter danske Forhold Sjældenheder. De to førstnævnte har oprindelig begge staaet i røde Mursten med de graa Sandstensprydelse. Der er ikke Tvivl, at de begge skyldes Bygmestre, som arbejdede paa Kronborg. David Hansens Gaard er den ældste af sin Art her i Landet. Sandstensprydelse er her over hvert Vindue et Hoved, der titter ud af en trekantet Ramme.

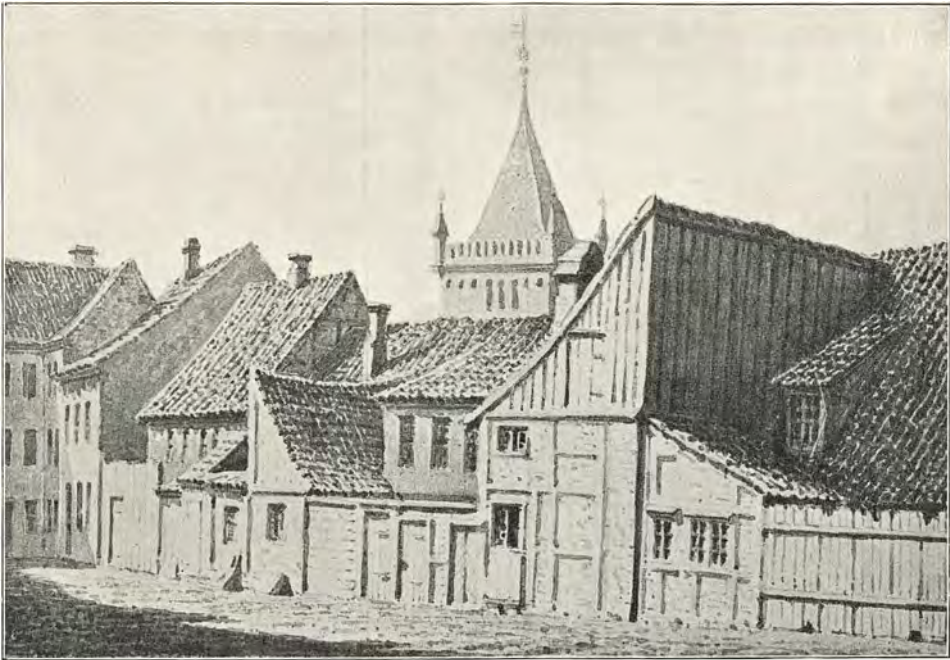
Tolder David Hansens 1579 opførte Gaard, som Jonas Charisius iboede, Stengade 76 (B. 23).
I Forgrunden lidt af Lejels Gaard med Indskriftsbaand, Stengade 74 (B. 22), Side 413.

Jacob Badskærs Gaard er derimod prydet af Sandstenspilastre med Hermer, der har en forstaaelig Lighed med »Maison des Arquebusiers« i Antwerpen og til den anden Side med Christian IV's Børs.

Ikke mindre interessant er den tredje Renæssancegaard Karme-⁵ literhuset. Den bestaar af tre Dele. Ældst er den østlige Del af Sydfløjen opført ved 1516, siden, som Fattigregnskaber og Murens Jernankre viser, forhøjet et Par Alen 1632. Yngst er Vestfløjen opført af Per Brahe og Margrethe Gøye i 1590-erne. Det sidste Jernanker af Aarstallet er faldet ud. Iøvrigt købtes Ejendommen¹⁰ 1537 af Raadmand Asgud Mikkelsen, der indretter Hestemølle her, og 1550 af Herluf Trolle, der 1561 skænker den til Helsingørs Latinskole, som 1587 sælger den til Peder Brahe. En Frise i Muren viser, at dette midterste Parti er bygget før Peder Brahes Fløj. Man har ment, at det er opført af Herluf Trolle, hvorimod dog taler,¹⁵ at Gaarden 1578 kaldes meget bygfældig. Ligeledes er der delte Meninger om, hvorvidt den ligesom den østlige Del af Sydfløjen er forhøjet en Tid efter den første Opførelse. Herfor taler den Omstændighed, at Gaden tidligere har været et Par Alen lavere, og at der er tydelige Spor af Vinduer og Døre i en dertil svarende Højde.²⁰ — Hvorledes man end vil forklare Enkeltheder, saa har man her et Stenhus, der udmærker sig ved at være en ejendommelig Overgangsform mellem Gotik og Renæssance.

Krudthorn af Hjortetak,
fundet ved Gravning i Jacob Langs Hovedgaard,
Stengade 38 (B. 404).

Gamle Huse ud for St. Olai Kirke. Huset med det stejle Tag til venstre for Raadhustaarnet er Didrik Buxtehudes Barndomshjem.

KIRKE- OG KLOSTERKVARTERET

ET Bykvarter af en ganske særegen Støbning var Kirke- og Klosterkvarteret, der omfatter næsten hele den Del af 1. Fjording, der begrænses af Klostergaden (eller Sandgaden) i Øst og St. Annagade i Vest og strækker sig fra Stengade i Syd til Kongensgade (det gamle Teglovnstræde) i Nord. Engang i det 15. Aarhundrede laa »Teglbakken«, som nu er jævnet, her nordligst i denne Bydel. Da man havde udnyttet dens Indhold, blev her »en Have, som kaldes paa Teglbakken«; men da havde der af dens Ler rejst sig det store Karmeliterkloster og de udenlandske Sømænds Sygehus. I det 17. Aarhundrede er Teglbakken bebygget. 1682 ligger her en enkelt middelstor Gaard, der tilhører Kaptajn Adlers Enke og vurderes til 150 Rdl., vistnok den samme som 1645 ejes af Hans Jensen Slotsfoged og med 4 hosliggende Boliger vurderes til 800 Rdl. 1682 laa der ved dens Side langs Kongensgade 9 Boliger; men 1695 hedder det, at disse »er allesammen for faa Aar siden ruinerede, og som Pladsen siden des har ligget øde«, har Klosteret solgt Jorden til Kaptajn Viereg af det sjællandske Regiment for 39 Dlr. 1704 er Boligerne »nedfaldne og Grunden af Kaptajn Viereg indplanket til en Have (B.

*Paa
Teglbakken*

72) tilligemed endnu en øde Bolig »ej brugelig uden til Kaaljord, uden nogen den vil bekoste at indhegne.«

En lignende Række Smaahuse laa i St. Annagade vest for Klosteret (B. 61—64), hvor Ellahs Pakhus (nu St. Annag. 38) i 1830-erne blev opført. Derefter afbrødes Rækken af Per Brahes Gaard 5

Kapellangaarden ved Olai Kirke (B.88).
I den nu muligvis ombyggede Gaard boede Salmedigteren
Hans Christensen Sthen.

(se S. 454), men syd for denne fortsættes den lige ned til Sten-
gade (B. 59—45). De fleste af disse Huse er nu ombyggede eller
nedrevne. Rækken ud for Olai Kirke faldt først i vort Aarhun-
drede, men der er bevaret en udmærket Tegning af dem, som
gengives her (S. 437).

1717 er Beboerne i Skattelisten opført saaledes: Johan Radich
Organist, Sidse Wises, Rasmus Taarnvægter, den moschewit-

Kirkestræde. Kaldtes før »Mellem Kirkerne«.
I Baggrunden ses en Gavl af Klosteret og Karmeliternes Sygehus med Helgennichen.
Foran Huset længst til venstre laa Smedenes Lavshus, som nu er nedrevet
og forenet med Tewis Wildes Gaard (B. 54).

tische Bagersvend, Catharine Sergiants, Laurs Jensen Klokkerdreng og endelig (i B. 53) Vægterkonens Mand, Daniel Fr. Weber, Skoflikker og Soldat.

Kun to af disse Huse, deriblandt det største af dem alle (B. 46) er bevaret. Det staar nu mishandlet ved Tilbygning og Beklædning med glasserede Sten, men indvendig ser man middelalderlige Nicher i de svære Munkestensmure. 1645 tilhørte det Kirken og var »*Orgelmesterens Residens*«. De nedrevne Boliger (B. 47—53) tilhørte alle Byen. De to nordligste, der hver var takseret til 6 Rdl., var som Regel Bysvendenes Embedsbolig.

I Orgelmesterens Residens boede i sin Opvækst en af de berømteste Mænd, der er udgaaet fra Helsingør, den verdenskendte Organist og Komponist *Didrik Buxtehude*, der 1668 blev Organist ved Mariekirken i Lybæk, hvor ikke alene *Händel* besøgte ham for at høre hans Orgelspil, men hvortil senere den fattige, endnu ikke berømte *Johs. Sebastian Bach* vandrede paa sin Fod 60 Mil fra Thüringen til Lybæk, hvor han, skønt han kun havde Orlov i 4 Uger, blev i 3 Maaneder for at lære af Didrik Buxtehude. — Vor berømte Buxtehudes Fader, Hans Jensen Buxtehude var Organist ved St. Olai Kirke fra ca. 1642 til 1671. Sønnen Didrik, der er født ved 1637, blev i en meget ung Alder Organist i Helsingborg og derefter 1660—68 ved St. Marie Kirke i Helsingør. Denne Kirkes Organistbolig (B. 151) er i disse Aar beboet af andre, antagelig, fordi Didrik var ugift og boede hos Faderen. Her findes han i hvert Fald opført paa en Skatteliste 1660 sammen med sine Forældre og sin yngre Broder Peter som »*Dirich Hansen Organist til den tyske Kirke*«. Ligesom sin Fader og Moder er han sat i Skat til 1 Rdl., medens hans 15-aarige Broder og Tjenestepigen Ludtze slipper med hver 1 Ort.

Oprindelig havde Byen haft flere Kirkegaarde: St. Nicolaj mellem Gl. Kloster og Stengade og St. Anna, hvor nu Marienlyst Slotshave er. Men efter Reformationen har man en Tid nøjedes med St. Olai Urtegaard. Ved 1578 blev St. Marie Kirken paany taget i Brug, og man begynder da at begrave i Fraterhaven. Ikke blot fornemme Folk, 1592 blev Markus i »Stjernen« stedt til Hvile her, og 1595 »lod Laffris udi »Stjernen« begrave et dødfødt Barn i Fraterhaven, eller som den ogsaa kaldes »Pratelgaarden« eller »Krudtgaarden«. Den ny Kirkegaard, der som nævnt blev indrettet 1580, benyttedes kun til Soldater, pestsyge og fattige.

Under Pesten 1654 tog man endvidere den Kirkegaard i Brug, der ligger mellem St. Marie Kirke og Hestemøllestræde og kaldtes *St. Johannes Kirkegaard*. Navnet skal komme af, at den første, der blev begravet der, hed Johan. Her blev iøvrigt 1660 den 4. Septbr. begravet »Ohle Steinwinckel Bawmeister«, som var ble-

ven henrettet af Svenskerne paa Grund af sin Deltagelse i Kronborgsammensværgelsen.

Byens Hovedkirkegaard var dog *St. Olai Urtegaard*. Den omfattede hele Pladsen mellem Stengade og Hestemøllestræde fra Sofiegade til St. Annagade. De Huse, der laa i denne Karré, laa paa Kirkegaardens Grund med deres Baggaarde aabne ud til

*St. Olai
Urtegaard*

Hestemøllen paa Hjørnet af Hestemøllestræde og Sofiegade (B. 95).

Gravene. Hvor ikke Husene heggede, var der Kirkegaardsmur. I denne var der 6 Indgange: to fra Stengade, af hvilke den ene (ved B. 43) nu er forsvunden, en fra *Sofiegade*, hvor man først
 10 i 1830-erne rev Plankeværket ned og førte en *St. Olai Gade* igennem inde paa Kirkegården, een til Kirkestræde og to til *St. Annagade*. Den sydligste af de sidstnævnte gik oprindeligt igennem det nu nedrevne *Sprøjtehus* (B. 45), den nordligste var Kirkens Hovedindgang. Her havde det islandske Kompagni i 1742 be-

kostet en anselig Port, hvorover der sad en Sten med et udhugget, forgyldt Billede af Hellig Olaf, antagelig det samme, som nu sidder over Kirkens smukke Hovedindgang, der 1699 bekostedes af det samme velhavende Kompagni, som endvidere inde i Kirken havde sit eget Pulpitur for Selskabets Medlemmer. 5

Kirkerist I det 16. og 17. Aarhundrede var der ved hver af disse Indgange en *Rist*, der laa over en Udgravning, som optog hele Indgangens Bredde. Hensigten med disse »Kirkerister« var at hindre Hunde og Svin i at komme ind paa Kirkegaarden. Naar Udgravningen var opfyldt af Jord og Snavs, hjalp denne Forholdsregel 10 imidlertid ikke, og Dyrene gik da uhindret ind.

Inde paa Kirkegaarden skød man Genvej i alle Retninger fra det ene Hus til det andet og fra disse til Kirken. Stier krydse- des »fra Bogbinderens til Taarnet vesten Stenbroen og østen til Bm. Martiniuses Sten« eller »fra Boghuset (d. e. Vaabenhuset, 15 hvor Bogbinderen sad og solgte sine Bøger) til Johan Vinants Rist« (ved B. 43).

Paa Kirke- gaarden Af en gammel Begravelsesbog af 1671 faar man adskillige Op- lysninger om Kirkegaarden og navnlig et klart Billede af, hvor- ledes levende og døde her mødtes. Jørgen Schultz Bader »blev 20 lagt udenfor Anne Bertels Vinduer«, en anden begravedes »ud for mine (d. e. Klokkerens) Storstuevinduer«, eller »ret ud for min Dør«, »i Hjørnet, som Stien samles ved den Rist ved Fisketorvet«, »synden ved Rasmus Skolemester ud for Walter Bogbinders Dør«, »næst ved Hjørnet hos Gabestokken«, »ud for Rudolf Urmagers 25 Køkkenvindue«, »tæt ved Kirkemuren norden for *Benhused*«, »ud for Jens Skrædders Vindue«, »for vester Ende af Jacob Kandestøbers Hustru«, »ud for Færgemandens Vindue ved Jacob Ostin- diefarers Bagdør« eller »lige ud for det Vejerbodvindue med Krydsjernene udi.« Didrik Buxtehudes Moder Heile Hans Orga- 30 nistes »blev begravet udi Boghuset 2 Alen fra Absconseled« (d. e. Skærmen, bag hvilken Bogbinderen sidder?).

Spirets Fald 1737 Det var her paa den fredelige Urtegaard, at en Storm d. 21. Januar 1737 Kl. 7½ slet nedblæste det 85 Al. høje Spir, som Chri- 35 stian IV havde ladet opføre 1613—15. En samtidig Poet lader Spi- ret selv udtale:

»Med Kunst var jeg ret bygt, med Ære har standet
og siiret Herrens Hus, ja denne Kant af Landet« —

— — — — —
Forunderligt det var og billig bør betragtes
Guds store Forsyns Raad, at Spiret saa nedlagdes,
at ikke nogen Mand den mindste Skade led,
alene Kirken selv og saa dens Urtebed«.

I Bebyggelsen syd for Hestemøllestræde var der ingen større Gaarde før Tewis Wilde 1784 byggede B. 54. Paa dette Sted boede *Hans Fahrenhusen* 1704 Hans Fahrenhusen, som »har ingen videre Handtering end at spise undertiden Officerer, som dog ikke kan eragtes for nogen tilstrækkelig Næring.« Tæt herved i St. Annagade (B. 56) laa *»Bunte Ko«* tidligere den oftere nævnte »Bunte Ko«, en Beværtning, der aabenbart har skullet samle Bønderne, der kom paa Torvet.

I Kirkestrædet laa i det 17. Aarhundrede Smedenes Lavshus (B. 90), der nu er nedrevet, og paa den østre Side Sjøleboderne, *Smedenes Lavshus* tre smaa Huse, der beboedes af fattige husarme.

Navnet Hestemøllestræde fik Gaden dels af den Hestemølle, som *Hestemøllen* Raadmand Asgud Mikkelsen 1537—54 havde i den Gaard, der nu kaldes Karmeliterhuset, og dels af Fr. Lejels Hestemølle (B. 95), der genopbygget holdt sig langt ind i det 18. Aarhundrede, og vistnok var Helsingørs sidste Hestemølle.

Hermed er vi naaet til B. 33, hvor Borgmester Frands Lauridsens Skrivners Gaard laa, som Tage Tott til Eriksholm 1615 købte *Sofie Brahes Gaard* til sin Moder Sofie Brahe, der boede her indtil sin Død 1643, da hun blev begravet i St. Olai Kirke, hvorfra hendes Søn 1648 overførte hendes Lig til Torrøsa Kirke i Skaane.

Paa den anden Side Hestemøllen i B. 94—87 boede i mere end to Aarhundreder Helsingørs Bogbinder. Det følgende Hus B. 88 brugtes som Præstegaard og beboedes i sin Tid af den bekendte *Hans Christensen Sthen* Hans Christensen Sthen.

Olaf den Hellige. Stenfigur over Indgangen til Olai Kirke.

GADERNE. URENSEL. BROLÆGNING. VANDFORSYNING

DA Frederik II begyndte at bygge Kronborg, tog Færdselen til i de helsingørske Gader, og der stilledes større Krav til disse end før. Allerede 1575 klages der over »nogle Rendestene her paa Stengade«, der var »for dybe at age over, der kgl. Majst's Rust-⁵ vogne age Sten til Krogen.« Og 1577, da Kongen og Hertug Ulrik af Meklenborg ventedes paa Besøg paa Raadhuset hedder det, at »Gaderne var meget foragne af de store Rustvogne, som aag Sten til Slottet, og var fuld »med Sumper og Urensel« saa Kæm-¹⁰ neren maa lade age 144 Læs Sand »at jævne Gaderne med, hvor Behov gjordes.« »Ud for Byens Stræde, som kaldes Bjærget«, var der 1580 »en ond, slemme Vej og Pudtz«, saa man maatte oplægge og fly (d. e. istandsætte) samme Stræde, da »kongl. Majst. og h. M's Dronning altid færdedes den Vej.«

Brolægning Der er ingen Tvivl om, at det er Hensynet til Kongen og Slot-¹⁵ tet, der sætter Fart i Brolægningen. I 1580-erne og 90-erne arbejdes der stadig. Stengaden forbedres endelangs (d. v. s. helt igennem) fra Slottet til Svingelen, og der brolægges »endelangs ud med Stranden fra Grøften til Niels Barfods Fortaa« (B. 1 & 2). Efter Kongens specielle Ønske og Slotsherrens Befaling gøres²⁰ »en Stenbro og god Agevej fra den røde Port op til St. Annagade, saa den kan være ustraffelig« o. s. fr. Der forbruges Tusinder af Læs Sand og Sten.

Udgifterne fordeles saaledes, at Grundejerne paa begge Sider brolægger hver en Tredjedel ud for sit Fortaa, medens Byen be-²⁵ koster den midterste Tredjedel samt »alle Tværgader saa og for Enden ved den ny Kirkegaard.« Vognmændene faar Betaling for de Læs, de har kørt, »efter deres Talstokkes Lydelse«.

Samtidig føres der imidlertid en uendelig Kamp mod »Uren-³⁰ sel«, som Borgerne skilte sig af med ved at kaste det paa Gaden. Og Tilstanden blev ikke bedre ved at Svin, Hunde og Geder færdedes overalt trods alle Forbud.

Hunde Hundreder af Hunde slaas ned af Mestermanen, men det lader til, at de firbenede har haft Borgernes Sympati, thi det blev³⁵ nødvendigt at befale, at ingen maa gøre Bøddelen Overlast, naar han slaar Hunde ihjel.

Svin Gang paa Gang blev det forbudt at holde Svin i Byen under⁴⁰ Trusel om, at de vilde blive konfiskerede. Og lige lidt hjalp det. Man plejede at drive de løsgaaende Svin sammen ved Hospitalet, »ind paa den tyske Kirkegaard«, hvad der her vil sige ind i Karmeliterhusets Gaard. Her havde Underfogden og Bysvendene en Augustdag 1643 samlet »en stor Hob Svin«, men saa kom en Mand, der vilde have sit Svin, og hans Kone »gav sig ind blandt

Svinene, saa Tjenerne ikke kunde faa dem ind i Huset, men Svinene løb saa allesammen bort.«

Allerede et halvt Hundrede Aar før havde man, for at hindre Svinene i at komme ind fra Skoven, forøget Stodderfogdernes
 5 Antal fra 2 til 4, »om saa det kunde hjælpe.« Og 1643 havde man ansat en helt ekstra Person, der for 10 Dlr. om Aaret skulde have

*Stodder-
fogeder*

En Rest af Caspar Finckes Gaard St. Annagade 51 (B. 170).

»Opsyn med, at ingen Urenlighed lægges paa Gaderne eller udenfor Portene.« Thi det var en gammel, ond Sædvane at skille sig af med Snavset lige udenfor Byporten. Andre lagde det (i Hestemøllestræde) »paa Bakken ved Herluf Trolles Gaard« (d. e. Karmeliterhuset) eller kastede det i Stranden, hvilket ogsaa var forbudt, med mindre ens Vase (Skibsbro) var skaaren bort af Storm og Strøm, saa man manglede Fyld.

Kampen mod Urenligheden syntes at være haabløs. 1662 blev der bortkørt 160 Læs »af den Urenlighed, som var beliggendes paa Torvet.« Dynger af Snavs skjulte efterhaanden Brolægningen, og naar Gaden da ved en festlig Lejlighed skulde pyntes op, var det haabløst at forsøge paa at fjerne Skarnet. Saa lod Sagen sig hurtigere ordne ved at køre et Lag Grus paa. Senere brolagde man saa ovenpaa det hele. Var der en ond Rendesten, hvor Slam og Dynd blev staaende, fordi den var »sidere paa Midten end i baade Ender«, saa kendte man kun et Raad: »at forhøje« med Grus eller med »Skarn og Fejsel«. Dette er Grunden til, at man hist og her kan finde Brolægning et Par Alen under den nuværende, saaledes som det f. Eks. er Tilfældet ved den østlige Ende af Kongensgade, i Karmeliterhusets Gaard og i Hestemøllestræde. Her viser iøvrigt baade Klosteret, St. Marie Kirke og Karmeliterhuset, at Jordsmonnet tidligere har været et Par Alen lavere.

Helsingør fik oprindelig sin Vandforsyning fra Kilder og Brønde rundt om i Byen. Der var Brønde paa Sletten, paa Bjerget, ved Raadhuset, i Færgestrædet, i Gl. Kloster og den tidligere omtalte i Brøndstræde. Denne sidste synes i særlig Grad at have været Byens Brønd. Den vedligeholdes af Byen, og da Ejeren af Huset, ved hvilket den var, klager over, at Folk vadsker ved Brønden, saa Rendestenen flyder med Aske, erklærede Bm. og Raad, at »samme Brønd er gjort og bygt for Bys Bedste... alene at drage Vand af, hvo det behøver og ikke at to Klæder udi.« »De, som findes at to«, skal derfor sættes i Kælderen.

Af Kilder var der især to, som havde Betydning, *Rosenkilden* og *Hestekilden*. Den første af disse laa ved den vestlige Ende af Suedergade. Den var forsynet med en stor »Hellesten«, som Vandet løb ud paa. Ved Hestekilden (nu Gaardspladsen til Klostergade 7, se Kortet S. 122), var indrettet et stort Bassin af Træ, som stadig blev tætnet med »Drift« og Beg, saa Vandet her kunde opsamles, og som var forsynet med Render, hvorigennem det kunde ledes hen til et Sted, hvor der kunde vadskes Tøj. Naar det hændte, at Folk toede deres Tøj i Drikkevandsbeholderen, straffedes det strengt. 1560 bøder »nogen engelske Mænd, som toede deres Tønder udi Byens Hestekilde, 4 Dlr.«. Uden om denne Kilde var indrettet en Have, den saakaldte Kildehave, der var hegnet med Plankeværk.

Navnet *Hestekilden* betyder næppe, at den i særlig Grad er bestemt til at vande Heste i. Mere sandsynligt er det, at »Heste« her som i Hestekastanie, Hesteigle, og Hestebønne betyder uægte. Eller maaske mødes begge Betydninger her.

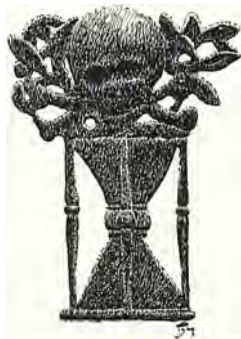
En Kilde, hvor man vandede Heste, kunde aldrig være en hellig Kilde. I Jylland toede en Bonde engang sin syge Hests Øjne i en hellig Kilde. Hesten kom sig, men Bonden blev blind til Straf for denne Vanhelligelse. Hestekilden er rimeligvis den verdslige Kilde i Modsætning til den hellige Kilde. En saadan havde Helsingør i *St. Hans Kilde*. (S. 94), om hvilken det 1697 hedder, at der »ikke langt fra Byen Helsingør er en Kilde, som Dagen før Døberens Fødselsfest om Aftenen søges af mange syge fra denne By.«

10 Allerede 1570 havde Kongen indledt Forhandling med Helsingørs Borgmester Henrik Mogensen om Indledning af Vand til Byen samtidig med, at Kongen fik indledet Vand til Kronborg. En Vandkunstner var her i Byen at bese Lejligheden. Et Par Aar senere forhandles der atter paa Tinge om Sagen. Borgerne »var 15 begærendes at Kongl. Majst. vilde for Guds Skyld anse Lejligheden. . . . med den store Skat og Dyrtid.« Men Borgmesteren sagde, at »saadan og anden mere Undskyldning var noksom fremført«. Resultatet af Forhandlingerne blev endelig, at man 1576 tog fat paa Arbejdet.

20 Der indledes nu Vand fra Sidsele- og Stubbedammene syd for Byen, senere ogsaa fra Trykkerdammen i Galgebakken. Paa Stengade og Torvet indrettes da ialt 5 offentlige Poste til Borgernes Afbenyttelse. Desuden fik en Snes af de mest velhavende Borgere paa Stengaden indlagt Vand i deres Gaarde, hvorfor de 25 aarlig betaler »Postpenge« til Byen, som bekoster Anlægget og lønner en »Vandkigger« eller »Brøndmester«, der holder det vedlige. Ledningen var lavet af udborede Postetræer, og paa Raadhuset findes Bor, Borelad og Værktøj for Vandmesteren.

1680 gaar hele dette Foretagende over til et privat Selskab af Byens Borgere, der holder Foretagendet gaende, indtil Byens Vandværk anlagdes i 1890-erne. En væsentlig Støtte til Driften havde man i Indtægten ved Salg af Vand til Skibene.

*Vand-
kompagni
1680*

TORVET

HELSINGØR havde intet Opland. Den nærmeste Egn var »skarp« og mager, og Bønderne længere borte fra viste trods alle kongelige Ordre stor Utilbøjelighed til at køre til Helsingør med deres Varer. Det er mulig blot dette, der menes, ⁵ naar det 1541 hedder, at »Helsingørs Borgere ikke have der udi deres By ret Torv«. 1553 skriver Kongen igen, at der »ikke er nogen Akseltorv udi Eders By«, og at »nogen vore Undersaatter, som boede i nogen Sogne, skulde besøge Eders By til Torv, *hvilket de dog ikke gøre.*« ¹⁰

Allerede i 1560-erne havde Helsingør dog et Torv utvivlsomt ved Raadhuset paa det nuværende »Slagtertorv«s Plads, men det rummede kun to Slagterboder, som et Par Slagtere havde i Leje. Endnu 1583 er her kun disse, »og begge fornævnte Slagterboder bruge Slagterne til fersk Kød at holde fal for menige Mand her i ¹⁵ Byen.«

^{Anders Bagers Gaard} 1589 døde saa gamle Anders Bager, der havde en Gaard paa Kirkens Grund vesten for Kirkegaarden. Den købte Byen og lod »en Part af samme Gaard forbygge udi Slagterboder.« Saaledes fik man da indrettet 5 ny Slagterboder paa den nordlige Del af ²⁰ Anders Bagers Gaard. Kort efter købte man først Præstegaardens Have og derefter selve Præstegaarden (B. 143), som laa lige øst for Raadhuset, og det senere Torv er for største Delen indrettet paa Præstegaardshaven.

^{Præstegaarden} Det hedder herom i Kirkens Regnskab: »Efterdi der ikke har været nogen Torve Markedsplads her til Dags, ej heller nogen anden Plads til et Kødmarked at holde fal for Menigheden, uden alene her paa Adelstengaden, som kongl. Majst. og hans Naades ganske Hof og Adelskab haver meste Del daglig deres Fremtog og Rejse til Kronborg og fra igen, desligeste den menige Mand, ²⁵ som daglig søger paa fornævnte Stræde saavel udenbys som indenbys Folk, og Gaden i sig selv er sommesteds noget snæver, udi ^{Torv paa Stengade} hvilket Stræde der holdes meget Kød og andet fal her til Dags, og formedelst Stank og Lugt, der undertiden findes hos fornævnte Kød, Huder og anden ædende Vare, hvilken Lejlighed var angiven for ærlig og velbyrdig Mand Gert Rantzau til Bredenborg, kgl. Majst.s Lensmand paa Kronborg, og den gode Mand lod derefter Bm. og Raad forstaa denne Lejlighed og befalede«, at Urenligheden og Kødmarkedet skulde »endelig afskaffes« fra Stengade »og ikke mere holdes saadant fal efter ³⁰ denne Dag enten af Helsingørs egne Slagtere eller de Helsingborgere, som daglig fører Kød, Svin og anden Madvare hid at forhandle for Fyldeste til Menigheden.« ³⁵ ⁴⁰

For at faa »Plads til et Kød- og Fiskemarked, haver velbemeldte Gert Rantzau med Bm. og Raad opledt en gammel Træhave, laa næst op til den gamle Præstegaard, som Hr. Rasmus Lauritzen, vor Sogneherre ibor«, og købt denne til et Torv.

*Præstens
Have*

5 »Skal og være vitterligt, at formedelst den gamle Præstegaard, som Hr. R. L. (fordum vor Sogne Herre) udi boede, var meget gammel og bofældig udi sig selver, og Sogneherren klagede, at

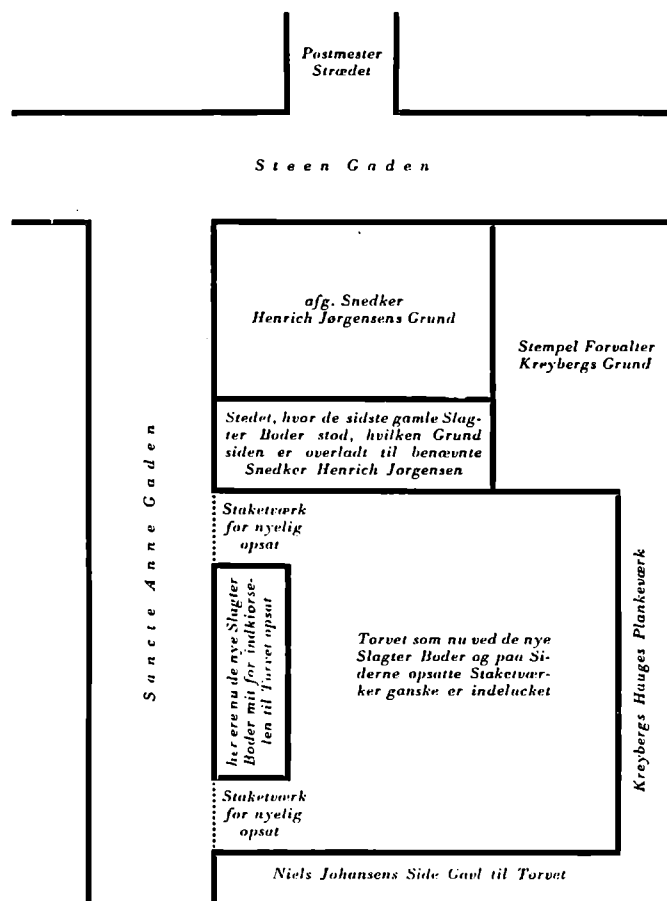
Den nu nedrevne Præstegaard i St. Annagade (B.155).
Kendt under Navnet »Torskehotellet«.

den laa saa ubelejlig til en Præstegaard, paa Grund af megen Bulder af Vogne og andet mangfoldigt Folk, som søgte udfør
10 sammesteds mere end nogen anden Sted her i Byen, og derover var forhindret udi hans Studering«, saa har Byen af Kirken købt den gamle Præstegaard tilligemed Haven, og Kirken har købt en ny Præstegaard (i Sofiegade ca. B. 32) til den ny Sogneherre Mester Søren Torndal.

15 Saaledes fik Helsingør da sit ny Torv. Allerede i 1589 var Torvebodernes Antal vokset til 14. I de følgende Aar vokser Antallet stærkt. 1637 er her Boder til 10 Helsingborg Slagtere, 14 Helsingør Slagtere, af hvilke én, den oftere omtalte Tue Jensen, der har efterladt sig en Dagbog, tillige maa betale Leje af »en Krog paa

Torveboder

Brønden«. Desuden er her 7 Slagterbænke uden Skur (d. e. Tag) og Plads til 4 Kallunkvinder. Fiskerbænkene var undertiden paa den anden Side af Gaden (B. 44). 1638 blev yderligere »oprejst en ny Længde med Boder udi Sønder og Nør over Bredelsen af Torvet, desligeste ved den sønder Side en Længde særdeles, er tilsammen 20 hele Bindinger halvtagsvis forbunden med 10 Døre

Plan af Byens Torv 1751. Opmaaling foretages, fordi det paatænkes at flytte Torvet hen til »Den brændte Plads« ved Sudergade. Dennes Maal er langs Bjerggade 20 Fv. 2 $\frac{1}{2}$ Al. og langs Sudergade 7 Fv. 2 Al. Det gamle Torv var langs St. Anna Gade 13 $\frac{1}{8}$ Fv. og i Bredden fra Gaden til Kreybergs Have 16 Fv. 2 Alen.

og 18 Vinduer.« Indenfor Vinduerne var Bænkene, udenfor var der Støtter, som Vinduet, d. v. s. Lemmen kunde slaas ned paa, saa den kunde bruges som Disk. Handelen foregik altsaa igennem dette saakaldte »Slavindue«. Ved Brønden paa Torvet var der en Vinde og »Junger« til at drage Vand op med. Og ved hvert Hjørne af Torvet stod en Gabestok »dennem til Straf, som handler ulovligen.« Der var ansat en særlig Torvemester eller Rumormester, som havde Opsyn med Torvehandelen.

FRIIS-2.

Døroverligger 1590 fra Poul Andersen Arkeliskrivers Gaard, Brøndstræde 37 (B.198).
Hans Hustrus, »Margrethe Poul Skrivers«, Forbogstaver ses til højre.
I Midten J. H. S. (Jesus, Menneskenes Frelser).

INDSKRIFTER. SKILTE

Undtagelsesvis finder man *Indskrifter* paa de gamle, helsingørske *Indskrifter*
Huse, oftest kun et Aarstal og Forbogstaverne af Ejerens og hans
Hustrus Navn, Mandens til venstre, eller prangende paa Midten,
5 Hustruens beskedent til højre.

Paa Henrich Hansen Ho(f)mesters Gaard Steng. 33 (B.431)
findes tillige et lille (nu overdækket) Vers:

WO GOT FORTRVED
DER HAT WO(L) GEBVED

(Den, der stoler paa Gud, har bygget godt.)

I Hans Meckelborgs Gaard, Steng. 46 (B. 257) sad en Dør-
overligger med hans og hans Hustru, Marine Pedersdatters
10 Forbogstaver:

HM — M (P) D
samt Ordene: OMNIA RERUM VICISSITVDO

(Alting er forgængeligt).

Paa Jacob Langs Bindingsværkshus, Steng. 40 (B.403), sidder den
Dag i Dag gemt mellem hæslige, moderne Skilte en lille Træ-
tavle med følgende Indskrift:

DIT . HVS . HEFT . LATEN . BVWEN
DE . ERLIK . MAN . IOCHM . LANGEN . ANO
1604 . D.3.F . WO . GOT . TOM . HVS . NI
CHT . GIFT . SINE . GVNST . SO . ARBEIT
IDERMAN . OMSVNST

(Dette Hus har den ærlige Mand Jochm Langen ladet bygge Anno 1604 d. 3. F(ebruar).
Hvor Gud ikke giver sin Velsignelse til Huset, der arbejder enhver forgæves).

I Stengade 36 (B.405) fandtes for nogle Aar siden ved Om-
15 bygning en Bjælke, hvorpaa der var malet Skriftstedet: »Saa

højt elskede Gud Verden o. s. v.« paa Tysk. Ældst af denne Art bibelske Indskrifter er den paa Lejlernes Gaard, Stengade 74 (B.22), hugget i et Kridtstensbaand i gotiske Minuskler:

redemptor § meus § vivit § et § in § novissimo § die § de § terra § surrec-
 turus § sum § et § in § carne § mea § videbo § deum § salvatorem § meum §
 job § XIX § ca.

Samme Ord, der er hentet, ikke som sædvanlig angivet hos Johannes, men i Jobs Bog 19. Kap., 25. Vers, findes ogsaa paa ⁵ det S. 65 afbildede Epitafium over Fr. Lejel.

I en lille Stentavle paa Hotel Øresund, Steng. 53 (B.266), er indhugget følgende Vers:

MANCHEM VER
 DREVST ES WAS
 ER SICHT VND MVS
 DOCH LEIDEN DAS
 GESCHICHT . 1654

(Maugen ærgrer sig over, hvad han ser,
 og maa dog finde sig i det, som sker).

Ejeren af Gaarden var Apoteker Henrik Roth, og 1654 er ¹⁰ Pestaaret, da Byen mistede et Par Tusinde Mennesker.

Fra det 18de Aarhundrede kender man en Række Vers, som var malet i Stempelforvalter Kreybergs Havestue og et lille Kammer over denne (Steng. 61, B.143). Fr. Rostgaard, som optegner denne Indskrift, beretter, at »disse smukke Vers« ere »gjorte af den ypperlige Poet Hr. Jørgen Friis«, og at Kreyberg selv har ¹⁵ afskrevet dem til ham 1733. Vi gengiver her et Par af dem:

Vær ydmyg for din Gud, retfærdig mod din Næste,
 Og følg i alle Ting de frommeste og bedste,
 Fald ej til Overmod, fordi du ser din Lykke,
 Grib ej til onde Raad, om Modgang vil dig trykke,
 Gør, som du venter dig, vær selv din egen Dommer,
 Brug Tiden vel du har, og tænk paa den, der kommer.

Vær ærlig mod alle, betro dig kun til faa,
 Gør intet, som du siden skal støde dig paa,
 Tal ilde om ingen, fortørn ikke den,
 Som altid kan hævne sin Vrede igen.
 Hav intet at gøre med fremmed Mands Sag,
 Saa haver du mangan fornøjelig Dag.

Paa dette Sted, min Ven, stod Hesten i sin Grime,
 Giv Gud, at ingen ser den ulyksalig Time,
 At han til Synd og Last sig lader lede hen,
 Som Hesten, der ej ved at løse sig igen.

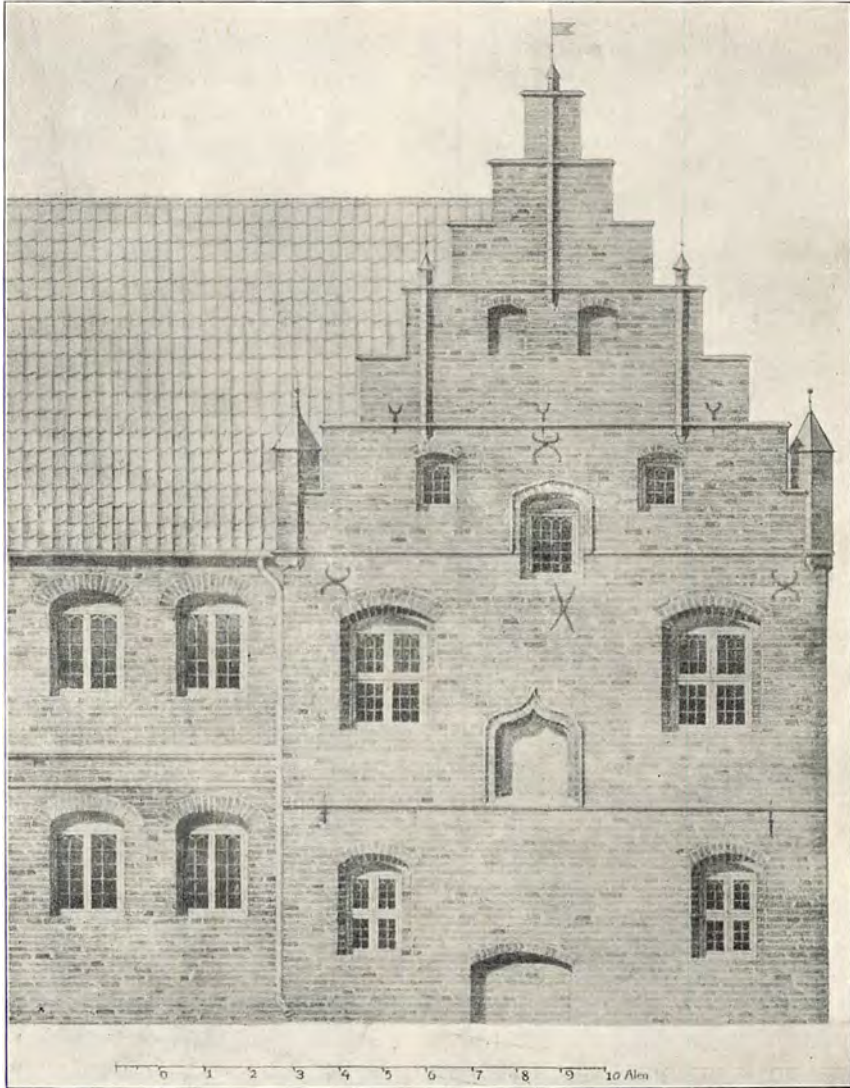
Saa bygger jeg mit Hus, saa pynter jeg min Stue
 I min Enfoldighed, som du kan her beskue,
 Sid ned, min Ven, og tag, hvad jeg formaar, til Takke,
 Men den som ej er Ven, han sig paa Døren pakke.

Jørgen Friis var meget flittig til at forfatte saadanne Indskrifter.
 10 Den Dag i Dag har vi hans Vers paa Prædikestolen i St. Olai
 Kirke og over Frederik IV's Skoler. Af Versene i Kreybergs
 Hus findes de to første ogsaa i hans egen Præstegaard i Helsinge.

Navne og Indskrifter gav i ældre Tid det enkelte Hus et *Skilte*
 Særpræg, men endnu mere ejendommeligt har dog *Skillene* virket.
 15 I vore Dage regner man med, at alle kan læse, og Skiltene er
 derfor først og fremmest Ord. I gamle Dage var de Tegn, der
 kunde opfattes selv af den, der ikke kunde læse. Bødkerens
 Tønde, Klejnsmedens Nøgle, Grovsmedens Hestesko og Skræd-
 derens Saks, det var Symboler, som enhver forstod. Og enhver
 20 vandrende Svend kendte det Lavssymbol, der vinkede over
 Svendekroens Dør. Hvert Værtshus havde sit eget Kendemærke,
 »Den grønne Jæger«, »Hjorten«, Smakken, Ankeret eller »Den
 forgyldte Rose«, malet paa det »Bræt«, der var udhængt »for
 Døren«. Mellem disse brogede Billeder saa man de Skilte, som
 25 det var tilladt den rejsende Købmand at udhænge fra sit Her-
 berg, det Bræt med det rødmaledede (blodige) Sværd, som skulde
 hænge for Bøddelens Dør, at ingen ved en Fejltagelse skulde
 træde ind i hans Hus, og det Fiskegarn, som var slaaet op paa
 Raadhusporten for at vise, hvor store Maskerne maatte være.
 20 Alt i alt en Samling Fremtoninger, der gav Gadebilledet Liv,
 og hvis Tegnsprog var let fatteligt og forstaaeligt ogsaa for den
 fremmede, der ikke var Sproget mægtig.

Døroverligger ca. 1610 med Henrik Homesters Navn og Bømærke, samt Forbogstaver af hans
 Hustrus Navn I. H. D. (Smlgn. hans Epitafium i St. Marie Kirke).

**Karmeliterhuset. Sydfløjens vestlige Gavl.
Efter Tegning af Architect Hagemann.**

OFFENTLIGE BYGNINGER. TING. RAADHUS

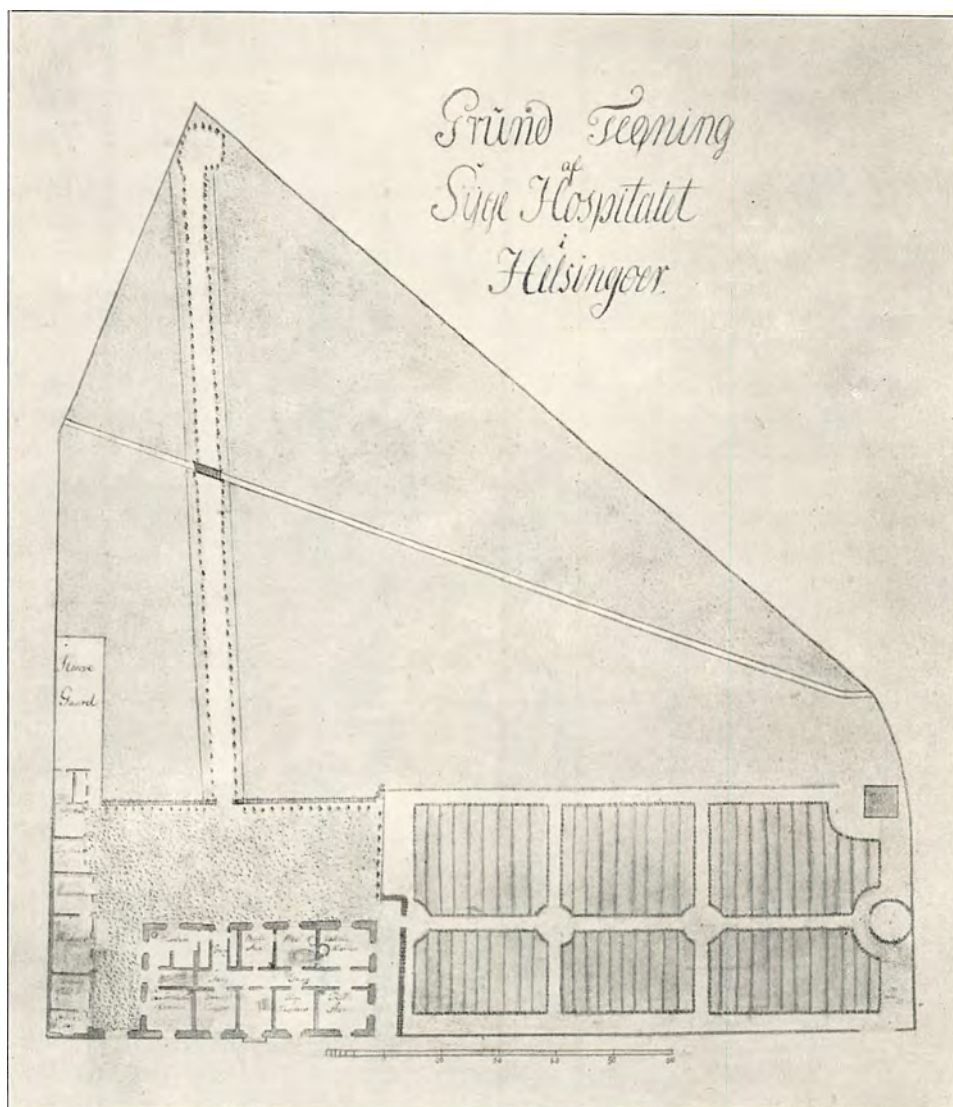
MEDENS Raadhuset laa paa Stengade, var *det ældste Byting* Byting som allerede nævnt i Stjernegade. Det var denne Gade, og ikke, som Resens Byplan angiver, Bjergegade, der kaldtes 5 *Tingstræde* (senere Gl. Tingstræde). Tinget laa paa Hjørnet af Brøndstræde (B. 327). Det var ikke nogen imponerende Plads.

»Bredden fra *Oluf Kochs Hus* (c. 328) til Hjørnet paa Strædet mod *Charine Las Munks* (295) — 34½ Al.; Bredden oppe udi den østre Ende mod *Charine Gerds Arvingers Hus* ud mod *Søren Gundersens Jord* (d. e. 294) — 36 Al.; 10 Længden paa den nørre Ende ud mod Strædet mod *Frands Pedersen* (296) fra Hjørnet paa fornævnte *Søren Gundersens Jord* (294), Tagdryppen afmaalt efter *den gamle Stenhævd* (d. e. Stenhus), derpaa findes, 29½ Al.; Længden paa den sydre Ende ud mod *Oluf Kochs Hus* og Gaard er 32 Alen«

Det er paa dette *Byting* eller Retterting — Navnene bruges i 15 Flæng om Stedet —, at der holdtes Forhør og fældedes Dom over den ovennævnte *Charine Las Munks* (i 295) og *Dorthe Nippers* (i 326), der 1571 anklagedes for Trolddom bl. a. af deres Nabo den velhavende *Frands Pedersen*. Resultatet blev, at *Dorthe Nippers* blev brændt, medens *Charine Las Munks*, der kort efter sælger sit 20 Hus til *Frands Pedersen*, blev frikendt.

1565 skænker Frederik II Byen et Stykke Jord i Sudergade (B. 303) til *et nyt Ting*. Det gamle Ting brydes da op, Brostenene flyttes hen til det ny Ting, hvor der fjernedes »8 Læs Møg, var derhos sammenskilled«, hvorefter Pladsen — som sædvanligt »forhøjedes« og brolagdes. Midt paa Tinget anbragtes de 25 4 *Tingstokke*, indenfor hvilke anklagede og Vidner blev ført. Det var Egetræs Bjælker, 16 Alen lange, den ene var betydeligt dyrere og antagelig større end de andre. Paa den havde nemlig Byfogden og sagtens ogsaa Nævningerne Plads. Hele Tingstedet hegnedes med Stakit- 30 værk, hvori der var to Porte, hver med en Hængelaas; den ene tillige med en »Stokkelaas«. Enhver havde Lov at indfinde sig paa Ting, men han maatte ikke »sidde dem til Fortrængsel, som der bør sidde«.

Endnu i Christian V's Danske Lov hedder det, at Byting skal holdes *under aaben Himmel* og ikke paa Rådstuen; men 1736 findes der paa Helsingørs Raadhus »en Stue, hvor Ting holdes«. Af offentlige Bygninger, som fandtes i Helsingør, er allerede om-

Plan af Øresundshospitalet med Have, hvori en Gang med Bro over »Grøften«.

talt de forskellige Øresunds Toldkammere og Byens Toldbod samt ⁵ Akciseboderne. Det kan tilføjes, at der ogsaa var militære Vagthuse, »Cortegarder« (af Corps de garde), forskellige Steder, saaledes ved Røde Port, ved Svingelen, ved Hovedvagsstræde (B. 335)

og i det 16. og 17. Aarhundrede undertiden ogsaa i Raadhusgaarden.

Iøvrigt rummer Byen tre Arter af offentlige Bygninger, bestemte for de syge, de fattige og for Bystyrelsen.

5 Af *de fattiges Huse* er *Sjæleboderne* i Kirkestrædet (af B. 39) og *de skotske fattiges Hus* (af B. 519) de ældste. 1607 kom hertil *Spindehuset* (B. 511, nu Suderg. 9), som *Anne Dirik Pipers* paa sit Dødsleje skænkede til Byen. Hun havde tænkt, at »paa det de fattige kunde være des vissere paa at faa det, vilde hun sætte en
10 *Sten over Døren*, hvorpaa hun vilde lade hugge en Kvinde med en Hjul til en tryk Forvaring, at saadant uryggeligen skulde holdes«. Det naaede hun ikke, men da det var vitterligt, at hun havde skænket Huset »i hendes levende Live og gode Forstand«, fik de fattige det.

15 1630 købte Byen Peder Brahes Gaard (B. 60) til de fattige, og dette Hus kaldes da — fremfor alle andre mindre fattiges eller husarmes Boliger — »de fattiges Hus«, senere Fattighuset, sidst af Folkevittigheden »Fattighedshuset«.

Hospitalet var ikke bestemt for Helsingør alene, og ikke for de
20 allerfattigste. Til disse faar man derimod senere *Fattigskole* og *fattiges Sygehus*.

Af *Sygehuse* omtales fra gammel Tid et *St. Jørgens Hus*, der
skal have ligget udenfor Ny Kirkegaards Port, d. v. s. i Nærheden af *St. Hans Kilden*, som det maaske har haft Forbindelse med.
25 Sandsynligvis er dette *St. Jørgens Hus* i Henhold til Chr. III's Reces kommet ind under Hospitalet. Saaledes gik det i alt Fald med det *St. Jacobs Hus* øst for Olai Kirke ud til Sanden«, som Kort Badskær 1541 havde skænket »fattige, syge, saare, elendige Mennesker til Hjælp«, men som »ikke havde haft Fremgang«.

30 Under Pesten 1618 fik Kæmneren Ordre til at skaffe et *Sygehus*, og han fik da for 4 Dlr. i Leje 4 Sk. i Fæstepenge Christen Sværdfegers Hus paa Sanden, som Byen siden købte for 20 Dlr. og udstyrede med to Sengesteder. Det er dette Hus, der gaar under Navn af *Pesthuset*.

35 Af en ganske særegen Art var de saakaldte *Daarekister*, hvori man anbragte forrykte Personer, som dengang ikke ansaas for syge. Daarekisten var et lille Træskur, i hvilket den gale indespærredes. 1583 lavede man en saadan af 7 Læs Tømmer, som »var det gamle Stokhus«, der havde staaet henne hos Byfoged Claus
40 Nielsen. Den blev tætnet med Mos og forsynet med Hængelaas. Endnu i 1820-erne var der ved Hospitalet saadan en Daarekiste, hvis Dyner var »opslidt til Pjalter«, og hvis øvrige Inventar var en Trækasse med et gammelt Hynde, et Par Kobberskaale og en Jerngryde. Foruden Daarekisterne ved Hospitalet var der som

oftest ogsaa en ved Raadhuset. Her anbragtes 1648 »den forstørede Mads«. — Daarekisten stod paa en Grund, som 1732 kom til at tilhøre Stempelforvalter *Kreyberg* (B. 143), der fik Præsten *Jørgen Friis* i Helsinge til at digte en Række Vers, som blev opsat i hans Hus. I et af disse hedder det:

»Just her, som Du nu staar, har *Daarekisten* været,
Og der har mangen en sin Tid og Aar fortæret.
Tak Gud for alt det Godt, du af hans Naade faar,
At Du har Sind og Sans og Sundhed, hvor Du gaar.

Vore første virkelige Sygehuse er det 1764 opførte »*Byens publi- 10*
Syge- *gaarden*« (Stjerneg. 28, B. 322), dernæst fra 1783 »*Husar-*
hospitaler *gaarden*« eller »*Jægergaarden*« (Suderg. 13, B. 513) og endelig det
»*Øresunds og Helsingoers Syge-Hospital*«, som Tolddirektør C. Fr.
Numsen d. 3. Juli 1794 nedlagde Grundstenen til (Fiolg. 15, B.
457), og ved hvis Side der 1819 indrettes endnu et Sygehus for Sol- 15
dater og fattige (Fiolg. 13, B. 458).

Vi vender os derefter til *Raadhuset*, det, der fremfor noget an-
Raadhuset det var *Byens Hus*. Det Raadhus, som Borgmester Olrik i Sund-
toldens sidste Dage fik opført paa det gamles Plads, vil vi her
forbigaa, thi selv om det kan siges at være en sidste Blomst fra 20
den frodige Tid, saa hører det dog den nyere Tid til.

Vi gaar straks tilbage til Begyndelsen af 1560-erne. Da brændte
Raadhuset eller i hvert Fald en Del af det, og der bygges et nyt
men noget større paa det gamles Plads. Man køber 1561 af Na- 25
boen mod Øst Henrik Møllenbak for 30 Mark »to Spende Hus, han
flyttede af Vejen, og *det ny Raadhus blev indbyggt paa igen*«. Grun-
den var Kirkens. Samtidig gav man »for de døde Kroppe som
blev opgraven af Kirkegaarden (og) bleve begravet igen« 7 Sk.,
item »Murmesteren, som grov dem op og hjalp til, (at) de kom i
Jorden igen« 8 Sk. Det ser ud, som om et Stykke Kirkegaard 30
tages ind til Raadhuset, men det er dog vist rimeligere, at det er
den Plads, Bysvendenes Huse staar paa (B. 48—53), der da tages
fra Kirkegaarden.

1562 d. 20. Oktbr. hedder det videre:

»Item gav jeg den Tid, det var brændt paa Raadhuset, for 35
Som at paaholde, hvor Behov gjordes 2 Sk. » Alb.
End for 2 Lægter, kom dertil 2 — » —
Item gav jeg for 2½ Pund Lys, som de finge, der vaaged paa
Raadhuset, efter det var brændt, og hvis over (d. e. til-
overs) var, det havde Tommermanden, som lagde Loftet, 40
at se ved 8 — » —

	Tyge Smed for 2 Par Kroge, han gjorde, som blev opslagen i Raad-			
	stuen at hænge de tvende Tavler paa og til Rettersværdet	2 Sk.	»	Alb.
	Item jeg gav Jacob Smed, for han færdede (d. e. istandsatte			
	<i>Stormklokken</i> med Binding paa Skaglen	5 —	»	—
5	End kom der Søm til for	»	—	4 —
	Item samme Tid gav jeg Oluf Tømmermand selvanden for			
	han ophængte Stormklokken .. og satte 6 Stivere paa			
	Raadhusloftet	8 —	»	—

1562 var der fremdeles Bekostning paa Skorstenen, og der blev lagt Gulv.
 10 Endvidere gjorde Jens Snedker »en ny Post i det Vindue, som blev udslaget i samme Rumor« (d. v. s. under Branden). Man førte »de Vaaben hid, som kom udi Vinduerne paa Raadstuen«, og endelig byggede man Aaret efter »den Svale i Raadhusgaarden«.

15 Tømmeret til Svalen hentede Peter Rødhoved 1563 i St. Marie Kirke, ja endnu 1588 blev denne brugt til Værksted, thi da betaltes »de ny Raadsstole, som ere gjorte udi vor Frue Kirke dette Aar.«

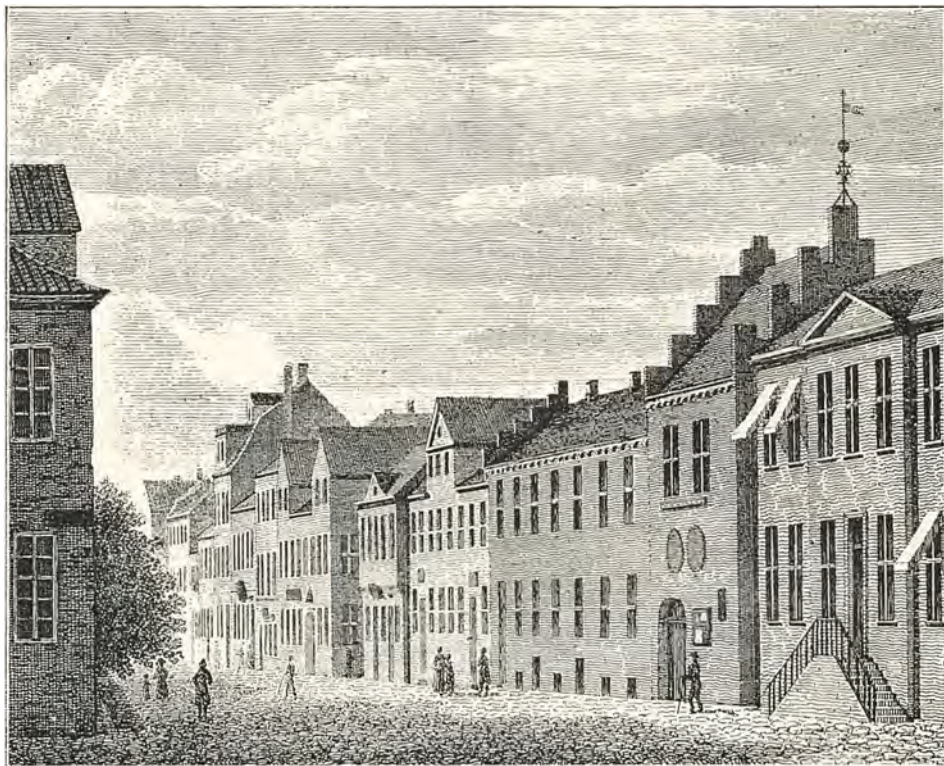
Der er en Uoverensstemmelse i disse Notitser. Det ser nemlig ud til, at man 1561 bygger nyt Raadhus, medens det gamle først er brændt i Oktbr. 1562, hvorefter der ikke følger nogen Nybyg-
 20 ning. Enten maa det da antages, at der er en eller anden Fejl ved den sidste Notiit, og at Raadhuset er brændt 1561, hvorefter man bygger nyt Raadhus og udvider det gamle ved Køb af to Fag Hus, der staar paa den nuværende Raadhusports Plads, eller ogsaa er Branden indtruffet, efter at man har begyndt at bygge. I hvert
 25 Fald begynder man 1561 Opførelsen af det Raadhus, der stod i næsten 300 Aar. I det følgende skal vi forsøge at udrede, hvorledes dette Raadhus saa ud.

Den ældste Beskrivelse, man har af det, er fra 1736. Det hedder heri, at Huset er 51 Al. langt og 12½ Al. bredt, toetages Grundmur,
 30 med to grundmurede Gavle og en Skillerumsgavl 10 Al. fra den østre Gavl. Mellem sidstnævnte Gavle er foroven *Raadhusalen* og forneden *Porten*, paa hvis østre Side er en gammel Fangekælder, medens der paa den vestre er et *Slutteri*. Derefter kommer (mod Vest) først *Underfogedens Bolig* (Stue, Forstue, Kammer og Køk-
 35 ken), derefter »en Stue, som Byting holdes«, endelig en *Raadstue-tjeners Bolig* (2 Kamre, Køkken og Forstue) og en Stue, Sengekammer og Forstue af *Byskriverens Residens*.

Ovenover disse Værelser er først et *Archiv* til Raadstuens Brevskabers Bevaring, siden en *stor Sal*. I den vestre Ende af Salen et
 40 Kammer til de *16 Borgeres Samling* paa den sydre Side, og paa den nordre Side et *Arrestkammer* (vistnok den saakaldte ærlige Arrest, der kun benyttedes til Byens Borgere), hvilket alt med Brædder er afdelt, og under alt er Kælder.

*Brand
ca. 1561*

Endnu 1741 var Adgangen til Raadstuen paa anden Etage ad *Trappen* en *udvendig Trætrappe*, og det hedder, at »det Skur, der er over, er saa brøstfældigt, at man maa være befrygtende, hver Gang man gaar derpaa, at det skal nederfalde«. Det er ad en saadan ydre Trappe Peder Haagensen anden Pinsedag 1552 »styrter sin Hals 5 synder neder ad Raadhustrappen — den Tid Borgmester og Raad oplagde 4 Tdr. Tystøl paa Raadhuset for menige Almue.«

Stengade med Raadhuset, kendeligt paa de to Stenrosetter. Stik af S. H. Petersen ca. 1830. Gaarden foran med den høje Stentræppe er Købmand Ellahs.

I den vestre Side af Raadhusgaarden laa en 16 Fags enetages Bindingsværksbygning, der rummede Resten af Byskriverens Residens og hans Skrivestue. Den vestre Del af Gaarden var Byskriv- 10 rens og ved et Plankeværk skilt fra den egentlige Raadstuegaard. Dette fremgaar af en Notits af 1662, hvor det siges, at »den yderste Port for Raadhuset skal være meget brøstfældig, saa at ikke alene onde, fortrædelige Mennesker, meden og umælende Creature kunde derunder krybe og de derhos boende Skade tilføje«, og for 15 det andet at »den Port, som er imellem Raadhusgaarden og Byskriverens Residences Gaardsrum skal være meget brøstfældig.«

Det er dette Plankeværk, der er bleven historisk ved en Notits af 1585, hvori de engelske Skuespillere er nævnt:

»Givet for at lade færdige det Plankeværk imellem Laurits Skri- *De engelske*
vers og Raadhusgaarden, som Folk red neder den Tid de engelske
5 legte i Raadhusgaarden 4 Sk.«

Som man ser, var Raadhuset beboet af flere Familier, deriblandt *Lejligheder*
altid Byskriveren, men iøvrigt mange forskellige. Kælderrummene
lejes undertiden ud for 8 Dage ad Gangen til Torvekoner, som
manglede Plads til deres Havesager. I 1570-erne bor Jacob Orga-
10 nist i Stueetagen, og da man 1578 lod Byen betale »Dragerne, som
bar den ny Spil paa Raadhuset, som hørte Jacob Organist til«, kan

Af Helsingørs Kæmmerregnskab 1585.

Der staar bogstavret: »giffuett for, att lade ferdige thz plannekewerck Emollom Lauritz
schriffuers och raadhus gorden, som folck red neder, thennd tid the Enngelske lechte i
raadhus gorden _____ iiij β

man vist regne med, at han har skullet opvarte med denne ved festlige Lejligheder.

Fra Gaden var der 3 Indgange med Skur over til Kælderlejligh- *Raadhusets*
15 hederne. Til Fangekælderen kom man derimod vistnok ned fra *Ydre*
Porten, men Fangerummene havde Vinduer til Gaden, saa der
kunde føres Samtale med Arrestanterne. Til disses Bekvommeligh-
hed var der i Kælderen nedsat »et Vinfad til en Hemmelighed«.
Der nævnes ogsaa en »Stok« til at slutte Fangerne i.

20 Indgangen til Byskriverens Lejlighed var forsynet med Bislag og
til »Sander Skrædders Bolig paa Raadhuset« blev der 1576 gjort
to andre Bislag. Sammen med den udvendige, overbyggede Op-
gang til Raadstuen gav disse Bislag og Skur over Kælderhalsene
Bygningen et Ydre som et stort Dueslag. I det lille lave Taarn
25 over Porten hang »Stormklokken«, der kaldte Borgerne til, naar
der var Fare paa Færde eller kongeligt Hverv at udføre.

Byskriverens Lejlighed var udstyret paa det bedste. 1588 blev
der »givet Holger Maler for Loftet udi Stuen, han gjorde hvidt og
Bjælkerne røde«. Andensteds omtales et gult Loft. Daniel Potte-

mager opsatte en Jernkakkellovn (med Kakler), og Snedkeren gjorde ham en »Slaskive« eller »et lidet Opslagbord«.

Raadstuen var udstyret med Bænke samt et »Mandebord« og et »Raadsbord«, det sidste med »Laas, Nøgler, Hængsler og alt Beslag«, desuden en lang Foldestol. Her var ogsaa anbragt Byens Rettersværd, de *Pergamentstavler*, paa hvilke var optegnet Herluf Trolles Gavebrev til Skolen og Forordningen om Bryllupskost, to *Æsker* med Byens Privilegier og Byens Breve, og »Byes *Kobberbøsse*, som Byes Sekret Segl, Signet og Nøgle til Byens Privilegie og andre Klenodia er forvarede udi.«

Ved festlige Lejligheder var Pladsen i det egentlige Raadhus for lille. Man solgte derfor 1573 tre Havejorder og byggede for de indkomne Penge »et nyt Hus udi Raadhusgaarden, to Loft højt og der oven paa at skulle gøres en Sal«. Det er dette, der kaldes »*Madherberget* i Raadhusgaarden«. Til det hørte Spisekammer, Bagerovn, og iøvrigt Udstyr til en respektabel Opdækning: 3 store Lysekroner, 16 Par Lysestager, 5 Dus. Tinfade, 16½ Dus. Tintallerkener, 4½ Dus. Saltsircken, og til Kokkens Brug 8 Bradspide og 2 Bradebukke. Salen lejedes ud, navnlig til Bryllupsgilder. Det var her, man modtog Kongen som Gæst eller de skotske Gesandter, og det var vistnok ogsaa her, at man hvert Aar St. Thomæ Dag d. 21. Decbr. samledes ved en Tønde Øl for at høre Kæmneren forelægge Byens Regnskab for det forløbne Aar. Maaske var det ogsaa i Gildessalen, at man 1578 indkvarterede de nederlandske Tapetvævere. Sligt gik ikke af uden forskellig Ulempe. Da »Tapetvæverne for af Raadhuset«, maatte man »færdiggøre Borde, Bænke og andet der paa Huset, de havde afbrudt«, 1587 var Borde og Bænke ogsaa »af Lave sat udi Anders Grøens Bryllup«, og Aaret efter maatte man to Gange opdirke Døren, fordi man havde glemt Nøglerne derinde.

Madherberget var et Bindingsværkshus, ligeledes den vestre Sidebygning, hvor en Del af Laurits Skrivers Bolig var. Der er ogsaa Tale om »klinede Vægge« og om »Stived til Klinehelle udi Lervæggene«. Kliningen besørges af »Lertraaderne« eller »Lerklikkerne«, som »traadte og beredte Leret og hellede Væggene«, medens en Kvinde »klined under Bænkene i Raadstuen«. Her er dog nok Tale om Puds eller om Skillerumsvægge, men Bysvendenes Boliger paa Kirkegaarden havde klinede Ydervægge.

Naar Salen skulde festligt pyntes, hentede man Birkemaj og Græs i Hellebæk. Ja, 1586 blev Raadhuset i Anledning af de skotske Gesandters Ankomst »draget og behængt med flamske Klæder og andet Silkesmykke«. Og 1589 blev her pyntet op med 6 Læs Maj, da den unge Konge og Rigsraadet mødtes her med de skotske Gesandter. Maaske var det som Tegn paa Sorgen over Frederik

II's Død, at Raadhussvalen blev anstrøgen med sort Farve. Hans Minde var som ingen anden Konges knyttet til Helsingørs Raadhus. Af de Bys Privilegier, der opbevaredes herinde, havde han skænket de vigtigste. Han havde bygget den ny værnende Konge-
 5 borg, skænket Byen ny Jorder og større og større Rettigheder. Det ny Byting var en Gave fra ham, og hvor ofte havde han ikke været Byen en kærkommen Gæst.

Ikke uden Grund lod Borgmester og Raad hans og hans Dronnings Vaaben hugge i Sten og opsætte over Raadhusporten.

Sandstensrosetter med Frederik II.s og Dronning Sofies Vaaben. Opsat 1574.

10 Toldkammer og Raadhus sank i Grus, og det meste af den gamle *Minder* By gik samme Vej. Tilbage har vi kun enkelte Gaarde og Huse, gemt i afsides Gader, hvor Livet stod stille. Men selv, hvor Historiens Linie blev brudt, bevaredes dog ofte en lille Rest, et lille Minde, ved Hjælp af hvilket man paany kan trække den udviskede Linie
 15 op, der knytter Fortid til Nutid og giver Billedet af den gamle By Perspektiv.

Selve Byens Hovedgade med de korte Grene mod Stranden og de lange mod Land er en Plan, som er udtænkt og udført paa Erik af Pommerns Tid, men den Dag i Dag følger vi dens Linier, naar
 20 vi vandrer om i den gamle By.

Stormklokken paa Raadhuset lyder ikke mere, men daglig ringer Klokken 12 fra St. Olai Taarn. Det har den gjort siden Alle Helgens Dag d. 1. Novbr. 1495, da Tolder og Raadmand Hans Perssøn skænkede Byen to Væggerum Hus (B. 42) lige overfor sin
 25 Gaard til en Vejerbod paa det Vilkaar, at Borgmester og Raad »skulle aarlige Aars. lønne en Tjeneste deraf, hvilken som skal holdes daglige Dags i Olai Kirke, saa at der skal klemtes med

den største Klokke, naar som Klokken slar tolv, Jesu Christi Pine og Død i Hukommelse til Lov, Hæder og Ære.«

Vi har ikke mere det gamle Raadhus, men over Porten til det ny satte vor historisk forstaaende Borgmester J. B. Olrik Sandstensrosetterne fra det gamle med Frederik II's og Dronning Sofies Vaaben, og der sidder de den Dag i Dag som et Minde fra Byens Stortid.

I Helgennichen paa Karmeliterhuset stod før en Helgeninde, der bød den fremmede Sømand til Gæst. I vore Dage virker den tomme Niche som en Illustration til Byens Skæbne.

